๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ปรมตฺถทีปนี

สงฺคห มหาฎีกา ปาฐ

คนฺถารพฺภกถา

[ก]

อุทยา ยสฺส เอกสฺส, สทฺธมฺมรํสิ ชาลิโน;
ปพุชฺฌิํสุ ชนมฺพุชา, ชาติเกฺขเตฺต มหาสเร๚

[ข]

วนฺทามิ ตํ มหาสูรํ, มหาโมห ตโมนุทํ;
สญฺชาตํ โส หทเย มยฺหํ, ตโมขนฺธํ ปนูทตํ๚

[ค]

โปราณเกหิ วิญฺญูหิ, วณฺณิตา วณฺณนา พหู;
ทิสฺสนฺติ อิธ โลกมฺหิ, อภิธมฺมตฺถสงฺคเห๚

[ฆ]

น ตาหิ ตุฎฺฐิํ วินฺทนฺติ, เย สารตฺถา ภิมานิโน;
เต มํ สงฺคมฺม ยาจนฺติ, ปรมตฺถสฺส ทีปนํ๚

[ง]

มหณฺณเว รตนานิ, อุทฺธริตฺวา ทิปวาสินํ;
ยถิจฺฉกํปิ ทเชฺชยฺยุํ, น วตฺตพฺพาว อูนตา๚

[จ]

ตเถเวตฺถ วิปุลตฺถา, อณฺณเว รตนูปมา;
สตกฺขตฺตุํปิ วเณฺณยฺยุํ, ปริยาทินฺนา น เหสฺสเร๚

[ฉ]

ตสฺมา ตาสุ วณฺณนาสุ, สารมาทาย วณฺณนํ;
นานาสารตฺถ สมฺปุณฺณํ, อุตฺตาน ปทพฺยญฺชนํ๚

[ช]

นาติสเงฺขป วิตฺถารํ, มนุทพุทฺธิปฺปโพธนํ;
กริสฺสํ ตํ ปรมเตฺถสุ, สุณนฺตุ ปาฏวตฺถิโนติฯ

ปถมคาถา-ปรมตฺถทีปนี

๑. อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ กตฺตุกาโม อนุรุทฺธเตฺถโร สงฺคหารเพฺภ ตาว สปฺปโยชเน ปญฺจปิณฺฑเตฺถ ทเสฺสนฺโต อาทิคาถ มาหฯ ปญฺจปิณฺฑตฺถานาม รตนตฺตยวนฺทนา, คนฺถาภิเธยฺย, คนฺถปฺปกาโร, คนฺถาภิธานํ, คนฺถปฺปโยชนํฯ ตตฺถ ตีสุ รตเนสุ นิปฺปจฺจการกรณํ รตนตฺตยวนฺทนานามฯ สา **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อภิวาทิยา**ติ เอเตหิ ปเทหิ ทสฺสิตาฯ สกเลน คเนฺถน อภิหิตา ปธานตฺถภูตา จตฺตาโร อภิธมฺมตฺถา คนฺถาภิเธยฺยฯ โส อภิธมฺมตฺถสงฺคหนฺติปเท **อภิธมฺมตฺถ** สเทฺทน ทสฺสิโตฯ

[๑] วิภาวนิยํ ปน

> สงฺคหิตภาโวปิ อภิเธยฺยเยวาติ กตฺวา อภิเธยฺย อภิธมฺมตฺถสงฺคหปเทน ทสฺสิโตติวุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ โส อปฺปธานตฺถภูโต สงฺคหิตภาโว อิมสฺมึ ปิณฺฑตฺถทสฺสเน อภิเธยฺย นาม ภวิตุํ ยุโตฺตติฯ อิโต ปฎฺฐายจ ฎีกายนฺติ วุเตฺต อิมสฺส สงฺคหสฺส ทฺวีสุ สีหฬฎีกาสุ ปถมาฎีกา ทฎฺฐพฺพาฯ วิภาวนิยนฺติ วุเตฺต เอตรหิ ปากฎา ทุติยาฯ ฎีกาสูติ วุเตฺต เทฺวปิฯ มหาฎีกายนฺติ วุเตฺต วิสุทฺธิมเคฺค มหาฎีกา ทฎฺฐพฺพาฯ ยญฺจ วจนํ วิภาวนิยํปิ อาคตํ, อญฺญตฺถาปิ อาคตํ, ตํปิ อิธ วิภาวนิยํเตฺวว วุจฺจติ อาสนฺนตฺตาติฯ สภาคธมฺมสงฺคหวเสน คนฺถวิธานากาโร คนฺถปฺปกาโรฯ โส ปน **สงฺคห** สเทฺทน ทสฺสิโตฯ

[๒] วิภาวนิยํ ปน

> อภิธมฺมตฺถสงฺคหปเทนาติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อภิธมฺมตฺถสโทฺท คนฺถวิธานาการํ ทีเปตีติฯ อตฺถา นุคตา คนฺถสมญฺญา วนฺถาภิธานํฯ ตํ อภิธมฺมตฺถ สงฺคหปเทน ทสฺสิตํฯ สงฺคหคเนฺถ กเต สติ ตทุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน อนายาสโต ลทฺธพฺพํ ธมฺมานํ สรูปาวโพธาทิกํ อนุปาทาปรินิพฺพานนฺตํ คนฺถสฺส ผลานุผลํ คนฺถปฺปโยชนํ ตํปิ อภิธมฺมตฺถสงฺคหปเทเนว สามตฺถิยโต ทสฺสิตํฯ

[๓] วิภาวนิยํ ปน

> สงฺคหสเทฺทนาติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อภิธมฺมตฺถสเทฺทน วินา อนายาสโต สํสิทฺธิมตฺตทีปเกน สงฺคหสทฺทมเตฺตน ตาทิโส อนุปาทาปรินิพฺพานโนฺต ปโย ชนวิเสโส สกฺกา วิญฺญาตุํ, อสทฺธมฺม สงฺคหานํปิ โลเก สนฺทิสฺสนโตติฯ

๒. ตตฺถ รตนตฺตยวนฺทนา ตาว อสเงฺขยฺยอปฺปเมยฺยปฺปโยชนา โหติฯ ยถาห –

เต ตาทิเส ปูชยโต, นิพฺพุเต อกุโต ภเย;
น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ, ยเมตฺถ มปิ เกนจีติฯ

ย เมตฺถมปีติเอตฺถ เยนเกนจิ อปิ มนุเสฺสนวา เทเวนวา พฺรหฺมุนาวา สงฺขาตุํ น สกฺกาติ โยชนาฯ ฏีกาการาปิ ตํ ปโยชนํ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปเญฺจนฺติฯ สงฺคหการา ปน อนฺตรายนีวา รณเมว วิเสสโต ปจฺจาสีสนฺติฯ สงฺคหการา ติจ พุทฺธโฆสเตฺถราทโย อฏฺฐกถาจริยา วุจฺจนฺติฯ

นิปฺปจฺจการเสฺสตสฺส,
กตสฺส รตนตฺตเย;
อานุภาเวน โสเสตฺวา,
อนฺตราเย อเสสโตติ หิ วุตฺตํฯ

๓. กถญฺจ รตนตฺตยวนฺทนาย อนฺตรายนีวารณํ โหตีติฯ วุจฺจเต-รตนตฺตยวนฺทนา หิ นาม วนฺทนากิริยาภินิปฺผาทโก สตฺตกฺขตฺตุํ สตฺตกฺขตฺตุํ อเนกโกฏิสตสหสฺสวาเร ปวตฺตมาโน มหโนฺต ปุญฺญาภิสโนฺท ปุญฺญปฺปวาโหฯ โส จ อนุตฺตเรสุ พุทฺธาทีสุ ปุญฺญเกฺขเตฺตสุ สํวฑฺฒิตตฺตา เถรสฺส จ อุฬารจฺฉนฺทสทฺธาพุทฺธิคุเณหิ ปริภาวิตตฺตา มหาชุติโก มหปฺผโล มหานิสํโส จ ปุญฺญาติสโย โหติฯ โส สยํ ปโยคสมฺปตฺติภาเว ฐตฺวา พหิทฺธา วิปตฺติปจฺจเย อปเนตฺวา สมฺปตฺติปจฺจเย อุปเนตฺวา อติปณีตอุตุจิตฺตาหาร สมุฏฺฐิตานํ สรีรฏฺฐกธาตูนํ อุปพฺรูหนํ กตฺวา ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ลโทฺธ กาสสฺส ชนกกมฺมสฺส อนุพลํ เทติฯ อลโทฺธกาสสฺส จ ปุญฺญนฺต รสฺส โอกาสลาภํ กโรติฯ อถ ลทฺธานุพเลน ลโทฺธ กาเสน จ ตทุภเยน ปุเญฺญน นิพฺพตฺตา รูปารูปสนฺตติโย เถรสนฺตาเน ยมกมหานทิโย วิย พลวพลวนฺติ โย หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ ตทา ตสฺมิํ อิฏฺฐผลฆนปริปูริเต เถรสนฺตาเน อนิฏฺฐผลภูตานํ โรคาทิ อนฺตรายานํ อุปฺปตฺติยา โอกาโส นาม นตฺถีติ อิฏฺฐผลสนฺตานวิพาธกานิ อนิฏฺฐผลสนฺตานชนกานิ จ อปุญฺญกมฺมานิ ทูรโต อปนีตาเนว โหนฺติฯ น หิ กมฺมานินาม ปุญฺญานิ อปุญฺญานิ จ อตฺตโน วิปากุปฺปตฺติยา โอกาเส อสติ วิปจฺจนฺตีติฯ ตโต ตสฺมิํ สนฺตาเน อายุวณฺณา ทโย อิฏฺฐผลธมฺมา ยาว คนฺถนิฏฺฐานา ยาว อายุกปฺปปริโย สานาปิ วา วฑฺฒนปเกฺข ฐตฺวา ปวตฺตนฺติฯ ยถาห –

อภิ วาทนสีลิสฺส, นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน;
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, อายุวโณฺณ สุขํ พลนฺติฯ

เอวํ ตาย วนฺทนาย อนฺตรายนีวารณํ โหตีติฯ ตสฺมา สงฺคหารเพฺภ รตนตฺตยวนฺทนากรณํ เถรสฺส อตฺตนา อารพฺภ มานสงฺคหสฺส อนนฺตราเยน ปริสมาปนฺตฺถํฯ น เกวลญฺจ เถรเสฺสว, โสตูนญฺจ สงฺคหํ คณฺหนฺตานํ อาทิมฺหิเยว รตนตฺตย วนฺทนา สิทฺธิโต อนนฺตราเยน คหณ กิจฺจสมฺปชฺชนตฺถนฺติฯ

[๔] วิภาวนิยํ ปน

สตฺตสุ ชวเนสุ ปถมชวน วเสเนว วนฺทนา ปโยชนํ วิภาวิตํ วิย ทิสฺสติฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา’’ติ หิ ตตฺถ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อุปตฺถมฺภนกิจฺจเสฺสว อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺส จ สตฺตสุปิ ชวเนสุ อุปลทฺธตฺตาติฯ ยถา หิ อาหารรูปสฺส ทฺวีสุ กิเจฺจสุ โอชฏฺฐมกรูปชนนกิจฺจํ ปริตฺตกํ อปฺปมตฺตกํ โหติฯ จตุสฺสนฺต ติรูปุปตฺถมฺภนกิจฺจเมว มหนฺตํ อธิมตฺตํฯ ตถาหิ ปฏฺฐาเนปิ ตทุปตฺถมฺภนกิจฺจเมว คเหตฺวา กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ วิภงฺควาโร วิภโตฺตฯ เอวเมวํ อิธปิ ปถมชวนสฺส อวุนาว วิปากชนนกิจฺจํ ปริตฺตกํ อปฺปมตฺตกํ โหติฯ อเหตุกวิปากมตฺตํ ช

เนตีติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ กมฺมนฺตรุปตฺถมฺภนกิจฺจเมว มหนฺตํ อธิมตฺตํฯ ตญฺจ สตฺตสุปิ ชวเนสุ อุปลพฺภติ เยวาติฯ ยสฺมา ปน คนฺถาภิเธเยฺย คนฺถปฺปกาเร คนฺถปฺปโยชเน จ อาทิโต วิวิเต สติ โสตุ ชนานํ คนฺถสฺสวเน อุสฺสาโห ชายติฯ ตสฺมา เตสํ คนฺถา ภิเธยฺยาทีนํ ทสฺสนํ คเนฺถ อุสฺสาหชนนตฺถํฯ คนฺถาภิธานทสฺสนํ โวหารสุขตฺถนฺติฯ อิทเมตฺถ ปิณฺฑตฺถทสฺสนํฯ

๔. อยํ ปน ปทโตฺถฯ สมฺมาจ พุชฺฌิ สามญฺจ พุชฺฌีติ สมฺมา สมฺพุโทฺธฯ เอตฺถ จ สมฺมาส โทฺท อวิปรีตเตฺถ นิปาโตฯ โส พุชฺฌิตเพฺพสุ เญยฺยธเมฺมสุ พุชฺฌนกฺริยาย อเสสพฺยาวิภาวํ ทีเปติฯ ตถาหิ ปเทสญาเณ ฐิตา ปเจฺจกพุทฺธาทโย อตฺตโน วิสเย เอว อวิปรีตํ พุชฺฌนฺติฯ อวิสเย ปน อนฺธกาเร ปวิฏฺฐาวิย โหนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ วิสโย จ เตสํ อปฺปมตฺตโกว สพฺพญฺญุวิสยํ อุปาทาย ยถา หตฺถ ปุเฏ อากาโส อปฺปมตฺตโกว อชฏากาสํ อุปาทายาติฯ เตหิ ผสฺสาทีสุ ธเมฺมสุ เอกธมฺมมฺปิ สพฺพาการโต พุชฺฌิตุํ นสกฺกนฺตีติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ ปน อวิสโย นาม นตฺถิ, ยตฺถ เต วิปรีตํ พุเชฺฌยฺยุํฯ เต หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนนฺตาสุ จ โลกธาตูสุ ติยทฺธคเต อทฺธมุตฺตเก จ ธเมฺม หตฺถมณิเก วิย สมสเม กตฺวา พุชฺฌนฺติฯ สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาต มาคจฺฉนฺตีติ หิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ญาณมุเขติ สพฺพญฺญุํมหาภวงฺคํ สนฺธายาหฯ ตตฺถ หิ เต ธมฺมา โพธิมเณฺฑ สพฺพํ อภิธมฺมํ สมฺมสนโต ปฏฺฐาย นิจฺจกาลํ อุปฏฺฐหนฺตีติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธา ปน ยตฺตเก ธเมฺม วิจาเรตุํ อิจฺฉนฺติฯ ตตฺตเก ธเมฺม อาวชฺชนาย วิสุํ กตฺวา อาวชฺชิตฺวา วิจาเรนฺตีติฯ นนุ ธมฺมา มหนฺตา ภวงฺคํ ปริตฺตกนฺติ น โจเทตพฺพเมตํฯ อรูปธมฺมานญฺหิ ปรมุกฺกํสปตฺตานํ เอส อานุภาโวติฯ สํสโทฺท ปน สามนฺติ เอตสฺส อเตฺถ อุปสโคฺคฯ โส ภควโต ปฏิเวธธเมฺมสุ อนาจริยกตํ ทีเปติฯ น เม อาจริโย อตฺถีติ หิ วุตฺตํฯ นนุ ภควโต ตตียจตุตฺถารุปฺป สมาปตฺติโย อาฬารุทกมูลิกาติฯ สจฺจํฯ ตา ปน อนลงฺกริตฺวา ลทฺธมตฺตาว หุตฺวา ฉฑฺฑิตตฺตา ปจฺฉา พุชฺฌนกฺริยาย ปาทกมตฺตาปิ นโหนฺติฯ กุโต ปฏิเวธธมฺมาติฯ ตสฺมา ตา ภควโต พุทฺธภาเว สาจริยกตํ น สาเธนฺตีติฯ อยเมตฺถ ปาฬิอนุคโต อโตฺถฯ ยถาห –

> ตตฺถ กตโม จ ปุคฺคโล สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิฯ ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปาปุณาติฯ พเลสุ จ วสิภาวํฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ

ตตฺถาติ นิมิเตฺต ภุมฺมํฯ พเลสูติ ทสพล ญาเณสุฯ วสิภาวนฺติ อิสฺสรภาวํฯ เอตฺถจ ปุเพฺพฯ ลฯ สามนฺติเอเตน สํสทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถาติอาทินา [สมฺมาสทฺทสฺสอตฺถนฺติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธปทํ]

๕. อิทานิ เถโร อตฺตโน วนฺทนํ สุฏฺฐุพลวํ กโรเนฺต อตุลนฺติ อาหฯ อเนกคุณปทวิสยา หิ วนฺทนา สุฏฺฐุตรํ พลวตี โหตีติฯ นนุ เอกคุณปทวิสยาปิ วนฺทนา อนฺตรา ยนีวารเณสมตฺถา สิยาติ กึ ทุตีเยนาติฯ น น สมตฺถาฯ วิญฺญุชาติกา ปน สตฺถุคุณโตฺถมเน มตฺตการิโน นาม น โหนฺติ ฯ เถโร จ เตสํ อญฺญตโรฯ ตฺวํ ปน อวิญฺญุชาติโกฯ ตสฺมา มตฺตํ กโรเนฺต โจเทสีติฯ อปิจฯ น เกวลํ อนฺตรา ยนีวารณเมว วนฺทนาย อิจฺฉิตพฺพํ โหติฯ อถโข ปญฺญาปาฏวาทิอโตฺถปิ อิจฺฉิตโพฺพเยวฯ โสปิ หิ อนายาเสน คนฺถ นิฏฺฐานสฺส คนฺถปาริสุทฺธิยา จ ปจฺจโย โหตีติฯ อนุสฺสติฏฺฐาเนสุ หิ จิตฺตภาวนา จิตฺตสมาธานาวหา โหติฯ จิตฺต สมาธาเน จ สติ ปญฺญาติกฺขาสูรา หุตฺวา ปหติฯ สมาหิโต ภิกฺขเว ยถาภูตํ ปชานาตีติ หิ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตทตฺถายปิ อตฺตโน วนฺทนา สุฏฺฐุ พลวตี กาตพฺพาเยวาติฯ

[๕] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ยถาวุตฺตวจนตฺถ โยเคปิ สมฺมาสมฺพุทฺธสทฺทสฺส ภควติ สมญฺญาวเสน ปวตฺตตฺตา อตุลนฺติ อิมินา วิเส เสตี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

มหนฺตญฺหิ สตฺถุคุณปทานํ มเชฺฌ เอตํ สมฺมาสมฺพุทฺธปทํ, จโนฺท วิย ตารกานํ มเชฺฌฯ ตสฺมา ตํ สภาวนิรุตฺติํ ชานนฺตานํสนฺติเก ภาวตฺถสุญฺญํ สตฺถุสมญฺญามตฺตํ ภวิตุํ นารหติฯ อเญฺญสํ ปน ปทสหสฺสํ วุจฺจมานํปิ สตฺถุ สมญฺญามตฺตเมว สมฺปชฺชตีติฯ ตุลยิตโพฺพ อเญฺญน สห ปมิตโพฺพติ ตุโลฯ น ตุโล **อตุโล,** นตฺถิตุโล สทิโส เอตสฺสาติ วา อตุโลฯ ภควาฯ น หิ อตฺถิ ภควโต อตฺตนา สทิโส โกจิ โลกสฺมินฺติฯ ยถาห –

> น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
> สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโลติฯ

อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ พุทฺธภูตสฺส อตุลตฺตํฯ สมฺปติชาตสฺสปิ ปนสฺส อตุลตา ปญฺญายติฯ ตทา หิ มหาปุริโส สมฺปติชาโตว สมาโน ปุรตฺถิมทิสาภิมุโข อฎฺฐาสิฯ ตสฺมิํ ทิสา ภาเค อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ เตสุ ฐิตา เทวพฺรหฺมาโน มหาปุริส อิธ ตุเมฺหหิ สทิโส นตฺถิฯ กุโต อุตฺตริตโรติ ปรมาย ปูชาย ปูเชสุํฯ เอวํ เสสทิสาสุปิฯ ตทา มหาปุริโส อตฺตโน สพฺพโลกคฺคภาวํ ญตฺวา อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เสโฎฺฐหมสฺมิโลกสฺส, เชโฎฺฐหมสฺมิโลกสฺส อยมนฺติ มาชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโวติ เอวํ อฉมฺภิวาจํ นิจฺฉาเรสีติฯ อิทํปิ อนจฺฉริยํ, ยํ ปจฺฉิมภวํ ปตฺตสฺส อตุลตฺตํฯ ยทา ปน โส สุเมธภูโต ทีปงฺกรพุทฺธสฺส สนฺติเก นิยตพฺยากรณํ คณฺหิฯ ตทาปิ ถเปตฺวา ทีปงฺกรสมฺมาสมฺพุทฺธํ ปารมิตาคุเณหิ เตน สทิโส โกจิ นเตฺถวฯ นตฺถิภาโวจสฺส ตทา ปวเตฺต หิ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนาทีหิ อสาธารณปาฏิหาริเยหิ ทีเปตโพฺพฯ ตานิ หิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานํ สตสหสฺสํปิ ปวเตฺตตุํ น สกฺขิสฺสติเยวฯ กุโต สาวกโพธิสตฺตานนฺติฯ เตเนว หิ ตทา ปวตฺติปารมิปวิจยญฺญาณํ อตฺตโน วิสเย สพฺพญฺญุตญฺญาณคติกนฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ สาวกโพธิสตฺตาปิ หิ ยโต ปฎฺฐาย อตฺตโน โพธิยา อนุรูเป สมฺภารธเมฺม สยเมว ชานิตุํ สโกฺกนฺติฯ ตโต ปฎฺฐาย อนิวตฺติธมฺมา หุตฺวา วตฺตานุสาริมหาปุถุชฺชนภาวํ อติกฺกมิตฺวา โพธิสตฺตภูมิํ โอกฺกนฺตา โหนฺติฯ เอเกน ปริยาเยน นิยตา สโมฺพธิปรายนา จ นาม โหนฺติฯ ตทา เอว พุทฺธานํ สมฺมุขิภาเว สติ นิยตพฺยากรณํ ลภนฺติฯ สพฺพญฺญุ โพธิสตฺต ปเจฺจกโพธิสเตฺตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ

[๖] วิภาวนิยํ ปน

> สมิตเตฺถ ยฺยการสฺส อการสฺส วา วเสน เอตํ สิทฺธนฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ตุลสโทฺท ธาตุสิโทฺธ กมฺมสาธโน จ ภวิตุํ น ยุเตฺตฯ ตุลยิตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ อตุโลฯ อปฺปเม โยฺยติ หิ ฏีกายํ วุตฺตํฯ เอเตน ตุลสโทฺท กมฺมสาธโนติ ทีเปติฯ เอวญฺจ สติ กมฺมสาธเนเนว ตทตฺถสิทฺธิโต กิํ ตโต สมิตเตฺถ ยฺยการสฺสอการสฺส วา จินฺตายาติฯ วตฺติจฺฉานุคโต สทฺทปฺปโยโคติ กตฺวา เอตํ วุตฺตนฺติ เจฯ นฯ ยถา สุตํ ยุตฺตํ วเชฺชตฺวา อสฺสุตสฺส ปริกปฺปนาย ปโย ชนาภาวโตติฯ [อตุล ปทํ]

๖. อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ สตฺถุ ติโสฺส สมฺปทา วิภา วิตา โหนฺติฯ เหตุสมฺปทา ผลสมฺปทา สตฺตุปการสมฺปทาจาติฯ ตตฺถ สตฺถุ มหากรุณา สมงฺคิตา โพธิสมฺภารสมฺภรณญฺจ เหตุสมฺปทานามฯ โพธิมเณฺฑ ปวตฺติตา จตุวีสติ โกฎิสตสหสฺสสงฺขา มหาวชิรญฺญาณสงฺขาตา สพฺพญฺญุมหา วิปสฺสนาปิ เอเตฺถว สงฺคหิตาฯ สา หิ มหาโพธิยา ปทฎฺฐาน ภูตาติฯ ปหาน

สมฺปทายเมว วา สา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ผลสมฺปทา จตุพฺพิธา ปหานสมฺปทา ญาณสมฺปทา อานุภาวสมฺปทา รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตตฺถ สห วาสนาย กิเลสปฺปหานํ ปหานสมฺปทา นามฯ ปหานสฺส สพฺพปาริปูริตาติ อโตฺถฯ อตฺถโต ปน อริยมโคฺค, อคฺคมคฺคญฺญาณเมว วาฯ สพฺพญฺญุต ญฺญาณ ทสพลญฺญาณาทีนิ ญาณสมฺปทาฯ

[๗] วิภาวนิยํ ปน

เอตาสุ ทฺวีสุ สมฺปทาสุ ญาณสมฺปทา ปถมํ วุตฺตา, ตโต ปหานสมฺปทาฯ ปหานสมฺปทาเยว ปน ปถมํ วตฺตพฺพาฯ สา หิ ญาณสมฺปทายปุพฺพงฺคมภูตา ปจฺจยภูตา จฯ มหาฎีกายญฺจ สาเยว ปถมํ วุตฺตาติฯ

[๘] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ อคฺคมคฺคญฺญาณ’’นฺติ ญาณสมฺปทายํ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

อคฺคมคฺคญฺญาณญฺหิ ปหานสมฺปทา เอว ภวิตุํ อรหติฯ น หิ มคฺคญฺญาณโต อญฺญา ปหานสมฺปทานาม อตฺถีติฯ ยญฺจ โกจิ วเทยฺย มคฺคญฺญาณํ ญาณญฺจ โหติ ปหานญฺจฯ ตสฺมา อุภยตฺถ วตฺตุํ ยุตฺตนฺติฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ เอวญฺหิ สติ สมฺปทาสงฺกโร โหตีติฯ

[๙] ตถา **วิภาวนิยํ**

ญาณสมฺปทายํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สพฺพปถมํ วตฺตพฺพํปิ น วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

นนุ ‘‘ตมฺมูลกานิ จ ทสพลาทิ ญฺญาณานี’’ติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน สพฺพญฺญุตญฺญาณํปิ คหิตนฺติ เจฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

น หิ อปฺปธานํ สรูปโต นิทฺทิสิตฺวา ปธานํ ปากฎํ อาทิสเทฺทน คหิตนฺติ ญายาคตํ โหตีติฯ อจิเนฺตยฺยานุภาเวหิ สีลา ทิคุเณหิ อิทฺธิ ธเมฺมหิ จ สมฺปทา อานุภาวสมฺปทาฯ ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตสฺส รูปกายสฺส สมฺปตฺติ รูปกายสมฺปทาฯ สตฺตุปกาโรทุวิโธ อาสยสมฺปทา, ปโยคสมฺปทา จฯ อชฺฌาสยสฺส อุฬารตา กายวจีปโยคสฺส จ ปริสุทฺธตาติ อโตฺถฯ ตตฺถ เทวทตฺตาทีสุ วิโรธิสเตฺตสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยตา อาสย สมฺปทาฯ โลเก อภิญฺญาตานํ ราชูนํ ราชมหามตฺตานํ เสฎฺฐิ คหปตีนํ เทวราชูนมฺปิ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ลาภสกฺการาทิ นิรเปกฺขตาวเสน เทสนาปโยคสุทฺธิ ปโยคสมฺปทาฯ ตตฺถ เทฺว ปหานญาณสมฺปทา สมฺมาสมฺพุทฺธปเทน วิภาวิตาฯ ทฺวีหิ อานุ ภาวรูปกายสมฺปทาหิ สห เทฺว สตฺตุปการสมฺปทา อตุลปเทนฯ เหตุสมฺปทา ปน ทฺวีหิปิ ปเทหิ สามตฺถิยโต วิภาวิตาฯ น หิ ตาทิสิยา เหตุสมฺปทาย วินา อิตราสํ ปวตฺติ อตฺถีติฯ [สมฺปทา]

๗. ปุนปิ เถโร อตฺตโน วนฺทนํ พลวตรํ กโรโนฺต สสทฺธมฺมคณุตฺตมนฺติ อาหฯ เอเตน ธมฺมสงฺฆานํปิ วนฺทนา กตา โหติฯ ทูรโตหํ นมสฺสิสฺสํ, สสงฺฆํ โลกนายกนฺติ หิ วุเตฺต สงฺฆสฺสปิ นมนกฺริยาปตฺติ สหสเทฺทน วิญฺญายติฯ เอว มิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ นมสฺสิสฺสนฺติ นมสฺสึฯ

[๑๐] ยมฺปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘คุณีภูตานํปิ หิ ธมฺมสงฺฆานํ อภิวาเทตพฺพ ภาโว สหโยเคน วิญฺญายตี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อภิวาเทตพฺพ ภาโวติ นวตฺตพฺพํฯ อภิวาทิตภาโวติ ปน อภิวาทนนฺติ วา วตฺตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ อิธ อธิเปฺปตสฺส กฺริยา สมวายสฺส สิทฺธตฺตา ธมฺมสงฺฆานํปิ เถรสฺส วนฺทนา กฺริยาปตฺติ สิทฺธา โหตีติฯ อิตรถา ตพฺพปจฺจยสฺส อรหตฺถทีปนโต อภิวาทนา รหตา สงฺขาต คุณสมวาโย วุโตฺต สิยาฯ โสจ อิธ นาธิเปฺปโตฯ อตฺตโน นิทสฺสเนน จ สห น สเมติ สปฺตฺตทาโร อาคโตติฯ

อปิจ เถโร อิมํ คนฺถํ รจยิสฺสามีติ ปุพฺพภาเคเยว ตีณิ รตนานิ วนฺทิ, อถ ตํ อตฺตโน วนฺทนํ คนฺถปฺปฏิญฺญาย สห ฆเฏฺตฺวา ทเสฺสโนฺต อิมํ คาถํ รจยีติปิ น น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตถาหิ อภิวาทิยาติ วุตฺตํฯ น อภิวาทิยามีติฯ เอสนโย อญฺญตฺถปิฯ ตตฺถ สทฺธเมฺมน จ คณุตฺตเมน จ อตฺตนา นิมฺมิเตน สกลโลกสฺส สรณภูเตน สห วตฺตตีติ สสทฺธมฺม คณุตฺตโมฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ น หิ ปรนิมฺมิเตน สทฺธเมฺมน คณุตฺตเมน จ สหิตา สาวกา สสทฺธมฺมาติ จ สคณุตฺตมาติ จ วุจฺจนฺติฯ น จ อตฺตโนเอว สรณภูเตน สทฺธเมฺมน สพฺรหฺมจาริคณุตฺตเมน จ สหิตา ปเจฺจกพุทฺธา ตถา โถมนํ อรหนฺตีติ, ตสฺมา อิทํปิ สตฺถุ อสาธารณคุณปทเมว โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตตฺถ ธาเรตีติ ธโมฺมฯ เก ธาเรติ, อตฺตานํ ธาเรนฺตฯ ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจารินฺติ หิ วุตฺตํฯ กถญฺจ ธาเรติ, จตูสฺ อปาเยสุ วฎฺฎทุเกฺขสุจ อปตมาเน กโรโนฺตฯ กิญฺจ ธารณํนาม, เยสํ วเสน สตฺตา อปาเยสฺวา วฎฺฎทุเกฺขสฺวา ปตนฺติ, เตสํ กิเลสานํ เอกเทเสนวา สพฺพโสวา สมุจฺฉินฺทนํฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ จตฺตาโร อริยมคฺคา นิพฺพานญฺจ นิปฺปริยายโต ธโมฺมนามฯ อริยมคฺคา หิ กิเลเส สมุจฺฉินฺทนฺตา นิพฺพาเนน สเหว หุตฺวา สมุจฺฉินฺทนฺติฯ น วินาติ, ตสฺมา เตเยว ปญฺจ เอกนฺตโต ธโมฺมนามาติฯ ปริยตฺติธโมฺม ปน ธารณุปาโยเยว โหติฯ จตฺตาริ สามญฺญผลานิจ ธารณผลานิเยว โหนฺติ, กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน ปวตฺตตฺตา ธารณานุกูลปฺปวตฺตานิ จฯ ตสฺมา เอเต ปญฺจ ปริยายธมฺมาเยวาติฯ อถวา , ธารียตีติ ธโมฺมฯ ธารณารโหติ วุตฺตํ โหติฯ โย หิ ธาเรนฺตํ เอกเนฺตน ทุกฺขโต โมเจติฯ อคฺคสุเขจ ปติฎฺฐาเปติฯ โสเยว ธารณารหตฺตา อิธ ธโมฺมนามาติฯ โกปน โสติ, ยถา ปุตฺตธมฺมาเยวฯ เตหิ เกจิ ภาวนา วเสน เกจิ สจฺฉิกิริยวเสน เกจิ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารวเสน เกจิ อุคฺคห ธารณวเสน ธารียนฺติฯ เต จ เอวํ ธารียมานา ธาเรนฺตํ ยถารหํ อปายทุกฺขโต วฎฺฎทุกฺขโตจ โมเจนฺติ, อเคฺคจ ผลสุเขวา นิพฺพานสุเขวา ปติฎฺฐาเปนฺตีติฯ ธาเรนฺติวา สปฺปุริสาชนา อปาเยสุ วฎฺฎทุเกฺขสุจ อตฺตานํ อปตมานํ วหนฺติ เอเตนาติ ธโมฺมฯ ธรนฺติวา เอตฺถ ธมฺมทีปา ธมฺมปฺปฏิสรณา ชนา ลทฺธปฺปติฎฺฐา โหนฺตีติ ธโมฺมติปิ ยุชฺชติเยวฯ กสฺมา ปเนตฺถ ธโมฺม ทสวิโธว วุโตฺตฯ นนุ ปฏิปตฺติธเมฺมน สห เอกาทสวิโธว วตฺตโพฺพติฯ สจฺจํฯ โสปน ปฏิปตฺติธโมฺม มคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาเอว โหตีติ ปุพฺพเจตนา วิย ทาเน มเคฺค เอว โส สงฺคหิโตฯ ตสฺมา ธโมฺม ทสวิโธว สพฺพตฺถ วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

อปิจ, ยทเคฺคน ปริยตฺติธโมฺม อิธ ธมฺมสฺมิํ สงฺคหิโตฯ ตทเคฺคน ปริยตฺติธารโกปิ สเงฺฆ วนฺทเนยฺย สงฺคหิโตติ ยุโตฺตฯ ยทเคฺคนจ ปุถุชฺชนกลฺยาณโก สเงฺฆ เสเกฺขสุ สงฺคหิโตฯ ตทเคฺคน ตสฺส กลฺยาณเหตุภูโต ปฏิปตฺติ ธโมฺมปิ ธเมฺม วนฺทเนยฺย สงฺคหิโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ โส หิ ปุถุชฺชนภูโตปิ เยหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา เสเข โสตาปตฺติ ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺน สงฺคหิโตฯ เต ปน ธมฺมา เสเกฺข โสตาปตฺติมเคฺค อสงฺคหิตาติ นสกฺกา วตฺตุนฺติฯ เอตฺตาวตา เย วทนฺติ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามีติ, เอตฺถ ปุถุชฺชน กลฺยาณโก สเงฺฆ อสงฺคหิโตฯ น หิ ตํสรณํ

คจฺฉนฺตสฺส สรณคมนํ สมฺปชฺชตีติฯ เตสํ ตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํ, โย โว อานนฺท มยา ธมฺโมจ วินโยจ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถาติ เอวํ สตฺถุฐาเน ถเปตฺวา ภควตา สํวณฺณิโต ปริยตฺติธมฺโม ธมฺมสรเณ สงฺคหิโตติ ยุตฺโต, ตํ ธาเรนฺตปน กลฺยาณปฺปฏิปตฺติยํ ฐิโตปิ อตฺถิฯ อฏฺฐิโตปิ อตฺถิฯ โย อฏฺฐิโต, โส อตฺตโนปิ สรณํ นโหติฯ กุโต ปรสฺสฯ สตฺถารา จ อเนเกสุ สุตฺตสหเสฺสสุ โส ครหิโตฯ ตสฺมา โส สงฺฆสรเณ อสงฺคหิโตฯ อิตโรว สงฺคหิโตติ ยุโตฺตติฯ

สนฺตานํ ธมฺโมติ สทฺธมฺโมฯ สมิตกิเลสานํ ตโตเยว ปสตฺถานํ ปูชิตานํ สปฺปุริสานํ ปณฺฑิตานญฺจ ธมฺโมติ อโตฺถฯ โยจ สนฺตานํ ธมฺโม, โสปิ เอกเนฺตน สโนฺตเยว โหตีติ สโนฺต ธมฺมติปิ สทฺธมฺโมฯ ปสโตฺถ ปูชิโต ธมฺโมติ อโตฺถฯ สโจฺจ วาฯ อยญฺหิ อญฺญติตฺถิยธมฺโม วิย ธาเรนฺตํ นวิสํวาเทติฯ โส หิ อยํ เม หิโตติ ธาเรนฺตสฺส อหิโตเยว สมฺปชฺชติฯ อยํ ปน ตถา ธาเรนฺตสฺส หิโตเยว สมฺปชฺชตีติฯ [สทฺธมฺมปทํ]ฯ คณุตฺตมปเท โลเก สมาน ทิฏฺฐิสีลานํ สหธมฺมิกานํ สมูโห คโณติ วุจฺจติฯ อิธ ปน อุตฺตเมหิ สีลาทิคุเณหิ ยุโตฺต ภควโต สาวกสโงฺฆ อุตฺตโมจ โส คโณจาติ อเตฺถน อุตฺตมคโณนามฯ โสเยว อิธ คณุตฺตโมติ วุจฺจติ ยถา มุนิเสโฏฺฐ มุนิวโรติฯ

[๑๑] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘คณานํ คเณสฺวา เทวมนุสฺสาทิสมูเหสุ อุตฺตโม คณุตฺตโม’’ติ จ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เอตสฺมิญฺหิ อเตฺถ สติ อุตฺตมสโทฺท ปธานภูโต โหติฯ โสจ คุณมฺหิเยว ปวตฺตตีติ เตน อิธ อริยสโงฺฆ วุโตฺตติ นสิชฺฌตีติฯ เอตฺถจ คโณติ สโงฺฆเยว วุจฺจติฯ โสจ สโงฺฆ ทุวิโธ สมฺมุติสโงฺฆ, ทกฺขิเณยฺยสโงฺฆติฯ ตตฺถ สมเคฺคน สเงฺฆน กตํ อุปสมฺปทากมฺมํ สมฺมุตินามฯ ตาย สมฺมุติยา อุปสมฺปนฺนภูมิํ ปตฺวา ฐิโต ภิกฺขุสโงฺฆ สมฺมุติสโงฺฆนามฯ โส วินยกเมฺมสุ ปสิโทฺธฯ ทกฺขิเณยฺยสโงฺฆ นาม อฏฺฐ อริยปุคฺคลสมูโหฯ โสปน กิญฺจาปิ สมฺมุติสเงฺฆปิ อโนฺตคโธเยว โหติฯ ตถาปิ สรณคมน วนฺทนา มาน ปูชาสกฺการานุสฺสติฏฺฐาเนสุ อนุตฺตร ปุญฺญเกฺขตฺต วิเสสปริคฺคหตฺถํ ภควตา ตถา ตถา สํวเณฺณตฺวา โส วิสุํ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ ปุถุชฺชนสโงฺฆหิ ปุญฺญเกฺขตฺตํ สมาโนปิ อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ นโหติฯ กสฺมาฯ สาลิเกฺขเตฺต ติณานํ วิย เขตฺตทุฏฺฐานํ สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉานุสยานํ สพฺภาวาติฯ ปุญฺญเกฺขตฺตภาโว ปนสฺส ปุริเม สทฺธมฺมปเท วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพติฯ [สสทฺธมฺมคณุตฺตมปทํ]

๘. **อภิวาทิยา**ติ วิเสสโต วนฺทิตฺวาฯ เอตฺถ จ อยํ โลเก สีลาทิคุณยุโตฺต เสโฏฺฐ วนฺทเนโยฺยติ เอวํ เสฏฺฐ จิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา วนฺทโนฺต วิเสสโต วนฺทตีติ วุจฺจติฯ วนฺทนา ปน ติวิธา กายวนฺทนาทิวเสนฯ ยถาห –

> ติโสฺส อิมา ภิกฺขเว วนฺทนา, กตมา ติโสฺสฯ กาเยน วนฺทติ, วาจาย วนฺทติ, มนสา วนฺทตีติฯ

ตตฺถ เสฏฺฐจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา ชาณุทฺวย กปฺปรทฺวย นลาฏ สงฺขาตานิ ปญฺจ องฺคานิ ภูมิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา วนฺทเนยฺยานํ อภิมุขํ นิปฺปชฺชโนฺต กาเยน วนฺทตินามฯ ยํ สนฺธาย ปญฺจปฺปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวาติ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตํฯ ยายจ อวนฺทิยฏฺฐาเนสุ วนฺทนฺตสฺส อาปตฺติ โหตีติฯ คุณปทานิ วาจาย ปวเตฺตโนฺต วาจาย วนฺทตินามฯ นโม พุทฺธสฺส, นมตฺถุ พุทฺธสฺส,

นโม วิมุตฺติยา, นโม วิมุตฺตานํ, วิปสฺสิสฺส นมตฺถูติ เอวมาทีสุปิ วาจา วนฺทนาเยวฯ คุณปทานิ อนุคนฺตฺวา คุเณ อนุสฺสรโนฺต มนสา วนฺทตินามาติฯ

๙. ***ภาสิสฺส***นฺติ กเถสฺสามิฯ กามญฺจ เถโร อิมํ สงฺคหํ รจยโนฺต โปตฺถการุฬฺหํ กตฺวาว รจยิสฺสติฯ คนฺถกมฺมํ นาม วาจากเมฺมสุ ปสิทฺธนฺติ กตฺวา ภาสิสฺสนฺติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๑๐. **อภิธมฺมตฺถสงฺคห**นฺติ ปเท อภิธเมฺม วุตฺตา อตฺถา อภิธมฺมตฺถาฯ เต สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ เอเตนาติวา อภิธมฺมตฺถสงฺคโหฯ สงฺคยฺหนฺติติจ เถเรน สํขิปิตฺวา คยฺหนฺติ กถียนฺตีติ อ โตฺถฯ อภิธเมฺมติ เจตฺถ อภิอติเรโก อภิวิเส โสจ ธโมฺม อภิธโมฺมฯ ธโมฺมติ จ วินยปาฬิโต อญฺญํปาฬิ ทฺวยํ วุจฺจติฯ โย โว อานนฺท มยา ธโมฺมจ วินโยจ เทสิโต ปญฺญโตฺตติ หิ วุตฺตํฯ ตญฺจ ปาฬิทฺวยํ อาณาวิธานสงฺขาตํ วินยน กิจฺจํ วเชฺชตฺวา กุสลาทิเก ยถาปวเตฺต ปรมตฺถธเมฺม เอว ทีเปตีติฯ เอวํ ทีเปเนฺตสุจ เตสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ โย อิตรโต อติเรโกจ โหติ วิเสโสจฯ อยเมว อภิธโมฺม นามฯ อิตโรปน ธโมฺมเยวฯ เอวญฺจ กตฺวา ธโมฺม อภิธโมฺม วินโย อภิวินโยติ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ธโมฺมนาม สุตฺตนฺตปิฎกํฯ อภิธโมฺมนาม ยตฺตปกรณานิฯ วินโยนาม อุภโต วิภโงฺค, อภิวินโยนาม ขนฺธกปริวาราติ อฎฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ อติเรกวิเสสตา เจตฺถ กุสลาทิ วเสน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหาทิวเสน ตถา ตถา เทเสตพฺพปฺปการานํ อนวเสสวิภตฺติวเสนวา สุทฺธธมฺมาธิฎฺฐาน เทสนาปวตฺติวเสนวา เวทิตพฺพาฯ ยโต สพฺพญฺญุพุทฺธา อิมํ อภิธมฺมเทสนํ เทเวสุเอว เทเสนฺติฯ น หิ มนุสฺสา เอวรูปํ ตโย มาเส นิรนฺตรํ ปวตฺตนโยคฺยํ กถามคฺคํ เอเกน อิริยาปเถน อาทิโต ปฎฺฐาย ปริโยสานํ ปาเปตฺวา ปฎิคฺคเหตุํ สโกฺกนฺติ, นจ เอว รูโป เอกมาติกานุพโนฺธ กถามโคฺค นานาขเณสุ นานาชนานํ เทเสตุํ สกฺกุเณโยฺย โหตีติฯ เกจิปน วินยปาฬิโตปิ อภิเรกวิเสสตํ ตสฺส วเณฺณนฺติฯ ตํ อฎฺฐสาลินิยา น สเมติฯ ตตฺถ หิ ธมฺมนามิกานํ ทฺวินฺนํ ปาฬีนํ มเชฺฌเอว อยํ อติเรกวิเสสตา วิจาริตาฯ นจ ยุชฺชติ วินเยน สหตถา วิจาเรตุํ อสมานกิจฺจวิสยตฺตาฯ วินโย หิ กายวาจานํ วินยนกิโจฺจ, อชฺฌาจารวิสโยจฯ ธโมฺม ปน ธมฺมวิภาคกิโจฺจ ธมฺมปฺปวตฺติ วิสโยจาติฯ เกจิปน วทนฺติ เอวํ สเนฺตปิ วินโย เอว สพฺพเชฎฺฐโก สิยาฯ วินยํ วิวเณฺณนฺตสฺส หิ ปาจิตฺติยาปตฺติ โหติฯ ธมฺมํ วิวเณฺณนฺตสฺส ทุกฺกฎาปตฺติมตฺตาติ, ตํ นยุชฺชติฯ วินโย หิ อาณาจกฺกํฯ ธโมฺมจ ธมฺมจกฺกํฯ ตตฺถ วินยํ วิวเณฺณโนฺต สตฺถุ อาณาจเกฺก ปหารํ เทติฯ สตฺถริ อคารโว มหโนฺต โหติฯ ยสฺสจ สตฺถริ อคารโว, ตสฺส ธมฺมสเงฺฆสุ ตีสุ สิกฺขาสุจ อคารโว สิโทฺธ โหติฯ ตสฺมา วินย วิวณฺณเน อาปตฺติ มหนฺตีโหติฯ น สพฺพเชฎฺฐกตฺตาติฯ อปิจ, วินโยนาม สาสนสฺส มูลํฯ วินเย อฎฺฐิเต สาสนํ นติฎฺฐติฯ ตสฺมา สาสนสฺส จิรฎฺฐิตตฺถํปิ วินยวิวณฺณเน มหตี อาปตฺติ ปญฺญตฺตาติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยา นาม อภิธมฺมตฺถ สงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย ปถมคาถาย

ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุตียคาถา-ปรมตฺถทีปนี

๑๑. เอวํ อาทิคาถายตฺตํ ปโยชน สหิเต ปญฺจ อเตฺถ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เต อภิธมฺมเตฺถ อุเทฺทสโต ทเสฺสนฺโต ทุตียคาถมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถ สงฺคหนฺติ วุเตฺต ตสฺมึ อภิธมฺมตฺถสงฺคหปเท มยา วุตฺตา อภิธมฺมตฺถา สพฺพถาปรมตฺถโต จตุธา โหนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ -

[๑๒] ฎีกายํ ตาว

ตตฺถ ตสฺมึ อภิธมฺมตฺถสงฺคหปกรเณติวา อภิธมฺมตฺถ ปเทติวา อภิธเมฺมติวา ตสทฺทโตฺถ นิทฺทิโฎฺฐฯ **วิภาวนิยํ** ปน ตสฺมึ อภิธเมฺมติฯ สพฺพํ นสุนฺทรํฯ

น หิ อภิธมฺมตฺถ สงฺคหปกรเณ มยา วุตฺตา อภิธมฺมตฺถาติ ยุชฺชติฯ ปกรณํปิ หิ อุปริ วุจฺจมานเมว โหติฯ นตุ วุตฺตํฯ กุโต อภิธมฺมตฺถาติฯ น จ สํวณฺณนาปกรเณสุ อาทิมฺหิเยว ตาว ตสโทฺท อปฺปธานปทานิ ปจฺจามสตีติ อตฺถิฯ ตสฺมา อฎฺฐสาลินิยํ อาทิมฺหิ ตตฺถ เกน เฎฺฐน อภิธโมฺมติ วาเกฺยวิย อิธ ตสทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ เอวญฺหิ สติ –

[๑๓] ฎีกาสุ

สพฺพถา วุตฺตาติ โยชนาปิ ปฎิกฺขิตฺตา โหติฯ

สา หิ วกฺขมาเนหิ สพฺพยาปิ ทฺวาทส, สพฺพถาปิ อฎฺฐารสาติอาทีหิ นสเมตีติฯ ตตฺต **สพฺพถา**ติ ธมฺมสงฺคณิยํ วุเตฺตน กุสลาทินา สพฺพปฺปกาเรนปิ จตุธาว โหนฺติ, วิภเงฺค วิภเตฺต น ขนฺธาทินา สพฺพปฺปกาเรนปิ จตุธาว โหนฺตีติ อโตฺถฯ ธาตุ กถายํ วุเตฺตนาติอาทินาปิ วตฺตพฺพํฯ

๑๒. **ปรมตฺถโต**ติ ปรมตฺถ สจฺจโตฯ เทฺว หิ สจฺจานิ สมฺมุติสจฺจํ, ปรมตฺถสจฺจนฺติ, ตตฺถ สตฺต ปุคฺคล อตฺต ชีวาทิกา ปญฺญตฺติอตฺถา สภาวโต อวิชฺชมานาเยว โหนฺติฯ ธมฺมววตฺถาน ญฺญาณรหิตานํปน มหาชนานํ จิเตฺต มหนฺตมหนฺตาปิ หุตฺวา วิชฺชมานาวิย ปญฺญายนฺติ, เตจ มหาชนา สมคฺคา หุตฺวา เตสํ เอกเนฺตน อตฺถิภาวํ คเหตฺวา ตถา ตถา โวหรนฺติ เจว สมฺปฎิจฺฉนฺติจฯ ตสฺมา เต มหาชเนหิ สมเคฺคหิ สมฺมตตฺตาตโตเยวจ วจีสจฺจวิรติสจฺจานํ วตฺถุ ภูตตฺตาสมฺมุติ สจฺจนฺติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมึ สมฺมุติสเจฺจ ฐตฺวา สมฺมา ปฎิปชฺชนฺตา สพฺพ โลกิย สมฺปตฺติโยจ สพฺพโพธิสมฺภาร ธเมฺมจ อาราเธนฺติฯ มิจฺฉาปฎิปชฺชนฺตา อปายปูรกา โหนฺติฯ เอวํ มหนฺตญฺหิ สมฺมุติ สจฺจนฺติฯ ปรมตฺถสจฺจํ ปน ปตฺวา ตํ สจฺจเมว นโหติฯ ตญฺหิ สยํ อวิชฺชมานํเยว สมานํ มหาชเน วิชฺชมานเนฺตฺวว คณฺหาเปติฯ สกฺกายทิฎฺฐิ ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิ ติวิธมิจฺฉาทิฎฺฐีนํ วตฺถุ หุตฺวา พาลชนานํ วฎฺฎทุกฺขโต นิยฺยาตุํ นเทติฯ เอวํ วิปรีตญฺหิ สมฺมุติ สจฺจํฯ เอวํ มหาสาวชฺชญฺจาติฯ ปรมตฺถสจฺจํปน ทุวิธํ สภาวสจฺจํ อริยสจฺจนฺติฯ ตตฺถ ธมฺม สงฺคณิอาทีสุ สตฺตสุ ปกรเณสุ วิภตฺตา กุสลาทโย ธมฺมา สภาวสจฺจํนามฯ เต หิ สยํ สภาวโต วิชฺชมานตฺตา กุสลานาม ธมฺมา อตฺถิ สุขานาม เวทนา อตฺถีติ คณฺหเนฺตน วิสํวาเทนฺตีติฯ ตํ ปน อริยสจฺจํ ปตฺวา กิญฺจิ อสจฺจํปิ โหติเยวฯ ตถาหิ อนุภวนเภทมตฺตํ อุปาทาเยว เวทนา สุขา ทุกฺขา อทุกฺขมสุขาติ วุตฺตาฯ น สพฺพาการโต สุขภูตตฺตาฯ สเพฺพหิ ปน อนิจฺจตา สงฺขตตาทีหิ อเนกสเตหิ อากาเรหิ สพฺพาปิ เวทนา ทุกฺขาเอวฯ ตถา อนวชฺชสุขวิปากเฎฺฐน กุสลภาโวปิ อกุสลํ อุปาทาเยว วุโตฺตฯ สเพฺพปิ หิ เตภูมกา กุสลสมฺมตา ธมฺมา สาสวตา สํ

กิเลสิกตา โอฆนิย โยคนิย อุปาทานิยตา สงฺขาเตหิ วเชฺชหิ สาวชฺชาเอว โหนฺติฯ ทุกฺขสจฺจ ภูตานญฺจ วิปากานํ ชนนเฏฺฐน เอกเนฺตน ทุกฺขวิปากาเอว โหนฺติฯ อชฺฌตฺตตฺติกญฺจ สพฺพ โลกิยสมฺมตํ อุปาทาย วุตฺตํฯ สเพฺพปิ หิ จตฺุพฺภู มกธมฺมา เอกเนฺตน อตฺตาปินาม นตฺถิฯ กฺโต อชฺฌตฺตานามฯ พหิทฺธาเอว โหนฺติฯ สงฺขาเร ปรโต ปสฺสาติ หิ วุตฺตนฺติฯ อยํ นโย เสสตฺติก ทุกธเมฺมสุปิ ยถารหํ เนตโพฺพฯ อริย สจฺจํนาม สเพฺพสํ เตภูมกธมฺมานํ เอกนฺต ทุกฺขภาโว ตณฺหาย เอกนฺต ทุกฺขสมุทย ภาโว นิพฺพานเสฺสว ทุกฺขนิโรธ ภาโว อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคเสฺสว ทุกฺขนิโรธมคฺคภาโวจาติฯ อิธเมว หิ ปริสุทฺธพุทฺธีนํ อริยานํ ญาเณ อจลมานํ สพฺพาการปริ ปุณฺณํ นิปฺปริยายสจฺจํ โหตีติฯ เตสุ อิธ สมฺมุติสจฺจํ นิวเตฺตโนฺต ปรมตฺถโตติ อิท มาหฯ เตน วุตฺตํ ปรมตฺถโตติ ปรมตฺถสจฺจโตติฯ ตตฺถ อโตฺถ ทุวิโธ สภาวสิโทฺธจ ปริกปฺปสิโทฺธจฯ ตตฺถ โย วินา อญฺญาปเทเสน เกวลํ วิสุํ วิสุํ อตฺตโน ลกฺขเณน วิชฺชมาโน หุตฺวา สิโทฺธฯ โส จิตฺตา ทิโก อโตฺถ สภาวสิโทฺธนามฯ โยปน อตฺตโน ลกฺขเณน วิชฺชมาโนเยว นโหติฯ วิชฺชมานสฺส ปน อตฺถสฺส นานา ปวตฺติอาการ อุปาทาย จิเตฺตน ปริกเปฺปตฺวา สวิคฺคหํ กตฺวา คหิโต จิตฺ ตมโย จิตฺตนิมฺมิโต หุตฺวา จิเตฺตเอว อุปลพฺภมาโน โหติฯ โส สตฺตปุคฺคลาทิโก อโตฺถ ปริก ปฺปสิโทฺธ นามฯ เตสุ สภาวสิโทฺธเยว ปรมโตฺถนามฯ โส หิ สนฺติ ภวนฺติ พุทฺธิสทฺทา เอตฺถา ติ อโตฺถฯ เอกนฺตวิชฺชมานเฏฺฐน อิตรโต ปรโม อุกฺกํสคโต อโตฺถติ ปรมโตฺถฯ อปิ จ, เย อยํ อตฺถิ อยํ อุปลพฺภตีติ คเหตฺวา ตสฺส อภิเญฺญยฺยสฺส อภิญฺญตฺถาย, ปริเญฺญยฺยสฺส ปริญฺญตฺ ถาย, ปหาตพฺพสฺส ปหานตฺถาย, สจฺฉิกาตพฺพสฺส สจฺฉิกรณตฺถาย, ภาเวตพฺพสฺส ภาวนตฺ ถาย ปฏิปชฺชนฺติฯ เตสํ ตทตฺถสาธเน อวิสํวาทกเฏฺฐน ปรโม อุตฺตโม อโตฺถติ ปรมโตฺถฯ อิต โรปน อวิชฺชมานตฺตา ตสฺส อภิญฺญาทิอตฺถาย ปฏิปชฺชนฺตานํ ตทตฺถสาธเน วิสํวาทโกเยว ภ วิสฺสติฯ นปน ตทตฺถํ สาเธสฺส ตีติ ปรมโตฺถติ วตฺตุํ นารหตีติฯ

[๑๔] **วิภาวนิยํ** ปน

“ปรมสฺสวา อุตฺตมสฺส ญาณสฺส อโตฺถ โคจโรติ ปรมโตฺถ”ติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺ ทรํฯ

น หิ ปรมสโทฺทญาเณ วตฺตมาโน ทิสฺสติฯ นจ อตฺถสโทฺท โคจเรติฯ ยญฺจ อนุฏีกายํ สจฺจเมว สจฺจิกํฯ โส เอว อโตฺถ อวิปรีตสฺส ญาณสฺส วิสยภาวเฏฺฐนาติ สจฺจิกโฏฺฐติ วุตฺตํฯ ตํปิ อวิปรีเตน ญาเณน อรณียโต อุปคนฺตพฺพ โต อโตฺถติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ นปรมสทฺทสฺส อตฺถนฺติฯ [ปรมตฺถปทํ]

๑๓. **จิตฺต**นฺติ เอตฺถ จิเนฺตตีติ จิตฺตํฯ เอตฺถจ จินฺตนกฺริยา นาม นิจฺจํ อารมฺมณาเปกฺขา โหติฯ น หิ สา อารมฺมเณน วินา ลพฺภตีติฯ ตสฺมา อารมฺมณคฺคหณ อารมฺมณุปลทฺธิเยว อิธ จินฺตนาติ ทฏฺฐพฺพาติฯ เอวญฺหิ สติ ภวงฺคสมย วิสญฺญิสมเยสุ จิตฺตํ อารมฺมเณน วินาปิ ปวตฺตตีติ เอวํ วาทีนํ วาโท ปฏิกฺขิโตฺต โหติฯ สเนฺตสุปิจ นิสฺสย สมนนฺตราทีสุ ตสฺส ปจฺจ เยสุ เตหิ นามํ อลภิตฺวา อารมฺมณปจฺจยวเสเนวสฺส นามํ สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ จิเนฺตนฺติ สมฺป ยุตฺตกา ธมฺมา เอเตนาติ จิตฺตํฯ ตญฺหิ อารมฺมณคฺคหณกิเจฺจ ปุพฺพงฺคมภูตนฺติ ตํ สมฺปยุตฺต ธมฺมาปิ อารมฺมณํ คณฺหนฺตา ตสฺส วเสเนว คณฺหนฺตีติฯ จินฺตนมตฺตํวา จิตฺตํฯ สเพฺพปิ หิ ธมฺ มา ตํตํ กฺริยามตฺตาว โหนฺติฯ น เตสุ ทพฺพํวา สณฺฐานํ วา วิคฺคโหวา อุปลพฺภติฯ ปจฺจยายตฺต วุตฺติโน จ โหนฺติฯ น เต อตฺตโน ถาเมนวา พเลนวา วเสนวา สตฺติยาวา อุปฺปชฺชิตฺุํปิ สโกฺกนฺ ติฯ ปเคว จิเนฺตตฺุํวา ผุเสตฺุํวาติฯ ขณมตฺตฏฺฐายิโนจ โหนฺติ, น กทาจิ กสฺสจิ วเส วตฺติตฺุํ สโกฺ กนฺตีติฯ ตสฺมา เตสุ อิทํ ทพฺพํ, อยํ สตฺติ, อย กฺริยาติ เอวํ วิภาโค นลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอว

ญฺจ กตฺวา สเพฺพสุ ปรมตฺถปเทสุ เอกํ ภาวสาธนเมว ปธานโต ลพฺภติฯ ตทญฺญ สาธนานิปน ปริยายโตว ลพฺภนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ ทพฺพาทิวเสน อเภทสฺส จินฺตนสฺส อตฺถวิเสสญฺญาปนตฺถํ วิภาค กปฺปนาวเสน เภทกรณํ ปริยายกถาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา สิลา ปุตฺตกสฺสสรีรนฺติ, ตถา กรณญฺจ ตํ ตํ กฺริยาสงฺขาต ธมฺมวิมุตฺตสฺส ปรปริกปฺปิตสฺส การกภูตสฺส อตฺต ชีว สตฺต ปุคฺคลสฺส สพฺพโส อภาวทีปนตฺถํฯ สติ หิ อตฺตาทิมฺหิ กึ อเภทสฺส เภทกปฺปนายาติฯ

วิภาวนิยํ ปน

> สสวิสาณํ วิย อภูตสฺส ภูต กปฺปนา วุตฺตา วิย ทิสฺสติฯ อยมฺสฺสาธิปฺปาโย-ธเมฺม สุ กตฺตาวา กาเร ตาวา โกจิ นตฺถิฯ โลเกปน อตฺตปฺปธาโน กฺริยา นิปฺผาทโก กตฺตา นาม สิโทฺธฯ ตสฺมา จินฺตนกิเจฺจ อตฺตปฺปธานตา ทีปนตฺถํ ตํ กตฺตุภาวํ จิเตฺต อาโร เปตฺวา จิเนฺตตีติ จิตฺตนฺติ วุตฺตํฯ

จิตฺตสฺสจ พเลน ตํสมฺปยุตฺตานํปิ ตสฺมึ กิเจฺจ ตทนุกูลปฺปวตฺติทีปนตฺถํ ปุนกรณภาวํ จิเตฺต กตฺตุภาวญฺจ เตสุ อาโรเปตฺวา จิเนฺตนฺติ สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา เอเตนาติ จิตฺตนฺติ วุตฺตนฺติฯ อปิ เจตฺถ จิตฺตสโทฺท วิจิตฺรตฺถวาจโก ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตเญฺห ตํ สํยุตฺตเก –

> ทิฏฺฐํ โว ภิกฺขเว จรณํนาม จิตฺตนฺติฯ เอวํ ภเนฺตฯ ตมฺปิ โข ภิกฺขเว จรณํ จิตฺตํ จิเตฺตเนว จินฺติตนฺติฯ เตนาปิ โข ภิกฺขเว จรเณน จิเตฺตน จิตฺตเญฺญว จิตฺตตรนฺติ, นา หํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกนิกายํปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ จิตฺตํฯ ยถยิทํ ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณาฯ เตปิ โข ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณา จิเตฺตเนว จิตฺติกตาฯ เตหิปิ โข ภิกฺขเว ติรจฺฉาน คเตหิ ปาเณหิ จิตฺตเญฺญว จิตฺตตรนฺติฯ

ตตฺถ จรณํนาม จิตฺตนฺติ ยตฺถวิจิตฺรานิ ทิพฺพวิมานาทีนิ จิตฺตกมฺมานิ กตฺวา อิทญฺจิทญฺจ ปุญฺญํ กโรนฺตา อิธจิธจ นิพฺพตฺตาติ ทเสฺสโนฺต วิจรนฺติ ฯ ตสฺส ปฏโกฏฺฐกเสฺสตํ นามํฯ จิเตฺตนาติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํฯ ยถยิทนฺติ ยถา อิเมฯ จิตฺติกตาติ วิจิตฺรา กตาฯ เอตฺถจ จิตฺตวิจิตฺตกาย สญฺญาวิจิตฺตาฯ สญฺญาวิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตาฯ ตณฺหาวิจิตฺตตาย กมฺมานิ วิจิตฺตานิฯ กมฺมวิจิตฺต ตาย โยนิโย วิจิตฺตาฯ โยนิวิจิตฺตตาย เตสํ ติรจฺฉา นคตานํ วิจิตฺตตา เวทิตพฺพาฯ [วจนโตฺถ]

> ตํ ตํ สภาโว ลกฺขณํ, กิจฺจสมฺปตฺติโย รโส;
> คยฺหาการโร ผลํวาปิ, ปจฺจุปฏฺฐาน สญฺญิตํฯ
> อาสนฺนการณํ ยํ ตํ, ปทฏฺฐานนฺติ ตํ มตํ;
> ธมฺมานํ ววตฺถานาย, อลํ เอเต วิพุทฺธิโนฯ

อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ จิตฺตํ, ปุพฺพงฺคมรสํ, สนฺธานปจฺจุปฏฺฐานํ, นามรูปปทฏฺฐานํฯ [จิตฺตํ]

๑๔. เจตสิกนฺติ เอตฺถ เจตสิ ภวํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ เจตสิกํฯ ผสฺสาทิ ธมฺมชาตํฯ เอตฺถจ ตทายตฺตวุตฺติตา นาม เอกุปฺปาทตาทีหิ ลกฺขเณหิ จิเตฺตน สห เอกี ภูตสฺส วิย ปวตฺติฯ เอเตน ยา จิตฺตสฺส ชาติฯ สาเอว ผสฺสาทีนํฯ ยา จิตฺตสฺส ชรา, ยํ จิตฺตสฺส มรณํ, ยํ จิตฺตสฺส อารมฺมณํ, ยํ จิตฺตสฺส วตฺถุ, ตเทว ผสฺสาทีนนฺติ เอวํ เอกปฺปุผ มญฺชริยํ เอกวณฺฏุปนิพฺพนฺธานิ ปุปฺผานิ วิย จิเตฺตน สห เอกชาติยาทิ อุปนิพฺพนฺธา ผสฺสาทโย ธมฺมา อิธ เจตสิกํนามาติ สิทฺธา โหนฺติฯ เอวญฺจ สติ จิตฺตํปิ เตหิ ผสฺสาทีหิ สห ตเถว อายตฺตํ ปวตฺตตีติ ตํปิ ผสฺ

สิกํ เวทนิกนฺติอาทินา วตฺตพฺพนฺติ เจฯ นฯ จิตฺตเสฺสว เชฏฺฐกตฺตาฯ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยาติ หิ วุตฺตํฯ เอตฺถจ มโนมยาติ มนสาเอว ปกตา นิมฺมิตา จิตฺตกฺริยา ภูตาติ อโตฺถฯ เอเตน เต ผสฺสาทโย ธมฺมา จิเตฺตน วินา นุปลพฺภนฺตีติ ทเสฺสติฯ จิตฺตํปน เตหิ เกหิจิ วินาปิ ปวตฺตติเยวฯ ปญฺจวิญฺญาณ จิตฺตญฺหิเตหิ เกหิจิ วิตกฺกาทีหิ วินา อุปฺปชฺชตีติฯ ตสฺมา เตสเญฺญว ตทายตฺต วุตฺติตา วตฺตพฺพา น จิตฺตสฺสาติฯ

[๑๕] วิภาวนิยํ ปน

> เอกาลมฺพณตา มเตฺตน เตสํ ตทายตฺตวุตฺติตํ เจตสิ กตฺตญฺจ วิภาเวติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ เอกาลมฺพณตามเตฺตน เจตสิกํนาม ชาตนฺติฯ เอตฺถ จ โลเก นานาวณฺณธาตุโย อุทเก ฆํสิตฺวา วตฺถุมฺหิ นานา จิตฺตกมฺมานิ กโรนฺติ, ตตฺถ วตฺถุมฺหิ ผรณํ พนฺธนญฺจ อุทกเสฺสว กิจฺจํ, น วณฺณธาตูนํฯ นานารูป ทสฺสนํ วณฺณธาตูนเมว กิจฺจํ, น อุทกสฺสฯ ตตฺถ วตฺถุวิย อารมฺมณํ ทฏฺฐพฺพํฯ อุทกํวิย จิตฺตํฯ นานา วณฺณธาตุโยวิย เจตสิกธมฺมาติฯ [เจตสิกํ]

๑๕. **รูป**นฺติ เอตฺถ รุปฺปตีติ รูปํฯ สีตุณฺหาทีหิ วิโรธิ ปจฺจเยหิ วิสม ปวตฺติ วเสน วิการํ อาปชฺชติ, เตหิ วา วิการํ อาปาทียตีติ อโตฺถฯ ยถาห –

> รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติฯ สิเตนปิ รุปฺปติฯ อุเณฺหนปิ รุปฺปติฯ ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติฯ วิปาสายปิ รุปฺปติฯ ฑํส มกส วาตาตป สริํ สป สปฺผเสฺสหิปิ รุปฺปตีติฯ รุปฺปตีติจ รุปฺปติ, กุปฺปติ, ฆฏฺฏียติ, ปีฬี ยติ, ภิชฺชตีติฯ

มหานิเทฺทเส วุตฺตํฯ อยเมตฺถ ปิณฺฑโตฺถ, เย ธมฺมา จิรฏฺฐิติกาจ โหนฺติ สปฺปฏิฆสภาวาจฯ เตสเญฺญว ฐิติกฺขเณสุ วิโรธิปจฺจเยหิ สมาคโมนาม โหติฯ นปนเญฺญสํ ปริตฺตกฺขณานํ อปฺปฏิฆสภาวานนฺติฯ เตสญฺหิ อปฺปฏิฆสภาวานํ สุขุม รูปานํปิ พหิทฺธา สีตาทีหิ สมาคโมนาม นตฺถิฯ กุโต ปริตฺตกฺขณานํ อปฺปฏิฆสภาวานญฺจ อรูปธมฺมานนฺติฯ ยทิเอวํ สุขุมรูปานํ อรูปตาปตฺติ สิยาติฯ นสิยาฯ โอฬาริกรูเปหิ สมานคติ กตฺตาฯ ตานิหิ โอฬาริเกสุ รุปฺปมาเนสุ รุปฺปนฺติเยวาติฯ สมาคโมจ นาม อิธ ถเปตฺวา อาปาตคมนํ อารมฺมณกรณญฺจ อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ ฐิติปตฺตานํ โอฬาริกรูปานํ มหาภูตานเมววา อญฺญมญฺญาภิฆฏฺฏนํ วุจฺจติ, รุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬียตีติ หิ วุตฺตํฯ รุปฺปนญฺจนาม ปรเสนายุเทฺธน รฏฺฐโขโภวิย กลาปนฺตรคตธาตูนํ กุปฺปนํ ภิชฺชนํจ วุจฺจติฯ กุปฺปติ ภิชฺชตีติ หิ วุตฺตํฯ เอตฺถจ กุปฺปตีติ โขภติ จญฺจลติ, ภิชฺชตีติ วิการํ อาปชฺชติฯ ยสฺมิํ ขเณ วิโรธิปจฺจยสมาคมํ ลภนฺติฯ ตโต ปฏฺฐาย สยํปิ วิการปตฺตา โหนฺติฯ โอมตฺตาธิมตฺตรูปสนฺตตีนํ อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาวํ ปตฺตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ อปิเจตฺถ รุปฺปนํ ทุวิธํ วฑฺฒนํ, หายนญฺจฯ ตทุภยํปิ กปฺปวุฏฺฐาเน กปฺปสณฺฐาเน นานาอายุกปฺป สํวจฺฉร อุตุมาส รตฺติ ทิวาทีนํ ปริวตฺตเนจ ปากฏํ โหตีติฯ กสฺมา ปน รูปนฺติ นามํ ฆฏฺฏนวเสน รุปฺปนธมฺมานเมว สิทฺธนฺติฯ เตสเมว สวิคฺคหตฺตาฯ รูปธมฺมา หิ สมูหสณฺฐานาทิ ภาวปตฺติยา สวิคฺคหา โหนฺติฯ ตสฺมา เตสเมว รุปฺปนํ ปจฺจกฺขโตปิ โลกสฺส ปากฏนฺติ เตเสฺวว รูปนฺติ นามํ สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อรูปธมฺมา ปน อวิคฺคหาติ น เตสํ วิกาโร ปจฺจกฺขโต โลกสฺส ปากโฏ โหติฯ ตํ ตํ รูปวิการํ ทิสฺวาวา สุตฺวา วา ปุจฺฉิตฺวาเยว วา โส โลเกน ชานิตโพฺพ อญฺญตฺร ปรจิตฺตวิทูหิฯ ตสฺมา เตสํ รูปตาปตฺติ นตฺถีติฯ

[๑๖] วิภาวนิยํ ปน

เตสํ รูปตาปตฺติปฺปสโงฺค สีตาทิคฺคหณ สามตฺถิเยน นิวตฺติโตฯ ยสฺมา ปน โวหาโรนาม โลโกปจาเรน วินา นสิชฺฌติฯ โลโกปจาโรจ ปากฏนิมิตฺตวเส เนว ปวโตฺตฯ ตสฺมา อิธ สีตาทิคฺคหเณน วินาปิ ตปฺปสงฺคนิวตฺติ โลกโตว สิทฺธาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

ยสฺมา จ พฺรหฺมโลเก พฺรหฺมานํ กายวิการ วจีวิการา จ อิทฺธิวิกุปฺปนาวสปฺปวตฺตา นานารูปวิการาจ ทิสฺสนฺติเยวฯ เตจ เอเกน ปริยาเยน รุปฺปนาการาเอว นาม โหนฺติ, ตสฺมา เตสํ วเสน ตตฺถ รูปานํ รูปตาสิทฺธิ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ รูปยติ วา อตฺตโน สภาเวน ปกาสตีติ รูปํฯ อรูปธมฺมา หิ น อตฺตโน สภาเวน ปากฏา โหนฺติฯ รูปสนฺนิสฺสเยเนว คเหตพฺพา ฯ อิทํ ปน อตฺตโน สภาเวเนว ปากฏํ ปญฺจวิญฺญาเณหิปิ คเหตพฺพนฺติฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ สติ พฺรหฺมโลเก รูปานํปิ อุชุ กโตว รูปตาสิทฺธิ โหตีติฯ

[๑๗] วิภาวนิยํ ปน

อนุคฺคาหกานํ สีตาทีนํ วเสน ตํ สภาวา นาติวตฺตน วเสนจ ตตฺถ รูปตาสิทฺธิ วิภาวิตาฯ ยสฺมาปน สีเต นาปิ อุเณฺหนาปีติอาทิวจนํ นิทสฺสนมตฺตํ โหติฯ กมฺม จิตฺตาหารานํปิ วเสน รุปฺปนสฺส สมฺภวโต, ตถาหิ สญฺญา วิญฺญาณานิปิ รูปารมฺมณรสารมฺมเณหิ เอว ปาฬิยํ นิทฺทิฎฺฐานิฯ น หิ สญฺญา รูปํเอว สญฺชานาติฯ น จ วิญฺญาณํ รส เมว วิชานาติฯ นิทสฺสนมเตฺตน เทสนา โหตีติ วิญฺญายตีติฯ ตสฺมา สีตาทิคฺคหณํ อมุญฺจิตฺวาว ตตฺถ รูปตาสิทฺธิวิภาวเนน ปโยชน นตฺถีติฯ [รูปํ]

๑๖. นิพฺพานนฺติ เอตฺถ นิพฺพายนฺติ สเพฺพ วฎฺฎทุกฺขสนฺตาปา เอตสฺมินฺติ นิพฺพานํฯ นิพฺพายนฺตีติ เย กิเลสาวา ขนฺธาวา อภาวิตมคฺคสฺส อายติํ อุปฺปชฺชนารหปเกฺข ฐิตา โหนฺติฯ เตเยว ภาวิตมคฺคสฺส อนุปฺปชฺชนารหปกฺขํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ น หิ ขณตฺตยํ ปตฺวา นิรุทฺธา อตีตธมฺมา นิพฺพายนฺติ นามฯ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ อายติํ อวสฺสํ อุปฺปชฺชมาเนสุจ ธเมฺมสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ วฎฺฎทุกฺขสนฺตาปาติ กิเลสวฎฺฎ กมฺมวฎฺฎ วิปากวฎฺฎ ทุกฺขสนฺตาปาฯ น หิ ติวิธวฎฺฎทุกฺขสนฺตาปรหิตานํ รุกฺขาทีนํ อนุปฺปาทนิโรโธ นิพฺพานํนาม โหตีติฯ เอตสฺมินฺติ วิสเย ภุมฺมํฯ ยถา อากาเส สกุณา ปกฺขนฺตีติฯ เยหิ เต นิพฺพายนฺติฯ เตสํ ตพฺพินิมุตฺตํ อญฺญํ นิพฺพุติฎฺฐานํนาม กิญฺจิ นตฺถีติฯ นิพฺพายนฺติ วา อริยชนา เอตสฺมินฺติ นิพฺพานํฯ นิพฺพนฺติ ธีรา ยถยํ ปทีโปติ หิ วุตฺตํฯ นิพฺพายนฺตีติ ตํ ตํ กิเลสานํวา ขนฺธานํวา ปุน อปฺปฎิสนฺธิกภาวํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ เอกสฺมินฺติ วิสเยเอว ภุมฺมํ, เอตสฺมิํ อธิ คเตติปิ โยเชนฺติฯ ฎีกาสุปน ภวาภวํ วินนโต สํสิพฺพน โต วานํ วุจฺจติ ตณฺหาฯ ตโต นิกฺขนฺตนฺติ นิพฺพานนฺติ วุตฺตํฯ

[๑๘] วิภาวนิยํ ปน

''นิพฺพาภิวา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ นิพฺพาน''นฺติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ มเคฺควิย นิพฺพาเน กตฺถจิ กรณสาธนํ ทิฎฺฐํ, นจ นิพฺพานํ นิพฺพูติ กฺริยาสาธเน ราคาทิกสฺส กตฺตุโน สห การิปจฺจโย โหตีติฯ [นิพฺพานํ]

ทุติยคาถาย ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

จิตฺตสงฺคห-ปรมตฺถทีปนี

๑๗. อิทานิ อุเทฺทสกฺกเมน จิตฺตํ ตาว นิทฺทิสนฺโต ตตฺถ จิตฺตนฺติอาทิมาหฯ **ตตฺถาติ** เตสุ จตูสุ อภิธมฺมเตฺถสุฯ **ตาว** ปถมํฯ จตฺตาโร วิธา ปการา ยสฺส ตํ **จตุพฺพิธํ**ฯ

๑๘. **กามาวจร**นฺติ เอตฺถ กามียตีติ กาโมฯ กาเมนฺติวา เอตฺถ สตฺตา อวิกฺขมฺภิตกามราคตฺตา กามรติยาเอว รมนฺติฯ น อุปริภูมีสุ วิย ฌานรติยาติ กาโมฯ เอกาทสวิธา กามภูมิฯ นนุ เจตฺถ ฌานลาภิโนปิ สนฺตีติฯ น น สนฺติฯ เตปน กทาจิ เทวาติ นเตฺถตฺถ โทโสฯ อวีจินิรยาทโย กถํ กามียนฺติฯ กถญฺจ ตตฺถ สตฺตา กามรติยา รมนฺตีติฯ นิมิตฺตสฺสาทวเสนวา ภวนิกนฺติวเสนวาติฯ มรณกาเล หิ อุปฎฺฐิตา นิรยคฺคิชาลา สุวณฺณวณฺณาวิย ขายนฺติฯ เอโก กิร มิจฺฉาทิฎฺฐิโก พฺราหฺมโณ มรณมเญฺจ นิปฺปโนฺน โหติฯ ตสฺส อาจริยพฺราหฺมณา สมีเป ฐตฺวา พฺรหฺมโลกํ โภ คจฺฉาติ วทนฺติฯ ตสฺสปน อวีจินิรเย อคฺคิชาลา อุปฎฺฐหนฺติฯ ตทา โส โภ อาจริยา สุวณฺณวณฺณา ปญฺญายนฺตีติ อาหฯ เอส โภ พฺรหฺมโลโกฯ ตตฺถ คจฺฉาติ วทนฺติฯ โส กาลงฺกตฺวา อวีจิมฺหิ อุปฺปชฺชิฯ เอวํ นิมิตฺตสฺสาทวเสน เต กามียนฺติฯ ตตฺถ อุปฺปนฺนานํปิ ภวนิกนฺตินาม โหตีติฯ อปิจ, ตตฺถ อุปฺปนฺนา อวิกฺขมฺภิตกามราคาเอว โหนฺติ, โอกาเส สติ กามรติยา รมิสฺสนฺติ เยวาติฯ ตสฺมึ กาเม อวจรตีติ กามาวจรํฯ เอตฺถจ อวจรตีติ ปทสฺส อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ โส หิ อโตฺถ ปาฬิยาจ นสเมติฯ นานาโทสยุโตฺตจ โหตีติฯ ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนาติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ ยทิ เจตฺถ โส อโตฺถ อธิเปฺปโต สิยาฯ เอวํ สติ เอตฺถาวจรา เอตฺถุปฺปนฺนาติ วุตฺตํ สิยาฯ นปน วุตฺตํฯ นจ ปริยาปนฺนสโทฺท อุปฺปนฺนสเทฺทน สห สมานโตฺถติ สกฺกา วตฺตุํฯ น หิ โลกุตฺตรจิตฺตานิ ตีสุ ภเวสุ อุปฺปนฺนา นิปิ ตตฺร ปริยาปนฺนานิเยว โหนฺตีติฯ เอวํ ตาว ปาฬิยา นสเมตีติฯ

ยทิจ โส อโตฺถ คหิโต สิยาฯ เอวญฺจ สติ ตสฺมึ กาเม เย มหคฺคต โลกุตฺตรธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสํปิ กามา วจรตาปตฺติโทโส รูปาวจรตาทิ มุตฺติโทโสจ อาปชฺชติฯ เยจ กามาวจร ธมฺมา รูปารูปภูมีสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสญฺจ รูปารูปา วจรตา ปตฺติโทโส กามาวจรตา มุตฺติ โทโสจ อาปชฺชตีติฯ นนุ เยภุยฺยวุตฺติวเสนปิ เกสญฺจิ นามลาโภ โหติฯ ยถา วนจรโก สงฺคามาวจโรติฯ ตสฺมา อิธปิ เตสํ ธมฺมานํ อตฺตโน อตฺตโน ภุมฺมีสุ อุปฺปนฺนพหุลตฺตา กามาวจราทินามลาเภ สติ น โกจิ โทโสติฯนฯ เอวญฺหิ สติ โลกุตฺตร ธมฺมานํ กามาวจรตาทิ มุจฺจนตฺถํ เยภุเยฺยน อุปฺปนฺนภูมิ วิสุํ วตฺตพฺพา สิยาฯ น จ สา นามภูมิ อตฺถิฯ ยตฺถ เต เยภุเยฺยน อุปฺปชฺชนฺตีติฯ เตหิ อุปฺปชฺชนฺตา ตีสุ ภเวสุ เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา เตสํ กาม รูปารูปาวจรตาปตฺติโทโส ทุนฺนิวาโร สิยาติฯ เอวํ นานาโทสยุโตฺต โหตีติฯ ตสฺมาสฺส ตถา อตฺถํ อคฺคเหตฺวา เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนาติ ภควตา สํวณฺณิเตน ปาฬินเยเนวสฺส อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ กาเม อวจรติ ปริยาปนฺนภาเวน ตสฺมึ อโชฺฌคาเหตฺวา จรติ ปวตฺตตีติ กามาวจรนฺติฯ ปริยาปนฺนภาโวจนาม อตฺตโน อาธารภูเตน เตน กาเมน สห สมานชาติโคตฺตนามตา สงฺขาเตหิ ปริโตภาเคหิ ตสฺมึ กาเม อาปนฺนภาโว อนุปฺปวิฎฺฐ ภาโวฯ อโนฺตคธภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ โสจ ตถา ปริยาปนฺนภาโว ปริคฺคาหินิยา กามตณฺหาย กโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ เอตฺตาวตา เยธมฺมา รูปารูปสตฺตสนฺตานภูตาปิ มยฺหํ เอเตติ กาม ตณฺหาย ปริคฺคหิตา กาเม ปริยาปนฺนาว โหนฺติฯ เต กามาวจรานามาติ สิทฺธา โหนฺติฯ รูปารูปา วจเรสุปิ อยํ นโย เนตโพฺพฯ เตสุปน รูปตณฺหา อรูปตณฺหาจ ปริคฺคาหินี ตณฺหา ทฎฺฐพฺพาฯ

เยปน ธมฺมา ติณฺณํ ตณฺหานํ ปริคฺคหวิมุตฺตา โหนฺติฯ เต ตีสุ ภเวสุ อุปฺปนฺนาปิ ตตฺร อปริยาปนฺนาเอว โหนฺตีติ โลกุตฺตรา นาม ชาตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถจ ปฎฺฐาเน อารุเปฺป

กามจฺฉนฺทํ นีวรณํ ปฏิจฺจ อุทฺธจฺจนีวรณนฺติอาทินา อรูปสตฺตสนฺตาเนปิ กามจฺฉนฺทสงฺขาตาย กามตณฺหาย อุปฺปตฺติ วุตฺตาฯ ตสฺมา รูปารูป ภูมีสุ อุปฺปนฺนานํ กามธมฺมานํ ปริคฺคาหินี ตณฺหา รูปารูปสตฺตสนฺตาน คตาปิ ทฏฺฐพฺพาฯ ปาฬิยํ กามจฺฉนฺทนีวรณนฺติ อิทํ นีวรณชาติกตฺตา วุตฺตํฯ น หิ ฌานภูมีสุ เอกนฺตนีวรณกิจฺจานิ นีวรณานิ สกฺกา ลทฺธุนฺติฯ อตฺร กามเภโท วตฺตโพฺพฯ เทฺวกามา กิเล สกาโมจ, วตฺถุกาโมจาติฯ ตตฺถ ถเปตฺวา รูปารูปราเค อเญฺญ สโพฺพปิ โลโภ อิมสฺมิํ จตุพฺภูมิปริเจฺฉเท กิเล สกาโมนามฯ ถเปตฺวาจ รูปารูปาวจรธเมฺม อเญฺญ สเพฺพปิ ตีสุ ภูมีสุ อุปฺปนฺนา กามาวจรธมฺมา วตฺถุกาโมนามาติฯ ยํปน อฏฺฐสาลินิยํ สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา วตฺถุกาโมติ วุตฺตํฯ ตํ มหานิเทฺทเส นิทฺทิเฏฺฐน สุตฺตนฺติกปริยาเยน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ น หิ รูปารูปาวจรธมฺมา อภิธเมฺม กามนาเมน วุตฺตา อตฺถีติฯ [กามาวจรปทํ]

๑๙. **รูปาวจรํ อรูปาวจร**นฺติ เอตฺถ รูปารูปสทฺทา ตาสุ ภูมีสุ นิรุฬฺหาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อปิจ เทฺว ภูมิโย รูปภูมิ, อรูปภูมีติฯ ตตฺถ รุปฺปนลกฺขณํ รูปํ ยตฺถ นตฺถิ, สา จตุพฺพิธา ภุมฺมิ อรูปภูมินามฯ เสสา สตฺตวีสติวิธา ภุมฺมิ รูปภูมินามฯ ตตฺถจ เหฏฺฐา เอกาทสวิธา ภุมฺมิ โอฬาริเกน กาเมน วิเสเสตฺวา กาม ภูมีติ วุตฺตาฯ อุปริ โสฬสวิธา ภุมฺมิ รูปภูมิอิเจฺจว วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ยตฺถปน ตณฺหาววา ฌานานิวา รูปารูปสเทฺทหิ วุตฺตานิฯ ตตฺถ นิสฺสยสฺสนามํ นิสฺสิเต อาโรปนวเสน นิสฺสโยปจาโร เวทิตโพฺพฯ ยตฺถจ กามาวจราทิสเทฺทหิ ภูมิเอว วุตฺตาฯ ตตฺถ นิสฺสิตสฺส นามํ นิสฺสเย อาโรปนวเสน นิสฺสิโต ปจาโรติฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ กามาวจรปเท วุตฺตนยเมวาติฯ อยเมตฺถ เตภูมก ปริเจฺฉเท ปาฬิอนุคตา ปรมตฺถทีปนาฯ ยถาห –

> กตเม ธมฺมา กามาวจราฯ เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิตวสวตฺตีเทเว อโนฺต กริตฺวา ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา รูปา เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํฯ อิเมธมฺมา กามาวจราฯ กตเม ธมฺมา รูปาวจราฯ เหฏฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต อกนิเฏฺฐ เทเว อโนฺต กริตฺวา ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา สมาปนฺนสฺสวา อุปปนฺนสฺสวา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺสวา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, อิเม ธมฺมา รูปาวจราฯ กตเม ธมฺมา อรูปาวจราฯ เหฏฺฐโต อากาสานญฺจายตนุปเค เทเว ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต เนวสญฺญา นาสญฺญา ยตนุปเค เทเว อโนฺต กริตฺวา ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเรฯ ลฯ อิเม ธมฺมา อรูปาวจราติฯ

[๑๙] ฎีกาสุ ปน

> ยถาวุตฺตํ สุวิสทํ ปาฬินยํ อคฺคเหตฺวา อญฺญถา วจนตฺถาจ วินิจฺฉยาจ เอตฺถ วุตฺตาฯ สเพฺพ เต สารโต น ปเจฺจตพฺพาติฯ

นนุ อฏฺฐสาลินิยเมว เตจ อเญฺญจ อตฺถา วุตฺตาติฯ สจฺจํฯ ภูตํปน สุวิสทํ ปาฬิอนุคตํ อตฺถํ ญตฺวา กิํวิเกฺขเปนาติฯ

๒๐. **โลกุตฺตร**นฺติ เอตฺถ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโก วุจฺจติ ยถาวุโตฺต เตภูมกธโมฺมฯ ยถาห ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา โลโกติ วุจฺจตีติฯ เอวํ สเนฺต โลกุตฺตรธมฺมานํปิ นิพฺพานวชฺชานํ โลกตาปตฺติ สิยาฯ กสฺมา, เตสํปิ ลุชฺชนปลุชฺชนธมฺมตฺตาติฯ นสิยาฯ ยตฺถ หิ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโตติ มหาชนสฺส มิจฺฉาคาโห นิวิสติฯ ตเตฺถว ตสฺส นิวารณตฺถํ อยํ โลกสมญฺญา นิยมียติฯ ตสฺมา สพฺพโส มิจฺฉาคาหวิมุตฺตานํ เตสํ โลกตาปตฺติ นตฺถีติ วทนฺติฯ

เยสํวา ลุชฺชนํปลุชฺชนญฺจ มหาชนสฺส ปากฏํฯ เตสเณฺญว โลกตาสิทฺธีติ นตฺถิ โลกุตฺตรานํ โลกตฺตปฺปสโงฺคติฯ โลกโต อุตฺตรตีติ โลกุตฺตรํฯ มคฺคจิตฺตํฯ ตโต อุตฺติณฺณนฺติ โลกุตฺตรํฯ ผลจิตฺตํฯ นิพฺพานํปน อิธ นลพฺภตีติฯ อุตฺตรณเญฺจตฺถ ตณฺหาตฺตยคฺคาห วิมุตฺติยา ตีสุ โลเกสุ อปริยาปนฺนภาโวเยวฯ โสจ อปริยาปนฺนภาโว เกสํ ธมฺมานํ อธิฎฺฐาน ภูโตวิย คยฺหตีติ วิสุํ เอกา จตุตฺถี อวตฺถาภูมินามาติฯ

จตุพฺภูมิวิภาคสฺส ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๒๑. เอวํ จิตฺตํ ภูมิเภเทน หีนปณีตา นุกฺกมโต จตุธา นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ตเทว จตุพฺพิธํ จิตฺตํ ยถานิทฺทิฎฺฐกฺกเมน วิภชโนฺต ปฐมํ กามาวจรจิตฺตํฯ ตตฺถจ หีนํ อโสภณจิตฺตํฯ ตตฺถจ สพฺพหีนํ อกุสลจิตฺตํ ตาว ทเสฺสตุํ **โสมนสฺสสห คต**นฺติอาทิมาหฯ เอตฺถจ กามาวจรจิตฺตสฺสปิ อกุสลาเหตุก สเหตุกานุกฺกโม หีน ปณีตานุกฺกมวเสน วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

[๒๐] **วิภาวนิยํ** ปน

> อุปริ วุจฺจมานานํ พหูนํ จิตฺตานํ โสภณสญฺญากรณสุขตฺถํ อปฺปเก ปาปาเหตุเกเยว ปฐมํ ทเสฺสโนฺตติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

ตทโตฺถ หิ ยถาวุตฺตหีนาทิกฺกเมเนว สิโทฺธติฯ

[๒๑] ยญฺจ **ตตฺถ**

> เตสุ เตสุจ ภเวสุ คหิตปฺปฎิสนฺธิกสฺส สตฺตสฺส อาทิโต วีถิจิตฺตวเสน โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทาน เมว สมฺภวโต เตเยว ปฐมนฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ นยุชฺชติฯ

อาทิโต วีถิจิตฺตวเสน มโนทฺวารา วชฺชนเสฺสว สพฺพปฐมํ อุปฺปชฺชนโตติฯ อกุสเลสุ ปน โลภมูล จิตฺตํ พหุกญฺจ โหติฯ ทฺวีหิ วฎฺฎมูเลหิ ยุตฺตตฺตา ปธานํ ปากฎญฺจ โหตีติ ตเทว ปฐมํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๒. ตตฺถ สุนฺทรํ มโนติ สุมโนฯ สินิทฺธจิตฺตํฯ น หิ อนวชฺชเฎฺฐน สุนฺทรตา อิธ ยุตฺตาติฯ สุนฺทรํ มโน เอตสฺสาติวา สุมโนฯ สินิทฺธจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโลฯ สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสฯ มานสิกสุขเวทนาเยตํ นามํฯ เอตฺถจ สุมนสฺส ภาโวติ ตสฺมึ จิเตฺต ปุคฺคเลวา สุมนาภิธานสฺสวา อยํ โส สุมโนติ สุมนพุทฺธิยาวา ปวตฺตินิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ภาโวติ หิ อภิธานพุทฺธีนํ ปวตฺตินิมิตฺตํ วุจฺจติฯ ภวนฺติ ปวตฺตนฺติ อภิธานพุทฺธิโย เอตสฺมินฺติ กตฺวาฯ เอตสฺมินฺติ จ นิมิเตฺต ภุมฺมํฯ ยถา นาโค ทเนฺตสุ หญฺญเตติฯ ยถา หิ ตตฺถ อตฺตโน ทนฺตนิมิตฺตํ ทนฺตยุเตฺต นาเคหนนปฺปวตฺติ โหติ, เอวมิธปิ ตํ เวทนานิมิตฺตํ เวทนายุเตฺต มนสฺมึ ปุคฺคเลวา อภิธานพุทฺธิโย ปวตฺตนฺตีติฯ ภวนฺติ พุทฺธิสทฺทา เอเตนาติ ภาโวติจ วทนฺติฯ เอตสฺมาติ จ อปเรฯ โสมนเสฺสน สห เอกโต คตํ ปวตฺตนฺติ โสมนสฺสสหคตํฯ โสมนสฺสเวทนาสมฺปยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทสฺสนํ ทิฎฺฐิฯ สา ปน สมฺมาทิฎฺฐิ, มิจฺฉาทิฎฺฐิวเสน ทุวิธาฯ อิธ มิจฺฉาทิฎฺฐิยุตฺตาฯ อกุสลาธิการตฺตาฯ ทิฎฺฐิเยว ทิฎฺฐิคตํฯ ยถา คูถคตํ มุตฺตคตนฺติฯ ทิฎฺฐิคเตน สมํ ปกาเรหิ ยุตฺตนฺติ **ทิฎฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**ฯ ทิฎฺฐิคเตน เอกุปฺปาทตาทีหิ ปกาเรหิ สมํ เอกีภูต มิว ยุตฺตํ สํสฎฺฐนฺติ อโตฺถฯ **อสงฺขาริกเมกํ สสงฺขาริกเมก**นฺติ เอตฺถ สงฺขาโรติ ปุพฺพาติสงฺขาโรฯ โสจ ทุวิโธ ปโยโค, อุปาโยจาติฯ ตตฺถ อาณตฺติยาวา อเชฺฌสนายวา ตเชฺชตฺวา วา อิทํ กโรหีติ ปเรหิ กโต กายวจีปโยโค ปโยโคนามฯ อาณตฺตาทินาปน วินาว กมฺมสฺส กรณตฺถํ ตํ ตํ อุปายํ ปเร อาจิกฺขนฺติฯ

อกรเณ อาทีนวํ กรเณจ อานิสํสํ ทเสฺสนฺติ, กติกํวา กโรนฺติ, ทณฺฑํวา ถเปนฺติ, สยเมว วา ตํ ตํ การณํ อนุสฺสรติ, ปจฺจเวกฺขติฯ เอวมาทินา นเยน อุปาโย อเนกวิโธฯ โส ทุวิโธปิ อิธ สงฺขาโร นามฯ สงฺขโรติ อตฺตโน ปกติยา กาตุํ อนิจฺฉมานํ จิตฺต สนฺตานํ อกาตุํ อทตฺวา กรณตฺถาย สํวิทหติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กมฺเม ปโยเชตีติ กตฺวาฯ โยปน ปจฺจยคโณ เตน สงฺขาเรน วิรหิโต โหติฯ โส อสงฺขาโรฯ โยปน เตนสหิโต โหติฯ โส สสงฺขาโรติฯ วุตฺตเญฺหตํ อฎฺฐกถายํ –

สห สงฺขาเรนาติ สสงฺขาโรฯ เตน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน สอุปาเยน ปจฺจยคเณนาติ อโตฺถติฯ

เอตฺถจ ปจฺจยคโณติ อารมฺมณาทิโก สาธารโณ ปจฺจย คโณ อฎฺฐกถายํ วุโตฺตฯ อสาธารโณปน กุสลกมฺมสฺ สปฺปุริสุปนิสฺสยาทิโก อกุสลกมฺมสฺ อสปฺปุริสุปนิสฺสยาทิโก ปจฺจยคโณ วิเสเสตฺวา โยเชตุํ ยุโตฺตฯ โสปน ยทา ทุวิเธน สงฺขาเรน วินา สยเมว จิตฺตํ อสํสีทมานํ กตฺวา อุฎฺฐาเปติ สมุฎฺฐาเปติ, ตทา โสอสงฺขาโรนามฯ ยทาปน เตน วินา สยเมว จิตฺตํ อุฎฺฐาเปตุํ สมุฎฺฐาเปตุํ นสโกฺกติ, สงฺขารํ สหายํ ลภิตฺวาว สโกฺกติ, ตทา โส สสงฺขาโรนามฯ อิติ อสงฺขาโร สสงฺขาโรติจ อิทํ ปจฺจย คณเสฺสว นามํฯ น จิตฺตสฺสฯ จิตฺตํปน อสงฺขาเรน สุเทฺธน ปจฺจยคเณน อุปฺปนฺนํ อสงฺขาริกํฯ สสงฺขาเรน ปจฺจยคเณน อุปฺปนฺนํ สสงฺขาริกํ, อุปฺปนฺนเตฺถ หิ อยํ อิกปจฺจโยติฯ ยสฺมิํ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ทิฎฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาเรนาติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติฯ เอตฺถจ สสงฺขาเรน ปจฺจยคเณน อุปฺปนฺนํ โหตีติ โยเชตพฺพนฺติฯ อยเมตฺถ อสงฺขาริกสสงฺขาริกปเทสุ ปรมตฺถทีปนาฯ

[๒๒] ฎีกาสุ ปน

อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา จิตฺตเมว อสงฺขารํ สสงฺขารนฺติ จ คเหตฺวา ยํ วุตฺตํ, ‘‘นตฺถิ สงฺขาโร อสฺสาติ อสงฺขารํฯ ตเทว อสงฺขาริกํฯ สห สงฺขาเรน วตฺตตีติ สสงฺขารํฯ สสงฺขารเมว สสงฺขาริกนฺติ จฯ โส ยสฺส นตฺถิฯ ตํ อสงฺขารํฯ ตเทว อสงฺขาริกํฯ สงฺขาเรน สหิตํ สสงฺขาริ กนฺติ จ’’ฯ สพฺพเมตํ น ยุชฺชติเยวฯ

[๒๓] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

สงฺขโรติ จิตฺตํ ติกฺขภาวสงฺขาตมณฺฑนวิเสเสน สเชฺชติฯ สงฺขรียติวา ตํ เอเตน ยถาวุตฺตนเยน สชฺชียตีติ สงฺขาโรติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ สสงฺขาริกปิ จิตฺตํ ติกฺขํนาม สิยาติฯ

[๒๔] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘โส ปน อตฺตโน ปุพฺพภาคปฺปวเตฺต จิตฺตสนฺตาเนเจว ปรสนฺตาเนจ ปวตฺตตีติ ตํ นิพฺพตฺติโต จิตฺตสฺส ติกฺขภาว สงฺขาโต วิเสโสว อิธ สงฺขาโรติ’’ วุตฺตํฯ ตํปิ อสงฺขาริก สสงฺขาริกปทานํ วจนเตฺถสุ วิรชฺฌิตฺวา ตทนุ รูปสฺส สงฺขารสฺส ปริกปฺปนาวเสน วุตฺตตฺตา นยุตฺตเมวฯ

[๒๕] เอเตน

ปุพฺพปฺปโยคสมฺภูโต, วิเสโส จิตฺตสมฺภปี;

สงฺขาโร ตํ วเสเนตฺถ, โหตฺยาสงฺขาริกาทิตาติฯ

สาธกคาถาปิ ปฏิกฺขิตฺตา โหตีติฯ

[๒๖] ยญฺจ **ตตฺถ**

''อถวา, สสงฺขาริกํ อสงฺขาริกนฺติ เจ ตํ เกวลํสงฺขารสฺส ภาวาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ นตสฺส สหปวตฺติสพฺภา วา ภาวโตติฯ ภินฺนสนฺตานปฺปวตฺติโนปิ สงฺขารสฺส อิธมตฺถิตาย ตํ วเสน นิพฺพตฺตํ จิตฺตํ สงฺขาโร อสฺส อตฺถีติ สสงฺขาริกํฯ สโลมโก สปกฺขโกตฺยาทีสฺวิย สห สทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถปริทีปนโตฯ ตพฺพิปรีตมฺปน ตทภาวโต วุตฺตนเยน อสงฺขาริก''นฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ ปาฬิอฏฺฐกถาสิทฺธํ อุชุํ วิสทํ อตฺถํ มุญฺจิตฺวา อตฺตโน ปริกปฺปนา วเสน วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพเมวฯ

เอตฺถจ อตฺตโน อิจฺฉาย วินา ปเรสํ อาณตฺติยาวา อเชฺฌ สนายวา ยาจนายวา ปวตฺติตํ จิตฺตํ ปโยคสมุฏฺฐิตํ นามฯ ตถา อตฺตโน อิจฺฉาย วินา ปเรสํ ภเยนวา ลชฺชายวา คารเวนวา กถิกายวา ทณฺฑภเยนวา ปวตฺติตํ อุปายสมุฏฺฐิตํ นามฯ สยเมววา อตฺตโน ลีนํ จิตฺตํ ญตฺวา เตน เตน อุปาเยน อตฺตานํ โอวทิตฺวาวา ตํ ตํ อุปายํ อนุสฺสริตฺวาวา ปวตฺติตํ จิตฺตํ อุปายสมุฏฺฐิตํ นามฯ อิทญฺจ นยทสฺสนเมวาติฯ ทิฏฺฐิคเตน วิปฺปยุตฺตํ **ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**ฯ อุทาสินภาเวน เปกฺขติ อนุภวนากาเรน อารมฺมณํ ปสฺสตีติ **อุเปกฺขา**ฯ อุปฺปตฺติโต ยุตฺติโต อิกฺขติ ปสฺสตีติวา อุเปกฺขาฯ ยถาหิ โสมนสฺส โทมนสฺสานิ อารมฺมณํ อธิมตฺตโต ปสฺสนฺติฯ ยโต โสมนสฺสิโต ปุคฺคโล เตน อารมฺมเณน วิโยเค วิการปฺโตฺต โหติฯ โทมนสฺสิโตจ เตน อารมฺมเณน สํโยเค วิการปฺโตฺต โหติฯ น ตถา อยํ, อยํ ปน ยุตฺติโตว ปสฺสติ น อารมฺมณสํโยค วิโยคเหตุ ปุคฺคลํ วิการํ ปาเปตีติฯ เกจิปน อุปฺปตฺติโต ยุตฺติโต อิกฺขตีติ อิทํ อิธ นสมฺภวติฯ น หิ อกุสลํ ยุตฺตรูปํ นาม โหตีติ วทนฺติฯ อุเปกฺขาย สหคตนฺติ สมาโสฯ

๒๓. เอตฺถจ กิญฺจาปิ ผสฺสาทโย วิตกฺกาทโย โมหาทโยจ ธมฺมา อิมินา สกเลน อฏฺฐวิเธน จิเตฺตน สห คตา สมฺปยุตฺตาจ โหนฺติ, น ปน เต เวทนาวิย สยํปิ เภทวนฺตา โหนฺติฯ นจ ทิฏฺฐิสงฺขารานํ วิยเตสํ อิมสฺมึ จิเตฺต กตฺถจิ โหนฺติ กตฺถจินโหนฺตีติ อยํ วิกโปฺป อตฺถิฯ ตสฺมา เต อิมสฺสจิตฺตสฺส เภทกรา นโหนฺตีติ อิธ นคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ โลโภปน อเญฺญหิ อิมสฺส อฏฺฐวิธสฺส เภทกโร โหติฯ เวทนาทิฏฺฐิ สงฺขาราจ อิมสฺส อญฺญมญฺญสฺส เภทกรา โหนฺตีติ เตเอว อิธ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ นนุ ปีติ มาน ถินมิทฺธานิปิ เภทกรานิ โหนฺตีติ ตานิปิ อิธ สปีติกํ อปีติกนฺติ มานสมฺปยุตฺตํ มานวิปฺปยุตฺตนฺติ ถินมิทฺธสมฺปยุตฺตํ ถินมิทฺธวิปฺปยุตฺตนฺติ จ คเหตพฺพา นีติฯ นฯ เตสุ หิ โสมนเสฺส คหิเต ปีติ คหิตาว โหติฯ อิตรานิจ ตีณิ อนิยตโยคีนิจ โหนฺติ, เยวาปน กานิจาติ นคหิตานีติฯ

[๒๗] **วิภาวนิยํ** ปน

ผสฺสาทิวิตกฺกาทิโมหาทิธมฺมา อิโต อเญฺญหิปิ จิเตฺต หิ ยุตฺตา โหนฺตีติ นเต อเญฺญหิ อิมสฺส วิเสสํ กโรนฺติฯ ตสฺมา เต อิธ น คหิตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ ''กสฺมา ปเนตฺถ อเญฺญสุปิ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ โสมนสฺสสหคตาทิภาโวว วุโตฺตติฯ โสมนสฺสาทีนเมว อสาธารณ ภาวโตติฯ ผสฺสาทโยหิ เกจิ สพฺพจิตฺต สาธารณา เกจิ กุสลาทิ สาธารณาฯ โมหาทโยจ สพฺพา กุสลสาธารณาติ น เตหิ สกฺกา จิตฺตํ วิเสเสตุ''นฺติฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

เอวญฺหิ สติ โสมนสฺสุเปกฺขา สงฺขาราปิ อเญฺญสุ ทิสฺสนฺตีติ เตปิ อเญฺญหิ อิมสฺส วิเสสํ นกโรนฺติฯ ตสฺมา เตปิ อิธ นคเหตพฺพา สิยุนฺติฯ

๒๔. เอตฺถจ โสมนสฺสปฺปฏิสนฺธิกตา, อคมฺภีรปฺปกติตา, อิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค, พฺยสน มุตฺติจ โสมนสฺสสฺส การณํฯ โสมนสฺสปฺปฏิสนฺธิโกหิ สทา ภวงฺคโสมนเสฺสน ปริภาวิต สนฺตา โน โหตีติ ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ เยภุเยฺยน โสมนสฺสสหคตํ อุปฺปชฺชตีติฯ อคมฺภีรปฺปกติ โกจ หีนชฺฌาสโย อปฺปกํปิ มหนฺตํ มญฺญติฯ หีนํปิ ปณีตํ มญฺญติฯ ตสฺมา ตสฺสปิ จิตฺตํ อุปฺปชฺ ชมานํ เยภุเยฺยน โสมนสฺสสหคตํ โหตีติฯ อิฏฺฐารมฺมณสมาโยโคติ อตฺตนา อิจฺฉิเตน หีเน นวา ปณีเตนวา อารมฺมเณน สมาโยโคฯ พฺยสนมุตฺตีติ ญาติพฺยสนาทิโต มุตฺติฯ อุเปกฺขาปฏิ สนฺธิกตา, คมฺภีรปฺปกติตา, มชฺฌตฺตารมฺมณสมาโยโค, พฺยสนมุตฺติจ อุเปกฺขาย การณํฯ เอตฺถจ คมฺภีรปฺปกฎิตานาม มหชฺฌาสยตาฯ ตาทิโส หิ ปุคฺคโล มหนฺตํปิ อปฺปกํ มญฺญติ, ปณีตํปิ หีนํ มญฺญตีติฯ ทิฏฺฐชฺฌาสยตา, ทิฏฺฐิวิปนฺนปุคฺคลเสวนา, สทฺธมฺมวิมุขตา, มิจฺฉาวิ ตกฺกพหุลตา, อโยนิโส อุมฺมุชฺชนญฺจ ทิฏฺฐิยา การณํฯ ตตฺถ ทิฏฺฐชฺฌาสยตาติ กาณาริฏฺฐสฺส วิย สุนกฺขตฺตสฺสวิยจ ปุริมภเว ทิฏฺฐิ คติกภาเวน อาคตตฺตา อิมสฺมึ ภเวปิ สสฺสตุเจฺฉทาสย ภาโวฯ สทฺธมฺมวิมุขตาติ จิรํปิ กาลํ สทฺธเมฺมน วินา อาคตตาฯ มิจฺฉาวิตกฺกพหุลตาติ อตฺต โน อวิสเยสุ สพฺพญฺญุวิสเยสุ ฐาเนสุ อตฺตโน ปมาณํ อชานิตฺวา จินฺตาปสุตวเสน มิจฺฉาวิ ตกฺกพหุลภาโวฯ อโยนิโส อุมฺมุชฺชนนฺติ อตฺตนาทิฏฺฐการณเมว สารโต สจฺจโต อุมฺมุชฺชนํฯ ตพฺพิปรีเตน ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตการณํ เวทิตพฺพํฯ อสงฺขาริกกมฺมชนิตปฺปฏิสนฺธิ กตา, กลฺลกาย จิตฺตตา, ขนฺติ พหุลตา, ปุริสกาเรสุ ทิฏฺฐานิสํสตา, กมฺมปฺปสุตตา, อุตุโภชนาทิ สปฺปาย ลา โภติ อิทํ อสงฺขาริกการณํฯ ตตฺถ ขนฺติพหุลตาติ สีตุณฺหาทีนํ ขมนพหุลตาฯ ปุริสกาเรสูติ ปุริ เสหิ กตฺตเพฺพสุ กเมฺมสุฯ กมฺมปฺปสุตภาติ กเมฺมสุ จิณฺณวสิตาฯ ตพฺพิปรี เตน สสงฺขาริกกา รณํ เวทิตพฺพํฯ อิเมสํปน จิตฺตานํ อุปฺปตฺติ วิธานํ วิสุทฺธิมเคฺค คเหตพฺพํฯ อฏฺฐปีติ ปิสเทฺทน เนสํ ลพฺภมานกมฺมปถเภทโต กาล สนฺตานา รมฺมณาทิ เภทโตจ อเนกวิธตฺตํ สมฺปิเณฺฑตีติฯ

โลภมูลจิตฺตสฺส ปรมตฺถทิปนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๕. **โทสมูลจิเตฺต** ทุฏฺฐุมโนภิ ทุมฺมโนฯ วิรูปํ จิตฺตํฯ ทุฏฺฐุมโน เอตสฺสาติวา ทุมฺมโนฯ วิรูปจิตฺตสมงฺคีปุคฺคโลฯ ทุมฺมนสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ มานสิกทุกฺขเวทนาเยตํ อธิวจนํฯ สา หิ อตฺตนา สหคเต จิเตฺตวา ตํ สมงฺคีปุคฺคเลวา ทุมฺมนา ภิธานสฺสวา อยํ โส ทุมฺมโนติ ทุมฺมน พุทฺธิยาวา ปวตฺตินิมิตฺตํ โหตีติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ โทมนเสฺสน สห คตนฺติ สมาโสฯ ปฏิหญฺญตีติ **ปฏิโฆ**ฯ โทโสฯ โสหิ อุปฺปชฺชมาโน สมฺปยุตฺตธเมฺมปิ ปฏิหนติฯ ลูเข สนฺตเตฺต กโรติฯ อตฺตโน วตฺถุมฺปิ ปฏิหนติฯ หทยปฺปเทสํ ทหติฯ ตํ ปุคฺคลํ ทุมฺมุขํ กโรติ, อตฺตโน อา รมฺมณํปิ ปฏิหนติฯ ตํ พาธย มาโน คณฺหาติฯ ตสฺมา ปฏิโฆติ วุจฺจตีติฯ

๒๖. เอตฺถ สิยาฯ สงฺขาโร ตาว อิมสฺส จิตฺตสฺส เภท กโรติ ตสฺส อิธ คหณํ ยุตฺตํฯ เวทนา ปฏิฆาปน เภทกรา น โหนฺตีติ เต อิธ น คเหตพฺพาติฯ วุจฺจเต, โทมนสฺสคฺคหณํ ตาว อิมสฺส จิตฺตสฺส กทาจิ อญฺญเวทนาโยคตา ปสงฺคนิวตฺตนตฺถนฺติฯ ยทาหิ ราชาโน หสมานา เยว โจรวธํ เปเสนฺติฯ ยทาจ ชนา อตฺตโน เวรีนํ มรเณ ตุฏฺฐึ ปเวเทนฺติฯ มรณํ อภินนฺทนฺติฯ ยทาจ พาลชนา หสมานาว มิคปกฺขิโน มาเรนฺติฯ ตทา อิทํ นุโข โสมนเสฺสน ยุตฺตนฺติ อเตฺถว ปสโงฺคฯ อุเปกฺขาโยเคปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตปฺปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ โทมนสฺสคฺคหณนฺติฯ ปฏิฆคฺคหณํปิ อญฺญธมฺมสมฺปยุตฺตตา ปสงฺคนิวตฺตนตฺถํฯ ตถาหิ เย นตฺถิกาเหตุกา กิริ ยมิจฺฉา ทิฏฺฐิกา ปาณวเธ อปุญฺญํนาม นตฺถีติ คณฺหนฺติฯ เยจ มนุสฺสปาณ วเธเอว อปุญฺญํ

โหติ, ติรจฺฉานคตปาณวเธ อปุญฺญํ นตฺถีติ คณฺหนฺติฯ เยจ ปาณวธํ กตฺวา ยญฺญํ ยชนฺตานํ ม หนฺตํ ปุญฺญํ โหติ, ทิพฺพสํวตฺตนิกนฺติ คณฺหนฺติฯ เต สกฺกายทิฏฺฐิยา วิสฺสฏฺฐา ปาณวธํ สยํวา กโรนฺติฯ อเญฺญวา เปเสนฺติฯ ตทา อิทํ ทิฏฺฐิยาปิ สมฺปยุตฺตํ สิยาติ ปสโงฺค โหติเยวฯ เยปน สมฺมาทิฏฺฐิเกสุ พาลา อพฺยตฺตา, เต กทาจิ เตสํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ ลทฺธึ คเหตฺวา ปาณํ วธนฺตา อาทิโต เวมติกชาตาว โหนฺติฯ ตทาเตสํ อิทํ วิจิกิจฺฉายปิ ยุตฺตํ สิยาติ ปสโงฺค โหติฯ ตปฺป สงฺค นิวตฺตนตฺถํ ปฏิฆคฺคหณนฺติฯ อิตรถา ปุริม จิตฺตสฺส โลภสหคตภาโววิย อิมสฺส ปฏิฆ สมฺปยุตฺตภาโว จูฬนิคเมเนว สิโทฺธติ เตสํ คหณํ นิรตฺถกํ สิยาติฯ เอตฺถจ อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานํ ถินมิทฺธสฺสจ อคฺคหณํ ปุริมจิเตฺต มานถินมิทฺธนเยน เวทิตพฺพํฯ อยเมตฺถ ปรมตฺถที ปนาฯ

[๒๘] **วิภาวนิยํ** ปน **มหาฎีกายญฺจ**

> ''อสาธารณ ธมฺมวเสน จิตฺตสฺส อุปลกฺขณตฺถํ โทมนสฺสคฺคหณ''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อสาธารณธมฺมวเสนาติ อิทํ ตาว นยุชฺชติฯ
>
> [๒๙] สติปิ อิมสฺส โสมนสฺสุเปกฺขาสหคตภาเว อนญฺญสาธารเณเนว โทมนเสฺสน อิมสฺส อุปลกฺขณตฺถนฺติ อตฺถสฺส อาปชฺชนโตฯ ยถาตํ สติปิ ปุริมสฺส อิมสฺสจ จิตฺตสฺส โมหสหคตภาเว อนญฺญสาธารเณเนว โลเภน ปฏิเฆนจ อุปลกฺขณตฺถํ โลภสหคตปฏิฆ สมฺปยุตฺตคฺคหณนฺติฯ อุปลกฺขณตฺถนฺติ จ น วตฺตพฺพํฯ

เอวญฺหิ สติ ปากเฏน โทมนเสฺสน อปากฏานํ อญฺญเวทนา นํปิ อิธ ลทฺธภาวํ อุปลเกฺขตีติ อาปชฺชติฯ ยถา ลทฺธาตปโตฺต ราชกุมาโรติฯ

[๓๐] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

> ''ปฏิฆสมฺปยุตฺตภาโวปน อุภินฺนํ เอกนฺต สหจาริตา ทสฺสนตฺถํ วุโตฺต''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

อิมสฺส จูฬนิคเมเนว ตทตฺถสิทฺธิโตติฯ

๒๗. เอตฺถจ โทสชฺฌาสยตา, อคมฺภีรปฺปกติตา, อปฺปสฺสุกตา, อาฆาตวตฺถุสมาโยโค วา, อนิฏฺฐารมฺมณสมาโย โควา โทมนสฺสสฺส ปฏิฆสฺสจ การณํฯ ตตฺถ โทส พหุล ภาวโต อา คตวเสน โทสชฺฌาสยตา ทฐฺฐพฺพาฯ อคมฺภีรปฺปกติตา หีนชฺฌาสยตาฯ อปฺปสฺสุตสฺสจ อ นิฏฺฐ โลก ธเมฺมหิผุฏฺฐสฺส ตํกุเตตฺถลพฺภาติ ปจฺจเวกฺขนา นตฺถีติฯ อิเมสมฺปิ ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติ วิธานํ วิสุทฺธิมเคฺค คเหตพฺพํฯ ปิสทฺทสฺส อโตฺถปิ วุตฺตนโยเอวาติฯ

โทสมูลจิตฺตสฺส ปรมตฺถทิปนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๘. **โมหมูลจิเตฺต** วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจานํ ปทโตฺถ อุปริ อาคมิสฺสติฯ ยสฺมาปน อิทํ จิตฺตํ มูล นฺตรวิรเหน ลโทฺธกาเสน สุฏฺฐุพลวเนฺตน โมเหนเจว สํสปฺปมานวิกฺขิปมาเนหิ วิจิกิจฺฉุทฺธ เจฺจหิ จ ยุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา อิธ เวทนาปิ อารมฺมณํ อธิมตฺตโต อนุภวิตุํ น สโกฺกตีติ อุเปกฺขา เวทนาว ยุตฺตา โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ อิทํ จิตฺตํ โสมนสฺส โทมนสฺส สหคตานํปิ อนนฺตเร อุปฺ ปชฺชติฯ ตสฺมา ตทุภยเวทนาหิปิ อิทํ ยุตฺตํ สิยาติ ปสโงฺค โหตีติ ตปฺปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ อิธ อุ เปกฺขาคหณํ กตํฯ อนญฺญจิตฺตสาธารเณน ธเมฺมน จิตฺตสฺส นิยมนตฺถํ วิจิกิจฺฉาคหณํฯ อุทฺ

ธจฺจํ ปน สพฺพากุสเลสุ ยุตฺตํปิ อิธ ลโทฺธกาสํ หุตฺวา สุฏฺฐุ พลวํ โหตีติ ทสฺสนตฺถํ อิเธว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวหิ ธมฺมสงฺคณิยํ ธมฺมุเทฺทสวาเร อุทฺธจฺจํ อเญฺญสุ ปาปจิเตฺตสุ สรูปโต อนุทฺธริตฺวา เยวาปนกภาเวเนว วุตฺตํฯ อิมสฺมึ อนฺติมจิเตฺตเอว สรูปโต อุทฺธฏนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมาจ อิทํจิตฺตทฺวยํ สตฺตานํ ปกติสภาวภูตนฺติ ปโยเคน วา อุปาเยน วา เกนจิ อุปฺปาเทตพฺพํ นาม นตฺถิฯ สพฺพกาลมฺปิ ภวงฺคจิตฺตํวิย อโนสกฺกมานํ อสํสีทมานํ อกิเจฺฉน อกสิเรน ปวตฺตติฯ ตสฺมา เอกเนฺตน อสงฺขาริกเมว โหตีติ กตฺวา อิธ สงฺขารเภโท น คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวจ ปาฬิยํปิ ปฺริมจิเตฺตสฺวิย อิธ สสงฺขาเรนาติ ทุตียจิตฺตวาโร นวุโตฺตติฯ อยเมตฺถ ปรมตฺถทีปนาฯ

[๓๑] วิภาวนิยํ ปน

> อิมานิ เทฺว จิตฺตานิ อติสมฺมุฬฺหตาย อติจญฺจลตาย จ สพฺพตฺถปิ รชฺชนทุสฺสนรหิตานิ โหนฺติฯ ตสฺมา อุเปกฺขา สหคตาเนว ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

รชฺชน สหิตานํปิ โลภมูล จิตฺตานํ อุเปกฺขา โยคสฺส ทิฏฺฐตฺตาติฯ

[๓๒] ยญฺจ ตตฺถ **มหาฏีกายญฺจ**

> ‘‘ตโตเยวจ สภาวติกฺขตาย อุสฺสาเหตพฺพตายจ อภาวโต สงฺขารเภโทปิ เนสํ นตฺถี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สภาวติกฺขตาย อภาวโตติ อิมินา อิมสฺส อสงฺขาริกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ อุสฺสาเหตพฺพตาย อภาวโตติ อิมินา สสงฺขาริกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ ตทุภเย ปน อิทํ จิตฺตทฺวยํ สพฺพโส สงฺขารวิมุตฺตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ ตํ อฏฺฐกถายปิ ตาว น สเมติฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺคอฏฺฐกถายญฺหิ สงฺขารเภเทน อวิชฺชาย ทุวิธภาโวว วุโตฺตฯ ยทิจ อิทํทฺวยํ สงฺขารมุตฺตํ สิยาฯ เอวํ สติ อิธ โมโหปิ สงฺขารมุโตฺต สิยาฯ โสจ อวิชฺชาเยวาติ ติวิธภาโวว อวิชฺชาย ตตฺถ วตฺตโพฺพฯ นจ วุโตฺตติฯ เอวํ ตาว อฏฺฐกถาย นสเมติฯ

> [๓๓] ยสฺมาจ อิธ ติกฺขภาโวนาม วินา สงฺขาเรน เกวลํ ปกติ ปจฺจย คณ วเสเนว ปวตฺตนสมตฺถตา วุจฺจติฯ อิทญฺจ จิตฺตํ ตเถว ปวตฺตติฯ ตสฺมา อิทํ สภาวติกฺขํ น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

ลโทฺธกาเสน โมเหน สุฏฺฐุ มุยฺหนฺตีติ โมหมูหานีติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตนเยน โมมูหานีติ วุตฺตํฯ

๒๙. อิเจฺจวนฺติอาทิ มหานิคมนํฯ ตตฺถ **อิเจฺจว**นฺติ อิติ เอวํฯ นิปาตสมุทาโย เหสฯ ปจฺฉิโมวา เอวํ สโทฺท ปฺริมสฺส อิติสทฺทสฺส อตฺถวจโนฯ อิเจฺจวนฺติวา วิสุํ เอโก นิปาโตฯ สพฺพถาปิ อิมินา โสมนสฺสสหคตนฺติอาทินา วุตฺตปฺปกาเร นาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิทญฺจ ทฺวาทสาติ เอตฺถ วิเสสนํ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพถาปี**ติ ธมฺมสงฺคณียํ วุเตฺตน ปกาเรนาปิ ทฺวาทเสวฯ วิภเงฺค วิภเตฺตน ปกาเรนาปิ ทฺวาทเสวฯ ธาตุกถาทีสุ วุเตฺตน ปกาเรนาปิ ทฺวาทเสวฯ เตสุ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ วุเตฺตน ปกาเรนาปิ ทฺวาทเสวฯ กาลเทส สนฺตานาทิ เภทภิเนฺนน ปกาเรนาปิ ทฺวาทเสวฯ กถํ ทฺวาทเสวาติฯ อิเจฺจวํ ทฺวาทเสวาติ โยเชตพฺพํฯ

[๓๔] วิภาวนิยํ ปน

เหฏฺฐา วุโตฺต สมฺปโยคาทิ อากาโรว วิภาวิโตฯ โสปน อิเจฺจวนฺติ อิมินาว สิโทฺธติฯ

อกุสลจิตฺตานีติ กุสลปฏิวิรุทฺธสภาวตฺตา เอวํ ลทฺธนา มานิ จิตฺตานิฯ เอตฺถจ เอกเนฺตน สทฺธาทโยเอว กุสลานามฯ โมหาทโยเอว อกุสลา นามฯ จิตฺตํปน ผสฺสาทโย วิย อญฺญสมานเมว โหติ, น หิ อารมฺมณ วิชานนํวา เอกเนฺตน มุยฺหนาทิวิย สาวชฺชํวา โหติฯ สทฺทหนาทิวิย อนวชฺชํวาติฯ ตํปน อกุสเลหิ ยุตฺตํ อกุสลนฺติ วุจฺจติฯ กุสเลหิ ยุตฺตํ กุสลนฺติฯ สทฺธาทีนํปน โมหาทีนญฺจ ปฏิวิรุทฺธภาโว ยถากฺกมํ ปหายกปหาตพฺพภาเวน เวทิตโพฺพฯ อกุสลธมฺมาหิ ทุพฺพลา โหนฺติฯ สุวณฺณปฺปฏิรูปกาวิย เผคฺคุภูตา อภาวนารหา ปุนปฺปุนํ อาเสวียมานาปิ จญฺจลนฺติเยว วิกฺกิรนฺติเยวฯ นิยามํ โอกฺกมนฺตาปิ เอกสฺมึภเว เอว อปายภาคิตาย โอกฺกมนฺติฯ นปน กุสลมูลานิ สพฺพโส ปจฺฉินฺทิตฺวา สเตฺต วฏฺฏโสตนิยเต กาตุํ สโกฺกนฺติฯ กุสลธมฺมาปน พลวนฺตา โหนฺติฯ ชาติสุวณฺณาวิย สารภูตา ภาวนารหา ปุนปฺปุนํ อาเสวียมานา ถิรตรปตฺตา โลกิเยสุ ยาว อิทฺธิวิธานา โลกุตฺตเรสุจ ยาว อรหตฺตมคฺคา วุทฺธิวิรุฬฺหีธมฺมา โหนฺติฯ นิยามํ โอกฺกมนฺตา อปายโสตํวา วฏฺฏโส ตํวา สพฺพโส สมุจฺฉินฺทิตฺวา อนุปาทิเสสนิพฺพานภาคิตาย โอกฺกมนฺติฯ ตสฺมา กุสล ธมฺมาเอว ปหายกานามฯ อิตเรปน ปหาตพฺพาเอว นามาติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ กุสลธมฺมานาม อนุตมโส อาโลปภิกฺขา ทานมตฺตาปิ โลเกเภสชฺชวิธานานิวิยอกุสลปฺปหานาย เอว ปณฺฑิเตหิปญฺญปียนฺติ กรียนฺติ จ, ตสฺมา เตเอว ปหายกาฯ อกุสลธมฺมาปน โลเก นานาโรคชาติโยวิย สกลโลกสฺส ปกติสภาวภูตาเอว โหนฺตีติ เต ปหาตพฺพาเอวาติฯ สมนฺตโต อนวเสสโต อาทิยึสุ คณฺหิยึสูติ สมตฺตานิฯ อปิจ **สมตฺตานี**ติ นิฏฺฐิตานิ ปริปุณฺณานิวาฯ **อฏฺฐธา**ติอาทิสงฺคหคาถาฯ โลโภมูลํ เอเตสนฺติ สมาโสฯ **ทฺวาทสา กุสลา สิยุ**นฺติ เอตฺถ สิยุนฺติ นิปาตปทํ อิธ ทฏฺฐพฺพํฯ อกุสล จิตฺตานิ ทฺวาทส ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย อกุสลจิตฺตสฺส

ปรมตฺถทิปนา นิฏฺฐิตาฯ

๓๑. เอวํ สพฺพนิหีนํ อกุสลํ สงฺคเหตฺวา อิทานิ อเหตุกํ สงฺคณฺหโนฺต ตตฺถจ สพฺพนิหีนํ อกุสลวิปากํ ตาว ทเสฺสตุํ อุเปกฺขาสหคตนฺติอาทิมาหฯ

[๓๕] วิภาวนิยํ ปน

> ตํ อกุสล วิปากตฺตาเยว อกุสลานนฺตรํ ปฐมํ ทสฺสิตนฺติ อธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ “เตสํ อกุสลวิปากา ทิวเสน ติวิธภาเวปิ อกุสลานนฺตรํ อกุสลวิปาเกเยว วิภชิตุ”นฺติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ กุสลวิปากานิปิ กุสลา นนฺตเรเอว วตฺตพฺพานิ สิยุนฺติฯ

๓๑. จกฺขุโสตาทีนํ ปทโตฺถ อุปริ อาคมิสฺสติฯ วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ ยถาห-วิชานาติ วิชานาตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมาวิญฺญาณนฺติ วุจฺจตีติฯ จกฺขุํ นิสฺสิตํ วิญฺญาณํ **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ จกฺขุนาวา ปจฺจยภูเตน ชนิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ กเมฺมนวา จกฺขุสฺส อุปนีตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ จกฺขุโตวา ชาตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ จกฺขุสฺสวา อินฺทฺริยภาเวน สามิ ภูต

สฺส วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ จกฺขุสฺมึวา อุปฺปนฺนํวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ เอสนโย โสตวิญฺญาณาทีสุปิฯ ปาฬิยํปน มหา ตณฺหาสงฺขยสุเตฺต –

> เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กฏฺฐญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ กฏฺฐคฺคีเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ สกลิกญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ สกลิ กคฺคีเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ติณญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ ติณคฺคี เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ โคมยญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ โคมยคฺคีเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ถุสญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ ถุสคฺคีเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ สงฺการญฺจ ปฏิจฺจ อคฺคิ ชลติฯ สงฺการคฺคีเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ เอวเมวโข ภิกฺขเว จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเปจ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ จกฺขุวิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ โสตญฺจ ปฏิจฺจ สเทฺท จ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ โสตวิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ฆานญฺจ ปฏิจฺจ คเนฺธจ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ ฆานวิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ชิวฺหญฺจ ปฏิจฺจ รเสจ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ ชิวฺหาวิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ กายญฺจ ปฏิจฺจ โผฏฺฐเพฺพจ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ กายวิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺมจ อุปฺปชฺชติ วิญฺญาณํฯ มโน วิญฺญาณเนฺตว สงฺขฺยํ คจฺฉตีติ วุตฺตํฯ

ตถาติ อิมินา อุเปกฺขาสหคตนฺติ ปทํ อากฑฺฒติฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขํ**ฯ สมฺปยุตฺตธเมฺม ตํสมงฺคิปุคฺคลํวา พาธติ หึสตีติ อโตฺถฯ ทุฏฺฐุวา ขนติ กายิกสุขนฺติ ทุกฺขํฯ ทุกฺกเรนวา ขมิตพฺพนฺติ ทุกฺขํฯ ทุกฺกรํ โอกาสทานํ เอตสฺสาติวา ทุกฺขํฯ กายิกทุกฺขเวทนาเยว นามํฯ สุฏฺฐุ ปฏิมุขญฺจ อิจฺฉตีติ **สมฺปฏิจฺฉนํ**ฯ สุฏฺฐูติ อมุญฺจมานํฯ ปฏิมุขนฺติ อนญฺญาเปกฺขํฯ อิจฺฉตีติ กาเมติ อภินนฺทติ ปฏิคฺคณฺหติฯ เตเนวหิ ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติ เอตฺถ สมฺปฏิจฺฉึ สูติ วณฺณยึสุฯ สุฏฺฐุ ตีเรติ ตุเลติ วิจาเรตีติ **สนฺตีรณํ**ฯ ฏีกายํ ตีเรติ นิฏฺฐาเปตีติ วุตฺตํฯ วิภาวนิยํ ตีเรติ วีมํสตีติ วุตฺตํฯ

๓๒. เอตฺถจ จกฺขุสฺส อสมฺภินฺนตา, อาโลก สนฺนิสฺสยปฺปฏิลาโภ, รูปานํ อาปาตาคมนํ, มนสิกาโรติ จตฺตาโร ปจฺจยา จกฺขุวิญฺญาณสฺส อุปฺปตฺติการณานิฯ โสตสฺส อสมฺภินฺนตา อากาสสนฺนิสฺสยปฺปฏิลาโภ, สทฺทานํ อาปาตาคมนํ มนสิกาโรติ โสตวิญฺญาณสฺสฯ ฆานสฺส อสมฺภินฺนตา, วาสฺสนฺนิสฺสยปฺปฏิลาโภ, คนฺธานํ อาปาตาคมนํ มนสิกาโรติ ฆานวิญฺญาณสฺสฯ ชิวฺหาย อสมฺภินฺนตา อาโปสนฺนิสฺสยปฺปฏิลาโภฯ รสานํ อาปาตาคมนํ, มนสิกาโรติ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺสฯ กายสฺส อสมฺภินฺนตา, ปถวิสนฺนิสฺสยปฺปฏิลาโภ, ติณฺณํ โผฏฺฐพฺพานํ อญฺญตรสฺส อาปาตาคมนํ, มนสิกาโรติ กายวิญฺญาณสฺสาติฯ เอตฺถจ อาโลก อากาสาทีนํ สนฺนิสฺสยานํ คหณํ เตหิ วินา รูปาทีนํ ปสาเทสุ อาปาตาคมนเสฺสว อภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํ, น หิ อาโลเก สติ รูปานิ สนฺนิหิตานิปิ จกฺขุมฺหิ อาปาตมาคจฺฉนฺติฯ เอสนโย เสเสสุปีติฯ ยํปน อฏฺฐกถายํ -

> จกฺขุสฺมึปน อสมฺภิเนฺนปิ พหิทฺธารูปารมฺมเณ อาปาตํ อนา คจฺฉเนฺต จกฺขุวิญฺญาณํ นุปฺปชฺชติฯ ตสฺมึ ปน อาปาตํ อาคจฺฉเนฺตปิ อาโลกสนฺนิสฺสเย อสติ นุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํฯ

ตํ วินา อาโลเกน วิญฺญาณุปฺปตฺติยา อภาวทสฺสนปรํฯ นปน อาปากาคมนํนาม อาโลเก อสติปิ สมฺภวตีติ ทสฺสนปรนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตรถา รตฺตนฺธกาเรปิ รูปานิ จกฺขุมฺหิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺตีติ อาปชฺชตีติฯ อกุสลสฺส วิปากานิ อกุสล วิปากานิฯ

๓๓. เอตฺถา เกนเฏฺฐน **วิปากํนามา**ติฯ วิปจฺจนเฏฺฐนฯ กิญฺจ วิปจฺจนนฺติฯ ยถา โลเก อมฺพผลาทีนํ ตรุณภาวํ อติกฺกมฺม ปริณตภาวปฺปตฺติวิปจฺจนนฺติ วุจฺจติฯ เอวเมวํ อิธปิ วิปจฺจนํ

เวทิตพฺพนฺติฯ อยญฺจ อโตฺถ จตูหิ สมงฺคีตาหิ ทีเปตโพฺพฯ จตโสฺสหิ สมงฺคีตานาม เจตนา สมงฺคิตา, กมฺมสมงฺคิตา, อุปฏฺฐานสมงฺคิตา, วิปากสมงฺคิตาติฯ ตตฺถ ปุเพฺพ ตํ ตํ กมฺมายูหนกาเลยา กุสลากุสลเจตนาย ขณตฺตยสมงฺคิตาฯ อยํ เจตนาสมงฺคีตานามฯ สาปน เจตนา นิรุชฺฌมานา สพฺพโส อภาวํ ปตฺวา นนิรุชฺฌติฯ อายตึปน วิปากปาตุภาวาย อตฺตโน สพฺพาการปริปูรํ กฺริยาวิเสสํ ตสฺมึ จิตฺตสนฺตาเน นิทหิตฺวาว นิรุชฺฌติฯ โสจ กฺริยาวิเสโส ยาว โอกาสํ นลภติฯ ตาว กปฺปสํตสหสฺสํปิ ตํสนฺตานํ อนุคโตเยว โหติฯ ยํ สนฺธาย ธมฺมปเท –

> น หิ ปาปํ กตํ กมฺมํ, สชฺชุขีรํว มุจฺจติ;
> ทหนฺตํ พาลมเนฺวติ, ภสฺมา ฉโนฺนว ปาวโกติ วุตฺตํฯ

โสปน วิสุํ เอโก ปรมตฺถธโมฺมติปิ สงฺขฺยํ นคจฺฉติ, อนุสยธาตุโยวิยาติฯ อยํ กมฺมสมงฺคิตานามฯ โสปน ยทา อตฺตโน อนุรูเป ปจฺจเย ลภติฯ ตทา วิปจฺจนตฺถาย โอกาสํ กโรติฯ กถํ กโรตีติฯ โส อาสนฺนมรณสฺส สตฺตสฺส อตฺตานํวา ปจฺจุปฏฺฐาเปติฯ อตฺตโน นิมิตฺตํวา ปจฺจุปฏฺฐาเปติฯ คตินิมิตฺตํวา ปจฺจุปฏฺฐาเปติฯ โสจ สโตฺต ตํ อมฺนุญฺจมาโน ยทิ คณฺหาติฯ ตทา โอกาสํ ลภติฯ อยํ อุปฏฺฐานสมงฺคิตานามฯ ตํ อมุญฺจิตฺวา จุตสฺสปน จุติอนนฺตรเมว โส กมฺมสงฺขาโต กฺริยา วิเสโส วิสุํ เอโก สสมฺปยุโตฺต ปรมตฺถธมฺมราสิ หุตฺวา เอกํ ภวํ ปูรยมาโน วิปจฺจติ, เอกํ ภวํ ปูรยมาโนติจ ยาว ตายุกํ ภวงฺคกิจฺจํ ฉสุ ทฺวาเรสุ ตํ ตํ ทฺวาริกวิปากกิจฺจานิ ปริโยสาเน จุติกิจฺจญฺจ สาธยมาโนติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปุริมา ติโสฺส สมงฺคีตา ตรุณา วตฺถานาม โหนฺติฯ ปจฺฉิมา วิปากสมงฺคีตา ปริณตาวตฺถานามาติ เวทิตพฺพาฯ อิติ วิปจฺจนฺตีติ วิปากานิ มุทุตรุณาวตฺถํ อติกฺกมิตฺวา ปริณกาวตฺถสงฺขาตํ วิปกฺกภาวํ อาปชฺชนฺตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาฬิยํ กุสลากุสลกมฺมสมุฏฺฐานานํปิ กฏตฺตารูปานํ วิปากปเท อคฺคหณํ โหตีติฯ ตานิหิ กมฺมสนฺตานโต วิสุํ สิทฺธตฺตา วิสุํ กมฺมโต ชาตานิเยว นาม โหนฺติ, นวิปกฺกานิ นามาติฯ อญฺญํหิ อรูปธมฺมานํ สนฺตานํฯ อญฺญํ รูปธมฺมานนฺติฯ อยเมตฺถ วิปากปเท ปรมตฺถทีปนาฯ

เยปน อรูปภาเวน สารมฺมณภาเวนจ กเมฺมน สทิส ตามตฺตํ คเหตฺวา อรูปธมฺมานเมว วิปากตฺตํ สาเธนฺติฯ เตสํ วิปากสโทฺท อรูปธเมฺมสุ รุฬฺหีวเสน ปวโตฺตติ อาปชฺชตีติฯ ยญฺจ ตตฺถ สาลิพีชนิพฺพเตฺตสุ นาฬปตฺตปุปฺผผเลสุ พีชสทิสานํ ผลานเมว สาลิผลสาลิปกฺกนามํ สิทฺธํ วิยาติ อุปมํ ทเสฺสนฺติ, สาปิ นสเมติฯ น หิ ผลานิปิ ตรุณกาเล ปากนามํ ลภนฺติฯ นจ นาฬปตฺตปุปฺผานิปิ ปริณตกาเล ปากนามํ นลภนฺตีติฯ ตานิ ปิหิ ตทา นาฬํ ปกฺกํ, ปตฺตํ ปกฺกํ, ปุปฺผํ ปกฺกนฺติ น นวุจฺจนฺตีติฯ สุขยตีติ สุขํ, สมฺปยุตฺตธเมฺม ตํสมงฺคีปุคฺคลํวา ลทฺธสาตํ กโรตีติ อโตฺถฯ

๓๔. สุฏฺฐุวา ขนติ กายิกทุกฺขํฯ สุเขนจ ขมิตพฺพํฯ สุกรํ โอกาสทานํ เอตสฺสาติวา สุขํฯ กุสลสฺส วิปากานิ สมฺปยุตฺต เหตุวิรหโต อเหตุกานิจาติ กุสลวิปากา เหตุก จิตฺตานิฯ

[๓๖] วิภาวนิยํ ปน

ปุพฺพกมฺมสหชาเตน นิพฺพตฺตกเหตุนาปิ อิธ วิปากสฺส สเหตุกตาปสโงฺคกโตฯ โส น สุนฺทโรฯ

น หิ อภิธเมฺม กตฺถจิ ปุพฺพกมฺมสหชาเตน นิพฺพตฺตกเหตุนา วิปากสฺส สเหตุกาเหตุกตา สมฺภโวนาม อตฺถิฯ อสติจ สมฺภเว พฺยภิจารสฺสปิ อภาวโต โส ปสโงฺค นิรตฺถโกวาติฯ

ตตฺถ พฺยภิจารสฺสาติ ปสงฺคสฺส อิเจฺจวโตฺถฯ เอตฺถจ อกุสลวิปากานํ สยํ อพฺยากตธมฺมตฺตา โลภาทีหิ อกุสลเหตูหิจ สยํ อกุสลวิปากตฺตา อโลภาทีหิ อนวชฺชเหตูหิจ สเหตุกตา สมฺภโว นตฺถิฯ อสติ จ ตํ สมฺภเว เตสํ อเหตุกภาโว อพฺยภิจาโรเยว โหตีติ ตตฺถ อเหตุกคฺคหณํ น กตํฯ กุสลวิปากานํ ปน สยํ กุสลวิปากตฺตาเยว อโลภาทีหิ กุสลา พฺยากตโยคีหิ อนวชฺชเหตูหิ สเหตุกตา สมฺภโว อตฺถิเยวฯ สติจ ตสฺมิํ สมฺภเว เตสํ อเหตุกภาโว พฺยภิจารสหิโต โหตีติ ตเตฺถว อเหตุกคฺคหณํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๓๕. จกฺขาทิเก ปญฺจทฺวาเร อุปฺปนฺนํ อาวชฺชนํ **ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ,** ตญฺหิ ปญฺจทฺวาเร ฆฎฺฎิตํ อารมฺมณํ คเหตฺวา อาวชฺชนํ อุปฺปชฺชตีติฯ ภวงฺคสงฺขาเต มโนทฺวาเร อุปฺปนฺนํ อาวชฺชนํ **มโนทฺวาราวชฺชนํ**ฯ ตญฺหิ ตสฺมิํ อาปาตํ อาคจฺฉนฺตํ อารมฺมณํ คเหตฺวา อาวชฺชนฺตํ ปวตฺตตีติฯ เอตฺถจ มโนทฺวารนฺติ สกลํ ภวงฺคจิตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ

[๓๗] ยํปน **ฎีกายํ**

> ตาว ‘‘มโนทฺวารนฺติ เอตฺถ อาวชฺชนสฺส อนนฺตร ปจฺจยภูตํ ภวงฺคจิตฺตํ มโนติ วุจฺจติฯ ตเทว ทฺวารํ อาวชฺชนชวนาทิ ถิจิตฺต ปวตฺติยา มุขตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

> ‘‘อาวชฺชนสฺส อนนฺตร ปจฺจยภูตํ ภวงฺคจิตฺตํ มโนทฺวารํ, ปีถิจิตฺตานํ ปวตฺติมุข ภาวโต’’ติ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํปิ น ยุชฺชติเยวฯ

ยทิหิ ยสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรํ วีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตเทว เอกเนฺตน เตสํ ปวตฺติมุขตฺตา มโนทฺวารํนาม โหติฯ น ตโต ปุริมานีติ อยมโตฺถ สิยาฯ เอวญฺจสติ เยสุ จกฺขาทีสุ รูปา ทีนํ ฆฎฺฎิตตฺตา อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตาเนว เอกเนฺตน เตสํ ปวตฺติมุขตฺตา ทฺวารานินาม โหนฺติฯ น ตโต อญฺญานีติ อยมโตฺถ อาปชฺชติฯ นจ ตานิ จกฺขาทีนิ นาม อตฺถิฯ ยานิ จกฺขาทีนิ ทฺวารรูปานินาม น โหนฺตีติฯ สพฺพเมตํ อุปริ ทฺวาร สงฺคเห อาวิภวิสฺสตีติฯ หสนํ หสิตํฯ มุขสฺส ปหฎฺฐาการปฺปวตฺติฯ ตํ อุปฺปาเทติ ชเนตีติ **หสิตุปฺปาโท**ฯ ตํวา อุปฺปาเทนฺติ ขีณาสวา เอเตนาติ หสิฎุปฺปาโทฯ ตํวา อุปฺปชฺชติ เอเตนาติ หสิตุปฺปาโทฯ โสเอว จิตฺตนฺติ สมาโสฯ ขีณาสวานํ อโนฬาริเกสุ อารมฺมเณสุ เยน จิเตฺตน สิตํ ปาตุกโรนฺติ, ตเสฺสตํ นามํฯ น หิ ขีณาสวา โลกิย มหา ชนาวิย รชฺชนียาทิ ภาเวน โอฬาริเกสุ หสนิย วตฺถูสุ หสนฺตีติฯ ฎีกาสุ ปน จิตฺตํ อเปกฺขิตฺวา หสิตุปฺปาทนฺติ นิทฺทิฎฺฐํ สิยาติฯ วุตฺตนเยน อเหตุกานิจ ตานิ วิปจฺจน วิปากุปฺปาทน กิจฺจรหิตตฺตา ตํ ตํ กฺริยามตฺตภูตานิ จิตฺตานิจาติ อเหตุกกฺริยจิตฺตานิฯ เอตฺถจ วีถิมุตฺตจิตฺตานิ กิจฺจทุพฺพลตฺตา ปญฺจวิญฺญาณานิ วตฺถุทุพฺพลตฺตา สมฺปฎิจฺฉนาทีนิจ กิจฺจฎฺฐานทุพฺพลตฺตา อตฺตโน อุสฺสาเหน วินา เกวลํ วิปจฺจนมเตฺตน ปวตฺตนฺตีติ ตานิ สพฺพานิ วิปากานิเอว โหนฺติฯ ยานิปน พลวกิจฺจตฺตา อตฺตโน อุสฺสาเหน ปวตฺตนฺติฯ อายติํจ วิปากุปฺปาทนตฺถํ อุสฺสาหสหิตานิ โหนฺติฯ ตานิ กุสลากุสลานินาม โหนฺติฯ ยานิ ปน จิตฺตานิ วิปจฺจนมตฺตํ อติกฺกมฺม อตฺตโน อุสฺสาเหเนว ปวตฺตนฺติฯ เตสุ อาวชฺชนทฺวยํ วิปากสนฺตานโต ลทฺธปจฺจยตฺตา โถกํ ทุพฺพลภาวโต อิตรานิจ นิรานุสยสนฺตาเน ปวตฺตตฺตา สพฺพโส วิปากุปฺปาทนตฺถํ อุสฺสาหรหิตานิเอว โหนฺตีติ ตานิ สพฺพานิ กฺริยานินาม ชาตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๓๖. อิทานิ อาทิโต ปฎฺฐาย เวทนาวิจารณา วุจฺจติฯ ตถาหิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ตาว วตฺถูนิจ อารมฺมณานิจ อุปาทารูปาเนว โหนฺติ, อุปาทารูปานญฺจ วิจุปิณฺฑกานํวิย อญฺญมญฺญ

สงฺฆฏฺฐนํ ทุพฺพลเมวาติ ตานิ อิฏฺเฐ อนิฏฺเฐจ อารมฺมเณ อุเปกฺขา สหคตาเนว โหนฺตีติฯ กายวิญฺญาณสฺสปน อารมฺมณานิ มหาภูตานิ โหนฺตีติ ยถา อธิกรณิมตฺถเก ถปิตํ ปิจุปิณฺฑกํ อโยกูเฏน ปหรนฺตานํ อโยกูฏสฺส ปิจุปิณฺฑกํ อติกฺกมฺม อธิกรณิฆฏฺฏนํ พลวตรํ โหติฯ ตถา เตสํ อารมฺมภูตานํ กายวตฺถุํ อติกฺกมฺม กายนิสฺสย ภูเตสุ สงฺฆฏฺฏนํ พลวตรํฯ ตสฺมา กายวิญฺญาณํ อิฏฺเฐ สุขสหคตํ อนิฏฺเฐ ทุขสหคตํ โหตีติฯ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํปน สพฺพทุพฺพลานํ ปญฺจวิญฺญาณานํ อนนฺตรํ อุปฺปชฺชตีติ นิจฺจํ ทุพฺพลํ หุตฺวา สพฺพตฺถ อุเปกฺขาสหคตเมวาติฯ **วิภาวนิยํ** ปน อสมานนิสฺสเย หิ เตหิ ลทฺธปจฺจยตาวเสน อยมโตฺถ วิภาวิโต, สนฺตีรณํปน สยํปิ พลววตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตติฯ ตาทิเสนจ พลววตฺถุนิสฺสเยน ปุริมจิเตฺตน ลทฺธปจฺจยํ โหตีติ โถกํ พลวํ โหติฯ ตสฺมา ตํ กุสลวิปากํ อิฏฺเฐ อุเปกฺขาสหคตํ อภิอิฏฺเฐ โสมนสฺสสหคตํ โหติฯ อกุสลวิปากํปน อนิฏฺเฐปิ อภิอนิฏฺเฐปิ อุเปกฺขาสหคตเมว โหติฯ กสฺมา อิติเจฯ ยทิหิ ตํ อติอนิฏฺฐารมฺมณวเสน เวทนา เภทยุตฺตํ สิยาฯ ทุเกฺขนวา โทมนเสฺสนวา ยุตฺตํ สิยาฯ ตตฺถ ทุเกฺขน ตาว น ยุชฺชติ, กสฺมา, เอกนฺตกายิกตฺตา ทุกฺขสฺสาติฯ โทมนเสฺสนปิ น ยุชฺชติฯ กสฺมา, ปฏิเฆน ปฏิหญฺญตฺตาเอว โทมนสฺสภาวํ ปตฺตา โทมนสฺสเวทนา ปฏิเฆน วินา นปฺปวตฺตตีติฯ เอกนฺตากุสลภูเตน ปฏิเฆน นิจฺจโยคิโน โทมนสฺสสฺส อพฺยากเตสุ อสมฺภวโตติฯ อาวชฺชนทฺวยํปน สนฺตีรณโตปิ โถกํ พลวํ โหติฯ วิปากานญฺหิ ปวตฺติตุํปิ อตฺตโน อุสฺสาหพลํนามนตฺถิฯ พลวเนฺตหิปน กมฺมาทิปจฺจเยหิ ชาตานิ พลวนฺตานินาม โหนฺติฯ ทุพฺพเลหิ ชาตานิ ทุพฺพลานิ นามาติฯ เอวํ สเนฺตปิ ตํ อาวชฺชนทฺวยํ กมฺมานุภาวโตจ มุจฺจิตฺวา วิปากสนฺตานโตจ ปจฺจยํ คเหตฺวา อุฏฺฐิตตฺตา ทุพฺพลเมว โหตีติ สทาปิ อุเปกฺขาสหคตเมวาติฯ

[๓๘] **วิภาวนิยํ** ปน

> ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ ปุเพฺพ เกนจิ อคฺคหิเต อารมฺมเณ เอกวา รเมว ปวตฺตตฺตา มโนทฺวาราวชฺชนญฺจ วิสทิสจิตฺตสนฺตานปราวตฺตนวเสน พฺยาปารนฺตรสาเปกฺขตฺตา อารมฺมณรสํ อธิมตฺตโต อนุภวิตุํ นสโกฺกตีติ สพฺพตฺถปิ มชฺฌตฺต เวทนายุตฺตเมวาติ วุตฺตํฯ ตตฺถ พฺยาปารนฺตรสาเปกฺขตฺตาติ อิทํ น ยุชฺชติฯ

น หิ จิตฺตานํ พลวทุพฺพลตาวิเสโสอตฺตโนปจฺฉา ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส วเสน สกฺกา วตฺตุํฯ อตฺตโนปน ปจฺจเยหิเอว โส สกฺกา วตฺตุนฺติฯ อิตรถา สนฺตีรณสฺสปิ พฺยาปารนฺตรสาเปกฺขตา สิยาฯ ตํปิ หิ วิสทิสจิตฺตสนฺตานํ อตฺตนาปรํ วเตฺตติ เยวาติฯ

๓๗. อิมานิ จิตฺตานิ อตฺตโน ปกติ ปจฺจยคณสมาโยเค สติ นุปฺปชฺชนฺตีติ นตฺถิฯ ตสฺมา อสงฺขาริกาเนวาติ วทนฺติฯ มูลฏีกายํ ปน วิปากุทฺธาเร –

> อเหตุกวิปากานํ อปริพฺยตฺตกิจฺจตฺตา สสงฺขาริก กมฺม วิรุโทฺธ อสงฺขาริกภาโวปิ นตฺถิฯ อสงฺขาริกกมฺมวิรุโทฺธ สสงฺขาริกภาโวปิ นตฺถิฯ ตสฺมา เตสํ อุภยกเมฺมนปิ อุปฺปตฺติ เถเรน อนุญฺญาตาติ วุตฺตํฯ

เอเตน ติณฺณํ กฺริยจิตฺตานํปิ ตทุภยภาวาภาโว วุโตฺต โหติฯ ตานิปิหิ อปริพฺยตฺตกิจฺจานิ เยวาติฯ อถวาฯ รูปทสฺส น สทฺทสฺสวนาทีนิ สตฺตา กทาจิ อตฺตโน อิจฺฉาย กโรนฺติฯ กทาจิ ปเรหิ อุสฺสาหิตา กโรนฺตีติ ปจฺจกฺขโตว สิทฺธเมตํฯ ตตฺถ ยทา อตฺตโน อิจฺฉาย กโรนฺติฯ ตทา ปญฺจทฺวาราวชฺชนาทีนิ สพฺพานิ วีถิจิตฺตานิ อสงฺขาริกานินาม โหนฺติฯ ยทา ปเรหิ อุสฺสาหิตา กโรนฺติฯ ตทา สสงฺขาริกานินาม โหนฺติฯ ทฺวาร วิมุเตฺตสุปน ทฺวีสุ อุเปกฺขาสนฺตีรเณสุ อฏฺฐ มหาวิปาเกสุวิย วตฺตโพฺพฯ อิติ สพฺพานิ อเหตุกจิตฺตานิ เตน ปริยาเยน สงฺขารเภเทน ปเจฺ

จกํ ภินฺนานิเอว โหนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ อปริ พฺยตฺตกิจฺจตฺตาเยว เตสํ สงฺขารเภโท ปาฬิยํ นวุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

๓๘. ยสฺมาปน เหตุโยนาม มหนฺตธมฺมา โหนฺติฯ ตสฺมา เต ทุพฺพลกมฺมนิพฺพเตฺตสุ ทุพฺพลวตฺถุกิจฺจฎฺฐาเนสุจ อิเมสุ จิเตฺตสุ นุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ สพฺพํ ปาปกมฺมํ วิเกฺขปยุตฺตํ สยํปิ จญฺจลติ ทุพฺพลํ โหติฯ ตสฺมา ตํ กปฺปฎฺฐิติกํปิ สมานํ กาลนฺตเร เหตุยุตฺตํ วิปากํ ชเนตุํ นสโกฺกติฯ ติเหตุกกมฺมํปิ สมานํ ทุพฺพเลสุ จกฺขาทิวตฺถูสุจ ทสฺสนาทีสุ กิจฺจฎฺฐาเนสุจ เหตุยุตฺตํ วิปากํ ชเนตุํ นสโกฺกติฯ อาวชฺชนหสนกิจฺจา นิจ ทุพฺพลกิจฺจานิเอว โหนฺติฯ ตสฺมา อิมานิ สพฺพานิ สมฺปยุตฺตเหตุรหิตานิ ชาตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๓๙. สพฺพถาปีติ ปทสฺส อโตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

[๓๙] วิภาวนิยํ ปน

สพฺพถาปีติ อกุสลวิปาก กุสลวิปาก กฺริยเภเท นาติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

โสหิ เภโท อิเจฺจวนฺติ อิมินาว คหิโตติฯ สงฺคหคาถายํ อกุสลวิปากานิ วตฺถุกิจฺจเภเทน สตฺต, ปุญฺญปากานิ วตฺถุกิจฺจเวทนาเภเทน อฎฺฐธา, กฺริยจิตฺตานิ กิจฺจทฺวารเภเทน ตีณีติ อเหตุกจิตฺตานิ อฎฺฐารส โหนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ ปุญฺญปาเกสุ เวทนาเภโทปิ วตฺตโพฺพฯ อิตรถา สนฺตีรณสฺส อเภโท สิยาฯ ตถา กฺริยาสุ ทฺวารเภโทปิ วตฺตโพฺพฯ อญฺญถา อาวชฺชนสฺส อเภโท สิยาติฯ ฎีกาสฺปน โส น วุโตฺตติฯ

อเหตุกจิตฺตสฺส ปรมตฺถทีปนาฯ

๔๐. อิทานิ เหฎฺฐา วุตฺตานํ จิตฺตานํ อโสภณนามํ อุปริ วุจฺจมานานญฺจ โสภณนามํ ฐเปโนฺต คาถมาหฯ อุปริ วุจฺจมานานญฺหิ โสภณเตฺต วุเตฺต เหฎฺฐา วุตฺตานํ อโสภณตา อวุตฺตาปิ สิทฺธา โหตีติฯ ตตฺถ **ปาปาเหตุกมุตฺตานี**ติ ปาเปหิ อเหตุเกหิจ มุตฺตานิ เอกูนสฎฺฐิจิตฺตานิฯ อถวาฯ เอกนวุติจิตฺตานิปิ โสภณานีติ วุจฺจเร วุจฺจนฺตีติ โยชนาฯ ตตฺถ ปาเปหีติ อกุสเลหิฯ อกุสลานิหิ อตฺตสมงฺคิโน สเตฺต อนิจฺฉเนฺตเยว อปายํ ปาเปนฺติฯ ตสฺมา ปาปานีติ วุจฺจนฺติฯ เอเตน ปุญฺญานํปิ สุคติปาปนเฎฺฐน ปาปตา ปสโงฺค นิวตฺติโต โหติฯ น หิ อิจฺฉนฺตานํ ปาปเน ปาปนพฺยาปาโร ปากโฎ โหตีติฯ ลามกเฎฺฐนวา ตานิเยว ปาปานีติ วุจฺจนฺตีติฯ โสภเณหิ สทฺธาทิคุณธเมฺมหิ ยุตฺติยา ตโตเยว จ สยํปิ โสภคฺคปตฺติยา โสภณานีติฯ

๔๑. อิทานิ ตานิ โสภณานิ หีน ปณีตา นุกฺกเมน ทเสฺสโนฺต **โสมนสฺสสหคต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชานาตีติ ญาณํ, ยาถาวโต ปฎิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ญาเณน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตนฺติ สมาโสฯ นตฺถิ สงฺขาโร อสฺสาติ อสงฺขาโรฯ สํวิชฺชติ สงฺขาโร อสฺสาติ สสงฺขาโรฯ สปฺปุริสุปนิสฺส ยาทิโก กุสลุปฺปตฺติยา ปกติปจฺจยคโณฯ โสหิ ยทา ทุวิเธน สงฺขาเรน วินา เกวลํ อตฺตโน พเลน กุสลจิตฺตํ สมุฎฺฐาเปติฯ ตทา อสงฺขาโรนามฯ โสเยว ยทา อตฺตโน พเลน กุสลจิตฺตํ สมุฎฺฐาเปตุํ น สโกฺกติฯ สงฺขารสหายํ ลภิตฺวาว ตํ สมุฎฺฐาเปติฯ ตทา สสงฺขาโรนามฯ อสงฺขาเรน อุปฺปนฺนํ **อสงฺขาริกํ**ฯ สสงฺขาเรน อุปฺปนฺนํ **สสงฺขาริก**นฺติ สพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ เอตฺถจ โสมนสฺสาทีนํ อุปฺปตฺติการณํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ อปิจ สทฺธาสมฺปตฺติ ทสฺสนสมฺปตฺติ เทยฺยธมฺม ปฎิคฺคาหก สมฺปตฺตีติ เอวมาทิ โสมนสฺสการณํ, ตพฺพิปรีตํ อุเปกฺขาการณํฯ ยานิจ ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺสจ การณานิอฎฺฐกถาสุ วุตฺตานิฯ

ตานิปิ อิมสฺมึ ฐาเน วตฺตพฺพานีติฯ ปญฺญา สํวตฺตนิก กมฺมุปนิสฺสยตา, อพฺยาปชฺชโลกุปฺปตฺติตา อินฺทฺริยปริปากตา, กิเลสทูรตาจ ญาณุปฺปตฺติยา การณํฯ ติเหตุกปฏิสนฺธิกตา, อโมหชฺฌาสยตา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนาฯ สุตจินฺตาปสุตาติปิวตฺตุํ ยุชฺชติฯ ยานิจธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส การณานิ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตานิฯ ตานิปิ อิธ วตฺตพฺพานิฯ ตพฺพิปรีตํ ญาณวิปฺปยุตฺตการณํฯ สงฺขารการณํปิ ปุเพฺพ วุตฺตเมวฯ ยานิจ วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺสจ การณานิ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตานิฯ ตานิปิ อิธ วตฺตพฺพานีติฯ อิเมสํปิ อุปฺปตฺติวิธานํ วิสุทฺธิมคฺเค คเหตพฺพนฺติฯ

๔๒. **อฏฺฐปี**ติ เอตฺถ ปิสทฺโท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน อิเมสํ อิธ วุตฺตปฺปการโต อญฺญหิปกาเรหิ อเนกวิธตํ สมฺปิเณฺฑติฯ ตตฺรายํ นโยฯ อิมานิ อฏฺฐจิตฺตานิ ทสหิ ปุญฺญกฺริยาวตฺถูหิ คุณิตานิ อสีติ โหนฺติฯ ปุน ตานิ ฉหิ อารมฺมเณหิ คุณิตานิ จตฺตาริสตานิเจว อสีติ จ โหนฺติฯ ปุน ตานิ ตีหิ กเมฺมหิ คุณิตานิ สหสฺสํ จตฺตาริ สตานิ จตฺตาลีสํจ โหนฺติฯ ปุน ตานิ ตีหิ หีนมชฺฌิมปณีเตหิ คุณิตานิ จตฺตาริ สหสฺสานิ ตีณิ สตานิ วีสติจ โหนฺติฯ ตานิ อิมานิ สุทฺธิกานีติ กตฺวา ทฺวีสุ ฐาเนสุ ถเปตพฺพานิฯ ตโต เอกํ ฐานํ คเหตฺวา ทฺวิธา กโรนฺตสฺส ญาณสมฺปยุตฺตานิ เทฺวสหสฺสานิ สตํ สฏฺฐิจ โหนฺติฯ ตถา ญาณวิปฺปยุตฺตานีติฯ ปุน ตตฺถ ญาณสมฺปยุตฺตานิ จตูหิ อธิปตีหิ คุณิตานิ อฏฺฐสหสฺสานิ ฉสตานิ จตฺตาลีสํจ โหนฺติฯ ญาณวิปฺปยุตฺตานิปน วีมํสาวชฺชิเตหิ ตีหิ อธิปตีหิ คุณิตานิ ฉสหสฺสานิ จตฺตาริสตานิ อสีติจ โหนฺติฯ ปุน ตทุภยานิ สมฺปิณฺฑิตานิ ทสสหสฺสํ ปญฺจสหสฺสานิ สตํ วีสติจ โหนฺติฯ ปุน ตานิ ปุเพฺพ วิสุํ ถปิเตหิ สุทฺธิเกหิ สมฺปิณฺฑิตานิ ทสสหสฺสํ นวสหสฺสานิ จตฺตาริ สตานิ จตฺตาลีสญฺจ โหนฺตีติฯ ยํปน ฏีกายํ อิธ วุตฺตนเยน สุทฺธิกานิจ ญาณวิปฺปยุตฺตานิ จ วิสุํ อกตฺวา สพฺพานิ ปุญฺญกฺริยาทีหิ สมํ คุณิตานิ สตฺตรส สหสฺสานิ เทฺว สตานิ อสีติจ โหนฺตีติ วุตฺตํฯ

[๔๐] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

สุทฺธิกานิ วิสุํ อกตฺวา ญาณวิปฺปยุตฺตานิเอว วิสุํ กตฺวา ตถา คุณิตานิ วีส สตาธิก ปนฺนรส สหสฺสานิ โหนฺตีติ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ น ยุตฺตํฯ

เอวญฺหิ สติ อิมานิ กามาวจรกุสลานิ นิจฺจํ สาธิปติกานิ หุตฺวา นิยตาธิปติกานินาม ภเวยฺยุํฯ นจ อิมานิ อุปริ มหคฺคต กุสลานิ วิย โลกุตฺตรานิ วิย จ นิยตา ธิปติกานิ โหนฺตีติฯ ฏีกานเยนปน ญาณวิปฺปยุตฺตานิปิ วีมํสาสหคตานีติ อาปชฺชตีติฯ ยถาวา โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน กุสลาติเอตฺถ ญาณวิปฺปยุตฺตานิปิ โกสเลฺลน นานาวชฺชนวีถิยํ ปวเตฺตน อุปนิสฺสยญาเณน สมฺภูตตฺตา กุสลานิ เอว นาม โหนฺติฯ เอวมิธปิ ตานิ เตเนว วีมํสาธิปติภูเตน สมฺภูตตฺตา วีมํสาธิปเตยฺยานิปิ นาม โหนฺตีติ น นสกฺกา วตฺตุนฺติ อิมินา อธิปฺปาเยน ตานิ วิสุํ อกตานิ สิยุนฺติฯ เอวํสเนฺตปิ กามกุสลานินาม อธิปติวิมุตฺตานิ เอว พหุตรานิ โหนฺติฯ ตสฺมา นสกฺกา สพฺพานิ กามกุสลานิ วีมํสาธิปติมูลิกานิ ภวิตุนฺติฯ

๔๓. กามาวจรานิจ ตานิ กุสลานิ จิตฺตานิจาติ วิคฺคโหฯ ตตฺถ เกนเฏฺฐน กุสลานีติฯ อาโรคฺยเฏฺฐน, สุนฺทรเฏฺฐน, เฉกเฏฺฐน, อนวชฺชเฏฺฐน, สุขวิปากเฏฺฐนจาติฯ ราคาทโยหิ ธมฺมาจิตฺตสนฺตานสฺส รุชฺชนเฏฺฐน โรคานามฯ อหิตเฏฺฐน อสุนฺทรา นามฯ อนิปุณเฏฺฐน อเฉกานามฯ คารยฺหเฏฺฐน วชฺชานามฯ อนิฏฺฐ วิปากเฏฺฐน ทุกฺขวิปากานาม โหนฺติฯ อิมานิปน เตหิวุฏฺฐิตตฺตา กุสลานินาม อโรคานิ นามาติ อโตฺถฯ ตปฺปฏิปกฺขตฺตาจ สุนฺทรานิ เฉกานิ อนวชฺชานิ สุขวิปากานิ จ นาม โหนฺตีติฯ กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สลยนฺติ จาเลนฺติ กเมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ **กุสลานิ**ฯ กุจฺฉิเตนวา อากาเรน สตฺตสนฺตาเน เสนฺติ อนุเสนฺตีติ กุสาฯ ราคาทโยฯ เต ลุ

นนฺติ ฉินฺทนฺตีติ กุสลานิฯ กุสํวา วุจฺจติ ญาณํ กุจฺฉิตานํ สานเฏฺฐน ตนุกรณเฏฺฐน อนฺตกรณเฏฺฐนวาฯ กุเสน ลาตพฺพานีติ กุสลานิฯ กุสาวิย หตฺถปฺปเทสํ สํกิเลสปกฺขํ ลุนนฺตีติวา กุสลานิฯ อปิจ, กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สรนฺติ หึสนฺตีติ กุสลานิฯ รการสฺส ลกาโรฯ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐนวา กุสลานีติฯ

๔๔. มหาวิปาเกสุ ปทตฺถโต วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ เวทนาเภโท อารมฺมณวเสน วตฺตโพฺพฯ ตานิหิ อติอิเฏฺฐ อิฏฺฐมชฺฌตฺเต จ อารมฺมเณ ยถากฺกมํ โสมนสฺสน อุเปกฺขาย จ ยุตฺตานีติฯ สมฺปโยคเภโท กมฺมวเสน ชวนวเสนจ วตฺตโพฺพฯ ตานิหิ พลวกมฺมุน ชนิตานิ ญาณสมฺปยุตฺตานิ โหนฺติฯ ทุพฺพลกมฺมุน ชนิตานิ ญาณวิปฺปยุตฺตานิฯ กทาจิปน ตทารมฺมณวเสน ปวตฺติกาเล เยภุเยฺยน ติเหตุกชวนานุพนฺธานิ ญาณสมฺปยุตฺตานิ โหนฺติฯ อิตรชวนานุพนฺธานิ ญาณวิปฺปยุตฺตานีติฯ สงฺขารเภโทปิ เกหิจิ อาจริเยหิ กมฺมวเสเนว กถิโตฯ อสงฺขาริกกมฺมชนิตานิ อสงฺขาริกานิฯ สสงฺขาริกกมฺมชนิตานิ สสงฺขาริกานีติฯ สงฺคหกาเรนปน สนฺนิหิตปจฺจยวเสน วุโตฺตฯ ตานิหิ ปฏิสนฺธิยํ ปุริมภเว มรณาสนฺนกาเล ญาตกาทีหิ เตน เตน ปโยเคน อุปฏฺฐาปิตานิ กมฺมาทีนิ อารมฺมณานิ คเหตฺวา ปวตฺตานิ สสงฺขาริกานินาม โหนฺติฯ ตาทิเสน ปโยเคน วินา สยเมว กมฺมพเลน อุปฏฺฐิตานิ คเหตฺวา ปวตฺตานิ อสงฺขาริกานินาม โหนฺติฯ ตทารมฺมณ กาเลปน อสงฺขาริกชวนานุพนฺธานิ อสงฺขาริกานินามฯ สสงฺขาริก ชวนานุพนฺธานิ สสงฺขาริกานิ นามาติฯ เอตฺถปิ สมฺปิณฺฑนโตฺถ วิสโทฺทฯ เตน อารมฺมณฉกฺก หีนตฺติกวเสเนว กาลเทส สนฺตานาทิวเสนจ เตสํ อเนกเภทตฺตํ สมฺปิเณฺฑติฯ ยสฺมา ปเนตานิ ทานาทิวเสน กายกมฺมาทิวเสน ฉนฺทาทีนิ ธุรํ กตฺวา จ น ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา ตานิ ปุญฺญกฺริยาวตฺถูนํ กมฺมาธิปตีนญฺจ วเสน วฑฺฒนํ นลภนฺตีติฯ

[๔๑] วิภาวนิยํ ปน

> อิมานิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปนาภาวโต กมฺมทฺวาร วเสน น ปวตฺตนฺติฯ อวิปากสภาวโตจ กมฺมวเสน นปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

เหฏฺฐาหิ กุสเลสุ กมฺมตฺติกวเสเนว วฑฺฒนํ วุตฺตํฯ นปน วิสุํ กมฺมทฺวารวเสนฯ กมฺมตฺติกญฺจนาม ติวิธ กมฺมทฺวาร วเสเนว สิทฺธนฺติฯ นนุ อฏฺฐกถายํ โยหิ กามาวจรกุสเลสุ กมฺมทฺวาร กมฺมปถ ปุญฺญกฺริยาวตฺถุเภโท วุโตฺตฯ โส อิธ นตฺถิฯ กสฺมาฯ อวิญฺญตฺติชนกโต อวิปากธมฺมโต ตถา อปฺปวตฺติยาจาติ วุตฺตนฺติฯ สจฺจํฯ ตตฺถ ปน อวิญฺญตฺติชนกโต กมฺมทฺวาร เภโท อิธ นตฺถีติ เอเตน กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมนฺติ เอวํ เภทสฺส อภาวํ วทติฯ อวิปากธมฺมโต กมฺมปถเภโท อิธ นตฺถีติ เอเตน ทสวิธสฺส กมฺมปถเภทสฺส อภาวํ วทติฯ อิธปน กุสเลสุปิ กมฺมปถเภทํ อคฺคเหตฺวา ติวิธกมฺมทฺวาร เภทภินฺนํ กมฺมตฺติกเมว คหิตํฯ ตญฺจ วิญฺญตฺติ สมุฏฺฐาปนา ภาวโต ติวิธกมฺมทฺวารวเสน นปวตฺตนฺตีติ อิมินาว สิทฺธํฯ ยทิจ เหฏฺฐา กุสเลสุปิ ทสวิธกมฺมปถเภทวเสน วิสุํ วฑฺฒนํ วุตฺตํ สิยาฯ เอวํสติ อิธปิ อวิปากสภาวโต กมฺมปถวเสน นปวตฺตนฺตีติ อิทํ วตฺตพฺพเมวาติฯ

๔๕. มหากฺริยจิเตฺตสุปิ มหาวิปาเกสุวิย อารมฺมณ วเสเนว เวเทนาเภโท อุปริ สยเมว วกฺขติฯ ญาณสมฺปยุตฺต, วิปฺปยุตฺต, อสงฺขาริก, สสงฺขาริกเภโทปน ยถารหํ กุสเลสุ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

[๔๒] วิภาวนิยํ ปน

ตถา อวิจาเรตฺวา กฺริยจิตฺตานํปิ กุสเล วุตฺตนเยน ยถารหํ โสมนสฺส สหคตาทิตา เวทิตพฺพาติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

อิเจฺจวํ สพฺพถาปีติ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **สเหตุก กามาวจร กุสล วิปาก กฺริย จิตฺตานี**ติ เอตฺถ สเหตุ กคฺคหณํ กุสล สทฺท สมฺพเนฺธ ภูตกถน วิเสสนํฯ เตเนวหิ ตํ กุสลจิตฺตานํ จูฬนิคเมน คหิตํฯ วิปาก กฺริย สทฺทสมฺพเนฺธปน พฺยวเจฺฉทกวิเสสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๔๓] **วิภาวนิยํ** ปน

สกฺขรกถลิกํปิ มจฺฉคุมฺพํปิ ติฏฺฐนฺตํปิ จรนฺตํปิ ปสฺสตีติ สุตฺตปเท วิย อิธ ยถาลาภ โยชนาติ วุตฺตํฯ ตํ น สเมติฯ ตตฺถหิ สกฺขรกถลิกํนาม นจรตีติ ยุตฺตํฯ อิธปน กุสลํ สเหตุกํ นโหตีติ นยุตฺตเมตนฺติฯ

๔๖. สงฺคหคาถายํ **เวทนา ญาณ สงฺขาร เภเทนา**ติ เวทนาเภเทน, ญาณเภเทน, สงฺขารเภเทนจฯ ตตฺถ เวทนา เภเทนาติ เวทนาเภทสิเทฺธน จิตฺตเภเทน, ญาณเภเทนาติ ญาณโยคา โยคสิเทฺธนจิตฺตเภเทนฯ สงฺขารเภเทนาติ สงฺขาเรน วินา สหจ ปวตฺตปจฺจยคณเภทสิเทฺธน จิตฺตเภเทนาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ สมาสปทานํ สามตฺถิยํ, ยทิทํ สุวิญฺญาตานํ นานาปฺปการานํ ปทตฺถานํ อปฺปเกน พฺยญฺชเนน ทีปนสมตฺถตาติฯ

[๔๔] เอเตน **วิภาวนิยํ**

สยํ อภินฺนานํ ญาณสงฺขารานํ เภทวจเน จิตฺตสฺส เภทกร ภาเว จ โจทนาย อโนกาสตา สาธิตา โหตีติฯ

ตตฺรายํ โยชนาฯ สเหตุ กามาวจร ปุญฺญปากกฺริยา เวทนาญาณสงฺขารเภเทน ยถากฺกมํ ฉจ ทฺวาทสจ จตุวีสติ จ มตาติฯ เอตฺถจ –

เวทนาญาณสงฺขาร, เภเทเนตานิ อฏฺฐธา;
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา, จตุวีสติวิธา มกา ติปิฯ

วตฺตพฺพาฯ เอวญฺหิ สติ อตฺถคติจ วิสทา โหติฯ อุปริ วกฺข, มานาหิจ สงฺคหคาถาหิ สทฺธึ สเมตีติฯ

๔๗. **กาเม**ติอาทิ สเพฺพสํ กามจิตฺตานํ สงฺคหคาถาฯ ตตฺถ กาเม กามภูมิยํ ปากานิ สเหตุกาเหตุกวเสน สพฺพานิ วิปากจิตฺตานิ เตวีสฯ ปุญฺญาปุญฺญานิ กุสลากุสลจิตฺตานิจ วีสติฯ กฺริยาจ สเหตุกาเหตุกวเสน สพฺพานิ กฺริยจิตฺตานิ ปน เอกาทส โหนฺติฯ อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ จตุปฺปญฺญาส โหนฺตีติ โยชนาฯ สพฺพถาติ เจตฺถ วิสโทฺท ลุตฺต นิทฺทิโฏฺฐฯ ธมฺมสงฺคณิยํ วุเตฺตน สพฺพปฺปกาเรนปิ จตุปฺปญฺญาสเอวฯ วิภเงฺค วิภเตฺตน สพฺพปฺปกาเรนปิ จตุปฺปญฺญาส เอวาติอาทินา ตสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวาติฯ

[๔๕] เอเตน **วิภาวนิยํ**

อิธ วุตฺตานํ กุสลาทีนํ อโนฺตคธเภทวเสน ตสฺส อตฺถวิภาวนา ปฏิสิทฺธา โหติฯ

[๔๖] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

กาเม ภเวติ วุตฺตํฯ ตํปิ วิจาเรตพฺพํฯ

ภวสโทฺท หิ กุสลากุสลกเมฺมสุ กมฺมนิพฺพเตฺตสุจ วิปาก กฎตฺตารูเปสุ วตฺตมาโน อภิธเมฺม ทิโฎฺฐฯ น ตทเญฺญสุ นามรูปธเมฺมสูถิฯ ภูมิปริยาโยจ อิธ กามสโทฺทฯ ภูมีติจ สโหกาโส อินฺทฺริยา นินฺทฺริยพทฺธธมฺมสมูโห วุจฺจตีติ กาเม กามภูมิยนฺติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ภโวติวา ภูมิเอว วุจฺจติ สุตฺตนฺตปริยาเยน ภวนฺติ เอตฺถ สตฺตา สงฺขาราจาติ กตฺวาฯ เอสนโย ปรตฺถปิ ติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย กามจิตฺตสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

๔๘. เอวํ กามจิตฺตสงฺคหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ รูปจิตฺตสงฺคหํ ทเสฺสโนฺต **วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิต**นฺติอาทิมาหฯ วิตโกฺกจ วิจาโรจ ปีติจ สุขญฺจ เอกคฺคตาจาติ ทฺวโนฺทฯ ตาหิ สหิตนฺติ สมาโสฯ วิตกฺกวิจารปีติสุเข กคฺคตา สงฺขาเตนสมฺทิเตนปถมชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํกุสลจิตฺตํ **ปถมชฺฌานกุสลจิตฺตํ**ฯ ตตฺถ เกนเฎฺฐนปถมํ, เกนเฎฺฐนจ ฌานนฺติฯ อาทิโต ปฎิปชฺชิตพฺพตฺตา **ปถมํ**ฯ กสิณาทิกสฺส อารมฺมณสฺส อนิจฺจาทิลกฺขณสฺสจ อุปนิชฺฌายนโต ปจฺจนีกธมฺมานญฺจ ฌาปนโต ทยฺหนโต **ฌานํ**ฯ อิเมสุ ทฺวีสุ อเตฺถสุ เอกคฺคตาเอว สาติ สยยุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ สาหิ เอกตฺตารมฺมณสงฺขาโต เอโก อโคฺคโกฎิโกฎฺฐาโสวา อสฺสาติ อเตฺถน เอกคฺคสงฺขาตสฺส จิตฺตสฺส ตถาปวตฺตเน อาธิปจฺจคุณโยเคน **เอกคฺคตา**ติ จ วุจฺจติฯ สาเยว จิตฺตํ นานารมฺมเณสุ วิกฺขิปิตุํ อทตฺวา เอกสฺมิํ เยวารมฺมเณ ปฎิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน สมฺมาจ อาธิยติ ถเปติฯ อินฺทฺริยานญฺจ สมภาวํ กตฺวา ตเตฺถว ลีนุทฺธจฺจาภาววาปาทเนน สมญฺจ อาธิยติ ถเปตีติ อเตฺถน สมาธีติจ วุจฺจติฯ สาเยวจ ปาฬิยํ อวิเกฺขโป อวิสาหาโร สณฺฐิติ อวฎฺฐิตีติ นิทฺทิฎฺฐาติฯ วิตกฺกาทโยปิ ปน ตสฺสา สาติสยํ อุปการกตฺตา ฌานเนฺตว วุตฺตาฯ ตถา หิ วิตโกฺก ตาว จิตฺตํ ถินมิทฺธวเสน โอสกฺกิตุํ อทตฺวา ทฬฺหํ อารมฺมณาภิมุขเมว กโรติฯ อารมฺมณาภินิโรปน ลกฺขโณหิ วิตโกฺกฯ ถิน มิทฺธนีวรณสฺสจ อุชุปฺปฎิปโกฺขติฯ วิจาโรจ นํ วิจิกิจฺฉาวเสน สํสปฺปิตุํ อทตฺวา ทฬฺหํ อารมฺมณานุพนฺธเมว กโรติฯ อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ หิ วิจาโร ปญฺญาปกติโกฯ วิจิกิจฺฉานีวรณสฺสจ อุชุปฺปฎิปโกฺขติฯ ปีติจ จิตฺตํ พฺยาปาทวเสน อุกฺกณฺฐิตุํ อทตฺวา อารมฺมเณ ปริตุฎฺฐเมว กโรติฯ อารมฺมณสํปิ ยายนลกฺขณา หิ ปีติฯ พฺยาปาทนีวรณสฺสจ อุชุปฺปฎิปกฺขาติฯ ตถา สุขญฺจ นํ อุทฺธจฺจ กุกฺกุจฺจวเสน อวูปสมิตุํ อทตฺวา อารมฺมเณ ลทฺธสาตํ อุปพฺรูหิตํ กโรติฯ สากลกฺขณญฺหิ สุขํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณสฺสจ อุชุปฺปฎิปกฺขนฺติฯ

อุเปกฺขาจ สนฺตสภาวตฺตา สุเขเอว สงฺคหิตาติฯ เอวํ กโรนฺตาจ เต ธมฺมา ตสฺมิํ อารมฺมเณ ตสฺส จิตฺตสฺส สุฎฺฐุ เอกคฺคภาวตฺถายจ โหนฺติฯ เอกคฺคภาโวติจ เอกคฺคตาเยวฯ สาจ เอกคฺคตา เตหิ ธเมฺมหิ ตถา อนุคฺคหิตา สุฎฺฐุ พลวตี หุตฺวา สยํ กามจฺฉนฺทวเสน นานารมฺมเณสุ จิตฺตวิธาวนํ นีวาเรตฺวา กสิณนิมิตฺตาทิเก ตสฺมิํ อารมฺมเณ นิจฺจลํ ฐตฺวา ตํอารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา นิชฺฌายติ โอโลเกติฯ ตสฺมา เต สเพฺพปิ ธมฺมา อุปนิชฺฌายนเฎฺฐนปิ ฌานนฺติ วุตฺตาติฯ เตสุจ ตถา ปวตฺตมาเนสุ ตปฺปจฺจนีกา นีวรณธมฺมา โอกาสํ อลภิตฺวา มนสฺมิํปิ ปริยุฎฺฐิตุํ นสโกฺกนฺติฯ ฌาปิตานาม โหนฺติฯ ตสฺมา เต ปจฺจนีกชฺฌาปนเฎฺฐนปิ ฌานนฺติ วุตฺตาติฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา ฌาน มคฺค สโมฺพธิสงฺขาเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ ธมฺมสามคฺคี ปธานํ โหติฯ องฺ

คานํ สมคฺคภาเวเอว อปฺปนาปตฺติวเสน อุปนิชฺฌาย นาทิ กิจฺจสํสิทฺธิโตฯ ยสฺมาจ เอเต ธมฺมา วุตฺตนเยน วิสุํวิสุํ อตฺตโน กิจฺจํ กโรนฺตาปิ จิตฺตสฺส อารมฺมเณ นิจฺจลปฺปวตฺติ สงฺขาตํ เอกเมว อุปนิชฺฌานกิจฺจํ สาเธนฺติฯ ตสฺมา รถงฺคานํ สมุทาเยเอว รถโวหาโรวิย เตสํ สมุทาเยเอว ฌาน โวหาโร สิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ อปเรปน ปญฺจนฺนํปิ เตสํ อารมฺมณาภินิโรปนาทีนิ ยถาสกํ กิจฺจานิเยว วิสุํ วิสุํ อุปนิชฺฌานกิจฺจานินาม โหนฺตีติ ปฎฺฐาเน ฌานปจฺจยํ ปตฺวา สเพฺพเปเต วิสุํ วิสุํ ฌานปจฺจยํ สาเธนฺติเยวฯ ตสฺมา เต วิสุํ วิสุํปิ ฌานานิเยว โหนฺตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ ยถาจ ปญฺจงฺคิกํ สีลํ ทสงฺคิกํ สีลนฺติ เอตฺถ ปญฺจสมฺทิตาทีนิ เตสํ สีลานํ ปญฺจงฺคิกา ทินามลาภเสฺสว การณานิ โหนฺติฯ น สีลภาวสฺสฯ น หิ ปาณาติปาตา เวรมณาทิกํ เอกํปิ สมานํ สีลํนาม น โหตีติฯ เอวเมวํ อิธปิ ปญฺจสมฺทิตาทีนิ ปญฺจงฺคิกาทิ ภาวเสฺสว ปฐมชฺฌานาทิภาวเสฺสวจ การณานิฯ นปน ฌานภาวสฺสาติ นสกฺกา วิญฺญาตุํฯ อิตรถา ฌานปจฺจเย ฌานงฺคานิ ปจฺจนิยานิเยว สิยุนฺติปิ วทนฺติฯ เอตฺตาวตา สติปิ อิมสฺส จิตฺตสฺส ผสฺสาทีหิปิ สหิตภาเวเตสํ ตถาวิธกิจฺจวิเสสาภาวา อิธ อคฺคหณนฺติปิ สิทฺธํ นโหตีติฯ วิจารปีติสุเขกคฺคตา สงฺขาเตน ทุติยชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ ทุติยชฺฌาน กุสลจิตฺตํ, เอวํ เสเสสุปิฯ

๔๙. เอตฺถ สิยาฯ เกนปน อิเมสํ ฌานานํ องฺคเภโท กโตติฯ ปุคฺคลชฺฌาสเยน กโตติฯ โยหิ วิตกฺกสหาโย หุตฺวา ปญฺจงฺคิกํ ปฐมชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ วสีภาวํ กตฺวา ปุนวิตเกฺก นิพฺพินฺทติฯ ตสฺส วิตกฺกํ สมติกฺกมิตฺวา อวิตกฺกํ จตุรงฺคิกํ ฌานํ อธิคนฺตุํ อชฺฌาสโย สณฺฐาติฯ ตทา โส ตเมว ปฐมชฺฌานํ ปาทกภาวตฺถาย ทฬฺหํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐาย เตน อชฺฌาสเยน สเหว ปุนภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต อวิตกฺกํ จตุรงฺคิกํ ฌานํ อธิคจฺฉติฯ ตตฺถ สา ภาวนาสยํ วิตกฺกยุตฺตาปิ เตน อชฺฌาสเยน ปริภาวิตตฺตา วิตกฺกวิราค ภาวนานาม โหติฯ ตสฺสา ภาวนายฯ พเลน ตํ ฌานํ อุปฺปชฺช มานํ อวิตกฺกํ จตุรงฺคิกํ อุปฺปชฺชติฯ เสสชฺฌานาธิคเมสุปิ เอเสวนโยติฯ เอวํ ปุคฺคลชฺฌาสเยน เตสํ ฌานานํ องฺคเภโท กโตติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถจ อุตฺตรุตฺตรชฺฌานา ธิคมเน ปาทกภาวตฺถาย ปุริมปุริมชฺฌานสฺส สมาปชฺชนํ อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพํฯ เหฎฺฐิมํ เหฎฺฐิมํ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฎฺฐานํ โหตีติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อชฺฌาสยพเลนปน อุตฺตรชฺฌานํ อุปฺปชฺชมานํ ปาทกชฺฌานสทิสํ นโหติฯ ปาทกชฺฌานโตหิ ปุคฺคลชฺฌาสโยว พลวตโรฯ เตนาห ภควา อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตาติฯ อยญฺจ อโตฺถ อุปริ โลกุตฺตรจิตฺตํ ปตฺวา อาวิ ภวิสฺสตีติฯ

๕๐. เอตฺถ สิยาฯ กสฺมา อิธ สงฺขารเภโท นวุโตฺตติฯ ปาฬิยเมว อวุตฺตตฺตาฯ กสฺมาจ โส ปาฬิยํ อวุโตฺตติฯ ปฎิปทา เภทวจเนเนว สิทฺธตฺตาติฯ ตถาหิ สเพฺพสํปิ โลกิย โลกุตฺตรชฺฌานานํ สุขปฺปฎิปทภาเว สิเทฺธ อสงฺขาริกภาโว สิโทฺธเยว โหติฯ ทุกฺขปฺปฎิปทภาเวจ สิเทฺธ เตสํ สสงฺขาริกภาโว สิโทฺธเยว โหตีติฯ กถํ วิญฺญายตีติ เจฯ อฎฺฐกถาทสฺสนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ อฎฺฐสาลินิยํ -

> โย อาทิโต กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมโนฺต วิกฺขเมฺภติฯ ตสฺส ทุกฺขา ปฎิปทา โหติฯ โย กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต สุเขน อกิลมโนฺต วิกฺขเมฺภติฯ ตสฺส สุขาปฎิปทา โหตีติฯ

ตถา สโมฺมหวิโนทนี วิสุทฺธิมเคฺคสุปีติฯ เอตฺถจ ปุพฺพวาเกฺย ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคนาติ ทิฎฺฐตฺตา ปรวาเกฺยปิ สุเข น อสงฺขาเรน อปฺปโยเคนาติ ทิฎฺฐเมว โหติฯ ตตฺถ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคนาติ สงฺขารปฺปโยคสหิเตน กามาทีนวทสฺสนาทินา ปจฺจยคเณนาติ อโตฺถฯ เอเตน สเพฺพสํ ทุกฺขปฺปฎิปทชฺฌานานํ สสงฺขาริกภาโว วุโตฺต โหติฯ อสงฺขาเรน อปฺ

ปโยเคนาติ สงฺขารปฺปโยครหิเตน เตเนว ปจฺจยคเณนฯ เอเตน สเพฺพสํ สุขปฺปฏิปทชฺฌานานํ อสงฺขาริกภาโว วุตฺโตฺต โหตีติฯ ขิปฺปาภิญฺญชฺฌานานํปิหิ ทุกฺขปฺปฏิปทภาเว สติ สสงฺขาริกตาว วิญฺญายติฯ ทนฺธภิญฺญชฺฌานานํปิ สุขปฺปฏิปทภาเว สติ อสงฺขาริกตาว วิญฺญายตีติฯ ยทิเอวํ ปฏิปทารหิตานํ มคฺค สิทฺธอุปฺปตฺติสิทฺธชฺฌานานํ กถํ สงฺขารเภโท สิโทฺธติฯ เตสํปิ วฬญฺชนกาเล สมาปตฺติปฺปฏิพนฺธกานํ ปจฺจยานํ สนฺนิหิตา สนฺนิหิตวเสน ทุกฺขสุขปฺปฏิปทภาวสมฺภโว โหติเยวาติฯ ตตฺถ มคฺคสิทฺธชฺฌานํนาม สุทฺธวิปสฺสนายานิกานํ มคฺคปฺปฏิลาเภน สเหว สิทฺธชฺฌานํฯ ตํ ทุวิธํ เหฏฺฐิมมคฺคสิทฺธํ, อรหตฺตมคฺคสิทฺธนฺติฯ ตตฺถ มหาสมยสุเตฺต อาคตานํ ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ ฌานํ เหฏฺฐิม มคฺคสิทฺธํฯ อานนฺทเตฺถรสฺส ฌานํ อรหตฺตมคฺคสิทฺธํฯ ยํปิ อนาคามีนํ อชานนฺตานเญฺญว สเตฺถน หนิตฺวา สหสา มรนฺตานํ อุปฺปนฺนํฯ ตํปิ มคฺคสิทฺธคติกํฯ โยปน อฏฺฐสมาปตฺติโย ภาเวตฺวา อญฺญตรสฺมึ รูปิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ ตสฺส ตา สมาปตฺติ โย ตตฺถ ปากติกาเอว โหนฺติฯ อิทํ อุปฺปตฺติสิทฺธนฺติฯ เอกสฺมึ ภเวปิ หิลทฺธชฺฌานานิ วฬญฺชนกาเล สนฺนิหิตปจฺจยวเสน นานาปฏิปทายุตฺตานิ โหนฺตีติฯ ฌานุปฺปตฺติปฺปฏิปทา รหิตตฺตาวา อสงฺขาริกชฺฌาเนสุ เตสํ สงฺคโห ยุโตฺต สิยาติฯ อปิจ, เนตฺติปาฬิยํ สเพฺพสํ โลกิย โลกุตฺตรสมาธีนํ สงฺขารเภโท สรูปโตว นิทฺทิโฏฺฐฯ ยถาห-เทฺว สมาธโย สสงฺขาโร สมาธิ อสงฺขาโร สมาธีติฯ อฏฺฐกถายญฺจ สุขปฺปฏิปทา ปุพฺพกานํ ทฺวินฺนํ ทนฺธาภิญฺญขิปฺปาภิญฺญสมาธีนํ อสงฺขารภาโว ทุกฺขปฺปฏิปทา ปุพฺพกานํ ทฺวินฺนํ สสงฺขารภาโวจ วุโตฺตติฯ เอตฺตาวตา สเพฺพสํ มหคฺคตโลกุตฺตรชฺฌานจิตฺตานํ อสงฺขาริก สสงฺขาริกวเสน วิสุํ วิสุํ ทุวิธภาโว สิโทฺธ โหติฯ ยสฺมาปน อยํ สงฺขารโวหาโร อกุสลานํปิ สาธารโณฯ ปฏิปทาโวหาโรปน วิเสเสน ปฏิปตฺติธเมฺมเสฺวว ปากโฏฯ มหคฺคต โลกุตฺตรธมฺมาจ เอกนฺตํ ปฏิปตฺติธมฺมาเอวฯ ตสฺมา เตสํ เภทํ สงฺขารวเสน อวตฺวา ปฏิปทาวเสเนว ธมฺมสงฺคณิปาฬิยํปิ วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อยเมตฺถ ปรมตฺถทีปนาฯ

๕๑. [๔๗] ยํปน **วิภาวนิยํ**

> ''สพฺพสฺสปิ ฌานสฺส ปริกมฺมสงฺขาตปุพฺพาภิสงฺขาเรน วินา เกวลํ อธิการวเสน อนุปฺปชฺชนโต อสงฺขาริกนฺติปิฯ อธิกาเรนจ วินา เกวลํ ปริกมฺมาภิสงฺการวเสเนว อนุปฺปชฺชนโต สสงฺขาริกนฺติปิ นสกฺกา วตฺตุ''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปริกมฺมสงฺขาตฯลฯ อสงฺขาริกนฺติปิ นสกฺกา วตฺตุนฺติ อิทํ ตาว นยุชฺชติฯ

น หิ ปริกมฺมสงฺขาต ปุพฺพาภิสงฺขาโร อิมสฺมึ สงฺขารเภเท สงฺขาโร เอวนาม โหติฯ กสฺมา, ฌานุปฺปตฺติยา ปกติปจฺจย ภูตตฺตา, ตถาหิ โลเก สาสเนจ สพฺพํปิ กุสลากุสล กมฺมํ อตฺตโน อนุรูเปน ปริกมฺมสงฺขาต ปุพฺพาภิสงฺขาเรน วินา อุปฺปนฺนํนาม นตฺถิฯ อนฺตมโส อาโลปภิกฺขาทานมตฺตํปีติฯ ยญฺจ จิตฺตํ เยน อตฺตโน อนุรูเปน ปริกมฺมสงฺขาตปุพฺพา ภิสงฺขาเรน วินา น อุปฺปชฺชติฯ โส ตสฺส จิตฺตสฺส ปกติปจฺจยคเณเอวอโนฺต คโธ โหติฯ ฌานานิจ โลกิย โลกุตฺตร ภูตานิ สพฺพานิ อตฺตโน อนุรูเปน ปริกมฺมสงฺขาต ปุพฺพภาคภาวนา ภิสงฺขาเรน วินา อุปฺปนฺนานินาม นตฺถีติ โส เตสํ ปกติปจฺจยคเณสุเอว อโนฺตคโธ โหตีติฯ อิตรถา สพฺพํปิ กุสลากุสล กมฺมํ อสงฺขาริกํ นามนตฺถีติ อาปชฺชตีติฯ

[๔๘] ยญฺจ **ตตฺถ**

> อธิกาเรนจ วินา เกวลํฯลฯ สสงฺขาริกนฺติปิ นสกฺกา วตฺตุนฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติเยวฯ

น หิ โลกิยชฺฌานานินาม อธิกาเรน วินา นุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺถิฯ เกวลํปน ปุเพฺพ สมถก เมฺมสุ กตาธิการสฺส สุขปฺปฏิปทชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ อกตาธิการสฺสปน ทุกฺขปฺปฏิปทชฺฌานนฺติ เอวเมว อฏฺฐกถาสุ อาคตํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ โยจ สมเถ อกตาธิกาโรฯ ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ กตาธิการสฺสสุขาติฯ อปิจ, ปุริมภเว สิทฺธํ อธิการํ คเหตฺวา อิธ สงฺขารเภทวิจารณาปิ นยุตฺตาเอวฯ กุสลกฺริยชฺฌาเนสุ หิ สนฺนิ หิตปจฺจยวเสเนว ตพฺพิจารณา ยุตฺตาติฯ

[๔๙] เอตฺตาวตา

อถวาติอาทิโก ปจฺฉิม วิกโปฺปปิ ปฏิกฺขิโตฺต เอว โหตีติฯ

๕๒. เอตฺถ ฌานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส นิมิตฺตุปฺปาทโต ปุพฺพํ ปฏิปทาย เขตฺตํ, ปจฺฉา อภิญฺญาย เขตฺตํฯ ตตฺถ ปุเพฺพ วิรุทฺธปจฺจยานํ สนฺนิหิเตน กิลมนฺตสฺส สโต ปฏิปชฺชนฺตสฺส ภาวนา ปฏิปทา ทุกฺขานาม โหติฯ อกิลมนฺตสฺส สุขาฯ ปจฺฉาจ ทนฺธํ อปฺปนํ ปตฺตสฺส ภาวนา ภิญฺญา ทนฺธาภิญฺญานาม โหติฯ ขิปฺปํ ปตฺตสฺส ขิปฺปาภิญฺญานามฯ ตตฺถ ปุเพฺพ ทุกฺขา ปฏิปทา ปจฺฉา ทนฺธํวา ขิปฺปํวา อุปฺปนฺนํ ฌานํ ทุกฺขปฺปฏิปทํนาม กโรติฯ สุขาปน สุขปฺปฏิปทํนาม กโรตีติฯ ทุติยชฺฌานาทีสุปน ปุริมชฺฌาเน นิกนฺติ วิกฺขมฺภนสฺส ทุกฺขสุขตาวเสน ปฏิปทาเภโท เวทิตโพฺพฯ โยปน เอตรหิ คหโฏฺฐวา ปพฺพชิโตวา ปุพฺพภเว อกตาธิกาโรปิ อนฺตรายิกธมฺมมุโตฺต กลฺยาณปฏิปตฺติยํ ฐิโต ฉินฺนปลิโพโธ ปหิตโตฺต ฌานํ ภาเวติฯ ตสฺส ฌานภาวนา นสมฺปชฺชตีติ นตฺถีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ [กุสลชฺฌานํ]

๕๓. วิปากชฺฌาเน กามกุสลํ อปฺปนํ อปตฺตํ มุทุภูตํ ทุพฺพลํ โหติฯ ปริเตฺตสุ นานากิจฺจฏฺฐาเนสุจ หีเนสุปิ อตฺตภาเวสุจ วิปจฺจติฯ ตสฺมา ตํ อตฺตนา อสทิสํปิ วิปากํ ชเนติฯ มหคฺคตกุสลํปน อปฺปนาปตฺตํ ติกฺขํ พลวํ โหติฯ อุฬาเร พฺรหฺมตฺตภาเว ภวงฺคฏฺฐาเนสุเยว วิปจฺจติฯ ตสฺมา ตํ สทาปิ อตฺตนา สทิสเมว วิปากํ ชเนติฯ เตเนว วิตกฺกวิจารปีติ สุเขกคฺคตา สหิตนฺติ อาทินา วิปากํปิ สพฺพโส กุสล สทิสเมว ทเสฺสติฯ

[๕๐] อนนฺตรภเวเยว ผลทานตฺตา ตํ อตฺตนา สทิสเมว วิปากํ ชเนตีติจ วทนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ กามกุสลํปิ สตฺตมชวนํ อตฺตนา สทิสวิปาก เมว ชเนยฺยาติฯ ยสฺมาจ กุสล เมว นิรนฺสยสนฺตาเน ปวตฺตํ กฺริยชฺฌานํ นาม โหติฯ ตสฺมา กฺริยจิตฺตํปิ กุสล สทิสเมว ทเสฺสติฯ

๕๔. **ปญฺจธา**ติอาทิสงฺคหคาถาฯ ตตฺถ **ฌานเภเทนา**ติ ปถมชฺฌานาทีหิ ปญฺจหิ ฌาเนหิ สมฺปโยคเภเทนฯ รูปาวจรมานสํ ฌานเภเทน ปญฺจธา โหติฯ ปถมชฺฌานิกํ, ทุติยชฺฌานิกํ, ตตียชฺฌานิกํ, จตุตฺถชฺฌานิกํ, ปญฺจมชฺฌานิกนฺติ เอวํ ปญฺจวิธํ โหตีติ อโตฺถฯ ตเมว ปุญฺญปากกฺริยาเภเทน ปญฺจทสธา ภเวติ โยชนาฯ

[๕๑] วิภาวนิยํ ปน

ฌานเภเทนาติ ฌานเงฺคหิ สมฺปโยคเภเทนาติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อโญฺญ หิ ฌานเภโทฯ อโญฺญ ฌานงฺคเภโทฯ ตตฺถ ปถมํ ฌานํ ทุตียํ ฌานนฺติอาทิ ฌานเภโทฯ ปถมชฺฌาเน ปญฺจ องฺคานิฯ ทุตียชฺฌาเน จตฺตารีติอาทิ ฌานงฺคเภโทฯ เตสุ

อิธ ฌานเภโทว อธิเปฺปโตฯ น ฌานงฺคเภโทฯ จิตฺตญฺหิ ฌานเภเท เนว ปญฺจวิธํ โหติฯ น ฌานงฺคเภเทนฯ ฌานเมว ปน ฌานงฺคเภเทน ปญฺจวิธนฺติฯ

[๕๒] ยญฺจ **ตตฺถ**

"ปญฺจธาติ ปญฺจงฺคิกํ จตุรงฺคิกํ ติวงฺคิกํ ทุวงฺคิกํ ปุน ทุวงฺคิกนฺติ ปญฺจวิธํ โหตี"ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

ฌานเมว หิ ปญฺจงฺคิกาทิ โหติฯ น จิตฺตนฺติฯ

รูปาวจร จิตฺตสฺส ปรมตฺถทีปนาฯ

๕๕. อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ อรูปจิตฺตํ นิทฺทิสนฺโต อากาสานญฺจา ยตนกุสลจิตฺตนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ภุโส กาสติ ทิพฺพตีติ **อากาโส**ฯ โส หิ สยํ สรูปโต อนุปลพฺภมาโนปิ จนฺทสูริโยภาสาทีนํ วเสน อติวิโชฺชตมาโนวิย ขายตีติฯ นกสฺสติ เฉทน เภทน วเสน น วิเลขียตีติ อกาโสฯ อกาโสเอว อากาโส ติปิ วทนฺติฯ โส ปน อชฏากาโส ปริจฺฉินฺนากาโส กสิณุคฺฆาฏิมากาโส รูปกลาปปริเจฺฉทากาโสติ จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ อิธ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส อธิเปฺปโตฯ โส หิ อนเนฺตน อชฏากาเสน สห เอกีภูโตวิย โหติฯ โยคินาจ อนนฺตภาเวน ผรียติฯ ตสฺมา อนโนฺต อากาโสติ อากาสานโนฺตฯ นาสฺส อุปฺปาทโนฺตวา วยโนฺตวา ปญฺญายตีติ อนโนฺตติปิ วุตฺตํฯ โสเยว อากาสานญฺจํฯ สกเตฺถ ยกาเรน สห สิทฺธตฺตาฯ ยถา ปน เทวานํ อธิฏฺฐานวตฺถุ เทวายตนนฺติ วุจฺจติฯ ตถา อิธปิ ตสฺมึ อปฺปนาปตฺตสฺส สสมฺปยุตฺตสฺส ฌานสฺส อธิฏฺฐานเฏฺฐน ตเทว อายตนนฺติปิ วุจฺจติฯ อิติ อากาสานญฺจํ อายตนมสฺสาติ อากาสานญฺจายตนํฯ จิตฺตเจตสิกราสิฯ

อากาสานญฺจา ยตนนฺติ อากาสานญฺจา ยตนํ สมาปนฺนสฺสวา อุปปนฺนสฺสวา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺสวา จิตฺต เจต สิกาธมฺมาติ หิ วิภเงฺค วุตฺตํฯ

อากาสานญฺจายตเน ปวตฺตํ กุสลจิตฺตนฺติ **อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ**ฯ วิญฺญาณญฺจายตนนฺติ เอตฺถ วิญฺญาณํนาม อากาสานญฺจายตนจิตฺตเมวฯ ตํปน สยํ อุปฺปาทาทิ อนฺตวนฺตํปิ อนนฺตสญฺญิเต อากาเส ปวตฺตนโต อนนฺตนฺติ วุจฺจติฯ โกฏฺฐาสโตฺถวา อนฺตสโทฺทฯ อตฺตโน อุปฺปาทาทีสุ โกฏฺฐาเสสุ เอกเทเส อฏฺฐตฺวา สกลสฺส ผรณวเสน ตทารมฺมณาย ภาวนาย ปวตฺตนโต อนนฺตนฺติ วุจฺจติฯ อนนฺตสญฺญิเตวา อากาเส ปวตฺตนโต อนนฺตนฺติ เอวํ ตทารมฺมณาย ภาวนาย ปวตฺตตฺตา อนนฺตนฺติ วุจฺจติฯ อนนฺตสญฺญิเตวา อากาเส อตฺตโน ผรณาการ วเสนปิ อนนฺตนฺติ วตฺตุํ ยุชฺชติเยวฯ อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณานนฺตํฯ ตเมว วิญฺญาณญฺจํ นิรุตฺตินเยน, วิญฺญาณญฺจํ อายตนํ อสฺสาติ **วิญฺญาณญฺจายตนํ**ฯ วิญฺญาณญฺจายตน สงฺขาเต จิตฺตเจตสิกราสิมฺหิ ปวตฺตํ กุสลจิตฺตนฺติสมาโสฯ

วิญฺญาณญฺจายตนนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺสวา อุปปนฺนสฺสวาทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺสวาจิตฺตเจตสิกาธมฺมาติหิ วิภเงฺค วุตฺตํฯ

[๕๓] **วิภาวนิยํ** ปน **มหาฏีกายญฺจ**

"ทุตียา รุปฺป วิญฺญาเณน อญฺจิตพฺพํ ปาปุณิตพฺพนฺติ วิญฺญาณญฺจ"นฺติปิ วุตฺตํฯ ตํ ปาฬิยา น สเมติฯ

อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ ตเทว วิญฺญาณํ ญาเณน ผุฏฺฐํ มนสิกโรติ, อนนฺตํ ผรติฯ เตน วุจฺจติ อนนฺตํ วิญฺญาณนฺตีติหิ วุตฺตํฯ เอเตน จ ตํวิญฺญาณํ เอกเนฺตน อนนฺตวิเสสนยุตฺตํ โหตีติ วิญฺญายตีติฯ ตเมว อากาสนฺติปิ ปาโฐฯ อากิญฺจญฺญายตนนฺติ เอตฺถ กิญฺจิ กิญฺจนนฺติ อตฺถ โต เอกํ อปฺปมตฺตกสฺส นามํฯ นตฺถิ กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตํปิ อวสิฏฺฐํ อสฺส ปฐมา รุปฺปวิญฺญาณสฺสาติ อกิญฺจนํฯ อกิญฺจนสฺส ภาโว **อากิญฺจญฺญํ**ฯ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณ าภาโวฯ โส หิ นตฺถิ กิญฺจีติ มนสิการ วเสน ตํนามํ ลภตีติฯ อากิญฺจญฺญํ อายตนมสฺสาติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ **เนวสญฺญา นาสญฺญายตน**นฺติ เอตฺถ โอฬาริก สญฺญํ สนฺธาย เนวตฺถิ สญฺญา อสฺสาติ เนวสญฺญํฯ สุขุมสญฺญํ สนฺธาย นจ นตฺถิ สญฺญา อสฺสาติ นาสญฺญํ, เนวสญฺญญฺจ ตํ นาสญฺญญฺจาติ เนวสญฺญา นาสญฺญํ มเชฺฌ ทีฆํ กตฺวา, จิตฺต เจตสิกราสิเอวฯ ตเมว โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนนฺติ เนวสญฺญา นาสญฺญายตนํฯ ตสฺมึ ปวตฺตํ กุสล จิตฺตนฺ ติ สมาโสฯ อถวาฯ สญฺญาเยว ปฏุสญฺญากิจฺจสฺส อภาวโต เนวสญฺญาจ โหติฯ สงฺขาราว เสส สุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา อสญฺญาจ นโหตีติ กตฺวา เนวสญฺญานา สญฺญานาม, สาเยว อายตนํ, เตนจ สมฺปยุตฺตํ กุสล จิตฺตนฺติ สมาโสฯ เอตฺถจ ยสฺมา อาทิโต ปฏฺฐาย โอฬาริเก นีวรณธมฺม วิตกฺกาทิเกจ ปชหิตฺวา เสสธมฺมจ ภาวนา พเลน อุปรุปริ สุขุมภาวํ ปาเปตฺวา อนุ กฺกเมน ปฏิปชฺชนฺตา สุขุมเฏฺฐน โลกิยธมฺมสุ มุทฺธภูตํ อิมํ สมาปตฺตึ ปาปุณนฺติฯ ตสฺมา อิธ จิตฺตํปิ เนวจิตฺตนาจิตฺตเมว โหติฯ ผโสฺสปิ เนว ผสฺสนาผโสฺสเอว โหติ, ตถา เวทนาทโยปี ติฯ ตสฺมา อิธสญฺญาคฺคหณํ เทสนาสีสมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ วิปาเกสุ วิญฺญาณญฺจายตนนฺติ เอตฺถ วิญฺญาณนฺติ ปฐมารุปฺปกุสล วิญฺญาณเมวฯ ตญฺจ อตีตานนฺตรภเว ปวตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อกิญฺจน ภาโวจ ตเสฺสว นตฺถิ ภาโวติฯ กฺริยจิเตฺตสุ ปน วิญฺญาณํ นาม กุสลภูตํ กฺริยภูตญฺจ ทุ วิธํ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ เวทิตพฺพํฯ อกิญฺจนภาโวจ ตเสฺสว ทุวิธสฺส วิญฺญาณสฺส อภาโว เย วาติฯ

๕๖. สงฺคหคาถายํ **อารมฺมณปฺปเภเทนา**ติ อาลมฺพิ ตพฺพานํ กสิณุคฺฆาฏิมากาสาทีนํ จตุนฺนํ อารมฺมณานํ ปเภเทนฯ ทุวิธํหิ อิธ อารมฺมณจตุกฺกํ, อติมิกฺกตพฺพ จตุกฺกํ, อาลมฺพิ ตพฺพ จตุกฺกญฺจฯ ตตฺถ ปฐมารุเปฺป รูปปญฺจมชฺฌานสฺส อารมฺมณ ภูตํฯ กสิณนิมิตฺตํ อติกฺกมิ ตพฺพํนามฯ ตํ อุคฺฆาเฏตฺวา ลทฺธํ อากาสํ อาลมฺพิตพฺพํ นามฯ ทุตียารุเปฺป ปฐมารุปฺปสฺส อา รมฺมณภูตํ อากาสํ อติกฺกมิตพฺพํนามฯ ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ อาลมฺพิ ตพฺพํนามฯ ตตียารุเปฺป ตํปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ อติกฺกมิตพฺพํนามฯ ตสฺส นตฺถิภาโว อาลมฺพิตพฺพํนามฯ จตุตฺถารุเปฺป โส นตฺถิ ภาโว อติกฺกมิตพฺพํ นามฯ ตตียารุปฺปวิญฺญาณํ อาลมฺพิ ตพฺพํ นามาติฯ ตตฺถ กิญฺ จาปิ อิมํ อารุปฺปมานสํ จตุนฺนํ อติกฺกมิ ตพฺพานํปิ เภเทน จตุพฺพิธํ โหติ, ตถาปิ อากาสานญฺ จาย ตนนฺติอาทินา อิธ อาลมฺพิตพฺพานเญฺญว สรูปโต คหิตตฺตา เตสํ เภเทน อิมสฺส เภโท ปากโฏติ ทฏฺฐพฺพํฯ อารุปฺปมานสํ อาลมฺพณปฺปเภเทน จตุธา ฐิตํฯ ตเทว ปุญฺญปาก กฺริยเภ เทน ทฺวาทสธา ฐิตนฺติ โยชนาฯ

อรูปจิตฺตสฺส ปรมตฺถทีปนาฯ

๕๗. อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ โลกุตฺตร จิตฺตํ ทเสฺสโนฺต **โสตาปตฺติมคฺคจิตฺต**นฺติอาทิม าหฯ ตตฺถ สวติ สนฺทติ อนิวตฺตคมนวเสน ปวตฺตตีติ โสโต, คงฺคาทีสุ ชลปฺปวาโหฯ โสหิ ปภวโต ปฏฺฐาย ยาวมหาสมุทฺทา อนฺตรา อนิวตฺต มาโน สวติ สนฺทติ ปวตฺตตีติฯ โสโตวิยาติ โสโตฯ อฏฺฐงฺคิโก อริยมโคฺค, ยถาห-โยโข อาวุโส อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เสยฺยถิทํ, สมฺ มาทิฏฺฐิฯ ลฯ สมฺมาสมาธิฯ อยํ วุจฺจตาวุโส โสโตติฯ อยํปิหิ ยทา อุปฺปชฺชติฯ ตโต ปฏฺฐาย

อานุภาวผรณวเสน ยาวอนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยา อนฺตรา อนิวตฺตมาโนเยว หุตฺวา สวติ สนฺทติ ปวตฺตตีติฯ ยถาห -

> เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยากาจิ มหานทิโยฯ เสยฺยถิทํฯ คงฺคา, ยมุนา, อจิรวตี, สรภู, มหีฯ สพฺพา ตา สมุทฺทนินฺนา โหนฺติ สมุทฺทโปณา สมุทฺทปพฺภาราฯ เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต นิพฺพานนิโนฺน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพาน ปพฺภาโรติฯ

เอตฺถจ เตน เตน มเคฺคน ปหีนานํ กิเลสานํ ปุน อนุปคมน วเสน สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ อนุกฺกเมน ปริปากคมนวเสนจ อนิวตฺตคมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาห -

> เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ฆโฏ นิกฺกุโชฺช วมเตว อุทกํฯ โนปจฺจาวมติฯ เอวเมวโข ภิกฺขเว อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต วมเตว ปาปเก อกุสเล ธเมฺมฯ โนปจฺจาวมตีติฯ ยถาจาห-โสตาปตฺติ มคฺคญฺญาเณน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ นปเจฺจติ นปจฺจาคจฺฉตีติอาทิฯ

ยถาจ ปุถุชฺชนา ปหีเนปิ กิเลเส ปุน อุปคจฺฉนฺติฯ ติเห ตุกภูตาปิ ปุน ทฺวิเหตุกาเหตุกภาวํ คจฺฉนฺติฯ ยโต เต อุปริภวเคฺค นิพฺพตฺตาปิ ปุน อปาเยสุ สนฺทิสฺสนฺติฯ สีลวนฺตาปิ ปุน ทุสฺสีลา โหนฺติฯ สมาหิตาปิ ปุน อุมฺมตฺตกาวา ขิตฺตจิตฺตาวา โหนฺติฯ ปญฺญวาปิ ปุน ทุปฺปญฺญา เอฬมูคา โหนฺติฯ นตถา อริยาฯ เตปน เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส ปุน นอุปคจฺฉนฺติฯ ปุถุชฺชนภาวํวา เหฏฺฐิมาริย ภาวํวา น คจฺฉนฺติฯ อนุกฺกเมน สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปริปกฺกภาวเมว อุปคจฺฉนฺตีติฯ สพฺพเญฺจตํ อริยมคฺคเสฺสว อานุภาเวน สิทฺธนฺติ โสโตติ นามํ มูลปฺปภวภูเต ตสฺมิํ มเคฺคเอว นิรุฬฺหนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตสฺส โสตสฺส อาทิโต ปชฺชนํ ปาปุณนํ โสตาปตฺติฯ โสตาปตฺติยา อธิคมมาโน มโคฺค โสตาปตฺติมโคฺคฯ อถวา, ธมฺมโสต สมาปโนฺน อริโยติ ปวุจฺจตีติ วุตฺตตฺตา สเพฺพ อริยสนฺตานคตา โลกิย โลกุตฺตรภูตา โพธิปกฺขิยธมฺมา อุปริ สโมฺพธิปรา ยนตาวเสน อนุปาทิเสสนิพฺพาน ปรายนตาวเสนจ อนิวตฺตคติยา ปวตฺตมานา ยถาวุเตฺตน อเตฺถน โสโตติ วุจฺจนฺติฯ ตํ โสตํ อาทิโต ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ เอตาย ปฏิปทายาติ โสตาปตฺติฯ โสตาปตฺติจ สา มโคฺคจาติ โสตาปตฺติมโคฺค, ปฐมมคฺคสงฺขาตาย โสตาปตฺติยา องฺคนฺติ โสตาปตฺติ ยงฺคนฺติหิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, มโคฺคติจ ปโถ อุปาโยฯ นิพฺพานํ มเคฺคติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียติ, กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉตีติ มโคฺคติจ วทนฺติฯ

[๕๔] วิภาวนิยํ ปน

> อริยมคฺคโสตสฺส อาทิโต ปชฺชนํ เอตสฺสาติ โสตาปตฺติฯ ปุคฺคโลติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ปุคฺคเล ปวโตฺต โสตาปตฺติสโทฺท กตฺถจิ ทิโฏฺฐติฯ

[๕๕] เอเตน ตสฺส มโคฺค โสตาปตฺติมโคฺคติ อิทํปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

โสตาปตฺติมเคฺคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํฯ

[๕๖] ฎีกาสุ ปน

โสตาปตฺติยา ลทฺธํ มคฺคจิตฺตํ โสตาปตฺติ มคฺคจิตฺตนฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ จิตฺตสทฺทสมฺพนฺธ โสตาปตฺติสโทฺท กตฺถจิ ปาฬิยํ ทิโฏฺฐติฯ

๕๘. ปฏิสนฺธิวเสน สกึ อิมํโลกํ อาคจฺฉติ สีเลนาติ **สกทาคามี**ฯ ทุติยผลโฏฺฐฯ โส หิ อสมุจฺฉินฺนกาม ราคานุสยตฺตา กามโลกาคมน กิเลสสพฺภาเวน ตํ สภาวานาติ วตฺตนโต อุปริภวเคฺค ฐิโตปิ ปฏิสนฺธิวเสน ปุน อิมํ กามธาตุํ อาคมนปฺปกติโกเอว โหตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ จตุกฺกนิปาเต -

> อิธ สาริปุตฺต เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานิ โหนฺติ, โส ทิเฏฺฐวธเมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส อปริหีโน กาลํ กุรุมาโน เนสญฺญานาสญฺญา ยตนุปคานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติฯ โส ตโต จุโต อาคามี โหติ อาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตํฯ อิธ ปน สาริปุตฺต เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ ปหีนานิ โหนฺติ, โส ทิเฏฺฐวฯลฯ โส ตโต จุโต อนาคามี โหติ อนาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตนฺติฯ

อฎฺฐกถายญฺจ อิตฺถตฺตนฺติ อิมํ กามาวจร ปญฺจกฺขนฺธ ภาวนฺติ วุตฺตํฯ อยญฺจ อโตฺถ กิเลสคติวเสน วุโตฺตฯ น ปุคฺคล คติวเสนฯ น หิ พฺรหฺมภูตา โสตาปนฺน สกทา คามิโน ปฏิปฏิสนฺธิวเสน เหฎฺฐิมํปิ พฺรหฺมโลกํ อาคจฺฉนฺติฯ กุโต กาม โลกํฯ กถํ วิญฺญายตีติ เจฯ อนุสยยมเก –

> กามธาตุยา จุตสฺส รูปธาตุํ อรูปธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส กสฺสจิ สตฺตอนุสยา อนุเสนฺติ, กสฺสจิ ปญฺจอนุสยา อนุเสนฺติ, กสฺสจิ ตโย อนุสยา อนุเสนฺตีติ วตฺวา รูป ธาตุยา อรูปธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺส สเตฺตว อนุสยา อนุเสนฺตีติฯ

วุตฺตตฺตา วิญฺญายติฯ ตตฺถ ปุริมวาเกฺย ปุถุชฺชนสฺส วเสน สตฺตฯ ทฺวินฺนํ โสตาปนฺนสกทาคามีนํ วเสน ปญฺจฯ อนาคามิสฺส วเสน กโยติ วุตฺตํ, ปจฺฉิมวาเกฺยปน พฺรหฺมภูตานํ โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามีนํ ปฏิสนฺธิวเสน กามโลกํ คมนสฺส นตฺถิตาย เกวลํ ปุถุชฺชนเสฺสว วเสน สเตฺตวาติ วุตฺตํฯ ธมฺมหทย วิภงฺคฎฺฐกถายญฺจ –

> ‘‘รูปาวจเร นิพฺพตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิโน นปุน อิธา คจฺฉนฺติ, ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺติฯ เอเตหิ ฌานอนาคามิโน นามา’’ติ จฯ ‘‘นวสุ พฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตอริย สาวกานํ ตตฺรุป ปตฺติปิ โหติ อุปรูปปตฺติปิฯ นเหฎฺฐุ ปปตฺติฯ ปุถุชฺชนานํปน ตตฺรุปปตฺติปิ โหติ อุปรูปปตฺติ เหฎฺฐุปปตฺติปี’’ติ จฯ

วุตฺตํฯ ตญฺจโข อนาคมนํ มคฺคสหาเยน ฌานานุภาเวเนว สิทฺธํฯ นมคฺคานุภาเวนาติฯ เอตฺถจ อิมํ โลกนฺติ ปทสฺส อิมํ มนุสฺสโลกนฺติ วา อิมํ กามาวจรโลกนฺติวา ทฺวิธาปิ อโตฺถ อฎฺฐกถาสุ วุโตฺตฯ ตตฺถ ปุริมสฺมึ อเตฺถ สติ อาคจฺฉตีติ เอตสฺส เทวโลกโต อาคจฺฉตีติ อโตฺถฯ ปจฺฉิมสฺมึ ปน พฺรหฺมโลกโตปิ จ อาคจฺฉตีติฯ ปาฬิยํปน ปจฺฉิมโตฺถว วุโตฺตวิย ทิสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปุคฺคลปญฺญตฺติยํ อนาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตํ อนาคามี เตน ทฎฺฐโพฺพฯ อาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตํ โสตาปนฺนสกทา คามิโน เตน ทฎฺฐพฺพาติฯ เอตฺถจ อนาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตนฺติ อิมินา อิมํ กามาวจรโลกํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามีติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ อาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตนฺติ อิมินาปน เทฺวปิ โสตาปนฺนสกทาคามิโน สกึ ปุน อิมํ กามาวจรโลกํ อาคจฺฉนฺตีติ สกทาคามิโนติ อตฺถํ

ทเสฺสติฯ กสฺมา, นิรนฺตรวาเกฺยสุ ฐิตานํ ทฺวินฺนํอิตฺถตฺต สทฺทานํ นานาตฺถา สมฺภวโตฯ มชฺฌิมปณฺณาเสจ กณฺณกตฺถ สุเตฺต -

> โย โส มหาราช พฺรหฺมา สพฺยาปชฺโฌ, โส พฺรหฺมา อาคนฺตา อิตฺถตฺตํฯ โยโส พฺรหฺมา อพฺยาปชฺโฌ, โส พฺรหฺมา อนาคนฺตา อิตฺถตฺตนฺติฯ

ภควตา วุตฺตํฯ ตตฺถ สพฺยาปชฺฌติ เอเตน ปุถุชฺชเนน สห โสตาปนฺนสกทาคามิภูตา พฺรหฺมาโน คหิตา โหนฺติฯ เตหิ ปฏิฆานุสยสฺส อปฺปหีนตฺตา เจตสิกทุกฺขสงฺขาตํ พฺยาปชฺฌํปิ อปหีนเมวาติ สพฺยาปชฺฌานามฯ อาคนฺตา อิตฺถตฺตนฺติ อิมํ กามโลกํ ปฏิสนฺธิวเสน ปุน อาคมนสีโล อาคมนปฺปกติโกติ อโตฺถฯ ตพฺพิปรีเตน ปจฺฉิมสฺส วากฺยสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตสุปน ทฺวีสุ สกทาคามีสุ ปุริมสฺส อนญฺญสา ธารเณเนว สพฺพปถมํ อริย มคฺค โสตาธิ คมน คุเณน โสตาปโนฺน เตฺวว นามํ สิทฺธนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุคฺคลคติวเสน ปเนตฺถ พฺรหฺมโลเก ฐิตานํ สตฺตกฺขตฺตุปรมตาทิภาโววิย สกทาคามิภาโวปิ นตฺถิฯ ปถมทุตียผลฏฺฐาปิหิ ตตฺถ อนาคามิสงฺขฺยเมว คจฺฉนฺติฯ ตสฺมา สกทาคามีติ อิทํ กามชาติกา นํเอว ทุตียผลฏฺฐานํ สิทฺธํ นามนฺติ กตฺวา เตสํ กามโลเก เอว เหฏฺฐุปรุปปตฺติ วเสน สกึ อาคมนํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาฬิยํปิ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐา สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส โกลํโกลสฺส เอกพีชิสฺส สกทาคามิสฺส โยจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อรหาติ วุตฺตนฺติฯ โสปน ฉพฺพิโธ โหติฯ อิธปตฺวา อิธปรินิพฺพายี, ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี, อิธปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี, ตตฺถ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี, อิธปตฺวา ตตฺถนิพฺพตฺติตฺวา อิธ ปรินิพฺพายีฯ ตตฺถปตฺวา อิธนิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถปรินิพฺพายีติฯ ตตฺถ อิธ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายีติ อิธ มนุสฺสภเว สกทาคามิมคฺคํ ปตฺวา อิธมนุสฺส ภเวเยว อรหตฺตมคฺคํ ลภิตฺวา ปรินิพฺพายนธโมฺมฯ ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายีติ ตสฺมึเทวโลเก สกทาคามิมคฺคํ ปตฺวา ตสฺมึ เทวโลเกเยว อรหตฺตมคฺคํ ลภิตฺวา ปรินิพฺพายนธโมฺมฯ นิพฺพตฺติตฺวาติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อุปฺปชฺชิตฺวาฯ เยสํ ปน อิมํ โลกนฺติ ปทสฺส อิมํ มนุสฺสโลกนฺติ อโตฺถฯ เตสํ โส ปญฺจวิโธเยว วุโตฺต, น ฉโฏฺฐ ปุคฺคโลฯ

วิภาวนิยญฺจ

> ‘‘ปญฺจสุ สกทาคามีสุ ปญฺจมโกว อิธาธิเปฺปโต, โส หิ อิโต คนฺตฺวา ปุน สกึ อิธ อาคจฺฉตี’’ติ วุตฺตํฯ

มหาปรินิพฺพาน สุตฺตฏฺฐกถายํ ปน มหาวคฺค สํยุตฺตฏฺฐกถา ยญฺจ โสปิ ฉโฏฺฐ ปุคฺคโล สกึ อาคมนเฏฺฐน อาคโตเยวฯ ยสฺมาจ สพฺพญฺญุพุทฺธาปิ ยาว อุปริมโคฺค นาคจฺฉติฯ ตาว ปถมผลฏฺฐภูตา สตฺตกฺขตฺตุ ปรมตายํวิย ทุตียผลฏฺฐภูตา สกึ อาคมนปฺปกติยํ สณฺฐิตาเยว โหนฺติฯ ตสฺมา อิธ โกจิ ทุตียผลโฏฺฐ สกึ อาคมนเฏฺฐน นิปฺปริยาเยน สกทา คามีนาม น นโหตีติ สโพฺพปิ โส ฉพฺพิโธ ปุคฺคโล อิธ นิปฺปริยาเยน สกทาคามิเยวนาม โหตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ สกทา คามิสฺส มโคฺค สกทาคามิมโคฺคฯ โส หิ สยํ ชนกภูโต สกทาคามีนํ ชเนตพฺพํ ชเนตีติ อิธ ชเนตพฺพ ชนกสมฺพเนฺธน วิเสสน วิเสสิตพฺพตา ญายาคตา เอว โหติฯ ยถา ติสฺสมาตา ผุสฺสมาตาติฯ

[๕๗] วิภาวนิยํ ปน

> สาญายาคตาเอว นโหติฯ ปโยชนํ ปน กิญฺจิ อตฺถิฯ ปโยชนวเสน อวิรุทฺธา โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยนยํ วุตฺตํ ‘‘กิญฺจาปิ มคฺคสมงฺคิโน ตถาคมนาสมฺภวโต ผลโฏฺฐเยว

สกทาคามีนามฯ ตสฺสปน การณภูโต ปุริมุปฺปโนฺน มโคฺค มคฺคนฺตราวเจฺฉทนตฺถํ ผลเฏฺฐน วิเสเสตฺวา วุจฺจติ สกทาคามิมโคฺคติฯ เอวํ อนาคามิมโคฺค’’ติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

สกทาคามิมเคฺคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตนฺติ สมาโสฯ

๕๙. โอรมฺภาคิยสํโยชนานํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา ปฏิสนฺธิวเสน ปุน อิมํ กามโลกํ น อาคจฺฉตีติ **อนาคามี**ฯ เอกเนฺตน พฺรหฺมโลกปรายโนเอว โหตีติ อโตฺถฯ อิทญฺจ เกวลํ อิมสฺส มคฺคสฺส อานุภาววเสเนว วุตฺตํฯ อุปริมคฺค วิปสฺสนาย ปน อาคตาย โส ตสฺมิํ ฐาเนเยว อรหตฺต มคฺคปรายโนปิ โหติเยวฯ อนาคามิสฺส ตติยผลฏฺฐสฺสมโคฺคฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตนฺติ วิคฺคโหฯ

๖๐. มหปฺผลการิตาคุณโยเคน ปูชาวิเสสํ อรหตีติ **อรหา**ฯ ขีณาสโว จตุตฺถผลโฏฺฐฯ อรหโต ภาโว อรหตฺตํ, จตุตฺถผลํฯ ตสฺส มโคฺคฯ เตน สมฺปยุตฺตจิตฺตนฺติ นิพฺพจนํฯ ปิสเทฺทน ปาฬิยํ วิภเตฺต มคฺคจิตฺตปฺปเภเท สมฺปิเณฺฑติฯ ตตฺถ ธมฺมสงฺคณิยํ ตาว ปฐมมเคฺค ฌานนาเมน วุเตฺตสุ ปญฺจสุ วาเรสุ ปฐเม สุทฺธิกปฏิปทาวาเรทฺวินฺนํ จตุกฺกปญฺจกนยานํ วเสน นวจิตฺตานิ โหนฺติฯ ตถา สุทฺธิกสุญฺญตาย สุญฺญตปฺปฏิปทาย สุทฺธิกปฺปณิหิเต อปฺปณิหิตปฺปฏิปทายจาติ ปญฺจสุ วาเรสุ ทสนฺนํ นยานํ วเสน ปญฺจจตฺตาลีสจิตฺตานิ โหนฺติฯ ตถา มคฺคสติปฏฺฐานาทีหิ เอกูนวีสติยา นาเมหิ วุเตฺตสุ ปเจฺจกํ ปญฺจสุ วาเรสูติ วีสติยา นาเมหิ วุเตฺต วารสเตทฺวินฺนํ นยสตานํ วเสน นวจิตฺตสตานิ โหนฺติฯ ปุน จตูหิ อธิปตีหิ โยเชตฺวา วุเตฺตสุ จตูสุ วารสเตสุ อฏฺฐนฺนํ นยสตานํ วเสน ตีณิ สหสฺสานิ ฉสตานิจ โหนฺตีติฯ เอวํ ปฐมมเคฺค นย สหสฺสวเสน จตฺตาริจิตฺตสหสฺสานิ ปญฺจจิตฺต สตานิจ โหนฺติฯ ตถา เสสมเคฺคสุปีติ เอวํ จตูสุ มเคฺคสุ จตุนฺนํ นย สหสฺสานํ วเสน อฏฺฐารส มคฺค จิตฺต สหสฺสานิ โหนฺติฯ สจฺจสติปฏฺฐาน วิภเงฺคสุ ปน วีสตินย สหสฺสานํ วเสน นวุติมคฺคจิตฺตสหสฺสานิฯ มคฺควิภเงฺค อฏฺฐวีสติยา นย สหสฺสานํ วเสน สตสหสฺสํ ฉพฺพีสติสหสฺสานิ จ มคฺคจิตฺตานิ โหนฺตีติฯ อฏฺฐกถาสุปน นยเภทาเอว วุตฺตาฯ นจิตฺต เภทาติฯ

[๕๘] ยํปน **วิภาวนิยํ**

ปิสเทฺทน สจฺจวิภเงฺค อาคตํ สฏฺฐิสหสฺสเภทํ นยํ สงฺคณฺหาตีติ วุตฺตํฯ ตํ อิมสฺมิํ กุสลนิคเม น วตฺตพฺพํฯ

โสหิ สฏฺฐิสหสฺสเภโท นโย วิปากฏฺฐาเนเอว อฏฺฐกถายํ อาคโตติฯ

[๕๙] ยญฺจ **ตตฺถ**

ปฏิปทาเภทํ อนามสิตฺวา เกวลํ สุญฺญโต อปฺปณิหิ โตติ ทฺวิธา วิภโตฺตติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

ปาฬิยญฺหิ ปฏิปทาเภโท อาทิมฺหิเยว อาคโตติฯ นจ อาทิมฺหิ สุญฺญโต อปฺปณิหิโตติ ทฺวิธา วิภโตฺต นิรนฺตรวาโร อตฺถีติฯ

[๖๐] ยญฺจ **ตตฺถ**

สุญฺญโต เอโก นโย, อปฺปณิหิโต เอโก, ปฏิปทา วิสิฏฺฐา สุญฺญตา จตฺตาโร, อปฺปณิหิตา จตฺตาโรติ กตฺวา ทสนยา โหนฺตีติ อธิปฺปาเยน เอวํ ฌาน นาเมน ทสธา วิภโตฺตติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติเยวฯ

น หิ สุญฺญตาทโย อิธ นยานาม โหนฺติฯ เตสุ ปน เอเก กสฺมิํ เทฺว เทฺว จตุกฺกปญฺจกนยา เอว อิธ นยานามาติฯ เอเตน ตถา มคฺคสติปฏฺฐานิจฺจาทิกํปิ สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหตีติฯ [มคฺคจิตฺตํ]

๖๑. ผลจิเตฺต **ผล**นฺติ วิปากภูโต อฏฺฐงฺคิก มโคฺคฯ สมฺปยุตฺตธมฺมสมูโหวาฯ โสตาปตฺติยา อธิคตํ ผลํฯ เตน สมฺปยุตฺตํ, ตตฺถวา ปริยาปนฺนํ จิตฺตนฺติ โสตาปตฺติ ผล จิตฺตํฯ เอสนโย ทุตียตตีเยสุปิฯ อรหตฺตญฺจ ตํ ผลญฺจาติ **อรหตฺตผลํ**ฯ เตน สมฺปยุตฺตํ, ตสฺมิํวา ปริยาปนฺนํ จิตฺตนฺติ นิรุตฺติฯ

๖๒. สงฺคหคาถายํ **จตุมคฺคปฺปเภทนา**ติ จตุกฺขตฺตุํ ปตฺตพฺพตฺตา จตุพฺพิธานํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคานํ ปเภทนฯ กสฺมาปน เต จตุกฺขตฺตุํ ปตฺตพฺพาติฯ วุจฺจเตฯ โสตาปตฺติมเคฺค ตาว สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ มุทูนิ โหนฺติ, ตสฺมา โส ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาเอว สมุจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ อเญฺญปน กามราคพฺยาปาเทปิ ตนุภูเตปิ กาตุํ นสโกฺกติฯ ทุตียมเคฺค ตานิ โถกํ ปฏูนิ โหนฺติฯ ตสฺมา โส กามราคพฺยาปาเท ตนุภูเต กาตุํ สโกฺกติฯ สมุจฺฉินฺทิตุํ ปน นสโกฺกหิเยวฯ ตตียมเคฺค ตานิ ปฏุตรานิ โหนฺติฯ ตสฺมา โส กามราคพฺยาปาเท สมุจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ รูปารูป ราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชาโยปน สมุจฺฉินฺทิตุํ นสโกฺกติเยวฯ จตุตฺถ มเคฺคปน ตานิ อินฺทฺริยานิ ปฏุตมานิ โหนฺติฯ ตสฺมา โส ตาจ อเญฺญจ สเพฺพปิ ปาปธเมฺม สมุจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ เอวํ จตุกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานาเอว ปรินิฏฺฐิตกิจฺจตฺตา เต มคฺคา จตุกฺขตฺตุํ ปตฺตพฺพา โหนฺตีติฯ กุสลํ จิตฺตํ จตุมคฺคปฺปเภทน จตุธา มตํฯ ปากํปิ ตสฺส จตุพฺพิธสฺส กุสลสฺส ผลตฺตา ตถา จตุธามตํฯ อิติ อนุตฺตรํ จิตฺตํ อฏฺฐธา มตนฺติ โยชนาฯ นตฺถิ อตฺตโน อุตฺตรํ อธิกํ เอตสฺสาติ **อนุตฺตรํ**ฯ

๖๓. กสฺมา ปเนตฺถ กฺริยจิตฺตํนามน คหิตนฺติ, กฺริยานุตฺตรสฺส อภาวาติ, กสฺมา ปนสฺส อภาโวติฯ มคฺคจิตฺตสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาติฯ ยทิ หิ ตํ โลกิยกุสลํวิย นานากฺขเณสุ ปวเตฺตยฺยฯ ตทา นิรนฺสยสนฺตาเนปิ ปวตฺติตฺวา กฺริยา นุตฺตรํนาม สิยาติฯ กสฺมาปน ตํ เอกจิตฺตกฺขณิกเมว โหตีติฯ มคฺคสฺส มหานุภาวตฺตาติฯ กถญฺจ มหานุภาโวติฯ วุจฺจเตฯ อริยมโคฺคหินาม สกิํ ปวตฺตมาโนเยว อตฺตนา ปหาตเพฺพ กิเลเส ปุน อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปาเทตฺวา ปชหติฯ อยมสฺส เอโก อานุภาโวฯ วิปากญฺจ กุสลกฺริยชวนํวิย ชวนกิจฺจ ยุตฺตํ ยทา กทาจิ สมาปชฺชนกฺขมญฺจ กตฺวา อตฺตโน อนนฺตรโต ปฏฺฐาย ชเนติฯ อยมสฺส ทุตีโย อานุภาโวฯ ตสฺมา ตสฺส กิเลสปฺปหานตฺถายปิ ปุน อุปฺปาเทตพฺพกิจฺจํนาม นตฺถิฯ ตถา สมาปตฺติ อตฺถายปีติฯ สเจปิ หิ โกจิ อหํ ผลํ สมาปชฺชิตุํ น อิจฺฉามิฯ ปุเพฺพ ลทฺธํ มคฺคเมว สมาปชฺชิสฺสามีติ ปริกมฺมํ กเรยฺยฯ ตทา ปุเพฺพ สกิํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธมคฺคเจตนานุภาเวน ผลจิตฺตเมว ปวเตฺตยฺยฯ น มคฺคจิตฺตํฯ กสฺมา, อปฺปฏิพาหิ ยานุภาวตฺตา มคฺคสฺสฯ อยญฺหิ มคฺคานุภาโวนาม เกนจิ ฉเนฺทน วา วเสนวา อชฺฌาสเยนวา ปริกเมฺมนวา ปฏิพาหิตุํ อสกฺกุเณโยฺยเยว โหตีติฯ

๖๔. **ทฺวาทสากุสลาเนว**นฺติอาทิ สเพฺพสํ จตุพฺภูมก จิตฺตานํ ชาติวเสน สงฺคโหฯ เอวํ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน อกุส ลานิ ทฺวาทเสวโหนฺติฯ กุสลานิ เอกวีสติเอวฯ วิปากานิฉตฺติํเสวฯ กฺริยจิตฺตานิ วีสติเอวาติ ฏีกายํ โยชียติฯ เกจิปน กุสลานํ วิปากานญฺจ อุปริวุฑฺฒมานตฺตาเอวสทฺทํ อาหิอนฺตปเทเสฺวว โยเชสุํฯ **จตุปญฺญาสธา**ติอาทิ ภูมิวเสน สงฺคโหฯ กาเมปริยา ปนฺนานิ จิตฺตานิ จตุปญฺญาสธา อีรเย กเถยฺยฯ รูเป ปนฺนรสฯ อรูเป ทฺวาทสฯ ตถา อนุ

ตฺตเร ปริยาปนฺนานิ จิตฺตานิ อฎฺฐธา อีรเยติ โยชนาฯ เอตฺถจ อนุตฺตเรติ โลกุตฺตร ภูมิยํฯ สา ปน ทุวิธา สงฺขตภูมิ, อสงฺขตภูมีติฯ สงฺขตาปิ จตุพฺพิธาฯ ยถาห –

ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ ปถมาย ภูมิยา ปตฺติยาฯลฯ ทุตียายฯลฯ ตตียายฯลฯ จตุตฺถาย ภูมิยา ปตฺติยาติฯ

ตตฺถ ภูมีติ สามญฺญผลํ อธิปฺเปตนฺติ วุตฺตํฯ ปถมมคฺคผลยุ คฬํวา ปถมภูมิฯลฯ จตุตฺถ มคฺคผล ยุคฬํ จตุตฺถภูมีติ เอวํปิ ยุชฺชติเยวฯ อตฺถโตปน ราคตฺตยปริคฺคหวิมุตฺติยา เตภูมกธ เมฺมสุ อปริยาปนฺนตา สงฺขาเตน อวตฺถา วิเสเสน ยุโตฺต ธมฺมวิเสโสฯ โสจ กิเลสปฺปหาน วิเส เสน จตุพฺพิโธ ชาโตติฯ

[๖๑] วิภาวนิยํ ปน

อิตรภูมิโยวิย โลกุตฺตรภูมินาม วิสุํ นตฺถิฯ นว วิธธมฺมสมูโหเอว เตสํ ภูมิปริยา โยติ กตฺวา ยํ วุตฺตํฯ ‘‘กตฺถจิ อปริยาปนฺนานิ นววิธโลกุตฺตร ธมฺมสมูเหกเทสภูตานิ รุเกฺข สาขา ตฺยาทีสุ วิย อนุตฺตเร จิตฺตานีติ วุตฺตานี’’ติฯ ตํ นยุชฺชติฯ

ทุวิธาหิ ภูมิ อวตฺถาภูมิ, โอกาสภูมีติฯ ตตฺถ อวตฺถา ภูมิเอว นิปฺปริยายภูมิฯ น อิตราฯ สา หิ โอกาสภูมินาม ธมฺมานํ ตํ ตํ อวตฺถาวิเสสวเสเนว สิทฺธาติฯ ตํ ตํ อวตฺถา วิเสโสติจ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน กามาวจรตาทิ อวตฺถา วิเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ อปิจ เอกตฺตึสภูมิโยปิ กุสลากุ สลธมฺมานํ หีนปณีตโอฬาริกสุขุมตา สงฺขาเตหิ อวตฺถาวิเสเสหิเอว สิชฺฌนฺตีติฯ

๖๕. เอวํ จตุพฺภูมก จิตฺตานิ สเงฺขปโต นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ปุน วิตฺถารโต นิทฺทิสโนฺต อิตฺถนฺติอาทิคาถมาหฯ ตตฺรายํ โยชนาฯ อถวาปน อิตฺถํ ยถาวุตฺตปฺปกาเรน เอกุนนวุติปฺป เภทํ มานสํ จิตฺตํ เอกวีสสตํ กตฺวา วิจกฺขณา ปณฺฑิตา วิภชนฺตีติฯ

[๖๒] ฎีกาสุ ปน

คาถาย ปุพฺพทฺธํ ปุริมคาถานํ นิคมนํ กตฺวา อปรทฺธเมว อารพฺภนฺตรํ กตฺวา โย เชนฺติฯ ตํ กถเมกูน นวุติวิธํ จิตฺตํ เอกวีสสตํ โหตีติ อิมินา นสเมตีติฯ

อิทานิ ตํ เอกวีสสตวิภาคํ ทเสฺสโนฺต กถํฯลฯ โหตีติ ปุจฺฉิตฺวา วิตกฺกวิจารปีติ สุเขกคฺ ตา สหิตนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปถมชฺฌาน โสตาปตฺติมคฺคจิตฺต**นฺติ เอตฺถ ปญฺจงฺคิเกน ป ถมชฺฌาเนน ยุโตฺต โสตาปตฺติมโคฺค ปถมชฺฌานโสตาปตฺติมโคฺคฯ เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตนฺติ สมาโสฯ

[๖๓] ฎีกาสุ ปน

‘‘ปถมชฺฌานญฺจ ตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตญฺจา’’ติ โยเชนฺติฯ ตํ น ยุตฺตํฯ

น หิ ฌานํ จิตฺตํ โหติฯ นจ จิตฺตํ ฌานํฯ อญฺญญฺหิ ฌานํ, อญฺญํ จิตฺตนฺติฯ

[๖๔] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

‘‘ฌานงฺควเสน ปถมชฺฌาน สทิสตฺตา ปถมชฺฌานญฺจา’’ติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ น ยุตฺตํฯ

น หิ ปญฺจงฺคิกํ โลกุตฺตรชฺฌานํ ปฐมชฺฌานสทิสเฏฺฐน ปฐมชฺฌานสญฺญํ ลภตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตญฺหิ สยเมว อตฺตโน ปญฺจงฺคิกภาเวน นิปฺปริยายโต ปฐมชฺฌานํนาม โหตีติฯ อิทญฺหิ ฌานํนาม โลกิยํวา โหตุ โลกุตฺตรํวาฯ ยํ ปญฺจงฺคิกํ โหติฯ ตํ สยเมว ปฐมชฺฌานนฺติ สิทฺธํฯ ยํ จตุรงฺคิกํฯ ติยงฺคิกํฯ ทุวงฺคิกํฯ ปุน ทุวงฺคิกํฯ ตํ สยเมว ปญฺจมชฺฌานนฺติ สิทฺธนฺติฯ โลกุตฺตเร วา ทุตียาทิภาวสฺส อุปฺปตฺติกฺกมวเสน อสิทฺธตฺตา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๖๕] ยญฺจ **ตตฺถ**

> สทิสภาเวเนว โลกุตฺตเร เตสํ ปญฺจงฺคิกาทีนํ ฌาน โวหารสิทฺธตาทีปนตฺถํฯ ‘‘ปาทกชฺฌาน สมฺมสิตชฺฌาน ปุคฺคลชฺฌาสเยสุ หิ อญฺญตรวเสน ตํ ตํ ฌานสทิสตฺตา วิตกฺกาทิองฺคปาตุภาเวน จตฺตาโรปิ มคฺคา ปฐมชฺฌานาทิ โวหารํ ลภนฺตา ปเจฺจกํ ปญฺจธา วิภชนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ นยุชฺชติเยวฯ

น หิ มคฺคา ปฐมชฺฌานาทิ โวหารํ ลภนฺติฯ อโญฺญ หิ มโคฺค, อญฺญํ ฌานนฺติฯ อปิจ, ยทิ อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน ปจฺจนีกชฺฌาปนเฏฺฐนจ ฌานํนาม สิยาฯ ตทา โลกุตฺตรชฺฌานานิเอว สาติสยโต ฌานานินาม สิยุํฯ น อิตรานิฯ ตานิ หิ กสิณาทินิมิตฺตมตฺตํ อุเปจฺจ นิชฺฌายนฺติฯ ปจฺจนีกธเมฺมจ วิกฺขมฺภนมเตฺตน ฌาเปนฺติฯ โลกุตฺตรานิเยวปน อติคมฺภีรํ อภิทุทฺทสํ นิพฺพานํ อุเปจฺจ นิชฺฌายนฺติฯ ปจฺจนีกธเมฺมจ สมูเล สานุสเย สพฺพโส สมุจฺฉินฺทนวเสน ฌาเปนฺตีติฯ เอตฺถจ อปฺปนาฌานานํ ปญฺจงฺคิกภาโวนาม ปกติยา เอว สิโทฺธ โหตีติ น ปฐมชฺฌานิเกสุ มคฺคผเลสุ ปาทกชฺฌา นาทินา ปจฺจยวิเสเสน กิจฺจํ อตฺถิฯ จตุรงฺคิกาทิ ภาโว ปน เตน ปจฺจย วิเสเสน วินา น สิชฺฌติฯ อสติหิ ตสฺมิํ สพฺพํปิ ฌานํ ปญฺจงฺคิกเมว ภวิสฺสตีติฯ ตตฺถ ยถา โลกิยชฺฌาเนสุ อาทิกมฺมิกกาเล ตสฺส ตสฺส ทุตียาทิกสฺส ฌานสฺส อุปจารภูตา ภาวนา สยํ วิตกฺกาทิยุตฺตา สมานาปิ วิตกฺกาทีสุ อาทีนวทสฺสนญฺญาเณนเจว อิทานิ อวิตกฺกํ ฌานํ อุปฺปาเทสฺสามิ, อิทานิ อวิจารํ ฌานํ อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวมาทินา ปวเตฺตน อชฺฌาสย วิเสเสนจ ยุตฺตตฺตา กาจิ วิตกฺกวิราคภาวนานาม โหติฯ กาจิ วิจาร วิราคภาวนา นามฯ กาจิ ปีติวิราค ภาวนา นามฯ กาจิ สุขวิราคภาวนานามฯ กาจี รูปวิราคภาวนานามฯ อสญฺญิคามีนํ ปน สญฺญาวิราคภาวนานาม โหติฯ สา อตฺตโน อตฺตโน ฌานํ อวิตกฺกํวา อวิจารํวา อปฺปีติกํวา อุเปกฺขาสห คตํวา กาตุํ สโกฺกติฯ ฌาเนสุ วสีภูตกาเลปน อาทีนวทสฺสนญฺญาเณน วินา เกวลํ อชฺฌาสยมเตฺตน ยํยํ ฌานํ อิจฺฉติฯ ตํ ตํ ฌานํ สมาปชฺชติเยวฯ เอวเมวํ อิธปิ ตสฺส ตสฺส มคฺคสฺส อุปจารภูตา วุฏฺฐานคามินิ วิปสฺสนาสงฺขาตา ภาวนา สยํ วิตกฺกาทิยุตฺตา สมานาปิ นานาสตฺติยุตฺตา โหติฯ กาจิ วิตกฺกวิราคภาวนานามฯ กาจิ วิตกฺกวิจารวิราคภาวนา นามฯ กาจิ วิตกฺกวิจารปีติ วิราคภาวนานามฯ กาจิ วิตกฺกวิ จารปีติสุขวิราคภาวนานามฯ ตตฺถ ยา วิตกฺกํ วิราเชตุํ อติกฺกาเมตุํ สโกฺกติฯ สา วิตกฺกวิราคภาวนานามฯ เอส นโย เสสาสุปีติฯ

๖๖. กสฺสปน พเลน สา วิปสฺสนา นานาสตฺติ ยุตฺตา โหตีติฯ วุจฺจเต, ปาทกชฺฌานพเลนาติ เอโก เถรวาโทฯ สมฺมสิตชฺฌาน พเลนาติ เอโกฯ ปุคฺคลชฺฌาสย พเลนาติ เอโกฯ ตตฺถ ยํ ยํ ฌานํ ตสฺสา วิปสฺสนาย ปาทกตฺถาย อาสเนฺน สมาปชฺชียติฯ ตํตํ ปาทกชฺฌานํนามฯ ตํเจ ปฐมชฺฌานํ โหติฯ วิปสฺสนา ปากติกาเอวฯ สเจ ทุตียชฺฌานํ โหติฯ วิปสฺสนา วิตกฺกวิราคสตฺติยุตฺตา โหติฯ มเคฺค อวิตกฺกํ ฌานํ นิยาเมตุํ สโกฺกติฯ เอสนโย เสเสสุปิ ปาทกชฺฌาเนสูติ อยํ ปาทกวาโทฯ ปาทกชฺฌาเน สติ ตํสทิสเมว มเคฺค ฌานํ โหติฯ อสติปน มเคฺค ปฐมชฺฌานเมว โหติฯ สมฺมสิ ตชฺฌานํวา ปุคฺคลชฺฌาสโยวา มเคฺค ฌานงฺคํ นิยเมตุํ นสโกฺกตีติ อธิปฺปาโยติฯ ปาทกชฺฌาเน สติ ตํวา อญฺญํวา ยํยํ ฌานํ สมฺมสียติฯ ตํเจ ปฐมชฺ

ฌานํ โหติฯ วิปสฺสนา ปากติ กาเอวฯ สเจ ทุติยชฺฌานํ โหติฯ วิปสฺสนา วิตกฺกวิราคสตฺติ ยุตฺตา โหติฯ มเคฺค อวิตกฺกํ ฌานํ นิยาเมตุํ สโกฺกติฯ เอสนโย เสเสสฺปิ สมฺมสิตชฺฌาเนสูติ อยํ สมฺมสิตวาโทฯ วิปสฺสนาย อารมฺมณภาเวน สห จริตตฺตา สมฺมสิตชฺฌานเมว ปาทกชฺฌานโต อชฺฌาสยโตจ พลวตรนฺติ อธิปฺปาโยติฯ

วิภาวนิยํ ปน

วิปสฺสนาปาทกํ กิญฺจิฌานํ นตฺถีติ อิมสฺมิํ วาเท วุตฺตํฯ ตํ อฎฺฐกถาย น สเมติฯ

ปาทกชฺฌาเน สติ ตํวา อญฺญํวา มเคฺค ยํยํฌานํ อิจฺฉติฯ ตํตํ ฌานํ อิชฺฌติฯ วิปสฺสนาปิ อิจฺฉานุรูปํ วิตกฺกวิราคาทิภาวํ ปตฺตา โหตีติ ปุคฺคลชฺฌาสยวาโทฯ ยถา โลกิยชฺฌาเนสุ อาสเนฺน วุฎฺฐิตชฺฌานํ อุปริชฺฌานุปจาร ภาวนาย อุปตฺถมฺภกมตฺตํ โหติฯ น ปน อุปริชฺฌาเน ฌานํ อตฺตสทิสํ กาตุํ สโกฺกติฯ อชฺฌาสโยเอว อุปริชฺฌาเน ฌานงฺคํ นิยาเมติฯ เอวเมวํ อิธปิ ปาทกชฺฌานํ วิปสฺสนาย ติกฺข วิสทภาวตฺถาย พลวุปนิสฺส โย โหติฯ อชฺฌาสโยเอว วิปสฺสนํ วิตกฺกวิราคาทิภาวํ ปาเปตฺวา มเคฺค ฌานงฺคํ นิยาเมตีติ อธิปฺปาโยติฯ โย ปเนตฺถ วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาเอว มเคฺค ฌานงฺคํ นิยาเมตีติ มหาฎฺฐกถา วาโทฯ ตตฺถปิ ปุคฺคลชฺฌาสยวิเสสพเลน วิตกฺกวิราคาทิสตฺติ วิเสสยุตฺตา วุฎฺฐานคามินิ วิปสฺสนาเอวาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กามเญฺจตฺถ อฎฺฐสาลินิยํ อิเมสํ ติณฺณํ เถรวาทานํ อญฺญมญฺญํ อวิโรโธ วุโตฺตวิย ทิสฺสติฯ อิเม ปน วาทา อญฺญมญฺญํ สํสนฺทิตฺวา ปวตฺตา นโหนฺติฯ ปเจฺจกํ สพฺพํ โลกุตฺตรชฺฌานํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปวตฺตาฯ ตสฺมา นสกฺกา เตสํ อญฺญมญฺญํ วิโรโธ ปริหริตุนฺติฯ เอตฺถจ ฌานลาภีนํ วิปสฺสนากเมฺม ปาทกชฺฌานสมา ปชฺชนํนาม ภควตาเอว สุฎฺฐุวิหิตํฯ วุตฺตเญฺหตํ จูฬสุญฺญตสุเตฺต –

> อิธานนฺท ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ ปถมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ทุติยํ ฌานํฯ ตติยํ ฌานํฯ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิกโรติฯ ตสฺสเจอชฺฌตฺตํสุญฺญตาย จิตฺตํ นปกฺขนฺทติฯ นปสีทติฯ เตน ภิกฺขุนา ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สนฺถเป ตพฺพํ, สนฺนิสาเทตพฺพํ, เอโกทิ กาตพฺพํ, สมาทหาตพฺพนฺติอาทิฯ

ตตฺถ สุญฺญตํ มนสิกโรตีติ วิปสฺสนากมฺมํ วุตฺตํฯ ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺตติ ปาทกชฺฌานสมาธิ นิมิเตฺตฯ นวนิปาเตจ –

> ปถมํ ปาหํ ภิกฺขเวฌานํ นิสฺสาย อาสวานํ ขยํ วทามิฯลฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปาหํ ภิกฺขเว ฌานํ นิสฺสาย อาสวานํ ขยํ วทามีติ วุตฺตํฯ

๖๗. อิเมสุปน ตีสุวาเทสุ ปุคฺคลชฺฌาสยวาโท พลวตโรวิย ขายติฯ โลกิยชฺฌาเนสุปิ หิ ปาทกชฺฌานํนาม อิจฺฉิตพฺพเมวฯ ตญฺจ อุปริชฺฌานสฺส อุปจารภาวนาย ติกฺขวิสท ภาวตฺถาย เอว โหติฯ อชฺฌาสโยเอวปน อุปจาร ภาวนาย วิตกฺกวิราคาทิภาวํ สาเธติฯ อุปจารภาวนาเอว อุปริชฺฌาเน ฌานงฺคํ นิยาเมติฯ เอวเมวํ อิธปิ ปาทกชฺฌานพเลน ติกฺขวิสท ภาวปตฺตา วุฎฺฐานคามินิ วิปสฺสนาเอว อชฺฌาสยวิเสสพเลน วิตกฺกวิราคาทิสตฺติวิเสสยุตฺตา หุตฺวา มเคฺค นานาฌานานิ สาเธติฯ อสติ ปน อชฺฌาสยวิเสเส ตํตํ ปาทกชฺฌานานุรูปํ อชฺฌาสยสามญฺญํสณฺฐาติฯ ตสฺมา อชฺฌาสยวิเสเส อสติ ปาทกชฺฌานเมว ปมาณํ โหติฯ สติปน ตสฺมิํ โสเอว ปมาณนฺติ ยุตฺตํฯ อิจฺฉิ ติจฺฉิต โลกิยชฺฌาน สมาปชฺชน สทิสญฺหิ สพฺพชฺฌาเนสุ

จิณฺณวสีภูตานํ มเคฺคสุ อิจฺฉิตชฺฌาน นิพฺพตฺตนนฺติฯ โย ปเนตฺถ ปาทกชฺฌานาทิวเสน ปวตฺโต วิเสโสฯ โส สโพฺพปิ วิปสฺสนา วิเสสตฺถาย เอว โหติฯ วิปสฺสนา วิเสโสเอว มเคฺค ฌานงฺคํ นิยาเมตีติ กตฺวา อฎฺฐสาลินิยํ วิสุทฺธิ มเคฺคจ วิปสฺสนาว ปมาณํ กตฺวาวุตฺตาฯ โส สโพฺพปิ วิเสโส ปาทกชฺฌาเนน วินา นสิชฺฌตีติ กตฺวา มคฺควิภงฺคมคฺคสํยุตฺตฎฺฐ กถาสุ ปาทกชฺฌานํ เอว ปมาณํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปน ปาฬิยํ –

อิธ คหปติ ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิฯ ลฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส อิติ ปฎิสญฺจิกฺขติฯ อิทํปิ โข ปฐมชฺฌานํ อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจหยิตํ ยํโขปน กิญฺจิ อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจตยิตํฯ ตทนิจฺจํฯ ตํ นิโรธธมฺมนฺติ ปชานาติ โส ตตฺถ ฐิโต อาสวานํ ขยํ ปาปุณาติฯ ลฯ ทุตียํ ฌานํ, ตตียํ ฌานํ, จตุตฺถํ ฌานํ, เมตฺตา เจโตวิมุตฺติํฯ กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาเจโต วิมุตฺติํ, อากาสานญฺจา ยตนํฯลฯ อากิญฺจญฺญา ยตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส อิติ ปฎิสญฺจิกฺขติฯ อยํปิโข อากิญฺจญฺญา ยตนสมาปตฺติ อภิสงฺขตา อภิสเญฺจตยิตาฯ ยํ โขปน กิญฺจิ อภิสงฺขตํฯลฯ ขยํ ปาปุณาตีติฯ

เอวํเอกาทสนิปาเต –

อิธานนฺท ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ โส ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคตํ เวทนาคตํ สญฺญาคตํ สงฺขารคตํ วิญฺญาณคตํ, เต ธเมฺม อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต สมนุปสฺสติฯ โส ตตฺถ ฐิโต อาสวานํ ขยํ ปาปุณาติฯ โน เจ อาสวานํ ขยํ ปาปุณาติฯ เตเนว ธมฺมราเคน ตาย ธมฺมนนฺทิยา ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา อุปปาติโก โหติฯ ตตฺถ ปรินิพฺพายี อนาวตฺติธโมฺม ตสฺมา โลกาติฯ

อาทินา มาลุกฺยปุตฺตสุตฺต อนุปทสุตฺตาทีสุจ อเนเกสุ สุตฺตเนฺตสุ อฎฺฐสุ สมาปตฺตีสุ เอเกกาย สมาปตฺติยา วุฎฺฐาย วุฎฺฐิตสมาปตฺติธมฺมสมฺมสนเมว อาคตํฯ นปน อญฺญชฺฌาน สมฺมสนํฯ ตสฺมา สติปิ โยคีนํ อิจฺฉาวเสน ปาทกชฺฌานโต อญฺญชฺฌานสมฺมสเน ปาทกชฺฌานเมว ปมาณนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ เอตฺตาวตา สมฺมสิตวาโท สพฺพทุพฺพโลติ สิโทฺธ โหตีติฯ เยปน อฎฺฐสมาปตฺติลาภิโนปิ ฌานํ ปาทกํ อกตฺวาว มคฺคํ อุปฺปาเทนฺติฯ ปฐมชฺฌานเมววา ปาทกํ กตฺวา อชฺฌาสยวิเสสํ อกตฺวา มคฺคํ อุปฺปาเทนฺติฯ ปฐมชฺฌานมตฺตลาภิโนวา หุตฺวา ตเมว ปาทกํ กตฺวา มคฺคํ อุปฺปาเทนฺติฯ เยจ สุกฺขวิปสฺสกา หุตฺวา มคฺคํ อุปฺปาเทนฺติฯ เตสํ ปฐมชฺฌานิโกว มโคฺค โหตีติ เวทิตโพฺพฯ อปิจ เย ปกติยาว อฎฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสีภูตา โหนฺติฯ เต วินาปิ อาสนฺนปาทเกน ยํยํฌานํ อิจฺฉนฺติฯ ตํตํ ฌานํ เตสํ มเคฺคสุ นสมิชฺฌตีติ นวตฺตพฺพํฯ

๖๖. [๖๖] ยํปน **วิภาวนิยํ**

“สเจปน ปุคฺคลสฺส ตถาวิโธ อชฺฌาสโย นตฺถิฯ เหฎฺฐิมเหฎฺฐิมชฺฌานโต วุฎฺฐาย อุปรุปริชฺฌานธเมฺม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมโคฺค ปาทกชฺฌานํ อนเปกฺขิตฺวา สมฺมสิตชฺฌานสทิโส โหตีติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

น หิ อารมฺมณมตฺตภูตํ สมฺมสิตชฺฌานํ อุปริมํปิ สมานํ อาสเนฺน วุฎฺฐิตชฺฌานโต พลวตรํ ภวิตุํ อรหติฯ อาสเนฺน วุฎฺฐิตเสฺสว จิตฺตสนฺตานํ วิเสเสตุํ สมตฺถภาวโตฯ ตโต เยวหิ โส สมฺมสิตวาโท สพฺพอฎฺฐกถาสุ เกจิวาทปเกฺข เอว ถปิโตติฯ นนุ ปุคฺคลชฺฌาสยวาโทปิ ตถาถปิ

โตเอวาติฯ สจฺจํ, โสปน โลกิยชฺฌานานํ อุปฺปตฺติวิธาเนน สห สํสนฺทิกตฺตา ยุตฺตตโรเอว โหตีติฯ

[๖๗] เอเตน ยํ **ตตฺถ** วุตฺตํฯ

> ‘‘อุปรุปริชฺฌานโต ปน วุฏฺฐาย เหฏฺฐิม เหฏฺฐิมชฺฌาน ธมฺม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมคฺค สมฺมสิตชฺฌานํ อนเปกฺขิตฺวา ปาท กชฺฌานสทิโส โหติฯ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโตหิ อุปรุ ปริชฺฌานํ พลวตร’’นฺติฯ ตํปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

น หิ ปาทกชฺฌานํ อุปริม ภูตตฺตาเยว พลวตรํ โหติฯ ปาทกภูตตฺตาเยว ปน พลวตรํ โหตีติฯ

[๖๘] ยญฺจ **ตตฺถ**

> มคฺเค เวทนานิยโมปน ปาทกชฺฌานาทีนํ วเสน นสิโทฺธฯ อญฺญถา วิปสฺสนายายกายจิเวทนาย ยุตฺตา หุตฺวา เตหิ นิยมิตาย เอเกกาย มคฺคเวทนาย สทฺธึ ฆฏิเยยฺยาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ‘‘เวทนานิยโมปน สพฺพตฺถปิ วุฏฺฐานคามินิ วิปสฺสนานิยเมน โหตี’’ติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ น ยุชฺชติฯ

ปาทกชฺฌานาทีนํ วเสเนว วิปสฺสนาย สห เวทนานิยมสฺส สิทฺธตฺตาฯ ตถาหิ ตํตํ ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนา อาทิโต กทาจิ โสมนสฺสสหคตาวา โหติฯ กทาจิ อุเปกฺขาสหคตาวาฯ มคฺควุฏฺฐานกาเลปน ยทิปาทกชฺฌานํ โสมนสฺสชฺฌานํ โหติฯ วิปสฺสนา เอกเนฺตน โสมสฺสสห คตาว หุตฺวา มคฺเคน สทฺธึ ฆฏิยตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ สฬายตน วิภงฺคสุเตฺต –

> ตตฺร ภิกฺขเว ยา ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตา อุเปกฺขาฯ ตา นิสฺสาย ตา อาคมฺม ยานิ ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตานิ โสมนสฺสานิฯ ตานิ ปชหถฯ ตานิ สมติกฺกมถฯ เอวเมเตสํ ปหานํ โหติฯ เอวเมเตสํ สมติกฺกโม โหตีติฯ

อฏฺฐกถายญฺจ อฏฺฐสฺสุ สมาปตฺตีสุ ปฐมาทิทินิจ ตีณิฌานานิ สุทฺธสงฺขาเรจ ปาทเก กตฺวา วิปสฺสนํ อารทฺธานํ จตุนฺนํ ภิกฺขูนํ ปุพฺพภาค วิปสฺสนา โสมนสฺสสหคตา วา โหติฯ อุเปกฺขาสห คตาวาวุฏฺฐานคามินีปน โสมนสฺสสหคตาว โหติฯ จตุตฺถชฺฌานาทีนิ ปาทกานิกตฺวา วิปสฺสนํ อารทฺธานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขูนํ ปุพฺพภาควิปสฺสนา ปุริม สทิสาวฯ วุฏฺฐานคามินีปน อุเปกฺขาสหคตาว โหติฯ อิทํ สนฺธายยา ฉเนกฺขมฺมสฺสิตาฯลฯ ปชหถาติ วุตฺตํฯ อชฺฌาสยวิเสเสน สห มคฺควุฏฺฐาเนปิ เอเสวนโยฯ พลววิปสฺสนากาเล หิ วิปสฺสนารตินาม สุฏฺฐุ ปณีตตรา โหติฯ สกลสรีรํ ผรมานา อโชฺฌตฺถรมานา ปวตฺตติฯ ยถาห –

> สุญฺญาคาเร ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รติ โหติ, สมฺมธมฺมํ วิปสฺสโตติฯ

ตสฺมา ตทา ปาทกชฺฌานวิเสเสนวา อชฺฌาสยวิเสเสน วา วินา วิปสฺสนา อุเปกฺขาสหคตา น โหติฯ เอกเนฺตน โสมนสฺสสหคตาว โหตีติฯ เอตฺถปน สพฺพชฺฌาเนสุ วสีภูตสฺส ยํกิญฺจิ เอกํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา ตํ ปา อญฺญํวา มคฺคยํยํ ฌานํ อิจฺฉติฯ มคฺควุฏฺฐานกาเล

อชฺฌาสยพเลน ตํตํฌานานุรูปํ วิปสฺสนายจ มเคฺคจ เวทนา ปริณาโม เวทิตโพฺพฯ นปน เวทนานิยาโมนาม วิสุํ วตฺตโพฺพติฯ

๖๗. สงฺคหคาถายํ อนุตฺตรํ อฏฺฐวิธํ จิตฺตํ ฌานงฺคโยคเภเทน เอเกกํ ปญฺจธา กตฺวา จตฺตาลีสวิธนฺติ จ วุจฺจตีติ โยชนาฯ อิทานิ สพฺพานิ มหคฺคตา นุตฺตรจิตฺตานิ ปญฺจวิเธ ฌาน โกฏฺฐาเส สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ ยถาจ รูปาวจรนฺติอาทิมาหฯ ยถา รูปาวจรํ จิตฺตํ ปฐมาทิชฺ ฌานเภเท คยฺหติฯ ฌาน เภทสิเทฺธ ปฐมชฺฌานิกจิตฺตาทิเก ปญฺจวิเธ จิตฺตเภเท สงฺคยฺหติ, ตถา อนุตฺตรญฺจ จิตฺตํ ปฐมาทิชฺฌานเภเท สงฺคยฺหติฯ อารุปฺปญฺจจิตฺตํ อุเปกฺขกคฺคตา สงฺขา เตน ปญฺจมชฺฌาเนน ยุตฺตตฺตา ปญฺจเม ฌาเน ปญฺจมชฺฌานิกจิตฺตเภเท สงฺคยฺหติฯ ตสฺมา เอเกกํ ปตมาทิกํ ปฐมชฺฌานิกจิตฺตาทิกํ ฌานํ ฌานจิตฺตํ เอกาทส วิธํ โหติฯ อเนฺตตุ อนฺติม ภูเต ปญฺจมชฺฌานิกจิตฺตเภเทปน ฌานํ จิตฺตํ เตวีสติวิธํ ภเวติ โยชนาฯ เอตฺถจ ฌานสเทฺทน ตํสมฺปยุตฺตํ จิตฺตเมว วุจฺจติฯ น หิ ฌานํ เอกาทสวิธํวา เตวีสติวิธํวา โหตีติฯ

[๖๙] ยํปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘รูปาวจรจิตฺตํ ปฐมชฺฌานนฺติอาทินา วุจฺจตีติจ อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจมชฺฌานโว หารํ ลภตี’’ติ จ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ จิตฺตํ ปฐมชฺฌานํ โหติฯ นจ ปญฺจมชฺฌานโวหารํ ลภตีติฯ

[๗๐] ยาจ อิมิสฺสาคาถายํ อปราปิ โยชนา วุตฺตาฯ สาปิ น ยุตฺตาเอวฯ

ตถา สทฺทสฺส ปฐมาทิชฺฌานเภเทติ ปทสฺส ปุรโต ปฐิตตฺตาติฯ เอวํ ยถา วิภชิตเพฺพ เอกเทเส วิภเตฺต สพฺพํ เอกูนนวุติวิธํ จิตฺตํ เอกวีสสตํ กตฺวา วิภตฺตํนาม โหติฯ ตถา วิภชิตฺวา อิทานิ ตํสงฺคหํ ทเสฺสโนฺต อนฺติมคาถมาหฯ ปุญฺญํ สตฺตตึสวิธํ โหติฯ ตถา ปากํ ทฺวิปญฺญาส วิธํ โหติฯ อิติ เอกูนนวุติวิธานิ จิตฺตานิ เอกวีสสตํ กตฺวา พุธา ปณฺฑิตา อาหุ กเถสุํฯ กเถนฺติ วา วิภชนฺติ วิจกฺขณาติ วุตฺตํ โหตีติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย จิตฺตสงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

เจตสิกสงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๖๘. เอวํ จิตฺตงฺคหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนุปตฺตํ เจตสิก สงฺคหํ ทเสฺสนฺโต จตูหิ สมฺปโย คลกฺขเณหิ สห วจนตฺถญฺจ สรูปตฺถญฺจ ตาว ทเสฺสตุํ อาทิ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอกุปฺปาทนิโรธ าจเอกาลมฺพณวตฺถุกา**ติ จตุสฺสมฺปโยคลกฺขณทสฺสนํฯ **เจโต ยุตฺตา**ติ วจนตฺถทสฺสนํฯ เจตสิยุตฺตา เจตสาวา ยุตฺตา เจตสิกาติ ทสฺสนโตฯ **ทฺวิปญฺญาสธมฺมา**ติ สรูปทสฺสนํฯ **เจต สิกา**ติ ปน สิทฺธปท ทสฺสนํฯ ตตฺถ ธมฺมานํ อนาคตภาวสงฺขาตา ปุพฺพนฺตโต อุทฺธํ ปชฺชนํ คมนํ สรูปโต ปาตุภวนํ อุปฺปาโทฯ ชาตีติ วุตฺตํ โหติฯ สเพฺพปิหิ สงฺขต ธมฺมา อนาคตภาวปุพฺ พา เอว โหนฺติฯ ตโต ปจฺจยสามคฺคึ ลภิตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ คจฺฉนฺติฯ ตโต นิรุชฺฌิตฺวา อตีต ภาวํ คจฺฉนฺตีติฯ นิรุชฺฌนํ นิโรโธฯ สรูปวินาโส ภโงฺค อนิจฺจตา มรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยา จิตฺ ตสฺส ชาติ, สาเยว ผสฺสาทีนํฯ ยา จิตฺตสฺส ชรา, ยํ จิตฺตสฺส มรณํ, ยํ จิตฺตสฺส อารมฺมณํ วตฺถุฯ ตเทว ผสฺสาทีนนฺติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เอโก อุปฺปาโท เอเตสนฺติ เอกุปฺปาทาฯ เอโก นิโรโธ เอเตสนฺติ เอกนิโรธาฯ เอกุปฺปาทาจ เต เอกนิโรธาจาติ เอกุปฺปาทนิโรธาฯ อุตฺตรป เท เอกสทฺทสฺส โลโปฯ เอวํ ปรตฺถปิฯ เอกํ อาลมฺพณํ เอเตสนฺติ เอกาลมฺพณาฯ เอกํ วตฺถุ เอเตสนฺติ เอกวตฺถุกาฯ เอกาลมฺพณาจ เต เอกวตฺถุกาจาติ เอกาลมฺพณวตฺถุกาฯ อาลมฺพณํ ปเนตฺถ เอกจิตฺตสฺสปิ พหุเทว โหติฯ เอกตฺตํปน อุปเนตฺวา เอกํ อาลมฺพณนฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๗๑] วิภาวนิยํ ปน

"เอกโต อุปฺปาโทจ นิโรโธจ เยสํ, เต เอกุปฺปาทนิโรธา"ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ เอกกฺขเณ เอกโต อุปฺปาทมตฺเตน เอกุปฺปาทตา อิธ อธิเปฺปตาฯ อถโข วุตฺตน เยเนว อธิเปฺปตาฯ วุตฺตเญฺหตํ มูลฏีกายํ –

เอกกลาปปริยาปนฺนานํ รูปานํสเหวอุปฺปาทาทิปฺปวตฺติโต
เอกสฺสกลาปสฺสอุปฺปาทาทโย เอเกกาว โหนฺตีติฯ

ตตฺรายํ โยชนาฯ เอกุปฺปาทนิโรธาจ เอกาลมฺพณวตฺถุกา จ หุตฺวา เยธมฺมา เจโตยุตฺ ตาฯ เต ทฺวิปญฺญาสธมฺมา เจตสิกา มตาติฯ ภาวปธานํปิวา เอตฺถ ยุตฺตํฯ วิเสสเนจ นิสฺสกฺกว จนํฯ เอกุปฺปาทนิโรธภาเวน เอกาลมฺพณ วตฺถุก ภาเวนจ เยธมฺมา เจโตยุตฺตาฯ เต ทฺ วิปญฺญาสธมฺมา เจตสิกานาม มตา ญาตาติฯ เอตฺถจ เย เจโตยุตฺตาฯ เต เจตสิกาติ วุเตฺต จิตฺตสฺส สหชาตปจฺจยุปฺปนฺนรูปานิปิ ตทายตฺตวุตฺติตาย เอกเนฺตน จิตฺตสมฺพนฺธีนิ หุตฺวา เจ โตยุตฺตานิ เจตสิกานิ นาม สิยุํฯ ตสฺมา เตสํ นิวตฺตนตฺถํ เอกุปฺปาทนิโรธาจ, เอกา ลมฺพณวตฺถุกาติ วุตฺตํฯ ตานิหิ จิเตฺตน ขณโต สหุปฺปนฺนานิปิ ภินฺนสนฺตานตฺตา ยา จิตฺตสฺส ชาติ, สาเอว เตสนฺติ อิมํ ลกฺขณํปิ นานุโภนฺติฯ อญฺญํหิ รูปสนฺตานํฯ อญฺญํ อรูปสนฺตานนฺติฯ ผสฺสาทีนํปน อุปฺปาทมตฺตเมว จิเตฺตน สห เอกํ นโหติฯ อถโข นิโรโธปิ อาลมฺพณํปิ วตฺถุปิ สพฺพํ เอกเมวาติ ญาปนตฺถํ เอก นิโรธาทิคฺคหณํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เอวํ อวุเตฺต สกฺกา ตถา ชานิตุนฺติฯ ยสฺมาปน ยถา พหุชนสนฺตโก เอโก โคโณ ติสฺสสฺส โคโณ ทตฺตสฺส โคโณ ติ เอวํ วิสุํ วิสุํปิ วตฺตโพฺพเยว โหติฯ เอวเมวํ อุปฺปาโท นิโรโธจ เอกสฺมึ รูปารูปกลาเป เอโกว สมาโนปิ ผสฺสสฺส อุปฺปาโท เวทนาย อุปฺปาโท ปถวิธาตุยา อุปฺปาโท อาโปธาตุยา อุปฺปา โทติ เอวมาทินา นเยน วิสุํ วิสุํปิ วตฺตโพฺพเยวฯ ตสฺมา สุตฺตเนฺตสุ –

เวทนาย อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญายติฯ ฐิกาย อญฺญตฺตํ ปญฺญายติฯ สญฺญายฯ สงฺขารานํฯ วิญฺญาณสฺสฯ ลฯ ปญฺญายตีติ วุตฺตํฯ ตถา โย ภิกฺขเว ปถวิธาตุยา อุปฺปาโท ฐิติอภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโวฯ ทุกฺขเสฺสโส อุปฺปาโท โรคานํ ฐิติ ชรามรณสฺส ปาตุภาโวฯ โย ภิกฺขเว อาโปธาตุยาฯ โย ภิกฺขเว เตโช ธาตุยาฯ โย ภิกฺขเว วาโยธาตุยาฯ โย ภิกฺขเว จกฺขุสฺสฯลฯ มนสฺส อุปฺปาโทฯลฯ ชรามรณสฺส ปาตุภาโวติฯ

วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตรถา ชีวิตินฺทฺริยาทีนปิ เอกสฺมึ กลาเป พหุภาโว วตฺตโพฺพ สิยาฯ โย อรูปีนํ ธมฺมานํ อายุ ฐิติ อวฏฺฐิตีติ หิ วุตฺตํฯ ตถา วิการรูปานํฯ สเพฺพสํปิวา จกฺขาทีนํ อุปาทารูปานํฯ จตุนฺนํ จหาภูตานํ อุปาทายรูปนฺติจ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโทติจ วุตฺตนฺติฯ กายลหุตา จิตฺตลหุตาทโยปน อตฺถวิเสสทีปนตฺถํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา วุตฺตาฯ โสจ อตฺถวิเสโสอุปริ อาวิ ภวิสฺสตีติฯ อยเมตฺถปรมตฺถทีปนาฯ

[๗๒] วิภาวนิยํ ปน

อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา ยํ วุตฺตํ ‘‘ยทิ เอกุปฺปาทมเตฺตเนว เจโตยุตฺตาติ อธิเปฺปตาฯ ตทา จิเตฺตน สห อุปฺปชฺชมานานํ รูปธมฺมานมฺปิ เจโตยุตฺตตา อาปเชฺชยฺยาติ เอก นิโรธคฺคหณํฯ เอวมฺปิ จิตฺตานุปริวตฺติโน วิญฺญตฺติทฺวยสฺส ปสโงฺค นสกฺกา นีวาเรตุํฯ ตถา เอกโต อุปฺปาโท วา นิโรโธวา เอเตสนฺติ เอกุปฺปาทนิโรธาติ ปริกเปฺปนฺตสฺส ปุเรตรมุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ นิรุชฺฌมานานมฺปิ รูปธมฺมานนฺติ เอกาลมฺพณคฺคหณํฯ เย เอวํ ติวิธลกฺขณาฯ เต นิยามโต เอกวตฺถุกา เยวาติ ทสฺสนตฺถํฯ เอกวตฺถุกคฺคหณนฺติฯ อลมติปปเญฺจนา’’ติฯ สพฺพํ ตํ นิรตฺถกเมวฯ

๖๙. กถญฺจ ทฺวิปญฺญาส โหนฺตีติ ปุจฺฉิตฺวา ปถมํ ทฺวิปญฺญาส สรูปํ ตีหิ ราสีหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต กถนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ ผุสนฺติ สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา เอเตนาติ ผโสฺสฯ ผุสนมตฺตเมววา เอตนฺติ ผโสฺสฯ ผุสนเญฺจตฺถ อารมฺมณสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐรสํ อาหจฺจ อุปหจฺจ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยโต ตทนุภวนฺติ เวทนา ปาตุภวติฯ ผสฺสปจฺจยา เวทนาติ หิ วุตฺตํฯ สฺวายํ ผุสนลกฺขโณฯ นนฺจายํ อรูปธโมฺมฯ นจ อรูปธมฺมา อปฺปฏิฆสภาวา กิญฺจิ ผุสนฺตีติฯ สจฺจํ, อยํปน ผุสนา กาเรนจ ปวตฺตติฯ ยญฺจ ผุสเนฺตหิ สาเธตพฺพํฯ ตญฺจ กิจฺจํ สาเธติฯ ตสฺมา อยํ ผโสฺสติจ ผุสนลกฺขโณติจ วุโตฺตฯ กึปน สาเธตีติฯ อารมฺมณรสานุรูปํ จิตฺตสฺส วิการปตฺติฯ เวทนาวิเสสุปฺปตฺตึวาฯ อยญฺจ อโตฺถ อมฺพิลขาทาทิเก ทิสฺวา อปรสฺส เขฬุปฺปาทาทีสุ ปากโฏฺติฯ

[๗๓] วิภาวนิยํ ปน

‘‘เขฬุปฺปาทาทิวิย ทฏฺฐโพฺพ’’ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจสติ อิทํ อุปมา มตฺตํ สิยาฯ อติปากฏายปน ผสฺสปฺปวตฺติยา ทสฺสน มิทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๗๐. เวทยตีติ **เวทนา**ฯ อารมฺมณรสํ อนุภวติฯ อวิทิตํวา อารมฺมณรสํ สมฺปยุตฺตานํ ตํ สมงฺคิปุคฺคลานํ วา วิทิตํปากฏํ กโรตีติ อโตฺถฯ วินฺทนฺติว เอตาย สตฺตา สาตํวา อสาตํวา ลภนฺตีติ เวทนาฯ เวทยิตมตฺตเมววา เอตนฺติ เวทนาฯ ปาฬิยํปน –

> เวทยติ เวทยตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา เวทนาติ วุจฺจติฯ กิญฺจ เวทยติ, สุขํปิ เวทยติฯ ทุกฺขํปิ เวทยติฯ อทุกฺขมสุขํปิ เวทยตีติ วุตฺตํฯ

นนุ สเพฺพปิ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อารมฺมณรสานุภวนปฺป กติกาเอวาติ เตปิ เวทนานาม สิยุนฺติฯ นสิยุํฯ เตหิ กิจฺจนฺตรพฺยาวฏา โหนฺติฯ อารมฺมณรสํ อุชุํ อนุภวิตุํ นสโกฺกนฺติฯ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ กโรนฺตาว เอกเทสมเตฺตน อนุภวนฺติฯ เวทนาเยวปน อนญฺญกิจฺจตาย อนุภวนกิเจฺจ อาธิปจฺจโยคตายจ อิสฺสรภาเวน อนุภวตีติ สาเอว เวทนานาม ภวิตุํ อรหตีติฯ เอวญฺจกตฺวา ราชคฺคโภชน รสานุภวเน เตสํ สูทสทิสตา เวทนายเอวจ ราชสทิสตา วุตฺตาติฯ

๗๑. สญฺชานาตีติ **สญฺญา**ฯ ปุน ชานนตฺถํ สญฺญาณํ กโรตีติ อโตฺถฯ อยญฺหิ ปุเพฺพ คหิตสญฺญาเนน สญฺชานนกาเลปิ ปุน ชานนตฺถํ สญฺญาณํ กโรติเยวาติฯ สาหิ เอวํ ปุนปฺปุนํ สญฺญาณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานา ถิรสญฺญาภาวํ ปตฺวา ยาวตายุกํปิ ภวนฺตรํ ปตฺวาปิ สตฺตานํ อปฺปมุฏฺฐภาวํ สาเธติฯ มิจฺฉา ภินิเวสสญฺญาภาวํ ปตฺวาจ อิเม สเตฺต สพฺพญฺญุ พุเทฺธหิปิ โพเธตุํ อสกฺกุเณเยฺย กโรตีติฯ ตถาหิ สา ปุน สญฺชานนตฺถํ นิมิตฺตกรเณ ทารุตจฺฉกสทิสาติจฯ ยถาคหิต นิมิตฺตวเสน อภินิเวสกรเณ หตฺถิทสฺสก อนฺธสทิสาติจฯ อุปฏฺฐิตวิสยคฺคหเณ ติณปุริสเกสุ มิคโปตกสทิสาติจ วุตฺตาติฯ ปาฬิยํปน –

> สญฺชานาติ สญฺชานาตีติโข ภิกฺขเว ตสฺมา สญฺญาติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สญฺชานาติฯ นีลํปิ สญฺชานาติฯ ปีตกํปิ สญฺชานาตีติอาทิ วุตฺตนฺติฯ

๗๒. เจตยตีติ **เจตนา**ฯ สมฺปยุตฺตธเมฺม ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณวา กิเจฺจวา อภิสนฺทหติ ปุนปฺปุนํ ฆเฏติ, ตตฺถ ปพนฺธวเสน นิรนฺตรํ ปวตฺตมาเนน กโรตีติ อโตฺถฯ ปกปฺเปติ วา เตฯ สํวิทหติ อารมฺมณปฏิลาภายวา กมฺมสิทฺธิยา อภิสงฺขโรติฯ อายูหติวา เตฯ อารมฺมเณ สมฺปิเณฺฑติ เอกโต สโม สรเนฺต กโรตีติ อโตฺถฯ ตถาหิ สา อายูหนรสาหิจ สํวิธานปจฺจุปฏฺฐานาติจ วุตฺตาฯ ตายหิ ตสฺมิํ นิรนฺตรํ อุสฺสุกฺกน พฺยาปารวเสน ปวตฺตมานาย ตํ สมฺปยุตฺตาปิ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ กุรุมานา ตสฺมิํ ตเถว ปวตฺตนฺตีติฯ เตเนว สา สกิจฺจ ปรกิจฺจ สาธก เชฏฺฐสิสฺส มหาวฑฺฒกิ อาทิสทิสาติ วุตฺตาติฯ

[๗๔] วิภาวนิยํ ปน

> เจเตติ สงฺขตาภิสงฺขรเณ พฺยาปารมาปชฺชตีติ วตฺวา ตทตฺถสาธนตฺถํ ยํ วุตฺตํ ''วิภเงฺค สุตฺตนฺตภาชนิเย สงฺขา รกฺขนฺธํ วิภชเนฺตน สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราติ วตฺวา''ติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ วิภเงฺค สุตฺตนฺตภาชนิเย สงฺขตม ภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราติ วุตฺตํ อตฺถิฯ ขนฺธสํยุตฺตเก ปเนตํ วุตฺตนฺติฯ

๗๓. เอกตฺตารมฺมณสงฺขาโต อโคฺค โกฏฺฐาโส โกฏิ วา เอตสฺสาติ เอกคฺคํฯ จิตฺตํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตา**ฯ อารมฺมณญฺหิ นาม เอกํปิ นานาสภาวํ โหติฯ ตสฺมา ตสฺส เอกสฺสปิ นานาสภาเวสุ วิเกฺขปํ อปตฺวา เอกสฺมิํ สภาเว ขณมตฺตํปิ ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส โยนิจฺจลากาโร อตฺถิ อยํ ตสฺมิํ เอกคฺคาภิธานสฺส เอกคฺคพุทฺธิยาจ ปวตฺติเหตุภาเวน คยฺหตีติฯ เต เนว หิ สา นิวาเต ทีปจฺจีนํ ฐิติวิย เจตโส ฐิตีติ ทฏฺฐพฺพาติ วุตฺตาฯ

[๗๕] วิภาวนิยํ ปน

‘‘เอกํ อารมฺมณํ อคฺคํ อิมสฺสาติ เอกคฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถปิ อคฺคสโทฺท โกฏฺฐา เสวา โกฏิยํวา ปวโตฺตติ ยุโตฺตฯ เกจิปน อารมฺมเณ ปวโตฺตติ วทนฺติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อคฺคสโทฺท อารมฺมณปริยาโย กตฺถจิ ทิโฎฺฐติฯ

๗๔. ชีวนฺติ สมฺปยุตฺตาธมฺมา เอเตนาติ ชีวิตํฯ อิโนฺทติ อิสฺสโรฯ อิธ ปน อิสฺสรภาโว วุจฺจติฯ อินฺทํ อิสฺสรภาวํ กาเรตีติ อินฺทฺริยํฯ ชีวิตญฺจ ตํ อินฺทฺริยญฺจาติ **ชีวิตินฺทฺริยํ**ฯ ตญฺหิ มยา วินา ตุมฺหากํ ชีวิตํ นตฺถิฯ ตสฺมา ตุมฺหากํ ชีวนกิเจฺจ มํ อิสฺสรํ กโรถาติ วทนฺตมิว สหชาต ธเมฺม อภิภวิตฺวา ปวตฺตตีติฯ ตถา หิ ตํ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยนฺติ จ ปทุมุปฺป ลานุปาลกมุทกํ วิยาติจ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาว ขนฺธปรินิพฺพานา อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺตมานา จิตฺตสนฺตติ ปวตฺต สนฺตตินามฯ อธิปติภาโว อาธิปเตยฺยํฯ ปวตฺตสนฺตติยํ อาธิปเตยฺยํ อสฺสาติ สมาโสฯ ปุนปฺปุนํ นิรุทฺธํปิ หิ จิตฺตสนฺตานํ ตสฺส พเลน ปุนปฺปุนํ ชีวนฺตํ หุตฺวา ยาว ขนฺธปรินิพฺพานา ปุนปฺปุนํ ปวตฺตติเยวฯ

น หิ ชีวิตรหิเตสุ อนินฺทฺริยพทฺธธเมฺมสุ ตาทิโส ปวตฺตสนฺตติ วิเสโสนาม อตฺถีติฯ

๗๕. มนสฺมิํ อารมฺมณํ อสฺญฺญํ มนํวา อารมฺมเณ นิจฺจนินฺนํ กโรตีติ **มนสิกาโร**ฯ โส ปน ติวิโธ วีถิปฏิปาทโก ชวนปฏิปาทโกอารมฺมณปฏิปาทโกติฯ ตตฺถ ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ วีถิ ปฏิ ปาทโก นามฯ ตญฺหิ ปญฺจทฺวาริก จิตฺตสนฺตติํ อารมฺมเณ ปฏิปาเทติ โยเชตีติฯ มโนทฺวาราว ชฺชนํ ชวนปฏิปาทโก นามฯ ตํปิ ชวน สนฺตติํ อารมฺมเณ ปฏิปาเทติ โยเชตีติฯ อิทเมว ทฺวยํ ตตฺถ ตตฺถ โยนิโส มนสิกาโรติจ อโยนิโส มนสิกาโร ติจ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ปกติยา สมุทาจิณฺณ นินฺนนิยามิตาทีหิ ปจฺจเย หิ อุปตฺถมฺภิตํ หุตฺวา จิตฺตสนฺตานํ โยนิโส อโยนิโสวา อารมฺมเณ นินฺนํ กโรตีติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตโต ปน ปฏฺฐาย ปวตฺตมานา จิตฺตสนฺตติ อารมฺมณํ มุญฺจิตฺวา นิ รุชฺฌิตฺวาปิ ปุน อุปฺปชฺชมานา ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน ตสฺมิํเยว อารมฺมเณ อุปฺปชฺชติ อสติ การณ วิเสเสฯ โส อารมฺมณปฏิปาทโกนามฯ อยมิธา ธิเปฺปโตฯ อยญฺหิ อารมฺมณํ จิเตฺต จิตฺตํวา อา รมฺมเณ ปฏิปาเทติ โยเชตีติฯ ตถา หิ อยํ สารณ ลกฺขโณติ จ สมฺปยุตฺตานํ อารมฺมเณน สํ ปโยชนรโสติจ อารมฺมณปฏิปาทกเฎฺฐน สมฺปยุตฺตานํ สารถีวิย ทฎฺฐโพฺพติจ วุโตฺตฯ ตตฺถ สารณลกฺขโณติ สารถีวิย อสฺสานํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุชุํ อารมฺมณาภิมุขํ ปวตฺตยนลกฺขโณติ อโตฺถฯ สมํ ธาเรนฺติติ สาธารณาฯ สเพฺพสํ จิตฺตานํ สาธารณา สพฺพจิตฺตสาธารณาฯ

๗๖. วิตเกฺกตีติ **วิตโกฺก**ฯ ตถา ตถา สงฺกเปฺปตฺวา อารมฺมณํ อาโรหตีติ อโตฺถฯ ตสฺมิํ ปน ตํ กถา อาโรหเนฺต สมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตํ อาโรหนฺติฯ ตทา โสเยว เต อารมฺมณํ อภินิโรเป โนฺตนาม โหตีติ กตฺวา อารมฺมณา ภินิโรปนลกฺขโณ วิตโกฺกติ วุโตฺตฯ ราชวลฺลภํ นิสฺสาย ชน ปทคาสิโน ราชเคหาโรหนเญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ อวิตกฺกํปิ หิ จิตฺตํ สวิตกฺกธมฺมสนฺตาเน วิตเกฺ กน สห ปวตฺตปริจย พเลน อาโรหนโต วิตเกฺกน อตินิโรวิตเมวนาม โหตีติฯ อปิจ, อวิตกฺกํปิ ปญฺจวิญฺญาณํ วตฺถารมฺมณ สงฺฆฎฺฎนวเสน อาโรหติฯ ทุตียชฺฌานาทีนิจ อุปจารภาวนาว เสน อาโรหนฺติฯ มชฺฌิมฎฺฐกถายํ ปน กิํวา เอตาย ยุตฺติยาติ วตฺวา อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ จิตฺตํปิ หิ อารมฺมณํ อารุหติเยวฯ ตสฺส ปน นิจฺจํ สหาโย มนสิกาโรฯ ตสฺมิญฺหิ อสติ ตํ นิยามกรหิ ตา นาวาวิย ยํวาตํวา อารมฺมณํ คเหตฺวา ปวเตฺตยฺยาติฯ อิติ ปญฺจวิญฺญาณํ มนสิการสหายํ หุตฺ วา อตฺตโน อารมฺมณวิชานนสตฺติวเสเนว อารมฺมณํ อาโรหติฯ อกุสลํ ปตฺวา ปน จิตฺตํปิ โลภ าทโยปิ อารมฺมณารุหเน ถามวตา เอว โหนฺติฯ ปาปสฺมิํ รมเต มโนติ หิ วุตฺตํฯ ทุตียชฺฌาน จิตฺตาทีนิจ มนสิการ วีริยสฺสตีนํปิ วเสน อาโรหนฺติฯ วิตโกฺก ปน ตถา ตถา สงฺกเปฺปตฺวา อตฺตสหิเต ธเมฺม อารมฺมณารุหเน สุฎฺฐุตรํ พลวเนฺต กโรติฯ อิติ ตสฺมิํ กิเจฺจ อเญฺญสํ สาภิส

ยพฺยาปารตายเอว อยํ วิตกฺกติ วุตฺตติฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํฯ นนุ อเญฺญปิ อรูปธมฺมา สา รมฺมณสภาวา อารมฺมณํ อาโรหนฺติฯ อถ จ ปน กสฺมา อยเมว วิตกฺกติ วุตฺตติฯ อเญฺญสํ ปน อารุหนํ กิจฺจนฺตรโยควเสเนว สิทฺธํฯ อิมสฺส ปน อิโต อญฺญํ กิจฺจํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา อยเมว ตถา วุตฺตติฯ

๗๗. วิจรตีติ **วิจาโร**ฯ วิจาเรติวา สมฺปยุตฺตเกธเมฺม, เต วา ธมฺมา วิจรนฺติ เอเตนาติ วิจาโรฯ วิจรณเญฺจตฺถ วิตกฺกา รุเฬฺห ตสฺมึเยว อารมฺมเณ สภาวาการปาตุภาวตฺถํ ปุนปฺปุนํ อนุมชฺชนวเสน ปวตฺตนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ วิตกฺโก โอฬาริโก ปุพฺพงฺคโม อารมฺมเณ จิตฺตสฺส ปถมาภินิปาตภูโตจ โหตีติ ฆณฺฑาภิฆาโต วิย ทฏฺฐโพฺพฯ วิจาโร สุขุโม อนุจโร ตสฺมึเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุพนฺธนภูโต จ โหตีติ ฆณฺฑานุรโววิย ทฏฺฐโพฺพติฯ

๗๘. อธิมุจฺจนํ **อธิโมโกฺข**ฯ อารมฺมเณ เอวํ นุโข โน นุโขติ เอวํ ปวตฺตํ สํสปฺปนํ อธิภวิตฺวา วิจฺฉินฺทิตฺวา ปกฺขโก มุจฺจนวเสน จิตฺตสฺส ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา โส อารมฺมเณ สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณติ จ อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีลสทิโสติจ วุตฺโตฯ

๗๙. วีรสฺส กมฺมสูรสฺส ภาโว กมฺมวา **วีริยํ**ฯ ตํสมงฺคี ปุคฺคโล หิ กมฺมสูโร โหติฯ มหนฺตํปิ กมฺมํ อปฺปกโต คณฺหาติฯ ทุกฺกรํปิ สุกรโต, ภาริยํปิ อภาริยโต คณฺหาติฯ อตฺตกิลมถํ นคเณติฯ กมฺมสิทฺธิยา นิจฺจํ ปคฺคหิต กาย จิโตฺตว โหติฯ ตสฺมา ตํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตถาปวตฺติยา เหตุภาโวเจว ตถาปวตฺตสฺส จ ตสฺส ปุคฺคลสฺส กาย จิตฺตกฺริยาภูตํ โหตีติฯ วิธินาวา นเยน อุปาเยน วีริยวโต กึ นามกมฺมํ น สิชฺฌตีติอาทิเกน ปุพฺพาภิสงฺขาเรน อีรยิตพฺพํ ปวตฺตยิตพฺพนฺติ วีริยํฯ วิเสเสนวา สกปรหิตเหตุ อีรนฺติ กมฺปนฺติ ตํ สมงฺคิโน เอเตนาติ วีริยํฯ เอตฺถจ วีริยุ ปตฺถมฺภิตา สมฺปยุตฺตธมฺมา สทา อนิกฺขิตฺตธุรา ปคฺคหิตสีสาวิย หุตฺวา อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจสมฺปตฺติยา นิจฺจํ อุสฺสาหชาตาว โหนฺติ, เตสุจ ตถาโหเนฺตสุ ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลาปิ อตฺตโนวา ปเรสํวา หิตเหตุ นิจฺจํ พฺยาวฏกายจิตฺตา โหนฺติฯ ตสฺมา อีรนฺติ กมฺปนฺตีติ วุจฺจนฺตีติฯ ตถา หิ ตํ อุปตฺถมฺภนลกฺขณนฺติ จ ปคฺคหลกฺขณนฺติ จ อุสฺสาหลกฺขณนฺติ จ เคหสฺส ถูณูปตฺถมฺภน สทิสนฺติ จ สมฺมา อารทฺธํ สพฺพสมฺปตฺตีนํ มูลนฺติ จ วุตฺตนฺติฯ

๘๐. วินยติ กายจิตฺตํ ตเปฺปติ, ตุฏฺฐํ สุหิตํ ชเนติ, สุปฺปุผิตปทุมํวิยวา วเฑฺฒตีติ **ปีติ,** วินฺติวา เอตาย ตํ สมงฺคิโน ปุณฺณจโนฺทวิย วิโรจมาน กายจิตฺตา โหนฺตีติ ปีติฯ สา ปญฺจวิธา ขุทฺทิกา ปีติ, ขณิกาปีติ, โอกฺกนฺติกา ปีติ, อุเพฺพคา ปีติ, ผรณาปีตีติฯ

๘๑. ฉนฺทนํ **ฉโนฺท**ฯ อิจฺฉา ปตฺถนา อภิสนฺธีติ วุตฺตํ โหติฯ โสปน ทุวิโธ ตณฺหาฉโนฺท, กตฺตุกมฺยตา ฉโนฺทติฯ อิธ กตฺตุกมฺยตา ฉโนฺท อธิเปฺปโตฯ เอตฺถจ กตฺตุํ กาเมติ อิจฺฉตีติ กตฺตุกาโมฯ ฉนฺทสมงฺคิปุคฺคโลฯ ตสฺส ภาโว กตฺตุกมฺยํฯ ตเทว กตฺตุกมฺยตา, ยถา เทโวเยว เทวตาติฯ เอตฺถจ กตฺตุสโทฺท สเพฺพสํ ธาตุสทฺทานํ อเตฺถ สงฺคเหตฺวา ปวโตฺตฯ ตสฺมา กตฺตุกมฺยตาติ เอเตน กเถตุกมฺยตา จิเนฺตตุกมฺยตา ทฏฺฐุกมฺยตา โสตุกมฺยตาติ เอวมาทีนิ สพฺพ กฺริยาปทานิ สงฺคหิตานิ โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ โส ปน อารมฺมณํ อิจฺฉโนฺตปิ ตณฺหา วิย อสฺสาทนรชฺชน ลคฺคน วเสน นอิจฺฉติฯ เยน เยน ปน อตฺถิโก โหติฯ ตํ ตํ อตฺถํ อาราเธตุ กามตาวเสเนว อิจฺฉติฯ ยถา รโญฺญ อิสฺสาสา ธเนนวา ยเสนวา อตฺถิกา ราชเวรีนํ วิชฺฌนวเสน ฉฑฺฑิตพฺพยุตฺตเกปิ สเร พหู อิจฺฉนฺติเยวฯ เอวเมวํ อยํปิ ปรสฺส วิสฺสชฺชิตพฺพยุตฺต กานิปิ ทานวตฺถูนิ อลทฺธานิปิ ลทฺธุํ อิจฺฉติฯ ลทฺธานิปิ รกฺขิตุํ อิจฺฉตีติฯ อยญฺจ อโตฺถ วิภาวนิยํปิ วุโตฺตเยวฯ

วุตฺตณฺหิ **ตตฺถ**

ทานวตฺถุวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตกาเลปิ เจส วิสฺสชฺชิ ตเพฺพน เตน อตฺถิโกเยวฯ ขิปิตพฺพอุสูนํ คหเณ อตฺถิโก อิสฺสาโสวิยาติฯ

ตตฺถ ยทเคฺคน ทานํ ทสฺสามีติ ทานวตฺถุปริเยสนาทิวเสน ปวตฺตา ปุพฺพภาคเจตนา ทานวตฺถุวิสฺสชฺชน สงฺกาเต ทาเน สงฺคหิตา โหติฯ ตทเคฺคน ตสฺสา ปุพฺพภาคเจตนาย ปวตฺติกาโล อิธ ทานวตฺถุ วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺต กาโลติ เวทิตโพฺพฯ วิสฺสชฺชิตเพฺพนาติ วิสฺสชฺชิตพฺพ ยุตฺตเกนฯ เตน อตฺถิโกเยว ปรสฺส วิสฺสชฺชนตฺถายาติ อธิปฺปาโยฯ ขิปิตพฺพอุสูนํ คหเณติ เตสํ อกตานํ กรณวเสน อลทฺธานํ ปริเยสนวเสน คหเณฯ เอตฺถ ปน เกจิ อิสฺสาโส อุสูนิขิปิตฺวาปิ ลภมาโน เตหิ อุสูหิ อตฺถิโกเยวาติ เอว มตฺถํ วทนฺติฯ โส นยุชฺชติฯ เอวญฺหิ สติ ขิปิตอุสูนนฺติ วุตฺตํ สิยาฯ ยถา กถิตํ ลปิตํ ตถาคเตนาติฯ ตถา วิสฺสชฺชิตเพฺพ นาติ เอตฺถปีติฯ เกจิ อิสฺสาโส อุสูหิ อนตฺถิโก ขิปโนฺต นโหติฯ อตฺถิโกเยว สมาโน อญฺญํ อานิสํสํ อิจฺฉโนฺต ขิปตีติ เอวํ อตฺถํ วทนฺติฯ โสปิ นยุชฺชติฯ เอวญฺหิ สติ อุสูหิ อตฺถิโกเยว ตานิ ขิปโนฺต อิสฺสาโสวิยาติวุตฺตํ สิยาติฯ อตฺถโต ปน ตทุภยํปิ อวหสิตพฺพเมว โหตีติฯ ยสฺมาจ ฉนฺทสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อารมฺมณํ คณฺหนฺตํ ฉนฺทวเสน อติ อิจฺฉมานํ วิย วิลุปฺปมานํ วิย คณฺหาติฯ ตสฺมา อยํ อารมฺมณคฺคหเณ เจตโส หตฺถปฺปสารณํวิยาติ วุโตฺตฯ เอตฺถจ หตฺถปฺปสารณํวิยาติ อิทํ อภูตปริกปฺปวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ จิตฺตสฺส หโตฺถนาม อตฺถิฯ อตฺถวิเสสปากฎตฺถํ ปน อภูตํปิ ภูตํ วิย กเปฺปตฺวา วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อปิจ, อยํ ฉโนฺทนาม ถามปโตฺต ตณฺหาย พลวตโร โหติฯ ตถา เหส อธิปติภูโต อิทฺธิปาทภูโตจ โหตีติฯ ยทิ หิ โส ตณฺหาย สมานพโล สิยาฯ อิเม สตฺตา ตณฺหาย หเตฺถ ฐิตา ตณฺหา ปริคฺคหิตานิ ธนโภครชฺชสุขานิวา ทิพฺพพฺรหฺมสมฺปตฺติโยวา ฉเฑฺฑตฺวา วฎฺฎทุกฺขโต นิยฺยาตุํ นสกฺขิสฺสนฺติ เยวาติฯ

๘๒. โสภณา โสภเณสุ จิเตฺตสุ ปกิรนฺตีติ ปกิณฺณาฯ เกเอว **ปกิณฺณกา**ฯ อเญฺญหิ อเญฺญสํวา สมานา **อญฺญสมานา**ฯ ยทา โสภณจิเตฺตสุ ยุตฺตา, ตทา เตหิ อโสภณโต อเญฺญหิ สมานาฯ ยทา อโสภณจิเตฺตสุ ยุตฺตา, ตทา เตหิ โสภณโต อเญฺญหิ สมานา สทิสาติ วุตฺตํ โหติฯ

อญฺญสมานราสิมฺหิ ปรมตฺถทีปนาฯ

๘๓. อิทานิ อกุสลราสึ ทเสฺสโนฺต โมโหติอาทิมาหฯ ตตฺถ มุยฺหตีติ **โมโห**ฯ มุยฺหนฺติ สตฺตา เอเตนาติวา โมโหฯ มุยฺหนมตฺตํวา โมโห, จตุรงฺคตมสฺส วิย จกฺขุสฺส สพฺพโส กลฺยาณปกฺขํ ปฎิจฺฉาเทตฺวา จิตฺตสฺส อนฺธภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปาปปกฺขํ ปน ปตฺวา โสญาณคติโก โหตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา เหส ปาฬิยํ มิจฺฉาญาณนฺติ วุโตฺตฯ อฎฺฐกถาสุจ มิจฺฉาญาณนฺติ ปาปกฺริยาสุ อุปายจินฺตาวเสนปวโตฺต โมโหติ วุตฺตํฯ อวิชฺชายจ อปฺปฎิปตฺติ มิจฺฉาปฎิปตฺติวเสน ทุวิธภาโว วุโตฺตฯ เอตฺถจ อปฺปฎิปตฺตีติ กลฺยาณปเกฺข อญฺญาณเมว วุจฺจติฯ มิจฺฉาปฎิปตฺตีติ ปาปปเกฺข มิจฺฉาญาณเมว วุจฺจตีติ, ตถา หิ ปาปปกฺขํ ปตฺวา ปญฺจธมฺมาญาณคติกา โหนฺติ โมโห, โลโภ, ทิฎฺฐิ, วิตโกฺก, วิจาโรติฯ จิเตฺตน ปน สทฺธึ ฉพฺพิธา โหนฺติฯ เตหิ ปกติยา วิญฺญุชาติเกสุ สุตปริยตฺติสมฺปเนฺนสุจ อุปฺปนฺนา ปาปกฺริยาสุ ตํ ตํ อุปายทสฺสนวเสน เตสํ ตตฺถ เฉกภาวํ ปฎิพลภาวญฺจ สาเธนฺตีติฯ

๘๔. นหิริยติ กายทุจฺจริตาทีหิ นลชฺชติ นชิคุจฺฉตีติ อหิรีฯ หิริปฺปฎิปกฺขาวา อหิรี, สาเอว **อหิริกํ**ฯ ตณฺหิ ปาป กฺริยาสุ ปจฺจุปฎฺฐิตาสุ หิริยา โอกาสํ อทตฺวา ตาสุ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา

ปวตฺตตีติฯ ตถา หิ ตํ กายทุจฺจริตาทีหิ อชิคุจฺฉนลกฺขณนฺติจ อลชฺชาลกฺขณนฺติจ วุตฺตํฯ

๘๕. นโอตฺตปฺปตีติ อโนตฺตปฺปํฯ กายทุจฺจริตาทีหิ นภายติ นอุตฺรสตีติ อโตฺถฯ โอตฺตปฺปปฺปฏิปกฺขํวา **อโนตฺตปฺปํ**ฯ ตํปิ หิ ตาสุ ปจฺจุปฏฺฐิตาสุ โอตฺตปฺปสฺส โอกาสํ อทตฺวา จิตฺตํ ตาสุ อสารชฺชมานํ กตฺวา ปวตฺตตีติฯ ตถา เหตํ กายทุจฺจริ ตาทีหิ อสารชฺชลกฺขณนฺติ จ อนุตฺตาสลกฺขณนฺติ จ วุตฺตํฯ วุจฺจติ จ –

อเชคุจฺฉี อหิริโก, ปาปาคูถาว สูกโร;
อภีรุจ อโนตฺตปฺปี, สลโภ วิย ปาวกาติฯ

๘๖. อุทฺธรตีติ อุทฺธฏํฯ ปาสาณปิฏฺเฐ วฏฺฏฺตวา วิสฺสฏฺฐ เคณฺฑุโก วิย นานารมฺมเณสุ วิกฺขิตฺตํ จิตฺตํ, อุทฺธฏสฺส ปน จิตฺตสฺส อุทฺธรณาการปฺปวตฺติยา ปจฺจยภูโต ธโมฺม **อุทฺธจฺจํ**ฯ ตํ ปน วาเตริตํ ชลํ วิย ธชปฏากา วิยจ ทฏฺฐพฺพํฯ

๘๗. ลุพฺภตีติ **โลโภ,** ลุพฺภนฺติ สมฺปยุตฺตา ธมฺมา เอเต นาติ โลโภ, ลุพฺภนมตฺตเมววา เอตนฺติ โลโภฯ เอตฺถจ ลุพฺภนํนาม อารมฺมณาภิสชฺชนํ ทฏฺฐพฺพํฯ โสปน อารมฺมเณ ลคฺค นเฏฺฐน มกฺกฏาเลโปวิย อภิกงฺขเฏฺฐน ตตฺตกปาเล ขิตฺตมํส เปสิ วิย อปริจาคเฏฺฐน เตลญฺชน ราโควิย ตณฺหานทิภาเวน วฑฺฒิตฺวา สตฺตานํ อปายาวหเฏฺฐน สพฺพานิ สุกฺขกฏฺฐ สาขาปลาส ติณกสฏานิ มหาสมุทฺทํ วหนฺตี สีฆโสตา นที วิย ทฏฺฐโพฺพฯ

๘๘. ทสฺสนํ **ทิฏฺฐิ**ฯ ธมฺมานํ ยาถาวสภาเวสุ ญาณทสฺสนํ วิย เตสเมว อยาถาวสภาเวสุ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สาหิ เอกจฺจานํ ปณฺฑิตมานีนํ มิจฺฉาวิตกฺกพหุลานํ อุปฺปนฺนา ถามคตา อยาถาวปเกฺข ปฏิเวธญฺญาณคติกา โหตีติฯ สาปน มิจฺฉาภินิเวสลกฺขณา ปรมํวชฺชนฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๘๙. มญฺญตีติ **มาโน**ฯ อหํ โลเก เอโก ปุคฺคโล อสฺมิฯ น กฏฺฐกลิงฺคโรวิย อวมญฺญนารโหติ เอวํ อตฺตานํ ทฬฺหํ ปคฺคเหตฺวา สมนุปสฺสตีติ อโตฺถฯ โสปน ชาติ กุลธน โภค ยส อิสฺสริยาทีหิ เจว สีล สุต ลาภสกฺการา ทีหิจ คุเณหิ อุปตฺถมฺภิโต อติเรกตรํ วฑฺฒิตฺวา อตฺตานํ ชนมชฺฌ เกตุํวิย อจฺจุคฺคตํ มญฺญติฯ ตสฺมา โส อุนฺนติลกฺขโณติจ อุมฺมาโทวิยาติจ วุโตฺตฯ

๙๐. ทุสฺสตีติ **โทโส**ฯ โสปน จณฺฑิกฺกเฏฺฐน ปหตา สิวิโสวิย วิสปฺปนเฏฺฐน อสนิปาโต วิย อตฺตโน นิสฺสย ทหนเฏฺฐน ทาวคฺคิวิย ทุสฺสนเฏฺฐน ลโทฺธกาโส สปโตฺตวิย สพฺพโส อหิตราสิ ภาวเฏฺฐน วิส สํสฏฺฐ ปูติมุตฺตํ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ

๙๑. อิสฺสตีติ **อิสฺสา**ฯ ปรสมฺปตฺตึ อุสฺสูยตีติ อโตฺถฯ สาหิ ปเรสํ ปกติยา ลทฺธสมฺปตฺตึ ทิสฺวา วา สุตฺวาวา นสหติฯ ตสฺสา สมฺปตฺติยา วิปตฺตึ อิจฺฉติ อากงฺขติฯ อสฺโก อิทํนาม ลภิสฺสตีติ สุตฺวาปิ นสหติฯ ตสฺส อลาภํ อิจฺฉติ อากงฺขติฯ ตสฺมา สา ปรสมฺปตฺตีนํ อุสฺสูยนลกฺขณาติ วุตฺตาฯ

๙๒. มม เอว อิทํ คุณชาตํวา วตฺถุวา โหตุฯ มา อญฺญสฺสาติ เอวํ อตฺตโน สมฺปตฺติเหตุ อวิปฺผาริกตาวเสน จรติ ปวตฺตตีติ มจฺฉรํ, ตถา ปวตฺตํ จิตฺตํฯ มจฺฉรสฺส ภาโว **มจฺฉริยํ**ฯ อิทํจ อิสฺสา วิย ทุวิธํ อตฺตนา ลทฺธสมฺปตฺติ ลภิตพฺพสมฺปตฺติ วเสนฯ ตตฺถ ปกติยา ลทฺธสมฺปตฺติยํ ตาว ตํ ปเรหิ สา ธารณํวา เยน เกนจิวา การเณน อตฺตสนฺตกภาวโต มุจฺจิตฺวา ปเรสํ สนฺตกภาวํ คมิสฺสมานํ ทิสฺวา วา สุตฺวาวา จินฺเตตฺวา ทุกฺขี ทุมฺมโน โหติ, ลภิตพฺพสมฺปตฺติยํปิ อสฺ

กสฺมึ เทเส วากาเลวา อิทํนาม ภวิสฺสตีติ สุตฺวาวา จินฺเตตฺวาวา ตํ อตฺตนาว ลทฺธุํ อิจฺฉติฯ อเญฺญสํ ลาภํ นอิจฺฉติฯ อเญฺญ ลภิสฺสนฺตีติ สุตฺวาวา จินฺเตตฺวาวา ทุกฺขี ทุมฺมโน โหตีติฯ ตถา เหตํ ลทฺธานํวา ลภิตพฺพานํวา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ นิคฺคุหนลกฺขณนฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ ลภิตพฺพสมฺปตฺติยํ ยสฺส ลาภํ นอิจฺฉติฯ โสลภตีติวา ลภิสฺสตีติวา สุตฺวาวา จินฺเตตฺวาวา จิตฺตวิฆาโต อิสฺสานามฯ ยํ ยํ อตฺตนา ลทฺธุํ อิจฺฉติฯ ตํ ตํ อตฺตนา อลพฺภมานกํ จินฺเตตฺวา จิตฺตวิฆาโต มจฺฉริยํนามฯ น หิ เอเต เทฺว เอกโต อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

๙๓. **กุกฺกุจฺจ**นฺติ เอตฺถ กิริยา กตํฯ กุจฺฉิตํ กตนฺติ กุกตํฯ กุจฺฉิตกิริยาติ อโตฺถฯ ปณฺฑิเตหิ เอกเนฺตน นินฺทิตโพฺพ จิตฺตปฺปวตฺติวิเสโสติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถโต ปน อกตํ วต เม กลฺยาณํ กตํ ปาปนฺติ เอวํ อนุโสจนวเสน ปวโตฺต กุกฺกุจฺจ สมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโทเยว, โส หิ ตถา ปวตฺตมาโนปิ ปุเพฺพ อกตํวา กลฺยาณํ ปุน กตํ กาตุํ น สโกฺกติฯ ปุเพฺพ กตํ วา ปาปํ ปุน อกตํ กาตุํ นสโกฺกติฯ อตโข กุสลธเมฺมสุ จิตฺตปริยาทานายเอว สํวตฺตติฯ ตสฺมา กุจฺฉิตกิริยามตฺตตฺตา กุกตนฺติ วุจฺจตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐ กถายํ กตากตสฺส สาวชฺชานวชฺชสฺส อภิมุขคมนํ ปฏิสาโรนามฯ ยสฺมา ปเนโส กตํวา ปาปํ อกตํ นกโรติฯ อกตํวา กลฺยาณํ กตํ นกโรติฯ ตสฺมา วิรูโป กุจฺฉิโต วา ปฏิสาโรติ วิปฺปฏิสาโรติฯ เอตฺถจ วิปฺปฏิสาโรติ กุกฺกุจฺจ เมวฯ กุกฺกุเจฺจจ กุจฺฉิเต สติ ตํ สมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโทปิ กุจฺฉิโตเยวฯ เยนจ การเณน กุกฺกุจฺจํ กุจฺฉิตํนาม โหติฯ เตเนว การเณน โส จิตฺตุปฺปาโทปิ กุจฺฉิโตนาม โหตีติ กตฺวา โส จิตฺตุปฺปาโทว กุกตปเท คเหตุํ ยุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ สุทินฺนกณฺฑฏฺฐกถายํ ปน อยมโตฺถ อุชุกโตว วุโตฺตฯ ยถาหวิญฺญูหิ อกตฺตพฺพตาย กุจฺฉิตกิริยาภาวโต กุกฺกุจฺจนฺติฯ

[๗๖] วิภาวนิยํ ปน

> อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา ยํ วุตฺตํ ‘‘กุจฺฉิตํ กตนฺติ กุกตํฯ กตากต ทุจฺจริตสุจริต’’นฺติฯ ตํ น ยุชฺชติเยวฯ เอเตน ยญฺจ **ตตฺถ** วุตฺตํ ‘‘อกตํปิ หิ กุกตนฺติ โวหรนฺติฯ ยํ มยา อกถํฯ ตํ กุกตนฺติจฯ อิธ ปน กตา กตํ อารพฺภ อุปฺปโนฺน วิปฺปฏิสารจิตฺตุปฺปาโท กุกต’’นฺติจฯ ตํปิ สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตเมว โหตีติฯ

กุกตสฺส ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาทสฺส ตถาปวตฺติ เหตุภาโว กุกฺกุจฺจํฯ อปิจ, ธาตุปาเฐสุ กุจสทฺทํ สโงฺกจน มโน วิเลขนเตฺถสุ ปฐนฺติเยวฯ ตสฺมา กุจฺฉิเตน อากาเรน โกจติ สโงฺกจติ น ปาปชิคุจฺฉนากาเรนาติ กุกฺกุโจฯ กุจฺฉิเตนวา อากาเรน โกจติ วิลิขติ นกิเลสสลฺลีขนา กาเรนาติ กุกฺกุโจฯ ตถา ปวตฺตธมฺมสมูโหฯ โสหิ กุจฺฉิเตน อกตํ วต เม กลฺยาณํ กตํ ปาปนฺติ เอวํ ปวเตฺตน อนุตฺถุนนากาเรน สโงฺกจติฯ กุสลธมฺมสมาทาเน จิตฺตํ นมิตุํปิ นเทติฯ มนํวา วิเลขติฯ สทฺธาทีนํ สารธมฺมานํ ตนุกรเณน จิตฺตํ กุสลธมฺมสมาทาเน ปริยาทินฺนถามพลํ กโรติฯ ตสฺมา กุกฺกุโจติ วุจฺจติฯ เยน ปน ธเมฺมน ยุตฺตตฺตา โส ตถา ปวโตฺต โหติฯ โส กุกฺกุจฺจํ นาม กุกฺกุจฺจสฺส ภาโวติ กตฺวาฯ ตํ ปน ยสฺมา ปุเพฺพ อกตญฺจ กลฺยาณํ กตญฺจ ปาปํ อารพฺภ ปจฺฉา อนุตาปนวเสน อนุโสจนวเสนจ ปวตฺตติฯ ตสฺมาตํ ปจฺฉานุตาปลกฺขณํ กตากตานุโยจน รสนฺติ จ วุตฺตํฯ เอตฺถจ ปจฺฉานุตาปลกฺขณนฺติ ปุเพฺพ กลฺยาณญฺจ อกตฺวา ปาปญฺจ กตฺวา อาคตตฺตา ปจฺฉิเม กาเล อนุตาปลกฺขณนฺติ อโตฺถฯ เตน กุกฺกุจฺจสฺส เอกเนฺตน อตีตารมฺมณตา สิทฺธา โหติฯ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตารมฺมณตาจ ปฏิสิทฺธาติฯ กตากตา นุโสจนรสนฺติ เอตฺถ กตญฺจ ปาปํ อกตญฺจ กลฺยาณนฺติ โย เชตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ มหานิเทฺทเส –

> ทฺวีหากาเรหิ กุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชติ กตตฺตา จ อกตตฺตา จฯ กถญฺจ ทฺวีหาฯลฯ อกตตฺตาจฯ อกตํ เม กายสฺ จริตํฯ กตํ กายทุจฺจริตนฺติ อุปฺปชฺชติ กุกฺกุจฺจํฯ อกตํ เม วจีสุ

จริตํฯลฯ กตํ มโนทุจฺจริตนฺติ อุปฺปชฺชติ กุกฺกุจฺจํฯ อกตาเม ปาณาติปาตา เวรมณีฯ กโต ปาณาติ ปาโตติ อุปฺปชฺชติ กุกฺกุจฺจํฯลฯ อกตา เม สมฺมาทิฏฺฐิฯ กตา มิจฺฉามิฏฺฐีติ อุปฺปชฺชติ กุกฺกุจฺจนฺติฯ

เอเตน ปน อกตสุจริตา รมฺมณตาย กตทุจฺจริตา รมฺมณตายจ วเสน กุกฺกุจฺจสฺส ทฺวิธาภาโวเยว สิโทฺธ โหติฯ ทฺวีหากาเรหีติ หิ วุตฺตํฯ โสจ โข ปุเพฺพ ปาปํ กตฺวา ปจฺฉา อปายภยตชฺชิตานเญฺจว อปาเยสุ ปติตฺวา ปุเพฺพ อตฺตนา กตกมฺมํ อนุสฺสรนฺตานญฺจ โหติฯ นอเญฺญสํ, อกตํ เม กายสุจริตํฯ กตํ กายทุจฺจริตนฺติ หิ วุตฺตํฯ ยถา ปน มาโน ทฺวิโธ โหติ ยาถาวมาโน อยาถาวมาโนติฯ ตถา กุกฺกุจฺจํปิ, ยาถาวกุกฺกุจฺจํ, อยาถาว กุกฺกุจฺจนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ อยาถาว กุกฺกุจฺจํปิ อุปฺปชฺชมานํ ทฺวีหากาเรโห อุปฺปชฺชติ อกตํ วต เม กลฺยาณํ กตํ ปาปนฺติฯ กตมํ ปน ตนฺติฯ ยญฺจ ปุเพฺพ กลฺยาณกเมฺมปิ ปาปสญฺญี ปาปทิฏฺฐิ อกตฺวา ปาปกเมฺมปิ กลฺยาณสญฺญี กลฺยาณทิฏฺฐิ กตฺวา ปจฺฉา อนุโสจนวเสน อุปฺปชฺชติฯ ยญฺจ ปุเพฺพ กลฺยาเณ กลฺยาณสญฺญี กตฺวา ปจฺฉา ปาปสญฺญิโน ปาเปจ ปาสญฺญี อกตฺวา ปจฺฉา กลฺยาณสญฺญิโน อุปฺปชฺชติฯ อิทํ อยาถาวกุกฺกุจฺจํนามฯ อนวเชฺช สาวชฺชสญฺญี, กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญี, อนาปตฺติยํ อาปตฺติสญฺญีติอาทินาปิ โยเชตพฺพํฯ อิทญฺจ สพฺพํ อุปฺปชฺชมานํ ทฺวีหา กาเรเหว อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา ทฺวีสฺเอว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ปน มหานิเทฺทเสเยว หตฺถกุกฺกุจฺจกํปิ กุกฺกุจฺจํฯ ปาทกุกฺกุจฺจกํปิ กุกฺกุจฺจํฯ หตฺถปาทกุกฺกุจฺจกํปิ กุกฺกุจฺจนฺติ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตํ อสํยต กุกฺกุจฺจํนามฯ ยํ ปน ตํ ภิกฺขุ กุกฺกุจฺจายนฺตา นปฏิคฺคณฺหิํสูติ วินเย อาคตํฯ ยญฺจ กถํ กุกฺกุจฺจปฺปกตตาย อาปชฺชติ กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาติ อาคตํฯ ตํ วินยกุกฺกุจฺจํนามฯ ตํปน วินยสํสโยเอวฯ โสจ โข อตฺตโน อวิสเย กปฺปติ นุโข โนนุโขติ สํสปฺปนาการน ปวโตฺต กุสล กฺริย จิตฺตุปฺปาโทฯ โสปน เยสํ อุปฺปชฺชติฯ เตสุ เย สิกฺขากามา, เต ตํกมฺมํ นกโรนฺติฯ เต สนฺธาย กุกฺกุจฺจายนฺตา นปฏิคฺคณฺหิํสูติ วุตฺตํฯ เย ปน กโรนฺติเยวฯ เต กปฺปิยวตฺถุสฺมิํปิ อาปตฺติํ อาปชฺชนฺติฯ เต สนฺธาย กุกฺกุจฺจปฺปกตตาย อาปตฺติํ อาปชฺชตีติ วุตฺตํฯ

๙๔. ถิยติจิตฺตํ มนฺทมนฺทํ กตฺวา อโชฺฌตฺถรตีติ **ถินํ**ฯ ถิยิยนา ถิยิตตฺตนฺติ หิ ปาฬิยํ นิทฺทิฏฺฐํฯ

๙๕. เมธติ เจตสิเก ธเมฺม อกมฺมญฺญภูเต กตฺวา วิหิํ สตีติ **มิทฺธํ**ฯ ตถา หิ อารมฺมเณ วิปฺผารวเสน ตํ ตํ อิริยา ปถํ สนฺธาเรตฺวา ปวตฺตมาเนสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ มุคฺคเรน โปเถตฺวา วิยเต อารมฺมณโต โอลิยาเปตฺวา อิริยาปถํปิ สนฺธาเรตุํ อสมเตฺถ กตฺวา ถินํ จิตฺตํ อภิภวติฯ มิทฺธํ เจตสิเกติฯ

๙๖. **วิจิกิจฺฉา**ติ เอตฺถฯ จิกิจฺฉนํ จิกิจฺฉาฯ ญาณปฺปฏิกา โรติ อโตฺถฯ ติกิจฺฉิตุํ ทุกฺกรตาย วิคตา จิกิจฺฉา เอตายาติ วิจิกิจฺฉาฯ สภาวํ วิจินนฺตา กิจฺฉนฺติ กิลมนฺติ เอตายาติวา วิจิกิจฺฉาฯ วิจิกิจฺฉติวา เทฺวฬฺหกภาเวน ปวตฺตตีติ วิจิกิจฺฉาฯ สา นีวรณภูตา, ปฏิรูปกาติ ทุวิธาฯ ตตฺถ พุทฺธาทีสุ อฏฺฐสุ วตฺถูสุ วิมติวเสน ปวตฺตมานา นีวรณภูตาฯ ตโต อญฺญาปน อสพฺพญฺญูนํ เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ กถํ นุโข เอวํ นุโข อิทํนุโขติ เวมติกภาเวน ปวตฺตา สพฺพา วิจิกิจฺฉา ปฏิรูปกานามฯ สา ปน กุสลาปิ โหติ, อกุสลาปิ ขีณา สวานํ อุปฺปนฺน กฺริยาพฺยากตาปีติฯ อิธ ปน เอกนฺตากุสลภูตา นีวรณวิจิกิจฺฉาว อธิเปฺปกาติฯ

อกุสลราสิมฺหิ ปรมตฺถทีปนาฯ

๙๗. สทฺทหตีติ **สทฺธา**ฯ ยถา อจฺฉํ ปสนฺนํ นิสินฺนํ อุทกํ จนฺท สูริยาทีนิ รูปนิมิตฺตานิ สฺฏฺฐุ อตฺตนิ ทหติฯ เอวํ อยํ พุทฺธคุณา ทีนิ สฺฏฺฐุ อตฺตนิ ทหติ ธาเรติ ถเปติวาติ อโตฺถฯ สทฺทหนฺติวา เอตายาติ สทฺธาฯ สทฺทหนมตฺตเมววา เอตนฺติ สทฺธาฯ สาปิ พุทฺธา ทีสุ ส เทฺธยฺยวตฺถูสุ อกาลุสฺสิยภาเวน ปวตฺตมานาเอว อิธ อธิเปฺปตาฯ ตโต อญฺญาปน ติตฺถิเยสฺวา ติตฺถิยธเมฺมสุ วา เอวรูเปสุ อสเทฺธยฺยวตฺถูสุ สทฺทหนวเสน ปวตฺตา โอกปฺปนา สทฺธา ปฏิรูป กานาม โหติฯ สา ปน อตฺถโต มิจฺฉาธิโมโกฺข เยวาติฯ ยถา ปน มนุสฺสา หเตฺถ อสติ รตนานิ ทิสฺวา ปิ-คเหตุํ น สโกฺกนฺติฯ วิเตฺต อสติ เตสํ สพฺพโภคา น สมฺปชฺชนฺติฯ พีเช อสติ สสฺสาที นิ นสมฺปชฺชนฺติฯ เอวํ สทฺธาย อสติ ปุญฺญกฺริยาวตฺถูนิ นสมฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา เอสา หตฺถวิตฺต พีช สทิสาติ วุตฺตาฯ

๙๘. สรตีติ **สติ**ฯ อตฺตนา กตานิ กตฺตพฺพานิ จ กลฺยาณกมฺมาวา พุทฺธคุณาทีนิวา อปฺ ปมชฺชนวเสน อุปคจฺฉตีติ อโตฺถฯ สาปิ สมฺมาสติ มิจฺฉาสติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ สมฺมาสติ อิธ อธิเปฺปตาฯ อิตรา ปน สติเยว น โหติฯ กตสฺส กตฺตพฺพสฺสจ ปาปกมฺมสฺส อปฺปมชฺชนวเสน ปวโตฺต สติปฏิรูปโก อกุสลจิตฺตุปฺปาโทเยวฯ ยสฺมา ปเนสา จิตฺตํ สเพฺพหิ อกุสลธเมฺมหิจ รกฺขิตุํ กุสลธเมฺมหิจ โยเชตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา สา รโญฺญ สพฺพกมฺมิก มหาอมโจฺจ วิย ทฏฺฐพฺ พาติฯ สติํขฺวาหํ ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามีติ หิ วุตฺตํฯ

๙๙. หิริยตีติ **หิริ**ฯ กายทุจฺจริตาทีหิ ลชฺชติ ชิคุจฺฉติ อฏฺฏียตีติ อโตฺถฯ

๑๐๐. เตหิเยว โอตฺตปฺปตีติ **โอตฺตปฺปํ**ฯ อุพฺพิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอตฺถปิ หิริโอตฺตปฺปปฺปฏิ รูปกานาม อตฺถิ, วุตฺตญฺหิ –

> ลชฺชิตเพฺพ นลชฺชนฺติ, อลชฺชิเยสุ ลชฺชเรติ จ;
> ภายิตเพฺพ นภายนฺติ, อภเย ภยทสฺสิโนติ จฯ

ยสฺมา ปน สปฺปุริสา หิริยา อตฺตนิ โอตฺตเปฺปนจ ปเรสุ อารกฺขเทวตาทีสุ คารวํ อุปฺปา เทตฺวา ปาปโต วเชฺชตฺวา สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรนฺติฯ ตสฺมา อิเม เทฺว โลกปาลธมฺมาติ วุตฺตาฯ

๑๐๑. โลภปฺปฏิปโกฺข **อโลโภ**ฯ โส หิ เยสุ อตฺตโน หิตสญฺญิเตสุ อารมฺมเณสุ โลโภ ลคฺคนวเสน ปวตฺตติ, เตเสฺวว ตํ โลภํ วิธมิตฺวา โลภวตฺถุภูตา ภวโภคสมฺปตฺติโย คูถราสิํวิย หีเฬตฺวา ชิคุจฺฉิตฺวา เอกาเนกฺขมฺม ธาตุนาม หุตฺวา ปวตฺตตีติฯ

๑๐๒. โทสปฺปฏิปโกฺข **อโทโส**ฯ โสปิ หิ เยสุ อตฺตโน อหิตสญฺญิเตสุ อารมฺมเณสุ โทโส ทุสฺสนวเสน ปวตฺตติฯ เตเสฺวว ตํโทสํ วิธมิตฺวา ทิฏฺฐทิเฏฺฐสุ สเตฺตสุ ปุณฺณจนฺทสทิสํ โสมฺมหทยํ อุปฺปาเทตฺวา เอกา อพฺยาปาทธาตุ นาม หุตฺวา ปวตฺตตีติฯ อยเมวจ พฺรหฺมวิหา เรสุ เมตฺตาติ วุตฺตาฯ อโมโหปิ อิธ วตฺตโพฺพฯ โมหปฺปฏิปโกฺข **อโมโห**ฯ โสปิ หิ เยสุ ธเมฺมสุ วา อเตฺถสฺวา จตูสุ อริยสเจฺจสฺวา โมโห อนฺธการํ กตฺวา ปวตฺตติฯ เตเสฺวว ตํ โมหํ วิธมิตฺวา จนฺทสูริยสหสฺสํ อุฏฺฐาเปโนฺตวิย วิชฺชานาม หุตฺวา ปวตฺตตีติฯ

๑๐๓. **ตตฺรมชฺฌตฺตตา**ติ เอตฺถ อตฺตา วุจฺจติ สภาโวฯ ลีนุทฺธจฺจาทีนํ อุภินฺนํ วิสมปกฺ ขานํ มเชฺฌ ปวโตฺต อตฺตา เอตสฺสาติ มชฺฌตฺตาฯ สมฺปวโตฺต สมฺปยุตฺตธมฺมสมูโหฯ ตสฺส ภาโว มชฺฌตฺตตาฯ เตสุ เตสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ทิสฺสมานา มชฺฌตฺตตา ตตฺรมชฺฌตฺตตา เตสุ เตสฺวา หิตกเมฺมสุ จิตฺตเจตสิกานํ มชฺฌตฺตตา ตตฺรมชฺฌตฺตตาฯ ตถา หิ สา สมฺปวตฺตานํ

สมฺปยุตฺต ธมฺมานํ อชฺฌุเปกฺขนวเสน สมปฺปวตฺตานํ อาชาเนยฺยานํ อชฺฌุเปกฺขนสารถีวิย ทฏฺฐพฺพาติ วุตฺตาฯ อยเมวจ พฺรหฺมวิหาเรสุ อุเปกฺขาติ วุตฺตาฯ

๑๐๔. กายปฺปสฺสทฺธาทีสุ กาโยติ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตย สงฺขาโต เจตสิกสมูโห วุจฺจติฯ จิตฺตนฺติ โสภณจิตฺตํฯ กายสฺส ปสฺสทฺธิ **กายปฺปสฺสทฺธิ**ฯ จิตฺตสฺส ปสฺสทฺธิ **จิตฺตปฺปสฺสทฺธี**ติ อาทินา สมาโสฯ ปสฺสมฺภนํ ปสฺสทฺธิฯ สนฺตสีตลภาโวติ อโตฺถฯ เยสํ อิทํ ทฺวยํ ทุพฺพลํ โหติฯ เต ปุญฺญกมฺเมสุ จิตฺตสุขํ นปินฺทนฺติฯ พหิทฺธาเอว เนสํ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ สนฺตเตฺต ปาสาณ ปิเฏฺฐ ถปิตมโจฺฉวิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํ โหติฯ เตเยว ตตฺถ ตํ วินฺทนฺติฯ เตสํ จิตฺตํ สีตเล อุทเก ปกฺขิตฺต มโจฺฉ วิย โหติฯ

๑๐๕. ลหุภาโว **ลหุตา**ฯ อครุตา อทนฺธตาติ อโตฺถฯ เยสํ อิทํ ทุพฺพลํฯ เตสํ จิตฺตํ ปุญฺญกมฺมสุ นปสาเรติ สโงฺกจติฯ ตตฺตปาสาเณ ปกฺขิตฺตปทุมปุปฺผํ วิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํฯ เตสํ จิตฺตํ ตตฺถ ปสาเรติฯ สีตเล อุทเก ปกฺขิตฺต ปทุมปุปฺผํ วิย โหติฯ

๑๐๖. มุทุภาโว **มุทุตา**ฯ เยสํ อิทํ ทุพฺพลํฯ เตสํ จิตฺตํ ปุญฺญกมฺมสุ ถทฺธํ โหติฯ เวรีนํ มเชฺฌ คตมหาโยโธวิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํฯ เตสํ จิตฺตํ ตตฺถ มุทุ โหติฯ วิยญฺญาตีนํ มเชฺฌ คตมหาโยโธ วิย โหติฯ

๑๐๗. กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํฯ ตเทว **กมฺมญฺญตา**ฯ เยสํ อิทํ ทุพฺพลํฯ เตสํ จิตฺตํ ปุญฺญกมฺมสุ ยถิจฺฉิตํ ถเปตุํ นลพฺภติ, วิกฺกิรติฯ ปฏิวาเต ขิตฺตถุสมุฏฺฐิวิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํฯ เตสํเยว ตํ ตตฺถ ยถิจฺฉิตํ ถเปตุํ ลพฺภติ นวิกฺกิรติฯ ปฏิวาเต ขิตฺตสุวณฺณกฺขโนฺธวิย โห ติฯ

๑๐๘. ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญํฯ ตเทว **ปาคุญฺญตา**ฯ เยสํ อิทํ ทุพฺพลํฯ เตสํ จิตฺตํ ปุญฺญกมฺมสุ วิกมฺปติ วิหญฺญติฯ คมฺภีเร อุทเก ขิตฺตวานโรวิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํ, เต สํ ตํ ตตฺถ นวิกมฺปติ นวิหญฺญติฯ คมฺภีเร อุทเก ขิตฺต กุมฺภิโล วิย โหติฯ

๑๐๙. อุชุเอว อุชุกํ, อุชุกสฺส ภาโว **อุชุกตา**ฯ เยสํ อิทํ ทุพฺพลํฯ เตสํ จิตฺตํ ปุญฺญกมฺมสุ วิสมคหิกํ โหติฯ กทาจิ ลีนํฯ กทาจิ อุทฺธฏํฯ กทาจิ โอนตํฯ กทาจิ อุนฺนตํฯ สุรามทมตฺตสฺส มคฺคคมนํ วิย โหติฯ เยสํ ปน พลวํ, เตสํ ตํ วุตฺตวิปริย เยน เวทิตพฺพนฺติฯ

๑๑๐. เอตฺถจ สิเทฺธสุปิ จิตฺตปฺปสฺสทฺธาทิเกสุ วุเตฺตสุ วิสุํ กายปฺปสฺสทฺธาทีนํ วจนํ เตสํ วเสน รูปกายสฺสปิ ปสฺสทฺธาทิ ทีปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ตํ ตํ สุตฺตนฺตํ สุตฺวา เคลญฺญวุฏฺฐา นาทีสุ รูปกายสฺส ปสฺสทฺธภาโว ปากโฏ อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิยา อากาสคมนาทีสุ ลหุ ภาโวฯ กายํ ขุทฺทกํ วา มหนฺตํ วา กตฺวา นิมฺมินเนสุ มุทุภาโวฯ อโนฺตปถวิยํวา อ โนฺตปพฺพเต สุวา อสชฺชมานํ กตฺวา คมนาทีสุ กมฺมญฺญภาโวฯ นาควณฺณํวา ครุฬวณฺณํวา กตฺวา นิมฺมินนาทีสุ ปคุณภาโว เตเสฺวว สเพฺพสุ ยถานิมฺมิตวเสน จิรปฺปวตฺติภาเวสุ อุชุกภา โว ปากโฏ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ สมํ ธาเรนฺตีติ สาธารณา, สเพฺพหิ โสภณจิเตฺตหิ, เตสํวา สา ธารณา **โสภณ สาธารณา**ฯ

๑๑๑. **สมฺมาวาจา**ติ เอตฺถ ติวิธา สมฺมาวาจา กถา, เจตนา, วิรติวเสน, ตตฺถ อตฺถ ธมฺมปฺปฏิสํยุตฺตา สุภาสิตา วาจา กถา สมฺมาวาจานามฯ ตํสมุฏฺฐาปิกา กุสลกฺริยเจตนา เจต นาสมฺมาวาจานามฯ ยา ปน มุสาวาทา เวรมณาทีนิ สิกฺขาปทานิ สมาทิยนฺตสฺสวา อธิฏฺฐ

หนฺตสฺสวา สมฺปตฺตํ วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตสฺสวา ปาปวิรมณากาเรน จิตฺตสฺส ปวตฺติฯ อยํ วิรติ สมฺมาวาจานามฯ สา อิธ อธิเปฺปตาฯ สมฺมา วทนฺติ เอตา ยาติ สมฺมาวาจาฯ เอตายาติ เจตฺถ กรณเตฺถ เหตฺอเตฺถ วา กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ วาจาย สิกฺขาปทานิ สมาทิยนฺตสฺส สมาทานวจนานิ สนฺธาย กรณโตฺถ เหตุอโตฺถ จ ยุชฺชติฯ ตโต ยถาสมาทินฺนานิวา ยถาธิฏฺฐิตานิ วา สิกฺขาปทานิ สฺฏฺธุรกฺขามาติ ยานิ อนวชฺชานิเอว วจนานิ วทนฺตา วิจรนฺติฯ ตานิ สนฺธาย กรณตฺถานุกูโล เหตฺ อโตฺถเยว ยุชฺชตีติฯ อถวา, ตถา วทนฺตฺวา มาวาฯ อยํปน วทมาเนสุ สติ เตสํ สมฺมา วตฺตุํเอว เทติฯ นมิจฺฉา วตฺตุนฺติ กตฺวา สมฺมา วาจาเตฺวว วุจฺจติฯ อปิจ, อยํ วจีทุจฺจริตานํ ปชหนวเสน ปวตฺตมานา วจีทฺวารสุทฺธิยา เอว โหตีติ สมฺมาวาจาติ วุจฺจตีติฯ

๑๑๒. **สมฺมากมฺมโนฺต**ปิ ติวิโธ กฺริยา, เจตนา, วิรติ วเสนฯ ตตฺถ ยํกิญฺจิ อนวชฺชํ กมฺมํ กโรนฺตสฺส กายิกกฺริยา กฺริยากมฺมโนฺตนามฯ ตํสมุฏฺฐาปิกา เจตนา เจตนากมฺมโนฺต นามฯ ยา ปน ปาณาติปาตา เวรมณาทีนิ สิกฺขาปทานิ สมาทิ ยนฺตสฺสวา อธิฏฺฐหนฺตสฺสวา สมฺปตฺตํ วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตสฺสวา ปาปวิรมณากาเรน จิตฺตสฺส ปวตฺติฯ อยํ วิรติ สมฺมากมฺมโนฺต นามฯ สมฺมา กโรนฺติ เอเตนาติ สมฺมากมฺมํ, ตเทว สมฺมา กมฺมโนฺต สุตฺตโนฺต วนโนฺตวิยฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

๑๑๓. **สมฺมาอาชีโว**ปิ วีริย, วิรติวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ ปกติยา อนวชฺชานิ กสิกมฺมาทีนิ วา ภิกฺขาจริยาทีนิวา กตฺวา ชีวิตํ กเปฺปนฺตานํ อุฏฺฐานพลสงฺขาโต วายาโม วีริยสมฺมาอาชีโว นามฯ ยา ปน อาชีวสุทฺธึ อเปกฺขิตฺวา อตฺตโน อาชีวสีลวิปตฺติการณานิ กายวจีทุจฺจริตานิ ปชหนฺตานํ ปาปวิรมณากาเรน จิตฺตสฺส ปวตฺติฯ อยํ วิรติ อาชีโวนามฯ อยมิธาธิเปฺปโตฯ สมฺมา อาชีวนฺติ ชีวิตํ ปวเตฺตนฺติ เอเตนาติ สมฺมาอาชีโวฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ

๑๑๔. เอเกกาปิ เจตฺถ สมฺปตฺต วิรติ, สมาทาน วิรติ, สมุเจฺฉทวิรติวเสน ติวิธาฯ ตตฺถ ยา สิกฺขาปทานิ อสมา ทิยิตฺวาวา สมาทินฺนานิปิวา ตานิ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ หิริโอตฺตปฺปพเลเนว สมฺปตฺตํ วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปนฺนา วิรติฯ อยํ สมฺปตฺตวิรตินามฯ สา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาเยวฯ ปญฺจสิกฺขา ปทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาติ หิ วุตฺตํฯ ยา ปน สิกฺขาปทานิ สมาทิ ยนฺตสฺสวา อธิฏฺฐหนฺตสฺสวา ยถาสมาทินฺนานิวา ยถาธิฏฺฐิตานิ วา สฺฏฺธุรกฺขามีติ สมฺปตฺต วตฺถุํ อปีติกฺกมนฺตสฺสวา อุปฺปนฺนาฯ อยํ สมาทานวิรตินามฯ สา ปน ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาวา โหติ อนาคตารมฺมณาวาฯ ตถา หิ ปญฺจสิกฺขาปทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาติ อิทํ สมฺปตฺตวิรติวเสน วุตฺตนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ มคฺคกฺขเณ ปน สพฺพทุจฺจริตานํ ปจฺจยสมุเจฺฉทวเสน อุปฺปนฺนา สมุเจฺฉทวิรตินามฯ สา ปน นิพฺพานารมฺมณาเอวฯ ผลวิรติปิ เอเตฺถว สงฺคหิตาติฯ ตตฺถ โลกิยวิรติโย ชีวิตินฺทฺริยาทีนิ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถูนิ อารมฺมณํ กตฺวา ปาณาติปาตาทีนิ วิรมิตพฺพวตฺถูนิ ปชหนฺติฯ โลกุตฺตรวิรติโย ปน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ตานิเยว วิรมิตพฺพวตฺถูนิ ปชหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๑๕. ปรทุเกฺข สติ การุณิกานํ หทยเขทํ กโรตีติ **กรุณา**ฯ กิรติวา ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ, กิณาติวา ปรทุกฺขํ หึสตีติ กรุณาฯ กิรียติ ทุกฺขิเตสุ ปสารียตีติวา กรุณาฯ อปิจ กลิ อุณาติ เฉโทฯ กลีติ ทุกฺขํ วุจฺจติ, ยถา-กลิ สมฺภเว ภเวติฯ กลีติวา ปาปปิ ปราชโยปิ วุจฺจติฯ ปาเป กลิ ปราชเยติ หิ วุตฺตํฯ สพฺพเญฺจตํ การุณิกา นํ การุญฺญเหตุภูตเมว โหติฯ อิติ กลึ ทุกฺขํวา ปาปํวา สพฺพสมฺปตฺติโต ปราชยํวา สเตฺตหิ อวนฺติ รกฺขนฺติ, สเตฺตวา ตโต วิธกลิโต อวนฺติ รกฺขนฺติ การุณิกา ชนา เอตายาติ กรุณาฯ

๑๑๖. ปรสมฺปตฺตึ ทิสฺวา โมทนฺติ เอตายาติ **มุทิตา**ฯ นตฺถิ ปมาณํ เอเตสนฺติ อปฺปมาณา, สตฺตาฯ อปฺปมาเณสุ ภวาติ **อปฺปมญฺญา**ฯ เอตาหิ เอตฺตเกสฺเยว สเตฺตสุ ปวเตฺตตพฺพาฯ น อิโต อเญฺญสูติ เอวํ ปริเจฺฉทปฺปมาณสฺส อภาวา เอกสฺมึ สเตฺต ปวตฺตาปิ อปฺปมญฺญาเอวนาม โหนฺตีติฯ

[๗๗] ฎีกาสุ ปน

อปฺปมาณสตฺตา รมฺมณตฺตา อปฺปมาณาฯ ตาเอว อปฺปมญฺญาติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

๑๑๗. ปญฺญินฺทฺริยนฺติ เหฏฺฐา วุโตฺต อโมโหเอวฯ โส หิ ปชานนเฏฺฐน ปญฺญา, อธิปติยเฏฺฐน อินฺทฺริยญฺจาติ กตฺวา ปญฺญินฺทฺริยนฺติ วุจฺจตีติฯ

โสภณราสิมฺหิ ปรมตฺถทีปนาฯ

๑๑๘. **เอตฺตาวตา**ติอาทิ ติณฺณํ ราสีนํ สงฺคโหฯ เอวํ ทฺวิปญฺญาส สรูปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เจโตยุตฺตปฺปการํ ทเสฺสโนฺต เตสนฺติอาทิมาหฯ อิโต เจตสิกานํ สรูปทสฺสนโต ปรํ เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ จิเตฺตน อวิยุตฺตานํ เจตสิกานํ จิตฺตุปฺปาเทสุ ปเจฺจกํ สมฺปโยโค ตถาโยคํ วุจฺจเตติ โยชนาฯ **จิตฺตุปฺปาเทสู**ติ จิเตฺตสุ อิเจฺจว อโตฺถฯ อุปฺปชฺชนฺติ เจตสิกา เอเตสูติ อุปฺปาทาฯ จิตฺตานิเอว อุปฺปาทา จิตฺตุปฺปาทาติ กตฺวาฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานํ สพฺพทุพฺพลตฺตา เตสุ ฉ ปกิณฺณกา นุปฺปชฺชนฺติฯ ภาวนาพเลน ปหีนตฺตา วิตโกฺก ทุตียชฺฌานิกาทีสุ, วิจาโร ตตียชฺฌานิกาทีสุ, ปีติ จตุตฺถชฺฌานิกาทีสุ นุปฺปชฺชติฯ สนฺนิฏฺฐานสภาวตฺตา อธิโมโกฺข อสนฺนิฏฺฐานสภาเว วิจิกิจฺฉา จิเตฺต นุปฺปชฺชติฯ วีริยํ พลนายกตฺตา ทุพฺพเลสุ ปญฺจทฺวาราวชฺชนาทีสุ โสฬสจิเตฺตสุ นุปฺปชฺชติฯ ปีติ สมฺปิยายนสภาวตฺตา โทมนสฺสุเปกฺขา สหคเตสุ นุปฺปชฺชติฯ ฉโนฺท อิจฺฉาสภาวตฺตา อิจฺฉารหิเตสุ อเหตุเกสุ โมมูหจิเตฺตสุจ นุปฺปชฺชตีติ อาห **ปกิณฺณเกสุปน วิตโกฺกฯลฯ โมมูหวชฺชิตจิเตฺตสู**ติฯ เต ปน จิตฺตุปฺปาทา ปกิณฺณกวิวชฺชิตา สปกิณฺณกาติ สมฺพโนฺธฯ

๑๑๙. **อกุสเลสู**ติ อกุสลเจตสิเกสุฯ สพฺพากุสล สาธารณานามฯ ตสฺมา สเพฺพสุปิ ทฺวาทสากุสลจิเตฺตสุ ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ

[๗๘] วิภาวนิยํ ปน

ปจฺฉิมํ ปุริมสฺส สมตฺถนวจนนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อิทญฺหิ ฐานํ จิเตฺตสุ ลพฺภมานตาทสฺสนปธานนฺติฯ ยสฺมา ปน สพฺพานิ อกุสลจิตฺตานิ อิเมหิ จตูหิ วินา นุปฺปชฺชนฺติฯ น หิ ตานิ ปาเปสุ อาทีนวํ ปสฺสิตฺวา ฐิตานํ อุปฺปชฺชนฺติฯ นจ เตหิ ลชฺชายวา ภเยนวา อุกฺกณฺฐิตานํฯ นาปิ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมาหิตานนฺติฯ ตสฺมา เต สเพฺพสุ เตสุ ลพฺภนฺตีติฯ ยสฺมาจ ทิฏฺฐิมานา ขเนฺธสุ อสฺสาทํ อมุญฺจิตฺวาว เตสุ ตถา ตถา อามสิตฺวา ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา เต โลภมูลจิเตฺตเสฺวว อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชเนฺตสุ ปน เตสุ ทิฏฺฐิ ขเนฺธสุ อตฺตคฺคาหํ ทฬฺหํ คเหตฺวา ตํ อตฺตํ นิจฺจตาทีหิ มิจฺฉาสภาเวหิเอว ปรามสนฺตี ปวตฺตติฯ มาโน ปน ขเนฺธ อหนฺติ ทฬฺหํ คเหตฺวา ตํ คหิตาการํ เสยฺย ตาทีหิเอว อามสโนฺต ปวตฺตติฯ ตสฺมา เต อามสนาการโต อสทิสวุตฺติโนเอว โหนฺตีติ อาหฯ **ทิฏฺฐิจตูสุฯลฯ วิปฺปยุเตฺตสู**ติฯ เย ปน ทิฏฺฐิคติกา ทิฏฺฐิยา ยถาคหิตํ อตฺตานเมว อหนฺติ คณฺหนฺติฯ เตสํปิ ทิฏฺฐิมานา

อามสนาการํ ปตฺวา อสทิสวุตฺติกาเอว โหนฺติฯ น หิ มานสฺส วิย ทิฏฺฐิยา อตฺต สํปคฺคหเณ พฺยาปาโร อตฺถิฯ น จ ทิฏฺฐิยา วิย มานสฺส ธมฺมานํ อยาถาวปกฺขปริกปฺปเนติฯ เตเนว หิ อหํ คาโห มาโน อนาคามีนํปิ ปวตฺตติฯ อตฺตคฺคาหภูตา ปน ทิฏฺฐิ ปุถุชฺชนาน เมวาติฯ

[๗๙] **วิภาวนิยํ** ปน

"มาโนปิ อหํมานวเสน ปวตฺตนโต ทิฏฺฐิสทิโสว ปวตฺตตีติ ทิฏฺฐิยา สห เอกจิตฺตุปฺปาเท นปวตฺตตี"ติ วตฺวา เกสร สีโห ปมาย ตํ อตฺถํ สาเธติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

สทิสปฺปวตฺติ หิ นาม สหปวตฺติยา เอว การณนฺติฯ มจฺฉริยํ ปน อตฺตสมฺปตฺตีสุ ลคฺคน โลภสมุฏฺฐิตํปิ ตาสํ ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหนากาเรน ปวตฺตตฺตา เอกเนฺตน ปฏิฆสมฺป ยุตฺต เมว โหตีติ วุตฺตํ **โทโสฯลฯ จิเตฺตสู**ติฯ อกมฺมญฺญ ลกฺขณํ ถินมิทฺธํ กมฺมญฺญสภาเวสุ อสงฺขาริเกสุ นสมฺภวตีติ วุตฺตํ **ถินมิทฺธํ ปญฺจสุ สสงฺขาริก จิเตฺตสู**ติฯ จตฺตาโร สพฺพา กุสลสาธารณาฯ ตโย โลภ ทิฏฺฐิมานาฯ จตฺตาโร โทสาทโยฯ ทฺวยํ ถินมิทฺธํฯ **วิจิกิจฺฉา จิเตฺตจา**ติ จสโทฺท อวธารเณฯ วิจิกิจฺฉาจิเตฺตเอวาติ อโตฺถฯ จตุทฺทส อกุสล เจตสิกาฯ

๑๒๐. **โสภเณสู**ติ โสภณเจตสิเกสุฯ โลกุตฺตเร อฏฺฐงฺคิกมเคฺค ตีสุ ขเนฺธสุ ปญฺญากฺขเนฺธ สมฺมาสงฺกโปฺป นาม สมฺมาทิฏฺฐิปจฺฉิมโกว โหติฯ ตสฺมา ปาทกชฺฌานาทิวเสน ตสฺมิํ อสติปิ ปญฺญากฺขโนฺธ นปริหายติฯ สีลสมาธิกฺขนฺธธเมฺมสุ ปน เอโก เอกสฺส กิจฺจํ นสาเธติฯ ตสฺมา โลกุตฺตร มเคฺค สตฺตงฺคิกโต เหฏฺฐา นปวตฺตตีติ อาห **วิรติโย ปน ติโสฺสปิฯลฯ ลพฺภนฺตี**ติฯ นิยตาว เอกโตว สพฺพถาปิ ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ ตตฺถ **นิยตาวา**ติ น โลกิเยสฺวิย กทาจิเอว ลพฺภนฺติฯ อถโข สพฺพทาปิ นิยตา หุตฺวาว ลพฺภนฺติฯ กสฺมา, โลกุตฺตร ธมฺมานํ นิจฺจํ สีเลสุ ปริปูรการิตาวเสน ปวตฺตตฺตาฯ น หิ เต โลกิยา วิย กทาจิ ทานวเสน กทาจิ สุตปริยตฺติวเสน กทาจิ กสิณภาวนาทิวเสน ปวตฺตนฺตีติฯ เอกโต วาติ นโลกิเยสุ วิย วิสุํ วิสุํ ลพฺภนฺติฯ อถโข ติโสฺสปิ เอกโต หุตฺวาว ลพฺภนฺติฯ กสฺมา, อภินฺนารมฺมณตฺตาฯ น หิ เต โลกิยา วิย วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสงฺขาตานิ ชีวิตินฺทฺริยาทีนิ นานารมฺมณานิ อารพฺภ ปวตฺตนฺติฯ เอกํปน นิพฺพานเมว อารพฺภปวตฺตนฺตีติฯ **สพฺพถาปี**ติ น โลกิเยสุ วิย เอกเท สปฺปหานวเสน ลพฺภนฺติฯ อถโข ติโสฺสปิ อนวเสส ทุจฺจริต ทุราชีวปฺปหานากาเรน ลพฺภนฺติฯ โลกิเยสุหิ สกิํ อุปฺปนฺนา สมฺมาวาจา จตุพฺพิธานิ วจีทุจฺจริตานิ สพฺพานิ เอกโต ปชหิตุํ นสโกฺกติฯ มุสาวาท วิรติ มุสาวาทเมว ปชหิตุํ สโกฺกติฯ น อิตรานิฯ มุสาวาทํปิ สมูลํ สานุสยํ ปชหิตุํ นสโกฺกติฯ ตถา ปิสุณวาจา วิรติ ปิสุณวาจเมว ปชหิตุํ สโกฺกติฯ น อิตรานิฯ ปิสุณวาจํปิ สมูลํ สานุสยํ ปชหิตุํ น สโกฺกติฯ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ โลกุตฺตเรสุ ปน สกิํ อุปฺปนฺนา สมฺมาวาจา สพฺพานิ วจีทุจฺจริตานิ สมูลานิ สานุสยานิ ปชหติฯ สกิํ อุปฺปโนฺน สมฺมากมฺมโนฺต สพฺพานิ กายทุจฺจริตานิ สมูลานิ สานุสยานิ ปชหติฯ สกิํ อุปฺปโนฺน สมฺมาอาชีโว สพฺพานิ อาชีวเหตุกานิ กายวจีทุจฺจริตานิ สมูลานิ สานุสยานิ ปชหติฯ อิติ ติโสฺส โลกุตฺตเรสุเอว สพฺพถาปิ ลพฺภนฺตีติฯ วิสโทฺท อวยวสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ สกิํ อุปฺปนฺนา เอกา สมฺมาวาจา มุสาวาทปฺปหานวเสนาปิ ลพฺภติฯ นเกวลญฺจ ตปฺปหานวเสเนวฯ อถโข ปิสุณวาจาปหานวเสนปิ ลพฺภตีติ สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ เอตฺถจ ทุจฺจริตานิ สมูลานิ สานุสยานีติ เอตฺถ กายวจีโจปน ภาคิยานิ กามราคานุสยาทีนิ อุปริมคฺควชฺฌานิ กิเลสชาตานิ อรูปเสกฺขานํปิ สนฺติเยวฯ กามรูปเสกฺขานํ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตสฺมา เตสํ ปชหนวเสน อุปริมคฺค ผลวิรตีนํ ทุจฺจริตปฺปหานํ ทฏฺฐพฺพํฯ กามาวจรกุสเลเสฺวว, นปน กามาวจรวิปากกฺริยจิเตฺตสุ, นาปิมหคฺคตจิเตฺตสูติ อธิปฺปาโยฯ กามาวจรกุสเลสุปิ กามภูมิยํ อุปฺปเนฺนสุเอว, นรูปารูปภูมิยํ อุปฺปเนฺนสุฯ น หิ พฺรหฺมานํ วิ

รมิตพฺพวตฺถุ สงฺขาตานิ กายวจีทุจฺจริตานินาม อตฺถิฯ นจ โลกิยวิรติโย วิรมิตพฺพ วตฺถุรหิเตสุ ปุคฺคเลสุ ปวตฺตนฺตีติฯ อุปริ ฉกามาวจรเทเว สุปิ นปวตฺตนฺตีติ วทนฺติฯ ตํ กถาวตฺถุมฺหิ วิจาริตเมวฯ ยทิ เอวํ มนุสฺสโลเกปิ ตีสุ เหฏฺฐิมผลเฏฺฐสุ ตาสํ อปฺปวตฺติ อาปชฺชติฯ น หิ เตสํปิ ปาณาติปาตาทีนิ วิรมิตพฺพวตฺถูนินาม อตฺถีติฯ สจฺจํ, อิธ ปน สตฺตวิธอาปตฺติกฺขนฺธาปิ วิรมิตพฺพวตฺถุฏฺฐาเน ฐิตาฯ ตถา ติวิธกุหนวตฺถูนิจฯ ตานิจ กานิจิ เตสํ ผลฏฺฐานํปิ สาธารณานิเอวฯ มนุสฺสานญฺจ ยานิ กานิจิ ตสฺส ตสฺส สมาทินฺนสฺส สิกฺขาปทสฺส วตฺถูนิปิ วิรมิตพฺพวตฺถูนิเอวฯ ยานิปิ กามเสกฺขานํ กายวาจา วิปฺผนฺทนกรานิ กิเลสชาตานิ สมุเจฺฉทวิรตีนํ วตฺถุภูตานิ สนฺติฯ ตานิ เตสํ ตทงฺค วิรตีนํปิ วตฺถูนิเอวาติฯ **กทาจิ สนฺทิสฺสนฺตี**ติ สมาทานสมฺปตฺตวิรตีนํ อญฺญตรวเสน ปวตฺตกาเลเอว สนฺทิสฺสนฺติฯ เอวํ สนฺทิสฺส มานาปิ ภินฺนารมฺมณตฺตา น เอกโต หุตฺวา สนฺทิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ **วิสุํ วิสุ**นฺติฯ วิสุํวิสุํ สนฺทิสฺสมานาปิ เอเกกทุจฺจริตปฺปหานวเสเนว สนฺทิสฺสนฺติฯ น โลกุตฺตเรสุ วิย สพฺพถาปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๒๑. อปฺปนาปตฺตานํ อปฺปมญฺญานํ โสมนสฺสสหคตภาโวว วิภเงฺค วุโตฺตติ วุตฺตํ **ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตมหคฺคตจิเตฺตสู**ติฯ เอตาหิ ปรสตฺตานํ เหตุ อธิมตฺตพฺยาปารา โหนฺติ, ตสฺมา อติสนฺตาย นิพฺยาปาราย ปญฺจมชฺฌานุเปกฺขาย สห นปวตฺตนฺตีติฯ อปฺปนาปุพฺพภาคภูตานํ ปน ตาสํ อุเปกฺขาเวทนายปิ สมฺปโยโค อฏฺฐกถายํ อนุญฺญาโตเยวาติ วุตฺตํ **กามาวจรฯลฯ จิเตฺตสุจา**ติฯ **กทาจี**ติ การุญฺญปฺปกติกสฺส อนิสฺสุกิโนจ ปเรสํ วิปตฺติสมฺปตฺติทสฺสนกาเลฯ **นานาหุตฺวา ชายนฺตี**ติ เตสํ วิปตฺติทสฺสนกาเล อนุกมฺปนวเสน กรุณา เอว ชายติ, นมุทิตาฯ สมฺปตฺติทสฺสนกาเล ปน โมทนวเสน มุทิตาว ชายติ, นกรุณาติ เอวํ วิสุํ วิสุํ หุตฺวา ชายนฺตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปเนตา โทสสมุฏฺฐิตานํ วิหิํสา อรตีนํ นิสฺสรณภูตาติ สุตฺตเนฺตสุ วุตฺตาฯ โทมนสฺสปฏิปกฺขญฺจโส มนสฺสเมว โหติฯ ตสฺมา ตาสํ อปฺปนาปุพฺพภาคภูตานํปิ นิจฺจํ โสมนสฺสโยคเมว เกจิ อิจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ **อุเปกฺขาสหคเตสุฯลฯ เกจิ วทนฺตี**ติฯ โส ปน เตสํ วาโท อฏฺฐกถายปิ สห วิรุโทฺธฯ ตสฺมา ตํ พหู วิญฺญุโน น สมฺปฏิจฺฉนฺตีติ กตฺวา โสวาโท เถเรน เกจิวาโทนาม กโตฯ ยสฺมาจ สเพฺพสํปิ โลกิย โลกุตฺตรชฺฌานานํ ปุพฺพภาค ภาวนา นาม อปฺปนาสนฺนกาเลเอว โสมนสฺสชฺฌานานํ ปุพฺพภาคา โสมนสฺสสหคตา โหนฺติฯ อุเปกฺขาฌานานํ ปุพฺพภาคา อุเปกฺขาสหคตา โหนฺติฯ อนาสนฺนกาเล ปน สเพฺพสํปิ เตสํ ปุพฺพภาคา กทาจิ โสมนสฺสสหคตา, กทาจิ อุเปกฺขาสหคตาโหนฺติฯ ตสฺมา โส วาโท เกจิวาโทว กาตุํ ยุโตฺตติฯ เอตฺถจ สพฺพานิปิ สมถวิปสฺสนาภาวนาจิตฺตานินาม อาทิมฺหิ เยภุเยฺยน อุเปกฺขาสหคตานิเอว ภเวยฺยุํ, ยทิยิ ตานิ อาทิโตเยว ปฏฺฐาย โสมนสฺสสหชาตานิ สิยุํฯ ตทา อิเม สตฺตา โสมนสฺสชาเตสุ กเมฺมสุ อนภิรตานาม นตฺถีติ อญฺญํ กมฺมํ ฉเฑฺฑตฺวา ภาวนากมฺมเมว อนุยุเญฺชยฺยุนฺติฯ ปจฺฉา ปน อตฺตโน ภาวนาย ปุพฺพาปริยวิเสสทสฺสนกาเลเอว โสมนสฺส สหชาตานิ ภวนฺติฯ ปฏิกูลา รมฺมเณสุ ปน อสุภภาวนาจิเตฺตสุ ทุกฺขิตสตฺตารมฺมเณสุจ กรุณาภาวนาจิเตฺตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อปิจ อิมา กรุณามุทิตานาม ปกติกาเลปิ อุปฺปชฺชนฺติเยวฯ ตาสุ ปน มุทิตา ตาว อิฏฺฐสมฺปตฺติวิสยาติ สาเยภุเยฺยน โสมนสฺส สหชาตาติ ยุตฺตเมตํฯ กรุณา ปน อนิฏฺฐวิปตฺติวิสยาติ สา เยภุเยฺยน อุเปกฺขาสหชาตา เอว สิยาฯ นจ เอตา ปรสตฺตเหตุ อธิมตฺตพฺยาปาราติ กตฺวา อุเปกฺขาเวทนาย สห วิรุทฺธาเอวาติ สกฺกา วตฺตุํฯ สา หิ อปฺปนํ อปตฺตาเวทนุเปกฺขานาม อารมฺมณรสานุภวเนเอว นิพฺยาปาราโหติฯ น อญฺญกิเจฺจสุฯ ตถา หิ สตฺตา อุเปกฺขาสหคต จิเตฺตหิ อทินฺนํปิ อาทิยนฺติ, ทานํปิ เทนฺติ, อญฺญานิปิ มหนฺตานิ ปุญฺญาปุญฺญกมฺมานิ กโรนฺติเยวาติฯ ตสฺมา อปฺปนา ปตฺตานเญฺญว ตาสํ เวทนุเปกฺขาย สห วิรุทฺธภาโว วตฺตุํ ยุโตฺตติฯ

[๘๐] เอตฺตาวตา ยํ วุตฺตํ **วิภาวนิยํ**

“กรุณามุทิตา ภาวนากาเล อปฺปนาวีถิโต ปุเพฺพ ปริจยวเสน อุเปกฺขาสหคตจิเตฺตหิปิ ปริกมฺมํ โหติฯ ยถาตํ ปคุณคนฺถํ สชฺฌายนฺตสฺส กทาจิ อญฺญวิหิ ตสฺสาปิ สชฺฌายนํ, ยถาจ ปคุณวิปสฺสนาย สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺสกทาจิ ปริจยพเลน ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตหิปิ สมฺมสนนฺติ อุเปกฺขา สหคตกามาวจเรสุ กรุณา มุทิตานํ อสมฺภววาโท เกจิวาโท กโต”ติฯ ตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กิญฺจาปิ กสิณนิมิตฺตาทีนิ อารมฺมณานิ อคมฺภีรานิเอว โหนฺติฯ ตถาปิ โยคกมฺมพเลน จิตฺตสมาธานพเลน กิเลส ทูรีภาเวนจ ตทารมฺมเณสุ ฌานจิเตฺตสุ ญาณํ เอกเนฺตน ปวตฺต ติเยวาติ อาห **สเพฺพสุปิ ปญฺจฯลฯ จิเตฺตสุจา**ติฯ

๑๒๒. ตโย วิรติธมฺมาฯ ทฺวยํ อปฺปมญฺญายุคฬํฯ เอวํ โส ภณเจตสิกา โสภเณเสฺวว จิเตฺตสุ จตฺธา จตูหิ ปกาเรหิ สมฺปยุตฺตาติ โยชนาฯ อิทานิ สเพฺพสํปิ เจโต ยุตฺตานํ นิยตานิยตโยคิวิภาคํ ทเสฺสตุํ อิสฺสาติอาทิมาหฯ กรุณา อาทิ ยสฺสาติ กรุณาทิฯ อปฺปมญฺญา ทฺวยํฯ อิสฺสามเจฺฉรกุกฺกุจฺจานิจ วิรติโยจ กรุณาทิจ **อิสฺสามเจฺฉ รกุกฺกุจฺจวิรติกรุณาทโย**ฯ เต นานาจ ชายนฺติ, กทาจิจ ชายนฺติฯ มาโนจ กทาจิเอว ชายติฯ ถินมิทฺธญฺจ ตถา กทาจิ เอว ชายติฯ ชายมานํ ปน อญฺญมญฺญํ สเหว ชายติฯ นนานาติ โยชนาฯ เอตฺถจ อปฺปมญฺญาวิรตีนํ นานา กทาจิ โยโค เหฎฺฐาจ วุโตฺตฯ อุปริจ วกฺขติฯ อิสฺสาทีนํจ อุปริ วกฺขติฯ มานถินมิทฺธานํ ปน อิธ วตฺตโพฺพติฯ ตตฺถ มาโน จตูสุ ทิฎฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ ลพฺภมาโนปิ กทาจิ เตสํ เสโยฺย หมสฺมีติอาทินา ปวตฺตกาเลเอว ลพฺภติ, นอญฺญทาฯ ถินมิทฺธํ ปญฺจสุ สสงฺขาริเกสุ ลพฺภมานํปิ กทาจิ เตสํ นิทฺทาติภูตวเสน อกมฺมญฺญตาย ปวตฺติกาเลเอว ลพฺภติฯ น อญฺญทาฯ ตทา ลพฺภมานํปน ทฺวยํ สเหว ลพฺภติฯ น นานาติฯ

[๘๑] วิภาวนิยํ ปน

“ถินมิทฺธํ กทาจิ อิสฺสามเจฺฉรกุกฺกุเจฺจหิเจว มาเนนจ สห ชายติฯ กทาจิ เตหิ เตนจ นานา ชายตี”ติ โยชนา วุตฺตาฯ สา สารโต น ปเจฺจตพฺพาฯ

น หิ เตหิ เตนจ ตสฺส สหภาโว นานาภาโวจ กิจฺจารมฺมณวิโรธาวิโรธภาเวน สิโทฺธติฯ

ยาจ **ฎีกายํ**

มาโนจ ถินมิทฺธญฺจ กทาจิ นานา ชายติฯ การณํ วุตฺตเมวฯ โยชนา วุตฺตาฯ สาปิ น สุนฺทราฯ กทาจิ สหชายตีติฯ

ยถาวุตฺตานุสาเรนาติ สตฺตสพฺพตฺถยุชฺชนฺตีติอาทินา วุตฺตปฺปการํ อนุสาเรน **เสสา**ติ เอกาทสหิ อนิยต โยคีหิ อวเสสา เอกจตฺตาลีสธมฺมาฯ เต ยถาวุตฺตานุสาเรน อตฺตนา ลพฺภมาน จิตฺตุปฺปาเทสุ อนิยตโยคิโน เวทิตพฺพาติ โยชนาฯ

๑๒๓. เอวํ เจตสิกานํ โยคฏฺฐานปริจฺฉินฺทนวเสน สมฺปโยคนยํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยุตฺตธมฺมราสิปริจฺฉินฺทนวเสน สงฺคห นยํ ทเสฺสโนฺต **สงฺคหญฺจา**ติอาทิมาหฯ อิทานิ เตสํ สงฺคหญฺจ ยถารหํ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ **ฉตฺตึสา**ติอาทิ สงฺคหนยสฺส อุเทฺทสคาถาฯ สตฺตปญฺญตฺตารมฺมณา อปฺปมญฺญา นิพฺพานา รมฺมเณสุ นลพฺภนฺติติ วุตฺตํ **อปฺปมญฺญาวชฺชิตา**ติ ตถา อฎฺฐสุ ทุตียชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวชฺชา อญฺญสมานา ทฺวาทสเจต สิกา อปฺปมญฺญาวชฺชิตา เตวีสติ โสภณเจตสิกาเจติ ปญฺจตฺตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติอาทินยํ ตถา

สเทฺทน นิทฺทิสติฯ **เตเอวา**ติ วิตกฺก วิจาร ปีติสุขวชฺชา อุเปกฺขาสหคตา เต เอว เตตฺตึสธมฺมาฯ **อฏฺฐสูติ** เอตฺถ อฏฺฐจ อฏฺฐจ อฏฺฐาติ เอกเสสนิเทฺทโส, วิจฺฉาโลปนิเทฺทโสวา ทฏฺฐโพฺพฯ **ปญฺจกชฺฌาน วเสนา**ติ ปาฬิยํ ปญฺจกนเยน วุตฺตสฺส ฌานเภทสฺส วเสน, จตุกฺกนเยน วุตฺตสฺส ฌานเภทสฺส วเสน ปน จตุธาว สงฺคโห โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ทฺวีสุ รูปปฐมชฺฌานลาภีสุ ทุตียชฺฌานํ อุปฺปาเทเนฺตสฺสุ มโนฺท วิตกฺกโม อติกฺกมิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺส จตุรงฺคิกํ ทุตียชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ ติกฺขปโญฺญ ปน วิตกฺก วิจาเร เอกโต อติกฺกมิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺส ติยงฺคิกํ ทุตียชฺฌานํ อุปฺปชฺชตีติ อยํ เตสํ นยานํ วิเสโสฯ

๑๒๔. กิจฺจารมฺมณวิรุทฺธตฺตา วิรติโย มหคฺคเตสุ นุปฺปชฺชนฺตีติ อาห **วิรติตฺตยวชฺชิตา**ติฯ วิรติโย หิ กายวจี วิโสธนกิจฺจา โหนฺติฯ มหคฺคตชฺฌานานิ ปน สุวิสุทฺธกายวจี ปโยคเสฺสว จิตฺตวิโสธนกิจฺจานิฯ วิรติโยจ วีติกฺกมิตพฺพ วตฺถุํวา นิพฺพานํวา อารพฺภ ปวตฺตนฺติฯ มหคฺคตชฺฌานานิ ปน ปญฺญตฺติ โยวา มหคฺคตธเมฺมวาติฯ

๑๒๕. กิจฺจารมฺมณวิ รุทฺธตฺตาเยว วิรติอปฺปมญฺญาโย เอกสฺมึ จิเตฺต เทฺว นลพฺภนฺตีติ วุตฺตํฯ **อปฺปมญฺญา วิรติโย ปเนตฺถฯลฯ โยเชตพฺพา**ติฯ วิรติโย เอกเนฺตน ทุสฺสิลฺยปฺปหาน กิจฺจตฺตา ตปฺปหาน กิจฺจรหิเตสุ โลกิยาพฺยากเตสุ นลพฺภนฺตีติ วุตฺตํ **วิรติวชฺชิตา**ติฯ ปญฺจสิกฺขาปทา กุสลาเยวาติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ อิทญฺจ โลกิยสิกฺขาปทานิ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปฺปมญฺญานํ สตฺตปญฺญตฺตารมฺมณตฺตา มหาวิปากานญฺจ เอกนฺต ปริตฺตารมฺมณตฺตา ตาสํ เตสุ สมฺภโว นตฺถีติ วุตฺตํ **อปฺปมญฺญา วิรติวชฺชิตา**ติฯ นนุ กามกุสลํ สตฺตปญฺญตฺตาทิ อารมฺมณํปิ โหตีติ ตพฺพิปาเกนปิ เตน สทิสา รมฺมเณน ภวิตพฺพนฺติฯ นฯ วิกปฺปรหิตตฺตาฯ ปญฺญตฺติโย หิ อวิชฺชมานตฺตา มหคฺคตานุตฺตรธมฺมาจ สณฺหสุขุมธมฺมตฺตา ตถา ตถา วิกเปฺปตฺวาวา ปฏิวิชฺฌิตฺวาวา คณฺหนฺตานํ กุสลาทีนํ เอว อารมฺมณภูตา โหนฺติฯ กามวิปากานิ ปน สยํ อติทุพฺพลตาย อารมฺมณํ วิกเปฺปตฺวา วิคเหตุํ นสโกฺกนฺติ, กุโต ปฏิวิชฺฌิตฺวา คเหตุํฯ ตสฺมา ตานิ ปญฺญตฺติโยวา มหคฺคตานุตฺตรธเมฺมวา อาลมฺพิตุํ น สโกฺกนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ มหคฺคตวิปากานิ ปน วิกปฺปรหิตานิปิ อปฺปนาปตฺตกมฺมวิเส สนิพฺพตฺตตฺตา ภาวนาพลนิมฺมิตานิ ปญฺญตฺติวิเสสานิ อาลมฺพิตุํ สโกฺกนฺตีติฯ

[๘๒] วิภาวนิยํ ปน

> กามตณฺหาธินกมฺมชนิตตฺตา กามวิปากานิ กามตณฺหาย อารมฺมณภูเต กามธเมฺมเอว อาลมฺพิตุํ ลภนฺตีติ อธิปฺปาเยน ‘‘กามตณฺหาธินสฺส ผลภูตตฺตา’’ติ วตฺวา ทาสิปุโตฺตปมาย ตทตฺถํ วิภาเวติฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

เอวญฺหิ สติ มหคฺคตวิปากานิปิ รูปารูปตณฺหาธิน กมฺมชนิตานิ เอว โหนฺตีติ ตานิปิ รูปารูปตณฺหานํ อารมฺมณภูเต มหคฺคต ธเมฺมเอว อาลเมฺพยฺยุนฺติฯ อปิจ, กามตณฺหาปิ กามธเมฺมเอว อารมฺมณํ กโรติฯ น ปญฺญตฺติธเมฺมติ นตฺถิฯ นจ อิตฺถิปุริสาทิ หตฺถ ปาทาทิ ปญฺญตฺตีสุ อสฺสาทวเสน ปวตฺตา ตณฺหา กามตณฺหา นาม นโหตีติ อตฺถิฯ **สุเภ**ติ กุสเลฯ **มเน**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ สุเภ กฺริเย ปาเกติ นิทฺธารณียํ ทฏฺฐพฺพํฯ สเหตุฯ ลฯ มเน ทฺวาทสธาว สงฺคโหติวา โยเชตพฺพํฯ **นวิชฺชเนฺตตฺถา**ติ วชฺชิตานํ สงฺคโหฯ **เอตฺถา**ติ โสภณจิเตฺตสุฯ **ทฺวยนฺ**ติ วิรติ อปฺปมญฺญาทฺวยํฯ **อนุตฺตเร**ติ วิเสสกานํ สงฺคโหฯ **ฌาน ธมฺมา**ติ วิตกฺกาทโยฯ มชฺฌิเม มหคฺคเต อปฺปมญฺญาจ ฌานธมฺมา จฯ ปริเตฺตสุ กามโสภเณสุ อปฺปมญฺญาจ วิรติ ญาณปีติโยจ วิเสสกา, สงฺคหนย เภทการกาติ อโตฺถฯ

๑๒๖. สตฺตรสธมฺมา โลภทิฏฺฐีหิ สทฺธึ เอกูนวีสติ หุตฺวา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ โยชนาฯ ปีติวชฺชิตา อญฺญสมานา ทฺวาทส เจตสิกา อกุสลสาธารณา จตฺตาโรจาติ โสฬสธมฺมา โลภทิฏฺฐีหิ สห อฏฺฐารส หุตฺวา สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ โยชนาฯ อิสฺสามจฺฉริย กุกฺกุจฺจานิ กิจฺจโต อารมฺมณโต จ ภินฺนานิ โหนฺตีติ วุตฺตํ **อิสฺสาฯลฯ โยเชตพฺพานี**ติฯ สเพฺพสฺปิ อกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ สมฺปยุตฺตธมฺมา ธมฺมโต อสทิสาเอว โหนฺติฯ คณนโต ปน เอกเจฺจ เอกเจฺจหิ สทิสาเอว โหนฺตีติ วุตฺตํ **ทฺวาทสฯลฯ สงฺคหิตาภวนฺตี**ติฯ เอตฺถจ ปญฺจสุ อสงฺขาริเกสุ ปถมทุตีเยสุ เอกูนวีสติฯ ตตียจตุเตฺถสุ อฏฺฐารสฯ ปญฺจเม วีสติฯ ปญฺจสุ สสงฺขาริเกสุ ปถมทุตีเยสุ เอกวีสติฯ ตตียจตุเตฺถสุ วีสติฯ ปญฺจเม ทฺวาวีสติฯ โมมูหทฺวเย ปนฺนรสาติ เอวํ อกุสเลสุ สตฺต สงฺคหา ภวนฺติฯ เตนาห เอกูนวีสาติอาทึฯ **สาธารณา**ติ สพฺพา กุสลสาธารณาฯ **สมานา**ติ อญฺญสมานาฯ **อปเร**ติ ฉนฺทปีติอธิโมเกฺข ถเปตฺวา เอกเจฺจฯ

๑๒๗. **หสนจิเตฺต**ติ หสิตุปฺปาทจิเตฺตฯ **โวฏฺฐพฺพเน**ติ มโนทฺวาราวชฺชเนฯ **สุขสนฺตีรเณ**ติ โสมนสฺส สนฺตีรเณฯ **มโน ธาตุตฺติกา เหตุก ปฏิสนฺธิ ยุคเฬ**ติ ปญฺจทฺวาราวชฺชน สมฺปฏิจฺฉนทฺวยสงฺขาเต มโนธาตุตฺติเกเจว อุเปกฺขา สนฺตีรณ ทฺวยสงฺขาเต อเหตุก ปฏิสนฺธิ ยุคเฬจฯ สพฺพตฺถ สเพฺพสุ อเหตุเกสุ สตฺต, ตโต เสสา ปกิณฺณกา ปน ยถารหํ ยุชฺชนฺติ, อิติ เตตฺตึส วิธสงฺคโห มยา วุโตฺตติ โยชนาฯ

๑๒๘. อิทานิ อยํ เจตสิกนิเทฺทโสติ กตฺวา จิตฺตสฺส วิย เอกสฺสปิ เจตสิกสฺส ภูมิชาติ สมฺปโยคาทิ เภเทน วิภาโค กเถตโพฺพติ ตํ ทเสฺสตุํ อนฺติมคาถมาหฯ อิตฺถํ อิมินา ยถาวุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตาวิยุตฺตานํ เจตสิกานํ โสฬสวิธํ สมฺปโยคญฺจ เตตฺตึสวิธํ สงฺคหญฺจ ญตฺวา เตสํ ยถา โยคํ จิเตฺตน สมํ เภทํ อุทฺทิเสติ โยชนาฯ ผโสฺส ตาว เอกูนนวุติยา เอกวีสสเตสฺวา จิเตฺตสุ ยุตฺตตฺตา เอกูนนวุติ เอกวีสสตวิเธวาติ เอวํ ทฺวิปญฺญาสเจตสิเก วิสุํ วิสุํ อุทฺธริตฺวา ยถาโยคํ ภูมิชาติสมฺปโยคาทิเภเทหิ เตสํ วิภาคํ กเถยฺยาติ อโตฺถฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย เจตสิก สงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

ปกิณฺณก สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๒๙. เอวํ วิสุํ วิสุํ จิตฺตเจตสิกานํ นิเทฺทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุน อุภินฺนํ นิเทฺทสํ ทเสฺสนฺโต **สมฺปยุตฺตายถาโยค**นฺติอาทิมาหฯ ยถาโยคํ สมฺปยุตฺตา สภาวโต เตปญฺญาส จิตฺตเจตสิกา เย ธมฺมา มยา วิสุํ วิสุํ นิทฺทิฏฺฐาฯ อิทานิ ยถา รหํ เตสํ อุภินฺนํ สงฺคโหนาม นิยฺยเตติ โยชนาฯ ตตฺถ อตฺตโน อตฺตโน ภาโว สภาโวฯ ธมฺมานํ อาเวนิกลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ จิตฺตํ ตาว ภูมิชาติสมฺปโยคาทิเภเทน เอกูน นวุติวิธํปิ อตฺตโน อารมฺมณ วิชานนสงฺขาเตน อาเวนิกลกฺขเณน เอกเมว โหติฯ ผโสฺสปิ ภูมิชาติสมฺปโย คาทิเภเทน เอกูนนวุติวิโธปิ ผุสนลกฺขเณน เอโกว โหติ ตถา เวทนาสญฺญาทโยติ เอวํ สภาวโต เตปญฺญาส เอว โหนฺตีติฯ เวทนาเหตุโต กิจฺจทฺวาราลมฺพณวตฺถุโต ปวโตฺต สงฺคโหติ สมฺพนฺธฯ ตตฺถ **เวทนาเหตุโต**ติ เวทนาเภท เหตุเภทโตฯ เอวํ กิจฺจทฺวาราลมฺพณ วตฺถุโตติ เอตฺถปิฯ **จิตฺตุปฺปาทวเสเนวา**ติ จิตฺตวเสเนว นิยฺยเตติ สมฺพนฺธฯ เอวสเทฺทน เจตสิเก นิวเตฺตติฯ เอตฺตาวตา ฉนฺนํ ปกิณฺณกสงฺคหานํ วจนโตฺถ อิเธว ตาว เถเรน ทสฺสิโต โหติ เวทนาเภเทน จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห เวทนาสงฺคโห, เหตุเภเทน จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห เหตุสงฺคโหติอาทินาฯ

[๘๓] วิภาวนิยํ ปน

> จิตฺตุปฺปาทสเทฺทน เจตสิกธเมฺมปิ คเหตฺวา อญฺญํ นิวเตฺต ตพฺพํ อปสฺสโนฺต ''น กตฺถจิ ตํวิรเหนา''ติ วทติฯ ตํ นยุชฺชติเยวฯ

น หิ อิธ เอตฺตกา เจตสิกา สุขสหคตา, เอตฺตกา ทุกฺข สหคตาติอาทินา เอโกปิ สงฺคโห เจตสิเกหิ นีโต นาม อตฺถิฯ สุขสหคตํ กุสลวิปากํ กายวิญฺญาณเมกเมวาติอาทินา ปน จิเตฺตนเอว นีโตหิฯ จิเตฺต ปน สิเทฺธ เจต สิกาปิ สิทฺธาเอวาติ กตฺวา จิตฺตุปฺปาทวเสเนวาติ อิทํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๓๐. **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉสุ สงฺคเหสุฯ เวทนาเภเทน ตํสมฺปยุตฺตานํ จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห **เวทนาสงฺคโห**ฯ

[๘๔] วิภาวนิยํ ปน

> ''สุขาทิเวทนานํ ตํสหคตจิตฺตุปฺปาทานญฺจ วิภาควเสน สงฺคโห เวทนาสงฺคโห''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ จสเทฺทน เวทนาสงฺคโหจ เวทนาสหคต จิตฺตุปฺปาท สงฺคโหจาติ อิมสฺมึ อเตฺถ เวทนาสงฺคโหติ เอกเสสนิเทฺทโส โหตีติ ทเสฺสติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อิธ หิ เวทนาเภโท อิมสฺส สงฺคหสฺส นิสฺสยธมฺมปริคฺคหตฺถํเอว วุโตฺตฯ น เวทนานํจ วิสุํ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติฯ ตตฺถ**ติวิธา เวทนา**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ นนุ สํยุตฺตเก เทฺวปิ ติโสฺสปิ ปญฺจปิ ฉปิ อฏฺฐารสปิ ฉตฺตึสปิ อฏฺฐสตํปิ เวทนา วุตฺตาติฯ สจฺจํฯ อนุภวนลกฺขเณน ปน เวทนา ติวิธาเอว โหติฯ เย หิ เกจิ ยํกิญฺจิ อารมฺมณํ อนุภวนฺติฯ เต ตํ สาตโตวา อนุภวนฺติ อสาตโตวา มชฺฌตฺตโตวาฯ ตโต อโญฺญ ปกาโร นตฺถีติฯ อเญฺญ ปน ปเภทา เตน เตน ปริยาเยน วุตฺตาฯ ตตฺถ หิ เทฺว กายิกเจตสิกวเสน วุตฺตาฯ ยถาห-กตมาจ ภิกฺขเว เทฺว เวทนา กายิกาจ เจตสิกาจาติฯ สุขทุกฺข วเสนวา อุเปกฺขํ สุเข สงฺคเหตฺวาฯ ยถาห-เทฺว เวทนา วุตฺตา ภควตา สุขา เวทนา ทุกฺขาเวทนาฯ ยายํ ภเนฺต อทุกฺข มสุขา เวทนาฯ สนฺตสฺมึ เอสาปณีเต สุเข วุตฺตา ภควตาติฯ

วิภาวนิยํ ปน

อนวชฺชปกฺขิกํ อุเปกฺขํ สุเข สาวชฺชปกฺขิกญฺจ ทุเกฺข สงฺคเหตฺวา เทฺว วุตฺตาติ วุตฺตํฯ ตํ ปาฬิยํ อนาคตํปิ ยุชฺชติเยวฯ

อินฺทฺริยเภทวเสน ปญฺจฯ ผสฺสเภทวเสน ฉฯ อุปวิจารเภท วเสน อฎฺฐารสฯ ฉ เคหสฺสิตานิ ฉ เนกฺขมฺมสฺสิตานีติ เอวํ ปเจฺจกํ ทฺวาทสนฺนํ โสมนสฺส โทมนสฺสอุเปกฺขานํ วเสน ฉตฺติํสฯ ตาเยว กาลตฺตยวเสน อฎฺฐสตํ เวทนา วุตฺตาติฯ ยญฺจ กตฺถจิ สุเตฺต ยํกิญฺจิ เวทยิตํ สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วุตฺตํฯ ตํ สงฺขารทุกฺขตาวเสน วุตฺตนฺติฯ เหฎฺฐา ปน จิตฺตนิเทฺทเส จิตฺตานิ อินฺทฺริยเภทวเสน นิทฺทิฎฺฐานีติ กตฺวา อิธปิ อินฺทฺริยเภทวเสเนว จิตฺตานิ สงฺคเหตุํ ปุน **สุขํฯลฯ ปญฺจธา โหตี**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เยสุ ธเมฺมสุ อาธิ ปจฺจวเสน สุขทุกฺขานิ อินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ เตสํ กายิก มานสิกวเสน ทฺวิธตฺตา ตานิปิ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยนฺติ ทฺวิธา วุตฺตานิฯ อุเปกฺขาย ปน อาธิปจฺจฎฺฐานภูตา ธมฺมา มานสิกา เอว โหนฺตีติสา อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ เอกธาว วุตฺตาติฯ อปิจ, เตปิ ปริยาเยน ทฺวิธา โหนฺติฯ จกฺขาทิปสาทกาย นิสฺสิตานํปิ สพฺภาวโตฯ เวทนาปน เอกรสตฺตา เอกธาว วุตฺตาติฯ

วิภาวนิยํ ปน

''กายิกํ มานสิกํ สาตเภทโต สุขทุกฺขานิ ทฺวิธา วุตฺตานี''ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ สภาวโต อิฎฺฐานิฎฺฐโผฎฺฐพฺพา นุภวนลกฺขณานิ สุข ทุกฺขานิฯ สภาวโตวา ปริกปฺปนโตวา อิฎฺฐานิฎฺฐมชฺฌตฺตานุภวน ลกฺขณานิ อิตรานีติฯ **เสสานี**ติ ยถาวุตฺต สุขทุกฺขโตมนสฺส โทมนสฺสยุเตฺตหิ เสสานิ พาตฺติํส กามาวจรจิตฺตานิ เตวีสติ ปญฺจมชฺฌานิกจิตฺตานิจาติ สพฺพานิ ปญฺจปญฺญาสจิตฺตานิฯ **เอกตฺถา**ติ เอกสฺมิํ จิเตฺตฯ อิตรา หิ อุเปกฺขาเวทนาฯ

๑๓๑. เหตูนํ เภเทน ตํสมฺปยุตฺตานํ จิตฺตเจตสิกาน สงฺคโห **เหตุสงฺคโห**ฯ

[๘๕] วิภาวนิยํ ปน

''โลภาทิเหตูนํ วิภาควเสน ตํสมฺปยุตฺตธมฺมวเสนจ สงฺคโห เหตุสงฺคโห''ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

การณํ วุตฺตเมวฯ เหตูนาม ฉพฺพิธา ภวนฺตีติ สมฺพนฺธฯ ตตฺถ เหตุกิจฺจํนาม อารมฺมเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สุปฺปติฎฺฐิตภาว สาธนํฯ ยถา หิ รุกฺขสฺส มูลานิ สยํ อโนฺต ปถวิยํ วทฺธิตฺวา ปถวิรเสจ อาโปรเสจ คเหตฺวา รุกฺขํ ยาว อคฺคา อภิหรนฺติฯ วาเตวา มโหเฆวา อาคเต รุกฺขํ สุฎฺฐุ อากฑฺฒิตฺวา ติฎฺฐนฺติ, เอวํ รุโกฺข วุโทฺธ วิรุโฬฺห วิปุโล จิรฎฺฐิติโกจ โหติฯ เอวเมวํ อิเมปิ ธมฺมา สยํ อารมฺมเณสุ ถิรปตฺตา หุตฺวา สมฺปยุตฺตธเมฺม ตตฺถ วุเทฺธ วิรุเฬฺห วิปุเล จิรฎฺฐิติเกจ สาเธนฺตีติฯ อเหตุกจิตฺตานิปน ชลตเล อมูลกเสวา ลานิ วิย อารมฺมเณ สุฎฺฐุ ปติฎฺฐิตานิ น โหนฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อปเร ปน ธมฺมานํ กุสลาทิภาวสาธนํ เหตุกิจฺจนฺติ วทนฺติฯ เอวํสเนฺต เยสํ สหชาตเหตุ นตฺถิฯ เตสํ อกุสลภาโว อพฺยากตภาโวจ นสมฺปเชฺชยฺยฯ ยานิจ ลทฺธเหตุปจฺจยานิ รูปานิฯ เตสญฺจ กุสลาทิภาโว อาปเชฺชยฺยาติ วตฺวา ตํวาทํ ปฎิปกฺขิปนฺติฯ ยถา ปน โลเก อนฺธกาโรนาม เกนจิ ปจฺจย วิเสเสน สาเธตโพฺพ น โหติฯ ยตฺถ อาโลโก นตฺถิฯ ตตฺถ โส อตฺตโน ธมฺมตาย สิโทฺธ โหติฯ เอวเมวํ ธเมฺมสุ มุยฺหนกฺริยาภูโต โมหนฺธกาโรปิ อตฺตโน ธมฺมตาย เอว อกุสโล ภวิตุํ อรหติฯ ตถา หิ อิจฺฉานาม อตฺถิฯ สามุยฺหนกฺริยาย ยุตฺ

ตา ลคฺคนภาวํ ปตฺวา โลโภ อกุสโล นาม โหติฯ สทฺธาย ยุตฺตา ปน ธมฺมจฺฉนฺทภาวํ ปตฺวา กุสลจฺฉโนฺทนาม โหติฯ ตถา อกฺขนฺตินาม อตฺถิฯ สาปิ มุยฺหน กฺริยาย ยุตฺตา ปฏิฆภาวํ ปตฺวา โทโส อกุสโลนาม โหติฯ สทฺธาย ยุตฺตา ปน อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตีติอาทินา นเยน ปาปธมฺม ปาปารมฺมณ วิโรธภาวํ ปตฺวา อโลโภ กุสโลนาม โหติฯ มุยฺหนกฺริยา ปน อสุเกน ยุตฺตา อกุสโลนามฯ อสุเกน ยุตฺตา กุสโลนามาติ นตฺถิฯ อมฺพิลตฺถาย อเญฺญน สํโยคกิจฺจรหิโต ชาติอมฺพิลรโส วิย เอกนฺตอกุสลชาติกาเอว โหตีติฯ โยจ ธโมฺม กุสโล อกุสโลจ น โหติฯ โส อพฺยากโตติ เอตฺตกเมว ธมฺมานํ อพฺยากตภาวสิทฺธิยา การณํฯ ตสฺมา อเหตุกจิตฺตานํ รูปนิพฺพานานญฺจ อพฺยากตภาโวปิ อตฺตโน ธมฺม ตายเอว สิโทฺธฯ ตตฺถ โมโห เสสมูลานํปิ มูลํ โหติฯ รชฺชนทุสฺสนานิปิ หิ มุยฺหนนิสฺสนฺทานิเอว โหนฺติฯ อโลภาทีนญฺจ กุสลภาโว อวิชฺชานุสเยน สเหว สิโทฺธติฯ ตานิ ปน โลภาทีนิ โลภสหคตาทีนํ วิเสสมูลานิ โหนฺติฯ รชฺชนาทินิสฺสนฺทานิ หิ ทิฏฺฐิมานาทีนิฯ อรชฺชนาทินิสฺสนฺทานิ จ สทฺธาทีนีติฯ ยสฺมา ปน เหตุโยนาม สมฺปยุตฺเตสุ ปธานธมฺมา โหนฺติฯ ตสฺมา สเหตุกวิปากกฺริยานํ อพฺยากตภาโว ปน เหตุ มุเขน ปิ วตฺตุํ ยุตฺโตฯ

[๘๖] เอตฺตาวตา ยํ วุตฺตํ **วิภาวนิยํ**

> ''อปเร ปน กุสลาทีนํ กุสลาทิภาวสาธนํ เหตุ ภาโว''ติ วทนฺติฯ เอวํ สติ เหตูนํ อตฺตโน กุสลา ทิภาวสาธโน อโญฺญ เหตุ มคฺคิตโพฺพ สิยาฯ อถ เสสสมฺปยุตฺตเหตุปฏิพโทฺธ เตสํ กุสลาทิภาโว, เอวมฺปิ โมมูห จิตฺตสมฺปยุตฺตสฺส เหตุโน อกุสล ภาโว อปฺปฏิพโทฺธ สิยาฯ อถ ตสฺส สภาวโต อกุสลภาโวปิ สิยาฯ เอวํสติ เสสเหตูนมฺปิ สภาวโต กุสลาทิภาโวติ เตสํ วิย สมฺปยุตฺต ธมฺมานมฺปิ โส เหตุปฏิพโทฺธ นสิยา, ยทิจ เหตุปฏิพโทฺธ กุสลาทิภาโวฯ ตทา อเหตุกานํ อพฺยากตภาโว นสิยาติ อลมติ นิปฺปปิเฟนนาติ ตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

ยถาจ ลทฺธชฺฌานปจฺจเยสุ รูปารูปธเมฺมสุ ฌานงฺคานิ อรูปธเมฺมสุเอว อุปนิชฺฌานฏฺฐํ ผรนฺติ, น รูปธเมฺมสุฯ เต ปน ฌานธมฺม สมุฏฺฐิ ตตฺตาเอว ฌานปจฺจยุปฺปเนฺนสุ วุตฺตาฯ เอวเมว เหตุโยปิ อรูป ธเมฺมสุเอว กุสลาทิภาวํ ผรนฺติฯ น รูปธเมฺมสุฯ เต ปน เหตุ สมุฏฺฐิตตฺตาเอว เหตุปจฺจยุปฺปเนฺนสุ วุตฺตาติ น เตสํ รูปธมฺมานํ กุสลาทิภาวาปตฺติ โจเทตพฺพาติฯ

[๘๗] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

> ''กุสลาทิภาโว ปน กุสลากุสลานํ โยนิโส อโยนิโส มนสิการปฏิพโทฺธ''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ วิจาเร ตพฺพํฯ

ตถา หิ สูริยาโลเก อาคเต ทิวา พลานํ หํสาทีนํ โอกาโส โหติฯ รตฺตนฺธกาเล อาคเต รตฺติพลานํ อุลูกาทีนํ โอกาโส โหติฯ นจ เต อาโลกนฺธการา เตสํ วณฺณาทิวิเสสํ สาเมนฺติฯ ตํ ปน เตสํ โยนิโยเอว สาเธนฺติฯ ตตฺถ อาโลโก วิย โยนิโสมนสิกาโร ทฏฺฐโพฺพฯ อนฺธกาโร วิย อิตโรฯ เต สตฺตา วิย กุสลากุสลาฯ วณฺณาทิวิเสโส วิย กุสลาทิภาโวฯ โยนิโย วิย เหตุโย ทฏฺฐพฺพาติฯ อพฺยากตานํ ปนาติ สพฺพํ โย ธโมฺม กุสโล อกุสโลจ น โหติฯ โส อพฺยากโตติ วุตฺตปเกฺข ปตติเยวาติฯ **ตตฺถาติ** เหตุสงฺคเหฯ สเหตุกานํ ปริคฺคหสุขตฺถํ อิธ วเชฺชตพฺพานิปิ อเหตุกานิ ปฐมํ อุทฺธฏานิฯ เตนาห **เสสานิ ปนฯ ลฯ สเหตุกา เนวาติ**ฯ เตสํวา อเหตุกนามํปิ เหตูนํ วเสเนว วิสุํ สิทฺธนฺติ เตสํปิ อิธ สงฺคหณํ อวิรุทฺธํ โหติฯ เตนาห **อเหตุ**

กาฎฺฐารเสกาติอาทิฯ สภาว เภเทน ฉพฺพิธาปิ เหตุโย กุสลา กุสลา พฺยากตชาติเภเทน นวธา โหนฺตีติ วุตฺตํ **โลโภ โทโสจา**ติอาทิฯ

๑๓๒. จุทฺทสนฺนํ กิจฺจานํ เภเทน ตํกิจฺจวนฺตานํ จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห **กิจฺจสงฺคโห**ฯ

[๘๘] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ วิภาควเสน ตํกิจฺจวนฺตานญฺจ ปริเจฺฉทวเสน สงฺคโห กิจฺจสงฺคโห’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เยน เอกกเมฺมน เอโก อุปปตฺติภโวนิพฺพตฺตติฯ ตสฺมึ สรเสนวา ลทฺธวิพาธเนนวา ปริกฺขีเณ โส ภโว นิรุชฺฌติฯ เอกสฺส กมฺมสฺส โอกาโส โหติฯ ตสฺมา ตโต นิพฺพตฺต ภวโต จุตสฺส อนฺตรา ขณมตฺตํปิ อฎฺฐตฺวา ลโทฺธกาเสน เอเกน กเมฺมน ปุน ภวนฺตราทิ ปฏิสนฺธาน วเสน อภินิพฺพตฺติ **ปฏิสนฺธิกิจฺจํ**ฯ ตถา นิพฺพตฺตสฺส อุปปตฺติภวสนฺตานสฺส ยาว ตํ กมฺมํ นขิยฺยติฯ ตาว อวิเจฺฉท ปวตฺติปจฺจยงฺคภาเวน ปวตฺติ **ภวงฺคกิจฺจํ**ฯ ตสฺส หิ ตถา ปวตฺติยา สติ อายุป พนฺธาจ อุสฺมา ปพนฺธาจ ปวตฺตนฺติเยวาติ เอเต ตโย ธมฺมา อิมํ กายํ อภิชฺชมานํ รกฺขนฺตีติฯ ยถาห –

> อายุ อุสฺมาจ วิญฺญาณํ, ยทา กายํ ชหนฺติ มํ;
> อปวิโทฺธ ตทา เสติ, นิรตฺถํว กลิงฺครนฺติฯ

อาวชฺชนํ จิตฺตสนฺตานสฺส อาวฎฺฎนํ, ตํวา อาวเชฺชติ อาวเฎฺฎติ, อาวฎฺฎติวา ตํ เอตฺถ เอเตนาติวา **อาวชฺชนํ**ฯ ภวงฺค วีถิโต โอกฺกมิตฺวา อารมฺมณนฺตราภิมุขํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อาวเชฺชติวา อารมฺมณนฺตเร อาโภคํ กโรตีติ อาวชฺชนํฯ ทสฺสนาทีนิ ปากฎานิฯ **โวฎฺฐพฺพน**นฺติ วิสุํ อวจฺฉินฺทิตฺวา ถปนํ อิทํ นีลนฺติวา ปีตกนฺติวา สุภนฺติวาอสุภนฺติวา อสงฺกรโตถปนํ นิยมนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ชวนนฺติวา ชโวติวา เวโคติวา อตฺถโต เอกํฯ อสนินิปาโต วิย เวคสหิตสฺส เอเกกสฺส ปิตฺตสฺส ปวตฺติ **ชวนกิจฺจํ**ฯ

[๘๙] ยํปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘อารมฺมเณ ตํตํกิจฺจสาธนวเสน อเนกกฺขตฺตุํ เอกกฺขตฺตุํวา ชวมานสฺส วิย ปวตฺติ ชวนกิจฺจ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ชวมานสฺส จิตฺตสฺส เอกวารมเตฺตน นิวตฺตินาม อตฺถิฯ มคฺคาติญฺญาชวนานิปิ หิ เอกาวชฺชนปริกมฺมจิตฺตโต ปฎฺฐาย เอกเวเคน ปวตฺตชวมานจิตฺตสนฺตานปติตานิ เอว โหนฺติฯ น ปน ตานิ วิสุํ สิเทฺธน ชเวน ชวนฺตีติฯ

[๙๐] ตตฺถ จ

> ชวมานสฺส วิย ปวตฺตีติ เอเตน วิสุํ วิสุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา นํ ขณิกธมฺมานํ สีฆคมนสงฺขาโต ชโวนาม วิสุํ นตฺถิฯ พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺติวเสน ปน สีฆคจฺฉนฺตปุริส สทิสตฺตา เอว ชวนนฺติ วุจฺจตีติ ทสฺสิตํ โหติฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

อสนินิปาโต วิย เวคสหิตสฺส เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ปวตฺติชวนกิจฺจนฺติ หิ เหฏฺฐา วุตฺตํฯ ภวงฺคจิตฺตญฺหิ ทีฆํ อทฺธานํ ปูเรตฺวา ปวตฺตํปิ นทิโสเต วุยฺหมานํ สุกฺขปณฺณํ วิย เวครหิตํ โหติฯ ชวนจิตฺตํ ปน เอกเมกํปิ สมานํ อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐ วชิรํ วิย เวคสหิตเมว ปวตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํ อารมฺมณํ เอตสฺสาติ **ตทารมฺมณํ**ฯ ยํ ชวเนน คหิตํ, ตเทวสฺส อารมฺมณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยํ ชวเนน คหิตารมฺมณํ, ตเสฺสว คหิตตฺตา ตทารมฺมณํ นามาติ หิ วุตฺตํฯ ตสฺสวา ชวนสฺส อารมฺมณํ อสฺส อารมฺมณนฺติ ตทารมฺมณํฯ อิธ ปน ตทารมฺมณภาโว อธิเปฺปโตฯ นิพฺพตฺตมานภวโต วจนํ มุจฺจนํ ปริคฬนํ **จุติ**ฯ อิทานิ ตานิ กิจฺจานิ อนิยมโต น ปวตฺตนฺติฯ ฐานนิยเมเนว ปวตฺตนฺตีติ ทเสฺสตุํ ฐานเภโท วุโตฺตฯ ติฏฺฐติ ปวตฺตติ ตํตํ กิจฺจวนฺตํ จิตฺตํ เอตฺถาติ **ฐานํ**ฯ โอกาโสฯ ตํตํ อนฺตรากาโลติ วุตฺตํ โหติฯ กาโลปิ หิ กาลวนฺตานํ ปวตฺติวิสยตฺตา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ปฏิสนฺธิยา ฐานํ ปฏิสนฺธิฏฺฐานํฯ ปฏิสนฺธกาโล ปฏิสนฺธิกฺขโณติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

[๙๑] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ปฏิสนฺธิยา ฐานํ ปฏิสนฺธิฏฺฐานนฺติ วตฺวา กามํ ปฏิสนฺธิวินิ มุตฺตํ ฐานํนาม นตฺถิฯ สุขคฺคหณตฺถํ ปน สิลา ปุตฺตกสฺส สรีรนฺติอาทีสุ วิย อเภเทปิ เภทปริกปฺปนาติ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น คเหตพฺพํฯ

กาโล หิ นาม สภาวโต อวิชฺชมาโนปิ จิตฺตสฺส วิสุํ อารมฺมณภูโต เอโก ปญฺญตฺติธโมฺมฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ มหาวิปากจิตฺตานํ วิปจฺจนฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ เอตานิ หิ จตูสุ ฐาเนสุ วิปจฺจนฺติฯ ปฏิสนฺธิยํ ภวเงฺค จุติยํ ตทารมฺมเณติ วตฺวา ตํ วิตฺถาเรเนฺตน ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเล ปฏิสนฺธิหุตฺวา วิปจฺจนฺติฯ อสเงฺขฺยยฺยํปิ อายุ กาลํ ภวงฺคํ หุตฺวา มรณ กาเล จุติ หุตฺวาติ กาโลว วุโตฺตติฯ อิตรถา กิจฺจานิ วิย ฐานานิปิ จุทฺทสวิธานิเอว วตฺตพฺพานิ สิยุนฺติฯ ฐานานํ วิตฺถารเภโท ปน อุปริ ทฺวีสุ ปวตฺติสงฺคเหสุ จิตฺตปวตฺติวิธานานุสาเรน เวทิตโพฺพติฯ ยสฺมา โอมกํ ทฺวิเหตุกกุสลํ สยํ โส มนสฺสยุตฺตํปิ สมานํ อติทุพฺพลตฺตา โสมนสฺส ปฏิสนฺธึ ทาตุํ นสโกฺกติฯ ตสฺมา โสมนสฺสสนฺตีรณํ ปฏิสนฺธิฏฺฐานํ นคจฺฉตีติ วุตฺตํ **เทฺวอุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิเจวา**ติฯ ตถา หิ ปฏฺฐาเน ปีติสหคตตฺติเก ปฏิจฺจวาเร เหตุปจฺจนิเก ตํ ปฏิสนฺธิฏฺฐาเนน อุทฺธฏนฺติฯ มโนทฺวาราวชฺชนํ ปริตฺตารมฺมเณวา อวิภูตา รมฺมเณวา ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานํปิ วิปาก สนฺตานโต ลทฺธปจฺจยภาเวน ทุพฺพลตฺตา ชวนเวครหิตเมว โหตีติ วุตฺตํ **อาวชฺชน ทฺวย วชฺชิตานี**ติฯ

[๙๒] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘อารมฺมณรสานุภวนา ภาวโต’’ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อ การณํฯ

น หิ อารมฺมณ รสานุภวนํ ชวนกิจฺจ สิทฺธิยา ชวนาม ลาภสฺสจ การณํ โหติฯ ตํ ปน ชวนกิจฺจสิทฺธิยา ผลเม วโหตีติฯ ยสฺมา ปน ผลจิตฺตํ อาเสวนภาวรหิตํปิ มคฺค เจตนาย มหานุภาวตฺตา ปริกมฺมภาวนาพเลน จ ปวตฺตตฺตา อารมฺมเณ เวคสหิตเมว ปตตีติ ตสฺสชวเนสุ คหณํกตํฯ

[๙๓] วิภาวนิยํ ปน

มคฺคาภิญฺญาชวนานํ เอกวารเมว ปวตฺตตฺตา ชวนกิจฺจํ น สมฺปชฺชตีติ อธิปฺปาเยน ‘‘เอกจิตฺตกฺขณิกํปิ โลกุตฺตร มคฺคาทิตํ ตํสภาววนฺตตาย ชวนกิจฺจํ นามา’’ติ วตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาโณปมาย ตมตฺถํ วิภาเวติฯ ตํ น ยุชฺชติเยวฯ

อิทานิ สมานกิจฺจคณนานิ จิตฺตานิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ เตสุ ปนาติอาทิมาหฯ ปฏิสนฺธาทโย นาม จิตฺตุปฺปาทาติ สมฺพนฺโธฯ

[๙๔] วิภาวนิยํ ปน

นามกิจฺจเภเทนาติปิ โยเชติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

นามเภทสฺส วิสุํ วตฺตพฺพาภาวโตติฯ เอกกิจฺจฏฺฐาน ทฺวิกิจฺจฏฺฐาน ติกิจฺจฏฺฐาน จตุกิจฺจฏฺฐาน ปญฺจกิจฺจฏฺฐานานิ จิตฺตานิ ยถากฺกมํ อฏฺฐสฏฺฐิจ ตถา เทฺวจ นวจ อฏฺฐจ เทฺวจ นิทฺทิเสติ โยชนาฯ

๑๓๓. จกฺขาทีนํ ทฺวารานํ เภเทน จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห **ทฺวารสงฺคโห**ฯ

[๙๕] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ทฺวารานญฺจ ทฺวารปวตฺตจิตฺตานญฺจ ปริเจฺฉทวเสน สงฺคโห ทฺวารสงฺคโห’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เทฺว ชนา อรนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ ทฺวารํฯ นครสฺส อโนฺต ชนา พหิชนาจ เยน ฉิทฺทมเคฺคน นิกฺขมนฺติ ปวิสนฺติจ, ตเสฺสตํ นามํฯ เทฺว ชนา อรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ทฺวารนฺติปิ วทนฺติฯ อปิจ, ทุวิธํ ทฺวารํ อากาสทฺวารํ มณฺฑทฺวารนฺติฯ ตตฺถ อากาสทฺวารํนาม ยถาวุโตฺต ฉิทฺทมโคฺคฯ มณฺฑทฺวารํนาม อาทาส ปฏฺฏมโย อาโลกมโคฺคฯ ตํ ปน ปุญฺญวนฺตานํ เคเหสุ โยชียติฯ ยถา จ เตสุ, ตถา สตฺตานํ สรีเรสุปิ เทฺวเอว โหนฺติฯ นวทฺวาโร มหาวโณติ หิ ฉิทฺททฺวารํ วุตฺตํฯ นวนฺวุติโลมกูปสหสฺสา นิปิ ฉิทฺททฺวารานิเอวฯ อิธ ปน อาทาสปฏฺฏสทิสํ มณฺฑทฺวารํ อธิเปฺปตํฯ ตํปิ หิ อารมฺมณิกธมฺมานํ อารมฺมณธมฺมานญฺจ นิคฺคมน ปวิสน มุขปถภาวโต ทฺวารสทิสตฺตา ทฺวารนฺติ วุจฺจตีติฯ ตํ ปน รูปมณฺฑ ทฺวารํ อรูปมณฺฑทฺวารนฺติ ทุวิธํฯ รูปมณฺฑทฺวารํปิ กมฺมวิเสสมหาภูต วิเสสสิเทฺธน มณฺฑภาววิเสเสน ปญฺจวิธนฺติ ทเสฺสตุํ จกฺขุทฺวารนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺขุเมวจกฺขุทฺวาร**นฺติ ยสฺมึ จกฺขุมฺหิ จนฺท มณฺฑลาทีนิ รูปนิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติฯ อาวชฺชนาทีนิจ ยมฺหิ ปญฺญาตานิ ตานิ นิมิตฺตานิ คณฺหนฺติฯ ตสฺมาตเทว จกฺขุ เตสํ ทฺวินฺนํ วิสยวิส ยิภาวุปคมนสฺส มุขปถภูตตฺตา จกฺขุทฺวารํนามาติ อโตฺถฯ อถวา, เยน จกฺขุมเณฺฑน พหิทฺธา จนฺทมณฺฑลาทีนิ รูปานิ อโนฺต อาวชฺชนาทีนํ วิสยภาวํ อุปคจฺฉนฺติฯ เยนจ อโนฺต อาวชฺชนาทีนิ พหิทฺธา เตสํ รูปานํ วิสยิภาวํ อุปคจฺฉนฺติฯ ตเมว ยถาวุตฺต การเณน จกฺขุทฺวารํ นามาติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

[๙๖] ฏีกาสุ ปน

‘‘อาวชฺชนาทีนํ อรูปธมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต ทฺวารสทิสตฺตา ทฺวารานี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

รูปาทีนํ อารมฺมณานํปิ ปวตฺติมุขภูตตฺตาฯ วกฺขติ หิ ฉพฺพิธา วิสยปวตฺติโยติฯ เอตฺถจ วิสยานํ รูปาทีนํ อารมฺมณานํ ทฺวาเรสุ อาปาตา คมน สงฺขาตา ปวตฺติโย **วิสยปวตฺติโย**ติ วุจฺจนฺตีติฯ ตตฺถ จกฺขุเมว จกฺขุทฺวารนฺติ เอเตน จกฺขุสฺส ทฺวารํ จกฺขุทฺวารนฺติ อตฺถํ นิวเตฺตติฯ ตถา **โสตาทโย โสต ทฺวาราทีนี**ติ เอเตน โสต เมว โสตทฺวารํฯลฯ มโนเอว มโนทฺวารํฯ น มนานํ ทฺวารํ มโนทฺวารนฺติ อิมมตฺถํ อติทิสฺสติฯ ตสฺส ปน มนสฺส พหุวิธตฺตา อิธ อธิเปฺปตํ มนํ ทเสฺสโนฺต **มโนทฺวารํ ปน ภวงฺคนฺติ ปวุจฺจตี**ติ วุตฺตํฯ

[๙๗] วิภาวนิยํ ปน

"อาวชฺชนาทีนํ มนานํ ทฺวารนฺติ มโนทฺวาร"นฺติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

การณํ วุตฺตเมวฯ ตตฺถ สพฺพํ เอกูนนวุติวิธํปิ จิตฺตํ มโนทฺวาร เมวนาม โหติฯ อิธ ปน อุปฺปตฺติทฺวารเมว อธิเปฺปตนฺติ กตฺวา ภวงฺคนฺติ ปวุจฺจตีติ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาวตายุกํ นทิโสตมิว ปวตฺตมานํ เอกูนวีสติวิธํ ภวงฺคจิตฺตเมว อิธ มโนทฺวารนฺติ วุจฺจติ, กถียตีติ อโตฺถฯ

[๙๘] วิภาวนิยํ ปน

> ยถา คามสฺส ทฺวารํนาม คามานนฺตรเมว โหติฯ เอวํ อาวชฺชนาทีนํ มนานํ ปวตฺติมุขเภฺฐน ทฺวารํนาม อาวชฺชนานนฺตรํ ภวงฺคเมว สิยาฯ น ตโต ปุริมานิ ภวงฺคานีติ อธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ "ภวงฺคนฺติ อาวชฺชานานนฺตรํ ภวงฺค"นฺติฯ ตํ น คเหตพฺพํฯ

เอวญฺหิ สติ เยสุ จกฺขุปสาทาทีสุ รูปาทีนิ อาปาตํ นาคจฺฉนฺติฯ ตานิปิ อาวชฺชนาทีนํ วีถิจิตฺตานํ ปวตฺติมุขานิ เอว น โหนฺตีติ กตฺวา ทฺวารานินาม นสิยุํฯ น จ ตถา สกฺกา วตฺตุํฯ ปาฬิยเมว เตสํ ทฺวารรูปภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ อิธจ วกฺขติ ปสาทวิญฺญตฺติสงฺขาตํ สตฺตวิธํปิ ทฺวารรูปํนามาติฯ

[๙๙] ยญฺจ **ตตฺถ**

> สาวชฺชนํ ภวงฺคนฺตุ, มโนทฺวารนฺติ วุจฺจตีติ –
> สาธกวจนํ อาหฺุ; ตํปิ อิธ นยุชฺชติเยวฯ

ตญฺหิ อาวชฺชนํปิ มโนทฺวารปกฺขิกํ กตฺวา ทีเปตีติฯ ยตฺถ ปน จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเปจ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํฯ โสตญฺจฯ ลฯ มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺมจ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณนฺติ วุตฺตํฯ ตเตฺถว ตํ ยุตฺตํฯ ตตฺถ หิ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติยา จตูสุ ปจฺจเยสุ จกฺขุรูปานิ เอว สรูปโต วุตฺตานีติ อิตเร อาวชฺชนญฺจ สมฺปยุตฺตกฺขนฺธา จาติ เทฺว ปจฺจยา จสเทฺทน คหิตา, เอวํ โสตวิญฺญาณาทีสุปิฯ มโนวิญฺญาเณ ปน มนญฺจาติ เอตฺถ ภวงฺคจิเตฺตน สห อาวชฺชนํ คเหตฺวา จสเทฺทน สมฺปยุตฺตกฺขนฺธา คหิตาฯ เอวญฺหิ สติ จตฺตา โรปจฺจยา โหนฺตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ ธาตุวิภงฺคฏฺฐกถายํ ปฏิจฺจาติ นาม อาคตฏฺฐาเน อาวชฺชนํ วิสุํ นกาตพฺพํฯ ภวงฺคนิสฺสิตกเมว กาตพฺพนฺติฯ ตสฺมา อิธ มโนติ สหาวชฺชนกํ ภวงฺคํฯ มโน วิญฺญาณนฺติ ชวนมโนวิญฺญาณนฺติฯ เอตฺถจ ปฏิจฺจาตินาม อาคตฏฺฐาเนติ เอเตน อญฺญตฺถ ปน อาวชฺชนํ ทฺวารปกฺขิกํ นกาตพฺพนฺติ สิทฺธํ โหติฯ ปฏิจฺจาติ อาคตตฺตาเยวจ ภวงฺคํปิ อาวชฺชนา นนฺตรํ ภวงฺคทฺวยเมว อิมิสฺสํ ปาฬิยํ คเหตพฺพํฯ สนฺนิหิตปจฺจยานํ เอว ตตฺถ อธิเปฺปตตฺตาติฯ อิธ ปน ทฺวารภาวา รหสฺส สพฺพสฺส อุปฺปตฺติธมฺมสฺส ปริคฺคหิตตฺตา สพฺพํ ภวงฺคํ อธิเปฺปตํฯ น หิ กิญฺจิ ภวงฺคํ นาม อตฺถิฯ ยํ มโนทฺวารภาวารหํ น สิยาติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ **ตตฺถา**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ, เตสุ ฉสุ ทฺ

วาเรสุ จกฺขุ ทฺวาเรติ สมฺพนฺโธฯ **ยถารหนฺ**ติ อารมฺมณภูมิปุคฺคลมนสิการา ทีนํ อนุรูปวเสนฯ **สพฺพถาปี**ติ วิสุํ วิสุํ ฉจตฺตาลีส เภทสงฺขาเตน สพฺพปกาเรนปิ อคหิต คหณ วเสน, จตุ ปญฺญา สาติ สมฺพนฺโธฯ สพฺพถาปีติวา อาวชฺชนาทิ ตทารมฺมณ ปริโย สานวเสน อเนกกิจฺจ เภทยุตฺเตน สพฺพปกาเรนปิ, กามาวจราเนวาติ สมฺพนฺโธฯ ยานิ อาวชฺชนาทีนิ กิจฺจานิ ทฺวาร วิการํ ปฏิจฺจ ปวตฺตนฺติ, ตํ กิจฺจวนฺตานิเอว ทฺวาเร นิยุตฺตานีติ อเตฺถน ทฺวาริกานินาม โหนฺติฯ ปฏิสนฺธิ ภวงฺค จุติ กิจฺจานิปน ทฺวารวิกาเรน วินา เกวลํ กมฺมวเสเนว สิชฺฌนฺติฯ ตสฺมา ตํกิจฺ จวนฺตานิ ทฺวาริกานินาม นโหนฺตีติ วุตฺตํ **เอกูนฯลฯ ทฺวารวิมุตฺตานี**ติ เอตฺถ จ ทฺวารวิกาโร นาม อตฺตนิ อารมฺมณานํ อาปาตาคมนวเสน ภวงฺคสฺส จลนํ, จกฺขาทีนญฺจ อตฺตนิ วิญฺญาณุปฺ ปาทน สตฺติวิเสส โยโค ทฏฺฐโพฺพฯ

[๑๐๐] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘จกฺขาทิทฺวาเรสุ อปวตฺตนโต มโนทฺวารสงฺขาต ภวงฺคโต อารมฺมณนฺตร คหณวเสน อปวตฺติโตจ ทฺวารวิมุตฺตานี’’ติ วุตฺตํ, ตํ อฏฺฐกถายปิ สห นสเมติฯ

ปฏิสนฺธิ ภวงฺค จุติ วเสนาติ หิ วุตฺตํฯ เอเตน หิ กิจฺจสีเสเนว จิตฺตานํ ทฺวาริก ทฺวารวิมุตฺตภาโค เถเรน ทสฺสิโตฯ เตเนว หิ เหฏฺฐาปิ **ปญฺจทฺวาราวชฺชนฯลฯ ตทารมฺมณวเสนา**ติ อาทินา กิจฺจสีเสเนว จิตฺตานํ จกฺขุทฺวาริกาทิภาโว วุโตฺตติฯ นนุ จกฺขาทิทฺวาเรสุ อปวตฺตน โตติ อิมินา เอตทโตฺถว วุโตฺตติ เจฯ นฯ อธิเปฺปตตฺถวิรหสฺส อปสงฺค นิวตฺตกสฺสจ สํวณฺณนา วากฺยสฺส ปโยชนาภาวโตติฯ ฉทฺวาริกานิเจว สนฺตีรณ ตทารมฺมณกิจฺจานํ วเสน ทฺวารวิมุตฺ ตานิจ ปฏิสนฺธาทิกิจฺจานํ วเสนาติ อธิปฺปาโยฯ ปญฺจทฺวาริกานิจ ฉทฺวาริกานิจ **ปญฺจฉทฺวาริ กานิ**ฯ กทาจิ ฉทฺวาริกานิเจว ตานิ กทาจิ ทฺวารวิมุตฺตานิจาติ **ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ**ฯ ทฺวารส โทฺท เจตฺถอธิการวเสน โยชียติฯ

[๑๐๑] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ฉทฺวาริกานิจ ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิจา’’ติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เหฏฺฐา จุณฺณิยวาเกฺย ตถา อสุตตฺตาติฯ เอกทฺวาริกจิตฺตานิฯ ลฯ สพฺพถา ทฺวารวิมุตฺตา นิจ ยถากฺกมํ ฉตฺตึสติฯลฯ นวธา เจติ ปญฺจธา ปริทีปเยติ โยชนาฯ

๑๓๔. รูปาทีนํ อารมฺมณานํ เภเทน จิตฺตเจตสิกานํ สงฺคโห **อารมฺมณสงฺคโห**ฯ

[๑๐๒] ฎีกาสุ ปน

> ‘‘อารมฺมณานํ สรูปโต วิภาคโต ตํวิสยจิตฺตโต จ สงฺคโห อารมฺมณสงฺคโห’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อยญฺหิ จิตฺตเจตสิกานํ เอว สงฺคโหฯ น อารมฺมณานนฺติฯ รูปาทีนํ วจนโตฺถ อุปริ อา คมิสฺสติฯ ทุพฺพลปุริเสน ทณฺฑาทิวิย จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียติ อมุญฺจมาเนหิ คณฺหียตีติ อาลมฺพณํฯ อารมฺมณสเทฺท ปน สติ จิตฺตเจตสิกานิ อาคนฺตฺวา เอตฺถ รมนฺตีติ อารมฺมณํฯ

[๑๐๓] ยํปน **วิภาวนิยํ**

“ทุพฺพลปุริเสน ทณฺฑาทิวิย จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียติฯ ตานิวา อาคนฺตฺวา เอตฺถ รมนฺตีติ อาลมฺพณ”นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

วิสุํ สิทฺธานิ หิ เอตานิ ปทานีติฯ **รูปเมวา**ติ วณฺณายตนเมวฯ ปญฺจารมฺมณวิมุตฺตํ ยํกิญฺจิ ธมฺมชาตํ วิชฺชมานํปิอวิชฺชมานํปิ ภูตํปิ อภูตํปิ ธมฺมารมฺมณเมวฯ ตํ ปน สภาค โกฏฺฐาสโต สงฺคยฺหมานํ ฉพฺพิธํ โหตีติ วุตฺตํ **ธมฺมารมฺมณํ ปนฯลฯ ฉธา สงฺคยฺหตี**ติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ รูปาทีสุ ฉสุฯ จกฺขุทฺวาเร ฆฏฺฏิยมาน รูปานุสาเรเนว อุปฺปนฺนานิ จกฺขุทฺวาริกจิตฺตานิ อญฺญานิ อารมฺมณานิ อาลมฺพิตุํ นลภนฺติฯ รูปานิปิ ฆฏฺฏนรหิตานิ อตีตานาคตานิ อาลมฺพิตุํ นลภนฺตีติ วุตฺตํ **จกฺขุทฺวาริกจิตฺตานํ สเพฺพสํปิ รูปเมว อารมฺมณํฯ ตญฺห ปจฺจุปฺปนฺน**นฺติฯ **โสตทฺวาริกา ทีสุปิ เอเสวนโย**ฯ ตตฺถ ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ วตฺตมานนฺติ อโตฺถฯ **ฉพฺพิธํปี**ติ รูปาทิวเสน ฉพฺพิธํปิฯ อติกฺกนฺตภาวํ อิตํ คตํ ปวตฺตนฺติ **อตีตํ**ฯ อาคจฺฉติ อาคจฺฉิสฺสตีติ อาคตํฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ, อตีตญฺจฯ น อาคตนฺติ **อนาคตํ**ฯ อุปฺปาทชาติกา สงฺขตธมฺมาเอว ตีสุ กาเลสุ อนุปตนฺติฯ ตสฺมา อุปฺปาทรหิตา อสงฺขตภูตา นิพฺพานปญฺญตฺติโย กาลวิมุตฺตํนามาติ เวทิตพฺพาฯ

[๑๐๔] วิภาวนิยํ ปน

“วินาสาภาวโต อตีตาทิกาลวเสน นวตฺตพฺพตฺตา นิพฺพานํ ปญฺญตฺติจ กาลวิมุตฺตํนามา”ติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

สเพฺพปิ หิ สงฺขตธมฺมา อนาคตภาว ปุพฺพกาเอว โหนฺติฯ ตสฺมา เต ยทา ปจฺจยสามคฺคึ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ วตฺตพฺพปเกฺข ติฏฺฐนฺติ, ตทา อนาคตานามฯ ยทา ปจฺจยสามคฺคึ ลภิตฺวา อุปฺปนฺนา, ยทา ปจฺจุปฺปนฺนานามฯ ยทา นิรุทฺธา, ตทา อตีตานามฯ เอวํ อุปฺปาทชาติกานเญฺญว อุปฺปาทมูลิกา เตกาลิกตา สิทฺธาฯ อุปฺปาทรหิตานํ ปน อนาคตาวตฺถาปิ นตฺถิฯ กุโต ปจฺจุปฺปนฺนาตีตา วตฺถาติฯ ตสฺมา นิพฺพานปญฺญตฺตีนํ กาลตฺตย วิมุตฺตตา โหตีติฯ วินาสาภาวโตติ อิทํ ปน อตีตกาลวิมุตฺติยาเอว การณนฺติ น เตน ตาสํ อิตรกาลวิมุตฺตึ สาเธตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถารหวิภาโค ปน อิเธว เตสูติอาทินา ปจฺฉา อาคมิสฺสติฯ ทฺวารวิมุตฺตานญฺจ ฉพฺพิธํปิ อารมฺมณํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ ยถา ปน อาวชฺชนาทีนํ ฉทฺวาริกจิตฺตานํ อารมฺมณํ ภวนฺตเรปิ อิมสฺมึ ภเวปิ ปุริมภาเค เกนจิ ทฺวาเรน คหิตํปิ อคหิตํปิ โหติฯ น ตถา อิเมสนฺติ ทเสฺสตุํ **ภวนฺตเร ฉทฺวารคหิต**นฺติ วุตฺตํฯ ภววิเสสญฺหิ ปเตฺถตฺวา กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺตานํ อารมฺมณํ ภวนฺตเรปิ เกนจิ ทฺวาเรน คหิตํปิ โหติ เยวาติฯ

[๑๐๕] วิภาวนิยํ ปน

“ตํ ปน เนสํ อารมฺมณํ น อาวชฺชนสฺส วิย เกนจิ อคหิตเมว โคจรภาวํ คจฺฉตีติ ทเสฺสตุํ ฉทฺวาร คหิตนฺติ วุตฺต”นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

ปญฺจทฺวารา วชฺชนสฺสปิ หิ อารมฺมณํ ปุเพฺพ เกนจิ ทฺวารนฺตเรน คหิตํปิ อคหิตํปิ โหติ เยวฯ ตถา หิ อิทํ นาม ลภิสฺสามิ ภุญฺชิสฺสามิ ปสฺสิสฺสามีติ ปุเพฺพ คหิตํ ปจฺฉา อาวชฺชนสฺส อารมฺมณํ น น โหตีติฯ นจ เอกาวชฺชนวีถิยํ ปุเพฺพ เกนจิ จิเตฺตน อคหิตภาโว อิธ ปมาณนฺติฯ ยถา จ ปญฺจทฺวาริกจิตฺตานํ อารมฺมณํ เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนเมว โหติฯ ยถา จ มโนทฺวาริกจิตฺตานํ อารมฺมณํ เตกาลิกํวา กาลวิมุตฺตสา มญฺญํวา โหติฯ น ตถา อิเมสนฺติ ทเสฺสตุํ **ปจฺจุปฺปนฺนมตีตํ ปญฺญตฺติภูตํวา**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ ฉทฺวาริกจิตฺตานํ อารมฺมณํ อาคมสิทฺธโวหารยุตฺ

ตํปิ ตโพฺพหารวินิมุตฺตํปิ โหติฯ น ตถา อิเมสนฺติ ทเสฺสตุํ **กมฺม กมฺม นิมิตฺต คตินิมิตฺต สมฺมต**นฺติ วุตฺตํฯ

[๑๐๖] *วิภาวนิยํ* ปน

> “นาปิ เนสํ อารมฺมณํ มรณาสนฺนโต ปุริมภาคชวนานํ วิย กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทิวเสน อาคมสิทฺธโวหารวินิมุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ กมฺมฯลฯ สมฺมตนฺติ อาหา”ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

มรณา สนฺนโต ปุริมภาเคปิ หิ สตฺตา อตฺตนา กตกมฺมํวา เจติยาทีนิ กมฺม, ปกรณานิวา อารมฺมณํ กโรนฺติเยวฯ ตทาปิ หิ กมฺมํ กมฺมเมว, กมฺมุปกรณานิจ กมฺมนิมิตฺตานิเยวฯ กมฺมสิทฺธิยานิมิตฺตํ การณํ กมฺมนิมิตฺตนฺติ กตฺวาฯ กมฺมสฺส นิมิตฺตํ อารมฺมณํ กมฺมนิมิตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ อชาตสตฺตุราชา วิยจ สุปินทสฺสนาทิวเสน คตินิมิตฺตานิปิ อารมฺมณํ กโรนฺติเยวฯ ราชา หิ ทฺวีสุ ภเวสุ ปิตรํ มาเรติฯ มาริตกาลโตจ ปฏฺฐาย ตสฺส นิทฺทายนฺตสฺส คตินิมิตฺตานิ อุปฏฺฐหนฺตีติฯ ตตฺถ **ยถาสมฺภว**นฺติ ตํ ตํ ปฏิสนฺธาทีนํ ฉทฺวารคหิตาทิวเสน สมฺภวนฺตสฺส อารมฺมณสฺส อนุรูปโตฯ ยถาสมฺภววิภาโค ปน อุปริ มรณุปฺปตฺติยํ อาคมิสฺสติฯ **เยภุเยฺยนา**ติ พาหุเลฺลนฯ ***ภวนฺตเร***ติ อตีตานนฺตรภเว ตตฺถจ มรณาสนฺนกาเลฯ **ฉทฺวาร คหิต**นฺติ ฉหิ ทฺวาเรหิ มรณาสนฺนชวเนหิ คหิตํฯ เอตฺถ จ เยภุเยฺยนาติ เอเตน ภวนฺตเร ฉทฺวารคหิตนฺติ อิมสฺส วิธานสฺส อเนกํสภาวํ วิเสเสติฯ กสฺมาฯ อคหิตสฺสปิ สมฺภวโตฯ ยญฺหิ อสญฺญิภวโต จุตานํ กมฺม กมฺมนิมิตฺต คตินิมิตฺต สมฺมตํ อรูปภวโต จุตานญฺจ คตินิมิตฺตสมฺมตํ กามปฏิสนฺธิ ภวงฺคจุตีนํ อารมฺมณํฯ ตํ ภวนฺตเร เกนจิ ทฺวาเรน อคหิต เมว โหตีติฯ เอตฺถจ ยสฺมา ปฏฺฐาเน อรูปภเว ทุวิโธปิ ปุเรชาตปจฺจโย ปฏิสิโทฺธฯ อฏฺฐกถาสุจ ตโต จุตานํ กามปฏิสนฺธิยา ปจฺจุปฺปนฺนคตินิมิตฺตารมฺมณตาปิ วุตฺตาฯ คตินิมิตฺตญฺจ นาม รูปารมฺมณเมว ทีเปนฺติฯ ตสฺมา เตสํ กามปฏิสนฺธิยาปิ คตินิมิตฺตสมฺมตํ ภวนฺตเร เกนจิ ทฺวาเรน อคหิตเมว โหตีติ เวทิตพฺพํฯ อปิจ, มรณาสนฺนกาเล กมฺมพเลน กมฺมาทีนํ อุปฏฺฐานํนาม เยภุเยฺยน สํมุฬฺหมรเณน มรนฺตานเมว โหติฯ อิตเรสํ ปน ปเรสํ ปโยคพเลนปิ อตฺตนา ปกติยา สุฏฺฐุ อาเสวิตานํ อนุสฺสรณพเลนปิ ธมฺมิกอุปาสกาทีนํ วิย เทวโลกโต อาคนฺตฺวา คณฺหนฺตานํ เทวานํ อานุภาเวนปิ โหติเยวฯ นิรยปาลาปิ นิรยโต อาคนฺตฺวา คณฺหนฺติเยวฯ เรวติวิมานเณฺจตฺถ วตฺตพฺพํฯ ตญฺหิ เทฺว นิรยปาลา คเหตฺวา ปถมํ ตาวตึสาภวนํ เนตฺวา ปจฺฉา นิรยํ นยึสุฯ เต หิ ยกฺข ชาติกตฺตา เวสฺสวณปริสาวิย ตาวตึสา ภวนํปิ คนฺตุํ สโกฺกนฺติเยวฯ ยมสฺส ทูตา เทฺว ยกฺขาติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ เวสฺสวณทูตา อิธ ยมสฺส ทูตาติ วุตฺตาติปิ วทนฺติฯ ตสฺมา เย กสิณาสุภาทีนิ สมถนิมิตฺตานิ สุฏฺฐุ อาเสวิตฺวา อุปจารชฺฌาเน ฐตฺวา ตาเนว นิมิตฺตานิ คเหตฺวา มรนฺติฯ เตสํปิ กามปฏิสนฺธิยา อารมฺมณํ ภวนฺตเร เกนจิ ทฺวาเรน อคหิตเมว สิยาฯ อุปจารชฺฌานพเลเนว พฺรหฺมโลกโต อิธอุปฺปชฺชนฺตานํปิ เอเสวนโยติฯ

ยํปน **วิภาวนิยํ**

> “เกวลํ กมฺมพเลเนว เตสํ อสญฺญีภวโต จุตานํ ปฏิสนฺธิยา กมฺมนิมิตฺตาทิกํ อารมฺมณํ อุปฏฺฐาตี”ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ กมฺมนิมิตฺตาทิกนฺติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน กมฺมํปิ คเหตพฺพ เมวฯ น หิ ตสฺส อคหเณ การณํ อตฺถีติฯ ตานิ ปน สพฺพานิปิ เกวลํ ปฏิสนฺธิชนกสฺส กมฺมสฺส อานุภาเวเนว ปฏิสนฺธิยํ อุปฏฺฐหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ อนาคตํ ปน นิมิตฺตํ อุปฏฺฐหมานํ คตินิมิตฺตเมว สิยาฯ นจ ตสฺส วิสํ

อุปฏฺฐาตพฺพกิจฺจํ อตฺถิฯ ปจฺจุปฺปนฺน คตินิมิตฺต สิเทฺธ สิทฺธเมว โหตีติ วุตฺตํ **ปจฺจุปฺปนฺนม ตีตํ ปญฺญตฺติ ภูตํวา**ติฯ

[๑๐๗] วิภาวนิยํ ปน

> ''อนาคตํนาม อตีตํ วิย อนุภูตญฺจ น โหติฯ นจ ปจฺจุปฺปนฺนคตินิมิตฺตํ วิย อาปาตมาคต''นฺติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อการณํฯ

ปสงฺคสฺส อนิวตฺติตตฺตาฯ คตินิมิตฺตญฺหิ นาม ปจฺจุปฺปนฺนํปิ อนุภูตํ น โหติฯ ตํปิ กมฺมพเลเนว อาปาตมาคตํฯ เอวํสเนฺต อนาคตํปิ กมฺมพเลน อาปาตมาคตเมว สิยาติ อยํ ปสโงฺค ปากติโกเอว โหตีติฯ **เตสู**ติ ยถาวุเตฺตสุ อารมฺมณิกจิเตฺตสุฯ รูปาทีสุ ปญฺจสุ เอเกกํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ สมาโสฯ รูปาทีนิ ปญฺจ อารมฺมณานิ เอตสฺสาติ วิคฺคโหฯ **เสสานี**ติ ปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉน ทฺวยโต เสสานิ สนฺตีรณ มหาวิปากานิฯ **สพฺพถาปิ กามาวจราลมฺพณาเนวา**ติ ปฏิสนฺธาทีหิ นานากิเจฺจหิ รูปาทีสุ นานารมฺมเณสุ ปวเตฺตน สพฺพปกาเรนปิ กามาวจราลมฺพณิกานิเยวฯ ตานิ หิ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ อุปฺปนฺนานิปิ วิกปฺปสตฺติรหิตตฺตา อวิชฺชมาเน ปญฺญตฺติธเมฺมจ สุขุเม มหคฺคตธเมฺมจ คมฺภีเร โลกุตฺตรธเมฺมจ อาลมฺพิตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ ตตฺถ สนฺตีรณตฺตยํ ตาว สนฺตีรณกิจฺจวเสน รูปาทิปญฺจาลมฺพเณ ปวตฺตติฯ ตทารมฺมณาทิวเสน ปน สพฺพานิปิ เอกาทสวิปากานิ ฉสุ ปริตฺตารมฺมเณสุ ปวตฺตนฺตีติฯ

[๑๐๘] วิภาวนิยํ ปน

> ''วิปากานิ ตาว สนฺตีรณาทิวเสน รูปาทิปญฺจาลมฺพเณ''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สนฺตีรณาทิวเสนาติ นวตฺตพฺพํฯ สนฺตีรณวเสน อิเจฺจว วตฺตพฺพนฺติฯ

โย ปเนตฺถ จิตฺตานํ อารมฺมเณสุ ปวตฺติวิภาโค วตฺตโพฺพฯ โส อฏฺฐกถากเณฺฑ คเหตโพฺพฯ โลกุตฺตรธมฺมา อติคมฺภีรตฺตา ญาณเสฺสว วิสยภูตาติ วุตฺตํฯ **อกุสลฯลฯ โลกุตฺตร วชฺชิต สพฺพา รมฺมณานี**ติฯ ตตฺถ ตานิ ลทฺธสมาปตฺตีนํ อุปฺปนฺนกาเลเอว มหคฺคตารมฺมณานิฯ เตสุจ เทฺว โทสมูลจิตฺตานิ ปริหีนชฺฌานานิ อารพฺภ อุปฺปนฺนกาเลติ ทฏฺฐพฺพํฯ ญาณํปิ อนธิคตานิ โลกุตฺตรานิ อาลมฺพิตุํ น สโกฺกตีติ วุตฺตํ **ญาณสมฺปยุตฺตฯลฯ วชฺชิตสพฺพารมฺมณานี**ติฯ ตตฺถ ญาณสมฺปยุตฺตกามกุสลานิ ปุถุชฺชนานํ อชฺฌานลาภีนํ อุปฺปนฺนกาเลปญฺญตฺติยา สห กามาวจรารมฺมณานิฯ ตาเนว โสตาปตฺติมคฺคโต ปุเร โคตฺรภุกฺขเณ ปุถุชฺชนานํ นิพฺพานารมฺมณานิฯ ฌานลาภีนํ ตาเนว อภิญฺญากุสลญฺจ มหคฺคตารมฺมณานิปิฯ เหฏฺฐิมผลฏฺฐานํ อตฺตนา อธิคต มคฺคผลนิพฺพานา รมฺมณานิปีติ เวทิตพฺพานิฯ ยถา เจตฺถ อริยา อตฺตนา อธิคต มคฺคผลานิเยว อาลมฺพิตุํ สโกฺกนฺติฯ ตถา ฌานลาภิโนปิ อตฺตนา อธิคตชฺฌานานิเอว อาลมฺพิตุํ สโกฺกนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ สิยา-เย จ ฌานานิ ปเตฺถนฺติฯ ฌานปริกมฺมํปิ กโรนฺติฯ เยจ ฌานสุตฺตานิ สํวเณฺณนฺติฯ เต อลาภิโน มหคฺคตชฺฌานานิ อาลมฺพิตุํ สโกฺกนฺติ, นสโกฺกนฺตีติฯ น สโกฺกนฺติฯ เต หิ ฌานานินาม เอวํ มหานุภาวานิ เอวํ มหานิสํสานีติ สุตฺวาวา สุตปริยตฺติพเลน สิเทฺธ อาการ สลฺลกฺขณญฺญาเณ ฐตฺวา วา อนุมานวเสเนว ตานิ ปเตฺถนฺติฯ ปริกมฺมํปิ กโรนฺติฯ สุตฺตานิปิ สํวเณฺณนฺตีติฯ อิตรถา ปุถุชฺชนาปิ โลกุตฺตรธมฺม ปเตฺถนฺติ, มคฺคปริกมฺมํปิ กโรนฺติฯ มคฺคผล นิพฺพานวจนานิวิภเชนฺติ สํวเณฺณนฺตีติ เตสํปิ เต อารมฺมณภูตา เอว สิยุนฺติฯ เตสํ ปน จิตฺตานิ ฌานาทีนํ ปญฺญตฺติคุเณ เอว อนุโภนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ ปณีตธมฺมานญฺหิ ปญฺญตฺติโยปิ ปณิตรูปาเอว โหนฺตีติฯ มหิทฺธิโก หิ ปรจิตฺตวิ

ทูฯ มาโร เทว ปุโตฺตปิ รูปชฺฌานจิตฺตํ วฏฺฏนิสฺสิตเมว ปสฺสติฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตํ น ปสฺสติฯ อรูปชฺฌานจิตฺตํ ปน วฏฺฏนิสฺสิตํปิ นปสฺสตีติ องฺคุตฺตเร นวนิปาเต อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ เย ปน อคฺคมคฺคผลานิ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ เตสํ อุปฺปนฺนานิญฺญาณสมฺปยุตฺตกามกฺริยชวนานิ กฺริยาภิญฺญาชวนญฺจ ปุคฺคลานุรูปํ ปณฺณตฺติยา สห จตุพฺภูมกธมฺเมสุ กิญฺจิ อารมฺมณํ กาตุํ นสโกฺกนฺตีติ นตฺถิฯ ตถา เตสํ ปุเรจาริ กมโนทฺวาราวชฺชนญฺจาติ วุตฺตํ **ฐานสมฺปยุตฺตฯลฯ สพฺพถาปิสพฺพา รมฺมณานี**ติฯ ตตฺถ **สพฺพถาปี**ติ สพฺพกามาวจร สพฺพมหคฺคต สพฺพโลกุตฺตร สพฺพปณฺณตฺติ สพฺพปจฺจุปฺปนฺนาทิ ปกาเรนปีติอโตฺถฯ อิทญฺจ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ อุปฺปนฺนานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิตรานิ ปน ปเจฺจก พุทฺธานํ อุปฺปนฺนานิปิ ปเทสสพฺพารมฺมณานิเอว โหนฺติฯ ตานิ หิ เอกํ ปถวิธาตุํปิ สเพฺพหิ อนวเสสปกาเรหิ ชานิตุํ นสโกฺกนฺตีติฯ อารุเปฺปสุ ทุติยจตุตฺถานิ ปถมตตียารุปฺป วิญฺญาณา รมฺมณตฺตา มหคฺคตา รมฺมณานิฯ **เสสานี**ติ อภิญฺญา ทฺวย ทุตียจตุตฺถารุเปฺปหิ อวเสสานิ สพฺพานิปิ เอกวีสติวิธานิ มหคฺคตจิตฺตานิ กสิณาทิ ปณฺณตฺตา รมฺมณานีติ อโตฺถฯ **ปญฺจวีสา**ติ ปญฺจทฺวาราวชฺชน เตวีสติ กามวิปาก หสนจิตฺตานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปริตฺตมฺหี**ติ กามาวจรา ลมฺพเณ เอวาติ อโตฺถฯ ตณฺหิ อปฺปานุภาวโต ปฏิพนฺธกธเมฺมหิ ปริสมนฺตโต ทียติ อวขณฺฑียติ นิเตฺตชภาวํ ปาปียตีติ ปริตฺตนฺติ วุจฺจติฯ

๑๓๕. จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ เภเทน ตพฺพตฺถุกานํ จิตฺตเจตสิ กานํ สงฺคโห **วตฺถุสงฺคโห**ฯ

[๑๐๙] วิภาวนิยํ ปน

‘‘วตฺถุวิภาคโต ตพฺพตฺถุกจิตฺตปริเจฺฉทวเสนจ สงฺคโห วตฺถุสงฺคโห’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

วสนฺติปติฏฺฐหนฺติ จิตฺตเจตสิกาเอเตสูติวตฺถูนิ, จกฺขุวตฺถุจฯ ลฯ กายวตฺถุจหทยวตฺถุจาติโยชนาฯ จกฺขุเมว **จกฺขุวตฺถุ** ตถา โสตาทีนิเยว โสตวตฺถาทีนิฯ วากฺยสเงฺขโป เหส ปาโฐฯ เปยฺยาลนโยติปิ อนฺตทีปกนโยติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ เกจิ ปน ทฺวนฺทสมาสํ มญฺญนฺติฯ เตสํ จสโทฺท นยุชฺชติฯ ปรโต วตฺถุสโทฺท จสโทฺทจ ปุพฺพปเทสุ อาเนตโพฺพติปิ วทนฺติฯ เตสํ หทยวตฺถูติ สมาสปทํ นยุชฺชติฯ อวิภตฺติกนิเทฺทโสติปิ อปเรฯ **ตานิ กามโลเก สพฺพานิปิ ลพฺภนฺตี**ติ กามตณฺหา ธิน กมฺมนิพฺพตฺตานํ อตฺตภาวานํเอว ปริปุณฺณินฺทฺริยตา สมฺภวโต สพฺพานิปิ ตานิ ฉ วตฺถูนิ กามโลเกเอว ลพฺภนฺติฯ ตถา หิ จกฺขาทีสุ วตฺถูสุ สเนฺตสุ เอวรูปาทีนํ ปริโภโค สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา รูปาทีสุ กามวตฺถูสุ อภิรตา กามตณฺหา สทา จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ วตฺถูนํปิ สมฺปตฺตึ ปเตฺถติเยวฯ ยถาจ สพฺพกมฺมิโก อมโจฺจ สทา รโญฺญ อิจฺฉเมว ปูรยมาโน สพฺพานิ ราชกมฺมานิ สมฺปาเทติฯ เอวเมว กามาวจรกมฺมํปิ สทา กามตณฺหาย อิจฺฉเมว ปูรยมานํ ปริปุณฺณินฺทฺริยํ อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตติฯ ตสฺมา กามตณฺหาธินกมฺมนิพฺพตฺตา กามสตฺตาเอว ปริปุณฺณินฺทฺริยา โหนฺตีติฯ ยถา จ ทสฺสนสวนานุตฺตริย ธมฺมภูตานิ จกฺขุโสตานิ พุทฺธทสฺสน ธมฺมสฺสวนา ทิวเสน สตฺตานํ วิสุทฺธิยาปิ โหนฺติ, น ตถา ฆานาทิตฺตยํฯ ตํ ปน เกวลํ กามปริโภคตฺถายเอว โหติฯ ตสฺมา ตํ กามวิราคภาวนา กมฺมนิพฺพเตฺตสุ พฺรหฺมตฺตภาเวสุ นอุปลพฺภตีติ วุตฺตํ **รูปโลเก ปน ฆานาทิตฺตยํ นตฺถี**ติฯ อิทญฺจ ปสาทรูปตฺตยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สสมฺภารฆาน ชิวฺหา กาย สณฺฐานานิปน สุฏฺฐุปริปุณฺณานิเอว โหนฺตีติฯ **อรูปโลเก ปน สพฺพานิปิ นสํวิชฺชนฺตี**ติ รูปวิราค ภาวนา กมฺมนิพฺพเตฺต ตสฺมึ โลเก อชฺฌตฺตพหิทฺธา สนฺตาเนสุปิ สเพฺพน สพฺพํ รูปปวตฺติยาเอว อภาวโตฯ ตตฺถ นิพฺพตฺตา หิ สตฺตา สุเทฺธ อากาสตเลเอว จิตฺตปพนฺธมตฺตา หุตฺวา ติฏฺฐนฺตีติฯ อิมสฺมึ สงฺคเห ปน จิตฺตานิ สตฺตวิญฺญาณ ธาตุวเสน คเหตุํ **ตตฺถ ปญฺจวิญฺญาณธาตุโย**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉสุ วตฺถูสุฯ ปญฺจวิญ

ญาณานิ เอว นิสตฺตนิชีวเฏฺฐน ธาตุโยติ วิคฺคโหฯ เอวํ เสเสสุปิฯ วิชานนกิจฺจาภาวโต มน นมตฺตา ธาตูติ **มโนธาตุ**ฯ ปญฺจทฺวาเร อาวชฺชนมตฺต สมฺปฏิจฺฉนมตฺต กิจฺจานิ หิ วิเสสชานน กิจฺจานิ นโหนฺตีติฯ ปญฺจวิญฺญาณานิ ปน ปจฺจกฺขโต ทสฺสนาทิวเสน โถกํ วิเสสชานนกิจฺจา นิ โหนฺติฯ อวเสสา ปน สนฺตีรณาทโย อารมฺมณสภาว วิจารณา ทิวเสน อติเรก วิสิฏฺฐชาน นกิจฺจยุตฺตตฺตา น มโนธาตุโย วิย มนนมตฺตา โหนฺติฯ นาปิ ปญฺจวิญฺญาณธาตุโยวิย วิชานน มตฺตาฯ อถโข มนนเฏฺฐน มโนจ ตํ วิชานนเฏฺฐน วิญฺญาณญฺจาติ กตฺวา มโนวิญฺญาณธาตุโย นามฯ อติสย วิเสสชานน ธาตุโยติ อโตฺถฯ ปริยายปทานญฺหิ วิเสสน สมาเส อติสยโตฺถ วิญฺญายติฯ ยถา ปทฏฺฐานนฺติฯ

[๑๑๐] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘มโนเยว วิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณนฺติ วาฯ มนโส วิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณ’’นฺติ วา วุตฺตํฯ ตตฺถ มโนเยว วิญฺญาณนฺติ อิทํ ตาว น ยุชฺชติฯ

น หิ อญฺญมญฺญํ วิเสเสตฺวา อภิเรกฏฺฐทีปเก ปทฏฺฐานนฺติอาทิเก วิเสสนสมาเส อว ธารณ วิคฺคโห กตฺถจิ ทิสฺสติ ยุชฺชติจาติฯ

> **[๑๑๑]** มนโส วิญฺญาณนฺติ อิทํปิ นยุชฺชติเยวฯ

มนโสติ หิ มโนธาตุตฺติกสงฺขาตสฺส มนสฺสฯ ตตฺถ สมฺปฏิจฺฉนทฺวยํ สนฺตีรณาทิกสฺส มโนวิญฺญาณปพนฺธสฺส ปจฺจยภูตํ โหติฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนํ ปน ปรโต ทฺวารนฺตเร ปวตฺตมานํ ตเสฺสว มโนวิญฺญาณปพนฺธสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนภูตํ โหตีติกตฺวา อาทิมฺหิ ปจฺจยภูตสฺส เจว อเนฺต ทฺวารนฺตเร ปจฺจยุปฺปนฺนภูตสฺส จ มนสฺส สมฺพนฺธิวิญฺญาณนฺติ อโตฺถฯ อถวา, ปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตานิ สพฺพานิ วิญฺญาณานิ มนนกิจฺจตฺตา มโนนามฯ อารมฺมเณ ปน อภินิปาต มตฺตานิ ปญฺจวิญฺญาณานิ มนนกิจฺจานิ นโหนฺตีติ ทสฺสนาทีนิ เอว นามฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนญฺจ มนโต ชาตํปิ มนสฺส ปจฺจโย นโหติฯ ทสฺสนาทีนํ เอว ปจฺจโยฯ สมฺปฏิจฺฉนทฺวยญฺจ มนสฺส ปจฺจโย โหนฺตํปิ มนโต ชาตํ นโหติฯ ทสฺสนาทิโต เอว ชาตํฯ สนฺตีรณาทีนิ ปน อตฺตโน ปุเร ปจฺฉาปวตฺตานํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ มนานํ เอว มเชฺฌ ชาตานีติ อตฺตโน ปจฺจย ปจฺจยุปฺปนฺนภูตสฺส มนสฺส สมฺพนฺธิวิญฺญาณนฺติ อโตฺถฯ เอวญฺจ สติ ปญฺจวิญฺญาณํปิ ทฺวินฺนํ มโนธาตูนํ อนฺตเร ปวตฺตตฺตา มนโส ปจฺจย ปจฺจยุปฺปนฺนภูตสฺส สมฺพนฺธิวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณนฺติ วตฺตพฺพเมว สิยาติฯ

[๑๑๒] ฎีกายํ ปน

> มนโต ชาตํ วิญฺญาณนฺติปิ วุตฺตํฯ ตํปิ วุตฺตนเยน นยุชฺชติเยวฯ

อวเสสา ปน มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตาจ สนฺตีรณฯลฯ ปนฺนรสรูปาวจรวเสน ติํสธมฺมา หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติ โยชนาฯ จสโทฺท ปเนตฺถ อวเสสานํ ฉสตฺตติ ธมฺมานํ มโนวิญฺญาณธาตุภาวํ สมฺภาเวติฯ

[๑๑๓] วิภาวนิยํ ปน

> สมฺปิณฺฑนตฺถํ คเหตฺวา ‘‘น เกวลํ มโนธาตุเยวา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

เอวญฺหิ สติ อวเสสาจ มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตาติ วุตฺตํ สิยาติฯ

[๑๑๔] ยาจ **ฏีกาสุ**

> สนฺตีรณฯลฯ รูปาวจรวเสน ปวตฺตา, อวเสสา มโนวิญฺญาณ ธาตุสงฺขาตาจ ตึส ธมฺมาติ โยชนาฯ สาปิ น สุนฺทราฯ

อตฺถคติยา อวิสทตฺตาติฯ ตตฺถ กสฺมา เต นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติฯ อารุปฺเปสุ อนุปฺปชฺชนโต, กสฺมาจ ตตฺถ นุปฺปชฺชนฺตีติ วุจฺจเตฯ สนฺตีรณมหาวิปากานิ ตาว ตตฺถ นุปฺปชฺชนฺติ ปญฺจนฺนํ ทฺวารานํ อตฺตโน กิจฺจานญฺจ ตตฺถ อภาวโตฯ ปฏิฆจิตฺตทฺวยํปิ นุปฺปชฺชติฯ อนีวรณาวตฺถสฺส ปฏิฆสฺส อภาวโตฯ เอกนฺต นีวรณานญฺจ ฌานภูมีสุ อสมฺภวโตฯ เอตฺถ ปน ยทิ อนีวรณาวโตฺถ ปฏิโฆ นตฺถิฯ ปาฬิยํ ทุตียชฺฌาเนเอว โทมสฺสินฺทฺริยสฺส อปริเสสนิโรธวจนํ อฏฺฐกถาสุจ ทุตียชฺฌานูปจาเร ตสฺส อุปฺปตฺติสมฺภววจนํ วิรุทฺธํ สิยาฯ ตสฺมา อตฺตโน สหายปจฺจย ภูตสฺส โอฬาริกสฺส กามราคสฺส ฌานภูมีสุ อภาวโต ปฏิฆจิตฺตทฺวยํ ตตฺถ นุปฺปชฺชตีติ ยุตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ ฏีกาการาปน ทุตียชฺฌานูปจาเร ตสฺส อุปฺปตฺติสมฺภว วจนํ ปริกปฺปวจนมตฺตนฺติ กตฺวา ปุริมการณเมว อิจฺฉนฺติฯ ยทิ ปเนตํ ปริกปฺปวจนมตฺตํ สิยา ปาฬิวจนํปิ ปริกปฺปวจนมตฺตเมว สิยาฯ ตสฺมา ปจฺฉิมกา รณเมว ยุตฺตรูปนฺติ อมฺหากํ ขนฺติฯ หสนจิตฺตํปิ นุปฺปชฺชติ อรูปีนํ หสนกิจฺจสฺส อภาวโตฯ กายาภาวโตติปิ ยุชฺชติฯ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํปิ นุปฺปชฺชติฯ ปรโตโฆสาภาเวน ตตฺถุปฺปนฺนสฺส ปุถุชฺชนสฺส ธมฺมาภิสมยาภาวโต พุทฺธปเจฺจกพุทฺธานญฺจ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนโตฯ เตเนว หิ ตตฺถุปฺปโนฺน ปุถุชฺชโน อฏฺฐสุ อกฺขณยุเตฺตสุ วุโตฺตติฯ รูปาวจรจิตฺตานิปิ ตตฺถ นุปฺปชฺชนฺติ รูปวิราคภาวนาย รูปนิมิตฺตารมฺมณานํ เตสํ สมติกฺกนฺตตฺตาติฯ

อวเสสา มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา กุสลากุสลกฺริยานุตฺตรวเสน เทฺว จตฺตาลีสธมฺมา หทยํ นิสฺสายวา อนิสฺสายวา ปวตฺตนฺตีติ โยชนาฯ นิสฺสายวา ปญฺจโวกาเร อนิสฺสายวา จตุโวกาเรติ อธิปฺปาโยฯ กุสลานิจ อกุสลานิจ กฺริยานิจ อนุตฺตรานิจาติ วิคฺคโหฯ ตตฺถ **กุสลานี**ติ ปญฺจรูป กุสลโต อวเสสานิ ทฺวาทสโลกิยกุสลานิฯ **อกุสลานี**ติ ปฏิฆทฺวยโต อวเสสานิ ทสอกุสลานิฯ **กฺริยานี**ติ ปญฺจทฺวาราวชฺชน หสน ปญฺจรูปกฺริโต อวเสสานิ เตรสกฺริยจิตฺตานิฯ **อนุตฺตรานี**ติ ปฐมมคฺคโต อวเสสานิ สตฺตอนุตฺตรจิตฺตานิฯ กาเม ฉวตฺถุํ นิสฺสิตา สตฺต ธาตุโย มตาฯ รูเป ติวตฺถุํ นิสฺสิตา จตุพฺพิธา ธาตุโย มตาฯ อารุเปฺป กิญฺจิวตฺถุํ อนิสฺสิตา เอกา ธาตุ มตาติ โยชนาฯ **เตจตฺตาลีสา**ติ ปญฺจวิญฺญาณ มโนธาตุตฺติเกหิ สทฺธึ สนฺตีรณาทิเก ตึสธเมฺม สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย ปกิณฺณกสงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

วีถิ สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๓๖. เอวํ จิตฺตปฺปเภท สงฺคโห, เจตสิกปฺปเภท สงฺคโห, อุภยปฺปเภท สงฺคโหติ จิตฺต เจตสิกานํ กโยปเภท สงฺคเห ทเสฺสตฺวา อิทานิ วีถิจิตฺตปฺปวตฺติสงฺคโห วีถิมุตฺต จิตฺตปฺปวตฺติ สงฺคโหติ เต สเณฺญว เทฺว ปวตฺติสงฺคเห ทเสฺสตุํ **จิตฺตุปฺปาทานมิเจฺจว**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตีติ อุปฺปาทาฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺติฯ อญฺญสฺส อสฺ ตตฺตาจิเตฺต อิเจฺจว ลพฺภติฯ อิติ จิตฺตญฺจ จิเตฺตอุปฺปาทาจาติ จิตฺตุปฺปาทาฯ จิตฺตเจตสิกาติ วุตฺตํ โหติฯ เตสํ จิตฺตุปฺปาทานํฯ **อิเจฺจว**นฺติอาทิโต ปฏฺฐาย วุตฺตปฺปกาเรนฯ **สงฺคหมุตฺตร**นฺติ ชาตินิเทฺทโส ยํฯ อุตฺตเร อุตฺต เม ตโย ปเภทสงฺคเห กตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **ภูมิปุคฺคลเภเทนา**ติ สหเตฺถ กรณวจนํฯ กามาว จราทิภูมิเภเทน ทุเหตุกาทิ ปุคฺคลเภเทน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **ปุพฺพาปรนิยามิต**นฺติ อาวชฺชนา ทิ จกฺขุวิญฺญาณาทิ ปุพฺพ จิตฺตาปรจิตฺตานุกฺกเมน นิยามิตํ ววตฺถิตํฯ **ปวตฺติสงฺคหํนามา**ติปิ ชาตินิเทฺทโสเยวฯ เอวํ นามเก เทฺว ปวตฺติสงฺคเหติ อโตฺถฯ **ปฏิสนฺธิปวตฺติย**นฺติ ปฏิ สนฺธิปวตฺตีสุฯ วจนวิปลฺลาโส เหสฯ ปฏิสนฺธิกาเลปวตฺติกาเลจาติ อโตฺถฯ ปฏิสนฺธิกาเล ปวตฺติสงฺคหญฺจ ปวตฺติกาเล ปวตฺติสงฺคหญฺจาติ เทฺว สงฺคเหปวตฺติ ปวกฺขามีติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺจ อโตฺถ อุปริสงฺคเห อารพฺภ คาถาย ปากโฏฯ เกจิ ปน นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ วทนฺติฯ เอวํ สติ อุปริ สงฺคโห ปฏิสนฺธิสงฺคโหนาม สิยาฯ น ปวตฺติ สงฺคโห นามฯ เอวญฺจ สติ อุปริ วีถิมุตฺ ตสงฺคเห อารพฺภ คาถายํ สนฺธิยํ ปวตฺติสงฺคโหนาม อิทานิ วุจฺจตีติ อิมินา น สเมติฯ

[๑๑๕] ฎีกาสุ ปน

“อุตฺตรํ เวทนาสงฺคหาทิวิภาคโต อุตฺตม”นฺติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

เอวญฺหิ สติ ปกิณฺณกสงฺคโหว อิธ สงฺคหสเทฺทน คหิโต สิยาติฯ ยสฺมาปน ติณฺณํ ทฺวินฺ นญฺจ ปเภทสงฺคหานํ มเชฺฌ ฐตฺวา อยํ อนุสนฺธิคาถา ปวตฺตาฯ ตสฺมา ปุเพฺพ ตโยปิ ปเภทสงฺ คหา อิธ สงฺคหสเทฺทน คเหตุํ ยุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อยํ ปน ปวตฺติสงฺคโห วตฺถุทฺวารา ลมฺพเณหิ สทฺธึ โยเชตฺวา วุโตฺต สุวุโตฺตติ ตานิ ตีณิ ฉกฺกานิปิ ปุน อิธ นิกฺขิตฺตานิฯ

[๑๑๖] วิภาวนิยํ ปน

“วตฺถุทฺวาราลมฺพณ สงฺคหา เหฏฺฐา กถิตาปิ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปวตฺติสงฺคหํ ท เสฺสตุํ ปุน นิกฺขิตฺตา”ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ สกลา วตฺถุทฺวาราลมฺพณสงฺคหา อิธ นิกฺขิตฺตาติฯ วิสยานํ ทฺวาเรสุ ปวตฺติ **วิสย ปวตฺติ**ฯ เอตฺถจ ปวตฺตีติ อาปาตาคมนเมว วุจฺจติฯ วกฺขติ หิ **เอกจิตฺตกฺขณา ตีตานิวา**ติ อาทึฯ สา ปน กาจิ สีฆตมา, กาจิ สีฆตรา, สีฆา, ทนฺธา, ทนฺธตรา, ทนฺธตมาติ ฉธา โหตีติฯ กมฺมาทีนํ วิสยานํ ทฺวาเรสุ ปวตฺติ ปจฺจุปฏฺฐานํ อาปาตาคมนํ วิสยปฺปวตฺติฯ วกฺขติ หิ **กมฺมํวา กมฺมนิมิตฺตํวา คตินิมิตฺตํวา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ปจฺจุปฏฺฐาตี**ติฯ

[๑๑๗] วิภาวนิยํ ปน

“วิสเยสฺจ จิตฺตานํ ปวตฺติ วิสยปฺปวตฺตี”ติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ อติปริตฺตารมฺมเณ วิสยปฺปวตฺตินาม อนุปฺปนฺนา อาปชฺชตีติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉเกฺกสุฯ ธาตุเภทํ ปตฺวาธาตุนานตฺตํ ปมาณนฺติ มนนํ วิชานนฺโต วิสุํ กตฺวา มโนธาตุ วิสุํ วุตฺตาฯ วิญฺญาณเภทํ ปตฺวา ปน ยํกิญฺจิ มนนํ วิชานเน อโนฺต คธเมวาติ วุตฺตํ **จกฺขุวิญฺญาณํฯลฯ ฉวิญฺญาณานี**ติ ฉวีถิโย ปน ทฺวารปฺปวตฺตา จิตฺตปวตฺติโย โยเชตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ จกฺขุทฺวาเร ปวตฺตา วีถิ **จกฺขุทฺวารวีถิ**ฯ จกฺขุทฺวารวิการํ ปฏิจฺจ ปวโตฺต จิตฺตปฺปพโนฺธติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุฯ อสาธารเณน จกฺขุวิญฺญาเณน อุปลกฺขิตา วีถิ **จกฺขุวิญฺญาณวีถิ**ฯ สุโทฺธ ปน มโนวิญฺญาณปพโนฺธ **มโนวิญฺญาณวีถิ**ฯ

วิภาวนิยํ ปน

''จกฺขุวิญฺญาณสมฺพนฺธินี วีถิ เตน สห เอการมฺมณ เอก ทฺวาริกตาย สห จรณภาวโต จกฺขุวิญฺญาณ วีถี''ติ วุตฺตํฯ

ทฺวารปฺปวตฺตาติ ทฺวาเร อุปฺปนฺนาฯ ตํ ตํ ทฺวารวิการํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนาติ อโตฺถฯ **จิตฺตปฺปวตฺติโย**ติ จิตฺตปพนฺธาฯ **อติมหนฺต**นฺติ สามิ อเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ อติมหนฺตสฺส ปญฺจาลมฺพณสฺส ปวตฺติฯลฯ อติปริตฺตสฺส ปญฺจาลมฺพณสฺส ปวตฺติจาติ ปญฺจทฺวาเร จตุธาฯ มโนทฺวาเร ปน วิภูตสฺส ฉฬารมฺมณสฺส ปวตฺติ อวิภูตสฺส ฉฬารมฺมณสฺส ปวตฺติจาติ ทฺวิธาติ ฉธา วิสยปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาติ โยชนาฯ อติมหนฺตาทิภาโว เจตฺถ อาโลกาทิ ปจฺจย วเสนวา วตฺถุ อติมหนฺตาทิวเสนวา เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สณฺหสุขุมํปิ ทูรํปิ รูปาทีนํ อธิฏฺฐานวตฺถุนาม อาโลกาทิ ปจฺจย สมฺปตฺติยา สติ อติมหนฺตเมวฯ ตถา หิ พุทฺธสฺส ภควโต ปถมาติ นีหารกาลาทีสุ โลก วิวรณ ปาฏิหาริยปวตฺติ กาเล อวีจินิรเยปิ อกนิเฏฺฐปิ ปรจกฺกวาเฬสุปิ สณฺหสุขุมานิจ ทูรานิจ รูปานิ อิธ ฐิตาว ปสฺสนฺติฯ ตทา หิ อุฬาโร โอภาโส ปาตุรโหสิฯ ตสฺส วเสน สเพฺพปิ ปถวิสิเนรุ จกฺกวาฬ สิลุจฺจยาทโย ชาติผลิกกฺขนฺธา วิย สมฺปชฺชนฺติฯ มหโนฺต อุฬาโร โอภาโส ปาตุรโหสิ อติกมฺมเทวานํ เทวานุภาวนฺติ หิ วุตฺตํฯ อุปปตฺติเทวพฺรหฺมาทีนํ ปน ปสาทนิสฺสยภูตานํ โอภาสชาตตายปิ ปถวิปพฺพตาทโย จกฺขุรูปาทีนํ อนฺตรํ กาตุํ นสโกฺกนฺตีติฯ ตถา ทูเรปิ ปพฺพตาทิรูปานิ วตฺถุ อติมหนฺตตาย จนฺทสุริย ตารกาทิ รูปานิ วิสย วตฺถุ มหนฺตตาย โอภาส ชาตตาย จ อติ มหนฺตานิ นาม โหนฺตีติฯ อาโลกาทิปจฺจยานํ ปน อธิฏฺฐานวตฺถูนญฺจ ทุพฺพล ทุพฺพลตร ทุพฺพลตมานุกฺกเมน มหนฺตาทิภาโว วตฺตโพฺพติฯ ยานิ ปน ปญฺจาลมฺพณานิ เอกจิตฺตกฺขณํ อติกฺกมฺม อาปาตํ อาคจฺฉนฺติ, ตานิ อติมหนฺตารมฺมณานินามฯ ยานิ ทฺวตฺติจิตฺตกฺขณานิ อติกฺกมฺม, ตานิ มหนฺตารมฺมณานิฯ ยานิ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐ นว จิตฺตกฺขณานิ อติกฺกมฺม, ตานิ ปริตฺตารมฺมณานิฯ ยานิปน ทเสกาทสทฺวาทส เตรส จุทฺทส ปนฺนรส จิตฺตกฺขณานิ อติกฺกมฺม อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ ตานิ อติปริตฺตา รมฺมณานีติฯ ปกฺขติจ **เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิวา**ติอาทิฯ **วิภูตสฺสา**ติ ปากฏสฺส, **อวิภูตสฺสา**ติ อปากฏสฺสฯ เอวํ ฉ ฉกฺกานิ สรูปโต นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ตานิ สพฺพานิ เอกโต โยเชตฺวา วีถิจิตฺตปฺปวตฺตึ วิตฺถาเรโนฺต กถนฺติ ปุจฺฉิตฺวา รูปารูปานํ ตาว อทฺธานปริเจฺฉทํ ทเสฺสตุํ **อุปฺปาทฏฺฐิตี**ติอาทิ มาหฯ ตตฺถ **กถ**นฺติ เกน ปกาเรน วีถิจิตฺตปฺปวตฺติ โหตีติ อโตฺถฯ

[๑๑๘] วิภาวนิยํ ปน

''กถนฺติ เกน ปกาเรน อติมหนฺตาทิวเสน วิสย ววตฺถานํ โหตีติ ปุจฺฉิตฺวา จิตฺตกฺขณวเสน ตํ ปกาเสตุํ อุปฺปาทฏฺฐิตีติอาทิ อารทฺธ''นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ยุตฺตํ วิย น ทิสฺสติฯ

เอวญฺหิ สติอาทิโต ปญฺจนฺนํ ฉกฺกานํ โอกาโสนาม นสิยาฯ นจ อุปฺปาทฎฺฐิติฯลฯ รูปธมฺมานมายูติ อิทํ วิสย ววตฺถานตฺถเมว วุตฺตนฺติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ อุปฺปชฺชนํ อุปฺปาโทฯ สภาว ปฏิลาโภติ อโตฺถฯ ฐานํ ฐิติฯ ยถาลทฺธสภาวสฺส อนิวตฺตีติ อโตฺถฯ ภญฺชนํ ภโงฺคฯ ตสฺส ปริหายิตฺวา อนฺตรธานนฺติ อโตฺถฯ **เอกจิตฺตกฺขณํนามา**ติ เอกสฺส จิตฺตสฺส ขโณนามฯ โส ปน ขโณ อจฺฉราสงฺฆาฏกฺขณสฺส อกฺขินิมฺมิลนกฺขณสฺสจ อเนกโกฏิ สตสหสฺสภาโค ทฎฺฐโพฺพฯ อจฺฉราสงฺฆาฏกฺขเณ อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เวทนา อุปฺปชฺชนฺตีติ หิ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อาจริยานนฺทเตฺถรมเตน ปเนตฺถ อุปฺปาทภงฺค วเสนขณทฺวยํ เอกจิตฺตกฺขณํนามาติ วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ โลเก วิชฺชุนาม วทฺธนานนฺตรเมว ภิชฺชติฯ น ปนสฺสา วทฺธนสฺส ภิชฺชนสฺสจ อนฺตรา ฐิตินาม วิสุํ ปญฺญายติฯ ยถา จ อุทฺธํ อุชุํ ขิตฺตํ เลฑฺฑุ อุปฺปติตฺวา ปตติฯ น ปน อุปฺปตนสฺส ปตนสฺส จ อนฺตรา ฐิตินาม วิสุํ ทิสฺสติฯ ตถา จิตฺตํปิฯ ตํปิ หิ อุทย ภาคานนฺตรเมว วยภาเค ปตติฯ น ปนสฺส รูปธมฺมานํ วิย เตสํ ทฺวินฺนํ ภาคานํ มเชฺฌ วิสุํ เอโก คณนูปโค ฐิติภาโคนาม อุปลพฺภติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยมเกสุ จิตฺตสฺส อุปฺปาทภงฺคาว ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตาฯ วิเสสโต ปน จิตฺตยมเก อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมานนฺติฯ ภงฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํฯ โน จ อุปฺปชฺชมานํฯ อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนเญฺจว อุปฺปชฺชมานญฺจาติอาทินา ภงฺคุปฺปาทาว จิตฺตสฺส วุตฺตาฯ กถาวตฺถุมฺหิจ เอกํ จิตฺตํ ทิวสํ ติฎฺฐตีติ อามนฺตาฯ อุปฑฺฒทิวโส อุปฺปาทกฺขโณฯ อุปฑฺฒทิวโส วยกฺขโณติฯ น เหวํ วตฺตเพฺพฯ เอกํ จิตฺตํ เทฺว ทิวเส ติฎฺฐตีติ อามนฺตาฯ เอโก ทิวโส อุปฺปาทกฺขโณฯ เอโก ทิวโส วยกฺขโณติ นเหวํ วตฺตเพฺพฯ เอกํ จิตฺตํ จตฺตาโร ทิวเส ติฎฺฐตีติ อามนฺตาฯ เทฺว ทิวสา อุปฺปาทกฺขโณฯ เทฺว ทิวสา วยกฺขโณติ น เหวํ วตฺตเพฺพฯลฯ มาสํฯ เทฺว มาเสฯ จตฺตาโรมาเสฯลฯ สํวจฺฉรํ, เทฺว สํวจฺฉรานิฯ จตฺตาริ สํวจฺฉรานิฯลฯ กปฺปํฯ เทฺว กเปฺปฯ จตฺตาโร กเปฺปติอาทินา เทฺว อุปฺปาทวยภาคาว จิตฺตสฺส วุตฺตาฯ น ฐิติภาโคฯ ยทิ โส วิสุํ อุปลเพฺภยฺยฯ เอกํ จิตฺตํ ทิวสํ ติฎฺฐตีติ อามนฺตาฯ ทิวสสฺส ปฐโม ภาโค อุปฺปาทกฺขโณฯ ทุตีโย ฐิติกฺขโณฯ ตตีโย วยกฺขโณติ เอวํ มหาเถเรน วิจาริโต สิยาฯ ตโย ทิวเส ตโย มาเส ตีณิ สํวจฺฉรานิ ตโย กเปฺปติ อิมานิปิ อวเชฺช ตพฺพานิเอว สิยุนฺติฯ เอตฺถ สิยา, นนุ สุตฺตเนฺตสุ ตีณิ มานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขต ลกฺขณานิฯ กตมานิตีณิ, อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญายติฯ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติ วุตฺตํฯ ตถา เวทนาย อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญายติฯ ฐิตาย อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติฯ สญฺญายฯ สงฺขารานํฯ วิญฺญาณสฺส อุปฺปาโทฯลฯ ปญฺญายตีติ วุตฺตํฯ ตสฺมา จิตฺตสฺส ตตีโย ฐิติภาโค วิสุํ อุปลพฺภติ เยวาติฯนฯ ปพนฺธฐิติยา เอว ตตฺถ วุตฺตตฺตาติฯ กถํ วิญฺญายตีติ เจ, อุปฺปาทวเย ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา ปุน วิสุํ ฐิตสฺส อญฺญถตฺถํ ปญฺญายตีติ อิมสฺส วุตฺตตฺตาติฯ อิตรถา อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญายตีติ วุตฺตํ สิยาติฯ นนุ ปพนฺธฐิติ นาม ปญฺญตฺติ โหติฯ สาจ อสงฺขตา, สุตฺตนฺตานิจ สงฺขต ลกฺขณ วิสยานิฯ ตสฺมา สา ปพนฺธฎฺฐิติ ตตฺถ วุตฺตาติ น สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ เจฯ น น สกฺกาฯ อภิธเมฺมปิ สงฺขตธมฺมนิเทฺทเสสุ สมูห สณฺฐาน สนฺตติ ปญฺญตฺตีหิปิ นิเทฺทสสฺส ทิฎฺฐตฺตาฯ ตถา หิ รูปายตนนิเทฺทสาทีสุ ทีฆํ รสฺสํ สณฺหํ ถุลํ วฎฺฎํ ปริมณฺฑลํ จตุรสฺสํ ฉฬํสํ อฎฺฐํสํ โสฬสํสํ นินฺนํ ถลนฺติอาทินา, วิภเงฺค จ เกสา โลมา นขา ทนฺตาติอาทินา ปญฺญตฺติสีเสน สงฺขตธมฺมา นิทฺทิฎฺฐาติฯ สุตฺตเนฺตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ ปญฺญตฺติวเสน ปวตฺตาปิ เทสนา สงฺขตธมฺมเมว อาหจฺจ ติฎฺฐติฯ ตสฺมา ยถา อุปฺปาทภงฺคานํ ปเจฺจกํ เอเกโก ขโณ จิตฺตสฺส ลพฺภติฯ น ตถา ฐิติยาติฯ อยํ อาจริยานนฺทเตฺถรสฺส อธิปฺปาโยฯ อยญฺจ วาโท สํยุตฺตฎฺฐกถายํ เอว อาคโตฯ โสจ สงฺคหกาเรน ปฏิกฺขิโตฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ, อปเร ปน วทนฺติฯ อรูปธมฺมานํ ชราขโณนาม นสกฺกา ปญฺญเปตุํฯ สมฺมา สมฺพุโทฺธจ เวทนาย อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญายติฯ ฐิตาย อญฺญถตฺถํ ปญฺญายตีติ วทโนฺต อรูปธมฺมานํปิ ตีณิ ลกฺขณานิ ปญฺญเปติฯ ภานิอตฺถิกฺขณํ อุปาทาย ลพฺภนฺตีติ วตฺวา –

อตฺถิตา สพฺพธมฺมานํ, ฐิตินาม ปวุจฺจติ;
ตเสฺสว เภโท มรณํ; สพฺพทา สพฺพปาณินนฺติฯ

อิมาย อาจริยคาถาย ตมตฺถํ สาเธนฺติฯ อถวา, สนฺตติวเสน ฐานํ เวทิตพฺพนฺติจ วทนฺติฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต อยํ วิเสโส นตฺถิฯ ตสฺมา อาจริยคาถาย สุตฺตํ อปฺปฏิพาเหตฺวา สุตฺตเมว ปมาณํ กาตพฺพนฺติฯ ตตฺถ ชราขโณนาม อุปฺปาทกฺขณภงฺคกฺขณานํ มเชฺฌ วิสุํ ชราย เขตฺตภูโต ฐีติกฺขโณ วุจฺจติฯ อญฺญถตฺตนฺติ ชราเอวฯ อตฺถิกฺขณนฺติ ขณทฺวยเมวฯ ปฏิกฺขิโตฺตปิ ปน อยํ วาโท กถาวตฺถุ ปาฬิยา สทฺธิํ สุฏฺฐุ สเมติเยวฯ อปิจ, อุทฺธํ อุปฺปติตสฺส เลฑฺฑุสฺส อุปฺปตน นิวตฺติ วิย ยา จิตฺตสฺส อุทยสงฺขาตสฺส วฑฺฒนสฺส นิวตฺตินาม อตฺถิฯ น หิ อุทเย อนิวตฺตเนฺต วโยนาม สมฺภวติตีฯ สา เอว อุทย ปริยนฺตมตฺตภูตา อิธ ฐิติปริยาโยติ สกฺกา วตฺตุํฯ โส ปน วิสุํ คณนูปโค เอโก ขโณนาม นโหตีติ กตฺวา อภิธเมฺม เทฺวเอว ขณา จิตฺตสฺส วุตฺตาฯ อุทยภาคสฺส ปน อาทิ โกฏิํ วยภาคสฺสอนฺตโกฏิญฺจ ถเปตฺวา มเชฺฌภาคทฺวยนิสฺสิตา ปริปจฺจน ลกฺขณา ชรานาม อรูปธมฺมานํปิ ลพฺภติเยวฯ ตํ สนฺธาย ธาตุกถายํ ชราทฺวีหิขเนฺธหิสงฺคหิตาติวุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๑๑๙] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ''อุปฺปาทภงฺคาวตฺถาหิ ภินฺนา ภงฺคาภิมุขาวตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพาฯ สา ฐิตินามา''ติ วุตฺตํฯ ตํ กถาวตฺถุปาฬิยา สห น สเมติฯ

อุปฺทฺธทิวโส อุปฺปาทกฺขโณฯ อุปฺทฺธทิวโส วยกฺขโณฯ ปถโม ทิวโส อุปฺปาทกฺขโณฯ ทุตีโย วยกฺขโณติ หิ วิจาเรเนฺตน อุปฺปาทภงฺคาวตฺถา หิ ภินฺนา ตตียา อวตฺถา ตสฺสํ ปาฬิยํ ปฏิกฺขิตฺตาเยว โหตีติฯ

[๑๒๐] เอเตน ยญฺจ **ตตฺถ**

> ''ปาฬิยํ ปน เวเนยฺยชฺฌาสยา นุโรมโต นยทสฺสนวเสน สา น วุตฺตาฯ อติธมฺม เทสนาปิ หิ กทาจิ เวเนยฺยชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺตติฯ ยถา, รูปสฺส อุปฺปาโท อุปจโย สนฺตตีติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา เทสิโต''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ วิภาคารหสฺส หิ ธมฺมสฺส วิภาคกรณํนาม เวเนยฺยวเสนาติปิ ธมฺมวเสนาติปิ ยุชฺชติฯ วิชฺชมาเน สติ วิสุํ กตฺวา วตฺตพฺพสฺส อภิธเมฺม อวจนํ ปน เวเนยฺยวเสนาติ น ยุตฺตเมตนฺติฯ

[๑๒๑] ยมฺปิ **ตตฺถ**

> ''สุเตฺตจ ตีณิ มานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิฯ อุปฺปาโท ปญฺญายติฯ วโย ปญฺญา ยติฯ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติ เอวํ สงฺขตธมฺมเสฺสว ลกฺขณทสฺสนตฺถํ อุปฺปาทาทีนํ วุตฺตตฺตา นสกฺกา ปพนฺธสฺส ปญฺญตฺติสภาวสฺส อสงฺขตสฺส ฐิติ ตตฺถ วุตฺตาติ วิญฺญาตุ''นฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ น คเหตพฺพํฯ

อภิธเมฺมปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ปญฺญตฺติสีเสน สงฺขตธมฺมานํ นิเทฺทสสฺส ทิฏฺฐตฺตาติฯ

[๑๒๒] ยมฺปิ **ตตฺถ**

‘‘อุปสคฺคสฺสจ ธาตฺวเตฺถเยว ปวตฺตนโต ปญฺญายตีติ เอตสฺส วิญฺญายตีติ อโตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุตฺตํฯ

ยถานุโลมสาสนญฺหิ สุตฺตํฯ ตสฺมา ตตฺถ วิเนยฺยานํ สุฏฺฐุ ปญฺญายนเมว อธิเปฺปตนฺติฯ อรูปํ อรูปิสภาวตฺตา ลหุปริณามํฯ รูปํ ปน รูปิธมฺมตฺตาเยว ทนฺธปริณามนฺติ วุตฺตํ **ตานิปน ฯลฯ รูปธมฺมาน มายู**ติฯ

[๑๒๓] วิภาวนิยํ ปน

‘‘คาหกคเหตพฺพ ภาวสฺส ตํตํ ขณวเสน นิปฺปชฺชนโต’’ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อการณํฯ

น หิ คาหกํ อรูปํ คเหตพฺพญฺจ รูปํ คหณสมฺปชฺชนตฺถํ ลหุํ ปริณมติ ครุํ ปริณปตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตานิ ตาทิสานิ สตฺตรสนฺนํ จิตฺตานํ ขณานิ สตฺตรสวา ตานิ จิตฺตกฺขณานิ รูป ธมฺมานมายูติ โยชนาฯ สตฺตรส จิตฺตกฺขณสมปมาณานิ ขณานิ วิญฺญตฺติ รูปลกฺขณ รูปวชฺชานํ รูปธมฺมานํ อายุนามาติ วุตฺตํ โหติฯ ขณมตฺตโต ปน อฏฺฐกถานเยน เอกปญฺญาสขณานิ โหนฺติ, มูลฏีกานเยน ทฺวตฺติํสขณานิฯ ตตฺถจ อาทิมฺหิ เทฺว ขณานิ รูปธมฺมานํ เอกํ อุปฺปาทกฺขณเมวฯ อเนฺต เทฺว เอกํ ภงฺคกฺขณเมวฯ มเชฺฌ อฏฺฐวีส ขณานิ เตสํ เอกํ ฐิติกฺขณเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ทนฺธปริณตานํ รูปานํ อุปฺปาทภงฺคาปิ จิตฺตสฺส วิย ลหุกา ภวิตุํ อรหนฺตีติฯ ตตฺถ วิญฺญตฺติทฺวยํ เอกจิตฺตกฺขณิกํฯ อุปจยสนฺตติโย อุปฺปาทมตฺตา อนิจฺจตา ภงฺคมตฺตาฯ ชรตา รูป ธมฺมานํ ฐิติกฺขณมตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ มูลฏีกานเยน ปเนตฺถ ตานิ ปน โสฬสจิตฺตกฺขณานิ รูปธมฺมานมายูติ วตฺตพฺพํฯ ฏีกาจริโย หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค อาคตํ มหาฏฺฐกถาวจนํ ปติฏฺฐเปโนฺต โสฬสจิตฺตกฺขณายุกภาวํ สมฺภาเวติ, เอวํ สเนฺตปิ ขนฺธ วิภเงฺคเยว ตาว รูปานํ อุปฺปาทนิโรธวิธานสฺส มหาอฏฺฐกถา วาทสฺส ยมกปาฬิวิโรธํ ทเสฺสตฺวา สงฺคหการเรน ปฏิสิทฺธตฺตา น สกฺกา ตํ ปติฏฺฐเปตุนฺติฯ ตสฺมิํ วาเท หิ ปฏิสิเทฺธ ตตฺถ อาคตา โสฬสายุกตาวา อติเรกโสฬสายุกตาวา ปฏิสิทฺธาเยว โหตีติฯ

[๑๒๔] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

ตํ ฏีกานยํ ตยิทมสารนฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตทตฺถํ สา เธเนฺตน ‘‘ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ รูปํ ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธิํ นิรุชฺฌติฯ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ อุปฺปนฺนํ รูปํ อฏฺฐารสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตีติอาทินา อฏฺฐกถายเมว สตฺตรส จิตฺตกฺขณสฺส อาคตตฺตา’’ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

ยญฺหิ สงฺคหการสฺส สตฺตรสายุกวจนํ ฏีกากาเรน วิจาริตํฯ ตเทว ทเสฺสตฺวา ฏีกานโย ปฏิกฺขิโตฺตติ น ยุตฺตเม ตนฺติฯ เอกจิตฺตสฺส ขณํ วิย ขณํ เอกจิตฺตกฺขณํฯ อตฺถโต อภินฺนํปิ หิ ขณํ อิทํ จิตฺตสฺส อิทํ รูปานนฺติ กปฺปนาวเสน ภินฺนํ วิย กตฺวา อุปจรียตีติฯ เอกจิตฺตกฺขณํ อตีตํ เอเตสนฺติ **เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ**ฯ อติมหนฺตภูตานิ ปญฺจารมฺมณานิฯ

[๑๒๕] วิภาวนิยํ ปน

‘‘เอตานิวา ตํ อตีตานีติ เอกจิตฺตกฺขณาตี กานี’’ติปิ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ นิรุทฺธธมฺมวิสโย อตีตสโทฺท กิญฺจิ อติกฺกมิตฺวา อุทฺธํ อาคตานิ ปจฺจุปฺปนฺนรูปานิ ทีเปตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ พหูนิ จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิ เอเตสนฺติ **พหุจิตฺตกฺขณาตีตานิ**ฯ มหนฺตาทิ ภูตานิ ปญฺจารมฺมณานิฯ รูปธมฺมานํ ปน รูปธเมฺมเสฺวว อาปาตาคมเน โถกํ พลวนฺตตา อิจฺฉิตพฺพาฯ เตจ ฐิติกฺขเณเยว ปริปุณฺณปจฺจยุปลทฺธา หุตฺวา พลวนฺตา โหนฺตีติ วุตฺตํ **ฐิติปตฺตาเนวา**ติฯ เอวสเทฺทน ฏีกาการสฺส วาทํ นีวาเรติฯ โส หิ อุปฺปชฺชมานเมว รูปํ ปสาเท ฆเฏฺฏตีติ อิจฺฉตีติฯ **ปญฺจาลมฺพณานิ ปญฺจทฺวาเร อาปาตมาคจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ รูปสทฺทารมฺมณานิ อสมฺปตฺต วเสน อิตรานิจ สมฺปตฺตวเสน โคจรภาวํ อุปคจฺฉนฺติฯ อยญฺจ วิเสโสฆฏฺฏนวิเสเสน เวทิตโพฺพฯ ปุริมานิหิ เทฺว นิมิตฺตวเสเนว ฆเฏฺฏนฺติฯ น วตฺถุวเสนฯ ปจฺฉิมานิ ปน ตีณิวตฺถุวเสน ฆเฏฺฏนฺติฯ น นิมิตฺตมตฺตวเสน นิมิตฺตฆฏฺฏนญฺจนาม อสมฺปตฺตานเญฺญว น สมฺปตฺตานํฯ วตฺถุฆฏฺฏนํ ปน สมฺปตฺตานเญฺญวฯ โน อสมฺปตฺตา โหติฯ นนฺติฯ ยถา หิ ตีเร คจฺฉนฺตานํสรีรนิมิตฺตานิ โปกฺขรณิ ยาอุทเก ทิสฺสนฺติฯ ตสฺมิํ อุทเก โอโรหนฺตานํ ปน ตานิ ตตฺถ น ทิสฺสนฺติฯ เอวเมว สมฺปตฺตานิ รูปสทฺทารมฺมณานิ นฆเฏฺฏนฺติฯ กสฺมา, วิสยวิสยีนํ มเชฺฌ อาโลกสฺส อากาสสฺสจ อภาเวน นิมิโตฺตกาสสฺส อภาวโตฯ อสมฺปตฺตานิเยว ปน อตฺตโน นิมิตฺตุปฏฺฐาปนวเสน ฆเฏฺฏนฺติฯ กสฺมา, นิมิโตฺตกาสสฺส ลทฺธตฺตาฯ อิตรานิ ปน ตีณิ ยถาชาตวตฺถุวเสเนว ฆเฏฺฏนฺติฯ ตสฺมา ตานิ สมฺปตฺตานิเยว ฆเฏฺฏนฺติฯ โน อสมฺปตฺตานีติฯ ตตฺถ ยานิ อสมฺปตฺตานิเยว หุตฺวา ฆเฏฺฏนฺติฯ ตานิ สยํ ทูเร ฐตฺวา นิมิตฺต อปฺปนาวเสน ฆฏฺฏิตตฺตา เอเกกสฺมิํ ปสาเท จนฺทมณฺฑล สูริย มณฺฑลาทิวเสน อสนิสทฺทมณฺฑล เมณฺฑสทฺทมณฺฑลาทิวเสน จ มหนฺตานิปิ พหูนิปิ อาปาตมาคจฺฉนฺติเยวฯ อิตรานิ ปน ตีณิ สมฺปตฺตานิเยว ฆเฏฺฏนฺตีติ เอเกกสฺมิํ ปสาเท เอเกกเมว อาปาตมาคจฺฉนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทญฺจ ปญฺจทฺวารวเสน วุตฺตํฯ มโน ทฺวาเร ปน สพฺพานิปิ อารมฺมณานิ อสมฺปตฺตานิเยว อาปาตมาคจฺฉนฺตีติฯ เอตฺถจ ปญฺจทฺวาเรติ อิทํ อสาธารณ ทฺวารทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ตานิ ปน ปญฺจาลมฺพณานิ ยทาสกสกทฺวาเร ฆเฏฺฏนฺติฯ ตทา มโนทฺวาเรปิ อปาต มาคจฺฉนฺติเยวฯ เอเกกํ อารมฺมณํ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ อปาต มาคจฺฉตีติ หิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ยทา จนฺทํวา สูริยํวา ปพฺพตํวา รุกฺขํวา ยํกิญฺจิวา ปสฺสนฺติฯ ตทา เอเกกสฺมิํ จกฺขุปสาเท เอเกกานิ มโนทฺวาเร เอกนฺติ อเนกานิ จนฺทมณฺฑลาทีนิ เอกกฺขเณ อุปฏฺฐหนฺติ, เอวํ เสสารมฺมเณ สูติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปาตาคมนเญฺจตฺถ ลญฺฉกานํ ตาลปเณฺณ ลญฺฉนขนฺธํ ถเปตฺวา มุคฺคเรน ปหรณกาเล ลญฺฉนขนฺธสฺส ตาลปเณฺณ อาปาเตตฺวา อกฺขรุปฏฺฐาปนํ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ ยโต ทฺวารานํ วิการปฺปตฺติ โหตีติฯ

[๑๒๖] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘อาโภคานุรูปํ อเนกกลาปคตานิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาโภคานุรูปนฺติ อิทํ วิจาเรตพฺพํฯ

ยตฺตกานิ หิ ปญฺจาลมฺพณานิ จกฺขาทิปเถ อาโลกาทิ สหิตานิ หุตฺวา ฐิตานิ โหนฺติฯ ตตฺตกานิ สพฺพานิ นิทฺทายนฺตสฺสปิ วิสญฺญิ ภูตสฺสปิ อญฺญวิหิตสฺสปิ ยํกิญฺจิ ฌานํวา ผลํวา นิโรธํวา สมาปชฺชนฺตสฺสปิ อาโภเคน วินา อตฺตโน ทฺวาเรสุ อาปาตมาคจฺฉนฺติเยวฯ นเกวลํ อตฺตโนทฺวาเรสุ เอวฯ อถโข มโนทฺวาเรปิฯ นเกวลํ ภวงฺคมโนทฺวาเรเอวฯ อาวชฺชนาทีสุ ปน จตุพฺภูมก วีถิจิเตฺตสุปิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺติเยวฯ อยํนาม มโน มโนทฺวารํ นโหตีติ นวตฺตโพฺพติ หิ ทฺวารกถายํ วุตฺตํฯ อยญฺจ อโตฺถ ปฐมชฺฌานสฺส สโทฺท กณฺฏโกติ อิมินา ปาเฐน ทีเปตโพฺพฯ ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส หิ สโทฺท โสตมฺหิ ฆเฏฺฏตฺวา ฌานจิตฺตสงฺขาเต มโนทฺวาเร อาปาตมาคจฺฉติฯ ตทา ฌานจิตฺต สนฺตติ จลิตฺวา โวจฺฉิชฺชติฯ ฌานา วุฏฺฐาติฯ ภวงฺคปาโต

โหติฯ ตํ สทฺทารมฺมณํ วีถิจิตฺตํ ปวตฺตตีติฯ ทุติยชฺฌานาทีนิ สมาปชฺชโนฺต ปน อปฺปเกน สเทฺทน นวุฎฺฐาติฯ อธิมตฺตสเทฺทน ปน วุฎฺฐาติเยวฯ น หิ ตานิ อาเนญฺชปตฺตานินาม โหนฺติฯ อรูปชฺฌานานิเอว ปน อาเนญฺชปตฺตานินาม โหนฺติฯ ตสฺมา ตานิ สมาปชฺชโนฺต อธิมตฺตสเทฺทนปิ นวุฎฺฐาติเยวาติฯ เตสุ ปน ตถา อาปาตมาคเตสุ ตทารมฺมณานิ วีถิจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติเยวาติ นวตฺตพฺพํฯ ภวงฺค สนฺตติยาวา ชวนสนฺตติยาวา โวจฺฉินฺนาย ปวตฺตนฺติฯ อโวจฺฉินฺนาย นปวตฺตนฺติฯ ปวตฺตมานานิปิ อารมฺมณา ธิมตฺตาทิวเสน ลทฺธปจฺจยวิเสเส เอเกกสฺมึ อารมฺมเณเอว ปวตฺตนฺติฯ น เอกกฺขเณ ปญฺจสูติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ อตฺถวสา วิภตฺติ ปริณาโมติ กตฺวา เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ ฐิติปตฺตาเนว ปญฺจา ลมฺพณานิ เอกจิตฺตกฺขณาตีเต ฐิติปฺปเตฺต เอว ปญฺจทฺวาเร พหุ จิตฺตกฺขณาตีตานิ พหุจิตฺตกฺขณาตีเตติ โยเชตพฺพํฯ

[๑๒๗] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘เต ปน ปสาทา ภวงฺคจลนสฺส อนนฺตรปจฺจยภูเตน ภวเงฺคน สทฺธึ อุปฺปนฺนา’’ติ วุตฺตํฯ

เอวํ ปน สติ พหุจิตฺตกฺขณาตีตานิปิ ปญฺจาลมฺพณานิ เอกจิตฺตกฺขณาตีเตเอว ปญฺจทฺวาเร อาปาตมาคจฺฉนฺตีติ อาปชฺชติฯ เอต รหิ ปน เอกกฺขเณ สหุปฺปนฺนานเญฺญว วตฺถารมฺมณานํ ฆฎฺฎนํ อิจฺฉนฺติฯ สหุปฺปนฺนานิวา ปน โหนฺตุ นานุปฺปนฺนานิวา, พลวภาโวเยว ปมณนฺติ อมฺหากํ ขนฺติฯ สพฺพํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

[๑๒๘] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘อาวชฺชเนน สทฺธึ อุปฺปนฺนาติ อปเร’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

เอวญฺหิ สติ อญฺญเทว ปญฺจารมฺมณานํ อาปาตาคมนวตฺถุฯ อญฺญเทว ปญฺจวิญฺญาณานํ นิสฺสยวตฺถูติ เอวํ วิรุทฺธสฺส อตฺถสฺส อาปชฺชนโตติฯ เอวํ ปญฺจทฺวาเร วิสยปวตฺติยา อาทิลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สพฺพปาริปูรํ วิสยปวตฺติวิภาคํ วีถิจิตฺตปวตฺติญฺจ ทเสฺสโนฺต ตสฺมาติ อาทิมาหฯ **ตโต**ติ ตสฺมา จกฺขุสฺส อาปาตาคมนปจฺจยาฯ จกฺขุสฺส อาปาตาคมเนน สเหว ภวงฺคสฺสปิ อาปาตํ อาคจฺฉติเยวาติ วุตฺตํ **ทฺวิกฺขตฺตุํภวเงฺคจลิเตติ**ฯ จลนเญฺจตฺถ ยถา คหิตํ กมฺมาทิ อารมฺมณํ มุญฺจิตฺวา อิทานิ อตฺตนิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺตํ อภินวารมฺมณํ คเหตุํ อุสฺสาหชาตสฺส วิย ภวงฺคสนฺตานสฺส วิการปฺปตฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ จกฺขุสฺส อาปาตาคมนํ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติยา เอว การณํฯ น อาวชฺชนุปฺปตฺติยาฯ ภวงฺคสฺส อาปาตาคมนเมว ปน อาวชฺชนุปฺปตฺติยาปิ การณํ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

[๑๒๙] วิภาวนิยํ ปน

> มโนทฺวาเรปิ อาปาตาคมนํ วิสุํ อปตฺวา รูปาทีนํ จกฺขาทิสุ ฆฎฺฎนํนาม โยคฺยเทสาวฎฺฐานํ เอวฯ ตเมวจ ภวงฺคุ ปเจฺฉทสฺสปิ การณํ โหตีติ กตฺวา ‘‘ปญฺจสุ หิ ปสาเทสุ โยคฺยเทสาวฎฺฐาน วเสน อารมฺมเณ ฆฎฺฎิเต ปสาทฆฎฺฎนานุภาเวน ภวงฺคสนฺตติ โวจฺฉิชฺชมานาติอาทิ’’ วุตฺตํฯ ตํ ตถา น ทฎฺฐพฺพํฯ

น หิ โยคฺยเทสาวฎฺฐานเมว ฆฎฺฎนนฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ โยคฺยเทเสปน ฐตฺวา นิมิตฺตฆฎฺฎนวเสน วตฺถุฆฎฺฎนวเสนจ อสนิ นิปาโตวิย ปสาเทสุ ยุชฺฌนํ มนฺถนํ โขภกรณํ ฆฎฺฎนนฺติ จ อาปาตาคมนนฺติ จ วุจฺจตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อยญฺจ อโตฺถ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ เอตฺถจ อยํปิ เอโก

ธมฺมนิยาโมเยวาติ กตฺวา นานา ฐานิเยสุ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ สเหว อาปาตาคมนํ ปเจฺจตพฺพํฯ รูปาทินา ปสาเท ฆฏฺฏิเต ตํ นิสฺสิตเสฺสว ปญฺจวิญฺญาณสฺส จลนํ สิยาฯ กถํ ปน หทยวตฺถุนิสฺสิตสฺส ภวงฺคสฺสาติ น โจเทตพฺพนฺติฯ

[๑๓๐] วิภาวนิยํ ปน

> ตเมว โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ตํ ปริหรโนฺต "สนฺตติ วเสน เอกาพทฺธตฺตา"ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สนฺตติวเสนาติ นวตฺตพฺพํฯ สณฺฐานวเสนาติ ปน วตฺตพฺพํฯ สพฺพเณฺจตํ สารโต น ปเจฺจตพฺพํฯ

กสฺมา, ตาทิสสฺส อนุกฺกมจลนสฺส อฏฺฐกถายเมว ทฬฺหํ ปฏิกฺขิตฺตตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ เอเกกํ อารมฺมณํ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ อาปาตมาคจฺฉตีติฯ รูปารมฺมณญฺหิ จกฺขุปสาทํ ฆเฏฺฏตฺวา ตงฺขเณเยว มโนทฺวาเร อาปาตํ อาคจฺฉติฯ ภวงฺคจลนสฺส ปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ สทฺทคนฺธ รส โผฏฺฐเพฺพสุปิ เอเสว นโยฯ ยถา หิ สกุโณ อากาเสนาคนฺตฺวา รุกฺขเคฺค นิลียมาโนว รุกฺขสาขญฺจ ฆเฏฺฏติฯ ฉายาจสฺส ปถวิยํ ปฏิหญฺญติฯ สาขาฆฏฺฏน ฉายาผรณานิ อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณเยว ภวนฺติฯ เอวํ ปจฺจุปฺปนฺนรูปาทีนํ จกฺขุปสาทาทิฆฏฺฏนญฺจ ภวงฺคจาลน สมตฺถตายมโนทฺวาเรอาปาตาคมนญฺจอปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขเณเยว โหตีติฯ เอวํ สกุโณปมาย สหตงฺขเณเยวาติ จ อปุพฺพํอจริมํ เอกกฺขเณ เยวาติจ วตฺวา ทฬฺหํ ปฏิภิทฺธตฺตา ตํ อนุกฺกมจลนํ อจินฺเตตฺวา ธมฺมนิยามวเสน เอกปฺปหารจลนเมว ปเจฺจตพฺพนฺติฯ **ภวงฺคโสตํโวจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ภวงฺคปวาหํ สพฺพโส อวจฺฉินฺนํ กตฺวาฯ **อาวชฺชนฺต**นฺติ อทิสฺวาว กึนาเมตนฺติ อาวชฺช มานํฯ **ปสฺสนฺต**นฺติ อตฺต ปจฺจกฺขํ กุรุมานํฯ **สมฺปฏิจฺฉนฺต**นฺติ มุญฺจิตุํ อทตฺวา ยถาทิฏฺฐํ รูปํ ปฏิ คณฺหนฺตํฯ **สนฺตีรยมาน**นฺติ สุฏฺฐุ ตีเรนฺตํวิจาเรนฺตํฯ **ววตฺถเปนฺต**นฺติ สุฏฺฐุ อสงฺกรโต ถเปนฺตํ สลฺลเกฺขนฺตนฺติ อโตฺถฯ โยนิโสมนสิการาทิวเสน ลทฺธปจฺจโย เยนาติ **ลทฺธปจฺจยํ**ฯ ยํกิญฺจิ ชวนํ ชวตีติ สมฺพโนฺธฯ ตํ ปน ชวนํ อารมฺมณสฺส ทุพฺพลกาเลวา มุจฺฉามรณาสนฺนกาเลสุวา ฉกฺขตฺตุํ วา ปญฺจกฺขตฺตุเมววา ชวตีติ วุตฺตํ **เยภุเยฺยนา**ติฯ **ชวตี**ติ อสนินิปาตสทิเสน ชเวน ปวตฺตติฯ ตตฺถ ปถมชวนํ อลทฺธา เสวนตฺตา สพฺพทุพฺพลํ โหติฯ ตโต ทุตียํ พลวํฯ ตโต ตตียํฯ ตโต จตุตฺถํฯ อิทํ ปน สพฺพพลวํ มุทฺธปตฺตํ โหติฯ อิโต ปฏฺฐาย อนุกฺกเมน ปริหายมานํ ปวตฺตติฯ สตฺตมวาเร คเต ปริกฺขีณชวํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **ชวนา นุพนฺธานิ**ติ ยถา ปฏิโสตํ คจฺฉนฺตึ นาวํ อุทกํ โถกํ อนุพนฺธติ อนุคจฺฉติฯ เอวํ ชวนํ อนุพนฺธานิฯ เทวตทารมฺมณปากานีติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ตทารมฺมณกิจฺจานิ วิปากจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ **ยถารหน**ฺติ อารมฺมณชวน สตฺตานุรูปํฯ **ภวงฺคปาโต**ติ อิมสฺมึ อติหนฺตารมฺมเณ อาวชฺชนโต ปถมภวงฺคจลนโตเยววา ปฏฺฐาย อุฏฺฐิตํ สมุฏฺฐิตํ จิตฺตสนฺตานํ ยาวจตุตฺถชวนา สมุฏฺฐหิตฺวา ปญฺจมชวนโต ปฏฺฐาย ปติตเมว โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ สมุฏฺฐิตเวคสฺส สพฺพโส อปริกฺขีณตาย ปติตนฺติ นวุจฺจติฯ ทุตียตทารมฺมณโต ปรํ ปน สมุฏฺฐิตเวคสฺส สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา ตทา เอว ตํจิตฺตสนฺตานํ ปติตํนาม โหติฯ ตสฺมา ปตนํ ปาโตฯ ภวงฺคภาเวนจิตฺตสนฺตานสฺส ปาโต ภวงฺคปาโต, ภวงฺคํ หุตฺวา ปาโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ภวงฺคกิเจฺจ ภวงฺคฏฺฐาเน ภวงฺคารมฺมเณจ ปาโต ภวงฺคปาโตติวาฯ อิมสฺมึ ฐาเน โทวาริโกปมา, คามิโลฬุปมา, อมฺพปมาจ วตฺตพฺพาฯ ตาสพฺพาปิ อฏฺฐกถายํ คเหตพฺพาฯ เอตฺตาวตา สตฺตรสฺส จิตฺตกฺขณานิ ปริปูเรปาติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถจ ฉฉกฺกโยชนา วตฺตพฺพาฯ ยตฺถ หิ รูนฺตี รมฺมณํ ฆเฏฺฏติฯ ตํ จกฺขุวตฺถุํ นิสฺสาย ตตฺถ ฆฏฺฏิตํ รูปารมฺมณํ อารพฺภ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ อิตรานิ ปน อาวชฺชนาทีนิ มโน วิญฺญาณานิ อตฺตโน อตฺตโน อตีตานนฺตรจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ หทยวตฺถุํ นิสฺสาย ตเมวารมฺมณํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนฺติฯ จกฺขุทฺวาร มโนทฺวารานิ สเพฺพสํปิ วีถิจิตฺตานํ ทฺวารกิจฺจํ สาเธนฺติฯ

อยญฺจ วีถิ จกฺขุทฺวาเร อุปฺปนฺนตฺตา จกฺขุทฺวารวีถีติฯ จกฺขุวิญฺญาเณน อุปลกฺขิตตฺตา จกฺขุวิญฺญาณวีถีติจ วุจฺจติฯ เอกจิตฺตกฺขณํ อติกฺกมฺม ฆฏฺฏนสมเตฺถ อติพลวา รมฺมเณ อุปฺปนฺนตฺตา อติมหนฺตารมฺมณ วีถีติจ วุจฺจตีติฯ เอตฺถจ ยตฺตกานิ รูปารมฺมณานิ จกฺขุปเถ อุปฺปชฺชิตฺวา ฐิติปฺปตฺตานิ โหนฺติฯ ตานิ ตตฺตกานิ ฐิติปฺปเตฺตสุ ปุพฺพาปรภูเตสุ เอกูน ปญฺญาสปริมาเณสุ จกฺขุปสาเทสุ กิสฺมิํจิ นฆเฏฺฏนฺตีติ นวตฺตพฺพานิฯ เตสุ ปน ยเทว เอกํ จกฺขุ อิมิสฺสา วีถิยา ยถารหํ วตฺถุภาวํ ทฺวารภาวญฺจ สาเธติฯ ยตฺถจ ฆฏฺฏิตํ รูปํ อารพฺภ อยํ วีถิ ปวตฺตติฯ เอตเทว กิจฺจ สาธนํ นาม โหติฯ ยํ มชฺฌิมายุกนฺติ วทนฺติ, อิตรานิ ปน โมฆ วตฺถูนินาม โหนฺติ, ยานิมนฺทายุกานีติอมนฺทายุกานีติจ วทนฺติฯ ตานิปน ยถาวุตฺต กิจฺจ สาธนโต ปุริมานิ ปจฺฉิมานีติ ทฺวิธานิ โหนฺติ, ตทุภยานิปิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ฐิติภาเวน ลพฺภมานานิ อฏฺฐจตฺตาลีสมตฺตานิ เวทิตพฺพานีติฯ อวเสสานิ ปน ตโต ปุริมตรานิ ปจฺฉิมกรานิจ ลทฺธฆฏฺฏนานิปิ วตฺถุทฺวารกิจฺจสิทฺธิภาเว อนาสงฺกิตพฺพตฺตา อิธ นคหิตานีติฯ เอตฺถ สิยา อิมาย วีถิยา อุปฺปตฺติสมเย โส ปุคฺคโล อหํ อิทํ นาม ปสฺสามีติ ชานาติ, น ชานาตีติฯ นชานาติฯ กทา ปน ชานาตีติฯ สลฺลกฺขณวีถิยา ปวตฺตมานายฯ ตถา หิ สพฺพปฐมํ จกฺขุทฺวารวีถิ ปวตฺตติฯ ตโต ตทนฺวตฺติกา มโนทฺวารวีถิฯ ตโต สมุทายคาหิกาฯ ตโต วณฺณสลฺลกฺขณาฯ ตโต วตฺถุคาหิตาฯ ตโต วตฺถุสลฺลกฺขณา ตโต นามคาหิกาฯ ตโต นามสลฺลกฺขณาติฯ ตตฺถ วณฺณสลฺลกฺขณาย ปวตฺตมานาย อหํ นีลวณฺณํ ปสฺสามีติอาทินา วณฺณํ สลฺลเกฺขติฯ วตฺถุสลฺลกฺขณาย สณฺฐานํ สลฺลเกฺขติฯ นาม สลฺลกฺขณาย นามํ สลฺลเกฺขตีติฯ อิติ ตํตํ สลฺลกฺขณวีถิ ยา ปวตฺตมานาย เอว ตํตํปสฺสามีติ ชานาตีติฯ เอตฺถจ อลาตจกฺกสฺส คาหิกาวิย ปุริมาหิ ทฺวีหิ วีถีหิ ปุนปฺปุนํ คหิตานํ รูปานํ สมุทายโต คาหิกา ตติยา มโนทฺวารวีถิ สมุทาย คาหิกานาม, น หิ สมุทาย คหเณน วินา ปริพฺยตฺตวณฺณคหณํ สมฺภวตีติฯ **ยาว ตทารมฺมณุปฺปาทา ปน อปฺปโหนฺตาตีตก**นฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ยาว ตทารมฺมณุปฺปาทา ปวตฺติตุํ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตทฺวตฺติจิตฺตกฺขณิกํฯ ยสฺส หิ เทฺววา ตีณิวา จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิ โหนฺติฯ ตํ ยาว ตทารมฺมณุปฺปาทา ปวตฺติตุํ นปฺปโหติ น สโกฺกติฯ เอวํ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตกนฺติ อโตฺถฯ **อปาตมาคต**นฺติ จกฺขุทฺวาเร มโนทฺวาเรจ อาปาตํ อาคตํฯ **นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโท**ติ เอตฺถ ยสฺส ตีณิ จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิ โหนฺติฯ ตสฺส จุทฺทส จิตฺตกฺขณายุกาวเส สสฺส อารมฺมณสฺส สตฺตมชวเนน สเหว นิรุทฺธตฺตา ตสฺมิํ นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโทติ ยุตฺตเมตํฯ น หิ เอกาวชฺชนวีถิยํ จิตฺตานิ ธมฺมวเสน วิย กาลวเสนาปิ นานารมฺมณานิ อิจฺฉนฺติ อฏฺฐกถาจริยาติฯ ยสฺส ปน เทฺว จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิฯ ตสฺมิํ สตฺตมชวนโต ปรํ เอกจิตฺตกฺขณายุกาวเสเส อารมฺมเณ เอเกน ตทารมฺมเณน อุปฺปชฺชิตพฺพนฺติ เจฯนฯ น หิ ตาทิสํ นิโรธา สนฺนํ อารมฺมณํ เอกวารํปิ ตทารมฺมณุปฺปตฺติยา ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกตีติฯ ตถา หิ มหาอฏฺฐกถายํ วิปากุทฺธาเร จิตฺตปฺปวตฺติคณนายํ ตทารมฺมณานิ เทฺวติ เทฺวเอว ตทารมฺมณ วารา อาคตาติฯ

ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุเมว หิ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ ปาฬิยํ นิยมิตา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปาฬิยนฺติ อฏฺฐกถาตนฺติํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ น หิ สา นาม ปาฬิ อตฺถิ, ยตฺถ ทฺวิกฺขตฺตุํ ตทา รมฺมณุปฺปตฺติ นิยมิตาติฯ

มชฺฌิมภาณกาปน ตทารมฺมณํ เอกํปิ อิจฺฉนฺติฯ สงฺคหกาเรน ปน ตํ ปฏิสิทฺธนฺติ อิธปิ ตํ เถเรน ปฏิกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปรมตฺถวินิจฺฉเย สกิํเทฺววา ตทาลมฺพนฺติ เถเรน วุตฺตนฺติฯ มชฺฌิมภาณกานํ มเตน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ อาจริยานนฺทเตฺถโร ปน เอกํปิ อิจฺฉติเยวฯ ยถา หิ อาคนฺตุกภวงฺคํ เอกํ ปวตฺตติฯ ตถา ตทารมฺมณํปิ เอกํ นปวตฺตตีติ นสกฺ

กา วตฺตุํฯ ยญฺจ จิตฺตปฺปวตฺติคณนายํ ตทารมฺมณานิ เทฺวติ วุตฺตํฯ ตํปิ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน วุตฺตนฺติ, น นสกฺกา วตฺตุนฺติฯ ยาว ชวนุปฺปาทาปิ ปวตฺติตุํ อปฺปโหนฺตาตีตกนฺติ สมฺพโนฺธฯ ยสฺส หิ อารมฺมณสฺส จตฺตาริ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐนว วา จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิ โหนฺติฯ ตํ ยาว ชวนุปฺปาทา ปวตฺติตุํ นปฺปโหติฯ เอวํ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตกนฺติ อโตฺถฯ **ชวนํปิ อนุปฺปชฺชิตฺวา**ติ ชวนสฺสปิ อนุปฺปชฺชนโตฯ อยญฺหิ ตฺวาปจฺจโย ภาวเตฺถเอว ทฏฺฐโพฺพฯ น กตฺตุอเตฺถฯ กสฺมาฯ อตฺตโน ปธานกฺริยาย สมานกตฺตุกตาย อภาวโตติฯ

[๑๓๑] วิภาวนิยํ ปน

''เหตุมฺหิจายํ ตฺวาปจฺจโย''ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ พาหิรตฺถภูโต เหตฺวโตฺถ กิตกปจฺจยานํ วิสโย โหตีติฯ ตสฺมา อิธ ภาวเตฺถเอว ตฺวาปจฺจโยฯ ตโตจ เหตฺวเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเตน ยา ลกฺขเณ เหตุมฺหิ จมานนฺตปจฺจยานํปิ ปวตฺติ กตฺถจิ วุตฺตาฯ สาปิปฏิกฺขิตฺตา โหติฯ นหิ พาหิรตฺถภูตา ลกฺขณ เหตฺโย เตสํ วิสยา โหนฺตีติฯ เอตฺถจ ยสฺส อารมฺมณสฺส นวจิตฺตกฺขณานิ อตีตานิ โหนฺติฯ ตสฺส อวเสส อฏฺฐจิตฺตกฺขณา ยุกสฺส ทุตีย โวฏฺฐพฺพเนน สเหว นิรุทฺธตฺตา ตสฺมิํ ชวนํปิ อนุปฺปชฺชิตฺวาติ ยุตฺตเมตํฯ การณํ วุตฺตเมวฯ ยสฺส ปน จตฺตาริฯลฯ อฏฺฐวา จิตฺตกฺขณานิ อตีตานิฯ ตสฺมิํ ชวเนน อุปฺปเนฺนน ภวิตพฺพนฺติ เจฯนฯ อวเสสฉจิตฺตกฺขณายุกํปิ หิ อารมฺมณํ ชวนุปฺปตฺติยา ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติฯ ชวนญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปวตฺติตุํ ปโหนเก อารมฺมเณ เอว อุปฺปชฺชติฯ ปกตินิยาเมน ชวนสฺส สตฺตกฺขตฺตุ ปรมตาย สมฺภวโตติฯ เอตฺถ ปน ยถา วิสญฺญิกาล มุจฺฉากาล มรณกาเลสุ วตฺถุสฺส อวิสทตาย ทุพฺพลตา ยจ ชวนํ ฉปญฺจวาเรปิ ปวตฺตติฯ ตถา ปกติกาเลปิ อารมฺมณสฺส ทุพฺพลภาเว สติ ฉปญฺจวาเรปิ ปวตฺตติเยวาติฯ **ทฺวตฺติกฺขตฺตุ**นฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํวา ติกฺขตฺตุํวาฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ โวฏฺฐพฺพเน ฐตฺวา เอกํวา เทฺววา จิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตโต อาเสวนํ ลภิตฺวา ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ปุน ภวงฺคํ โอตรตีติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ ตโต อาเสวนํ ลภิตฺวา ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวาติ เอเตน ตตียสฺส โวฏฺฐพฺพนสฺส ปวตฺติํ ทเสฺสติฯ อิตรถา เอกํวา เทฺววา จิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตโต ภวงฺคํ โอตรตีติ วุตฺตํ สิยาติฯ เอกํวาติ ปน วาจา สิลิฏฺฐมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา ทิรตฺต ติรตฺตํติฯ อถวา, **ตโต**ติ เอกจิตฺตโตวา ทฺวิจิตฺตโตวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปฐเมน ทฺวิกฺขตฺตุํ ทุตีเยน ติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนสฺส อุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติฯ อาเสวนํ ลภิตฺวาติ อิทํ ปน อุปจารวจนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ โวฏฺฐพฺพนสฺส อาเสวนตา ปฏฺฐาเน วุตฺตาติฯ อาจริยานนฺทเตฺถเรน ปเนตฺถ โวฏฺฐพฺพนโต ปรํ จตุปญฺจ จิตฺตกฺขณาวเสเส อารมฺมเณ จตุปญฺจชวนุปฺปตฺติยา เอว ปริตฺตารมฺมณวาโร อิจฺฉิโตฯ น โวฏฺฐพฺพน ปริโยสานวเสนฯ ปฏฺฐาเนหิ ภวงฺคํ อาวชฺชนาย อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย เตฺววุโตฺตฯ น ปน วุโตฺต อาวชฺชนา ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ ยถา จ มุจฺฉามรณกาเลสุ วตฺถุทุพฺพลตาย ฉ ปญฺจชวนวารา อิจฺฉิตพฺพาฯ ตถา อิธปิ อารมฺมณทุพฺพลตายาติ น น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ เอตฺถ จ สนฺตีรณโต ปรํ เอกจิตฺตกฺขณา วเสเส อารมฺมเณ เอกํ โวฏฺฐพฺพนํ ทฺวิจิตฺตกฺขณาวเสเส เทฺว ตทุตฺตริ ตีณีติ ยุตฺตํ สิยาฯ เอตรหิ ปน ทฺวิโวฏฺฐพฺพนิกา ฉปริตฺตารมฺมณวีถิโยติ โวฏฺฐพฺพนิกา ปญฺจาติ โยเชสุํฯ เอวํ สเนฺต กีทิเส ปริตฺตารมฺมเณ ทฺวิโวฏฺฐพฺพนิกา, กีทิเส ติโวฏฺฐพฺพนิกาติ วิจาเรตพฺพา สิยุนฺติฯ ยํ ปน อารมฺมณํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํโวฏฺฐพฺพนุปฺปตฺติยา อปฺปโหนกํ โหติฯ ตํ อาวชฺชนปฺปตฺติยาปิ ปจฺจโย น โหตีติ วุตฺตํ **ตตฺถ ภวงฺคจลนเมว โหติฯ นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโท**ติฯ ตตฺถ **ภวงฺคจลนเมวา**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺคสฺส จลนมตฺตเมว โหติฯ **อิเจฺจวํ จกฺขุทฺวาเร**ติ อิติ เอวํ ยทิ เอกจิตฺตกฺขณาตีตกํ รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อปาตมาคจฺฉตีติอาทินา วุตฺตนเยน จกฺขุทฺวาเร จตุนฺนํ วารานํ วเสน จตุธา วิสยปฺปวตฺติ เวทิ

ตพฺพา, ตถา โสตทฺวาราทีสุ จาติโยชนาฯ สพฺพถาปิ จตุธา เวทิตพฺพาติ สมฺพนฺธฯ อติปริตฺตารมฺมณํปิ อาปาตาคตมเตฺตน โมฆวารสฺส อารมฺมณํนาม โหติฯ น อารมฺมณกรณวเสนฯ อิตรานิ ปน อุภยถาปิ อิตเรสํ วารานํ อารมฺมณานินาม โหนฺตีติ วุตฺตํ **จตุนฺนํ วารานํ ยถากฺกมํ อารมฺมณภูตา**ติฯ

วิภาวนิยํ ปน

> อารมฺมณภูตาติ อิมสฺส อติปริตฺตารมฺมณํ สนฺธาย ปจฺจยภูตาติ อโตฺถ วุโตฺตฯ ตญฺหิ โมฆวาร ปญฺญา ปนาย ปจฺจโย โหตีติฯ

ปญฺจทฺวาเรวีถิจิตฺตานิ ยถารหํ กิจฺจวเสน สเตฺตวฯ จิตฺตุปฺปาทา จิตฺตานํ อุปฺปตฺติขณวเสน จตุทฺทสฯ วิตฺถารา จิตฺตสรูปวิตฺถารโต จตุปญฺญาสาติ โยชนาฯ **เอตฺถา**ติ ปริตฺตชวนวาเรฯ

๑๓๗. มโนทฺวาเร ปน อารมฺมณธมฺมา ปริตฺตขณาปิ อตีตานาคตาปิ กาลวิมุตฺตาปิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺติเยวฯ ตสฺมา ตตฺถ เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิวา พหุจิตฺตกฺขณาตีตานิวา ฐิติปฺปตฺตาเนว อาปาตมาคจฺฉนฺตีติ อิทํ วิธานํ นตฺถีติ วุตฺตํ **มโนทฺวาเรปน ยทิวิภูตมาลมฺพณํ อาปาตมาคจฺฉตี**ติฯ ตตฺถ **มโนทฺวาเร**ติ สุทฺธมโนทฺวาเรฯ จกฺขาทีสุ หิ ฆฏฺฏเนน สเหว ยตฺถ อาปาตมาคจฺฉติฯ ตํ มิสฺสกทฺวารนฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน สุทฺธเมวา ธิเปฺปตนฺติฯ ตํปิ ปญฺจทฺวารานุพนฺธกํ วิสุํ สิทฺธนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ ยถา ฆเณฺฑ ทณฺฑเกน เอกวารํ ปหเฏ ฆณฺฑสรีรภูตารูป กลาปา จิรํปิ กาลํ อญฺญมญฺญํ ฆเฏฺฏตฺวา อนุรวสทฺทสนฺตานํ ปวเตฺตนฺติฯ ตถา ปญฺจทฺวาเร อารมฺมเณน เอกวารํ ฆฏฺฏิเต ปญฺจ ทฺวาริกวีถิยา นิรุทฺธายปิ อตีตํ ปญฺจาลมฺพณํ มโนทฺวาเร ยถา ปาตาคตเมว หุตฺวา อเนกสหสฺสานิปิ มโนทฺวาริกวีถิจิตฺต สนฺตานานิ ปวเตฺตติเยวฯ เตสํ ปน ทฺวารภูตํ ภวงฺคสนฺตานํ อนุพนฺธกํนาม โหติฯ ตานิจ จิตฺตานิ อนุพนฺธกวีถิจิตฺตานินาม โหนฺติฯ ยตฺถ ปน ปญฺจทฺวารฆฏฺฏนา นุพนฺธภาเวน วินา เกวลํ ตถา ตถา ฉฬารมฺมณธมฺมา อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ ตํ วิสุํ สิทฺธํ นาม โหติฯ กถํ ปน ตสฺมิํ วิสุํ สิเทฺธ มโนทฺวาเร อารมฺมณ ธมฺมา อาปาตํ อาคจฺฉนฺตีติฯ วุจฺจเตฯ ทิฏฺฐโต ทิฏฺฐสมฺพนฺธโต สุตโต สุตสมฺพนฺธโต สทฺธาย รุจิยา อาการปริวิตเกฺกน ทิฏฺฐินิชฺฌานขนฺติยา นานากมฺมพเลน นานาอิทฺธิพเลน ธาตุโกฺขต วเสน เทวโตปสํหารวเสน อนุโพธวเสน ปฏิเวธวเสนาติ เอวมาทีหิ การเณหิ อาปาตํ อาคจฺฉนฺตีติฯ ตตฺถ ทิฏฺฐํนาม ปุเพฺพ ปญฺจหิทฺวาเรหิ คหิตํ ปญฺจาลมฺพณํฯ ตํปิ กาลนฺตเร การณลาเภ สติ สุเทฺธ มโนทฺวาเร อาปาตํ อาคจฺฉติเยวฯ ทิฏฺฐสมฺพนฺธํนาม ทิฏฺฐสทิสํ วุจฺจติฯ ปุเพฺพ หิ กิญฺจิ ทิสฺวา อญฺญํ ยํกิญฺจิ อนุมาเนนฺตสฺส อทิฏฺฐํปิ ตํสทิสํ อตีตํปิ อนาคตํปิ ปจฺจุปฺปนฺนํปิ พหุอาปาตํ อาคจฺฉติเยวฯ สุตํนาม ปรโต สุตฺวา คหิตํ ฉฬารมฺมณํฯ ตํ ปน มหาวิสยํ โหติฯ สพฺพญฺญุเทสนํ สุตฺวา คหิตํ น กิญฺจิ อนารมฺมณํนาม อตฺถีติฯ สุตสมฺพนฺธํนาม สุตสทิสํฯ สทฺธานาม ปรสฺส สทฺทหนาฯ รุจินาม อตฺตโน มติฯ อาการ ปริวิตโกฺก นาม อตฺถจฺฉายํ พฺยญฺชนจฺฉายํ การณจฺฉายญฺจ นิสฺสาย ตถา ตถา ปริวิตกฺกนํฯ ทิฏฺฐินิชฺชานขนฺตินาม ปญฺญายวา อตฺตโน ลทฺธิยาวา ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตฺวา เอวเมวาติ สนฺนิฏฺฐานํ ปาเปตฺวา คหณํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ เอตฺถจ อนนฺตรูปนิสฺสย ปจฺจยภาโวนาม จิตฺตสนฺตานสฺส มหาวิปฺผาโร โหติฯ สกิํปิ อารมฺมณํ สุฏฺฐุ อาเสวิตฺวา นิรุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย วสฺสสเตปิ วสฺสสหเสฺสปิ ภวนฺตเรปิ ตํอารมฺมณํ ปฏิจฺจ ภวงฺค จลนสฺส ปจฺจโย โหติฯ จิตฺตญฺจนาม ทิฏฺฐาทีหิ ยถาวุตฺตการเณหิ สํวทฺธิตํ มหาวิปฺผารํ โหติฯ กิญฺจิ นิมิตฺตํ ลภิตฺวา เอกสฺมิํ ขเณ อเนกสหเสฺสสุปิ ทิฏฺฐาทีสุ อารมฺมเณสุ ผรมานํ ปวตฺตติฯ เตหิจ การเณหิ นิจฺจํ โจทียมานํ

จิตฺตสนฺตานํ กายเคลญฺญาทิเก จิตฺตทุพฺพลปจฺจเย อสติ นิจฺจกาลํปิ ภวงฺคโต วุฏฺฐาตุํ อชฺฌาสยยุตฺตํ โหติฯ น หิ จิตฺตํนาม อวิภูเต อารมฺมเณ รมติฯ วิภูเตเอว รมติฯ ตสฺมา ภวงฺค สมฺปยุตฺต มนสิกาโร ปุนปฺปุนํ ภวงฺคํ จาเลตฺวา ลทฺธปจฺจเยสุ อารมฺมเณสุ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชนํ นิโยเชติเยวฯ ตทา ตานิ อารมฺมณานิ ตทภินินฺนาการ ปวตฺตมนสิการ สมฺปยุตฺตสฺส ภวงฺค จิตฺตสฺส อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ น หิ อญฺญํ อารมฺมณํ คเหตฺวา ปวตฺตมานสฺส จิตฺตสฺส อา รมฺมณนฺตเร อภินินฺนากาโรนาม นตฺถีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ **ตทารมฺมณปากานิ ปวตฺตนฺตี**ติ อิทํ กามสตฺตวเสน วุตฺตํฯ รูปารูปสตฺตานํ ปน วิภูตารมฺมเณปิ ตทารมฺมณุปฺปาโท นตฺถิเยวฯ ยถา เจตฺถฯ เอวํ ปญฺจทฺวาเรปิ รูปสตฺตานํ อติมหนฺตารมฺมเณสุ ตทารมฺมณุปฺปาโท นตฺถีติฯ **อวิภูเต ปนา ลมฺพเณ ชวนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหตี**ติ อิทญฺจ อุกฺกฏฺฐ ปริเจฺฉทวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ญาณวิภงฺคฏฺฐกถายํ ปน ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนปฺปวตฺติวเสน อวิภุเต อาลมฺพเณ โวฏฺฐพฺพนวาโรปิ อาคโตฯ โยจ ปญฺจทฺวาเรภวงฺคจลนมตฺตวเสน โมฆวาโร นาม จตุโตฺถ วาโร วุโตฺตฯ โสปิ อิธ ลทฺธุํ วฏฺฏติเยวฯ สุทฺธมโนทฺวาเรปิ หิ อารมฺมเณ อาปาตมาค เต วีถิจิตฺตํ อนุปฺปชฺชิตฺวา ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวเงฺค จลิเต นิวตฺตนกวารานํ ปมาณํ นภวิสฺสติเยว, วิ สเยจ อาปาตาคเต ภวเงฺคจ จลิเต สติ วิสยปฺปวตฺตินาม น น โหตีติฯ อิติ อิมสฺมิํ มโนทฺวาเรปิ ตทารมฺมณ ชวน โวฏฺฐพฺพน โมฆวาร สงฺขาตานํ จตุนฺนํ วารานํ ยถากฺกมํ อารณภูตา วิสย ปฺปวตฺติ จตุธา เวทิตพฺพาติฯ ตตฺถ ตทารมฺมณวารสฺส อารมฺมณภูตา อภิวิภูตานาม ชวน วา รสฺส วิภูตานามฯ โวฏฺฐพฺพนวารสฺส อวิภูตานามฯ โมฆวารสฺส อารมฺมณภูตา อติอวิภูตานา มาติ โยเชตพฺพาฯ

เอตฺถจ อารมฺมณสฺสวา จิตฺตสฺสวา อติพลวตาย อภิวิภูตตา เวทิตพฺพาฯ ทุพฺพเลปิ หิ จิ เตฺต ปถวิปพฺพตาทิวเสน อติพลวนฺตํ อารมฺมณํ อติวิภูตํนาม โหติฯ อติพลวเนฺต จ จิเตฺต อติ สุขุมํปิ นิพฺพานํ อติวิภูตํนาม โหตีติฯ เอวํ เสเสสุปีติฯ วารเภโท ปเนตฺถ อนุพนฺธโก, วิสุํ สิ โทฺธติ ทุวิโธฯ ตตฺถ อนุพนฺธโก จกฺขุทฺวารานุพนฺธกาทิวเสน ปญฺจวิโธฯ เอเกกสฺมิเญฺจตฺถ อ ตีตคหณํ, สมุทาย คหณํ, วตฺถุคหณํ, นามคหณนฺติ จตฺตาโร จตฺตาโร วาราฯ เตสุจ ตทา รมฺมณวาราทโย ยถารหํ โยเชตพฺพาฯ วิสุํ สิโทฺธ ปน ทิฏฺฐ วาโร, ทิฏฺฐสมฺพนฺธวาโร, สุตวา โร, สุตสมฺพนฺธวาโร, วิญฺญาตวาโร, วิญฺญาตสมฺพนฺธวาโรติ ฉพฺพิโธ โหติฯ เอตฺถจ สทฺธา รุจิ อาการ ปริวิตกฺกาทิ วเสน ปวตฺตวารา วิญฺญาตวาโร, วิญฺญาต สมฺพนฺธวาโรติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อฏฺฐสาลินิยํ ปน สทฺธารุจิยาทิว เสนคหิตํ อารมฺมณํ ตถาปิ โหติฯ อญฺญถาปิ โห ติฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ น คหิตนฺติ วุตฺตํฯ ตถาวา โหตุ อญฺญถาวาฯ วีถิจิตฺตปวตฺติยา สติ ค เหตพฺพเมวฯ ตตฺถ เอเกกสฺมิํวาเร ตทารมฺมณวาราทิวเสน จตฺตาโร จตฺตาโร วาราฯ เตสุจ กาม มหคฺคตา นุตฺตร ปญฺญตฺติ วเสน ปจฺจุปฺปนฺนาตีตานาคตกาล วิมุตฺตวเสนจ อารมฺมณธมฺ มา ยถารหํ โยเชตพฺพาติฯ เอตรหิ ปน อตีตภวงฺควเสน ตทารมฺมณวเสน จ วารเภทํ กเปฺปนฺ ติฯ ตตฺถ อตีตภวงฺควเสน วารเภทกปฺปนํ นิรตฺถกํฯ น หิ มโนทฺวาเร ปญฺจทฺวาเร วิย อา รมฺมณานํ ขณวเสน พลว ทุพฺพลตา สมฺภโว อตฺถิฯ ตทา อวิชฺชมานานํปิ อตีตานาคตานํ กาลวิมุตฺตานญฺจ ตตฺถ อาปาตาคมนโตติฯ เอตฺถ สิยา, เอกาวชฺชนวีถิยา อารมฺมณํนาม ธมฺม โตจ กาลโตจ อภินฺน เมว อิจฺฉนฺติ อฏฺฐกถาจริยาฯ อิเมจ สตฺตา ตํ ตํ อาการํ สลฺลเกฺขตฺวา อญฺญมญฺญสฺส จิตฺตํ ชานนฺติเยวฯ ปรจิตฺตวิทุนิโย ปน เทวตา อาการสลฺลกฺขเณน วินาปิ ชานนฺติฯ ตตฺถ ปจฺจุปฺปนฺนํ ปรสฺส จิตฺตํ ชานนกาเล อาวชฺชนํ ภาวยํ ปรสฺส จิตฺตํ อตฺตนา สหุปฺปนฺนํฯ ตํ วา อาวชฺชติฯ อุทาหุ ปรโต ตํ ตํ ชวเนน สหุปฺปนฺนํวาฯ ชวนานิจ ยํ อาวชฺชเนน สหุปฺปนฺนํ ตํ วา ชานนฺติ, ปเจฺจกํ อตฺตนา สหุปฺปนฺนํวาติฯ กิเญฺจตฺถ, ยทิ ตาว อาวชฺชเนน สหุปฺปนฺนํ อาวชฺชติ ชานนฺติจฯ เอวํ สติ ธมฺมโต อภินฺนํ โหติฯ กาลโต ภินฺนํฯ ตญฺหิ จิตฺตํ อาวชฺชนสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ โหติฯ ชวนานํ ปน อตีตนฺติฯ อถ ปเจฺจกํ อตฺตนา สหุปฺปนฺนํ อาวชฺช

ติ ชานนฺติจฯ เอวญฺจ สติ กาลโต อภินฺนํ โหติฯ ธมฺมโต ภินฺนเมวฯ อถปิ ยํ ปเจฺจกํ สหุปฺปนฺนํ ชานนฺติฯ ตเทว อาวชฺชติฯ เอวํปิ ภินฺนเมว โหตีติฯ เอตฺถ อฏฺฐกถายํ ตาว ยํ อาวชฺชเนน สหุปฺปนฺนํฯ ตเทว อาวชฺชติ ชานนฺติจาติ ธมฺมโต อภินฺนํ วตฺวา ตํ จิตฺตํ นิรุทฺธํปิ อทฺธาวเสน สนฺตติวเสนจ คหิตํ ชวนานํปิ ปจฺจุปฺปนฺนเมว โหตีติ วินิจฺฉิตํฯ อาจริยานนฺทมเตน ปน ปรสฺส ตํ ตํ อาการํ สลฺลเกฺขตฺวา ตํ ตํ อธิปฺปายชานนกาเล อาวชฺชนชวนานิ ปเจฺจกํ อตฺตนา สหุปฺปนฺนํ จิตฺตํ อาวชฺชติ ชานนฺติ จฯ น เจตฺถ ธมฺมโต กาลโตจ ภินฺนํนาม โหติฯ สเพฺพสํปิ หิ อารมฺมณํ จิตฺตเมว โหติ ปจฺจุปฺปนฺนญฺจาติฯ นจ ชวนานิ นิราวชฺชนานินาม โหนฺติฯ อาวชฺชเนนปิ หิ จิตฺตเนฺตว อาวชฺชิตํ โหติฯ ชวนานิจ จิตฺตเนฺตว ชานนฺตีติฯ ยทิ ปน อาวชฺชเน น จิตฺตนฺติ อาวชฺชิเต ชวนานิ รูปนฺติ ชานนฺติฯ รูปนฺติวา อาวชฺชิเต จิตฺตนฺติ ชานนฺติ, นีลนฺติวา อาวชฺชิเต ปีตนฺติ ชานนฺติฯ เอวํ สติ ชวนานิ ธมฺมโต นิราวชฺชนานิ นาม โหนฺติฯ ตถา อตีตนฺติ อาวชฺชิเต ปจฺจุปฺปนฺนนฺติฯ เอวญฺจ สติ ตานิ กาลโต นิราวชฺชนานินาม โหนฺตีติฯ ยสฺมา จ อตีโต ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ ปฏฺฐาเน วุโตฺตฯ ตสฺมา อิธ ขณวเสเนว ปจฺจุปฺปนฺนํ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ น อทฺธาสนฺตติ วเสนาติฯ อิตรถา สพฺพ วีถิจิตฺตวาเรสุปิ อารมฺมณานํ อตีตาทิภาโว อทฺธาสนฺตติวเสเนว วตฺตโพฺพ สิยาติฯ คาถายํ **ตีเณวา**ติ กิจฺจวเสน ตีณิ เอวฯ **จิตฺตุปฺปาทา ทเสริตา**ติ จิตฺตุปฺปตฺติกฺขณวเสน ทส อีริตานิ กถิตานิฯ **วิตฺถาเรนา**ติ จิตฺตสรูปวิตฺถาเรนฯ **เอตฺถา**ติ มโนทฺวาเรฯ **เอกจตฺตาลีสา**ติ ปญฺจวิญฺญาณมโนธาตูหิ วชฺชิตานํ กามาวจรจิตฺตานํ วเสน เอกจตฺตาลีสํฯ **เอตฺถา**ติ ปริตฺตชวนวาเรฯ [ปริตฺตวาโร]

๑๓๘. วิภูตาวิภูตเภโท นตฺถิ เอกํ วิภูตเมว ลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ อวิภูเต อารมฺมเณ อปฺปนานาม สมฺภวตีติฯ ตถา ตทารมฺมณุปฺปาโทจ นตฺถิฯ น หิ อติสนฺตตรํ อปฺปนาชวนํ ตทารมฺมณํ อนุพนฺธตีติฯ ตตฺถ หิ ฉพฺพีสติ มหคฺคต โลกุตฺตร ชวเนสุ ยํกิญฺจิ ชวนํ อปฺปนาวีถิโมตรตีติ สมฺพโนฺธฯ ญาณรหิตํ ทฺวิเหตุกชวนํ อถิรสภาวตฺตา อปฺปนาย อนนฺตรูปนิสฺสโย นโหตีติ วุตฺตํ **ญาณสมฺปยุตฺต กามาวจรชวนานมฏฺฐนฺนนฺ**ติฯ **ปริกโมฺมปจารานุโลมโคตฺรภุนาเมนา**ติ เอตฺถ อินฺทฺริยสมตาทีหิ ปริโตภาเคหิ อปฺปนา กรียติ สชฺชียติ เอเตนาติ ปริกมฺมํฯ อปฺปนํ อุเปจฺจ จรตีติ อุปจาโรฯ สมีปจาโรติ อโตฺถฯ สมีปจรณเญฺจตฺถ อาสเนฺนกาเล อปฺปนาวหสมตฺถภาเวน ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺส ปวตฺติยา อจิรํ กาลํ อปฺปนา สมฺภโว โหตีติฯ อนุโลมนฺติ อปฺปนาปวตฺติยา ปจฺจนีกธมฺมวิธมเนน อปฺปนาย อนุกูลํ อปฺปนาหิตํ อปฺปนา วหนฺติเจฺจว อโตฺถ, ยสฺส ปวตฺติยา อปฺปนา วิพนฺธโก ปจฺจนี โกนาม นตฺถีติฯ คมียติ พุชฺฌียติ อโตฺถ เอเตนาติโวฯ อภิธานํ พุทฺธิจฯ ตํ ทุวิธํปิ ควํ ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ปริตฺต ชาติสงฺขาโต อนฺวโยฯ โคตฺตํ อภิภุยฺยติ ฉิชฺชติ เอตฺถาติ โคตฺรภุฯ เอตฺถ จ จตฺตาริปิ ชวนานิ ปริกมฺมชวนานีติ วา อุปจารชวนานิติวา อนุโลมชวนานีติวา วุจฺจนฺติเยวฯ โคตฺรภูติ ปน ปจฺฉิมเสฺสว นามํฯ อิธ ปน จตุนฺนํปิ นามานํ สงฺคหณตฺถํ ปริกโมฺม ปจารานุโลม โคตฺรภุนาเมนาติ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา กสฺมา ปถมเมว ปริกมฺมํนามฯ นนุ อิตรานิปิ อปฺปนํ ปริสงฺขโรนฺติเยวาติ เอวมาทิกา โจทนา อโนกาสา โหตีติฯ **จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุเมววา**ติ จตุกฺขตฺตุเมววา ติกฺขตฺตุเมววาฯ ตตฺถ ปถเมน เอว สเทฺทน ปญฺจมํ โคตฺรภุสมฺภโว ปฏิกฺขิโตฺต โหติฯ ตทา หิ ชวนํ ปติตํนาม โหติฯ ปเวธติ กมฺปติฯ กามโคตฺตํ อภิกฺกมิตฺวา อุปริภูมนฺตรปฺปตฺติยา ปจฺจโยภวิตุํ น สโกฺกตีติฯ ทุตีเยน ทุตียํ โคตฺรภุ สมฺภโว ปฏิกฺขิโตฺต โหติฯ ตทา หิ อลทฺธาเสวนํ อนุโลมํ อตฺตโน อนนฺตเร จิตฺตํ โคตฺรภุภาวํ ปาเปตุํ น สโกฺกตีติฯ เอเตเนว ปญฺจมโต ปรํ จตุตฺถโตจ โอรํ อปฺปนาย อสมฺภโว สาธิโต โหตีติฯ วาสเทฺทน ปน มนฺทปญฺญสฺส จตุกฺขตฺตุเมวฯ น ติกฺขตฺตุํฯ ติกฺขปญฺญสฺส ติกฺขตฺตุเมวฯ น จตุกฺขตฺตุนฺติ ทสฺสิตํ โหติฯ อฏฺฐสาลินิยํ ปน มนฺ

ทมชฺฌิม มหาปญฺญวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจกฺขตฺตุํปิ ปริกมฺมชวนานํ อุปฺปตฺติ อนุญฺญาตา วิย ทิสฺสติฯ อิตรฎฺฐกถาสุ ปน สุฏฺฐุ วิจาเรตฺวา ปฏิสิทฺธตฺตา สา น คเหตพฺพาวาติฯ

ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘ฉฏฺฐํ สตฺตมํ ภวงฺคสฺส อาสนฺนภาเวน ปปาตาสนฺนปุริโส วิย อปฺปนาวเสน ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกตี’’ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ภวงฺคสฺส อาสนฺนภาเวนาติ ภวงฺคภาวสฺส อาสนฺน ภาเวนาติ อโตฺถฯ ปญฺจมชวนโต หิ ปฏฺฐาย ชวนสนฺตานํ อนุปุเพฺพน ปริกฺขีณชวํ โหติฯ ภวงฺคภาวตฺถาย ปริณมตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา ปปาตาสนฺนปุริโสปมาปิ อุปปนฺนา โหตีติฯ **นิรุทฺธานนฺตรเมวา**ติ นิรุเทฺธ อนนฺตรเมวาติ ปทเจฺฉโทฯ กสฺส อนนฺตรนฺติ, อญฺญสฺส อสุตตฺตา นิรุทฺธสฺสาติ อตฺถโต ลทฺธเมวาติฯ ยสฺมา ปน อปฺปนานาม อุปฺปชฺชมานา จตุตฺถโตวา ปญฺจมโตวา ปฏฺฐาย อุปฺปชฺชติฯ น ฉฏฺฐโตวา สตฺตมโตวาฯ สาหิ วสีภูตาปิ จตุตฺถ ปญฺจเมสุ อุปฺปตฺตึ อลภมานา สพฺพโส นุปฺปชฺชติเยวฯ ลภมานา ปน ทิวสํปิ นิรนฺตรํ ปวตฺตติเยวฯ ตสฺมา จตุตฺถํวา ปญฺจมํวาติ อิทํ อาทิมตฺตนิยมนตฺถํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนว หิ **อปฺปนาวีถิโมตรตี**ติ จ **ตโตปรํ อปฺปนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหตี**ติ จ วกฺขตีติฯ ยทิ ปน ปญฺจมโต ปฏฺฐาย ชวนํ ปติตํ นาม โหติฯ เอวํ สติ กสฺมา ตโต ปฏฺฐาย ปตนเขเตฺต อปฺปนาชวนํ ปวตฺตตีติฯ วุจฺจเต, หเตฺถ ถปิตเลฑฺฑุสฺส ปตนเขตฺตํนาม หตฺถโต มุตฺตมเตฺต โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ หตฺถพเลน ขิปิตํ เลฑฺฑุ ทูรํปิ คจฺฉติเยวฯ เอตฺถ จ เลฑฺฑุสฺส ชโวนาม หตฺถชวมูลโก โหติฯ หตฺถชโวจ สรีรพลมูลโกฯ ตตฺถ เลฑฺฑุ วิย อปฺปนาชวนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เลฑฺฑุสฺส ปตนเขตฺตํ วิย จตุตฺถโต ปจฺฉากาโลฯ หตฺถชโววิย โคตฺรภุชโวฯ สรีรพลํ วิย ปุริมานํ ปริกมฺมชวนานํ พลํ ทฏฺฐพฺพํฯ อุตฺตานเสยฺยสฺส พาลทารกสฺส พลํ วิย อาทิกมฺมิกวีถิยํ กามชวนานํ พลํฯ วุทฺธิปตฺตสฺส ปุริสสฺสพลํ วิย สมาปตฺติวีถิยํ กามชวนานํ พลํฯ ยถา จ พาลทารเกน ขิตฺตํ เลฑฺฑุ หตฺถโต มุตฺตมเตฺตปิ ปตติฯ เอวํ อาทิกมฺมิกวีถิยํ อปฺปนาชวนํ เอกวารํ ชวิตฺวา ปตติฯ ยถาวุทฺธิปเตฺตน ขิตฺตํ เลฑฺฑุ ปตนเขเตฺตปิ อปติตฺวา ทูรํปิ ทูรตรํปิ คจฺฉติฯ ตถา สมาปตฺติวีถิยํ อปฺปนาชวนํ จิรํปิ จิรตรํปิ ปวตฺตตีติฯ มูลฎีกายํ ปน อปฺปนาชวนํ ปตนเขเตฺต ปวตฺตํปิ ภูมนฺตรปตฺติยาวา อารมฺมณนฺตรลทฺธิยาวา ปติตํนาม นโหตีติ วุตฺตํฯ เอตฺถ สิยา, กสฺมา ปญฺจมโต ปฏฺฐาย ชวนํ ปติตนฺติ วุตฺตํฯ นนุ อปติ ตตฺตา เอว สุฏฺฐุ พลวภาวโต สตฺตมชวนเจตนา สีฆํ อนนฺตเร ภเว วิปากทายินีจ อานนฺตริยกมฺมญฺจ โหติฯ มเชฺฌ ปญฺจเจตนา ตถา พลวภาวาภาวโต จิเรน ตติยภวาทีสุ วิปากทายินีจ โหนฺติ, อนนฺตริยภาวญฺจ น คจฺฉนฺตีติฯ นโข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ หิ สีฆํ วิปากทานตาย พลวตีนาม สิยาฯ เอวํสติ ปฐมเจตนา สพฺพพลวตีนาม สิยาฯ สา หิ อิมสฺมิํเยว ภเว วิปากํ เทตีติฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํฯ เอก วสฺสชีวีนํ ติณรุกฺขานํ ปริณาโมวิย ปถมเจตนาย ปริณาโม ทฏฺฐโพฺพฯ ทฺวิวสฺสชีวีนํ วิย สตฺตมเจตนายฯ มหาสาลานํ วิย มชฺฌิมเจตนานนฺติฯ ตตฺถ เอกวสฺสชีวิโน ติณรุกฺขานาม อสารา โหนฺติฯ อสารตฺตาจ ทุพฺพลา อนทฺธนิยา อจิรฏฺฐิกาฯ ตสฺมา เตสํ สีฆตรปริณาโม โหติฯ เต หิ สีฆตรํ รุหนฺติฯ วุทฺธิํ วิรุฬฺหิํ อาปชฺชนฺติฯ สีฆตรํ ปุปฺผนฺติ ผลนฺติ ปตนฺติ อนฺตรธายนฺติฯ เอกํ นิทาฆสมยํ อติกฺกมิตุํ นสโกฺกนฺติฯ ทุตียํ วสฺสํ น ปาปุณนฺติฯ เอตฺถจ นิทาฆสมโย วิย มรณกาโล เวทิตโพฺพฯ ทฺวิวสฺสชีวิโน ปน โถกํ สารภูตา โหนฺติฯ สารภูตตฺตาจ โถกํ พลวนฺตา อทฺธนิยาฯ ตโต เยวจเตสํ จิรปริณาโม โหติฯ เต หิ ปถมํ วสฺสํ รุหนฺติ วุทฺธิํ วิรุฬฺหิํ อาปชฺชนฺติฯ ปุปฺผิตุํวา ผลิตุํวา นสโกฺกนฺติฯ ทุตียวเสฺสเอว ปุปฺผนฺติ ผลนฺติ ปตนฺติ อนฺตรธายนฺติฯ ทุตียํ ปน นิทาฆ สมยํ อติกฺกมิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตตียํ วสฺสํ น ปาปุณนฺติฯ มหาสาลา ปน สพฺพสารภูตา โหนฺติฯ พลวนฺตา จิรตรฏฺฐายิโนฯ ตสฺมา เต สณิกเมว

ปริณามํ คจฺฉนฺติฯ เต หิ เอก เทฺว วสฺสานิ วิทตฺถิรตนมตฺตาว โหนฺติฯ วุทฺธึ วิรุฬฺหึ นาปชฺชนฺติฯ ปุปฺผิตฺวา ผลิตฺวา น สกฺกุนนฺติฯ อติจิรฏฺฐายิโน ปน โหนฺติฯ ฉ ปญฺจ วสฺสสตานิ ฐตฺวาว ปตนฺติฯ เอวเมว ปถมชวนเจตนา สพฺพโส อลทฺธาเสวนตาย อสารา อพลา โหติฯ วิสุํ เอกํ ภวํ นิพฺพเตฺตตุํ เอกญฺจ มรณกาลํ อติกฺกมิตุํ น สกฺโกติฯ อิมสฺมึ ภเวเอว วิปจฺจิตฺวาวา อวิปจฺจิตฺวาวา ขิยฺยติฯ สตฺตม ชวนเจตนา ปน ลทฺธาเสวนตาย โถกํ สารภูตา โหติฯ วิสุํ เอกํ ภวํ นิพฺพเตฺตตุํ สกฺโกติฯ สารภูตตฺตา เยวจ สณิกเมว ปริณามํ คจฺฉติฯ อิมสฺมึ ภเว วิปจฺจิตุํ น สกฺโกติฯ ภวนฺตรํ ปตฺวาว วิปจฺจติฯ ปติตชวเนสุ ปน อนฺติม ชวนตาย ทุพฺพลตฺตา ทุตียํ มรณกาลํ อติกฺกมิตุํ น สกฺโกติฯ ทุตียภเวเอว วิปจฺจิตฺวาวา อวิปจฺจิตฺวาวา ขิยฺยติฯ อวเสสานํ ปน ปญฺจนฺนํ มชฺฌิมเจตนานํ สุฎฺฐุ ลทฺธาเสวนานํ สณิก ตร ปริณตภาโว วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพติฯ นํ เกวลเญฺจตฺถ ติณ รุกฺข ปมาย ปาโณปมายาปิ อยมโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ เยหิเกจิ คพฺภเสยฺยกา ปาณา อปฺปายุกชาติกา โหนฺติฯ เต สีฆตรํ คพฺภวาสํ วสนฺติ, สีฆตรํ วิชายนฺติฯ องฺคมงฺคานิจ เนสํ สีฆตรํ ถามคตานิ โหนฺติฯ อินฺทฺริยานิจ สีฆตรํ ปริปากคตานิ โหนฺติฯ ตทเหว อุฎฺฐหิตฺวา คจฺฉนฺติฯ โคจรํ คณฺหนฺติฯ อตฺตโน อตฺตโน วิสเย สีฆตรํ วิญฺญุตฺตํ อาปชฺชนฺติฯ สีฆตรํ ชิณฺณา โหนฺติ มรนฺติฯ ทีฆายุกชาติกานํ ปน คพฺภวาสาทีนิ สพฺพานิ สณิก เมว สิชฺฌนฺตีติฯ เอตฺถจ มหคฺคต กุสลานิ สตฺตม ชวนฎฺฐาเน ฐิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ปริกมฺมชวนานิ หิ จิรฏฺฐิติกเฎฺฐน สุปกฺก สาลิธญฺญสทิสานิฯ อปฺปนาชวนานิ อจิรฏฺฐิติกเฎฺฐน สุปกฺก สาลิภตฺตสทิสานีติ ตานิปิ อจิรตรฏฺฐิติกานิเอว โหนฺติฯ ทุตีเย ภเว วิปจฺจิตฺวาวา อวิปจฺจิตฺวาวา ขิยฺยนฺติฯ อิมสฺมึ ภเวปิ อปฺปเกน กามจฺฉนฺทาทินา ปจฺจนีกธเมฺมน ปฏิพาหิตานิ สพฺพโส อวิปากภาวํ อาปชฺชนฺติฯ ตสฺมาตานิ เตน ปริยาเยน ทุพฺพลานิ นาม โหนฺตีติฯ

ยสฺมา จ อานนฺตริยกมฺมานํ ผลทานนิยตตานาม กาลนิยเมน วินา น สมฺภวติฯ กาลนิยโมจนาม เอกเนฺตน สตฺตมชวนเสฺสว โหติฯ น มชฺฌิมชวนานํฯ เตสญฺหิ อสุกสฺมึ ภเวเอว วิปจฺจนฺตีติ เอวํ นิยโม นตฺถีติฯ ตสฺมา ทุวิธสฺส นิยมสฺส สิทฺธตฺตา เอว สตฺตมชวนเจตนาย อนนฺตริยกมฺมตา สิทฺธา โหติฯ น พลวตรตายาติ นิฎฺฐเมตฺถคนฺตพฺพนฺติฯ มูลฏีกายํ ปน นนุจ สตฺตมชวนเจตนาย พลวตาย อุปปชฺชเวทนียภาโว โหติ อานนฺตริยตาปีติ โจทนํ สมุฎฺฐาเปตฺวา ตตฺถายํ อธิปฺปาโย สิยาฯ ปฏิสนฺธิยา อนนฺตรปจฺจยภาวิโน วิปากสนฺตานสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวน อนฺติมชวนเจตนาย สุสงฺขตตฺตาสา สตฺตมชคนเจตนา อุปปชฺชเวทนียา อานนฺตริยกาจ โหติฯ น อปติตชวนเจตนา วิย พลวตายาติ อุตฺตรํ วทติฯ ตํ ยุตฺตํ วิย น ทิสฺสติฯ เอวญฺหิ สติ ปถมชวนเจตนา กสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวน สุสงฺขตตฺตา ทิฎฺฐธมฺมเวทนียานาม ชาตาติ วตฺตพฺพา โหตีติฯ มหาฏีกายํ ปน ทุพฺพลาปิ อนฺติมชวน เจตนา สนฺนิฎฺฐานกิจฺจวิเสสยุตฺตตาย ผลวิปจฺจเน สตฺติวิเส สยุตฺตา โหตีติ อุปปชฺชเวทนียา อานนฺตริยกาจ สา โหตีติ วุตฺตํฯ **ยถารหนฺ**ติ ตํ ตํ ปุคฺคลานุรูปํฯ **ยถาภินีหาร วเสนา**ติ ตสฺส ตสฺส ปริกมฺมภาวนา จิตฺตสฺส กสิณนิมิตฺตา ทีสฺวา อนิจฺจลกฺขณาทีสฺวา อภินีหรณานุรูปํฯ **อปฺปนาวีถิ**นฺติ อปฺปนาปพนฺธํฯ อิทญฺจ อเนกวาเร ปวตฺตานํ อปฺปนาชวนานํ สงฺคหณตฺถํ วุตฺตํฯ เตเนวาห ตโตปรํ อปฺปนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหตีติฯ ตตฺถ **ตโต**ติ จตุตฺถโตวา ปญฺจมโต วาฯ อิมสฺมึ อเตฺถ สติ ปญฺจเมวา ฉเฎฺฐวา เอกเนฺตน ภวงฺคปาโต โหตีติ อาปชฺชติฯ ตสฺมา ปุน **อปฺปนาวสาเน**ติ วุตฺตํฯ ภวงฺคปาโตวโหติฯ นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโทติ อธิปฺปาโยฯ

วิภาวนิยํ ปน

‘‘กตฺถจิ อปฺปนาวาเร สตฺตชวน ปริปูรณตฺถํ อปฺปนาวสาเนปิ กามาวจรชวน ปฺปวตฺตึ วทนฺตานํ นิกายนฺตริกานํ วาโท อิธ เอวสเทฺทน นิวตฺติโต’’ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ อปฺปนาชวนวาเรฯ นิรนฺตรปวตฺตานํ ชวนานํ ภินฺนเวทนตานาม นตฺถีติ วุตฺตํ **โสมนสฺสสหคต ชวนา นนฺตร**นฺติอาทิฯ

[๑๓๒] วิภาวนิยํ ปน

"ภินฺนเวทนานํ อญฺญมญฺญํ อาเสวนปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา"ติการณํ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อิธ อาเสวนปจฺจยภาโว ปมาณํฯ กสฺมา, อาเสวน ปจฺจนิกานํ ผลชวนานํปิ ปริกมฺม ชวเนหิ อญฺญมญฺญญฺจ อภินฺนเวทนตาย อิจฺฉิตพฺพตฺตาติฯ **ปาฏิกงฺขิตพฺพา**ติ อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพาฯ

[๑๓๓] วิภาวนิยํ ปน

"ปสํสิตพฺพา"ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ตาทิโส สํวณฺณนาปเทโส ทิสฺสตีติฯ อรหตฺต ผเล มคฺควีถิยํ มคฺคกุสลานนฺตรํ ปวตฺตมาเนปิ อยํ ปุพฺพาปร นิยโม ปริกมฺมชวเนหิ เอว สห อปฺปนาชวนานํ โหตีติ กตฺวา **กฺริยชวนานนฺตรํ อรหตฺตผลญฺจา**ติ วุตฺตํฯ สุขปุญฺญมฺหา ปรํ ทฺวตฺตึส อปฺปนาชวนานิ สมฺภวนฺติฯ อุเปกฺขกา ปุญฺญมฺหา ปรํ ทฺวาทส, สุขิตกฺริยโต ปรํ อฏฺฐฯ อุเปกฺขกา กฺริยโต ปรํ ฉ อปฺปนาชวนานิ สมฺภวนฺตีติ โยชนาฯ ตตฺถ **ทฺวตฺตึสา**ติ อรหตฺตผลสพฺพปญฺจมชฺฌานวชฺชิตานํ จตุนฺนํ รูปกุสลานํ โสฬสนฺนํ มคฺคกุสลานํ ทฺวาทสนฺนํ เหฏฺฐิมผลานญฺจ วเสน ทฺวตฺตึสฯ **ทฺวาทสา**ติ ปญฺจมชฺฌานิกานํ รูปารูปมคฺคกุสลานํ เหฏฺฐิมผลานญฺจ วเสน ทฺวาทสฯ **อฏฺฐา**ติ ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตานํ จตุนฺนํ รูปกฺริยานํ จตุนฺนํ อรหตฺตผลานญฺจ วเสน อฏฺฐฯ **ฉา**ติ ปญฺจมชฺฌานิกานํ ปญฺจนฺนํ รูปารูปกฺริยานํ อรหตฺตผลสฺสจ วเสน ฉฯ ปุถุชฺชนานํ เสกฺขานญฺจ กามปุญฺญติเหตุโต ปรํ จตุจตฺตาลีส อปฺปนา สมฺภวนฺติฯ วีตราคานํ อรหนฺตานํ ติเหตุกามกฺริยโต ปรํ จุทฺทส อปฺปนา สมฺภวนฺตีติ โยชนาฯ

๑๓๙. **สพฺพถาปี**ติ อติมหนฺตาทินา สพฺพปกาเรนปิฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ยถาวุเตฺตสุ ปญฺจทฺวาร มโนทฺวาเรสุฯ สพฺพตฺถาปิ ปน อนิเฏฺฐ ติวา ปาโฐฯ เตเนว ฏีกาสุ สพฺพตฺถาปีติ ปญฺจทฺวาร มโนทฺวาเรปีติ วุตฺตํฯ อิจฺฉิตพฺพนฺติ อิฏฺฐํฯ เกน อิจฺฉิตพฺพนฺติฯ โลกิยมหาชเนนฯ ตตฺถ จ อติอุกฺกเฏฺฐ อติทุคฺคเตจ ชเน อคเหตฺวา มชฺฌิมเกน มหาชเนนฯ เอวญฺหิ สติ อิฏฺฐานิฏฺฐานํ สุฏฺฐุววตฺถานํ โหตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ยสฺมึ อารมฺมเณกุสล วิปากํ อุปฺปชฺชติ, ตเทว อิฏฺฐํนามฯ ยสฺมึ ปน อกุสลวิปากํ อุปฺปชฺชติ, ตเทว อนิฏฺฐํนามฯ น หิ สกฺกา อิฏฺฐํวา อนิฏฺฐํวา อารมฺมณํ วิปากจิตฺตํ วเญฺจตุนฺติจฯ อปิจ ทฺวารวเสนาปิ อิฏฺฐานิฏฺฐตา เวทิตพฺพาติ จ วุตฺตํฯ ตสฺมา อินฺทฺริยานินฺทฺริยพทฺธสนฺตานคเต เอเก กสฺมึ รูปกลาเป วณฺณาทีสุ รูเปสุ กิญฺจิ อิฏฺฐํ โหติฯ กิญฺจิ อนิฏฺฐํฯ กทาจิ อิฏฺฐํ โหติฯ กทาจิ อนิฏฺฐํ, ตตฺถ กิญฺจิ อิฏฺฐํ โหติ กิญฺจิ อนิฏฺฐนฺติ ยถา กึสฺมึจิ เอกสฺมึ ปุเปฺผ วโณฺณ อิโฏฺฐฯ คโนฺธ อนิโฏฺฐ, รโส อนิโฏฺฐ, โผฏฺฐโพฺพ อนิโฏฺฐ, ขรสมฺผโสฺสฯ กึสฺมึจิ วโณฺณปิ อิโฏฺฐ, คโนฺธปิ อิโฏฺฐ, รสาทโย อนิฏฺฐาเยวฯ ตถา พุทฺธสฺส สรีรคเตปิ เอกสฺมึ กลาเป วโณฺณ อิโฏฺฐ โหติฯ คโนฺธ อนิโฏฺฐฯ มตกณฺหสุนขสฺส อุทฺธุมาตสรีเรปิ วโณฺณ อิโฏฺฐ โหติฯ คโนฺธ อนิโฏฺฐฯ โส หิ วโณฺณ ยทิ นิวตฺถปารุตสฺส วตฺถสฺส ภเวยฺยฯ ตํ วตฺถํ มหคฺฆํ โหตีติฯ กทาจิ อิฏฺฐํ กทาจิ อนิฏฺฐนฺติ อคฺคินาม เหมเนฺต อิโฏฺฐ สุขวิปากสฺส ปจฺจโยฯ คิเมฺห อนิโฏฺฐ ทุกฺขวิปากสฺส ปจฺจโยฯ สีตุทกํ คิเมฺห อิฏฺฐํฯ

เหมเนฺต อนิฏฺฐํฯ ตถา สุข สมฺผสฺสํ วตฺถํ ปกติกาเย อิฏฺฐํ โหติฯ วณํ ปตฺวา อนิฏฺฐํฯ เตนวา สณิกํ ผุสนฺตสฺส อิฏฺฐํ, คาฬฺหํ ผุสนฺตสฺส อนิฏฺฐนฺติฯ นอิฏฺฐนฺติ อนิฏฺฐํฯ ตสฺมึ อนิเฏฺฐฯ **อิเฏฺฐ**ติ อิฏฺฐมชฺฌเตฺต, กุสลวิปากานิ ปญฺจวิญฺญาณ สมฺปฏิจฺฉน สนฺตีรณ ตทารมฺมณานีติ สมฺพนฺธฯ สนฺตีรณ ตทารมฺมณานิ เจตฺถ อุเปกฺขาสหคตานิเอว เวทิตพฺพานิฯ เตเนวาห อติอิเฏฺฐปนาติอาทิฯ ตตฺถ **อภิอิเฏฺฐ**ติ สุวณฺณ รชต มณิวณฺณาทิเก หริตาลวณฺณาทิเก โกเสยฺย วตฺถวณฺณาทิ เก เทวจฺฉราวณฺณาทิเกจ อติวิย โลกิยมหาชเนน อิจฺฉิตเพฺพ ฉฬารมฺมเณฯ ยสฺมา เจตฺถ อนิฏฺฐารมฺมณ สมาโยโค อกุสลกมฺมเสฺสว วิปจฺจโนกาโส โหติฯ อิฏฺฐารมฺมณ สมาโยโคจ กุสลกมฺมเสฺสว, ตสฺมา อนิเฏฺฐ อกุสลวิปากาเนวฯ อิเฏฺฐ กุสลวิปากาเนวาติ อยํ นิยโม สิโทฺธฯ เวทนานิยโม ปน อาทาเส มุขนิมิตฺตสฺส วิย อตฺตโน อุสฺสาห พเลน วินา เกวลํ กมฺมพเลน นิพฺพตฺตานํ วิปากานํ ปริทุพฺพลตฺตา ตถา ตถา กเปฺปตฺวา ปกเปฺปตฺวา คหณาภาวโต ยถารมฺมณเมว สิโทฺธ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ น เกวลญฺจ วิปากานํ เอวฯ อถโข วิปลฺลาสรหิเต ขิณาสวสนฺตาเน ปวตฺตานํ กามกฺริยชวนานํ วิยถารมฺมณเมว เวทนาโยโค โหตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํ ตตฺถาปิ โสมนสฺสสหคต กฺริยชวนาวสาเน ติอาทิฯ **ตตฺถาปี**ติ เตสุ วิปาเกสุปิฯ **โสมนสฺสสหคต กฺริย ชวนา วสาเน**ติ พุทฺธวณฺณาทิเก อติอิฏฺฐารมฺมเณ ปวตฺตานํ โสมนสฺส สหคต กฺริยชวนานํ อวสาเนฯ **อุเปกฺขาสหคต กฺริย ชวนา วสาเน**ติ อนิเฏฺฐ อิฏฺฐมชฺฌเตฺตจ ปวตฺตานํ อุเปกฺขาสหคตกฺริยชวนานํ อวสาเนฯ อยญฺจ กฺริยชวนาวสาเน ตทารมฺมณนิยโม อฏฺฐกถายํปิ วุโตฺตเยวฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ กามาวจร ติเหตุก โสมนสฺส สหคตกฺริยทฺวยํ ตทารมฺมณวเสน ปญฺจนฺนํ โสมนสฺสสหคต วิปากานํ อนนฺตรปจฺจโยติอาทิฯ อิทญฺจ ปกตินีหาเรน ปวตฺตานํ กฺริยชวนานํ วเสน วุตฺตํฯ ตถา รูเปน ปน จิตฺตาติสงฺขาเรน ปวตฺตานํ กฺริยชวนานํ อิเฏฺฐปิ อุเปกฺขาเวทนาโยโค อนิเฏฺฐปิ โสมนสฺส เวทนาโยโค โหติเยวฯ ยถาห –

> กถญฺจานนฺท อริโย โหติ ภาวิตินฺทฺริโยฯ อิธานนฺท ภิกฺขุโน จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ มนาปํ อุปฺปชฺชติ อมนาปํฯ อุปฺปชฺชติ มนาปามนาปํฯ โส สเจ อากงฺขติ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติฯ อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติฯ สเจ อากงฺขติ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูล สญฺญี วิหเรยฺยนฺติฯ ปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรตีติฯ

สพฺพํ อุปริปณฺณาสเก อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตํ อาหริตพฺพํฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชติ มนาปํ อุปฺปชฺชติ อมนาปํฯ อุปฺปชฺชติ มนาปามนาปนฺติ เอเตน ขีณาสวานํ กามกฺริยชวนานํ ปกตินีหาเรน อิเฏฺฐ โส มนสฺสโยโค อนิเฏฺฐ อุเปกฺขา โยโค ทสฺสิโต โหติฯ โสสเจ อากงฺขติ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหเรยฺยนฺติฯ อปฺปฏิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรตีติอาทินา ปน เตสํ ตถารูเป จิตฺตาภิสงฺขาเร สติ อิเฏฺฐปิ อุเปกฺขาโยโค อนิเฏฺฐปิโสมนสฺส โยโค วุโตฺต โหตีติฯ ยํ ปน ขีณาสวานํ สตตวิหารสุเตฺต อิธ ภิกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติฯ น ทุมฺมโนฯ อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนติอาทินา ฉสุทฺวาเรสุ โสมนสฺส ปฏิกฺขิปนํ วุตฺตํฯ ตํปิ เตสํ ตถา รูปจิตฺตาภิสงฺขารพาหุลฺลวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ ยสฺมา วา ขีณาลวาปิ พุทฺธรูปทสฺสนาทีสุ ปธานสารุปฺปฏฺฐานทสฺสนาทีสุ จ โสมนสฺสิตา โหนฺติเยวฯ ตสฺมา เกวลํ ราคาทิวตฺถุ ภูตานิ รูปารมฺมณาทีนิ อิฏฺฐานิฏฺฐานิ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติปิ ยุตฺตํฯ เอตฺถ จฯ กถํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ อนิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ เมตฺตายวา ผรติฯ ธาตุโตวา อุปสํหรติฯ เอวํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ กถํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ อิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ อสุภายวา ผรติฯ อนิจฺจโต วา อุปสํหรติฯ เอวํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรตีติอาทินา ปฏิสมฺภิทามคฺคนเยน อิธ ตถารูโป จิตฺตาภิสงฺขาโร นาม เวทิตโพฺพฯ อปเร ปน วทนฺติ-ขีณาสวา ยทา เทวจฺฉราวณฺณาทิกํ อติอิฏฺฐารมฺมณํ อาปาตมา คจฺฉติฯ ตทา ตตฺถ อสุภายวาผรนฺติฯ อนิจฺจโตวา อุป

สํหรนฺติ ตตฺถ อนิฏฺฐภูตํ อสุภ ลกฺขณํวา อนิจฺจลกฺขณํวา อุเปกฺขา กฺริย ชวนานํ อารมฺมณํ โหติฯ น อติอิฏฺฐารมฺมณภูตํ เทวจฺฉราวณฺณาทิกํฯ

ตถา ยทา กุธิภกุฏฺฐสรีราทิกํ อติอนิฏฺฐารมฺมณํ อาปาตมาคจฺฉติฯ ตทา ตตฺถ เมตฺตายวา ผรนฺติฯ ธาตุโตวา อุปสํหรนฺติฯ ตตฺถ อิฏฺฐภูตํ อเวรตาวาทิลกฺขณเมว โสมนสฺสกฺริยชวนานํ อารมฺมณํ โหติฯ น อติอนิฏฺฐภูตํ กุธิต กุฏฺฐสรีราทิกํฯ ตสฺมา ตานิ ชวนานิ กามวิปากานิ วิย สพฺพทาปิ อารมฺมณานุรูปเมว เวทนายุตฺตานิ โหนฺตีติฯ ตํ นยุชฺชติฯ น หิ ตานิ ลกฺขณานิ เทวจฺฉราวณฺณาทีหิ วินา วิสุํ ลพฺภนฺติฯ เตหิ ปน สเหว ลพฺภนฺติฯ ตสฺมา ยถา อานิสํสทสฺสเนน ภาวนาย ปุพฺพาปริยวิเสสทสฺสเนนจ อุทฺธุมาตกาทีสุ อติ อนิเฏฺฐสฺปิ โสมนสฺสุปฺปตฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ ยถาจ มหา โมคฺคลานเตฺถรสฺส พุทฺธสุพุทฺธตาทสฺสเนน อตฺตสมฺปตฺติทสฺสเนนจ อนิฏฺฐภูเตปิ อฏฺฐิกงฺกลิกเปตรูเป โสมนสฺสุปฺปตฺติ ปาฬิยํ วุตฺตาฯ ยถา จ มหากสฺสปเตฺถรสฺส ตถารูเปน จิตฺตาภิ สงฺขาเรน กุฏฺฐิโน หตฺถโต ลเทฺธ อนิฏฺฐภูเต ปูติกุมฺมาเสปิ โสมนสฺสุปฺปตฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ เอวเมวํ อิธปิ อสุภผรณาทิโก จิตฺตาภิสงฺขาโร อติอิเฏฺฐ อุเปกฺขาชวนานํ อติอนิเฏฺฐจ โสมนสฺสชวนานํ อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยญฺหิ อารมฺมณานํ อิฏฺฐานิฏฺฐภาโวนาม โลกิยมหาชนานํ อิจฺฉาวเสน สิโทฺธ โหติ อคมฺภีโร วิปลฺลาสธมฺมานํ กิเลสานญฺจ วตฺถุภูโตฯ ยถาห-ตตฺถ กตมํ รูปํ หีนํฯ ยํ รูปํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อุญฺญาตํ อวญฺญาตนฺติอาทิฯ เอตฺถ หิ เตสํ เตสํ สตฺตานนฺติ เอเตน อารมฺมณธมฺมานํ อิฏฺฐานิฏฺฐภาโว นาม โลกิยมหาชน สมฺมุติยา สิโทฺธติ ทเสฺสติฯ ตสฺมา ยญฺจ อปฺปหีนวิปลฺลาสานํ โลกิยมหาชนานํ เทวจฺฉราวณฺณา ทีสุ อติ อิเฏฺฐสุ อติอิฏฺฐาการโต คหณํฯ ยญฺจ พุทฺธวณฺณา ทีสุ อติอิเฏฺฐสุ อนิฏฺฐาการโต คหณํฯ ตทุภยํปิ เตสํ วิปลฺลาสวเสเนว โหติฯ ยํปน ปญฺญวนฺตานํ พุทฺธสาวกานํ เทวจฺฉราวณฺณาทีสุ อนิฏฺฐาการโต คหณํฯ ยญฺจ พุทฺธวณฺณาทีสุ อติอิฏฺฐาการโต คหณํฯ ตทุภยํปิ ปญฺญาพเลเนว โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

[๑๓๔] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ''กุสลากุสลานํ ปน อปฺปหีนวิปลฺลาเสสุ สนฺตาเนสุ ปวตฺติยา อติอิเฏฺฐปิ อิฏฺฐมชฺฌตฺตอนิฏฺฐาการโต อนิเฏฺฐปิ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตาการโต คหณํ โหตีติ'' วุตฺตํฯ

> ยญฺจ **ตตฺถ**

> ''ขีณาสวานํ จิตฺตวิปลฺลาสาภาเวน กฺริยชวนานิปิ ยถารมฺมณเมว ปวตฺตนฺตี''ติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพเมวฯ

เย หิ เต ธมฺม จกฺขุรหิตา โหนฺติฯ เตเยว วิปลฺลาส วเสน จิตฺตวสานุคา อารมฺมณวสานุคาจ โหนฺตีติ กุสลา กุสลานิเยว เยภุเยฺยน ยถารมฺมณํ ปวตฺตนฺติฯ น ปน กฺริย ชวนานิฯ น หิ ขีณาสวา โลกิยมหาชนสมฺมเตสุ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ จิตฺตวสานุคา อารมฺมณวสานุคาจ โหนฺตีติฯ ยถาห –

> รูปา สทฺทา คนฺธา รสา, โผฏฺฐพฺพาจ มโนรมา;
> อิฏฺฐธมฺมา อนิฏฺฐาจ, น ปเวธนฺติ ปณฺฑิตาติฯ

ตสฺมา โสมนสฺส กฺริย ชวนานนฺตรํปิ ตทารมฺมณานิ โสมนสฺสุเปกฺขา เวทนายุตฺตานิ เอว สิยุํฯ ตถา อุเปกฺขากฺริยชวนานนฺตรํปีติฯ มูลฏีกายํ ปเนตฺถ ปฏฺฐาเน-กุสลากุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตาอุปฺปชฺชตีติ กุสลกุสลานนฺตรํ เอว ตทารมฺมณํ วุตฺตํฯ น อพฺยากตานนฺตรํ นจ กตฺถจิ กฺริยานนฺตรํ ตทารมฺมณสฺส วุตฺตฏฺฐานํ ทิสฺสติฯ วิชฺชมาเนจ ตสฺมิํ อวจเน การณํนตฺถิฯ ภวงฺคญฺจนาเมตํ นทิโสโตวิย ปฏิโสตคามินาวํ สวิปฺผาริกํ เอวชวนํ อนุพนฺธตีติ ยุตฺตํฯ น ปน ฉฬงฺคุเปกฺขาวโต ขีณาสวสฺส สนฺตวุตฺติกฺริยชวนํฯ ตสฺมา กฺริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณวิธานํ อุปปริกฺขิตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ ปฏฺฐาเน ปน กุสลตฺติเก ปญฺหา วาเร อารมฺมณปจฺจยวิภงฺเค ตีสุ อพฺยากตปทาวสานวาเรสุ เสกฺขปุถุชฺชนานํ ตทารมฺมณเมว ปธานํ โหติฯ น กุสลา กุสลชวนํฯ ตสฺมา ทฺวีสุปิ วาเรสุ เสกฺขาวา ปุถุชฺชนาวา กุสลํ อนิจฺจโต วิปสฺสนฺติ กุสลํ อสฺสาเทนฺตีติอาทิกํ วตฺวา ปุนจ กุสเล นิรุทฺเธ อกุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํฯ อรหโต ปน ชวนํปิ ตทารมฺมณํปิ ปธาน เมว โหติฯ ตสฺมา อรหา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ อิเจฺจว วุตฺตํฯ นปน วุตฺตํ กฺริยาพฺยากเต นิรุทฺเธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตีติฯ ยทิ เจตํ วุเจฺจยฺย ตทารมฺมณเมว ปธานํ กตํนาม สิยาฯ อวุเตฺตปิจ ตสฺมิํ วิปสฺสตีติ อิมินา ตทารมฺมณํปิ คหิตเมว โหตีติฯ ตสฺมา ยํ วุตฺตํ ปฏฺฐาเน กุสลาฯลฯ อุปฺปชฺชตีติ กุสลากุสลานนฺตรเมว ตทารมฺมณํ วุตฺตํฯ น อพฺยากตานนฺตรนฺติจฯ วิชฺชมาเนจ ตสฺมิํ อวจเน การณํ นตฺถีติ จ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติเยวฯ อนนฺตรปจฺจยวิภงฺคสุ ปน กุสลํ วุฏฺฐานสฺส อกุสลํ วุฏฺฐานสฺส กฺริยํ วุฏฺฐานสฺสาติจ วิปากธมฺมธมฺมา ขนฺธา วุฏฺฐานสฺส เนววิปาก นาวิปากธมฺมธมฺมา ขนฺธา วุฏฺฐานสฺสาติจ เอวมาทินา กฺริยชวนานนฺตรํ ภวงฺเคน สห ตทารมฺมณสฺสปิ วุฏฺฐานนาเมน วุตฺตฏฺฐานํ ทิสฺสติเยวฯ ตสฺมา ยญฺจ วุตฺตํ น กตฺถจิ กฺริยานนฺตรํ ตทารมฺมณสฺส วุตฺตฏฺฐานํ ทิสฺสตีติฯ ตํปิ น ยุชฺชติเยวฯ นจ ฉฬงฺคุเปกฺขาว โต ขีณาสวสฺส สนฺตวุตฺติปิ กฺริยชวนํ สวิปฺผาริกํ น โหติฯ กุสลชวนสฺส วิย ตสฺสปิ โอฬาริกกายวจี ปโยคสมุฏฺฐา ปนโตติฯ

[๑๓๕] วิภาวนิยํ ปน

> ฏีกาวาทสฺส อุตฺตรํ วทเนฺตน ยํ วุตฺตํ ''ยทิ อพฺยากตา นนฺตรํปิ ตทารมฺมณํ วุเจฺจยฺยฯ ปริตฺตารมฺมเณ โวฏฺฐพฺพนา นนฺตรํปิ ตสฺส ปวตฺติํ มเญฺญยฺยุนฺติ กฺริยชวนานนฺตรํ ตทา รมฺมณํ น วุตฺต''นฺติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ปฏฺฐาเน อิมสฺมิํ วุเตฺต อิทํนาม มเญฺญยฺยุนฺติ อวุตฺตํนาม อตฺถิฯ น จ อรหา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสตีติอาทินา วิปสฺสนาจารวเสน วุตฺตฏฺฐาเน ปญฺจทฺวาริก ปริตฺตารมฺมณ วารปสโงฺค อตฺถีติฯ **โทมนสฺสฯลฯ อุเปกฺขา สหคตาเนว ภวนฺติ**ฯ น โสมนสฺสสหคตานิฯ กสฺมา, โสมนสฺส โทมนสฺสานํ อญฺญมญฺญวิรุทฺธตฺตาฯ เตเนว หิ ปฏฺฐาเน เตสํ อิตรีตรานนฺตรปจฺจยตา นวุตฺตาติฯ เอตฺถจ กฺริยชวน โทมนสฺสชวนาน เมว อนนฺตรํ ตทา รมฺมณ นิยมํ ทเสฺสเนฺตน เถเรน อิตเรสํ กุสลากุสลชวนานํ อนนฺตรํ ปน ตาทิโส นิยโม นตฺถีติ ทสฺสิโต โหติฯ ตสฺมา อฏฺฐนฺนํ กามกุสลานํ อฏฺฐนฺนํ โลภมูลานํ ทฺวินฺนํ โมหมูลานนฺติ อฏฺฐารสนฺนํ ชวนานํ อนนฺตรํ อารมฺมณานุรูปํ สพฺพานิ ตทารมฺมณานิ ภวงฺคานิ จ ปวตฺตนฺติฯ เยภุเยฺยน ปน อกุสลชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณํ อเหตุกเมวฯ ทฺวิเหตุกชวนานนฺตรํ ทฺวิเหตุกเมวฯ ติเหตุกชวนานนฺตรํ ติเหตุกเมวาติ อยํ เยภุยฺยนิยโมฯ ยสฺส ปน ทฺวิเหตุกานิวา ติเหตุกานิวา กุสลชวนานิ พหุลํ สมุทาจรนฺติฯ ตสฺส กทาจิ อกุสลชวเนสุ ชวิเตสุ อกุสลานนฺตรํปิ ทฺวิเหตุกานิวา ติเหตุกานิวาตทารมฺมณานิ ปวตฺตนฺติฯ ยสฺส อกุสลชวนานิ พหุลํ สมุทาจรนฺติฯ ตสฺส กทาจิ ทฺวิเหตุเกสุวา ติเหตุเกสุวา กุสลชวเนสุ ชวิเตสุ กุสลานนฺตรํปิ อเหตุกตทารมฺมณานิ ปวตฺตนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏฺฐาเน-อเหตุเก ขเนฺธ อนิจฺจโตฯลฯ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺช

ติฯ กุสลากุสเล นิรุเทฺธ สเหตุโก วิปาโก ตทา รมฺมณตา อุปฺปชฺชติฯ อเหตุโก วิปาโก ตทา รมฺมณตา อุปฺปชฺชตีติฯ เอกานิหิ ตทารมฺมณานินาม ปฏิสนฺธิชนเกน เอเกน กเมฺมน นิพฺพตฺตานิปิ นานาวีถีสุ นานาปฺปการานิ โหนฺติฯ ปวตฺติ วิปากชนเกหิ ปน นานากเมฺมหิ นิพฺพเตฺตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, ตสฺมาฯ **โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺสา**ติ จตูสุ โสมนสฺสมหา วิปาเกสุ เอกเมเกน คหิต ปฏิสนฺธิกสฺส สตฺตสฺสฯ **ตทา รมฺมณสมฺภโว**ติ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ การณํฯ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ เยววาฯ **ยํกิญฺจี**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐภูเตสุ รูปารมฺมณาทีสุ ยํกิญฺจิฯ **ปริจิตปุพฺพ**นฺติ อิมสฺมึ ภเวเยว ตงฺขณโต ปุริมขเณสุ คหณ พหุลตา วเสน ปริจิตํฯ อภิณฺหเสวิตนฺติ อโตฺถฯ **ปริตฺตารมฺมณ**นฺติ ปริตฺตธมฺมภูตํ อารมฺมณํฯ **อารพฺภา**ติ อาลมฺพิตฺวาฯ **อุเปกฺขาสหคต สนฺตีรณ**นฺติ ทฺวีสุ อุเปกฺขาสหคตสนฺตี รเณสุ อิเฏฺฐ กุสลวิปากํ อนิเฏฺฐ อกุสลวิปากํ อุเปกฺขา สหคต สนฺตีรณํฯ เยสํ ปน ปกติยา อิตรานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคต วิปากานิ พหุลํ ปวตฺตนฺติฯ เตสํ ตานิปิ อาคนฺตุกภวงฺคํ นโหนฺตีติ น วตฺตพฺพานิฯ อฏฺฐกถายํ ปน มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรวาเท เยภุยฺยนิยมโสเต ปติตตฺตา อกุสลชวนานุรูปํ อเหตุกํ อุเปกฺขา สนฺตีรณ ทฺวย เมว วุตฺตํฯ เตเนว หิ ปรโต เถรวาทานํ วิจาริตฏฺฐาเน อกุสลชวนานนฺตรํ อเหตุก ตทารมฺมณ เมว ทีเปนฺตสฺส ตสฺส เถรวาทสฺส อปริปุณฺณวาทภาวํ ทเสฺสตฺวา ยทา กุสลชวนานํ อนฺตรนฺตรา อกุสลํ ชวติ, ตทา กุสลาวสาเน อาจิณฺณ สทิสเมว อกุสลาวสาเน สเหตุกํ ตทารมฺมณํ ยุตฺตนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตทารมฺมเณจยุเตฺต เอตํปิ ยุชฺชติเยวฯ ตสฺมา ฉปิ อุเปกฺขาสหคตวิปากานิ อาคนฺตุกภวงฺคํ โหนฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกสฺส ตาว อติมหนฺตาติ วิภูเตสุปิ พุทฺธวณฺณาทีสุ อภิอิฏฺฐารมฺมเณสุ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ตทารมฺมณสมฺภโว นตฺถีติ โทมนสฺส ชวนานนฺตรํ ภวงฺคปาโตว โหติฯ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส ปน สเพฺพสุปิ อิฏฺฐานิฏฺฐภูเตสุ มหเนฺตสุ อวิภูเตสุจ ฉฬารมฺมเณสุ โทมนสฺส อุปฺปาเทนฺตสฺส เนว ตทารมฺมณสมฺภโว อตฺถิฯ นจมูลภวงฺค สมฺภโวติ กตฺวา โทมนสฺสานนฺตรํ ฉสุ อุเปกฺขาสหคตวิปาเกสุ ยถารหํ เอกํ อาคนฺตุก ภวงฺคภาเวน ปวตฺตติฯ ตถา ตเสฺสว พุทฺธวณฺณาทีสุ อติอิฏฺฐภูเตสุ อติมหเนฺตสุ อติวิภูเตสุจ ฉฬารมฺมเณสฺวา มหคฺคตปญฺญตฺตีสฺวา โทมนสฺสํ อุปฺปาเทนฺตสฺสาติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อภิธเมฺม ธาตุวิภเงฺค สพฺพธเมฺมสฺวา ปน ปฐม สมนฺนาหาโรติ วุตฺตํฯ มหาหตฺถิปโทปมสุเตฺตจ อชฺฌตฺติ กเณฺจว อาวุโส จกฺขุ อปริภินฺนํ โหติฯ พาหิราจ รูปาอาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ โนจ ตโชฺช สมนฺนาหาโร โหติฯ เนว ตาว ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติฯ ยโตจ โข อาวุโส อชฺฌตฺติกเณฺจว จกฺขุ อปริภินฺนํ โหติฯ พาหิราจ รูปา อาปาต มาคจฺฉนฺติฯ ตโชฺชจ สมนฺนาหาโร โหติฯ เอวํ ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติฯ อชฺฌตฺติกเณฺจว อาวุโส โสตํฯลฯ ฆานํฯลฯ ชิวฺหาฯลฯ กาโยฯลฯ มโน อปริภิโนฺน โหติฯ พาหิราจ ธมฺมา อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ โนจ ตโชฺช สมนฺนาหาโร โหติฯ เนว ตาว ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหติฯ ยโตจ โข อาวุโส อชฺฌตฺติโกเจว มโน อปริภิโนฺน โหติฯ พาหิราจ ธมฺมา อาปาตํ อาคจฺฉนฺติฯ ตโชฺชจ สมนฺนาหาโร โหติฯ เอวํ ตชฺชสฺส วิญฺญาณภาคสฺส ปาตุภาโว โหตีติ วุตฺตํฯ ตสฺมา วีถิจิตฺตานินาม อาวชฺชเนนวินานุปฺปชฺชนฺติฯ สเจ อาวชฺชเนน ธมฺมโตวา กาลโภวา ยํยํ นิยเมตฺวา อาวชฺชิตํ โหติฯ ตํ ตเทว ตานิปิ คณฺหนฺติฯ ยทิ อนิยเมตฺวา ยํกิญฺจิ อาวชฺชิตํ โหติฯ ตานิปิ อาวชฺชิ ตปฺปการเมว คณฺหนฺติฯ น ปน เอกาวชฺชน วีถิยํ สพฺพานิ วีถิจิตฺตานิ อาวชฺชเนนวา อญฺญมญฺญํวา ธมฺมโตวา กาลโตวา ภินฺนา ลมฺพณานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพนฺติฯ

เอตฺถ สิยาฯ ยทิ เจ ตํ อาคนฺตุกภวงฺคํ เอกวีถิยํ อาทิมฺหิ อาวชฺชเนน อาวชฺชิตํ อารมฺมณํ อคเหตฺวา อญฺญํ ยํ กิญฺจิ ปริจิตปุพฺพํ ปริตฺตารมฺมณํ อารพฺภ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ สติ นิราวชฺชนํ นาม เอตํ สิยาฯ อาวชฺชนาทีหิจ สทฺธึ ธมฺมโต กาลโต จ ภินฺนารมฺมณํนาม สิยาติฯ สจฺจํ,

ยถา ปน มคฺควีถิยํ โคตฺรภุโวทานานิ ผลสมาปตฺติวีถิยํ ผลานิ นิโรธโต วุฏฺฐหนฺตสฺสจ ผลจิตฺตํ นิราวชฺชนเมว โหนฺติ ภินฺนารมฺมณญฺจฯ เอวเมตสฺสปิ นตฺถิ นิราวชฺชนตาย ภินฺนารมฺมณตายจ โทโสติฯ ยญฺจ เอกสฺมึเยว ภวงฺคสฺส ปฏิสนฺธิยา สห ธมฺมโตจ อารมฺมณ โตจ อภินฺนตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตํฯ ตํปิ มูลภวงฺคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิทญฺจ อาคนฺตุกภวงฺคนฺติ นตฺถิ โทโสติฯ **ตมนนฺตริตฺวา**ติ ตํ อาคนฺตุกภวงฺคํ อตฺตโน อนนฺตรปจฺจยํ กตฺวาฯ วทนฺติ อาจริยาฯ ปาฬิยํ ปน มหาอฏฺฐกถายํจ เอตํ วิธานํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ กามาวจรชวนาวสาเนเยว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติฯ น มหคฺคตานุตฺตรชวนาวสาเนฯ กสฺมา อิติ เจฯ กามาวจร ชวนานํ เอว สวิปฺผนฺทนตฺตาฯ อิตเรสญฺจ อวิปฺผนฺทนตฺตาฯ

[๑๓๖] วิภาวนิยํ ปน

“กามตณฺหา นิทาน กมฺมนิพฺพตฺตตฺตา”ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อการณํฯ

อปิจ อภิญฺญาวชฺชิตานิ มหคฺคตานุตฺตรชวนานิ อปริตฺตารมฺมณานิ โหนฺติฯ ตทารมฺมณานิ ปน ปริตฺตารมฺมณาเนวาติ นเตสํ อวสาเน ตทารมฺมณุปฺปตฺติ ปสโงฺค อตฺถิฯ อภิญฺญาชวนานิจ กานิจิ ปริตฺตารมฺมณานิปิ สนฺตตรานิ โหนฺตีติ เตสํปิ อวสาเน ตทุปฺปตฺติ นตฺถิเยวาติฯ

[๑๓๗] เอเตน

อชนกตฺตา ชนก สมานตฺตาภาวโตติอาทิปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

กามาวจรสตฺตานํเอว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติฯ น รูปารูปสตฺตานํฯ น หิ เตสุ อุปฺปนฺนานํ ปริตฺตารมฺมณานํปิ กามาวจรชวนานํ อวสาเน ตทารมฺมณุปฺปตฺติ อตฺถิฯ ตทารมฺมณูปนิสฺสยสฺส กาม ภวงฺคสฺส อภาวโต มหคฺคต ภวงฺคสฺส จ สนฺต ตรสฺส ตทารมฺมณ กิจฺจา ภาวโตติฯ จกฺขุวิญฺญาณ โสต วิญฺญาณานิ ปน รูปสตฺตานํ จกฺขุโสตอินฺทฺริย ปวตฺติอานุภาวโต สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณานิจ ทฺวารวีถิเภเท จิตฺตนิยมสิทฺธิโต รูปสเตฺตสุ ปวตฺตนฺติ เยวาติฯ กามาวจรธเมฺมเสฺวว อารมฺมณภูเตสุ ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ, น มหคฺคตานุตฺตรปญฺญตฺติธเมฺมสุฯ เอกนฺตปริตฺตารมฺมณตฺตา ตทารมฺมณานํฯ เตสํ ปน เอกนฺตปริตฺตา รมฺมณภาเว การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวาติฯ

[๑๓๘] วิภาวนิยํ ปน

“อปริจิตตฺตา”ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อการณํฯ

จิตฺตญฺหิ นาม วิกปฺปพเลวา อปฺปนาปตฺตภาวนากมฺมวิเสเส วา สติ นิพฺพาเน วิย อปริจิเตปิ อารมฺมเณ ปวตฺตติเยวาติฯ

[๑๓๙] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

“กามตณฺหายตฺตกมฺมชนิตตฺตาปี”ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํปิ เหฏฺฐา ปฏิกฺขิตฺตเมวฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ กึวา เอตาย ยุตฺติจินฺตายาติ วตฺวา สพฺพานิ วิภาวนิยํ วุตฺต การณานิ ปฏิกฺขิตฺตานีติฯ

กาเม ชวน สตฺตาลมฺพณานํ นิยเมสตีติ กามภูมิปริยาปนฺนานํ ชวนานํ สตฺตานํ อารมฺมณานญฺจ วเสน ติวิเธ นิยเม สติฯ **วิภูเต ติมหนฺเตจ ตทารมฺมณมีริต**นฺติ เอเตน ตทารมฺมณํนาม ปวตฺตมานํ วิภูตารมฺมเณวา อติมหนฺตารมฺมเณ วา ปวตฺตตีติ อยเมว นิยโม ทสฺสิโตฯ น ปน ยตฺถ ตทา รมฺมณํ ปวตฺตติฯ เอตเทว วิภูตญฺจ อติมหนฺตญฺจ นามาติ นิยโมฯ ตสฺมา อุฬารกมฺมนิพฺพตฺตานํ สุวิสทวตฺถุกานํ รูปพฺรหฺมานํ อุปฺปนฺนาวีถิโย เยภุเยฺยน วิภูตารมฺมณาเอว อติมหนฺตา รมฺมณาเอวจ โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เกจิ ปน อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา รูปารูปภูมีสุ วิภูตารมฺมณวีถิโย อติมหนฺตารมฺมณวีถิโยจ นลพฺภนฺตีติ วทนฺติฯ [ตทารมฺมณนิยโม]ฯ

๑๔๐. **ชวเนสุจา**ติ จสโทฺท ปน สทฺทโตฺถฯ ฉกฺขตฺตุ เมววา ชวนฺติฯ ปกติกาเลปิ อารมฺมณสฺส ทุพฺพลภาเว สตีติ อธิปฺปาโยฯ อฏฺฐกถายํปิ หิ ปกติกาเล อารมฺมณทุพฺพ ลฏฺฐาเน เอว กามาวจรชวนานํ ฉกฺขตฺตุํ ปวตฺติ วุตฺตาติฯ เกจิ ปน ฉกฺขตฺตุนฺติ อิทํ มุจฺฉากาลวเสน วุตฺตนฺติ มญฺญนฺติฯ **มนฺทวตฺติย**นฺติ มรณาสนฺนกาเล พหุจิตฺตกฺขณาตีตกสฺส วตฺถุสฺส ทุพฺพลตฺตา อิตรกาเลสุจ มุทฺตรภาเวน เกนจิ อุปทฺทุต ภาเวน อโชฺฌตฺถฏภาเวนจ วตฺถุสฺส ทุพฺพลตฺตา ตนฺนิสฺสิตานํ ชวนานํ มนฺทีภูตเวคตา วเสน ปวตฺติกาเลฯ **มรณกาลาทีสู**ติ มรณาสนฺนกาเล มุจฺฉากาเล วิสญฺญีภูต กาเล อติตรุณกาเลจ, ตตฺถ มุจฺฉากาโลนาม อสยฺห รูเปหิ ทุกฺขเมฺมหิ อติภูตานํ อธิมตฺตโต กรชกายสฺส วิหญฺญปฺปตฺติกาโลฯ วิสญฺญี ภูตกาโลนาม ปีติเวเคนวา นิทฺทาภิภูตตายวา ยกฺขคหเณนวา สุรามทาทิ วเสนวา ปกติสญฺญาย วิคตกาโลฯ อติตรุณกาโลนาม คพฺภคตสฺสวา สมฺปติชาตสฺสวา ทารกสฺส อชฺฌตฺต วตฺถูนํ อติมุทุกาโลฯ ตาทิเสสุ หิ กาเลสุ อนฺตรนฺตรา ฉทฺวาริกวีถิโย ปวตฺตมานาปิ เยภุเยฺยน ปริปุณฺณชวนวารา น ปวตฺตนฺติฯ ทฺวตฺติโวฏฺฐพฺพนิกาวา จตุปญฺจชวนิกาเอววา ปวตฺตนฺตีติฯ เอตฺถจ ทฺวตฺติโวฏฺฐพฺพนิกวารา อฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ จตุปญฺจ ชวนิกวารา มูลฏีกายํ วุตฺตาฯ **ปญฺจวารเมวา**ติ อิทํ ปน มรณา สนฺนกาลวเสน วุตฺตํฯ นมุจฺฉากาลาทิวเสนฯ ตญฺจ โขปากติกสตฺตานํ วเสเนวฯ เย ปน ฌานสมนนฺตรํวา ปจฺจเวกฺขณ สมนนฺตรํวา อภิญฺญาสมนนฺตรํวา จวนฺติวา ปรินิพฺพายนฺติวาฯ เตสํ ฌานาทีนิเยว ปญฺจวารโต อธิกานิวา อูนานิวา มรณา สนฺนชวนานินาม โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยญฺจ อโตฺถ อุปริ มรณุปฺปตฺติยํ อาวิภวิสฺสตีติฯ **ภควโต ปน ยมกปาฏิหาริย กาลาทีสู**ติ เอตฺถ อเญฺญสํปิ มหาโมคฺคลานเตฺถราทีนํ เอวรูโป ลหุปฺปวตฺติกาโล อาทิสเทฺทน สงฺคหิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ วิสุทฺธิมเคฺค อยํ ปน มตฺถกปตฺตา วสี ภควโต ยมกปาฏิหาริเย ลพฺภติฯ อเญฺญสํวา เอวรูเป กาเลติฯ สกเลน ปน วาเกฺยน ถเปตฺวา ยมกปาฏิหาริยสทิสํ ลหุก ปวตฺติกาลํ อญฺญสฺมิํ กาเล ภควโตปิ ฉวา สตฺตวา ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ อเญฺญสํ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **จตฺตาริ ปญฺจวา ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ภวนฺตี**ติ เอตฺถปิ ภควโตปิ ลหุกปฺปวตฺติยํ ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ภวนฺติฯ ลหุกตรปวตฺติยํ จตฺตารีติ อโตฺถปิ ยุชฺชติเยวฯ

วิภาวนิยํ ปน

ภควโต จตฺตาริ อเญฺญสํ ปญฺจปีติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสตีติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ยมกปาฏิหาริยํ กโรโนฺต ภควา อคฺคิกฺขนฺธอุทก ธาราทีนํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ปาฏิหาริยานํ ปวตฺตนตฺถํ ปฐมํ เตโชกสิเณ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ ตโต เทฺว ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิฯ ตโต อุปริมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตตูติ อธิฏฺฐาสิฯ ตโต ตสฺมิํเยว กสิเณ อภิญฺญํ สมาปชฺชิฯ อภิญฺญาวเสน อุปริมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติฯ ตโต อาโปกสิเณ ปาทกชฺฌานํ

สมาปชฺชิฯ ตโต เทฺว ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขิฯ ตโต เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตนฺตูติ อธิฏฺฐาสิฯ ตโต ตสฺมิํเยว กสิเณ อภิญฺญํ สมาปชฺชิฯ อภิญฺญาวเสน เหฏฺฐิม กายโต อุทกธารา ปวตฺตนฺติฯ เสสยมเกสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถจ ลหุกปฺปวตฺติยา อิจฺฉิตตฺตา เทฺว เทฺว ปจฺจเวกฺขณวารา จตุปญฺจชวนิกาเอว ภวนฺติฯ ทฺวินฺนญฺจ ชวนวารานํ อนฺตรา เทฺว เอว ภวงฺคานิ ภวนฺติฯ ตานิจ เทฺว ปาฏิหาริยานิ ปสฺสนฺตานํ เอกปฺปหาเรเนว ปวตฺตานิ วิย ปญฺญายนฺตีติฯ เอตรหิ ปน เกจิ อาทิกมฺมิกชฺฌานปจฺจเวกฺขเณสุปิ จตฺตาริ ปญฺจวาชวนานิ วทนฺติฯ **อาทิกมฺมิกสฺสา**ติ โยคกมฺมสิทฺธิยา อาทิมฺหิ นิยุตฺตสฺสฯ ปฐมํ อุปฺปนฺนา อปฺปนา ปฐมกปฺปนาฯ ตสฺสํ ปฐมกปฺปนายํฯ อาทิกมฺมิกอปฺปนาวีถิยนฺติ อโตฺถฯ ตทา หิ สพฺพานิปิ มหคฺคตชวนานิ ปุน อาเสวนาภาวโต ปริทุพฺพลานิ โหนฺตีติ เอกวารเมว ชวนฺตีติฯ อภิญฺญาชวนานิ ปน อิทฺธิวิกุพฺพนาทิฯ กิจฺจสิทฺธิยาเอว ปยุตฺตานีติ กิจฺจสิทฺธิโต ปรํ กตฺตพฺพาภาวโต อาทิกมฺมิกกาเลปิ วสีภูตกาเลปิ เอกวารเมว ชวนฺตีติ วุตฺตํ **อภิญฺญาชวนานิจ สพฺพทาปี**ติฯ ยถาจ อภิญฺญาชวนาทิ เอวํ มคฺคชวนานิปิ ตํ ตํ กิเลสปฺปหานกิจฺจสิทฺธิโต ปรํ กตฺตพฺพา ภาวโต เอกวารเมว ชวนฺตีติ วุตฺตํ จตฺตาโร ปนฯลฯ เอก จิตฺตกฺขณิกาวาติฯ อถวา, มคฺคเจตนาย อนนฺตริกผลตฺตา สกิํ อุปฺปเนฺนเยว มเคฺค ผลสฺสวาโร อาวโตติ นตฺถิ มคฺคจิตฺตสฺส ปุนฺปฺปตฺติยา โอกาโสติ วุตฺตํ **จตฺตาโร ปนฯลฯ เอกจิตฺตกฺขณิกาวา**ติฯ ชวนุปฺปตฺติยา ปกติยา สตฺตกฺขุปรมตฺตา มนฺทสฺส ปญฺจมํ อุปฺปนฺนมคฺคโต ปรํ เทฺว ผลจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ติกฺขสฺส จตุตฺถํ อุปฺปนฺนมคฺคโต ปรํ ตีณีติ วุตฺตํ **ตโต ปรํฯลฯ อุปฺปชฺชนฺตี**ติฯ นิโรธสมาปตฺติกาเล ปน ปุพฺพภาเคเยว ตาทิ สสฺส ปโยคาภิสงฺขารสฺส กตตฺตา ทฺวินฺนํ วารานํ อุปริ จิตฺตปฺปวตฺติ นตฺถีติ วุตฺตํ **นิโรธฯลฯ ชวตี**ติฯ เอตฺถจ **ทฺวิกฺขตฺตุ**นฺติ อิทํ อุกฺกฏฺฐ นิเทฺทสวเสน วุตฺตํฯ เอกํวา เทฺววา จิตฺตวาเร อติกฺกมิตฺวา อจิตฺตโก โหตีติ หิ วุตฺตํฯ **จตุตฺถารุปฺปชวน**นฺติ อนาคามิโน กุสลภูตํ อรหโต กฺริยภูตํ เนวสญฺญานาสญฺญา ยตน ชวนํฯ วุฏฺฐานกาเลจ นิโรธสฺส นิสนฺทมตฺตตฺตา เอกวารเมว วชนํ ปวตฺตตีติ วุตฺตํ **วุฏฺฐานกาเลจา**ติอาทิฯ ตตฺถ **อนาคามิ ผลํวา อรหตฺตผลํวา**ติ อนาคามิผเลวา อรหตฺตผเลวาฯ ภาเวน ภาวลกฺขเณ เหตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ เตนาห นิรุเทฺธติฯ **สพฺพตฺถาปิ สมาปตฺติวีถิย**นฺติ ฌานสมาปตฺติ ผลสมาปตฺติวเสน สกลายปิ สมาปตฺติวีถิยํฯ **ภวงฺคโสโตวิย วีถินิย โม นตฺถี**ติ อิทํ จิณฺณวสีภูตกาลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อกตา ธิการสฺส ปน ฌานสมาปตฺติยํ อาทิโต ปฏฺฐาย เทฺว ตีณิ จตฺตารีติอาทินา ฌานชวนานิ อนุกฺกเมน วทฺธมานานิ ปวตฺตนฺติฯ กตา ธิการานํ ปน มหาปุริสชาติกานํ ปฏิลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย จิณฺณวสีภาวาเนว โหนฺติฯ ตถา ผลชวนานิจ สเพฺพสํปิ ผลฏฺฐานนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **พหูนิปี**ติ ปิสโทฺทสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน อาทิกมฺมิกกาลาทีสุ เอกวาราทิวเสนปิ อวเสสานํ ปวตฺติํ สมฺปิเณฺฑตีติฯ [ชานนิยโม]ฯ

๑๔๑. เอวํ ปุพฺพาปรนิยามวเสน วีถิจิตฺตานํ ปวตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปุคฺคลเภทวเสน ภูมิเภทวเสนจ เตสํ ปวตฺติํ ทเสฺสโนฺต **ทุเหตุกาน**นฺติอาทิมาหฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตา เทฺว เหตุโย เอเตสนฺติ ทุเหตุกาฯ จตูหิ ญาณวิปฺป ยุตฺตมหาวิปาเกหิ คหิตปฏิสนฺธิกาฯ ทฺวีหิ ปน อเหตุก วิปาเกหิ คหิต ปฏิสนฺธิกา อเหตุกา นตฺถิ ปฏิสนฺธิเหตุ เอเตสนฺติ กตฺวาฯ เตสํ ทฺวินฺนํปิ วิปากาวรณสพฺภาวโต มหคฺค ตชฺฌานานิปิ ตาว นุปฺปชฺชนฺติฯ กุโต โลกุตฺตรานิฯ กฺริยชวนานิ ปน ขีณาสวานเมว อาเวนิก ภูตานีติ วุตฺตํ **กฺริยชวนานิ เจวอปฺปนาชวนานิจ น ลพฺภนฺตี**ติฯ ตตฺถ วิปากา วรณํ นาม อเหตุก ปฏิสนฺธิกตา ทฺวิเหตุก ปฏิสนฺธิกตาจฯ **ตถา ญาณสมฺปยุตฺตวิปากานิจ สุคติย**นฺติ สุคติ ภเว ปริยาปนฺนานํ เตสํ ทฺวินฺนํ ตถา ญาณมฺปยุตฺตมหาวิปากานิจ น ลพฺภนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถจ สุคติยนฺติ เอเตน ทุคฺคติปริยาปเนฺน อเหตุก ปุคฺคเล นิวเตฺตติฯ น หิ เตสํ อิมสฺมิํ วาเกฺย อิตเรสํ อนุญฺญาตานิ ญาณวิปฺปยุตฺตวิปากานิปิ ลพฺภนฺตีติฯ เตนาห **ทุคฺคติ ยํ ปนา**ติอาทิฯ ตตฺถ ทุคฺคติยํ ปริยาปนฺนานํ อเหตุกานํ

ญาณสมฺปยุตฺตวิปากานิจ ญาณวิปฺปยุตฺตานิ มหาวิปากานิจ น ลพฺภนฺตีติ ปริปุณฺณ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ เอตฺถ สิยาฯ กสฺมา ปเนตฺถ สุคติปริยาปนฺนานํ อเหตุกานํ จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺต วิปากานิ ทุคฺคติปริยาปนฺนานญฺจ อฏฺฐปิ สเหตุก มหาวิปากานิ น ลพฺภนฺตีติ วุตฺตํฯ นนุ ปฏฺฐาเน สเหตุกํ ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ เอกสฺมิํ ภเว เอกสฺส สตฺตสฺส กทาจิ สเหตุกํ ภวงฺคํ กทาจิ อเหตุกํ ภวงฺคนฺติ เอวํ มูลภวเงฺค ปวตฺติเภโท นตฺถีติ กตฺวา สเหตุกํ ภวงฺคนฺติ อิทํ ตทารมฺมณสงฺขาตํ อาคนฺตุกภวงฺคํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ สเหตุกนฺติจ สามญฺญวจนตฺตา ทฺวิเหตุกํ ติเหตุกญฺจ ตทารมฺมณํ วิญฺญาตพฺพํ โหติฯ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺสาติ อิธ ปน ตสฺส ตทารมฺมณสฺส อนนฺตรํ อุปฺปนฺนํ มูลภวงฺคเมว อธิเปฺปตํฯ อิธปิ สามญฺญวจนตฺตา ทฺวีสุ อ- อเหตุกภวเงฺคสุ ยํกิญฺจิ คเหตพฺพเมวาติฯ ตสฺมา ทฺวินฺนํ อเหตุกานํปิ อฏฺฐสเหตุก ตทารมฺมณานิปิ ลพฺภมานานิเอว สิยุํฯ ทุเหตุกานํ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ วุจฺจเต, อเหตุ เกสุ ตาว ทุคฺคติปริยาปนฺนานํ สเหตุกตทารมฺมณสมฺภโว สพฺพอฏฺฐกถาสุ ปฏิกฺขิโตฺตฯ ตสฺมา อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺสาติ อิทํ กุสลวิปากภูตํ อเหตุกภวงฺคํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ยุตฺตํฯ อยญฺหิ ปฏฺฐาเน ธมฺมตาฯ ยทิทํ ยถาลาภคหณนฺติฯ อิตรถา สพฺพอฏฺฐกถาวิโรโธ สิยาติฯ ยถาจ กุสลานํ โยคสาธนียตฺตา ปวตฺติยํปิ โยคกมฺมวเสน ญาณโยโค โหติฯ น ตถา วิปากานํฯ เตสํ ปน อโยคสาธนี ยตฺตา ปวตฺติยํ ภวงฺคญาณสงฺขาเตน อุปนิสฺสยญฺญาเณน วินา ญาณโยโค น สมฺภวติฯ ตสฺมา สเหตุกํ ภวงฺคนฺติ อิธปิ ญาณวิปฺปยุตฺตภูตํ สเหตุกตทารมฺมณเมว คเหตุํ ยุตฺตนฺติ กตฺวา ทฺวิเหตุกานํ อเหตุกานญฺจ ญาณสมฺปยุตฺตตทารมฺมณ ปฏิเกฺขโป เถเรน กโตติฯ อาจริยพุทฺธทตฺตเตฺถเรน ปน เยน วิปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ เตน สทิสํ วา ตโต หีนํ วา ตทารมฺมณํ เตสํ สมฺภวติฯ น ปณีตนฺติ กตฺวา ทฺวินฺนํปิ อเหตุกานํ อฏฺฐมหาวิปากานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา สตฺตติํสจิตฺตปฏิ ลาโภ วุโตฺตฯ โส ปน ยถาวุตฺตปฏฺฐานปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ อปเร ปน ยถา อเหตุกานํ สุคติปริยาปนฺนานํ ทฺวิเหตุก ตทารมฺมณํ โหติฯ เอวํ ทฺวิเหตุกานํปิ ติเหตุกตทารมฺมณํ สมฺภวตีติ วทนฺติฯ ตํ ยุตฺตํวิย ทิสฺสติฯ อฏฺฐกถายญฺหิ กตฺถจิ เตสํ ทฺวินฺนํปิ อวิเสเสน อฏฺฐมหาวิปากปวตฺติ วุตฺตาติฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณ สหคตา ตโย เหตู เอเตสนฺติ ติเหตุกาฯ เต ปน กามรูปารูปวเสน ติวิธา โหนฺติฯ ปุถุชฺชโน อฏฺฐอริยาจาติ นววิธาฯ เตสุ ขีณาสวานํ กุสลากุสล ชวนานิจ นลพฺภนฺติฯ สพฺพโส อนุสยปหาเนน สเพฺพสํ กุสลากุสลานํ สห นิรุทฺธตฺตา อนุสย ปฏิพโทฺธ หิ เตสํ ตพฺภาโวติฯ ตถาสโทฺท ปกฺขนฺตรโตฺถฯ อปรินิฏฺฐิตสิกฺขากิจฺจตาย สิกฺขนสีลยุตฺตา สตฺตอริยา เสกฺขานามฯ อิธ ปน ตโย เหฏฺฐิมผลฏฺฐา อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ อาทิโต โสตาปตฺติมเคฺคเนว ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานํ ปหีนตฺตา ตํ สหคตานิ ปญฺจชวนานิ นลพฺภนฺตีติฯ อนาคามิปุคฺคลานํ ปน ปฏิฆชวนานิจ น ลพฺภนฺติฯ อนาคามิมเคฺคน ปหีนตฺตาฯ มคฺคสฺส ปน เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาฯ จตุนฺนํ มคฺคฏฺฐานํ ปเจฺจกํ ยถาสกํ มคฺคชวนานิเอว ลพฺภนฺติฯ อุปริมานญฺจ ผลานํ เหฏฺฐิเมหิ ปุคฺคเลหิ อนมิคตตฺตา เหฏฺฐิมานญฺจ อุปริเมสุ ปุคฺคลนฺตเรสุ อนุปฺปชฺชนโต จตุนฺนํ ผลฏฺฐานํปิ ปเจฺจกํ ยถาสกํ ผลชวนานิเอว ลพฺภนฺตีติ วุตฺตํ **โลกุตฺตรฯลฯ สมุปฺปชฺชนฺตี**ติฯ เอตฺถจ อุปริมเคฺค อาคเต เหฏฺฐิมมคฺคานุภาวสฺส สพฺพโส ปฏิปสฺสทฺธิวเสน อุปริมานํ ปุคฺคลนฺตรตาสิทฺธิ เวทิตพฺพาติฯ อิทานิ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ ปาริเสสโต ลพฺภมานวีถิจิตฺตานิ ทเสฺสตุํ คาถมาหฯ ปรินิฏฺฐิ ตสิกฺขากิจฺจตฺตา นตฺถิ สิกฺขิตพฺพกิจฺจํ เอเตสนฺติ อเสกฺขาฯ ขีณาสวาฯ เตสํ เตวีสติกามวิปาก วีสติกฺริย อรหตฺตผล วเสน จตฺจตฺตาลีส วีถิจิตฺตานิ สมฺภวา ยถาสมฺภวํ อุทฺทิเสฯ สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาชวนวชฺชิตานํ สตฺตนฺนํ อกุสลานํ เอกวีสติยา กุสลานํ เตวีสติยา กามวิปากานํ ติณฺณํ เหฏฺฐิมผลานํ อาวชฺชนทฺวยสฺสจ วเสน ฉปญฺญาส วีถิจิตฺตานิ สมฺภวา อุทฺทิเสฯ อวเสสานํ จตุนฺนํ ปุถุชฺชนานํ กามวิปาก โลกิยกุสลากุลาวชฺชน ทฺวยวเสน จตุ

ปญฺญาส วีถิจิตฺตานิ สมฺภวา อุทฺทิเสติ โยชนาฯ ปุคฺคล เภเทน วีถิจิตฺตานํ เภโท ปุคฺคลเภโทฯ

๑๔๒. สพฺพานิปิ วีถิจิตฺตานิ อุปลพฺภนฺติ ปุคฺคลานํ ทฺวารานญฺจ เอเตฺถว ปริปุณฺณสมฺภวโตฯ **ยถารหนฺ**ติ ตํ ตํ ภูมิปุคฺคลานํ อุปฺปตฺติอรหานุรูปํฯ รูปาวจรภูมิยํ วชฺชิตเพฺพสุ โสฬสวีถิ จิเตฺตสุ ฉนฺนํ จิตฺตานํ อุปริวาเกฺย วุจฺจมานตฺตา ปฏิฆชวน ตทารมฺมณ วชฺชิตานีติ วุตฺตํฯ อรูปาวจรภูมิยํ ปฐมมคฺค รูปาวจรหสน เหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตานิ ปฏิฆชวน ตทารมฺมณวชฺชิตานิจ วีถิ จิตฺตานิ ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถาปิ วชฺชิตเพฺพสุ อฏฺฐตึส วีถิจิเตฺตสุ โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ อุปริวุจฺจมานตา ทฏฺฐพฺพาฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สพฺพาสุปิ รูปารูปภูมีสุฯ **ตํตํ ปสาทรหิตานํ ตํตํทฺวาริก วีถิจิตฺตานิ น ลพฺภเนฺตวา**ติ รูปาวจรภูมิยํ ตาว ฆานาทิตฺตยํ นตฺถีติ ฆานชิวฺหากายปสาท รหิตานํ รูปีพฺรหฺมานํ ฆาน ชิวฺหากายทฺวาริกานิ ฉ วีถิจิตฺตานิ นลพฺภเนฺตวฯ ยานิ สนฺธาย ฉนฺนํ จิตฺตานํ อุปริวาเกฺย วุจฺจมานตฺตาติ เหฏฺฐา วุตฺตํฯ อรูปภูมิยํ ปน ปญฺจปิ ปสาทา นตฺถีติ ปญฺจทฺวาริกานิ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณ มโนธา ตุตฺติก สนฺตีรณตฺตยวเสน โสฬสวีถิจิตฺตานิ นลพฺภเนฺตวฯ ยานิ สนฺธาย โสฬสนฺนํ จิตฺตานํ อุปริ วุจฺจมานตาติ วุตฺตํฯ กามภูมิยํ ปน ตํตํ ปสาทรหิตตา ชจฺจนฺธาทีนํ วเสน โย เชตพฺพาฯ กาเม อสีติ วีถิจิตฺตานิ ยถารหํ ลพฺภเร ลพฺภนฺติฯ รูเป จตุสฏฺฐิ ตถา ยถารหํ ลพฺภเรฯ อรูเป เทฺว จตฺตาลีส ยถารหํ ลพฺภเรติ โยชนาฯ เอตฺถจ พฺรหฺมโลเกวา อุปริ ฉกามาวจร เทวโลเกสฺวา อนิฏฺฐารมฺมณานิ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา รูปาวจรภูมิยํ จตุนฺนํ อกุสลวิปากานํ ลพฺภมานตาวจนํ ตตฺถ ฐตฺวาวา อิธ อาคนฺตฺวาวา อิธ อนเฏฺฐหิ รูปสเทฺทหิ สมาคจฺฉนฺตานํ วเสน ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน อิธ อาคตานํเยว พฺรหฺมานํ อนิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค โหตีติ ถานิ จตฺตาริ รูปภูมิยํ ลทฺธานินาม น โหนฺติฯ ตสฺมา ตตฺถ สฏฺฐิเยว วีถิจิตฺตานีติ วทนฺติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ อิธ อาคตานํเยว อุปฺปนฺนานิปิ พฺรหฺมตฺตภาเว อุปฺปนฺนตฺตา พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนานิ อิเจฺจว วตฺตพฺพตฺตาฯ นจ ตตฺถ ฐิตาปิ อิธ อนิฏฺฐานิ นคณฺหนฺติฯ ทูเรปิ อารมฺมณํ คเหตุํ สมตฺถตฺตา พฺรหฺมานนฺติฯ

[๑๔๐] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

> ตสฺส วาทสฺส ปฏิกฺขิปนตฺถํ วุตฺตํ ‘‘อิธ ปน ตตฺถ ฐตฺวาปิ อิมํ โลกํ ปสฺสนฺตานํ อนิฏฺฐารมฺมณสฺส อสมฺภโว น สกฺกา วตฺตุ’’นฺติฯ เตน ตตฺถ ฐตฺวา อิมํ โลกํ ปสฺสนฺตานํ อุปฺปนฺนานิ ตานิ จตฺตาริ จิตฺตานิ ตตฺถ ลทฺธานินาม โหนฺติฯ อิธ อาคตานํ อุปฺปนฺนานิ อิธ ลทฺธานินาม โหนฺตีติ อนุญฺญาตํ โหติฯ ตญฺจ น ยุตฺตํฯ

ตํ ตํ ภูมิปริยาปเนฺน สตฺตสนฺตาเน อุปฺปนฺนานิเอว ตํตํภูมิยํ อุปฺปนฺนานีติ สิทฺธตฺตาฯ **อิเจฺจว**นฺติอาทิ มหานิคมนํฯ **ยถาสมฺภว**นฺติ ตํ ตํ ภูมิปุคฺคลทฺวารารมฺมเณสุ สมฺภวานุรูปํฯ ภวงฺคคน อนฺตริตา ภวงฺคนฺตริตาฯ **ยาวตายุก**นฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ภวนิกนฺติ วีถิโต ปฏฺฐาย ยตฺตกํ กาลํ ชีวิตสนฺตานํ ปวตฺตติฯ ตตฺตกํ กาลนฺติ อโตฺถฯ อโพฺภจฺฉินฺนา ปวตฺตติ อสติ นิโรธสมาปตฺติยนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย วีถิ สงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

วีถิมุตฺต สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๔๓. เอวํ ปวตฺติกาเล ปวตฺติสงฺคหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏิสนฺธิยํ ปวตฺติสงฺคหํ ทเสฺสตุํ อาทิคาถ มาหฯ เอวํ วุตฺตนเยน ปวตฺติยํ ปวตฺติสงฺคโหนาม วีถิจิตฺตวเสน อุทีริโตกถิโตฯ อิทานิ สนฺธิยํ ปวตฺติสงฺคโห นาม วีถิมุตฺต จิตฺตานํ วเสน วุจฺจตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ ปฏิสนฺธิยํ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติยา กถิตาย ตโต ปรํ ภวงฺคกาเลจ จุติกาเลจ เตสํ ปวตฺติ กถิตาเยว โหตีติ กตฺวา สนฺธิยมิเจฺจว วุตฺตํฯ

[๑๔๑] วิภาวนิยํ ปน

ปรโต มรณุปฺปตฺติยํ ปฐมํ จุตึ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อนนฺตเร ปฏิสนฺธิยา วกฺขมานตฺตา อิธ สนฺธิคฺคหเณน อตีตา นนฺตร จุติปิ คเหตพฺพาติ อธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ ''ตทาสนฺนตาย ตํคหเณเนว คหิตจุติกาเลจา''ติฯ ตํ น ยุชฺชติเยวฯ

วีถิมุตฺตานญฺหิ วิสยปฺปวตฺตินาม อตีตานนฺตรภเว มรณุปฺปตฺติยํเอว สิทฺธาติ เอกสฺมึ ภเว วิสยปฺปปตฺติยา สห เตสํ ปฏิสนฺธิปมุขานํ วีถิมุตฺตจิตฺตานํ ปวตฺติทสฺสนตฺถํเอว ตาย อตีตานนฺตรจุติยา สทฺธึ มรณุปฺปตฺติวิธานํ เถเรน ทสฺสิตนฺติฯ ภวนฺติ สตฺตา สงฺขาราจ เอตาสูติ **ภูมิโย**ฯ อโยติ วฑฺฒิฯ อตฺถโต ปน สุขํจ สุขเหตุ สุขปจฺจยาจ เวทิตพฺพาฯ เยภุเยฺยน ตโต อยโต อปคตา เอตฺถ นิพฺพตฺตา สตฺตาติ อปาโยฯ โสเอว ภูมีติ อปายภูมิฯ โอฬาริเกน กามราเคน กามียตีติ กาโมฯ คนฺตพฺพา อุปคนฺตพฺพาติ คติฯ คจฺฉนฺติ สตฺตา เอตฺถาติวา คติฯ อเนกวิธสมฺปตฺตีนํ อธิฏฺฐานตาย โสภณาคติ **สุคติ**ฯ กาโมจ โส สุคติจาติ สมาโสฯ นตฺถิ ยถาวุโตฺต อโย เอตฺถาติ **นิรโย**ฯ นิจฺจํ วา รยนฺติ กมฺปนฺติ ผนฺทนฺติ สตฺตา ทุกฺขปฺปตฺตา เอตฺถาติ นิรโยฯ มนุสฺสา วิย อุทฺธํ อุจฺจา อหุตฺวา ติโร อญฺจิตา อายตาติ ติรจฺฉานาฯ ยุวนฺติ นานา วณฺณสณฺฐานาปิ สตฺตา สมานชาติตาย เอกีภูตาวิย โหนฺติ เอตายาติ โยนิฯ ชาติฯ

วิภาวนิยํ ปน

ขนฺธานํ ปวตฺติวิเสโสติ วุตฺตํฯ

ติรจฺฉานานํ โยนิ **ติรจฺฉานโยนิ**ฯ เปจฺจ อิตา คตาติ เปตาฯ อิโต อปกฺกมฺม จวิตฺวา ภวนฺตเร คตาติ อโตฺถฯ เยเกจิ กาลงฺกตาฯ ทิวงฺคตาปิ หิ โลเก กาลงฺกตา เปตาติ วุจฺจนฺติฯ อิธ ปน สุขสมุสฺสยโต เปจฺจ ปกฏฺฐํ ปวาสํ ทูรํ คตาติ อเตฺถน ยาว ตโต น มุจฺจนฺติฯ ตาว นิจฺจํ ทุกฺขปฺปตฺตา ลกฺขณสํยุตฺตาทีสุ อาคตา ตตียา อปายิกสตฺตา อธิเปฺปตาฯ เปตานํ สมูโห เปตฺติฯ เปตฺติยา วิสโยติ **เปตฺติ วิสโย**ฯ วิสโยติจ ปวตฺติเทโส วุจฺจติฯ **อสุรกาโย**ติ เอตฺถ สุรา วุจฺจนฺติ อุปริ เทวา สุรนฺติ อิทฺธิวิเสเสหิ ทิพฺพนฺติ, สุฏฺฐุวา รมนฺติ กามสุขรตึ ปจฺจนุภวนฺตีติ กตฺวาฯ น สุราติ อสุราฯ เวปจิตฺติ ปหาราทาทโย สนฺธาย สุรปฏิปกฺขา สุร สทิสาวาติ อโตฺถฯ วิยงฺกรมาตา อุตฺตรมาตาทโย วินิ ปาติเก สนฺธาย ขุทฺทกสุรา จูฬกสุราติ อโตฺถฯ ยมราชา ทโย เวมานิกเปเต สนฺธาย เอกเทเสน สุรสทิสาติ อโตฺถฯ เวมานิกเปตาปิ หิ กตฺถจิ อสุรกายาติ อาคตาฯ โลกนฺตริก เนรยิเก สนฺธาย สพฺพโส สุรคุณ รหิตาติ อโตฺถฯ เตปิ หิ พุทฺธวํสนิทานฏฺฐกถายํ ชาติทุกฺข นิเทฺทเสสุจ อสุรกายาติ วุตฺตาฯ ตถา กาลกญฺจิกเปเต สนฺธาย สพฺพโส สุรภาวรหิตาติ อโตฺถฯ อิติ ปญฺจนฺนํ อสุรานํ วเสน อตฺถวิภาโค เวทิตโพฺพฯ ทิพฺพา วต โภกายา

ปริหายิสฺสนฺติ, ปริปูริสฺสนฺติ อสุรกายาติ อิมสฺมึ สุตฺตปเท จตฺตาโรปิ อปายา อสุรกายาติ อฏฺฐกถายํ วณฺณิตาฯ

ตตฺถ เวปจิตฺติ ปหาราทาทโย อสุรา ตาว ตึเสสุ เทเวสุ สงฺคหิตาฯ วินิปาติกาสุรา จาตุมหาราชิกเทเวสุฯ ตถา เวมานิกเปตาสุราฯ เตปิ หิ วินิปาติกาสุรา วิย ติเหตุกาปิ ทุเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหนฺตีติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตาฯ ยมราชาโน ปน เวสฺสภู โนตฺติจ เปตฺติ ราชา โสโม ยโม เวสฺสวโณจ ราชาติ เอวํ กถา วตฺถุปาฬิยํ อาคตา เวสฺสภูอาทโย สยํ มหิทฺธิกา มหานุภาวา เวมานิกเปตราชาโน หุตฺวาปิ เนรยิเกสุ สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ เหฏฺฐา นิรยโลเกสุปิ รชฺชํ กาเรนฺติเยวฯ เตเนว หิ สเพฺพ เปตโลกาปิ นิรยโลกาปิ ยมโล กาติจ ยมวิสยาติจ วุจฺจนฺตีติฯ เยจ จาตุมหาราชิกปริ ยาปนฺนา ปาปชฺฌาสยา กุรฺรกมฺมการิโน เรวติวิมาเน ยกฺขาติ อาคตา สํกิจฺจชาตเก รกฺขสาติ อาคตา ยกฺขรกฺขสานาม อิโต คนฺตฺวา อุสฺสทนิรเยสุ เนรยิกานํ นานากมฺม การณาโย กโรโนฺต วิจรนฺติฯ เตสํปิ กาโล อุปกาโลติ เอวมาทีหิ นาเมหิ นารทชาตเก อาคตานํ นิรย ปาลานํ อุปริยมราชานํ อาณาปวตฺตติเยวาติฯ โลกนฺตริกา สุรา นิรเยสงฺคหิตาฯ อิธ ปน กาลกญฺจิกาทโย เปตาสุราว อธิเปฺปตาฯ เตสํ อสุรานํ กาโย สมูโหติ อสุรกาโยฯ เอตฺถจ นิรยภูมินาม ปเจฺจกํ โสฬสฺสุสฺสทปริ วารานํ อฏฺฐนฺนํ มหานิรยานํ วเสน อโนฺตปถวิยํ ฐิตาติ เวทิตพฺพาฯ อรญฺญ ปพฺพต สมุทฺท ทีปกาทีสุปิ นานานิรย ภูมิโย โหนฺติเยวฯ ตสฺมา ตาทิสสฺส วิสุํ ววตฺถิตสฺส โอกาสสฺส อตฺถิตาย นิรโยเตฺวว วุตฺตาฯ เสสานํ ปน ติสฺสนฺนํ อปายภุมฺมีนํ ตาทิสสฺส โอกาสสฺส นตฺถิตาย โยนิ วิสย กาย สเทฺทหิ โยเชตฺวา ขนฺธาวา ขนฺธปฺปวตฺติปเทสาวา คหิตาติฯ [อปายภูมิ]

อุสฺสิโต อุคฺคโต อุสฺสโนฺนวา มโน เอเตสนฺติ มนุสฺสาฯ เตหิ อนเนฺตสุ จกฺกวาเฬสุปิ อิตรภูมิกานํ สตฺตานํ ติกฺขตรสูร วิจิตฺรจิตฺตา โหนฺติฯ ปริปุณฺณานํ กุสลากุสลกมฺม ปถานํ อานนฺตริยกมฺมานญฺจ เอเตฺถว สมฺภวโตติฯ เตสุปิ ปน ชมฺพุทีปวาสิโนเอว อติสเยน อุสฺสิตมนา โหนฺติฯ อิตเร ปน เตหิ สมานวณฺณาทิตาย มนุสฺสา อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ยถาห-ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเน หิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติฯ เทเวจ ตาวตึเสฯ กตเมหิ ตีหิ ฐาเนหิฯ สูราจ สติ มโนฺตจ อิธ พฺรหฺมจริยวาโส จาติฯ อกฺขรจิโนฺตกา ปน วทนฺติ มนูติ มหาสมฺมตราชา วุจฺจติฯ อิเมจ ชนา เตน ถปิเตสุ มริยาทธเมฺมสุ ฐิตา ตสฺส ปุตฺตฏฺฐานิยา โหนฺติฯ ตสฺมา มนุโน อปจฺจา ปุตฺตาติ มนุสฺสาติฯ อิธ ปน ภูมิปริยาโยติ กตฺวา มนุสฺสาติ อิตฺถิลิงฺคํ เอกวจนญฺจ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ เสเส สุปิฯ เยสุ ปน จตฺตาโร มหาราชาโน รชฺชํ กาเรนฺติฯ เต เทวา จาตุมหาราชิกาฯ ตตฺถ ธตรโฏฺฐ คนฺธปฺปานํ ราชา โหติฯ วิรุฬฺหโก กุมฺภณฺฑานํฯ วิรูปโกฺข นาคานํฯ กุเวโร ยกฺขานํฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน คนฺธรุเกฺขสุ อเปฺปนฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ คนฺธปฺปาฯ คนฺธรุกฺขาธิวตฺถา เทวาฯ เต มูลคนฺธาทิวเสน ทสธา ปาฬิยํ อาคตาฯ กุมฺภณฺฑาติ ทานวรกฺขสาฯ นาคา ยกฺขาจ ปากฏาฯ สเพฺพ เต เยภุเยฺยน ปาปชฺฌาสยา กุรฺรกมฺมการิโน จ โหนฺติฯ ตสฺมา จตฺตาโร มหาราชาโน อญฺญมญฺญํวา มนุสฺสานํ วา อวิเหฐนตฺถาย เตสุ นานาราชานํวา นานาเสนาปตึวา ถเปสุํฯ

อาฏานาฏิยสุตฺตํเจตฺถวตฺตพฺพํฯ ตตฺถ หิ ยโกฺขยกฺขินีคนฺธโปฺป คนฺธปฺปี กุมฺภโณฺฑ กุมฺภณฺฑี นาโค นาคีติจตโสฺส อวรุทฺธกชาติโย อาคตาฯ ตตฺถ สรีโรภาสสิริสมฺปตฺติยุโตฺต อมนุโสฺส ยโกฺขติจ เทโวติจ เทวตาติจ วุจฺจติฯ สรีโร ภาส สิริสมฺปตฺติรหิโต วิคจฺฉรูโป อมนุโสฺส ยโกฺขเตฺวว วุจฺจติฯ รุกฺขฏฺฐกวิมาเน ชาโต รุกฺขเทวตานามฯ รุกฺขสฺส อพฺภนฺตเร ชาโต คนฺธโปฺปนามฯ โย โลเก กฏฺฐยโกฺขติ วุจฺจติฯ ปุเพฺพ นิหีนกมฺมกตา กาจิ คนฺธปฺปิโย มนุสฺสิตฺถีนํ สรีรพฺภนฺตเรสุปิ ชายนฺติฯ ยา เวทคเนฺถสุ โยคินีติจ โลเก โชคินีติจ วุจฺจนฺติฯ อภิลกฺขิตรตฺตี

สุ โคจรปสุต กาเล ชุติอเตฺถน ชุณฺหาติจ วุจฺจนฺติ, กุพฺภณฺฑานาม มโหทรา วิสาลกฺขา รกฺขสาเอวฯ เย โลเก ธน รกฺขกาติ วุจฺจนฺติฯ เต หิ เวปุลฺลปพฺพเต มณิรตนํ รกฺขนฺติฯ อโนฺต หิมวเนฺต อพฺภนฺตร อมฺพรุเกฺข รกฺขนฺติฯ เอวํ รตนฏฺฐานานิวา วนปฺปติ รุเกฺขวา ทิโพฺพสธรุเกฺขวา ทิพฺพคนฺธรุเกฺขวา อุทกสเรวา รกฺขิตฺวา อสนฺติ ภกฺขนฺติฯ ตสฺมา รกฺขสาติ วุจฺจนฺติฯ นาโค นาคีติ เอตฺถ อโนฺต ปพฺพเตวา อโนฺต ปถวิยํวา นิพฺพตฺตา วสุนฺธรเทวยกฺขชาติโยปิ อิธ นาคาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ ยา มหาปรินิพฺพาน สุเตฺต ภูมิจาลสุตฺตปเท ปถวี เทวตาติ วุตฺตาฯ ยาสํ กีฬาปสุต วเสน กทาจิ ภูมิจาโล โหติฯ ยาสญฺจ มนฺตปทานิ วตฺถุ วิชฺชาติจ ภูมิวิชฺชาติจ พฺรหฺมชาลสุเตฺต วุตฺตานิฯ เตสุจ นานา อิทฺธิมนฺตา อวรุทฺธกา ปาปาติรตา กิพฺพิสกมฺมการิโน กีฬาโสณฺฑวเสนวา ฆาสโสณฺฑวเสนวา เปเตสุจนิรเยสุจ ปกติ วเณฺณนวา โสณคิชฺฌกากาทิวเณฺณนวา สเตฺต วิเหฐยนฺตา วิจรนฺติฯ สพฺพเญฺจ ตํ สุตฺตเนฺตสุวา ชาตเกสุวา เวทคเนฺถสุวา กุสเลหิ เวทิตพฺพนฺติฯ

สห ปุญฺญการิโน เตตฺตึส ชนา มาฆนนาม เชฏฺฐปุริเสน สห เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ เตตฺตึสาฯ สาเอว **ตาวตึสา** นิรุตฺติ นเยนฯ กามเญฺจตฺถ สพฺพจกฺกวาเฬสุปิ อยํ ทุตียเทว โลโก ชนวสตสุเตฺต อาคต นเยน สกฺกฏฺฐานิยานํ ปชาปติ วรุณ อีสานาทีนํ เตตฺตึส เทวราชูนํ นิพนฺธโน กาโส โหติฯ สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํฯ สหสฺสํ ตาวตึสานนฺติ หิ องฺคุตฺตเร วุตฺตํฯ มาฆปุริสา ปน เตสุ สมฺทาคเตสุ เทวราชฏฺฐาเนสุ ปจฺจาชาตา โหนฺติฯ เอตรหิ ธรมานาจ ตสฺมา เตสํวเสน อยํ วจนโตฺถ กโตติ เวทิตโพฺพฯ อปเร ปน ยถา อินฺทโคปกวณฺณาภาฯ ตาว ทิสฺสนฺติ ตึสตีติ อิมสฺมึ วิธุรชาตเก ตาว สโทฺท ตึสสทฺทปริวารมโตฺต โหติฯ ตถา อิธาปีติ กตฺวา ตึสมตฺตานํ สกฺกฏฺฐานิยานํ เทวราชกุลานํ นิวาสฏฺฐา นตฺตา ตาวตึสานามาติ ยุตฺตํ สิยาฯ อฏฺฐกถาสุ ปน ยถาวุตฺตํ นิรุตฺตินยํ กเปฺปตฺวา มาฆวตฺถูสุจ เตสุ เตสุจ ฐาเนสุ สกฺกานํ เตตฺตึส สงฺขาเอว วุตฺตาติปิ วทนฺติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ ปาฬิยํเอว พฺรหฺมาสนงฺกุมาโร เตตฺตึเส อตฺตภาเว อภินิมฺมินิตฺวา เทวานํ ตาวตึสานํ ปลฺลเงฺกสุ นิสีทิตฺวาติ วุตฺตตฺตาฯ **ยาโม**ติ ตสฺมึ เทวโลเก อิสฺสรเทวกุลสฺส นามํฯ ตถา สุยาโมติจฯ ตํ สหจริตตฺตา ปน โส เทว โลโกปิ ตตฺถ นิพฺพตฺตเทวาปิ ยามาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ วิปุลาย สิริสมฺปตฺติยา สมนฺนาคตตฺตา นิจฺจํ ตุสนฺติ อติวิย หฏฺฐตุฏฺฐมุขา โหนฺติ เอตฺถาติ **ตุสิตา**ฯ ยถารุจิเต โภเค สยเมว นิมฺมินิตฺวา นิมฺมินิตฺวา รมนฺติ เอตฺถาติ **นิมฺมานรตี**ฯ อตฺตโน รุจึ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺติ เอตฺถาติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺตี**ฯ พฺรูหนฺติ วฑฺฒนฺติ อติปณีเตหิ ฌานาทิ คุเณหิ วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตีติ **พฺรหฺมาโน**ฯ มหนฺตา พฺรหฺมาโน มหาพฺรหฺมาโนติ วตฺตเพฺพ มหาสทฺทสฺส โลโปฯ

ปริสติ ภวาติ ปาริสชฺชาฯ ปริสาสุ ชาตาติวา ปาริสชฺชาฯ ปริจาริกาติ อโตฺถฯ มหาพฺรหฺมานํ ปาริสชฺชาติ **พฺรหฺม ปาริสชฺชา**ฯ ปุเร อุเจฺจ ฐาเน โอทหนฺติ ติฏฺฐนฺตีติ ปุโรหิตาฯ มหาพฺรหฺมานํ ปุโรหิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา**ฯ มหนฺตา พฺรหฺมาโน **มหาพฺรหฺมาโน**ฯ สหโสฺสพฺรหฺมา ทฺวิสหโสฺสพฺรหฺมาฯ ติสหโสฺสพฺรหฺมาติอาทินา สงฺขารุปฺปตฺติสุเตฺต อาคตา อธิปติพฺรหฺมาโนติ อโตฺถฯ ตตฺถ สหโสฺสพฺรหฺมาติ จกฺกวาฬสหสฺสมฺหิ อิสฺสโร พฺรหฺมาฯ ทฺวิสหโสฺสติ ทฺวีสุ จกฺกวาเฬ สหเสฺสสุ อิสฺสโรติ อโตฺถฯ ตโยเปเต เอกตล วาสิโน โหนฺติฯ ตตฺถ โลเก มหาชนา วิสุํ วิสุํ กุลเทวตาโยนาม อุปฏฺฐหนฺติฯ เกจิ มหาเทวํนาม อุปฏฺฐหนฺติฯ เกจิ วาสุเทวํนามฯ เกจิ มเหสรํนามฯ เกจิ ปรเมสฺวารํ นามาติฯ ฆรเทวตา คามเทวตา รุกฺขเทวตาทโยปิ เตสํ มหาเทวราชานํ อุปฏฺฐกาเอว สมฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ มหาเทวรา ชาโนวิย มหาพฺรหฺมาโน ทฏฺฐพฺพาฯ ฆรเทวตาทโยวิย พฺรหฺม ปุโรหิตาทฏฺฐพฺพา, มนุสฺสาวิย พฺรหฺมปาริสชฺชาทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถจ ฆร เทวตาทโย มหาเทวรา ชาโน อทิสฺวาว อุปฏฺฐหนฺติฯ มนุสฺสา จ เตอุโภปิ อทิสฺวาว อุปฏฺฐหนฺติฯ เอวเมวํ พฺรหฺมปุโรหิตา มหาพฺรหฺมาโนปิ นปสฺสนฺติฯ มหาพฺรหฺมานํ นิ

วาสฏฺฐานํปิ นชานนฺติฯ พฺรหฺมปาริสชฺชาอุโภปิ นปสฺสนฺติฯ อุภินฺนํนิวาสฏฺฐานํปิ นชานนฺติฯ ยทา ปน โอฬาริกํ รูปํ มาเปตฺวา อตฺตานํ ทเสฺสนฺติฯ ตทา เอว ปสฺสนฺติฯ เอสนโย อุปริภูมีสุ ปิฯ ยํ ปน พฺรหฺมนิมนฺตน สุตฺตฏฺฐกถายํ วุตฺตํ พฺรหฺมานํ ปกติรูปํ กสฺสจิ อาปาตํ น คจฺฉตีติฯ ตํ พฺรหฺมปุโร หิตา ทีนํ อุปริมานํ พฺรหฺมานํ ปกติรูปํ กสฺสจิ พฺรหฺมปาริสชฺชาทิโนวา เทวสฺสวา มนุสฺสสฺสวาอาปาตํ นคจฺฉตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ เหฏฺฐิมานํ ปน ปกติรูปํ อุปริมสฺส อาปาตํ อาคจฺฉิสฺสติเยวฯ เตเนว หิ ชนวสภสุตฺตฏฺฐกถายํ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมาหิ เทวา อุปริมเทวานํ โอฬาริกํ กตฺวา มาปิตเมว อตฺตภาวํ ปสฺสิตุํ สโกฺกนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถทุตียตเล **ปริตฺตาภา**ติ พฺรหฺมปาริสชฺชาเอวฯ **อปฺปมาณาภา**ติ พฺรหฺมปุโรหิตา เอวฯ **อาภสฺสรา**ติ มหาพฺรหฺมาโน เอวฯ ตสฺมิํ ตเล อธิปติ พฺรหฺมาโนเอวาติ อโตฺถฯ เหฏฺฐิมตลโต ปน วิเสส กรณตฺถํ อาภาว เสน นามคหณํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺถ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ ปริตฺตาภาฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณาภาฯ อาภาสรนฺติ นิจฺฉรนฺติ เอเตสูติ อาภสฺสราติฯ ตตียตเล **ปริตฺตสุภา**ติ พฺรหฺมปาริสชฺชาเอวฯ **อปฺปมาณสุตา**ติ พฺรหฺมปุโรหิตาเอวฯ **สุตกิณฺณา**ติ มหาพฺรหฺมโนเอวฯ ตสฺมิํ ตเล อธิปติ พฺรหฺมาโน เอวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ สุภาติ เอกคฺฆนา อจลสณฺฐิตา อาภาเอว วุจฺจนฺติฯ ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ ปริตฺตสุภาฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณสุภาฯ สุเตหิ อากิณฺณาติ สุภากิณฺณาฯ สุภกิณฺหาติปิ ปฐนฺติฯ เตสํ อาการสฺส รโสฺส อนฺติมณการสฺส จ หกาโร ทฏฺฐ โพฺพฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุ ตเลสุ ปกติกายปฺปภา อธิมตฺตา โหนฺติฯ ตสฺมา ตาสํ วเสน ปริตฺตาภา ติอาทิกํ นามํ สิทฺธํฯ น พฺรหฺมปาริ สชฺชาติอาทิกํฯ เอวญฺจ กตฺวา เวรญฺชสุเตฺต ปฐมตลวาสิ โน พฺรหฺมกายิกา เทวาติ อาคตาฯ ทุตียตลวาสิโน อาภาเทวาติฯ ตตียตลวาสิโน สุภาเทวา ติ จตุตฺถตเล วิปุลํ ผลํ เอเตสนฺติ **เวหปฺผลา**ฯ อถวา อิญฺชนชาติเกหิ โสมนสฺสชฺฌาเนหิ นิพฺพตฺตานํ ติณฺณํ เหฏฺฐิมตลานํ เตโชสํ วฏฺฏาทิเกน อนฺตราเยน ภูมิตเลน สห อายุกปฺ ปนิวตฺติวเสน อิญฺชิตํ ปุญฺญผลํ อตฺถิฯ เตสุ หิ ยํ สุภากิณฺณานํ เทวานํ จตุสฏฺฐิกปฺปานีติ วุตฺตํฯ ตํ ตสฺมิํ ตเล อาทิกปฺปิกานํ วเสน วุตฺตํฯ ปจฺฉิมิกานํ ปน เตสฏฺฐิกปฺป ทฺวาสฏฺฐิกปฺป เอกสฏฺฐิ กปฺปาทิ วเสน อิญฺชิตํ ปฏิลีนํ ปุญฺญผลํ โหตีติฯ อาเนญฺชชาติเกน อุเปกฺขาฌาเนน นิพฺพตฺตานํ ปน เกนจิ อนฺตราเยน ตาทิสํ อิญฺชิตํ ปุญฺญผลํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา ฌาน สามตฺถิ ยานุรูปํ วิเสเสน อีหิตํ อภิวฑฺฒิตํ ปุญฺญผลํ เอตฺถ อตฺถีติ เวหปฺผลาฯ

นตฺถิ สญฺญามุเขน คหิตา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา เอเตสนฺติ อสญฺญาฯ อสญฺญาจ เต สตฺ ตาจาติ **อสญฺญสตฺตา**ฯ จิตฺตเจ ตสิกานํ ปน นตฺถิตาย เตสํ อสตฺตปสงฺคตา สมฺภวตีติ สตฺต คหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเต เทฺวปิ เอกตลวาสิโน เอว โหนฺติฯ เอตฺถปิ นิพฺพตฺตกชฺฌานสฺส หีนมชฺฌิมปณีตตา วิเสสสฺส อตฺถิตาย ตทนุรูปํ พฺรหฺมานํปิ ปาริสชฺช ปุโรหิต มหาพฺรหฺมตฺต วิเสโส สมฺภวติเยวฯ อายุเวมตฺตตาย ปน อญฺญมญฺญ อทสฺสนาทีนญฺจ นตฺถิตาย ปาริสชฺชา ทิวเสน ภูมิวิภาโค นตฺถีติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อวิหาทีสุปิฯ โอฬาริกานํ กามราคปฏิฆานุสยานํ นตฺถิตาย สุทฺธานํ อนาคามิอรหนฺตานเมว อาวาสาติ **สุทฺธาวาสา**ฯ ตตฺถ ปฐมภูมิวาสิโน อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน ฐานํ นวิชหนฺตีติ อวิหาฯ อถวา, โอฬาริกานํ ปญฺจนฺนํ สํโยชนานํ ป หีนตฺตา นตฺถิ จิตฺตสฺส วิหญฺญนํ สมถวิปสฺส นาธเมฺมสุ อวิปฺผาริกตาปตฺติ เอเตสนฺติ **อวิหา**ฯ ทุตียภูมิ วาสิโน น เกนจิ จิตฺตปริฬาเหน ตปฺปนฺตีติ **อตปฺปา**ฯ ตตีย ตลวาสิโน ปริสุเทฺธหิ ปสาทจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ ปญฺญา จกฺขูหิ สมฺปนฺนตฺตา สุฏฺฐุ ปสฺสนฺตีติ **สุทสฺสา**ฯ จตุ ตฺถภูมิวาสิโน ปน ตโต อติสเยน สุฏฺฐุ ทสฺสนภาเวน สมนฺนาคตาติ **สุทสฺสิโน**ฯ อติสยเตฺถ หิ อยํ อีกาโรติฯ ปญฺจมภูมิ วาสิโน อุปริ อญฺญสฺส ภูมนฺตรคตสฺส รูปีพฺรหฺมุโน นตฺถิตาย นตฺถิ รู ปีนํ สตฺตานํ มเชฺฌ เกนจิ คุเณน กนิฏฺฐภาโว เอเตสนฺติ **อกนิฏฺฐา**ฯ

อากาสานญฺจายตนภูมีติ เอตฺถ ยตฺตกํ อากาสปเทสํ ผริตฺวา อากาสานญฺจายตน สญฺญิตา จตุกฺขนฺธา ปวตฺตนฺติฯ โส ขนฺธสหิโต อากาสปเทโส อากาสานญฺจายยนภูมิฯ เอวํ เสสาสุฯ ปุถุชฺชนา โสตาปนฺนา สกทาคามิโนจาปิ ปุคฺคลา สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถา สพฺพ ปกาเรนปิ นลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ สกทาคามีนํ ปฏิเกฺขเปน อนาคามิ มคฺคฏฺฐสฺสปิ ตตฺถ ปฏิเกฺขโป สิโทฺธ โหตีติ อุปริมานํ ติณฺณํ อริยานเมว ตตฺถ ปฏิลาโภ อิมาย คาถาย วุ โตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **เสสฎฺฐาเนสู**ติ ปญฺจสุทฺธาวาสโต อสญฺญาปายโตจ อวเสเสสุ เอกวีสติ ยา ฐาเนสุ, **อนริยา**ติ ปุถุชฺชนาฯ [ภูมิจตุกฺกํ]

๑๔๔. **โอกฺกนฺติกฺขเณ**ติ ปฏิสนฺธิกฺขเณฯ ปฏิสนฺธิหิ ภวนฺตเร โอกฺกมนํ อนุปวิสนนฺถิ อ เตฺถน โอกฺกนฺตีติ วุจฺจติฯ ตโต ปรํ ภวงฺคํ หุตฺวาติ โยชนาฯ เกจิ ปน ภวงฺคปริโยสาเนติ ปฐนฺ ติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ ชาติยา อโนฺธ **ชจฺจโนฺธ**ฯ อาทิสเทฺทน ชาติ พธิร ชจฺจฆานก ชาติมูค ช เจฺจฬ ชจฺจุมฺมตฺตก ปณฺฑก อุภโต พฺยญฺชนก นปุํสก มมฺมาทโย สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ ยสฺส จกฺขุํ อุปฺปาเทตุํ อสมเตฺถน กเมฺมน ปฏิสนฺธิ ลทฺธาฯ โส ชจฺจโนฺธ นามฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ ตตฺถ ปสาทโสต รหิโต ชาติพธิโร นามฯ ปสาท ฆานรหิโต ชจฺจ ฆานโก นามฯ ปสาทชิวฺ หารหิโต นาม นตฺถิฯ วจนรหิโต ชาติมูโคนามฯ ทิสาวิทิสามตฺตํปิ สญฺญาเปตุํ อสกฺกุเณยฺย ชาติเอโฬ นามฯ สพฺพกาลํปิ วิปลฺลฏฺฐจิโตฺต ชจฺจุมฺมตฺตโกนามฯ กามเหตุ อาสิตฺตกาทิภา เวน วิปฺปการปโตฺต ปณฺฑโกนามฯ ทฺวีหิ พฺยญฺชเนหิ สมนฺนาคโต อุภโต พฺยญฺชนโกนามฯ ภาวทฺวย รหิโต นปุํสโกนามฯ ปกติวจเนปิ เอกเมกํ อกฺขรํ มหุสฺสาเหน อุปฺปาเทโนฺต วิ พจฺฉวจโน มโมฺมนามฯ เอตฺถจ จกฺขุํ อุปฺปาเทตุํ สมเตฺถน กเมฺมน ลทฺธปฏิสนฺธิกสฺส ปวตฺติ กาเล ตํวา อญฺญํวา กมฺมํ จกฺขุํ อุปฺปาเทติฯ อสมเตฺถนกเมฺมน ลทฺธปฏิสนฺธิ กสฺส ปน วตฺถุวิ ปนฺนสฺส ปวตฺติกาเล อญฺญํปิ กมฺมํ จกฺขุํ อุปฺปาเทตีติ นตฺถิฯ ตสฺมา คพฺภเสยฺยกานํปิ ชจฺจนฺธ ภาโว ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว สิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ เอสนโย เสเสสุ ชาติ พธิราทีสุฯ อายตนานํ ปฏิลาโภ ชาตีติ วุตฺตตฺตา จกฺขุสฺส อุปฺปชฺชนารหกาโล จกฺขุสฺส ชาติกาโลนามฯ ตทา อนุปฺ ปนฺน จกฺขุโก ชจฺจโนฺธนามาติ เอวํ อตฺตโน อตฺตโน อุปฺปชฺชนารห กาลวเสน ตสฺส ตสฺส อาย ตนสฺส ชาติกาโล เวทิตโพฺพฯ เอวญฺหิสติ ชาติมูคาทโยปิ อุปปโนฺน โหนฺตีติจ วทนฺติฯ วิ ภาวนิ ยํปิ อยมโตฺถ วิภาวิโตติฯ

[๑๔๒] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

''อปเร ปน ชจฺจโนฺธติ ปสุติยํเยว อโนฺธฯ มาตุ กุจฺฉิยํ อโนฺธ หุตฺวา นิกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ เตน ทุเหตุกติเหตุกานํ มาตุกุจฺฉิยํ จกฺขุสฺส อวิปชฺชนํ สิทฺธนฺติ วทนฺตีติ'' วุตฺตํฯ ตํ น ยุตฺตํฯ

โลเก มาตุกุจฺฉิยํเยว อโนฺธ หุตฺวา นิกฺขนฺตสฺสปิ เอกจฺจสฺส ตํ ตํ สิปฺปวิชฺชาฐาเนสุ ปญฺญาเวยฺยตฺติยภาวสฺส ทิฏฺฐตฺตาฯ ถเปตฺวา หิ มหาโพธิสเตฺต อเญฺญจ ปจฺฉิมภวิเก สเตฺต อวเสสานํ ทฺวิเหตุก ติเหตุกานํปิ มาตุกุจฺฉิมฺหิ ปรูปกฺกเมนวา มาตุยา วิสมปโยเคนวา นานา พาเธนวา อุปฺปนฺนานํปิ จกฺขุโสตานํ วิปตฺตินาม นตฺถีติ น สกฺกา นิยเมตุนฺติฯ **ภุมฺมสฺสิตาน ญฺจ วินิปาติกาสุราน**นฺติ เอตฺถ ภูมิยํ ชาตาติ ภุมฺมาฯ ภูมิสมฺพเนฺธสุ รุกฺขฏฺฐก ปพฺพตฏฺฐก วิ มาเนสุ นิพฺพตฺตา อาฬวก สาตาคิร เหมวตาทโย มหิทฺธิกา ภุมฺมาเทวาฯ เย โลเก พลิหรณ วเสน ปูชนียเฏฺฐน ยกฺขาติปิ วุจฺจนฺติฯ เย ปน ภุมฺมเทวชาติกาปิ สมานา อตฺตโน ปุญฺญ นิพฺพตฺตสฺส กสฺสจิ โภคสุขสฺส อภาวา กิจฺฉชีวิ กปฺปตฺตา วิจรนฺติฯ เต เตสํ มหิทฺธิกานํ ภุมฺม เทวานํ ปรํปร ปาริสเชฺชสุ ปริยาปนฺนตฺตา ภุเมฺม เทเว สิตา นิสฺสิตาติ อเตฺถน ภุมฺมสฺสิตานาม โหนฺติฯ ภุมฺมิสฺสิตาติปิ ปาโฐฯ ปุญฺญนิพฺพตฺตสฺส นิวาสฏฺฐานสฺส อภาวา รุกฺขคุมฺพเลณคุหา

สุสานา ทีสุ วิวิเตฺตสุ ภูมิปเทเสสุ นิสฺสาย วสนฺตีติ อโตฺถฯ เตเยว วิรูปา หุตฺวา ภวนฺตเร นิปตนฺตีติ วินิปาติกาฯ วินิปาติกาจ เต เหฏฺฐาวุตฺตเฏฺฐน อสุราจาติ วินิปาติกา สุราฯ เต ปน คามสมีเปวา อโนฺตคาเมวา วิวิตฺตฏฺฐาเนสุ วสิตฺวา คามวาสีหิ ฉฑฺฑิตานิ ภตฺตสิตฺถปูวขชฺชมจฺฉมํสาทีนิ ปริเยสิตฺวาวา ตานิ อลภิตฺวา ทารเกวา คิลาเนวา ปีเฬตฺวาวา สโกฺกนฺตา ปน อเญฺญปิ มนุเสฺส ตาเสตฺวา ปีเฬตฺวาวา ชีวิตํ กเปฺปนฺตีติฯ เตสํ วินิปาติกาสุรานํฯ เอกจฺจานนฺติ อธิปฺปาโยฯ น หิ สเพฺพ วินิปาติกา สุรานาม อเหตุ กาเอวาติ สกฺกา วตฺตุํฯ ทฺวิเหตุกติเหตุกานํปิ สพฺภาวโตฯ เอวญฺจ กตฺวา เตสํ เอกจฺจานํ ปิยงฺกรมาตา อุตฺตรมาตา ธมฺมคุตฺตา ผุสฺสมิตฺตาทีนํ ธมฺมาภิสมโยปิ อฏฺฐกถาสุ วุโตฺตติฯ เอกเจฺจ ยกฺขชาติกาปิ รกฺขสชาติกาปิ เวมานิกเปตาปิ ปรทตฺตุปชีวิ เปตาปิ เอตฺถ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

เตสูติ ยถาวุตฺตปฏิสนฺธิ ยุเตฺตสุ ปุคฺคเลสุฯ ยสฺมา อายุปริเจฺฉโทนาม เอกภูมิปริยาปนฺนานํ สพฺพสตฺตานํ อเสสสา ธารณนิยมปริมาณวเสน ปวโตฺตฯ อปายานํ มนุสฺสานํ ภุมฺม เทวานญฺจ ตาทิโส นิยมปริมาโณนาม นตฺถิฯ น หิ สกลจกฺก วาฬปริยาปนฺนา เอกภูมกา สพฺพนิรยา เอกอายุปริเจฺฉทา โหนฺติฯ ติรจฺฉานาทีสุปิ เอเสวนโยฯ ตสฺมา วุตฺตํ **จตุนฺนํ อปายานนฺ**ติอาทิฯ จตุนฺนํ อปายานํ อาปายิกปุคฺคลานํ อายุปฺปมาณ คณนาย นิยโม นตฺถิ, ตตฺถ เยภุเยฺยน กมฺมปมาณตฺตาฯ ตตฺถ นิรเยสุ อพฺพุทาทีนํ ทสนฺนํ นิรยานํ ภควตา วุโตฺต อายุปริเจฺฉโทปิ ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตเกน กเมฺมเนวสิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ **มนุสฺสาน**นฺติ อิทํ ชมฺพุทีปคาสีนํ วเสน วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ เต สเญฺญว หิ อายุกปฺปสฺส อาโรหณํ โอโรหณญฺจ อตฺถิฯ น อิตรทีปวาสีนํฯ เตสุ หิ อุตฺตรกุรุวาสีนํ นิยมโต วสฺส สหสฺสํ โหติฯ อิตเรสํ ทฺวินฺนํ ปญฺจวสฺส สตานีติจ วทนฺติฯ เอวํ สเนฺต เตสุ ทีเปสุ อาทิกปฺปิกานํปิ โสเอว ปริเจฺฉโทติ อาปชฺชติฯ ชมฺพุทีปวาสีนํ ปน สมวิสมาจารนิสนฺทภูตา จนฺทสูริยนกฺขตฺตาทีนํ วิสมสมคติมูลิกาอุตุอาหารานํ สมฺปตฺติ วิปตฺติโย เตสํปิ สาธารณาเอว โหนฺติฯ ตสฺมา เตสุปิ อายุปริเจฺฉทานํ อาโรหณํ โอโรหณญฺจ นตฺถีติ นวตฺตพฺพํฯ นิสนฺทมตฺตตฺตา ชมฺพุทีปคติยา เอกคติกา นโหนฺตีติ ปน วตฺตพฺพํฯ ตถา หิ ปาฬิยํ อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อมมา อปริคฺคหาฯ นิยตายุกา อวเสสายุนาติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อวเสสายุนาติ อสเงฺขฺยยฺยโต โอโรหิตฺวา นิจฺจลํ ฐิเตน วสฺสสหเสฺสนาติ อโตฺถติฯ

วินิปาติกาสุรานนฺติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ สเพฺพสํปิ มเหสกฺขานํ อเปฺปสกฺขานญฺจ ภุมฺมเทวานํ เวมานิกเปตาทีนญฺจ อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ เตสญฺหิ สเพฺพสํปิ กมฺมเมว ปมาณนฺติฯ **จาตุมหาราชิกานํปนเทวาน**นฺติ อิทํ อุปริเม จาตุมหาราชิเก สนฺธาย วุตฺตํฯ **ทิพฺพานี**ติ ตสฺมิํ เทวโลเก สิทฺธานิฯ **ปญฺจ วสฺสสตานี**ติ อิทญฺจ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ ยสฺมา ปน กสฺสปพุทฺธสฺส สาวกภูตา โสตาปนฺนเทว ปุตฺตา อากาสฏฺฐก วิมาเนสุ นิพฺพตฺตา ยาว นิมิราชกาลาปิ ติฏฺฐนฺตีติ ชาตกฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ ตสฺมา เกสญฺจิ อากาสฏฺฐกเทวานํปิ กมฺมปมาณตา สิทฺธา โหตีติ เวทิตพฺพํฯ น เจตฺถ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺติ จิเนฺตตพฺพาฯ น หิ โสตา ปนฺนานํ สตฺตกฺขตฺตุโต ปรํ กามภเว ปฏิสนฺธินาม อตฺถิฯ น จ ตสฺมิํ เทวโลเก สหสฺสกฺขตฺตุํ นิพฺพตฺตมานาปิ ตตฺตกํ กาลํ สํปาปุณิตุํ สโกฺกนฺตีติฯ **มนุสฺสคณนายา**ติ มนุสฺสานํ วสฺสคณนายฯ มนุสฺสโลเก หิ ปญฺญาสวสฺสานิ จาตุมหาราชิเก เอโก ทิพฺพรตฺติทิโว โหติฯ ติํสรตฺติทิวา เอโก ทิพฺพมาโสฯ ทฺวาทสมาสา เอกํ ทิพฺพวสฺสํฯ เตน ทิพฺพวเสฺสน เตสํ ปญฺจวสฺสสตานิ มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสํ โหตีติฯ **ตโต**ติ จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ อายุปฺปมาณโตฯ **จตุคุณ**นฺติ อายุปมาณสฺส ทิคุณวุทฺธิยาเจว ทิพฺพสฺส รตฺติทิวสฺส ทิคุณวุทฺธิยาจ วเสน จตูหิ ภาเคหิ คุณิตํ วฑฺฒิตนฺติ อโตฺถฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ ตตฺถ อายุปมาณสฺส ทิคุณวุทฺธินาม เหฏฺฐิมานํ เทวานํ อายุปมาณโต อุปริมานํ เทวานํ อายุปมาณสฺส

ทิคุณวุฑฺฒิฯ เอเตน ตาวตึสานํ ทิพฺพํ เอกํ วสฺสสหสฺสํฯ ยามานํ เทฺววสฺสสหสฺสานิฯ ตุสิตานํ จตฺตาริ, นิมฺมานรตีนํ อฏฺฐฯ วสวตฺตีนํ ทิพฺพานิ โสฬสวสฺส สหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ โหตีติ สิทฺธํ โหติฯ

ทิพฺพสฺส รตฺติทิวสฺส ทิคุณวุฑฺฒินาม เหฏฺฐิมานํ เทวานํ รตฺติทิวโต อุปริมานํ รตฺติทิวสฺส ทิคุณวุฑฺฒิฯ เอเตน มนุสฺสโลเก เอกํ วสฺสสตํ ตาวตึเส เอโก ทิพฺพรตฺติทิโวฯ เทฺววสฺสสตานิ ยาเมฯ จตฺตาริ ตุสิเตฯ อฏฺฐ นิมฺมานรติยํฯ สหสฺสํ ฉ จวสฺสสตานิ วสวตฺติยํ เอโก ทิพฺพรตฺติทิโวติ สิทฺธํ โหติฯ รตฺติทิวานญฺจ ทิคุณวุฑฺฒิยา สิทฺธาย มาสสํวจฺฉรานํปิ ทิคุณวุฑฺฒิ สิทฺธาว โหตีติฯ เอวญฺจสติ ยถาวุตฺตานิ ตาวตึสาทีนํ ทิพฺพวสฺสสหสฺสาทินิปิ อตฺตโน อตฺตโน รตฺติทิวมาสสํวจฺฉเรติเอว เวทิตพฺพานีติ สิทฺธํ โหติฯ ตถาจ สติ อุปริมานํ อายุปริมาณานิ เหฏฺฐิมานํ อายุปริมาณโต จตุคฺคุณานีติ สิทฺธํ โหติฯ เตน วุตฺตํฯ **ตโต จตุคฺคุณํ ตาวตึสานํฯ ตโต จตุคฺคุณํ ยามานน**ฺติอาทิฯ ทิพฺพคณนาย จ ตถา สิทฺธาย สติ มนุสฺสคณนายปิ จตุคฺคุณภาโว สิโทฺธเยว โหติฯ ตสฺมา มนุสฺสคณนายปิ เหฏฺฐิมานํ นวุติวสฺสสตสหสฺสาทีนิ จตูหิ อุปรูปริคุณิตานิ อุปริมานํ ติโกฏิสฏฺฐิวสฺสสต สหสฺสาทินิ ภวนฺตีติ กตฺวา ตานิ สพฺพานิปิ อาทิอนฺตทสฺสน วเสน นิทฺทิสโนฺต **นวสต**นฺติ คาถมาหฯ วสฺสานํ นวสตํ โกฏิโย จ เอกวีส โกฏิโย จ ตถาสฏฺฐิวสฺส สตสหสฺสานิ จ วสวตฺตีสุ เทเวสุ อายุปฺปมาณํ โหตีติ โยชนาฯ

ยสฺมา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ ฌานํ โอฬาริกสฺส วิตกฺกสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต สุฏฺฐุ พลวํ โหติฯ ตโตเยว ตตียชฺฌานโตปิ นาติทุพฺพลญฺจ โหติฯ ตสฺมา ตํ ตตียชฺฌาเนน เอกโต หุตฺวา สมตเล ภูมนฺตเร วิปากํ เทตีติ วุตฺตํ **ทุตียชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานวิปากญฺจ ทุตียชฺฌานภูมิย**นฺติฯ เตเนวจ ภูมีนํ ฐิติกฺกโมปิ จตุตฺถชฺฌาน วเสเนว สิโทฺธฯ เถเรน ปน เหฏฺฐา ปญฺจกนยวเสเนว ฌานานิ วุตฺตานิฯ ตสฺมา อิธปิ เตเนว นเยน วิปากานิ คเหตฺวา **จตุตฺถชฺฌานวิปากํ ตตียชฺฌานภูมิย**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เตสู**ติ ตาหิ ฉหิ ปฏิสนฺธีติ คหิตปฏิสนฺธิเกสุฯ **กปฺปสฺสา**ติ อิทํ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปํ สนฺธาย วุตฺตํฯ จตุพฺพิธา หิ กปฺปามหากโปฺป อสเงฺขฺยยฺยกโปฺป อนฺตรกโปฺป อายุกโปฺปติ, ตตฺถ อายุกโปฺปนาม เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตํตํ อายุปริเจฺฉโท วุจฺจติฯ อนฺตรกโปฺปนาม เอกสฺสวิวฏฺฏฏฺฐายิอสเงฺขฺยยฺยสฺส อพฺภนฺตเร มนุสฺสานํ อายุกปฺปสฺส หายนวฑฺฒนวเสน ทิสฺสมานนฺตรา จตุสฏฺฐิปเภทา จูฬกปฺปา วุจฺจนฺติฯ ปีสติเภทาติ เกจิฯ อสีติเภทาติ อปเรฯ จุทฺทสปฺป เภทาติ เวทวิทูฯ เย โลเก มนฺวนฺตรกปฺปาติ วุจฺจนฺติฯ เอกเมเกน มนุนามเกน มหาสมฺมตราเชน อุปลกฺขิตา อนฺตรกปฺปาติ วุตฺตํ โหติฯ เกจิ ปน เอกสฺมิํ วิวฏฺฏฏฺฐายิมฺหิ มหาสมฺมตรา ชานํ เอกเมว อิจฺฉนฺติฯ จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปา ปน เอโก อสเงฺขฺย กโปฺปนามฯ โส จตุพฺพิโธ สํวโฏฺฏ สํวฏฺฏฏฺฐายี วิวโฏฺฏ วิวฏฺฏฏฺฐายีติฯ ตตฺถ วินสฺสมาโน กโปฺป สํวโฏฺฏฯ ยถา วินฏฺฐํ ติฏฺฐมาโน กโปฺป สํวฏฺฏฏฺฐายีฯ วฑฺฒมาโน กโปฺป วิวโฏฺฏฯ ยถา วิวฏฺฏํ ติฏฺฐมาโน กโปฺป วิวฏฺฏฏฺฐายีติ เวทิตโพฺพฯ เต ปน จตฺตาโร อสเงฺขฺยยฺยกปฺปา เอโก มหากโปฺปนามฯ เอตฺถจ โย ชนายามวิตฺถาเร เสตสาสปราสิมฺหิ วสฺสสต วสฺสสตจฺจเยน เอเกกพีชหรเณน ปริกฺขีเณปิ เอโก มหากโปฺป ปริกฺขยํ นคจฺฉติฯ เอวํ ทีโฆ มหากโปฺปติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ยทา กโปฺป เตเชน สํวฏฺฏติฯ อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ทยฺหติฯ ยทา อาเปน สํวฏฺฏติฯ สุภากิณฺณโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติฯ ยทา วายุนา สํวฏฺฏติฯ เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วาเตน วิทฺธํสตีติ เอวํ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา อยํ โลโก นิรนฺตรํ สตฺตสุ วาเรสุ อคฺคินา วินสฺสติฯ อฏฺฐเม วาเร อุทเกน วินสฺสติฯ ปุน สตฺตสุ อคฺคินาฯ อฏฺฐเม อุทเกนาติ เอวํ อฏฺฐนฺนํ อฏฺฐกานํ วเสน จตุสฏฺฐิวาเรสุ อนฺติเม อุทกวาเร อุทกํ ปหาย วาตวาโร โหตีติ อยมโตฺถ สิโทฺธ

โหติฯ กถํฯ ยํ วุตฺตํ **อาภสฺสรานํ อฏฺฐกปฺปานี**ติฯ เอเตน อฏฺฐเม วาเร อาโปสํวโฏฺฏ โหติฯ อนฺตรา สตฺตสุ สตฺตสุ วาเรสุ เตโชสํวฏฺฏา โหนฺตีติ สิทฺธํฯ ยญฺจ วุตฺตํ **สุภากิณฺณานํ จตุสฏฺฐิกปฺปานี**ติฯ เอเตน จตุสฏฺฐิเม จตุสฏฺฐิเม วาเร วาตสํวโฏฺฏโหติฯ อนฺตรา เตสฏฺฐิยา วาเรสุ เตโชสํวฏฺฏา อาโปสํวฏฺฏาจ โหนฺตีติ สิทฺธํ โหตีติฯ เตนาหุ โปราณา –

อคฺคินา ภสฺสรา เหฏฺฐา, อาเปน สุภากิณฺณโต;
เวหปฺผลโต วาเตน, เอวํ โลโก วินสฺสติฯ

สตฺตสตฺตคฺคินา วารา, อฏฺฐเม อฏฺฐเม ทกา;
จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา, เอโก วายุวาโร สิยาติฯ

เอวญฺจ วินเฏฺฐ โลเก เอกสฺมิํ กเปฺปปิ ปถมชฺฌานภูมิ อวินฏฺฐานาม นตฺถิฯ ตสฺมา **พฺรหฺมปาริสชฺชานํเทวานํ กปฺปสฺสตตีโย ภาโค อายุปฺปมาณํ, พฺรหฺมปุโรหิตานํอุปฑฺฒกโปฺป, มหา พฺรหฺมานํเอโกกโปฺป**ติ เอตฺถ อสเงฺขฺยยฺย กโปฺปว สมฺภวติฯ นมหากโปฺปฯ เตน วุตฺตํ กปฺปสฺสาติ อิทํ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปํ สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ อายุกปฺปํ สนฺธาย วุตฺตนฺติปิ ยุชฺชติเยวฯ เตโชสํวฏฺฏกเปฺปสุ หิ ปถมชฺฌานตลํ วิวฏฺฏมานํ สพฺพปถมํ วิวฏฺฏติฯ สํวฏฺฏมานํ สพฺพปจฺฉา สํวฏฺฏติฯ ตสฺมา วิวฏฺฏสฺส ปจฺฉิมเตฺถน สํวฏฺฏสฺสจ ปุพฺพเตฺถน สห เอกํ วิวฏฺฏฏฺฐายิกปฺปํ คเหตฺวา เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ ตสฺมิํ ตเล เอโก อายุกโปฺปติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ทุตีย ตลโต ปฏฺฐาย ปน มหากโปฺปว คเหตโพฺพฯ อปฺปกํ อูนกํวา อธิกํวา คณนูปคํ น โหตีติ กตฺวา อุปเฑฺฒหิ สห สตฺตกปฺปานิ สนฺธาย อาภสฺสรานํ อฏฺฐกปฺปานีติ วุตฺตํฯ เอวํ จตุสฏฺฐิกปฺปานีติ เอตฺถปีติฯ อากาสานญฺจายตนภวํ อุปคจฺฉนฺตีติ **อากาสานญฺจายตนุปคา,** เตสํฯ เอโกว วิสโย อารมฺมณํ ยสฺส ตํ เอกวิสยํฯ **เอกชาติย**นฺติ เอกสฺมิํ ภเวฯ [ปฏิสนฺธิจตุกฺกํฯ]

๑๔๕. ชเนตีติ ชนกํ อุปตฺถเมฺภตีติ อุปตฺถมฺภกํฯ อุปปีเฬตีติ อุปปีฬกํฯ อุปฆาเตตีติ อุปฆาตกํฯ ตตฺถ **ชนกํ นาม** ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ วิปากกฺขนฺธ กฏตฺตารูปานํ นิพฺพตฺติกา กุสลากุสลเจตนาฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธินิพฺพตฺติกา กมฺมปถปตฺตาว ทฏฺฐพฺพาฯ ปวตฺตินิพฺพตฺติกา ปน กมฺมปถํ ปตฺตาปิ อปตฺตาปิ อนฺตมโส ปญฺจทฺวาริกชวนเจตนาปิ สุปินเนฺต กุสลากุสลเจตนาปีติฯ **อุปตฺถมฺภกํนาม** วิปจฺจิตุํ อลโทฺธกาสาวา วิปกฺกวิปากา วา สพฺพาปิ กุสลากุสลเจตนาฯ สา หิ ชนกภูตาปิ สมานา อตฺตโนวิปากวารโต ปุเรวา ปจฺฉาวา สภาวงฺคํ กมฺมนฺต รํวา กมฺมนิพฺพตฺตกฺขนฺธสนฺตานํวาอุปตฺถมฺภมานา ปวตฺตติฯ ยถา คนฺถารเพฺภ รตนตฺตยปณามเจตนาติฯ ยํ ปน วิสุทฺธิมเคฺค อุปตฺถมฺภกํ ปน วิปากํ ชเนตุํ นสโกฺกตีติ วุตฺตํฯ ตํ อลทฺธวิปากวารํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ น หิ ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ กิญฺจิกมฺมํ ปวตฺติวิปากมตฺตสฺสปิ อชนกํ นาม อตฺถีติฯ ตตฺถ กมฺมนฺตรสฺส อุปตฺถมฺภนํนาม อลโทฺธกาสสฺส อญฺญสฺส ชนกกมฺมสฺส โอกาสกรณํฯ ตํ ปน มรณาสนฺนกาเล ปากฏํฯ ตทา หิ กุสเล ชวิเต อญฺญํ ปฏิสนฺธิชนกํ กุสลกมฺมํ โอกาสํ ลภติฯ อกุสเล ชวิเต อญฺญํ อกุสลกมฺมนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ อิติ วุตฺตเก –

อิมสฺมิํ จายํ สมเย, กาลงฺกริยาถ ปุคฺคโล;
สคฺคมฺหิ อุปฺปเชฺชยฺย, จิตฺตญฺหิสฺส ปสาทิตํฯ

อิมสฺมิํ จายํ สมเย, กาลงฺกริยาถ ปุคฺคโล;
นิรเย อุปฺปเชฺชยฺย, จิตฺตญฺหิสฺส ปทูสิตนฺติฯ

ปวตฺติกาเลปิ เอตํ พหุลํ ลพฺภติเยวฯ กมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตานสฺส อุปตฺถมฺภนํนาม อเญฺญน ลโทฺธกาเสน กุสลกเมฺมนวา อกุสลกเมฺมนวา นิพฺพตฺตสฺส ขนฺธสนฺตานสฺส ชีวิตนฺตราเย อปเนตฺวา ชีวิตปริกฺขาเร สมฺทาเนตฺวา จิรตร ปวตฺติกรณํฯ ยถาห –

อภิวาทนสีลิสฺส, นิจฺจํ วุทฺธาปจายิโน;
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, อายุ วโณฺณ สุขํ พลนฺติฯ

เอตฺถ ปน กุสลํปิ อกุสลกมฺมนิพฺพตฺตสฺส ขนฺธสนฺตานสฺส อกุสลํปิ กุสลกมฺมนิพฺพตฺตสฺส อุปตฺถมฺภกํนาม นตฺถีติ นวตฺตพฺพํฯ อกุสล กมฺม นิพฺพตฺตสฺสปิ หิ มหิทฺธิกานํ นาคสุปณฺณาทีนํ ขนฺธสนฺตานสฺส ปวตฺติกาเล ปุพฺพกตํ กุสลํ วุตฺตนเยน อุปพฺรูหนํ กโรติเยวฯ ตถากุสลกมฺมนิพฺพตฺตสฺสปิ เกสญฺจิ วินิปาติกาสุราทีนํ ขนฺธสนฺตานสฺส ปวตฺติกาเล ปุพฺพกตํ อกุสลํ จิรตรปฺปวตฺตึ กโรติเยวาติฯ **อุปปีฬกอุปฆาตกานิปิ** วุตฺตปฺปการา กุสลากุสล เจตนาโยเอวฯ ตาปิ หิ ชนกภูตาปิ สมานา อตฺตโน วิปากวารโต ปุเรวา ปจฺฉา วา วิปากวาร คหณ กาเลปิ วา กมฺมนฺตรํวา กมฺมนิพฺพตฺต ขนฺธสนฺตานํวา ทุพฺพลตรํ กตฺวาววา วิพาธยมานา สพฺพโสวา อุปจฺฉินฺทมานา ปวตฺตนฺตีติฯ ตตฺถ อุปปีฬเก ตาว กมฺมนฺตรสฺส วิพาธนํนาม อญฺญสฺส ชนกกมฺมสฺส ทุพฺพลภาวกรณํฯ กมฺมญฺหิ นาม อายูหนกาเล พลวนฺตํปิ ปจฺฉา กเตน อุชุปฏิปเกฺขน กมฺมนฺตเรน วิพาธิยมานํ ปุน วิหตสามตฺถิยํ โหติฯ อุปริภูมิ นิพฺพตฺตกํปิ สมานํ เหฏฺฐาภูมิยํ นิพฺพเตฺตติฯ มเหสเกฺขสุ มหิทฺธิเกสุ นิพฺพตฺตกํปิ สมานํ อเปฺปสเกฺขสุ นิพฺพเตฺตติฯ ตถา อุจฺจกุเลสุ นิพฺพตฺตกํปิ นีจกุเลสุฯ ทีฆายุเกสุ นิพฺพตฺตกํปิ อปฺปายุเกสุฯ มหาโภเคสุ นิพฺพตฺตกํปิ อปฺปโภเคสุฯ ปุริสตฺต ภาวนิพฺพตฺตกํปิ สมานํ อิตฺถตฺตภาวํวา นปุํสกภาวํ วา นิพฺพเตฺตติฯ วณฺณสมฺปตฺตินิพฺพตฺตกํปิ ทุพฺพณฺณภาวํฯ อินฺทฺริยสมฺปตฺตินิพฺพตฺตกํปิ อนฺธํวา พธิรํวา ยํกิญฺจิ อินฺทฺริยเวกลฺลํฯ องฺคปจฺจงฺค สมฺปตฺติชนกํปิ หตฺถปาทาทิ องฺคเวกลฺลํ ชเนติฯ ตถา อายูหนกาเล มหานิรเยสุ นิพฺพตฺตกํปิ อกุสลํ ปจฺฉากเตน พลวกุสเลน วิพาธิยมานํ อุสฺสเทสุ วา เปเตสุวา นิพฺพเตฺตติฯ อชาตสตฺตุ ราชา เจตฺถ นิทสฺสนํฯ อุสฺสเทสุ นิพฺพตฺตกํปิ เปเตสุวา ติรจฺฉา เนสุวาติ อาทิสพฺพํ วตฺตพฺพํฯ

อุปตฺถมฺภกํปิ ตพฺพิปริยาเยน เวทิตพฺพเมวฯ ตถา หิ กมฺมํ นาม กตกาเลทุพฺพลํปิสมานํ ปจฺฉาสภาเคนพลวตากุสเลนวา อกุสเลนวา อุปตฺถมฺภิยมานํ สุฏฺฐุ พลวํ โหตีติฯ กมฺมนิพฺพตฺต ขนฺธสนฺตานสฺส วิพาธนํนาม อเญฺญน กเมฺมน นิพฺพตฺตสฺส สตฺตสฺส คหิตปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยทากทาจิ สรีเร นานาอนฺตราเย อุปฺปาเทตฺวาววา ฐานนฺตรเขตฺตวตฺถุ โคมหึส ธนธญฺญโภค สมฺปตฺตีนํ ปุตฺตทารญาติ มิตฺตานญฺจ วิปตฺตึ กตฺวาววา ทุกฺขุปฺปตฺติ กรณํฯ ทุวิธญฺหิ กมฺมผลํนาม วิปากผลํ นิสนฺทผลนฺติฯ ตตฺถ วิปากผลํนาม กมฺมการกเสฺสว โหติฯ น อญฺญสฺสฯ นิสนฺท ผลํ ปน อเญฺญสํปิ สาธารณเมวฯ ธมฺมปเท อานนฺทเสฏฺฐิวตฺถุ เอตฺถ วตฺตพฺพํฯ จกฺขาทีสุ ปน กมฺมชสนฺตถิสีเสสุ เยน กเมฺมน ยํกิญฺจิ เอกํวา เทฺววา ตีณิวา สพฺพโส ภิชฺชนฺติฯ จกฺขุปาลเตฺถ ราทีนํ วิยฯ ตํ กมฺมํ อุปฆาตเก สงฺคหิตนฺติ ยุตฺตํฯ อุปฆาตกนฺติ ปน อุปเจฺฉทกนฺติจ อตฺถโต เอกํฯ ตถา หิ มชฺฌิมฏฺฐ กถายํ ปฐมํ อุปเจฺฉทกนาเมน วตฺวา อุปฆาตกนฺติปิ เอตเสฺสว นามนฺติ วุตฺตํฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ ปฐมํ อุปฆาตกนาเมน วตฺวา อุปเจฺฉทกนฺติปิ ตเสฺสเวตํ นามนฺติ วุตฺตํฯ วิสุทฺธิ มเคฺคปิ มรณสฺสตินิเทฺทเส ตเทว กมฺมุปเจฺฉทกกมฺมนฺติ วุตฺตํฯ อิธจ ปรโต อุปเจฺฉทกกมฺมุนาติ วกฺขติฯ

อิมสฺสปิ กมฺมนฺตรุปเจฺฉทนํ มรณาสนฺนกาเล ปากฏํฯ ตทาหิ ปฐมํ ปาปกมฺมพเลน ทุคฺคตินิมิเตฺต อุปฏฺฐหเนฺต ปุน กลฺยาณ กมฺมํ ตํ ปฏิพาหิตฺวา สุคตินิมิตฺตํ ทเสฺสตฺวา สเคฺค นิพฺพ

เตฺตติฯ กลฺยาณกมฺมพเลน สุคตินิมิเตฺต อุปฏฺฐหนฺเต ปุน ปาปกมฺมํ ตํ ปฏิพาหิตฺวา ทุคฺคตินิมิตฺตํ ทเสฺสตฺวา อปาเย นิพฺพเตฺตติฯ ทุฏฺฐ คามณิรโญฺญ โสณเตฺถรปิตุจ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ ปน กุสลากุสลกมฺมกฺขย กรสฺส มคฺคกมฺมสฺสปิ กมฺมนฺตรุปเจฺฉทกหา วุตฺตาฯ องฺคุลิมาลเตฺถราทีนํ วิยาติฯ อิมสฺมึ ภเว ลทฺธานิ มหคฺคตกมฺมานิ เยน อกุสเลน ปริหายนฺติฯ ตสฺสปิ กมฺมนฺตรุปเจฺฉทเก สงฺคโห ยุโตฺตฯ เทวทตฺตสฺส วิยาติฯ กมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตานุปเจฺฉทนํ ปน ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว อายุ กเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ ลโทฺธกาสสฺส กสฺสจิ อปราธกมฺมสฺส พเลน กลลกาลโต ปฏฺฐาย อนฺตราว เกนจิโรเคนวา ภเยนวา อุปกฺกเมนวา มรนฺตานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถจ กมฺมนฺตรสฺสวา กมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตานสฺสวา อุปตฺถมฺภนา ทีนิ สนฺธาย อิเมสํ จตุนฺนํปิ กมฺมานํ กุสลากุสลภาโว วิสุทฺธิมเคฺค องฺคุตฺตรฏฺฐกถายญฺจ วุโตฺตฯ มชฺฌิมฏฺฐกถายํ ปน สํวเณฺณตพฺพสุตฺตานุรูปํ กมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตานเสฺสว อุปตฺถมฺภนาทีนิ สนฺธาย อุปตฺถมฺภกสฺส กุสลภาโว อุปปีฬกอุปฆาตกานํ อกุสลภาโว วุโตฺตฯ โส ปน มชฺฌิมฏีกายํ องฺคุตฺตรฏีกายญฺจ อรุจฺจมาโน วิย วุโตฺตฯ มหาฏีกายํ ปน โส เกจิ วาโทติ กโตฯ ตตฺถปน สํวเณฺณตพฺพสุตฺตานุรูปํ วุตฺตตฺตา วิสุํ ปาฬินโยติ ทฏฺฐโพฺพฯ น จ เกจิวาโท กตฺตโพฺพฯ สุตฺตสฺมึหิ อปฺปายุกสํวตฺตนิกาเอสา มาณวปฏิปทา, ยทิทํ ปาณาติปาตี โหตีติอาทินา อุปฆาตกํ ปาณาติปาตวเสเนว วุตฺตํฯ อุปปีฬกญฺจ พฺยาพาธสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทา, ยทิทํ สตฺตานํ วิเหฐกชาติโก โหตีติอาทินา วิหึสาทีนํ วเสน วุตฺตํฯ อุปตฺถมฺภกญฺจ ทีฆายุกสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทาฯ ยทิทํ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตีติอาทินา ปาณาติปาตวิรติอาทีนํ วเสน วุตฺตํฯ สพฺพเญฺจตํ มนุสฺสตฺตํ อาคตเสฺสว สตฺตสฺส วเสนาติ เอวํ วิสุํ ปาฬินโย เวทิตโพฺพติฯ มหาฏีกายํ ปน องฺคุตฺตรฏีกายญฺจ กมฺมนฺตรุปตฺถมฺภนาทีนิ อนิจฺฉเนฺตหิ ชนกาทิภาโวนาม วิปากํ ปฏิอิจฺฉิตโพฺพฯ นกมฺมนฺติ วิปากเสฺสว อุปฆาตกตา ยุตฺตา วิย ทิสฺสตีติ วุตฺตํฯ

กิจฺจวเสนาติ ชนนํ อุปตฺถมฺภนํ อุปปีฬนํ อุปจฺฉินฺทนนฺติ จตุนฺนํ กิจฺจานํ วเสนฯ ตตฺถ เอกา ปาณาติปาตเจตนา จตฺตาริ กิจฺจานิ สาเธติฯ สา หิ ยาว วิปจฺจิตุํ โอกาสํ นลภติฯ ตาว อุปตฺถมฺภนาทีสุ ตีสุ กิเจฺจสุ ยํกิญฺจิ ลทฺธปจฺจยํ กิจฺจํ กโรติฯ ยทา วิปจฺจิตุํ โอกาสํ ลภติฯ ตทา เอกาย เจตนาย เอกาเอว ปฏิสนฺธิ โหตีติ เอวํ สาเกตปเญฺห วุตฺตนเยน เอกํ อปายภวํ ชเนติฯ ตโต ปรํ ปน ปฏิสนฺธิชนนกิจฺจํ นตฺถิฯ ปวตฺติ วิปากชนเนน สห อิตรานิ ตีณิ กิจฺจานิ ภวสตสหเสฺสปิ กปฺปสตสหเสฺสปิ สาเธติเยวฯ ธมฺมทินฺนายนาม อุคฺคเสน รโญฺญ เทวิยา วตฺถุ เอตฺถ วตฺตพฺพํฯ สา ปน ยทา อตฺตโน วิปากวารโต ปุเร อริยภูตสฺสวา ปุถุชฺชนภูตสฺสปิ กลฺยาณ จิตฺตสมงฺคิโนวา อุปเจฺฉทนํ กโรติฯ ตทา อุปจฺฉินฺทิตฺวา กมฺมนฺต รเสฺสว โอกาสํ กโรติฯ สยํ วิปากํ นชเนติฯ ยทา ปน ปาปจิตฺตสมงฺคิโน ขนฺธสนฺตานํ อุปจฺฉินฺทติฯ ตทาเอว อุปจฺฉินฺทิตฺวา อตฺตโน วิปากํ ชเนติฯ สกึ ลทฺธปฏิสนฺธิวารโต ปน ปฏฺฐาย อเนเกสุ อตฺตภาวสตสหเสฺสสฺปิ อุปเจฺฉทนาทีนิเยว กโรติฯ เอตฺถ มหาโมคฺคลาน เตฺถร วตฺถุ สามาวติ วตฺถุ วคฺคุมุทาตีริยภิกฺขุ วตฺถุ ทุสฺสิมาร กลาพุราชวตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ ยสฺมา ปน อิทํ อุปเจฺฉทกกมฺมํ นาม ติรจฺฉานคตานํ พหุลํ ลพฺภติฯ ตสฺมา สุฏฺฐุ พลวํ อกุสลกมฺมํ ทุพฺพลสฺส อกุสลกมฺมสฺสวา อกุสลกมฺมนิพฺพตฺตขนฺธสนฺตานสฺสวา อุปเจฺฉทกํนาม น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ เตเนว หิ มชฺฌิมฏฺฐกถายํ พหุกสฺมิญฺหิ อกุสลกเมฺม อายูหิเต พลวกมฺมํ ทุพฺพล กมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตีติ วุตฺตํฯ

อปิจ ปวตฺติยํปิ กมฺมนฺตรชนิตํ ภวงฺคสนฺตานํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา ปญฺจสุ จกฺขุ โสต ฆาน ชิวฺหา ภาว ทสก สงฺขาเตสุ สนฺตติ สีเสสุ อญฺญตรสฺส สนฺตติสีสสฺส สพฺพโส อุปจฺฉินฺทนํปิ อิมเสฺสว กิจฺจนฺติ ยุตฺตํฯ ยํ ปน มหาฎีกายํ องฺคุตฺตรฎีกายญฺจ อุปปีฬิกํ อญฺญสฺส วิปากํ ฉินฺทติฯ น สยํ อตฺตโน วิปากํ ชเนตีติ วุตฺตํฯ ตํ อฎฺฐกถายํ สุขทุกฺขํ ปีเฬติ, อทฺธานํ ปวตฺติตุํ น เทตีติ อิทํ ทิสฺวา วุตฺตํ สิยาฯ อทฺธานํ ปวตฺติตุํ นเทตีติ เอตฺถ ปน สุขสนฺตานํวา ทุกฺขสนฺตานํวา จิรกาลํ ปวตฺติตุํ นเทติ อิเจฺจวโตฺถฯ น ปน อุปฆาตกํ วิย ภวงฺคสนฺตาเนน สห อญฺญสฺส กมฺมสฺส วิปากํ ฉินฺทตีติฯ

[๑๔๓] ยํปน **วิภาวนิยํ**

> ''ชนกํ กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวาว วิปากํ ชเนติฯ อุปฆาตกํ อุปเจฺฉทน ปุพฺพกนฺติ อิทํ ตาว อฎฺฐกถาสุ สนฺนิฎฺฐานนฺติ วุตฺตํ''ฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อิธ ปุพฺพกเตน อุปเจฺฉทนกกเมฺมน มริตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตานํ วตฺถูนํ อฎฺฐกถาสุเยว อาคตตฺตาติฯ

[๑๔๔] ยญฺจ **ตตฺถ**

> อปเร ปน อาจริยา วทนฺตีติอาทินา อุปฆาตกสฺส สยํ วิปากนิพฺพตฺตกตฺตา ภาววจนํ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

เตเนว กเมฺมน อปาเย นิพฺพตฺตานํ ทุสฺสิมาร กลาพุราชา ทีนํ ตสฺส กมฺมสฺส อุปเจฺฉทก กมฺมภาเวน อฎฺฐกถาสุ อาคตตฺตาติฯ [ชนกจตุกฺกํ]

๑๔๖. **ครุก**นฺติ อเญฺญน กเมฺมน ปฎิพาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ กุสลปเกฺข มหคฺคตกมฺมํ อกุสลปเกฺข นิยตมิจฺฉาทิฎฺฐิยา สห ปญฺจานนฺตริยกมฺมํฯ เอตฺถ สิยาฯ มหคฺคตกมฺมนฺติ กสฺมา วุตฺตํฯ ตญฺหิ ปมาทวเสนวา นีวรณธมฺมปวตฺติยาวา ปริหายิยมานํ นิกนฺติพเลนวา ปฎิพาหิยมานํ วิปากํ น เทตีติฯ ตถา เอกสฺส พหูสุ อานนฺตริยกเมฺมสุ กเตสุ เอกสฺมึ วิปจฺจเนฺต เสสานิ น วิปจฺจนฺตีติฯ วุจฺจเต, มหคฺคตกมฺมํ ตาวฉเปตฺวา ปมาทธมฺมนีวรณธมฺมนิกนฺติธเมฺม อตฺตโน พลวตรญฺจ มหคฺคตกมฺมนฺตรํ อเญฺญน ปุญฺญกเมฺมน อปฺปฎิพาหนิยเฎฺฐน ครุกํ นาม โหติฯ อานนฺตริยกมฺมานิ ปน ฐเปตฺวา อตฺตโน พลวตรํ อานนฺตริยกมฺมํ อเญฺญน เกนจิ ธเมฺมน อปฺปฎิพาหนิยเฎฺฐนาติ เอวํ ยถารหํ เตสํ ครุกตา เวทิตพฺพาติฯ **อาสนฺน**นฺติ มรณกาเล อนุสฺสริตํ ตทา กตญฺจฯ ตตฺถ ตทากตนฺติ อนฺติม ชวนวีถิโต ปุพฺพภาเค อาสเนฺน กตํ ยํกิญฺจิ กุสลากุสลกมฺมํฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิกมฺมํ ปน วิปสฺสนาทิวเสน ปวตฺตํ สมฺมาทิฎฺฐิกมฺมญฺจ อนฺติมชวนวีสิยํปิ กตนฺติ คเหตพฺพํฯ ยถาห-มรณกาเล วาสฺส โหติ มิจฺฉาทิฎฺฐิ สมฺมาทิฎฺฐิ สมตฺตา สมาทินฺนาติฯ เอเตน ตโต มิจฺฉาทิฎฺฐิกมฺมโต อญฺญํ อนฺติมชวนวีถิยํ ปวตฺตํ กมฺมํ ปฎิสนฺธึ ชเนตุํ น สโกฺกตีติ สิทฺธํ โหตีติฯ **อาจิณฺณ**นฺติ ทีฆรตฺตํ อภิณฺหโส กตํฯ สกึ กริตฺวาปิวา ปจฺฉา ปุนปฺปุนํ โสมนสฺสชนกํ สนฺตาปชนกญฺจฯ **กฎตฺตากมฺม**นฺติ การิยิตฺถาติ กมฺมนฺติ เอวํ กตการณาเอว กมฺมนฺติ วตฺตพฺพํ กมฺมํฯ ครุกาทิภาเวน วตฺตพฺพํ กมฺมํ น โหตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปุริมานิ ตีณิ อิมสฺมึ ภเว กตานิ อุปปชฺชเวทนียกมฺมานิเอวฯ กฎตฺตากมฺมํ ปน อตีตภเวสุ กเตหิ อปรปริยายเวทนีเยหิ สห อิมสฺมึ ภเว กตํ ครุกา สนฺนาจิณฺณภาวรหิตํ กมฺมปถปตฺตํ ยํกิญฺจิ อุปปชฺชเวทนียกมฺมํฯ มหาฎีกายํ ปน กฎตฺตากมฺมํ ปุริม ชาตีสุ กตํเอว คหิตํฯ ตํ อฎฺฐกถาย น สเมติฯ เอเตหิ ปน ตีหิ มุตฺตํ ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนํ กฎตฺตาวา ปน กมฺมํนาม โหตีติ หิ วุตฺตํฯ น

จ อตีตภเวสุ กตานิ มาตุฆาตกาทีนิปิ อปรปริยาย กมฺมานิ เอเตหิ ตีหิ มุตฺตานีติวา อมุตฺตานีติวา ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนานีติวา อลทฺธาเสวนานีติวา สกฺกา วิเสเสตุํฯ ตทา หิ ตานิ ครุกกมฺมสนฺตาเน ปวตฺตานิปิ โหนฺติฯ อาสนฺนวจิณฺณกมฺมสนฺตาเน ปวตฺตานิปีติฯ

องฺคุตฺตรฎฺฐกถายญฺจ เอเตหิ ปน ตีหิ มุตฺตํ อญฺญาณวเสนกตํ กฎตฺตาวา ปน กมฺมํนามาติ วุตฺตํฯ น ตานิ อญฺญาณวเสน กภานีติ สกฺกา วิเสเสตุํฯ ตานิ หิ ปุริมภเวสุ อญฺญาณ วเสน กตานิปิ โหนฺติฯ ญาณวเสน กตานิปีติฯ ตานิ ปน วิเสสนานิ อิมสฺมิํ ภเว กตานํ ครุกาทีหิ ตีหิ มุตฺตานํ สตฺตมชวน กมฺมานํ วเสน วุตฺตานีติ เตหิ สห ปุริมชาตีสุ กตานิ อปรปริยาย กมฺมานิ กฎตฺตา กมฺมํนามาติ เวทิตพฺพานิฯ เอวญฺจ กตฺวา ยตฺถ ตํปุพฺพกตํ กมฺมนฺติ อาคตํฯ ตตฺถปิ อิมสฺมิํ ภเววา อตีตภเวสุวา ปุพฺพกาเล กตนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ อิเมสุ ปน จตูสุ กเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ ครุกเมว อนนฺตเร ภเว ปฏิสนฺธิํ เทติฯ ครุเก อสติ อาสนฺนํฯ อาสเนฺน อสติ อาจิณฺณํฯ อาจิเณฺณ อสติ กฎตฺตากมฺมํฯ เตนาห **ปากทานปริยาเยนา**ติฯ ปากทานวาเรนาติ อโตฺถฯ เอตฺถ สิยาฯ กสฺมา อิธ อาสนฺนํ อาจิณฺณโต ปถมํ วุตฺตํฯ นนุ ปาฬิยํ อาสนฺนโต อาจิณฺณเมว ปถมํ วุตฺตํฯ ยถาห-ยํ ครุกํ ยํ พหุลํฯ ยทาสนฺนํฯ กฎตฺตาวา ปน กมฺมนฺติฯ อฎฺฐกถาสุจ เตเนว กเมน ปากทานวาโร วิหิโตติฯ วุจฺจเต, สภาวโต พลวทุพฺพลกฺกเมน ปาฬิยํ อาจิณฺณํ ปถมํ วุตฺตํฯ โส ปน กโม กทาจิ ปากทานปริยาโยปิ สมฺภวตีติ กตฺวา อฎฺฐกถาสุ เตเนว กเมน ปากทานวาโร วิหิโตฯ อาสนฺนํปิ หิสมานํ จิตฺตํ โตเสตุํวา สนฺตาเปตุํวา อสโกฺกนฺตํ หุตฺวา ทุพฺพลํ พลวโต อาจิณฺณสฺส นิวตฺตกํ น โหตีติฯ ยสฺมา ปน มหากมฺมวิภงฺคสุเตฺต ปุเพฺพวาสฺสตํ กตํ โหติ กลฺยาณกมฺมํ สุขเวทนียํฯ ปจฺฉาวาสฺสตํ กตํ โหติ กลฺยาณกมฺมํ สุขเวทนียํฯ มรณกาเลวาสฺส โหติ สมฺมาทิฎฺฐิ สมตฺตา สมาทินฺนาติ เอวํ อาจิณฺณทุจฺจริตสฺสปิ เอกจฺจสฺส อาสเนฺนน กลฺยาณ กเมฺมน สคฺคคมนํ วุตฺตํฯ ตถา ปุเพฺพวาสฺสตํ กตํ โหติ ปาปกมฺมํ ทุกฺขเวทนียํฯลฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิ สมตฺตา สมาทินฺนาติ เอวํ อาจิณฺณ สุจริตสฺสปิ เอกจฺจสฺส อาสเนฺนน ปาปกเมฺมน อปายคมนํ วุตฺตํฯ ยสฺมาจ อุภินฺนํปิ พลวภาเว สติ อาสนฺนเมว ปริยตฺตํ ภวิตุํ อรหติฯ ตสฺมา อิธ เถเรน อาสนฺนเมว ปถมํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ ปุเพฺพวาสฺสกตํ โหตีติ อิทํ อาสนฺนานุสฺสริตกมฺมวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตมฺพทาฐิกนามสฺส โจรฆาตกสฺส มหาวาตกาลนามสฺสจ อุปาสกสฺส วตฺถุ เอตฺถ กเถตพฺพนฺติฯ

[๑๔๕] วิภาวนิยํ ปน

> อฎฺฐกถายํ อาคตํ ชรคฺคโวปมํ ทเสฺสตฺวา อาสนฺนเมว ปถมํ วิปากํ เทตีติ เอกํเสน วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อฎฺฐกถายํ เอวํ เอกํเสน วุตฺตํฯ นจ อุฎฺฐาตุํปิ อสโกฺกโนฺต โส ชรคฺคโว ปชทฺวารสฺส อาสเนฺน ฐิโตปิ ปถมตรํ นิกฺขมิสฺสตีติฯ [ครุกจตุกฺกํ]

๑๔๗. ทิฎฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโวฯ เวทิตพฺพํ อนุ ภวิตพฺพนฺติ เวทนียํฯ ผลํฯ ทิฎฺฐธเมฺม เวทนียํ ผลํ เอตสฺสาติ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ

[๑๔๖] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ทิฎฺฐธเมฺม เวทิตพฺพํ วิปากานุภวน วเสนาติ ทิฎฺฐธมฺมเวทนีย’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

ทิฏฺเฐว ธมฺเม วิปากํ ปฏิสํเวเทตีติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ วิปากํ ปฏิสํเวเทตีติ เอเตน อิธ เวทนียสทฺท กมฺมสาธโน วิปากาติเธยฺยจ โหตีติ ทเสฺสติฯ เอวญฺจ สติ อิธ อญฺญปทตฺถสมาโส เอว ลพฺภติฯ น อุตฺตรปทตฺถสมาโสติฯ ทิฏฺฐธมฺมํ อุเปจฺจ ตสฺส อนนฺตเร ปชฺชิตฺวา ปาปุณิตฺวา เวทิตพฺพํ ผลํ เอตสฺสาติ **อุปปชฺชเวทนียํ**ฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ อุป ปชฺช สทฺทสฺส อตฺถํ วทเนฺตน อุปปชฺชิตฺวาติ วุตฺตํฯ สุตฺตปเทสุ ปน อุปปเชฺชวาติ ปาโฐ ทิโฏฺฐฯ ตสฺมา ทิฏฺฐธมฺมสฺส สมีเป อนนฺตเร ปชฺชิตโพฺพ คนฺตโพฺพติ อุปปโชฺชฯ ทุตีโย อตฺต ภาโว อุปปเชฺชเวทิตพฺพํ ผลํ เอตสฺสาติ อุปปชฺชเวทนียนฺติ เอวมโตฺถ ปาฐสฺส วเสน เวทิต โพฺพฯ อุปปชฺชาติวา อนนฺตเร ภเว ปวโตฺต เอโก นิปาโตฯ ยถา ปจฺจาติฯ

[๑๔๗] **วิภาวนิยํ** ปน

> ''ทิฏฺฐธมฺมโต อนนฺตรํ อุปปชฺชิตฺวา เวทิตพฺพนฺติ อุปวชฺชเวทนีย''นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อุปปชฺชวา วิปากํ ปฏิสํเวเทตีติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ ปริยายติ ปุนปฺปุนํ อาคจฺฉตีติ ปริยา โยฯ อปโรจ โส ปริยา โยจาติ **อปรปริยาโย**ฯ ทิฏฺฐธมฺมา นาคตา นนฺตร ภเวหิ อโญฺญ อตฺต ภาว ปริวโตฺตฯ เต เนว หิ มหาฏีกายํ องฺคุตฺต รฏีกายญฺจ อปรปริยาเยติ ทิฏฺฐธมฺมานนฺตรา นาคตโต อญฺญสฺมิํ อตฺตภาวปริยาเย อตฺตภาวปริวเตฺตติ วุตฺตํฯ สุตฺตปเทสุ ปน อปเรวา ปริ ยาเยติจ อปราปเรวา ปริยาเยติจ ทฺวิธา ปาโฐ ทิโฏฺฐฯ ตตฺถ ปจฺฉิมสฺมิํ ปาเฐสติ อิธ มเชฺฌ เอกสฺส อปรสทฺทสฺส โลโป ทฏฺฐโพฺพฯ สงฺคหโปฏฺฐเกสุ ปน มเชฺฌ ทีโฆ ยาการนโฏฺฐจ อปราปริยสโทฺท ทิสฺสติฯ โส พหูสุ อฏฺฐกถาสุ นตฺถิฯ ปาฬิยาจ น สเมติฯ

[๑๔๘] ยญฺจ **วิภาวนิยํ**

> ''อปเร อปเร ทิฏฺฐธมฺมโต อญฺญสฺมิํ ยตฺถกตฺถจิ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ กมฺมํ อปราปริย เวทนีย''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมโตติ อิทํ ตาว นยุชฺชติฯ

น หิ มเชฺฌ อุปปชฺชภวํ วเชฺชตฺวา ปฐโม ทิฏฺฐธโมฺมว อิธ ตตีเย ปเท อธิกโตติ ยุโตฺตฯ

[๑๔๙] อตฺถโต ปน พฺยญฺชนโตจ สพฺพํ ปาฬิยา น สเมติฯ

อปเรวา ปริยาเย วิปากํ ปฏิสํเวเทตีติ หิ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ อปราปเรวา ปริยาเยติวาฯ อโหสิ นามกํ กมฺมํ **อโหสิกมฺมํ**ฯ อโหสิกมฺมํฯ ภวิสฺสติกมฺมํฯ อตฺถิกมฺมํฯ นตสฺส วิปาโกติ เอวํ วุตฺต ปาฐวเสน อาจริเยหิ ตถาคหิตนาม เธยฺยํ สพฺพโส อลทฺธวิปากวารํ กมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ สตฺตสุ กุสลากุสลชวเนสุ ปฐมชวนเจตนา ทิฏฺฐธมฺมเว ทนียํนามฯ สา หิ อลทฺธาเสวนตาย สพฺพทุพฺพลตฺตา อจิรฏฺฐิ ติกาจ โหติ อปฺปตรวิปากาจาติฯ ปจฺจยํ ลทฺธา ทิฏฺฐธเมฺมเอว อเห ตุกมตฺตํ ผลํ ทตฺวา วิคจฺฉติฯ น เอกํปิ มรณกาลํ อติกฺกมฺม สนฺตานํ อนุพนฺธิตุํ สโกฺกติฯ ปจฺจยํ ปน อลภมานา อโหสิกํนาม โหติฯ ปจฺจโยติจ อตฺตโน ผลุปฺปตฺติยา โอกาสทายโก นานา อิริยาปเถสุ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณสมา คมาทิโก โยโกจิ ปจฺจโยปิ ยุชฺชติเยวฯ ฏีกาสุ ปน ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตายาติอาทินา มหนฺตํ กตฺวา ปจฺจโย วุโตฺตฯ โส กากวลิยาทีนํ วิย ปากฏ ตรผลทานํ สนฺธาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ น หิ กมฺมปฐชวนสนฺตาเน ปวตฺตมานา อิตราปิวา ป ถมชวนเจตนา อิฏฺฐานิฏฺฐสมาโยคเวเสนปิ ลทฺธ ปจฺจยา กาจิ อตฺตโน พลานุรูปํ ผลํ น เทตีติ อตฺถิฯ นจตาย ทิยฺยมานํ สพฺพํปิ ผลํ มหาชนสฺสวา กมฺมการกเสฺสว วาปากฏเมว สิยาติ สกฺ

กา วตฺตุนฺติฯ ยํ ปน ญาณวิภงฺคฏฺฐ กถายํ เอกํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ วิปากํ เทติฯ เสสานิ อวิปากานีติ วุตฺตํฯ ตํ อลทฺธปจฺจยานิ เสสานิ สนฺธาย วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ น หิ เอโก ทิฏฺฐธมฺมเอกเสฺสว ทิฏฺฐธมฺมเวทนี ยสฺส โอกาโสติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ อตฺถสาธิกา ปน สนฺนิฏฺฐาปกภูตา สตฺตมชวนเจตนา อุปปชฺช เวทนียํนามฯ สา หิ ลทฺธาเสวนตาย โถกํ สารภูตา โหตีติ ปถมเจตนา วิย สีฆตรํ วิปจฺจิตุํ นสโกฺกติฯ พลวตีจ โหตีติ เอกํ ภวํ ชเนตุํ สโกฺกติฯ ปติต ชวเนสุ ปน อนฺติมชวนตาย มชฺฌิมเจตนาโย วิย จิรฏฺฐิติกา น โหตีติ ปจฺจยํ ลทฺธา อนนฺตเร เอวภเว ปฏิสนฺธึวา ปวตฺติ ผลเมววา ทตฺวา วิคจฺฉติฯ อลทฺธา ปน อโหสิกมฺมเมว โหติฯ น ทุตียํมรณกาลํ อติกฺกมิตุํ สโกฺกติฯ ยํปน ญาณวิภงฺคฏฺฐกถายํ เอกํ อุปปชฺชเวทนียํ ปฏิสนฺธึอากฑฺฒติฯ เสสานิ อวิปากานีติ วุตฺตํฯ ตํปิ ปฏิสนฺธิวิปากํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ เสสานิปิ หิ ยาว ทุตียจุติ นาคจฺฉติฯ ตาว ลทฺธปจฺจยานิ ปวตฺติ วิปากํ เทนฺติเยวฯ อิธ มิสฺสก กมฺมานิ กตฺวา อนนฺตรภเว มิสฺสกกมฺมผลํ อนุโภนฺตานิ เวมานิก เปตวตฺถูนิ อญฺญานิจ ตํตํกมฺมํ กตฺวา อนนฺตรภเว เอว สุคติ ยํ กพฺพิปากภูตํ วิปตฺตึ อนุภวนฺตานิ ทุคฺคติยํวา ตพฺพิปากภูตํ สมฺปตฺตึ อนุภวนฺตานิ อเนกานิ วตฺถุสตานิ เอตฺถ กเถ ตพฺพานีติฯ

[๑๕๐] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘สาจ ปฏิสนฺธึ ทตฺวาว ปวตฺติวิปากํ เทติฯ ปฏิสนฺธิยา ปน อทินฺนาย ปวตฺติวิปากํ เทตีติ นตฺถี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

ยถาวุตฺตวตฺถูหิ สทฺธึ วิรุชฺฌนโตฯ

[๑๕๑] ยญฺจ **ตตฺถ**

> ‘‘จุติ อนนฺตรญฺหิ อุปปชฺชเวทนียสฺส โอกาโส’’ติ การณํ วุตฺตํฯ ตํปิ อการณํฯ

ปฺติอนนฺตรโต ปฏฺฐาย ยาวชีวํปิ โอกาสสมฺภวโตฯ

[๑๕๒] ยญฺจ **ตตฺถ**

> ‘‘ปฏิสนฺธิยา ปน ทินฺนาย ชาติสเตปิ ปวตฺติวิปากํ เทตีติ วุตฺตํ’’ฯ ตํปิ น คเหตพฺพํฯ

กมฺมสงฺกราปตฺติโตฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายญฺจ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียํ อปรปริยาย เวทนียนฺติ เตสํ สงฺกมนํ นตฺถิฯ ยถาฐาเนเยว ปติฏฺฐนฺตีติ วุตฺตํฯ น เจตฺถ ปฏิสนฺธิวเสน เอวํ วุตฺตนฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตทตฺถสาธกสฺส อฏฺฐกถาปเทสสฺสวา วตฺถุสฺสวา ยุตฺติยาวา อภาวโตติฯ มเชฺฌ ปน ปญฺจชวน เจตนา อปรปริยาย เวทนียํนามฯ เอตา หิ สุฏฺฐุ พลวนฺตี สารภูตาจ โหนฺตีติ น สีฆํ วิปจฺจิตุํ สโกฺกนฺติฯ จิรฏฺฐิติกา ปน โหนฺติฯ ตสฺมา ตตียภวโต ปฏฺฐายยทา โอกาสํ ลภนฺติฯ ตทา ปญฺจวาเร ปฏิสนฺธึ ทตฺวา สํสารปวตฺติยา สติ กปฺปสตสหเสฺสปิ ปวตฺติวิปากํ เทนฺตีติฯ อิมานิเยว ปน ตีณิ กมฺมานิ อตฺตโน อตฺตโน เขเตฺต สพฺพโส วิปากวารํ อลภมานานิ อโหสิกมฺมํนามฯ เขตฺตญฺจ เนสํ ปถมสฺส ทิฏฺฐ ธมฺมจุติยา ปริจฺฉินฺนํฯ ทุตียสฺส อนาคตานนฺตรภวจุติยาฯ ตตียสฺส ปรินิพฺพานจุติยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ [ทิฏฺฐธมฺมจตุกฺกํ]

๑๔๘. **ปากฏฺฐานวเสนา**ติ อปายาทิกสฺส วิปจฺจนฏฺฐานสฺส วเสน ตถา จตฺตาริ กมฺมานิ นาม โหนฺตีติ โยชนาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อกุสลาทีสุ จตูสุ กเมฺมสุฯ **กมฺมทฺวารวเสนา**ติ กมฺมสิ

ทฺธิยา องฺคภูตานํ กายาทิ กมฺมทฺวารานํ วเสนฯ ปาณํ อติปาเตนฺติ เอเตนาติ **ปาณาติปาโต**ฯ อติปาตนเญฺจตฺถ สรสโต ปติตุํ อทตฺวา อนฺตราเอว ปโยคพเลน ปาตนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อทินฺนํ อาทิยนฺติ เอเตนาติ **อทินฺนาทานํ**ฯ อคมนี ยวตฺถุสงฺขาเตสุ วตฺถุกาเมสุ มิจฺฉา จรนฺติ เอเตนาติ **กาเมสุมิจฺฉาจาโร**ฯ ตตฺถ ปรปาเณ ปาณสญฺญิโน ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยสนฺตานุปเจฺฉทกสฺส กายวจีปโยคสฺส สมุฏฺฐาปิกา วธกเจตนา ปาณาติปาโตนามฯ สยเมว อตฺตโน ชีวิตินฺทฺริยํ ปาเตนฺตสฺส ปาณาติปาโตนาม นตฺถิฯ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตโต วิโยคการณสฺส กาย วจีปโยคสฺส สมุฏฺฐาปิกา อจฺฉินฺทกเจตนา อทินฺนาทานํนามฯ อคมนียวตฺถูสุ มเคฺคนมคฺคปฏิปาทกสฺส กายปโยคสฺส สมุฏฺฐาปิกา อสฺสาทเจตนา กาเมสุมิจฺฉาจาโรนามฯ เกจิ ปนเอตฺถปิ อคมนีย วตฺถุสญฺญิโนติ ปทํ อิจฺฉนฺติฯ ตํ อฏฺฐกถาย น สเมติฯ อคมยนีวตฺถุ ตสฺมิํ เสวนจิตฺตนฺติ หิ ตตฺถ วุตฺตํฯ เอเตน อคมนียวตฺถุมฺหิ สติ คมนีย สญฺญายวา อคมนีย สญฺญายวา เสวนฺตสฺส กมฺมปโถ โหติ เยวาติ สิทฺธํ โหติฯ อิตรถา อคมนียวตฺถุ ตถาสญฺญิตา ตสฺมิํ เสวนจิตฺตนฺติ วุตฺตํ สิยาติฯ

อปเร ปน สยํ ปโยคํ กตฺวา อตฺตนิ ปเรน กริยมานํ มเคฺคน มคฺคปฏิปาทนํ อสฺสาเทนฺตสฺส เสวนจิเตฺต สติปิ นตฺถิ กมฺมปฺปถเภโทฯ ปโยคสฺส อภาวาติ วทนฺติฯ เสวนจิเตฺต ปน สติ ปโยโค อปฺปมาณนฺติ เอเกฯ เอวญฺจ สติ ติยงฺคิโกว มิจฺฉาจาโร, น จตุรงฺคิโกติ อาปชฺชติฯ อฏฺฐกถายํ ปน เสวน ปโยเคน สห จตุรงฺคิโกว วุโตฺตติ อเญฺญฯ เสวนปโยโค ปน เยภุเยฺยน ลพฺภมานตฺตาเยว วุโตฺตฯ น ปน เอกนฺตองฺคภาวโตฯ อิตรถา อิตฺถีนํ เยภุเยฺยน ปโยคกิจฺจํ นตฺถีติ ตาสํ มิจฺฉาจาโร ทุลฺลโภ สิยาติ จ วทนฺติฯ ภิกฺขุนิทูสนํปิ เอเตฺถว สงฺคยฺหติฯ สา หิ รกฺขิตาสุ สงฺคหิตาติฯ ฏีกาสุ ปน สา ธมฺมรกฺขิตาปิ น โหติฯ กุโต มาตาทิรกฺขิตาฯ ธโมฺมติ หิ อิธ ปาสณฺฑิยธโมฺมว อฏฺฐกถายํ วุโตฺตติ วทนฺติฯ สาสนธมฺมปิ นน ยุโตฺตฯ สพฺรหฺมจาริ นิโยปิ อุปชฺฌายินี อาทิกา ตสฺสา มาตาทิฏฺฐานิยาเอว โหนฺติฯ ตถา หิ สิกฺขาปทวิภงฺคฏฺฐกถายํ มิจฺฉาจาโรปิ ทุสฺสีลายฯลฯ สามเณริยา, ปุถุชฺชนภิกฺขุนิยา, โสตาปนฺนาย, สกทาคามินิยา, ตโต อนาคามินิยา วีติกฺกโม มหาสาวโชฺชฯ ขีณาสวาย ปน เอกนฺตมหาสาวโชฺชวาติ วุตฺตํฯ

กสฺมาปเนตฺถ สุราปานํ นคหิ ตํฯ ตํปิหิ อปายสํวตฺตนิ กภาเวน วุตฺตํฯ ยถาห-สุราเมรยปานํ ภิกฺขเว อาเสวิตํ ภาวิตํ พหุลีกตํ นิรยสํวตฺตนิกํ ติรจฺฉานโยนิสํวตฺตนิกํ เปตฺติวิสยสํวตฺตนิกํฯ โยจ สพฺพลหุโก สุราเมรย ปานสฺส วิปาโกฯ โส มนุสฺสภูตสฺส อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิโก โหตีติฯ อฏฺฐกถาสุปิ โกฏฺฐาสโต ปญฺจปิ ปาณาติปาตา ทโย กมฺมปถาเอวาติ วุตฺตนฺติฯ วุจฺจเต, มูลฏีกายํ ตาว ตสฺส สภาคเตฺตน มิจฺฉาจาเร อุปการกเตฺตน ทสสุปิ กมฺมปเถสุ อนุปเวโสติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สภาคตฺตํ คเหตฺวา วิภาวนิยํ สุราปานํปิ เอเตฺถว สงฺคยฺหตีติ วทนฺติ รสสงฺขาเตสุ กาเมสุ มิจฺฉาจารภาวโตติ วุตฺตํฯ อุปการกตฺตํ คเหตฺวา ปฏิสมฺภิทามคฺคฏีกายํ กุสลากุสลาปิจ ปฏิสนฺธิชนกาเยว กมฺมปถาติ วุตฺตาฯ วุตฺตาวเสสา ปฏิสนฺธิชนเน อเนกนฺติ กตฺตา กมฺม ปถาติ น วุตฺตาติ อิมสฺส วากฺยสฺส สํวณฺณนายํ วุตฺตาวเส สาติ สุราปานาทโย ตพฺพิรมณาทโยจฯ สุราปานญฺหิ มทสฺส ปจฺจโยฯ มโท อปุญฺญปถสฺสฯ ตพฺพิรติปิ นิมฺมทตายฯ สาจ ปุญฺญปถสฺสาติ กมฺมปถูปนิสฺสยานิ ตานิ ตทาสนฺนกมฺมวเสน สนฺธิชนกานิปิ โหนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตทาสนฺนกมฺมวเสนาติ ตสฺส สุราปานสฺสวา สุราปานวิรติยาวา อาสเนฺน ปวตฺตานํ ตมฺมูลกานํ อปุญฺญกมฺมานํวา ปุญฺญกมฺมานํวา วเสนาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ-โย สุรํ ปิวิตฺวา สุรามทเหตุ ปาณา ปาตาทีสุ ยํกิญฺจิ กมฺมํ กโรติ, ตสฺส สุราปานํ ตสฺสติ กมฺมสฺส พลวูปนิสฺสโย โหติ ปุพฺพเจตนาฐานิยญฺจฯ ตเทว วิสุํ ปฏิสนฺธิํ ชเนติ, น อิตรนฺติฯ ยถา หิ ปุพฺพาปรเจตนาโยปิ กมฺมปถปตฺตสฺส กมฺมสฺส ปริวารภูตาเอว ปฏิสนฺธิํ ชเนนฺติ, น อิตราฯ เอวมิทํปีติฯ น หิ

กมฺมปถสุเตฺตสุ สรูปโต อาคตานิเอว ปฏิสนฺธึ ชเนนฺติฯ น อิตรานีติ สกฺกา นิยเมตุํฯ ยานิ ปน เอกเนฺตน ปฏิสนฺธิชนนสามตฺถิย ยุตฺตานิ, ตาเนว ตตฺถ สรูปโต วุตฺตานิฯ ยานิปน ปฏิสนฺธิชนเน อเนกนฺติกานิ โหนฺติฯ ตานิ ตตฺถสรูปโต น วุตฺตานีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ตถา หิ ปฏิสมฺภิทา มคฺคฏฺฐกถายํ กุสลากุสลาปิจ ปฏิสนฺธิชนกาเยว กมฺมปถาติ วุตฺตาฯ วุตฺตาวเสสา ปฏิสนฺธิชนเน อเนกนฺติ กตฺตา กมฺมปถาติ น วุตฺตาติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อิทํปิ ปฏิสนฺธิชนเน อเนกนฺติกตฺตา ตตฺถ สรูปโต น วุตฺตนฺติจฯ ยํ ตทา สนฺนกมฺมวเสน ปฏิสนฺธิชนกนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตํฯ ตํ ตตฺถ สรูปโต วุเตฺตสุ ตทา สนฺนกเมฺมสุ อนุปวิฏฺฐนฺติจ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตสฺส ปน ทฺวิธํ กิจฺจํ ปฏิสนฺธิชนนํ กมฺมชนนญฺจาติฯ ตตฺถ ปฏิชนนโต กมฺมชนนเมวสฺส มหนฺตํ มหาวิปฺผารญฺจ โหตีติ กตฺวา สเกฺกน เทวานมิเนฺทน กุมฺภชาตเก –

> ยํ เว วิวิตฺวา ทุจฺจริตํ จรนฺติ,
> กาเยน วาจาย เจตสาจ;
> นิรยํ วชนฺติ ทุจฺจริตํ จริตฺวา,
> ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถาติฯ

เอวํ ตทาสนฺนกมฺมวเสเนว ตสฺส อปายคามิตา วุตฺตาฯ ตทุภยํ ปนสฺส กิจฺจํ คเหตฺวา สุราเมรยปานํ ภิกฺขเว อาเสวิตํฯลฯ สํวตฺตนิกนฺติ องฺคุตฺตเร วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิสุตฺตปเทสุ ธมฺมตาฯ ยทิทํ สํวตฺตนิกนฺติ วุตฺตฏฺฐาเน ยถาลาภโยชนาติฯ ตถาหิ มูลฏีกายํปุนพฺภวํเทติ ปุนพฺภวาย สํวเตฺตตีติ ปาเฐ กมฺมสหชาตา ปุนพฺภวํเทติฯ กมฺมสหายภูตา อกมฺมสหชา ตาปุนพฺภวํ สํวเตฺตตีติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน อิมมตฺถํ อนุปธาเรตฺวา อิมาย ปาฬิยา ตสฺส วิสุํ เอกนฺตกมฺมปถภาวํ มญฺญนฺติฯ ยํ ปน โกฏฺฐาสโต ปญฺจปิ กมฺมปถาเอวาติ อฏฺฐกถาวากฺยํฯ ตตฺถ เอวสเทฺทน เตสํ เจตนาธมฺมตฺตา ฌานาทิโกฏฺฐาสิกตฺตํ นิวเตฺตติฯ เจตนา หิ กมฺมปถํ ปตฺตาปิ อปตฺตาปิ โกฏฺฐาสโต กมฺม ปถโกฏฺฐาสิกาเอว โหตีติฯ เตเนว มูลฏีกายํ กมฺมปถา เอวาติ กมฺมปถโกฏฺฐาสิกาเอวาติ วุตฺตํฯ อนุฏีกายญฺจ กมฺม ปถโกฏฺฐาสิกาเอวฯ น ฌานาทิโกฏฺฐาสิกาติ วุตฺตํฯ เกจิปน อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา อิมินา วาเกฺยน ตสฺส วิสุํ กมฺมปถภาวํ วทนฺติฯ

ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายํ ปน สเพฺพนสพฺพํ ตสฺส กมฺมปถภาโว ปฏิกฺขิโตฺตเยว, ตตฺถ หิ ปุริมานํ จตุนฺนํ กายกมฺมาทิภาวญฺจ กมฺมปถภาวญฺจ วิสุํ วตฺวา สุราปานํปตฺวา กายกมฺมเมวาติ วุตฺตํฯ เอเตน วจีกมฺมภาวญฺจ กมฺมปถภาวญฺจ ปฏิกฺขิปตีติฯ ธาตุสํยุตฺตฏฺฐกถา ยญฺจ ปฏิกฺขิโตฺตฯ ยถาห-ตตียํปญฺจกมฺมวเสน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ จตุตฺถํ สตฺตกมฺมปถวเสน ปญฺจมํ ทส กมฺมปถวเสนาติฯ ตตฺถ หิ ตตีเย สุราปานมิสฺสกตฺตา ปญฺจกมฺมวเสน อิเจฺจว วุตฺตํฯ น ปญฺจกมฺมปถวเสนาติฯ เอตาสุปิจ ปฏิสนฺธิชนเน อเนกนฺติ กตฺตาเอว ปฏิกฺขิโตฺตติ น นสกฺกา วตฺตุํ เอวญฺหิ สติ สพฺพา ปาฬิฏฺฐกถาฏีกาโย สํสนฺทิตา โหนฺตีติฯ **กายกมฺม**นฺติ เอตฺถ กาโย ติวิโธ สสมฺภารกาโย ปสาทกาโย โจปนกาโยติฯ อิธ กายวิญฺญตฺติสงฺขาโต โจปนกาโย อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต**ติฯ โจปนกาโย หิ กทาจิ กายเงฺคน อตฺตโนอธิปฺปายํ ปรสฺส วิญฺญา ปนตฺถายปิ กรียตีติ กายวิญฺญตฺตีติ วุจฺจตีติฯ โส เยวจ กมฺมานํ ปวตฺติมุขตฺตา ทฺวารนฺติ กายทฺวารํฯ ตสฺมิญฺหิ เตน เตน อุปกฺกม กิเจฺจน ปวตฺตมาเนเอว ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทาทิกิจฺจสิทฺธิโต ตํชน กสฺส เจตนาธมฺมสฺส อายูหน กิจฺจนิพฺพตฺติจ กายกมฺมนาม ลาโภจ โหตีติฯ ตสฺมิํ กายทฺวาเรฯ เอตฺถจ ยสฺมาสพฺพานิปิ กมฺมานิ ปุพฺพงฺคมภูเตน สมฺปยุตฺตมเนน วินา นสิชฺฌนฺติฯ มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมาฯ มโนเสฏฺฐา มโนมยาติ หิ วุตฺตํฯ ธมฺมาติ เจตฺถ สุจริตทุจฺจริตธมฺมา วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา มโนทฺวารํ สพฺพกมฺมสาธารณตฺตา กมฺมา

นิ วิเสเสตุํ นสโกฺกติฯ อสาธารณภูตา ปน กายวจีโย เอว สโกนฺติฯ ยสฺมาจ ปุริมานิ สตฺตวิธานิ กมฺมานิ เกวลํ มโนมเตฺตน นสิชฺฌนฺติฯ ตํสมุฏฺฐิเตหิ ปน กาย วจีปโยเคหิ เอว สิชฺฌนฺติฯ ตสฺมา เตเอว เตสํ กมฺมานํ ปวตฺติมุขสงฺขฺยํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ **กายทฺวาเร**ติฯ ปรโต **วจีทฺวาเร**ติ จฯ

ยสฺมา ปน กายทฺวาเร วุตฺติโต กายกมฺมํ นามฯ วจีทฺวาเร วุตฺติโต วจีกมฺมํนามาติ เอตฺตกมเตฺต วุเตฺต ปาณาติปาตาทีนิ ตีณิ กายกมฺมํนามฯ มุสาวาทาทีนิ จตฺตาริ วจีกมฺมํนามาติ เอวํ ทฺวาเรน กมฺมานํ นามววตฺถานํ อสิทฺธํ สิยาฯ กถํฯ ยทา หิ ปุริมานิ เทฺว อาณตฺติวเสน อปฺปเกน วจีทฺวาเร ภิชฺฌนฺติฯ ตทา ตานิ กายกมฺมนฺติ นามํ ชเหยฺยุํฯ วจีกมฺมนฺติ สงฺขฺยํ คเจฺฉยฺยุํ กสฺมา วจีทฺวาเร วุตฺติโต วจีกมฺมํนามาติ วุตฺตตฺตาฯ เทฺววา เนสํ นามานิ ภเวยฺยุํฯ อุภยทฺวาเรสุปิ สนฺทิสฺสนโตฯ ยทาปน มชฺฌิมานิ จตฺตาริ หตฺถมุฏฺฐาทิวเสน อปฺปเกน กายทฺวาเร สิชฺฌนฺติฯ ตทา ตานิปิ วจีกมฺมนฺติ นามํ ชเหยฺยุํฯ กายกมฺมนฺติ สงฺขฺยํ คเจฺฉยฺยุํฯ กสฺมา กายทฺวาเร วุตฺติโต กายกมฺมํนามาติ วุตฺตตฺตาฯ เทฺววา เนสํ นามานิ ภเวยฺยุํฯ อุภยทฺวาเรสุปิ สนฺทิสฺสนโตฯ เอวญฺจสติ ปาณาติปาโตฯลฯ มิจฺฉาจาโรเจติ กายกมฺมํนามาติ อิทํ ววตฺถานเมว นิรตฺถกํ สิยาฯ ตถา ปรโต มุสาวาโทฯลฯ ปฺปลาโปเจติ วจีกมฺมํนามาติฯ **พาหุลฺลวุตฺติโต**ติ วุเตฺตปน เอกเมเกน พาหุลฺลสเทฺทน ฉพฺพิธานิ ตานิ วชฺชานิ วเชฺชตฺวา วุตฺตปฺปการํ ทฺวาเรน กมฺมววตฺถานํ สิทฺธํ ภวติฯ ยถา วนจรโก สงฺคามาวจโรติฯ

มโนกมฺมานิ ปน ทฺวารนฺตเรสุ จรนฺตานิปิ จรณมตฺตานิ เอว โหนฺติฯ น ทฺวารนฺตรานิ เตสํ กมฺมสิทฺธิยา องฺคํ โหนฺติฯ ตสฺมา ตานิ วิสุํ กตานีติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปน กายทฺวารสฺส กาโยติ นามํ อเนเกสุ สุตฺตสหเสฺสสุ สยเมว สิทฺธํ ปากฏญฺจฯ ตถา วจีทฺวารสฺส วาจาติ นามํฯ กุสลากุสล ชวนจิตฺตสงฺขาตสฺส มโนทฺวารสฺสจ มโนติ นามํฯ ตสฺมา สพฺพตฺถ กายทฺวารํ วจีทฺวารํ มโนทฺวารนฺติ วุเตฺต กเมฺมน ทฺวารสฺส ววตฺถาน กิจฺจํนาม นตฺถิฯ ยตฺถ ปน กายกมฺมทฺวารํ วจีกมฺมทฺวารํ มโนกมฺมทฺวารนฺติ อาคตํฯ ตเตฺถว ทฺวารกถาทีสุ กเมฺมน ทฺวารววตฺถานํปิ วิสุํ วตฺตพฺพํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๑๕๓] เอเตน ยํ วุตฺตํ **วิภาวนิยํ**

“กายกมฺมสฺสจ ปวตฺติมุขภูตํ กายทฺวารนฺติ วุจฺจตีติ”ฯ ตํ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

[๑๕๔] ยญฺจ **ตตฺถ**

“ตถา มุสาวาทาทิํ กายวิกาเรน กโรนฺตสฺส วจีกมฺมํ กายทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ กเมฺมน ทฺวารววตฺถานํปิ นสิยาติ” วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

น หิ กายวิกาเรน กรียมานํ วจีกมฺมํ กายทฺวาเร ปวตฺตมานํปิ ตสฺส ทฺวารสฺส นามํ ภินฺทิตุํวา อตฺตโน นามํ ทาตุํวา สโกฺกติฯ สภาว สิทฺธตฺตา ตสฺส นามสฺสาติฯ

[๑๕๕] เอเตเนว ยญฺจ **ตตฺถ**

วุตฺตํ “ตถา กายกมฺมเมว เยภุเยฺยน กายทฺวาเร ปวตฺตติฯ น อิตรานิฯ ตสฺมา กายกมฺมสฺส เยภุเยฺยน เอเตฺถว ปวตฺตนโต กายกมฺมทฺวารภาโว สิโทฺธฯ พฺราหฺมณคามาทีนํ พฺราหฺมณคามาทิ ภาโววิยาติ”ฯ ตํปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

น หิ กายกมฺมทฺวารนฺติ นามํ อิธ วุตฺตํ อตฺถีติฯ [กายกมฺมํ]

๑๔๙. มุสาติ อภูตเตฺถ นิปาโตฯ มุสา วทนฺติ เอเตนาติ **มุสาวาโท**ฯ วิสติ ปเรสํ อญฺญมญฺญสโมฺมทภาวสงฺขาตํ สามคฺคิรสํ สํจุเณฺณติ ปริภินฺทติ มิถุ เภทํ กโรติ เอตายาติ ปิสุณาฯ อตฺตโน ปิยภาวํ ปเรสญฺจ มิตฺตสุญฺญภาวํ กโรติ เอตายาติวา ปิสุณาฯ นิรุตฺตินเยนฯ วทนฺติ เอตายาติ วาจาฯ ปิสุณาจ สา วาจาจาติ **ปิสุณวาจา**ฯ เยน สุยฺยติ, ตสฺส หทยํ ผรมานา อุสติ ทหตีติ ผรุสาฯ ผรุสาจ สา วาจาจาติ **ผรุสวาจา**ฯ สาธุชเนหิ อธิคนฺตพฺพํ สํสุขํ หิตญฺจ ผลติ วิสรติ วินาเสติ หิตสุขมคฺคํ ภินฺทตีติ สมฺผํฯ ตํวา ผลติ ภิชฺชติ เอเตนาติ สมฺผํฯ อตฺถธมฺมาปคตสฺส ปฏิภาณจิตฺตสฺส ภารตยุทฺธสีตาหรณา ทิกสฺส วาจา วตฺถุมตฺตเสฺสตํ นามํฯ ยตฺถ ทิฏฺฐธมฺมหิตพุทฺธิยาวา สมฺปรายิก หิตพุทฺธิยาวา อุปายทีปกํ กิญฺจิ อตฺถธมฺม วินยปทํ นตฺถิฯ สมฺผํ ปลปนฺติปกาเรน กถยนฺติ เอเตนาติ **สปฺผปฺปลาโป**ฯ ตตฺถ ปรสฺสวิสํ วาทนปุเรกฺขาเรน วิสํ วาทก กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา มุสาวาโทฯ โส ปรสฺส อตฺถภญฺชนโกว กมฺมปถเภโทฯ อิตโร กมฺมเมวฯ เอตฺถ จ กมฺม ปโถติ ปฏิสนฺธิชนกานํ กมฺมานํ อุฏฺฐานมุขมโคฺค วุจฺจติฯ ยถา หิ รชานํ อุฏฺฐานปเทโส รชปโถติ วุจฺจติฯ ตถา โลเก สนฺทิสฺสมาเนสุ สตฺตานํ กายวจีจิตฺตาภิสงฺขรณกิเจฺจสุเยหิ กิเจฺจหิ ปฏิสนฺธิชนกานิ กมฺมานิ อุฏฺฐหนฺติฯ เยสุวา กิเจฺจสุ ตานิ อุฏฺฐหนฺติ ปวตฺตนฺติฯ ตานิ กายวจีจิตฺตา ภิสงฺขรณกิจฺจานิ ปฏิสนฺธิชนกานํ กมฺมานํ อุฏฺฐานมุขมคฺคตฺตา กมฺมปโถติ วุจฺจนฺติฯ กตมานิ ปน ตานีติฯ องฺคสมฺปนฺนานิ อกุสเลสุ ปาณฆาต กิจฺจาทีนิ กุสเลสุ ตพฺพิรมณกิจฺจาทีนิ ทสวิธานิ กิจฺจานีติฯ กมฺมานิเยว สุคติทุคฺคตีนํ ตทุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขานญฺจ ปถภูตตฺตา กมฺมปโถนามาติปิ วทนฺติฯ

ปรสฺส เภทปุเรกฺขาเรน เภทกกายคจีปโยคสมุฏฺฐา ปิกา สํกิลิฏฺฐเจตนา ปิสุณาวาจาฯ สาปิ ปเร ภิเนฺนเยว กมฺมปถเภโทฯ อภิเนฺน กมฺมเมวฯ ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกาย วจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา ทุฏฺฐเจตนา ผรุสวาจาฯ เอตฺถจ มรนฺติ สตฺตา, มรณมตฺตํวา ทุกฺขํ นิคจฺฉนฺติ เอตสฺมึ ฆฏฺฏิยมาเนติ มมฺมํฯ ทุฏฺฐวโณฯ มมฺมํ ฉินฺทติ ภินฺทติ ฆเฏฺฏตีติ มมฺมเจฺฉทโกฯ วณฆฏฺฏนปโยโคฯ อิธ ปน มมฺมํวิยาติ มมฺมํฯ ชาติอาทีสุ ทสสุ อโกฺกสวตฺถูสุ ยํกิญฺจิฯ มมฺมเจฺฉทโกติ ชาติอาทีสุ ฆฏฺฏน วเสน ปวโตฺต ผรุส กายวจี ปโยโคฯ อย มโตฺถ สีลกฺขนฺธ ฏีกา วเสน เวทิตโพฺพฯ อถวาฯ มมายตีติ มโนฯ มิโตฺตฯ มมสฺส ภาโว มมฺมํฯ เมตฺตาจิตฺตํฯ มมฺมํ ฉินฺทตีติ มมฺมเจฺฉทโกฯ อยํปิ อโกฺกสิตพฺพสฺส สมฺมุขาเอว กมฺมปถเภโทติ เกจิฯ ปรมฺมุขาปีติ อปเรฯ ยถา ปน ปรํ อโกฺกสิตฺวา ขมาเปนฺตสฺส ขมาปนกมฺมํ ปรสฺส ทูเร ฐิตสฺสปิ มตสฺสปิ สมฺปชฺชติฯ เอวํ อโกฺกสนกมฺมํปีติ ทีฆมชฺฌิมฏีกาการา อิจฺฉนฺติฯ อโกฺกสาธิปฺปาเยน จณฺฑา มหึสี ตํ อนุพนฺธตูติวา โจรา ตํ ขณฺฑา ขณฺฑิกํ กโรนฺตูติวา มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธาติวา เอว มาทินา นเยน ปรํ อภิสปนฺตสฺสปิ กมฺมปถเภโท โหติเยวาติจ วทนฺติฯ

อนตฺถวิญฺญาปน กายวจีปโยค สมุฏฺฐาปิกา ปาปเจตนา สมฺผปฺปลาโปฯ โสปิ ภารต ยุทฺธ สีตาหรณาทิเกสุ ปฏิภาณจิเตฺตสุ วาจาวตฺถุมเตฺตสุเอว กมฺมปถเภโทฯ โสจโข ปเร ตํ อนตฺถํ สจฺจโต คณฺหเนฺตเยวฯ อคณฺหเนฺต ปน กมฺมเมวฯ ตถา ราชกถาทีสุ ทฺวตฺตึส ติรจฺฉาน กถาปเภเทสุปิ กมฺมเมวฯ ตญฺจ โข ตทสฺสาทวเสน กเถนฺตเสฺสวฯ อตฺถธมฺมวินยนิสฺสิตํ กตฺวา กเถนฺตสฺส ปน สพฺพํปิ สตฺถกเมว โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **วจีกมฺมน**ฺติ เอตฺถ วจีติ วาจาเยวฯ สา จตุพฺพิธา สทฺทวาจา วิรติวาจา เจตนาวาจา โจปนวาจาติฯ อิธ ปน สทฺทสหิตา วจีวิญฺญตฺติ สงฺขาตา โจปน วาจา อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต**ติฯ โจปนวาจา หิ กทาจิ วาจเงฺคน อตฺตโน อธิปฺปายํ ปรสฺส วิญฺญาปนตฺถายปิ กรียตีติ วจีวิญฺญตฺตีติ วุจฺจตีติฯ สาเยวจ

กมฺมานํ ปวตฺติ มุขตฺตา ทฺวารนฺติ วจีทฺวารํฯ ตาย หิ ตํตํวจีปโยคกิเจฺจน ปวตฺตมานาย เอว วิสํวาทนาทิกิจฺจสิทฺธิโต ตํสมุฏฺฐาปกสฺส เจตนาธมฺมสฺส อายูหนกฺริยานิพฺพตฺติจ วจีกมฺมนามลาโภจ โหตีติฯ ตสฺมึ วจีทฺวาเรฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ กายกเมฺม วุตฺตเมวาติฯ [วจีกมฺมํ]

๑๕๐. อภิชฺฌายนฺติ อสฺสาทมเตฺต อฏฺฐตฺวา ปรภณฺฑสฺส อตฺตโน ปริณามนวเสน อติเรกตรํ ฌายนฺติ นิชฺฌายนฺติ เอตายาติ **อภิชฺฌา**ฯ พฺยาปาเทนฺติ ปรสเตฺต วินาสํ อาปเนฺน กตฺวา จิเนฺตนฺติ เอเตนาติ **พฺยาปาโทฯ มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ เอตฺถ มิจฺฉาติ วิปรีตเตฺถ นิปาโตฯ อตฺถิทินฺนนฺติอาทินยปวตฺตํ สพฺพํ สปฺปุริส มคฺคํ สปฺปุริสปญฺญตฺตํ ภินฺทิตฺวา นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินเยน ตพฺพิปรี ตโต ปสฺสนฺติ เอตายาติ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ ตตฺถ ปรสนฺตกํ ทิสฺวา เกวลํ อสฺสาทนาภินนฺทนรชฺชนมเตฺตสุ อฏฺฐตฺวา อโหวต อิทํ มมสฺสาติ เอวํ อตฺตโน กตฺวา จิเตฺตน ปริณาเมนฺตเสฺสว อภิชฺฌากมฺมปถเภโท โหติฯ ปรสนฺตกภาเวเยว ถเปตฺวา ลาภาวติเมฯ เย อีทิสํ ปริภุญฺชนฺติฯ อโหวตาหํปิ ตาวกาลิกํ ปริภุเญฺชยฺยํฯ ยาจิตฺวาวา กิณิตฺวาวา อตฺตโน กเรยฺยํฯ อญฺญํวา อีทิสํ ลเภยฺยนฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตสฺส กมฺมเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐกถาสุ ปรภณฺฑาวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติฯ ยาว น อโหวต อิทํ มมสฺสาติ อตฺตโน ปริณาเมตีติฯ อนฺตมโส ฌํสมกสาทิเกปิ อารพฺภ อิเม นสฺสนฺตุ วินสฺสนฺตุฯ อโหวติเมนเสฺสยฺยุํ วินเสฺสยฺยุํฯ อวฑฺฒิตาววา ภเวยฺยุํ จิรํวา นติเฏฺฐยฺยุํฯ กทาววา นสฺสนฺติ วินสฺสนฺตีติ เอวํ ปร สตฺตสฺส ขนฺธชีววินาสํ จิเนฺตนฺตเสฺสว พฺยาปาโทฯ อิตโร กมฺมเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติฯ ยาว น อโหวตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินาเสยฺยาติ ตสฺส วินาสํ จิเนฺตตีติฯ กมฺมสฺสวา กมฺมวิปากสฺสวา สพฺพโส ปฏิพาหิกา นตฺถิกาเห ตุกากฺริยวเสน ติวิธา นิยต มิจฺฉาทิฏฺฐิเอว กมฺมปถเภโทฯ ทสวตฺถุกมิจฺฉาทิฏฺฐิ ปนนตฺถิกทิฏฺฐิปเภทาเอวฯ สพฺพณฺณุเทสนํ ปฏิพาหิตฺวา ปวตฺตา อริฏฺฐกณฺฏกาทีนํ ทิฏฺฐิโยปิกมฺมปถาเอวาติ วทนฺติฯ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิวา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิวากมฺมเมวาติฯ

นิยตาติ เจตฺถ ยถา ตีณิ ลกฺขณานิ ยตฺตกํ ปสฺสิตฺวา สทฺธาธิโมเกฺขน สนฺนิฏฺฐานํ คจฺฉนฺตสฺส จิตฺตุปฺปาโท อตฺตโน อนนฺตรํ ผลทานนิยเมน นิยโต โหติฯ ตตฺตกํ ปสฺสโนฺต กุสเลสุ ธเมฺมสุ นิยามํ โอกฺกมตีติ วุโตฺตฯ ตถาทิฏฺฐิฏฺฐา นานิ การณ ปฏิรูปกานิ ยตฺตกํ ปสฺสิตฺวา มิจฺฉาธิโมเกฺขน สนฺนิฏฺฐานํ คจฺฉนฺตสฺส จิตฺตุปฺปาโทจฺติอนนฺตเรผลทานนิยเมน นิยโตโหติฯ ตตฺตกํ ปสฺสิตฺวา สนฺนิฏฺฐานํ คจฺฉโนฺต อกุสเลสุ ธเมฺมสุ นิยามํ โอกฺกมติ, อเตกิโจฺฉนาม โหติฯ ตถา ปน อปสฺสิตฺวา เกวลํ มิจฺฉาธิโมกฺขมเตฺตน เอวเมว ภวิสฺสตีติ สนฺนิฏฺฐานํ คนฺตฺวา สกํ อาจริยกํ สมยํ ปคฺคณฺหิตฺวา ฐิโต อเตกิโจฺฉนาม นโหติฯ กสฺมา, ผลทาน นิยมาภาวาติฯ อยญฺจ อโตฺถ มิจฺฉตฺตตฺติเกน ทีเปตโพฺพฯ ตตฺถ หิ ผลทาน นิยมวเสเนว อุภินฺนํปิ สมฺมตฺตมิจฺฉตฺตธมฺมานํ นิยตสญฺญาปฏิลาโภ อฏฺฐกถายํ วุโตฺตติฯ สุตฺตนฺตสํวณฺณนาสุ ปนคหณนิยมวเสนาปิ ตสฺสา นิยตภาโว วุโตฺตติฯ

อญฺญตฺราปิวิญฺญตฺติยาติ วิญฺญตฺติทฺวเยน วินาปิฯ วิญฺญตฺติทฺวยํ อสมุฏฺฐาเปตฺวาปีติ อโตฺถฯ อปิสเทฺทน ปน วิญฺญตฺติทฺวเยน สหาปีติ ทเสฺสติฯ อิมานิ หิ ตีณิ กมฺมานิ ยทา กายงฺควา จงฺคานิ อโจเปตฺวา มนสฺมึเอว สิชฺฌนฺติฯ ตทาวิญฺญตฺติยา วินาว ปวตฺตนฺติฯ ยทา ปน ตานิ โจเปตฺวา กายวจีทฺวาเรสุ สิชฺฌนฺติ, ตทา วิญฺญตฺติยา สเหว ปวตฺตนฺตีติฯ เอเตน อิเมสํ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ ปวตฺตึ ทีเปติฯ เอวํสเนฺตปิ อิมานิ มโนทฺวาเรเอว พหุลํ ปวตฺตนฺติฯ กายวจีทฺวาเรสุ ปน อปฺปกเมว ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ **มนสฺมึเยวพาหุลฺลวุตฺติโต**ติฯ ตตฺถ มนสฺมึ เยวาติ กุสลา กุสลชวนจิตฺตสงฺขาเต มโนทฺวาเรเอวฯ เอเตน ปุริเมสุปิ กายทฺวาเร วจีทฺวาเรติ ปเทสุ เอวสทฺทสมฺภโว ทีปิโต โหติฯ เอวญฺหิ สติ ตตฺถปิ ทฺวาเรน กมฺมววตฺถานํ สุฏฺฐุตรํ อุปปนฺนํ

โหตีติฯ อิตรถา อุปลกฺขณาทิวเสน อตฺถนฺตรปสงฺโคปิ สิยาติฯ อปิจ, อิธ เอวสทฺเทน อยํปิ วิเสสโตฺถ ทีปิโต โหติฯ ปาณวธาทีสุ หิ วธามิ นํ อวหรามิ น นฺติอาทินา สํวิธานากาเรน ปวตฺตา เจตยิตกฺริยาเอว ปธานํ โหติฯ สาจ กายวจีปโยเคหิ วินา นสิชฺฌติฯ ตสฺมา เตสุ กาย วจีปโยคา กมฺมสิทฺธิยา เอกํ องฺคํ โหนฺติฯ ตํ สหชาตาจ อภิชฺฌาทโย เจตนาปกฺขิกาเอว หุตฺวา อโพฺพหาริกตฺตํ คจฺฉนฺติฯ ปรภณฺฑา ภิชฺฌายนาทีสุ ปน อภิชฺฌาทีนํ อตฺตปธานานํ กายวจีทฺวาเรสุ ปวตฺตานํปิ กาย วจีปโยคากมฺมสิทฺธิยา องฺคเมว นโหนฺติฯ ตถา จินฺตาปวตฺติ มเตฺตเนว ตตฺถ กมฺมสิทฺธิโตฯ อิติ อิเมสุ กเมฺมสุ กาย วจีทฺวารานํ สเพฺพนสพฺพํ องฺคภาวปฏิกฺขิปนตฺถํ มนสฺมึ เยวาติ เอว คหณํ อิเธว กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ ปน ทฺวาเรสุ ปวตฺติมตฺตสพฺภาวํ สนฺธาย พาหุลฺลสโทฺทปิ อิธ คหิโตติฯ

[๑๕๖] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ''วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปก จิตฺตสมฺปยุตฺตาเจตฺถ อภิชฺฌาทโย เจตนาปกฺขิกาว โหนฺตีติ'' วุตฺตํฯ ตํ อิธ น ยุชฺชติฯ

น หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกจิตฺตสมฺปยุตฺตาปิ เกวลํ มโนกมฺม กิจฺจวิเสเสน ปวตฺตมานา อภิชฺฌาทโย เจตนาปกฺขิกา โหนฺติฯ เจตนาเอว ปน อภิชฺฌาทิปกฺขิกา โหตีติฯ [มโนกมฺมํ]

๑๕๑. เอตฺถ จ ทสนฺนํปิ อิเมสํ กมฺมปถานํ ปุพฺพาปรเจตนาโย ปฏิสนฺธิอากฑฺฒเน อเนกนฺติกปกฺขํ คตาติ ปฏิสมฺภิทา มคฺคฏฺฐกายํ วุตฺตาฯ ตสฺมา ตาปิ อิมํ สตฺตํ มาเรสฺสามิ อิมํ ภณฺฑํ อทินฺนํ อาทิยิสฺสามีติอาทินา นเยน อาทิโต ปฏฺฐาย ปวตฺตา พลวปจฺจเย ลทฺธา ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒนฺติฯ อลทฺธา นากฑฺฒนฺตีติ ยุตฺตาฯ ยานิ ปน กุสลากุสลานิ กมฺมปถเภทํ อปฺปตฺตานิ โหนฺติฯ ตานิ กายทฺวาเร ทิสฺสมานานิ กายกมฺมานินาม โหนฺติฯ วจีทฺวาเร ทิสฺสมานานิ วจีกมฺมานินามฯ สุเทฺธ มโนทฺวาเร ทิสฺสมานานิ มโนกมฺมานินามาติ เวทิตพฺพานีติฯ **โทสมูเลนา**ติ โทสสงฺขาตมูเลน โทสมูลกจิเตฺตนาติ ทฺวิธา อโตฺถฯ ตตฺถ ปุริโม พฺยาปาทวเชฺชหิ ทฺวีหิ ยุชฺชติ, ปจฺฉิโม ตีหิปิฯ **โลภมูเลนา**ติ เอตฺถ เอสนโยฯ ตตฺถาปิติ ปุริโม อภิชฺฌาวเชฺชหิ ทฺวีหิ ยุชฺชติฯ ปจฺฉิโม ตีหีติฯ **ทฺวีหิ มูเลหี**ติ กทาจิ โทสมูเลน กทาจิ โลภมูเลนาติ เอวํ ทฺวีหิ มูเลหิ สมฺภวนฺติฯ โมโห ปน สพฺพสาธารณตฺตา วิเสสกโร น โหตีติ อิธ น คหิโตฯ

[๑๕๗] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ''นิธิปาฐกปมาณโต ทุฏฺฐนิคฺคหตฺถํ ปรสนฺตกํ หรนฺตานํ ราชูนํ พฺราหฺมณานญฺจ สพฺพมิทํ พฺราหฺมณานํ ราชูหิ ทินฺนํฯ เตสํ ปน สพฺพทุพฺพลภาเวน อเญฺญ ภุญฺชนฺติฯ อตฺตสนฺตกเมว พฺราหฺมณา ปริภุญฺชนฺตีติ เอวมาทีนิ วตฺวา สกสญฺญาย เอว ยํกิญฺจิ หรนฺตานํ กมฺมผลสมฺพนฺธาปวาทีนญฺจ โมหมูเลนา''ติ วุตฺตํฯ ตํ อิธ น ยุชฺชติฯ

สหชาตมูลญฺหิ อิธ อธิเปฺปตํ อสาธารณภูตญฺจฯ เตสญฺจ ตถาหรนฺตานํ หรณํ หรณกาเล กทาจิโทสมูเลน กทาจิ โลภมูเลนาติ เอวํ ทฺวีหิ มูเลหิ เอว สมฺภวตีติฯ โย ปน โมโห มหาสมฺมตาทีนํธมฺมิกราชูนํ กาเล ปวตฺตํ โปราณก นิธิสตฺถํ ถเปตฺวา ปจฺฉา อธมฺมิกานํราชูนํ กาเล ปวเตฺตสุ เยภุเยฺยน อธมฺมิเกสุ ธมฺมสตฺถ ราชสตฺถ สงฺขาเตสุ นิธิปาเฐสุ ธมฺมิกสญฺญีนํ ราชูนํ อุปฺปโนฺนฯ โยจ ราชูนํ อภิเสกกาเล ทินฺนเญฺญวสมณพฺราหฺมณานํติณกโฎฺฐทกนฺติ วจนํ อุปาทาย สพฺพมิทํ พฺราหฺมณานํ ราชูหิ ทินฺนนฺติ เอวํ สญฺญีนํ พฺราหฺมณานํ อุปฺปโนฺนฯ

โยจ นตฺถิ สุกต ทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติ เอวํ ทิฏฺฐิกานํ กมฺมผลสมฺพนฺธา ปวาทีนํ อุปฺปนฺนฯ โสสโพฺพปิ อุปนิสฺสยโมโห นาม โหติฯ โส อิธ นาธิเปฺปโตฯ อิตรถา โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายฯ โทโส นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายฯ โมโห นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายาติ วจนโต สเพฺพปิ อกุสลกมฺม ปถาติ มูลกาเอว อิธ วตฺตพฺพา สิยุนฺติฯ เอวํปเนตฺถ วตฺตพฺพํ สิยา, กเมฺมสุจ กมฺมผเลสุจ สณฺชาตกงฺขานํ ชนานํ กงฺขา ปริยุฏฺฐาน จิเตฺตนสเหวตทนุรูปานิอทินฺนาทานาทีนิ จตฺตาริกมฺมานิ กโรนฺตานํ ตานิ กมฺมานิ สุเทฺธน โมหมูเลน ชายนฺตีติฯ เอวญฺหิ สติ ปรโต วิจิกิจฺฉา เจตนาย ปฏิสนฺธิชนเกสุ คหณํปิ อุปปนฺนํ โหตีติฯ [อกุสลกมฺมํ]ฯ

๑๕๒. **กามาวจรกุสลํปิ กายทฺวาเร ปวตฺตํ กาย กมฺม**นฺติ เอตฺถ เทฺว ปริยายา เวทิตพฺพาฯ กถํ, วกฺขมาเนสุ หิ ปุญฺญกฺริยวตฺถูสุ ยํกิญฺจิ ปุญฺญกฺริยวตฺถุํ กายงฺคํ โจเปตฺวา ปวตฺติตํ กายกมฺมํ นามฯ วาจงฺคํ โจเปตฺวา ปวตฺติตํ วจีกมฺมํ นามฯ กายงฺค วาจงฺคานิ อโจเปตฺวา มโนทฺวาเรเอว ปวตฺติตํ มโนกมฺมํ นามาติ อยเมโก ปริยาโยฯ อยํ ปน เมตฺตํ กายกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ สพฺรหฺมจารีสุ อาวิเจว รโห จฯ เมตฺตํ วจีกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ สพฺรหฺมจารีสุ อาวิเจว รโหจฯ เมตฺตํ มโนกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติ สพฺรหฺมจารีสุ อาวิเจว รโหจาติจฯ สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตํฯ สพฺพํ วจีกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตํฯ สพฺพํ มโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตนฺติ จฯ

ปทกฺขิณํ กายกมฺมํ, วาจากมฺมํ ปทกฺขิณํ;
ปทกฺขิณํ มโนกมฺมํ, ปณีหิเต ปทกฺขิเณ ติจฯ

เอวมาทีสุ สุตฺตปเทสุ อาคโตฯ อปิจ, อฏฺฐสาลินิยํ สกลาย นวกมฺมทฺวารกถาย อยมโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ ตตฺถ หิ ทานมยํปิ กายวจี มโนกมฺมวเสน ติธา วิภตฺตํฯ ตถา สีลมยํ ภาวนามยญฺจาติฯ ยสฺมิํ ปน ทุสฺสิเลฺย ปวตฺตมาเน กาโย อปริสุโทฺธ โหติฯ กายสํวโร ภิชฺชติฯ ยํ ปน กุสลํ ปวตฺตมานํ ตทงฺคปหานาทิวเสน ตํ ทุสฺสิลฺยํ ปชหิตฺวา กายทฺวารํ โสธยมานํ กายสํวรํ ปูรยมานํ ปวตฺตติฯ ตํ กายโจปน รหิตํปิ กายงฺค สํวรณ กิจฺจตฺตา กิจฺจสีเสน กายทฺวาเร ปวตฺตํ กายกมฺมํนามฯ กายสุจริตนฺติปิ วุจฺจติฯ เอตฺถจ ตํ ทุสฺสิลฺยํ ปชหิตฺวาติ ยสฺมิํ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน ปาณฆาตาทิกํ กายทุสฺสิลฺยํ อุปฺปเชฺชยฺยฯ ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานวเสน ตํ กายทุสฺสิลฺยํ ปชหิตฺวาฯ กายทฺวารํ โสธ ยมานนฺติ ยสฺมิํ ทุสฺสิเลฺย อุปฺปชฺชมาเน กายงฺคํ อสุทฺธํ โหติฯ ตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานวเสน กายทฺวารํ โสธยมานํฯ กายสํวรํ ปูรยมานนฺติ สยํ กายงฺคสํวรณกิจฺจสมฺปาทเนน กายสํวรํ ปูเรนฺตนฺติ อโตฺถฯ วจีกเมฺมปิ เอเสว นโยฯ อวเยสํ ปน สพฺพํปิ กลฺยาณกมฺมํ ตีสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตํปิ มโนทฺวารํเอว โสธยมานํ มโนสํวรํเอว ปูรยมานํ ปวตฺตตีติ มโนทฺวาเร ปวตฺตํ มโนกมฺมํนามฯ มโนสุจริตนฺติปิ วุจฺจติฯ อยเมโก ปริยาโยฯ อยํ ปน อเนกสเตสุ กมฺมปถสุเตฺตสุ อาคโตฯ อปิจ, อฏฺฐสาลินิยํ สกลาย ทฺวารกถาก อยมโตฺถ ทีเปตโพฺพติฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุ ปริยาเยสุ สตฺตุสาสเน กลฺยาณธมฺมปูรณํนาม ยาว เทว ปาปธมฺมปหานตฺถาย เอว โหตีติ ปจฺฉิโมเยว ปธานนฺติ เวทิตโพฺพติฯ ทิยฺยติ เอเตนาติ **ทานํ**ฯ วตฺถุปริจฺจาคเจตนาฯ สีลยตีติ **สีลํ**ฯ กาย วจีกมฺมานิ สาวชฺชานิ นีวาเรตฺวา อนวชฺชานิ สุสมาหิตานิ กตฺวา สมฺมาทหติ ถเปติ, อุปริเม กุสลธเมฺมจ อุปธาเรติฯ เตสํ ปติฏฺฐา หุตฺวา ธาเรตีติ อโตฺถฯ ภาเวนฺติ เอตายาติ ***ภาวนา***ฯ อธิกุสลธเมฺม อนุปฺปเนฺนวา อุปฺปาเทนฺติ อุปฺปเนฺนวา วเฑฺฒนฺตีติ อโตฺถฯ อปจายนฺติ เอเตนาติ **อปจายนํ**ฯ ปูเชนฺติ กายวาจาหิ อตฺตานํ นีจวุตฺติํ ทเสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

วิเสเสน อาวรนฺติ อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตีติ พฺยาวฏฺฐานํ ภาโว กมฺมํวา **เวยฺยาวจฺจํ**ฯ ปชฺชิตฺถาติ ปตฺติฯ อตฺตนิ ลทฺธปุญฺญโกฏฺฐาสสฺส นามํฯ ปาปียตีติวา ปตฺติฯ ปเรหิ อนุโมทเนฺตหิ ลทฺธพฺพสฺส ปุญฺญานิสนฺทเสฺสตํ นามํฯ ปตฺตึ ททนฺติ เอเตนาติ **ปตฺติทานํ**ฯ ตเทว ปเรหิ ทินฺนํ อนุโมทนฺติฯ สาธุการํ ททนฺติ เอเตนาติ **ปตฺตานุโมทนํ**ฯ ธมฺมํ สุณนฺติ เอเตนาติ **ธมฺมสวนํ**ฯ ธมฺมํ เทเสนฺติ เอตายาติ **ธมฺมเทสนา**ฯ อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐํ, อตฺถิ หุตํ, อตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโกติอาทินา ทสวตฺถุกํ สมฺมาทิฏฺฐึ อุชุํ กโรนฺติ เอเตนาติ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ**ฯ สพฺพานิ ปน ตานิ ปุเนนฺติ จิตฺตสนฺตานํ โสเธนฺติ เอเตหีติ ปุญฺญานิฯ ปูชนียภาวํ นิพฺเพตฺตนฺตีติ ปุญฺญานีติปิ วทนฺติฯ ตานิเอว อวสฺสํ กตฺตพฺพเฏฺฐน กฺริยานิจาติ ปุญฺญกฺริยานิฯ ตานิเยว สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถูนิจาติ **ปุญฺญกฺริยวตฺถูนี**ติฯ เอตฺถ เอกเมกํ ติวิธํ โหติ ปุริมํ มชฺฌิมํ ปจฺฉิมนฺติฯ ตตฺถ ทาเน ตาว ปฏิคฺคาหกสฺส ปริจฺจาคกรณํ มชฺฌิมํนามฯ ตโต ปุเพฺพ อิมินา ปจฺจเยน ทานมยํ ปุญฺญํ ปวตฺตยิสฺสามีติ เอวํ ปจฺจยุปฺปาทนโต ปฏฺฐาย ทานํ อารพฺภ ทานํ อุทฺทิสฺส ตีสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตา กุสลเจตนา ปุริมํนามฯ ปจฺฉา ภาเค ปน อตฺตนา ทินฺนทานํ อารพฺภ ปุนปฺปุนํ อตฺตมนจิตฺตํ อุปฺปาเทนฺตสฺส ปวตฺตา กุสลเจตนา ปจฺฉิมํนามํฯ สพฺพํปิ เจตํ อกุสเล วุตฺตนเยน พลวปจฺจเย ลทฺธา ปฏิสนฺธึ เทติฯ อลทฺธา น เทตีติ เวทิตพฺพํฯ

ปุน หีน มชฺฌิมปณีตวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ หีเนน ฉเนฺทน จิเตฺตน วีริเยน วีมํสายวา ปวตฺติตํ หีนํ, มชฺฌิเมน ฉนฺทาทินา ปวตฺติตํ มชฺฌิมํ, ปณีเตน ปณีตํฯ ยสกามตายวา ปวตฺติตํ หีนํฯ ปุญฺญผลกามตายวา ปวตฺติตํ มชฺฌิมํฯ กตฺตพฺพเม วิทนฺติ อริยภาวํ นิสฺสาย ปวตฺติตํ ปณีตํฯ อตฺตุกฺกํสน ปรวมฺภนาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํวา หีนํฯ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โลกิยสุขภาคิตาย ปวตฺติตํ มชฺฌิมํฯ มคฺคผลสุขภาคิตาย ปวตฺติตํ ปณีตํฯ ตณฺหาวเสนวา ภวโภคตฺถาย ปวตฺติตํ หีนํฯ อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ มชฺฌิมํฯ สพฺพสตฺตวิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ ปารมิตาทานํ ปณีตนฺติ อยมโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค สีลนิเทฺทสํ นิสฺสาย เวทิตโพฺพติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ เสเสสุปิยถา สมฺภวํ ติกทฺวยํ วิภชิตฺวา วตฺตพฺพนฺติฯ ตตฺถ สีลํ นามภิกฺขุสีลํ, ภิกฺขุนิสีลํ, สามเณรสีลํ, คหฏฺฐสีลนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ ปุริมานํ ทฺวินฺนํ สมาทานกิจฺจํ กมฺมวาจาย สิทฺธํโหติฯ อนุติมวตฺถุอชฺฌาปเนฺนนวา สิกฺขาปจฺจกฺขาเนนวา กมฺมวาจาย ภินฺนาย สพฺพํ สมาทานํ ภินฺนํ โหติฯ สพฺพานิ อุปสมฺปนฺน สีลานิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ ตทา ภิกฺขุปฏิญฺญํ อวิชหิตฺวา ฐิโต ทุสฺสีโลนาม โหติฯ ถเปตฺวาปน อนฺติมวตฺถุํ อญฺญสิกฺขา ปทานิ วีติกฺกมนฺตสฺส ยํ วีติกฺกมติฯ ตสฺมิํเยว สํวรเภโท โหติฯ น สมาทาน เภโทฯ น หิ ตํ ปุน กมฺมวาจาย สมาทาตพฺพนฺติ อตฺถีติฯ ปฏิกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปน สํวโร ปากติโก โหติฯ สญฺจิจฺจ วีติกฺกมโนฺตวา ปฏิกมฺมํ อกโรโนฺตวา อลชฺชีนาม โหติฯ น ทุสฺสีโลติฯ เอสนโย สามเณรสีเลปิฯ ตตฺถ ปน สรณคมเนเนว สมาทานํ สิทฺธํ โหติฯ ลิงฺคนาสนงฺคํ กตฺวา สรณคมเน ภิเนฺน สพฺพํ สมาทานํ ภิชฺชติฯ อิตเรสุ ปน ยํ วีติกฺกมติ, ตสฺมิํเยว สํวรเภโท โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

คหฏฺฐสีเล ปน ปกติ คหฏฺฐานํ คหณวเสเนว สมาทานํ สิทฺธํ โหติฯ ตสฺมา เอกโต คณฺหเนฺต สพฺพานิ สมาทินฺนานิ โหนฺติฯ เอกสฺมิํ ภิเนฺน สพฺพานิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ สพฺพานิ ปุน สมาทาตพฺพานิฯ วิสุํ วิสุํ คณฺหเนฺต ปน ยํ วีติกฺกมติ, เอตเทวภิชฺชติฯ ตเทว ปุน สมาทาตพฺพํ โหตีติฯ ปริจฺฉินฺนกาลา ติกฺกมเน ปน สพฺพํ สมาทานํ วูปสมฺมติเยวฯ ทุสฺสีลภาโว ปเนตฺถ ปญฺจนฺนํ นิจฺจสีลานํ เภเทน เวทิตโพฺพฯ นิจฺจานิเจฺจสุ ปน ยํ นิจฺจเมว วฏฺฏติฯ อนิจฺจํ นวฏฺฏติ สาวชฺชํ โหติฯ ตํ นิจฺจสีลํ นามฯ ยํ ปน นิจฺจํปิ วฏฺฏติฯ มหนฺตํ ปุญฺญาภิสนฺทํ โหติฯ อนิจฺจํปิ วฏฺฏติ สาวชฺชํ น โหติฯ ตํ อนิจฺจสีลํนามฯ ตตฺถ ภิกฺขุ ภาเว ฐิตสฺส ภิกฺขุสีลํ สามเณรภาเว ฐิตสฺส สามเณรสีลํ ปกติคหฏฺฐานํปญฺจสีลํ ปพฺพชิตสเงฺขปคตานํ อุปาสกานํ ตาปสปริ

พฺพาชกานญฺจ ทสสีลํ นิจฺจสีลํนามฯ เตสญฺหิ ตํ ตํ ยถาสกํ สีลํ นิจฺจํ สุทฺธํ กตฺวา รกฺขิตุเมว วฏฺฏติฯ อรกฺขนฺตานํ ภิกฺขุภาวาทิโก สาวโชฺช โหติ อสุโทฺธฯ กสฺมา, อตฺตโน อนุรูปสฺส อาจารสฺส วิปตฺติโตฯ ปกติคหฏฺฐานํ ปน อฏฺฐงฺคุโปสถสีลํ อนิจฺจสีลํนามฯ ตญฺหิ เตสํ วุตฺตนเยน นิจฺจํปิ วฏฺฏติฯ อนิจฺจํปิ วฏฺฏติฯ ตถา ทสสีลญฺจฯ ตญฺหิ ปกติ คหฏฺฐานํ อนิจฺจสีลเมว โหติฯ คิหินิวตฺถํ ปหาย กาสายวตฺถธารเณน ปพฺพชิตสเงฺขปคตานํ เอว นิจฺจสีลํฯ ยถา หิ ปกติมนุสฺสานํ ปญฺจสีลํ สมาทินฺนํปิ อสมาทินฺนํปิ นิจฺจํ รกฺขิตุเมว วฏฺฏติฯ วีติกฺกมิตุํ นวฏฺฏติฯ ตถา ปพฺพชิตเวสธารีนํ ทสสีลํ สมาทินฺนํปิ อสมาทินฺนํปิ นิจฺจํ รกฺขิตุเมว วฏฺฏติฯ วีติกฺกมิตุํ นวฏฺฏติฯ เวสธารเณน สห สิทฺธตฺตาติฯ

อุปริ วุจฺจมานา สมถวิปสฺสนาวเสน ทุวิธา ภาวนา ภาวนานามฯ สา อิธ อปฺปนํ อปตฺตาว อธิเปฺปตาฯ ธมฺมวินยปริ ยตฺติยา สห อนวชฺชกมฺมสิปฺปวิชฺชาฐาเนสุ ปริจยกรณ เจตนาปิ เอเตฺถว สงฺคยฺหติฯ รตนตฺตเย ปน มาตาปิตูสุ กุเลเชฏฺฐสุ อาจริเยสุ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมเณสุ อเญฺญสุจ คุณวยวุเฑฺฒสุ ยถารหํ ปจฺจุฏฺฐานํ วนฺทนํ อญฺชลิกรณํ สามิจิกรณํ วตฺตปฏิวตฺตกรณนฺติ เอวมาทิสพฺพํ อปจายนํนามฯ เตสเญฺญว อเญฺญสญฺจ อาคนฺตุกคมิกอทฺธิกานํ คิลานานํ ชิณฺณานํ กิจฺจ กรณีเยสุ สพฺรหฺมจารีนํ จีวรกมฺมาทีสุ ปเรสํ ตํตํปุญฺญ กเมฺมสุจ ปริสุเทฺธน หิตผรณจิเตฺตน อตฺตโนกิเจฺจสุ วิย กายวาจาหิ วายามกรณํ เวยฺยาวจฺจํนามฯ อตฺตนา กตสฺส ยสฺสกสฺสจิ ปุญฺญสฺส ปเรหิ สาธารณกรณํ ปตฺติทานํนามฯ ปเรหิ ทินฺนาย ปตฺติยา อนุโมทนํ อตฺตมนตาปเวทนํ ปตฺตา นุโมทนํนามฯ อทินฺนสฺส ปุญฺญสฺส อนุโมทนํ ปน อนุโมทนเมว โหติฯ น ปตฺตานุโมทนํฯ ปตฺติยาเอว อภาวโตฯ ปตฺติจ ทุวิธา อุทฺทิสิกา อนุทฺทิสิกาติฯ ตตฺถ อตฺตานํ อุทฺทิสิกํ อนุโมทนฺตเสฺสว ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ ชาตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทํ ปน ทฺวยํ ทานปุเญฺญสฺเอว วิเสสโต ปากฏํฯ ตญฺหิ อุทฺทิสกํ กตฺวา เทวตานํวา ปรทตฺตุปชีวิเปตานํวา เวมานิกเปตานํวา วินิปาติกาสุรานํวา ทินฺนํ อนุโมทิตญฺจ เตสํ ตงฺขเณเอว ทิฏฺฐธมฺม เวทนียํ ชาตนฺติฯ อตฺถหิต ปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมกถาย โยนิโส มนสิกาเร ฐตฺวา สวนญฺจ กถนญฺจ ธมฺมสวนํ ธมฺม เทสนาจนามฯ นิรวชฺชกมฺมสิปฺปวิชฺชาฐานานํ สวนกถนเจตนาจ เอเตฺถวสงฺคยฺหนฺติฯ

นตฺถิ ทินฺนํ นตฺถิยิฏฺฐนฺติอาทินยปวตฺตาย ทสวตฺถุกาย มิจฺฉา ทิฏฺฐิยาวา อิสฺสรนิมฺมานาทิทิฏฺฐิยาวา ทิฏฺฐมงฺคลาทิทิฏฺฐิยาวา วิสุทฺธํ กตฺวา เตหิ เตหิ วตฺถูหิวา ยุตฺตีหิวา การเณหิวา กมฺมสกตา ญาณสงฺขาตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา โวทานกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํนามาติฯ ยตฺถ ปน ติวิธเมว ปุญฺญกฺริยวตฺถุ อาคตํฯ ตตฺถ ปตฺติทานานุโมทนานิ ทาเน สงฺคยฺหนฺติฯ อิสฺสามเจฺฉรานํ ปฏิปกฺขภาเวน ตํ สภาวตฺตาฯ อปจายนเวยฺยาวจฺจานิ สีเล สงฺคยฺหนฺติฯ เตสํ จาริตฺตสีลตฺตาฯ เสสานิ ตีณิ ภาวนามเย สงฺคยฺหนฺติฯ ตํ สภาวตฺตาฯ กมฺมฏฺฐานวินิมุโตฺต ธโมฺมนาม นตฺถีติ หิ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐุชุกมฺมญฺจ ญาณ วฑฺฒนเมวาติฯ ตีเสฺววา เอตํ สงฺคยฺหติฯ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ สเพฺพสํ นิยม ลกฺขณนฺติติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ สติเยว หิ กมฺมสกตาญาเณ ทานาทีนิ ตีณิ สมฺปชฺชนฺตีติฯ **มโนกมฺมเมวา**ติ มนสฺมึเอว กมฺมปถ กิจฺจสิทฺธิโต มโนกมฺมํเอวฯ

[๑๕๘] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตา ภาเวน กาย ทฺวาราทีสุ อปฺปวตฺตนโตติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกํ อภิญฺญากุสลํ กายทฺวาราทีสุ ปวตฺตมานํปิ กายวจีกมฺมสงฺขฺยํ คจฺฉติ, กายวาจานํ กมฺมปถ องฺคภาวาสมฺภวโตติฯ ตญฺจ ***ภาวนามย***นฺติ ทานสีลวเสน อปฺปวตฺตนโตฯ เกวลํ ภาวนากมฺมวิเสสตฺตา ตญฺจ มหคฺคต กุสลํ ภาวนากมฺม เมว โหติฯ ยํ

ปน ปฏิสมฺภิทา มเคฺค ปฐมชฺฌาเนน นีวรณานํฯ ทุตีเยน วิตกฺกวิจารานํฯ ตติเยน ปีติยาฯ จตุเตฺถน สุขทุกฺขานํ ปหานํ สีลํฯ เวรมณิ สีลํฯ เจตนา สีลํฯ สํวโร สีลํฯ อวีติกฺกโม สีลนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปริยาเยน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อปฺปนาปตฺต**นฺติ ภาวนา พเลน อารมฺมเณ อนุปวิสิตฺวา อจลฏฺฐิติภาเวน ปวตฺตนโต อปฺปนาปตฺตํ กมฺมํ โหติฯ

[๑๕๙] วิภาวนิยํ ปน

“ปุพฺพภาคปวตฺตานํ กามาวจรภาวโตติ” การณํ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ เตสํ กามาวจรตามตฺตํ อปฺปนาปตฺติยา การณํ โหตีติฯ **ฌานงฺคเภเทนา**ติ วุตฺตํฯ ฌานเภเทนาติ ปน วตฺตพฺพํฯ ฌานงฺคเภเทนาติวา ฌานงฺคสมุทายเภเทนาติ อโตฺถ, ฌานเภเทน อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ กุสลกมฺมํ

๑๕๓. **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ปากฏฺฐานจตุเกฺกฯ **อุทฺธจฺจรหิต**นฺติ อุทฺธจฺจสหคตเจตนาวชฺชิตํฯ กสฺมา ปน อุทฺธจฺจเจตนา อิธ ปชฺชิตาติฯ ปฏิสนฺธิอนากฑฺฒนโตฯ กถํ วิญฺญายตีติ เจฯ ธมฺมสงฺคเห ทสฺสเนน ปหาตเพฺพสุ ตํ อวตฺวา ภาวนาย ปหาตเพฺพสุ เอว วุตฺตตฺตาฯ ยถาห-จตฺตาโร ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา วิจิกิจฺฉาสหคโต จิตฺตุปฺปาโท, อิเม ธมฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาติจ, อุทฺธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโท, อิเมธมฺมา ภาวนายปหา ตพฺพาติจ, เสสา ปน จตฺตาโร ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา เทฺว ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทาจ สิยา ทสฺสเนนปหาตพฺพา สิยา ภาวนาย ปหาตพฺพาติ ตตฺถ วุตฺตาฯ กถญฺจ วิญฺญายติฯ โย ทสฺสเนนปหาตเพฺพสุ น วุโตฺต, โส อกุสลธโมฺม ปฏิสนฺธึ นากฑฺฒตีติฯ ปฏฺฐาเน ทสฺสเนนปหาตพฺพธเมฺมสุ เอว นานากฺขณิก กมฺมปจฺจยสฺส อุทฺธฏตฺตา อิตรตฺถ ตสฺส อนุทฺธฏตฺตาติฯ ยถาห-สหชาตา ทสฺสเนนปหาตพฺพา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยฯ นานากฺขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตาจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติจ สหชาตา ภาวนาย ปหาตพฺพา เจตนาสมฺปยุตฺตกานํธมฺมานํ จิตฺตาสมุฏฺฐานานญฺจรูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติจฯ นจ นานากฺขณิก กมฺมปจฺจยสตฺติยา วินา วิปากุปฺปาทนํนาม อตฺถีติฯ ยทิเอวํ สา ปวตฺติวิปากํปิ นชเนตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติเจฯนฯ ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค ตสฺสา วิปากสฺส อุทฺธฏตฺตาฯ ยถาห-กตเม ธมฺมา อกุสลาฯ ยสฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํวาฯลฯ อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทาติฯ เตนาห **ปวตฺติยํ ปน สพฺพํปิ ทฺวาทสวิธ**นฺติอาทิฯ

[๑๖๐] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

“อธิโมกฺขวิรเหน สพฺพทุพฺพลํปิ วิจิกิจฺฉาสหคตํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติฯ อธิโมกฺขสมฺปโยเคน ตโต พลวนฺตํปิ อุทฺธจฺจสหคตํ นากฑฺฒตีติ” วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อธิโมกฺขวิรหมเตฺตน วิจิกิจฺฉาสหคตํ สพฺพทุพฺพลนฺติจ อธิโมกฺขสมฺปโยคมเตฺตน อุทฺธจฺจสหคตํ ตโต พลวนฺตนฺติจ สกฺกา วตฺตุํฯ สตฺถริ กงฺขติ ธเมฺม กงฺขตีติ เอวมาทินา นเยน วุตฺตาย วิจิกิจฺฉาย อตฺตโน วิสเย มหาหตฺถินาคสฺส วิย พลวตรตฺตา อติวิย กาฬกธมฺมตฺตาจาติฯ ตถา หิสา เอกเนฺตน ทสฺสเนนปหาตเพฺพสุ ปธานภาเวน วุตฺตาฯ ตโตเยวจ ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนํปิ ตสฺสา วิญฺญาตพฺพํ โหตีติฯ สภาววิรุทฺธตฺตาเยว ปน วิจิกิจฺฉาสหคตํ อธิโมกฺขรหิตํ โหตีติ ยุตฺตํฯ ตสฺมา อุทฺธจฺจสหคตเมว สพฺพทุพฺพลนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สุคติ

ทุคฺคติวเสน สพฺพสฺมึปีฯ **ยถารหนฺ**ติ เตสุ โลเกสุ ลทฺธวตฺถุทฺวารานุรูปํฯ **วิปจฺจตี**ติ วิปาเจติ วิปกฺกภาวํ อาปาเทติฯ สพฺพํปิวาทฺวาทสวิธํ อกุสลกมฺมํ สตฺตา กุสลปากานิ หุตฺวา วิปจฺจติ, วิปกฺกภาวํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

ยสฺมา กุสลกมฺมานิ อปายภูมิยํปิ ปวตฺติยํ มหาสมฺปตฺติโย สมุฏฺฐาเปตฺวา มหิทฺธิกานํ นาคสุปณฺณาทีนํ สนฺตาเน สยเมว อตฺตโนวิปากสฺส โอกาสํ กตฺวา สุขวิปากํ ชนยนฺติฯ อเญฺญสํปิ อาปายิกานํ เตน เตน การเณน อิฏฺฐารมฺมณ สมาโยเค สติ อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ ลภิตฺวา สุขวิปากํ ชนยนฺติฯ ตสฺมา ตถาปวตฺติยญฺจาติอาทิ มาหฯ น หิ ตานิ สุขวิปากานิ อกุสกมฺมสฺส วิปากานิ ภวิตุํ อรหนฺติฯ วุเตฺตเญฺหตํ วิภเงฺค อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ กายทุจฺจริตสฺส อิโฏฺฐ กเนฺต มนาโป วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺยาติอาทิฯ ตตฺถ มหาวิปากานิ สุคติ กามโลเก อเหตุกานิ อฏฺฐปิ สพฺพสฺมึ กามโลเก เตสฺจ ปญฺจจกฺขุวิญฺญาณ โสตวิญฺญาณ สมฺปฏิจฺฉน สนฺตีรณ ยุคฬานิ รูปโลเก วิปจฺจตีติ วุตฺตํ ยถารหํ วิปจฺจตีติฯ รูปาวจร กุสลญฺหิ กมฺมสมุฏฺฐาน รูปานิ ชนยนฺตํปิ สยํ วิปจฺจมานํ อารมฺมณนฺตเร อญฺญภูมิก วิปากภาเวน นวิปจฺจติฯ กามวิราค ภาวนาภาเวน ปน อปฺปนาปตฺต กมฺม วิเสสตฺตา กามตณฺหาย อวิสยภูเต นิมิตฺตา รมฺมเณ อตฺตนา สพฺพโส สทิเสน มหคฺคตภาวปเตฺตน รูป วิปากภาเวเนว วิปจฺจติฯ ตสฺมา รูปโลเกปิ ตานิ ปญฺจวิปากานิ กามาวจรกุสลเสฺสวาติ เวทิตพฺพานีติฯ ทฺวีสุ กมฺมสฺส วิปจฺจนฏฺฐาเนสุ ปฏิสนฺธินาม มหนฺตํฐานํ โหติฯ ตสฺมา ตทา วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ อตฺตโน สามตฺถิยานุรูปํ นาติหีนํ วิปากํ ชเนตุํ สโกฺกติฯ ปวตฺติยํ ปน นานาฐาเนสุ นานากิเจฺจหิ วิปจฺจติฯ ตสฺมา ตทา วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ อตฺตโน สามตฺถิยานุรูปํ วิปเจฺจตุํ นสโกฺกติฯ ปญฺจวิญฺญาณฏฺฐานาทีสุ ปริตฺตเกสุ วิปจฺจมานํ ฐานา นุรูปํ วิปจฺจติฯ ตทารมฺมณฏฺฐาเน วิปจฺจมานํ เยภุเยฺยน ชวนา นุรูปํ วิปจฺจติฯ ตสฺมา โสฬสกมโคฺค ทฺวาทสกมโคฺค อเหตุ กฏฺฐกนฺติ เอวํเอเกกสฺส กมฺมสฺส วิปากปฺปเภโท ปวโตฺตตีติ ปเภทํทเสฺสตุํ ตตฺถาปีติอาทิมาหฯ

กุสลํ ทุวิธํ สมฺปชานกตํ อสมฺปชานกตนฺติฯ ตตฺถ กมฺมา ยูหนกาเล อนฺตมโส เหฏฺฐา วุตฺตํ ทิฏฺฐุชุกมฺมญาณํปิ สุฏฺฐุ โยเชตฺวา กตํ สมฺปชานกตํนามฯ ยถาห-กมฺมญฺจ กมฺมผลญฺจ สทฺทหิตฺวา กตํ สมฺปชานกตํ นามาติฯ ทิฏฺฐุชุกมฺมญาณ มตฺตํปิ อโยเชตฺวา ตํ อสมฺปชานกตํ นามฯ ยถาห-กมฺมํปิ กมฺมผลมฺปิ อชานิตฺวา กตํ อสมฺปชานกตํ นามาติฯ ตตฺถ สมฺปชานกตํ ติเหตุกํ โหติฯ อสมฺปชานกตํ ทุเหตุกํฯ ยถาห-สมฺปชานกรณํ ปน จตุญาณสมฺปยุเตฺตหิ โหติฯ อสมฺปชาน กรณํ จตูหิ ญาณวิปฺปยุเตฺตหีติฯ ตตฺถ เอกเมกํ อุกฺกฏฺฐํ โอมกนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ กุสลสมเย ปริยุฏฺฐิเต นีวรณธเมฺมวา อตฺตุกฺกํสน ปรวมฺภนาทิเก ปาปธเมฺมวา สุฏฺฐุ โสเธตฺวา กตํ อุกฺกฏฺฐํ นามฯ อโสเธตฺวา กตํ เตหิโวกิณฺณํ โอมกํนามฯ อปิจ, ยํ กตฺวา ปจฺฉา ลาภา วต เมฯ นจ วต เม อลาภาฯ สุลทฺธํ วต เมฯ นจ วต เม ทุลฺลทฺธํฯ ยสฺส เม อีทิสํ ปุญฺญํ ปสุตนฺติ เอวํ ปุนปฺปุนํ อนุโมทิตํฯ ตํ อุกฺกฏฺฐํฯ ยํ กตฺวา ปจฺฉา เยนเกนจิ การเณน ทุฏฺฐุกตํ มยาติ วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติฯ ตํโอมกํฯ เอวํ จตุพฺพิธสฺส กมฺมสฺส วเสน จตุพฺพิธํ วิปากโกฏฺฐาสํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ ตถาปีติอาทิ มาหฯ **ตตฺถาปี**ติ ตสฺมึ กามาวจรกุสเลปิฯ **ติเหตุกมุกฺกฏฺฐ**นฺติ อุกฺกฏฺฐภูตํ ปณีตภูตํ จตุพฺพิธํ ติเหตุกํฯ **ติเหตุกปฏิสนฺธิ**นฺติ จตุพฺพิธํ ติเหตุกปฏิสนฺธิวิปากํฯ เอตฺถจ เอกเจตนา เอกเมว ปฏิสนฺธึ เทติฯ ปวตฺติวิปากํ ปน อสเงฺขฺยเยฺยสุปิ ภเวสุ เทติเยวฯ เอตฺถ สิยา –

> เอกปฺปุปฺผํ ยชิตฺวาน, สหสฺสกปฺปโกฏิโย;
> เทเวสุจ มนุเสฺสสุ, เสเสน ปรินิพฺพุโตติ หิ วุตฺตํฯ

ตสฺมา เอกา เจตนา เอกเมว ปฏิสนฺธึ เทตีติ อิทํ น ยุชฺชตีติฯ น น ยุชฺชติฯ ปุพฺพาปรเจตนาหิ สทฺธึ สหสฺสกปฺป โกฏิ ปริมาณสฺส วตฺตพฺพตฺตาฯ จิตฺตญฺหินาม เอกจฺฉรกฺขเณปิ อเนกสต สหสฺส โกฏิสงฺขํ อุปฺปชฺชติฯ ตโตจิรตเรกาเลวตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ สหสฺส กปฺปโกฏิ โยติ จ สหสฺสอายุกปฺปโกฏิโย สหสฺส อตฺตภาวโกฏิโยติ เนตฺติอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ปุพฺพาปรเจตนานญฺจ ปฏิสนฺธิทานภาโว โกสลสํยุตฺตเกน ทีเปตโพฺพฯ เอกปิณฺฑปาตทานสฺมิํหิ เอกาเจตนาเทฺว ปฏิสนฺธิโย น เทติฯ ปุพฺพปจฺฉิมเจตนาวเสน สตฺตกฺขตฺตุํ สเคฺค สตฺตกฺขตฺตุํ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺตติ หิ สํยุตฺตฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ติเหตุ กํปิ กมฺมํ ปฏิปเกฺขหิ อภิภุยฺยมานํ วิหตสามตฺถิยํ หุตฺวา ติเหตุกวิปากํ ชเนตุํ น สโกฺกติฯ นจ ตํ อติทุพฺพลํปิ สมานํ โกสลฺลสงฺขาเตนญาเณน ยุตฺตตฺตา อติพฺยามุฬฺหปจฺจย ภูหํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺติสหิตํ อเหตุกวิปากํ ชเนตีติ วุตฺตํ ติเหตุกโมมกนฺติอาทิฯ **ทฺวาทสวิปากานิวิปจฺจติ**ฯ อยํ ทฺวาท สกมโคฺคนาม **อเหตุกวิปากาเนว วิปจฺจติ**ฯ อิทํ อเหตุ กฏฺฐกํนามฯ เอวํ ติปิฏกจูฬนาคเตฺถรวาทวเสน วิปากปฺปวตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โมรวาปิวาสิ มหาทตฺตเตฺถรวาทํ ทเสฺสตุํ คาถมาหฯ โส หิ เถโรวิปากานํ อสงฺขาริกตา สสงฺขาริกตาจ กมฺมวเสเนว สิทฺธาปิ กตฺวา อสงฺขารํ กมฺมํ สสงฺขารวิปากานิ นปจฺจติฯ สสงฺขารํกมฺมํ อสงฺขารวิปากานิ นวจฺจตีติ วทติฯ

ยถา มุขนิมิตฺตํ นาม มุเข สนฺนิสิเนฺน สนฺนิสีทติฯ จลเนฺต จลติฯ เอวํ ปโยเคน อสาธนียานํ วิปากานํ ติกฺขมนฺทตา วิเสสภูโต สงฺขารเภโท กมฺมวเสเนว วตฺตโพฺพฯ น ปโยควเสนฯ อิตรถา กมฺมวิเสเสน ติกฺขมนฺทชาตานํ เตสํ สนฺนิหิตปจฺจยมเตฺตน มนฺทติกฺขตาปตฺตินาม สิยาติฯ อเหตุ กวิปากานํ ปน ปริทุพฺพลตฺตา อปริพฺยโตฺตว ติกฺขมนฺทตา วิเสโสติ อุภยกมฺมนิพฺพตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน เตสํ สสงฺขาราสงฺขารภาโว ปฏิสนฺธิวเสนวา ตทารมฺมณวเสนวา อุปฺปตฺติกาเล ปุพฺพปโยคสงฺขาตสฺส ปจฺจยวิเสสสฺส ภาวาภาเวน วตฺตุํ ยุโตฺตฯ น กมฺมาคมนวเสน, น หิ กมฺมเภเว สงฺขาโร ภวนฺตเร วิปากานิ วิเสเสตุํ ยุโตฺตฯ ตสฺมา อิมํ วาทํ เกจิวาทํนาม กโรโนฺต **เกจนา**ติ อาหฯ

อิมสฺมิํ เกจิวาเท อสงฺขาริกกเมฺม สสงฺขาริก วิปากานิ สสงฺขาริกกเมฺมจ อสงฺขาริกวิปากานิ วชฺเชตฺวา จตูสุ ติเห ตุกฺกกฏฺเฐสุ กเมฺมสุ อสงฺขาริกทฺวเย วิปากานิ ปฏิสนฺธิยํ เทฺว, ปวตฺติยํ ทฺวาทสฯ สสงฺขาริกทฺวเย ปฏิสนฺธิยํ เทฺว, ปวตฺติยํ ทฺวาทสฯ จตูสุ ทฺวิเหตุโกมกกเมฺมสุ อสงฺขาริกทฺวเย ปฏิสนฺธิยํ เทฺว, ปวตฺติยํ ทสฯ สสงฺขาริกทฺวเย ปฏิสนฺธิยํ เทฺว, ปวตฺติยํ ทสฯ ตถา จตูสุ ทฺวิเหตุกฺกกฏฺเฐสุฯ จตูสุ ทฺวิเหตุโกมเกสุ ปน ปฏิสนฺธิยํ เอกํ อเหตุกํ ปวตฺติยํ อฏฺฐอเหตุกานีติ เอวํ วิปากานํ เทฺว ทฺวาทสกมคฺคา จตฺตาโร ทสกมคฺคา เอกํ อเหตุกฏฺฐกญฺจ โหนฺติ, ตํสพฺพํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ เตสนฺติ คาถมาหฯ

เตสนฺติ เตสํ เกสญฺจิ เถรานํ วาเทฯ อฏฺฐสาลินิยํ ปน ติเหตุเกน กเมฺมน ปฏิสนฺธิติเหตุกาว โหติฯ น ทุเหตุกา นจอเหตุกาฯ ทุเหตุเกน กเมฺมน ปฏิสนฺธิ ทุเหตุกาปิ โหติ อเหตุกาปิฯ ติเหตุกา ปน นโหตีติ เอวํ ปวโตฺต มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรวาโทปิ อาคโตฯ ตตฺถ ยถา ทุเหตุเกน หีเนน กเมฺมน อเหตุกา ปฏิสนฺธิ อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพา โหติฯ ตถา ติเหตุเกนปิ หีเนน กเมฺมน ทุเหตุกาปิ ปฏิสนฺธิ อวสฺสํ อิจฺฉิตพฺพาเยวาติ กตฺวา อิธ อยํวาโท เถเรน น คหิโตติเวทิตโพฺพฯ ปฏิสมฺภิทามเคฺค ปน-คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุเตฺต อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาอุปฺปตฺติ โหติฯ กุสลสฺส กมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ตโย เหตู กุสลาฯ นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู กุสลาฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตโย เหตู อพฺยากตาติจ คติ สมฺปตฺติยา ญาณ วิปฺปยุเตฺต ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปฺปตฺติ โหหิฯ กุสลสฺส กมฺมสฺส ชวนกฺขเณ เทฺว เหตู กุสลาฯ นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลาฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ เทฺว เหตู อพฺยากตาติจ เอวํ ติเหตุเกน กเมฺมน ปฏิสนฺธิ ติเหตุ

กาว วุตฺตาฯ ทฺวิเหตุเกน กมฺมุน ทฺวิเหตุกาวฯ น ปน คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุตฺต สตฺตนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาติอาทินา ติเหตุเกน กมฺมุน ทฺวิเหตุกา ปฏิสนฺธิ วุตฺตาฯ นจ จตุนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาติอาทินา ทฺวิเหตุเกน กมฺมุน อเหตุกา ปฏิสนฺธีติฯ

ตตฺถ ปน ตีสุ ขเณสุ สหชาต เหตูนํ วเสน เหตุ มูลโกว อยํ เทสนาวาโรติ กตฺวา อโนกาสตาย อเหตุกปฏิสนฺธิ ตตฺถ นวุตฺตาฯ น ปน อลพฺภมานตายฯ ทฺวิเหตุก ปฏิสนฺธิ ปน อโนกาสาเยว นโหติฯ อลพฺภ มานตฺตาเยว สา นวุตฺตาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ตสฺมา ยุตฺติโต ปาฬิเยว พลวตราติ กตฺวา มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรวาโทว ปาฬิยา สเมตีติ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายํ วุโตฺตฯ ฏีกาการา ปน กมฺมสริกฺขก วิปากทสฺสนตฺถํ สาวเสส ปาโฐว มหาเถเรน วุโตฺตติ อิจฺฉนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา อฏฺฐสาลินิยํปิ ติปิฏกจูฬนาคเตฺถรวาโทว ปมาณํ กตฺวา วุโตฺตติฯ

วิภาวนิยํ อิทานิ เอกาย เจตนาย ทฺวาทสวิปากานิ เอเตฺถว ทสกมโคฺคปิ อเหตุกฏฺฐกมฺปิติ อาคตสฺส โมรวาปิวาสิ มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรสฺสาติ ปาโฐฯ

โมรวาปิวาสิมหาทตฺตเตฺถรสฺสาติ ปน วตฺตโพฺพฯ มหาธมฺม รกฺขิตเตฺถรวาโทปิ ปน เอตฺถ เอกเทเสน สงฺคหิโตเยวฯ ตสฺมึปิ หิ อสงฺขาริกํ กมฺมํ อสงฺขาริกวิปากเมว เทติฯ โน สสงฺขาริกํ ฯ สสงฺขาริกํ กมฺมํ สสงฺขาริกวิปากเมว เทติฯ โน อสงฺขาริกนฺติ อาคตเมวาติฯ [กามาวจรกมฺมํ]

๑๕๔. รูปาวจรกมฺมุ **ปริตฺต**นฺติ ทฺวิธํ ปริตฺตํ อปฺปคุณตา ยวา หีนตายวาฯ ตตฺถ ยํ ปณีเตหิ ฉนฺทาทีหิ ยุตฺตํปิ อภาวิตํ โหติ ปฏิลทฺธมตฺตํ, ตํ อปฺปคุณตาย ปริตฺตํนามฯ ยํ สนฺธาย ยํ อปฺปคุณํ โหติ, อุปริ ฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, อิทํ ปริตฺตํนามาติ อฏฺฐสาลินิยํ วุตฺตํฯ ยํ ปน สุภาวิตํปิ สมานํ หีเนหิ ฉนฺทาทีหิ ยุตฺตํ โหติฯ ตํ หีนตาย ปริตฺตํนามฯ ยํ สนฺธาย ยสฺส อายูหนกฺขเณ ฉโนฺทวา หีโน โหติฯ วีริยํวา, จิตฺตํวา, วีมํสาวา, ตํ หีนํนามาติ ตเตฺถว วุตฺตํฯ **มชฺฌิมํ**ปิ ทฺวิธํฯ ตตฺถ นาติปคุณ ตาย มชฺฌิมํ สนฺธาย นาติสุภาวิโต มชฺฌิโมติ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ ยุตฺตตาย มชฺฌิมํ สนฺธาย ยสฺส อายูหนกฺขเณ เต ธมฺมา มชฺฌิมา โหนฺติฯ ตํ มชฺฌิมนฺติ อฏฺฐ สาลินิยํ วุตฺตํฯ **ปณีตํ**ปิ ทฺวิธํฯ ตตฺถ อติปคุณตาย ปณีตํ สนฺธาย สุภาวิโต วสิปฺปโตฺต ปณีโตติ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ ปณีเตหิ ปน ฉนฺทาทีหิ ยุตฺตตาย ปณีตํ สนฺธาย ยสฺส อายูหนกฺขเณ เต ธมฺมา ปณีตา โหนฺติฯ ตํ ปณีตนฺติ อฏฺฐสาลินิยํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยานิ อปฺปคุณตาทิ วเสน ปริตฺตาทีนิ วุตฺตานิ, ตานิ อิธ นาธิเปฺปตานิฯ ยานิ ปน หีนาทีหิ ฉนฺทาทีหิ ยุตฺตตาย ปริตฺตาทีนิ วุตฺตานิ, ตาเนว อิธาธิเปฺปตานิฯ อิมาเนว หิ ติวิธาสุ ภูมีสุ ติวิธํ พฺรหฺมุปฺปตฺติเภทํ สาเธนฺตีติฯ อิตฺถีนํ ฌาเนสุ วสีปตฺตานํปิ ฉนฺทาทีนํ อปณีตตาย มหาพฺรเหฺมสุ อนุปฺปชฺชนเญฺจตฺถ สาธกํฯ เตเนวจ อฏฺฐกถายํ ฉนฺทาทิวเสน สิทฺธานิ หีน มชฺฌิม ปณีตานิ อฏฺฐารสปเภเทน วิภชิตฺวา อิมานิ อฏฺฐารส กมฺมทฺวารานิ นาม อิเมหิ ปภาวิตตฺตา อิเมสํ วเสน อฏฺฐารสขตฺติยา อฏฺฐารส พฺราหฺมณา อฏฺฐารส เวสฺสา อฏฺฐารส สุทฺทา อฏฺฐจตฺตา ลีส โคตฺต จรณานิ เวทิตพฺพานีติ วุตฺตํฯ เอเตน หิ เทวานํปิ พฺรหฺมูนํปิ ลพฺภมานํ อุปฺปตฺติเภทํ อุปลเกฺขตีติฯ

[๑๖๑] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ปฏิลทฺธมตฺตํ อนาเสวิตํ ปริตฺตนฺติ อวิเสสโตว อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตถา นาติ สุภาวิตํ อมริปุณฺณวสีภาวํ มชฺฌิมํฯ อติวิยสุภาวิตํ ปน สพฺพโส ปริปุณฺณ วสีภาวํ ปณีต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ สพฺพํ อิธ นยุชฺชติเยวฯ

ตณฺหิ อุปริ ฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถาสมตฺถํวา หาน ภาคิยตาทิ วิเสสํ วา สนฺธาย วุตฺตํฯ น ปน อุปฺปตฺติ เภทชนก วิเสสนฺติฯ

[๑๖๒] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘อาจริเยน ปเนตฺถ ปริตฺตํปิ อีสกํ ลทฺธาเสวนเมว อธิเปฺปตนฺติ ทิสฺสติฯ ตถา หา เนน นามรูปปริเจฺฉเท-

สมานาเสวเน ลเทฺธ, วิชฺชมาเน มหพฺพเล;
อลทฺธา ตาทิสํ เหตุ, มภิญฺญา น วิปจฺจตีติฯ

สมานภูมิกโตว อาเสวน ลาเภน พลว ภาวโต มหคฺคตธมฺมานํ วิปากทานํ วตฺวา ตทภาวโต อภิญฺญาย อวิปจฺจนํ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ วิจาเรตพฺพเมวฯ

ยถา หิ อริยมคฺคเจตนา อตฺตนา สมานภูมกชวนโต อลทฺธาเสวนาปิ สมานา วิปากํ น เทตีติ นตฺถิฯ ตถา อาทิ กมฺมิกวีถิยํ เอกวารมตฺตภูตา สพฺพสมาปตฺติ วีถีสุจ สพฺพปถ มภูตา มหคฺคตเจตนาปิ สมานภูมกธมฺมโต อลทฺธาเสวน ตาย ทุพฺพลตฺตา วิปากํ นเทตีติ นตฺถีติ น น สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ เอตฺถ สิยา- ตเสฺสว รูปาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา วิปากํฯลฯ ปถมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ วุตฺตํฯ น จ สา เจตนา อุปจิตานาม โหติฯ สมานภูมก ธมฺมโต อลทฺธาเสวนตฺตาติฯนฯ มคฺคเจตนายปิ อวิปากตาปตฺติโตฯ สาปิหิ ตเสฺสว โลกุตฺตรสฺส กุสลสฺส ฌานสฺส กตตฺตา ภาวิตตฺตา วิปากํฯ ลฯ ปถมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ วุตฺตาฯ นจ สาปิ สมานภูมกธมฺมโต ลทฺธาเสวนา โหตีติฯ อุภยตฺถ ปน ปถมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย อุปจินิตฺวา ภาเวตฺวา อาคตตฺตา อสมานภูมิก ชวเนหิปิ ลทฺธาเสวน ภาวํ ปฏิจฺจ อุปจิตตา ภาวิตตาจ วุตฺตาติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตสฺมา อาทิ กมฺมิกภูตาปิ มหคฺคตเจตนา มรณาสเนฺน ลทฺธา อพฺภุณฺหา อาสนฺนกมฺมภูตา วิปากํ นเทตีติ น วตฺตพฺพาฯ อภิญฺญาเจตนา จ สมานภูมเกหิปิ นานาวชฺชนวีถิชวเนหิ สุฏฺฐุตรํ ลทฺธาเสวนตฺตา ติกฺขตรภูตา กถํ ทุพฺพลา นาม สิยาฯ เตเนว อยํ วาโท อนุฏีกายํ ปฏิกฺขิโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ เกจิ ปน สมาน ภูมกโต อาเสวนลาเภน พลวนฺตานิ ฌานานีติ ตานิ วิปากํ เทนฺติฯ อภิญฺญา ปน สติปิ ฌานภาเว ตท ภาวโต ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ อาคนฺตุกตฺตาวา ทุพฺพลาฯ ตสฺมา วิปากํ น เทนฺตีติ วทนฺติฯ ตํ อการณํฯ ปุนปฺปุนํ ปริกมฺมวเสน อภิญฺญา ยปิ วสีภาวสมฺภวโตติฯ จตุตฺถชฺฌานสมาธิสฺส ปน อานิสํสภูตา อภิญฺญาเจตนา ตสฺส ผลสทิสา ผลฏฺฐาเน ฐิตา, ตสฺมา สา วิปากํ นเทตีติ อิจฺฉนฺติ ฏีกาการาฯ ตสฺส ปน อิทฺธิ วิกุพฺพนาทิกิจฺจํ วิปจฺจนกิจฺจโตปิ มหนฺตตรํ โหติฯ สพฺพถา เมนจ วิกุพฺพนาทิกิจฺจํ สาเธนฺติยา วิปจฺจนถาเมปิ เตน ถาเมน สห ปริกฺขยํ คจฺฉติฯ ตสฺมา สา ปุน วิปากํ นเทตีติปิ ยุชฺชติเยวฯ **ปญฺจมชฺฌาน**นฺติ อภิญฺญาภาวํ อปตฺตํ ปริตฺตาทิเภเทน ติวิธํ ปญฺจมชฺฌานํฯ **ตเทวา**ติ ปญฺจมฌานเมวฯ **สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวา**ติ จิเตฺต สติ รชฺชน ทุสฺสน มุยฺหนานิ โหนฺติฯ ตสฺมิํ อสติ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺตนาม โหตีติ เอวํ จิเตฺต เอว อาทีนวํ ทิสฺวา อจิตฺตกภวปตฺถนา สหิตํ วาโยกสิเณวา เกสญฺจิ มเตน ปริจฺฉินฺนากาส กสิเณวา สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวาฯ **อสญฺญสเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ เยน เยน อิริยาปเถน อิธ มรนฺติ, เตเนว ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺติฯ กมฺมกิริยวาทิติตฺถิยา เอวาติ อธิปฺปาโยฯ น หิ อกมฺมกิริยวาทีนํ ฌาน ภาวนา นาม อตฺถีติฯ **อนาคามิโน ปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สุทฺธาวาเสสุ ปน อนาคามิโน เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ น อเญฺญ สกทาคามิอาทโยติ อโตฺถฯ เอเตน อนาคามีนํ อญฺญสฺมิํปิ พรหฺมโลเก อุปฺปตฺติ อปฺปฏิสิทฺธา โหติฯ อนาคามีสุจ สทฺธาธิโก อวิเหสุ อุปฺปชฺชติ, วีริยาธิโก อตเปฺปสุฯ สตาธิโก สุทเสฺสสุฯ สมาธาธิโก สุทสฺสีสุฯ ปญฺญาธิโก อก

นิเฏฺฐสูติฯ ยถากฺกมํ ภาเวตฺวา ยถากฺกมํ อรูเปสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ **ปถมชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา**ติอาทิ สพฺพํ ปถมชฺฌานาทีนํ ยถา สกํ วิปจฺจนภูมิ ววตฺถานวเสน วุตฺตํฯ สมาปตฺติลาภิโน ปน ปุถุชฺชน โสตาปนฺน สกทาคามิโน อตฺตนา ลทฺธสมาปตฺตีนํ วิปจฺจนภูมีสุ อิจฺฉิตภูมิยํ นิพฺพตฺตนฺติฯ เตสุ ปุถุชฺชโน นิกนฺติยา สติ กามโลเกปิ นิพฺพตฺตติเยวฯ อิตเร ปน ฌาเน อปริ หีเน สติ กามโลเกปิ นิพฺพตฺตติเยวฯ อิตเร ปน ฌาเน อปริหีเน สติ กามภเว นิกนฺตินาม เตสํ น สมฺภวตีติ ปริหีนชฺฌานาเอว ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺติฯ

[๑๖๓] วิภาวนิยํ ปน

> เตสํปิ โสตาปนฺนสกทาคามีนํ นิกนฺติวเสน กามภเวนิพฺพตฺตึ อิจฺฉเนฺตน ‘‘ตถา กามภเวปิ กามาวจร กมฺมพเลนฯ อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตาติ หิ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

เตหิ ฌาเน อปริหีเน เอกเนฺตน พฺรหฺมโลกคามิโนเอว โหนฺติฯ ยโต เต ฌานอนาคามิโนนามาติ วุจฺจนฺติฯ ฌานปริ หานิจ เตสํ ตํตํ ปลิโพธ วเสเนว โหติฯ น ปน กาม ราคาทิวเสนฯ กสฺมา, มคฺคสหาเยน ฌาเนน สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ องฺคุตฺตเร-สหทสฺสนุปฺปาทา ภิกฺขเว อริยสาวกสฺส ตีณิ สํโยชนานิ มหียนฺติฯลฯ โส วิวิเจฺจวฯลฯ ปถมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ตสฺมิํ เจ สมเย ภิกฺขเว อริยสาวโก กาลงฺกเรยฺยฯ นตฺถิ ตสฺส สํโยชนํฯ เยน สํโยชเนน สํยุโตฺต อริยสาวโก ปุน ยิมํ โลกํ อาคเจฺฉยฺยาติฯ เอตฺถจ ตสฺมิํ เจ สมเยติอาทินา โส ลทฺธชฺฌานํ อปริหาเปตฺวา เจ กาลงฺกโรติฯ เอกเนฺตน พฺรหฺมโลกเมว คมิสฺสติฯ ปริหาเปนฺตสฺส ปน ตํ สํโยชนํ ปากติเมวาติ ทเสฺสติฯ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายญฺจ ฌานลาภีนํ ปน อนาคามิสฺสจ พฺรหฺมโลเกเยว ปฏิสนฺธิทานโต ปจฺจโย นโหตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ฌานลาภีนนฺติ มหคฺคตชฺฌานลาภีนํ โสตาปนฺน สกทาคามีนํฯ ปจฺจโย นโหตีติ เตสํ วิปสฺสนานิกนฺติ ตณฺหา กามสุคติปฏิสนฺธิยา น โหตีติ อโตฺถฯ

ตสฺมา เตสํ ทฺวินฺนํ เสขานํ กุปฺปธมฺมานํปิ สตํ ฌาเน วิชฺชมาเน กามภเว นิกนฺติ นาม นตฺถีติ เวทิตพฺพํฯ อนาคามิสฺส ปน นิทฺทายนฺตเสฺสว สเตฺถน คีวํ ฉินฺทิตฺวา มารียมานสฺสปิ ฌานํ อลภิตฺวา จวนํนาม นตฺถิฯ โส หิ สมาธิสฺมิํ ปริปูรการีติ วุโตฺตฯ อิตฺถิโย ปน อฏฺฐสมาปตฺติโย ลภิตฺวา อนนฺตเร ภเว อกนิเฏฺฐ นิพฺพตฺตมานาปิ อธิปติภูเตสุ มหาพฺรเหฺมสุ น นิพฺพตฺตนฺติฯ หีนชฺฌาสยตฺตา ปุโรหิต ปาริสเชฺชสุเอว นิพฺพตฺตนฺติฯ ตถาหิ อฏฺฐกถาสุ ยํ อิตฺถี พฺรหฺมตฺตํ กเรยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ สุตฺตปทสฺส อตฺถวจเน พฺรหฺมตฺตนฺติ มหาพฺรหฺมตฺตํ อธิเปฺปตํฯ อิตฺถี จ อิธ ฌานํ ภาเวตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมปาริสชฺชานํ สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ, น มหาพฺรหฺมานนฺติ วุตฺตํฯ พฺรหฺมปาริสชฺชานนฺติ เจตฺถ พฺรหฺมปุโรหิตานํปิ สงฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ เตหิ พฺรหฺมานํ ปริสภูตา โหนฺตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ สํยุตฺตเก –

> อถโข ภิกฺขเว สิขีภควา อภิภุํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิฯ ปฏิภาตุ ตํ พฺราหฺมณ พฺรหฺมุโนจ พฺรหฺมปริสายจ พฺรหฺมปาริสชฺชานญฺจ ธมฺมิกถาติฯ

ปริสภาเวจ สติ ปริสาสุ ชาตาปินาม โหนฺตีติฯ ตตฺถ พฺรหฺมุโนติ มหาพฺรหฺมุโนฯ พฺรหฺมปริสายาติ พฺรหฺมปุโรหิต คณสฺสาติ อโตฺถฯ นนุ พฺรหฺมปาริสชฺชานนฺติ วุตฺตตฺตา น มหาพฺรหฺมานนฺติ เอเตฺถว เตสํ สงฺคหณํ ยุตฺตนฺติ เจฯ นฯ ยํ อิตฺถี สกฺกตฺตํ กเรยฺย, มารตฺตํ กเรยฺย, พฺรหฺมตฺตํ กเรยฺย, เนตํฐานํ วิชฺชตีติ เอวํ อธิปติ ภูเตหิ สกฺกาทีหิ สห วุตฺตตฺตา อิธ อธิปติ ปฏิกฺขิปนเสฺสว สมฺภวโตฯ เตเนว หิ เนตฺติยํ-อิตฺถี มหาพฺรหฺมา สิยาติ, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ

วุตฺตํฯ เอตฺตาวตา เวหปฺผลาทีสุ อุปริพฺรหฺมโลเกสุปิ ปุโรหิตปาริสชฺชพฺรหฺมานํ อตฺถิตา สิทฺธา โหติฯ เตเนว สํยุตฺตฏฺฐกถายํ เถรานญฺหิ ภณฺฑคาหกทหรา วิย พฺรหฺมานํปิ ปาริสชฺชพฺรหฺมาโน นาม โหนฺตีติ วุตฺตํฯ

วิภาวนิยํ ปน

‘‘อิตฺถิโยปิ ปน อริยาวา อนริยาวา อฏฺฐสมาปตฺติลา ภินิโย พฺรหฺมปาริสชฺชสุเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ พฺรหฺมปาริสชฺชสุเยวาติ อกนิฏฺฐ นิพฺพตฺตมานานาปิ พฺรหฺมานํ ปริจาริก พฺรเหฺมสุ เอว นิพฺพตฺตนฺติฯ น มหาพฺรเหฺมสูติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

มณิมญฺชูสายํ ปน

พฺรหฺมปาริสชฺชสุเยว นิพฺพตฺตนฺติ, น พฺรหฺมปุโรหิตาทีสูติ วุตฺตํฯ ตํ น คเหตพฺพํฯ

ยญฺจ **ตตฺถ**

สามาวติยาทีนํ ปถมํ พฺรหฺมปาริสชฺชสุ นิพฺพตฺตนํ วุตฺตํฯ ตํปิ อฏฺฐกถาย น สเมติฯ

ยสฺมา ปน ตา อิมสฺมิํ อตฺตภาเว อริยผลานิ สจฺฉากํสุฯ ตสฺมา ตตฺถ อนาคามินิโย สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปนฺนาฯ อิตรา กาจิ ตาวติํเสสุ กาจิ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ อุปฺปนฺนา อิเจฺจว อุทานฏฺฐกถายํ วุตฺตนฺติฯ อปิเจตฺถ เวหปฺผเล อกนิฏฺฐ จตุตฺถารุเปฺปติ ตีสุ ภวเคฺคสุ นิพฺพตฺตา อริยา อญฺญตฺถ นุปฺปชฺชนฺติฯ เสสพฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตา เหฏฺฐาภูมีสุ นุปฺปชฺชนฺตีติฯ [กมฺมจตุกฺกํ]ฯ

๑๕๕. อายุกฺขเยน มรณํ กมฺมกฺขเยน มรณนฺติอาทินา โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ อปริกฺขีเณเยว กมฺมานุภาเว ตสฺมิํ ตสฺมิํ สตฺตนิกาเย ยถานิยมิตสฺส อายุปริมาณสฺส ปริกฺขเยน ปริปุเณฺณน มรณํ **อายุกฺขย มรณํนาม**ฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเว ทุพฺพเลน กเมฺมน นิพฺพตฺตสฺส สตฺตสฺส อปริกฺขีเณเยว อายุปริมาเณ เกวลํ กมฺมสตฺติปริกฺขเยน อนฺตราว มรณํ **กมฺมกฺขย มรณํนาม**ฯ ตทุภยสฺส สมํ ปริกฺขเยน มรณํ **อุภยกฺขย มรณํนาม**ฯ ธรมาเนปิ ตทุภเย ปุริมภเวสฺวา อิมสฺมิํวาภเว กเตน อุปฆาตกกเมฺมน อชฺฌตฺตพหิทฺธาภูเต นานาโรคาพาธ ปถวีปเวส อสนิปาตาทิเก ชีวิตนฺตราเย สมฺมฏฺฐาเปตฺวา ทุสฺสิมารกลาพุราชาทีนํวิย อนฺตราว อุปโรธิต ขนฺธสนฺตานสฺส สตฺตสฺส มรณํ **อุปเจฺฉทก มรณํนาม**ฯ นนุ เจตฺถ มรนฺตานํ นาม สเพฺพสํปิ ตํตํภวํ ชเนนฺตํ กมฺมํ ขิยฺยติเยวฯ อถกสฺมา อิตเรปิ วุตฺตาติฯ วุจฺจเต, สรสวเสเนว หิ กมฺมสามตฺถิยสฺส ขโย อิธ กมฺมกฺขโยติ อธิเปฺปโตฯ เย ปน ทสวสฺส วีสติวสฺส ยาว อสเงฺขฺยยฺย วสฺสาทิ วเสน นานาอายุกปฺปวิธายกา ตสฺมิํ ตสฺมิํ สตฺตนิกาเย สพฺพชน สาธารณา สตฺตานํ อชฺฌตฺตพหิทฺธสมฺภูตา อุตุอาหารานาม โหนฺติฯ เต ตสฺส ตสฺส อายุกปฺปสฺส ฐิติกรา วุทฺธิกรา หานิกราจาติ ติวิธา โหนฺติฯ ตตฺถ อกุสลมูเลสุ วฑฺฒมาเนสุ หานิกรา วฑฺฒนฺติฯ กุสลมูเลสุ วฑฺฒมาเนสุ พุทฺธิกรา วฑฺฒนฺติฯ อุภยมูเลสุ สมํ ฐิเตสุ ฐิติกรา สมํ ปวตฺตนฺติฯ เตสํ วเสน สตฺตานํ อายุกโปฺป กตฺถจิ สทา ฐิติภาโค โหติฯ กตฺถจิ กทาจิ หานิภาโค กทาจิ วุทฺธิภาโค โหติฯ ตโยปิ เจเต ฐิติกราทโย ตํตํสตฺตนิกายํ อโชฺฌตฺถรมานา อายุํ ปริจฺฉินฺทนฺตา ปวตฺตนฺตีติ อสเงฺขฺยยฺยายุก

สํวตฺตนิกํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ สํวตฺตนิกญฺจ กมฺมํ ทสวสฺสิเก กาเล วิปจฺจมานํ ตทนุรูปํเอว โภคญฺจ อิสฺสริยญฺจ ทตฺวา ทสวเสน ขิยฺยติฯ ตํ ตํ สตฺตนิกาย ปริยาปนฺนา สตฺตา สนฺตานภูตา รูปธมฺมา สพฺพญฺญุ พุทฺธานํ ขนฺธสนฺตาน ภูตาปิ ตคฺคติกา ตทนุวตฺติกา เอว หุตฺวา ปริณมนฺติ อณฺญตฺร อิทฺธิมย วิชฺชามย รสายนวิธิ ชีวิต สงฺขาร วิทูหีติฯ วุตฺตเญฺหตํ มหาปทานสุตฺตฏฺฐกถายํ –

สเพฺพปิ สพฺพญฺญุพุทฺธา อสเงฺขยฺยยายุกาฯ กสฺมา เต อสเงฺขยฺยํ น อฏฺฐํสูติฯ อุตุโภชนวิปตฺติยาฯ อุตุโภชนวเสน หิ อายุ หายติปิ วฑฺฒติปีติฯ

ตสฺมา ปธานนิสฺสยภูเตสุ ทฺวิสมุฏฺฐานิก รูปธเมฺมสุ ตํ ตํ อายุกปฺปวเสน ปริณมเนฺตสุ ชิยฺยมาเนสุ ยาวมหนฺตํปิ กมฺมํ อตฺตโน วิปากาธิฏฺฐานสฺส อภาวา ขิยฺยติเยวฯ โสจสฺส ขโย น สรเสน โหติฯ อถโข อายุสงฺขารวิปตฺติยา เอว โหตีติ อิธ อายุกฺขโย วิสฺํ คหิโตติฯ เอสนโย อุปเจฺฉทกมรเณปิ เนตโพฺพฯ ตตฺถ อุปเจฺฉทกมรณนฺติ อกาลมรณํ วุจฺจติฯ ตญฺหิปวตฺตมานํ อุปเจฺฉทกกมฺมุนาวา ปวตฺตติฯ อเญฺญหิวา อเนก สหเสฺสหิ การเณหิฯ ตานิ ปน ปาฬิยํ มูลเภทโต สํขิปิตฺวา อฏฺฐธา วุตฺตานิฯ กตมานิ ปน ตานีติฯ อตฺถิ วาตสมุฏฺฐานา อาพาธาฯ อตฺถิ วิตฺตสมุฏฺฐานาฯ อตฺถิ เสมฺห สมุฏฺฐานาฯ อตฺถิ สนฺนิปาติกาฯ อตฺถิ อุตุสมุฏฺฐานาฯ อตฺถิ วิสมปริหารชาฯ อตฺถิ โอปกฺกมิกาฯ อตฺถิ กมฺมวิปากชา อาพาธาติฯ ตตฺถ กมฺมวิปากชา เกจิ อุปปีฬกกมฺมชาเกจิ อุปเจฺฉทกกมฺมชาฯ ยสฺมา ปน วาโต กุปฺปมาโน สีตุณฺหาทีหิ ทสหิ การเณหิ กุปฺปติฯ เตสุจ เอกเมว กมฺม วิปากชํ โหติฯ เสสานิ ปน อกมฺมวิปากชานีติ มิลินฺทปเญฺห วุตฺตํฯ ยสฺมาจ กมฺมวิปากชาปิ อาพาธา อุปฺปชฺชมานา วาต กุปฺปนาทีหิ วินา น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา เกจิ วาตสมุฏฺฐานาทโยปิ กมฺมวิปากชา โหนฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ตตฺถ สนฺนิปาติกาติ วาตาทีนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํวา สนฺนิปติตานํ วเสน ปวตฺตาฯ เย ปน โลเก สตฺตานํ ปโยคมุตฺตา สยํ ชาตา นานาภยุปทฺทวาฯ เต อุตุสมุฏฺฐาเนสุ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วิสมปริหารชาติ อนิสมฺมการีนํ อเนกวิเธ วิสเม วิปตฺติมุเข อตฺตานํ ปโยชนฺตานํ ตโต ตโตวา ตตฺถ ตตฺถ วา ปตน ปกฺขลนาทิวเสน ปวตฺตาฯ โอปกฺกมิกาติ อตฺตนาวา ปเรหิ ราชโจรเวรีหิวา อมนุสฺสวาฬยกฺขเทวตาหิวา วาฬมิคาทีหิวา กตานํ ปโยคานํ วเสน ปวตฺตาฯ กุปฺปิตา หิ เทวตา สกลํ รชฺชํวา รฏฺฐํวา ทีปกํวา เอกปฺปหาเรน อเสสํ กตฺวา วินาเสนฺติ ทณฺฑกรฏฺฐ มชฺฌรฏฺฐ กลิงฺครฏฺฐ มาตงฺครเฏฺฐสุ วิยฯ อเนกสหเสฺสวา วาฬยเกฺข วิสฺสชฺชนฺติ เวสาลิยํ วิยฯ รกฺขเสวา วิสฺสชฺชนฺติ สุวณฺณภูมิยํวิยฯ วุตฺตเญฺหตํ องฺคุตฺตเร ยกฺขา วาเฬ อมนุเสฺส โอสฺสชฺชนฺติฯ เตน พหุมนุสฺสา กาลํ กโรนฺตีติฯ อฏฺฐกถายํปิ ยกฺขาติ ยกฺขาธิปติโนฯ วาเฬ อมนุเสฺส โอสฺสชฺชนฺตีติ จเณฺฑ ยเกฺข มนุสฺสปเถ วิสฺสชฺชนฺติฯ เต ลโทฺธกาสา มหาชนํ ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ วิสฺสชฺชนฺตีติ วิสมาจาร พหุเล มนุเสฺส ทิสฺวา ภินฺนสทฺธา ยกฺขเสนาปติโน มนุสฺสานํ อตฺถาย ปุเพฺพวิย อารกฺขํน คณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ ชนปทนครนิคมคาเมสุเจว ตสฺมึ ตสฺมึ ปุคฺคเลจ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ องฺคุตฺตเร วุตฺตา สตฺถทุพฺภิกฺขโรค กปฺปาปิ อิธ วตฺตพฺพาติฯ กมฺมวิปากชาติ อุปปีฬโกปฆาตกานํ กมฺมานํ วิปจฺจนวเสน ปวตฺตา อาพาธาติ อโตฺถฯ เอวํ อกาลมรณํ อุปเจฺฉทกมฺมุนาวา อเญฺญหิวา อเนกสหเสฺสหิ การเณหิ โหตีติฯ เยหิ เกจิ โลเก ทิสฺสนฺติฯ ปาณหรา ชีวิตวินาสกา นานาโรคาวา นานาพาธาวา นานาภยานิวา นานา ทณฺฑาวา นานา อุปทฺทวฺ ปสคฺคาวาฯ สเพฺพ เต สกกมฺม สมฺฏฺฐิตาเอว อตฺตโน สาธารณาติ นตฺถิฯ ปรกมฺมสมฺฏฺฐิตาปิ อตฺตโน สาธารณาเอวฯ สกกมฺมสมฺฏฺฐิตาปิ ปเรสํ สาธารณาเอวฯ กเมฺมน วินา ยโต กุโตจิ สมฺฏฺฐิตาปิ อตฺตโน วา ปเรสํวา สาธารณาเอวฯ สพฺพสาธารณกมฺมสมฺฏฺฐิเตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยถาห-วิสุทฺธิมเคฺคฯ

ยถา จตุมหาปเถ ฐปิเต ลกฺขมฺหิ สพฺพทิสาหิ อาคตา สรสตฺติโตมรปาสาณาทโย นิปตนฺติฯ เอวํ กาเยปิ สพฺพุปทฺทวา นิปตนฺตีติฯ

เยสุจ รชฺชรฏฺฐาทีสุ เต อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ เยชนา อุปาย กุสลาวา น โหนฺติฯ นจ ปฏิการกุสลาฯ นาปิ ปริหาร กุสลาฯ กมฺมญฺจ เยสํ ทุพฺพลํ โหติฯ อุปฺปโนฺน อนโตฺถ พล วาฯ เตชนา วินาปิ อุปเจฺฉทกกมฺมุนา ตโต น มุจฺจนฺติฯ มรณํ วา มรณมตฺตํวา ทุกฺขํ ปาปุณนฺติเยวฯ กลฺยาณภูตํปิ หิ กมฺมํ อตฺตโน พลวตรํ ยโตกุโตจิ สมุฏฺฐิตํ โรคํวา อาพาธํ วา ภยํวา ทณฺฑํวา อุปทฺทวุปสคฺคํวา ปฏิพาหิตุํ นสโกฺกติฯ โรคาทโยเอว ตํเขเปนฺตา ปวตฺตนฺติฯ ยถาหิ อุทกํ อตฺตโน พลวตรํ อคฺคิํ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกติฯ อคฺคิเอว ตํ เขเปโนฺต ปวตฺตตีติ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิเมสญฺจ สตฺตานํ ปกติยาปิ กมฺมสฺส ทุพฺพลภาโว มหานิเทฺทเส ชราสุตฺตนิเทฺทเสน วิสุทฺธิ มเคฺคจ มรณสฺสติ นิเทฺทเส อายุ ทุพฺพลโตติ ปทสฺส นิเทฺทเส น ทีเปตโพฺพฯ ยถาห –

อายุนาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํฯ ตถา หิ สตฺตานํ ชีวิตํ อสฺสาสปสฺสาสุปนิพนฺธเญฺจว อิริยาปถุปนิพนฺธญฺจ สีตุณฺหุ ปนิพนฺธญฺจ มหาภูตุปนิพนฺธญฺจ อาหารุปนิพนฺธญฺจาติ อาทิฯ

ตถา กายพหุสาธารณโต อนิมิตฺตโตติ อิเมสํ ปทานํ นิเทฺทเสนปิ ปากโฏเยวฯ กมฺมนิพฺพตฺตสฺส หิ อายุโน ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทุเสฺสว ปริทุพฺพลภาเว ปาฬิยํ อฏฺฐกถา ยญฺจ วุเตฺต กมฺมสาปิ ตเถว ปริทุพฺพลตา สิทฺธา โหตีติฯ เอวเญฺจตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ อิตรถา สพฺพํ ปุเพฺพกตเหตุทิฏฺฐินาม สิยาฯ ยถาห –

อิเธกโจฺจ สมโณวา พฺราหฺมโณวา เอวํวาที โหติ เอวํ ทิฏฺฐีฯ ยํ กิญฺจายํปุริส ปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํวา ทุกฺขํวา อทุกฺขมสุขํวาฯ สพฺพํ ตํ ปุเพฺพกตเหตูติฯ

อยญฺจ อโตฺถ มิลินฺทปเญฺห ตีสุ ฐาเนสุ วิตฺถารโต อาคโตฯ ยถาวุเตฺตหิ ปน อเนกสหเสฺสหิ การเณหิ ปวตฺตมรณํปิ อกาลมรณตาสามเญฺญน อิธ อุปเจฺฉทกมรเณ สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิภาวนิยํ

“อิทํ ปน เนรยิกานํ อุตฺตรกุรุวาสินํ เกสญฺจิ เทวานญฺจ นโหตีติ” วุตฺตํฯ

ยถา ปน มหาฏีกายํ เกสญฺจิ เปตานํ อิโต ญาตเก หิ ทินฺนํ ปุญฺญปตฺติ อนุโมทิตฺวา ตงฺขเณเยว จวิตฺวา สุคติยํ นิพฺพตฺตานํ กุสลภูตํ อุปเจฺฉทกํ วุตฺตํฯ ตถา เกสญฺจิ เนรยิ กานํปิ ยมรโญฺญ สมนุยุญฺชนกาลาทีสุ อตฺตนา กตปุญฺญํ อนุสฺสริตฺวา ตงฺขเณเยว จวิตฺวา สุคติยํ นิพฺพตฺตานํ อุปเจฺฉ ทกมรณํนาม น น สกฺกา วตฺตุํฯ เกสญฺจิ ตาวติํสาทีนํ เทวานญฺจ ตํ อุปเจฺฉทกมรณํ โหติเยวฯ ตถา หิ สุพฺรหฺมเทว ปุตฺต สํยุตฺตฏฺฐกถายํ อถ รุกฺขํ อภิรุฬฺหา อุปเจฺฉทกกมฺมาทิ วเสนเอกปฺปหาเรเนว กาลงฺกตฺวา อวีจิมฺหิ นิพฺพตฺตาติ วุตฺตํฯ ตตฺถ รุกฺขนฺติ ตาวติํเส ปาริจฺฉตฺตกรุกฺขํฯ อภิรุฬฺหาติ อารุฬฺหา ปญฺจ สตเทวจฺฉราโยฯ มโนปโทสิก ขิฑฺฑาปโทสิก เทวานํ มรณํ มหาโพธิสตฺตานํ ทีฆายุเก เทวโลเกวา พฺรหฺมโลเกวา นิพฺพตฺตานํ อธิมุตฺติกาลงฺกิริยา ฉนฺนเตฺตรโคธิกเตฺถราทีนํวิย สยเมว สตฺถํ อาหริตฺวา ปรินิพฺพายนฺตานํ มรณญฺจ เอเตฺถว สงฺคยฺหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตถาจา**ติ เตหิ ปกาเรหิจฯ มรนฺตานํ ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺ

มิํ ปจฺจุปฏฺฐาตีติ สมฺพนฺโธฯ **มรณกาเล**ติ มรณาสนฺนกาเลฯ **ยถารห**นฺติ สุคติทุคฺคติคามีนํ อรหานุรูปํฯ เยปน ขีณาสวา กตฺถจิ นุปฺปชฺชนฺติฯ เตสุ สุกฺขวิปสฺสกานํ ปกติยา ยโถ ปฏฺฐิตํ นามรูป เมว อนฺติม ชวนานํ อารมฺมณํโหติฯ สมาปตฺติลาภีนํ ปน ฌานสมนนฺตเร ปรินิพฺพายนฺตานํ กสิณนิมิตฺตาทิกํฯ ปจฺจเวกฺขนสมนนฺตเร ปรินิพฺพายนฺตานํ ฌานงฺคานิ อภิญฺญาสมนนฺตเร ปรินิพฺพายนฺตานํ อตฺตโน กรชรูปํฯ ชีวิต สมสีสีนํ ปน อคฺคมคฺคสฺส ปจฺจเวกฺขนสมนนฺตเร ปรินิพฺพายนฺตานํ มคฺคงฺคาทินิ อนฺติมชวนานํ อารมฺมณํ โหตีติฯ ปรินิพฺพานจุติจิตฺตสฺส ปน สเพฺพสํปิ อาทิโต อตฺตโน อตฺตโน ปฏิสนฺธิยายถาคหิตํ กมฺมาทีสุ อญฺญตรเมว อารมฺมณํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เยปน อเนโชสนฺติ มารพฺภยํ กาลมกรีมุนีติ อิมํ สุตฺตปทํ ทิสฺวา นิพฺพานเมว ภควโต ปรินิพฺพานจุติยา อารมฺมณนฺติ วทนฺติฯ เต เตน สยเมว อภิธเมฺม อารมฺมณตฺติเกสุ อตฺตโน อโกวิทตํ ทเสฺสนฺติฯ ยถาห –

> กตเม ธมฺมา ปริตฺตารมฺมณา, สโพฺพ กามาวจรวิปาโก กฺริยมโนธาตุ กฺริยาเหตุกมโนวิญฺญาณ ธาตุ โสมนสฺสสหคตาฯ อิเม ธมฺมา ปริตฺตารมฺมณาติฯ

ยสฺมา ปน ปรินิพฺพานํนาม สนฺติ อตฺถาเยว โหติฯ อชฺฌาสโย จสฺส เอกเนฺตน สนฺตินิโนฺนเยว โหติฯ ตสฺมา อเนโชสนฺติ มารพฺภาติ สุตฺตปทํ วุตฺตํฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ สนฺติมารพฺภาติ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปฏิจฺจ สนฺธายาติ วุตฺตํฯ น ปน วุตฺตํ อารพฺภ อาลมฺพิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาติฯ เถรคาถฏฺฐกถายํ ปน สนฺติมารพฺภาติ สนฺตึ อนุปาทิเสสํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวาติ วุตฺตํฯ ตํ มหาปรินิพฺพานปาฬิยา ตทฏฺฐกถายจ นสเมติฯ ตาสุ หิ ภควโต ปรินิพฺพานํ ฌานงฺค ปจฺจเวกฺขนสมนนฺตรนฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ ปุริมานิ เทฺว สมนนฺตรานิ ปรินิพฺพานสุตฺตฏฺฐกถาสุ วุตฺตานิฯ อภิญฺญาสมนนฺตรํ อุทานฏฺฐกถาทิสุ อาคตํฯ ยถาห-วุฏฺฐหิตฺวา ปรินิพฺพายีติ อิทฺธิจิตฺตโต วุฏฺฐหิตฺวา ภวงฺคจิเตฺตน ปรินิพฺพายีติฯ อคฺคมคฺคสฺส ปจฺจเวกฺขนสมนนฺตรํ ปุคฺคลปญฺญตฺติฏฺฐกถาทีสุ อาคตํฯ ยถาห-เอกูนวีสติ เม ปจฺจเวกฺขนญฺญาเณ ปติฏฺฐาย ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายตีติฯ สํยุตฺตฏฺฐกถายํ ปน อรหตฺตมคฺคานนฺตรํ ผลํฯ ผลานนฺตรํ ภวงฺคโต วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขนํฯ ตํ ปน ปริปุณฺณํวา โหติ อปริปุณฺณํวาฯ ติขิเณน อสินา สีเส ฉิชฺชมาเนปิ เอกํวา เทฺววา ปจฺจเวกฺขนานิ อุปฺปชฺชนฺติเยวาติ วุตฺตํฯ

> **[๑๖๔] วิภาวนิยํ** ปน
>
> เอวํ ววตฺถานํ อกตฺวา ยํ วุตฺตํฯ ‘‘กตฺถจิ ปน อนุปฺปชฺชมานสฺส ขีณาสวสฺส ยโถปฏฺฐิตํ นามรูปธมฺมาทิกเมว จุติปริโยสานานํ โคจรภาวํ คจฺฉติฯ น กมฺม กมฺมนิ มิตฺตาทโยติฯ’’ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ ตสฺส จุติจิตฺตํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทโย อารมฺมณํ นกโรติฯ นจ จุติยา คหิตานิ กมฺมาทีนินาม สพฺพสตฺตานํปิ ภวนฺตรสฺส อตฺถาย ภวนฺตีติฯ **อภิมุขีภูต**นฺติ กมฺมนฺตรสฺส โอกาสํ อทตฺวา อตฺตโน โอกาสํ กตฺวา ปจฺจุปฏฺฐิตํฯ กมฺมํวา ปจฺจุปฏฺฐาตีติ สมฺพนฺโธฯ **อุปลทฺธปุพฺพ**นฺติ ตสฺส กมฺมสฺส อารมฺมณ ภูตานิ เทยฺยธมฺม วตฺถาทีนิ ปรปาณาทีนิจ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อุปกรณภูต**นฺติ กมฺมสิทฺธิยา อุปกรณภูตานิ ปริวารภูตานิจ ปฏิคฺคาหกาทีนิ อาวุธภณฺฑาทินิจ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยสฺมาจ ลกฺขณ สํยุเตฺต ควาทีนิ วธิตฺวา ราสิกตานิ อฏฺฐิปุญฺชาทีนิ กมฺมนิมิตฺตานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตสฺมา กมฺมสมฺพนฺธานิ ยานิ กานิจิ วตฺถูนิวา อารมฺมณานิวา อิธ อุปกรเณ สงฺคหิ ตานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ **อุปลภิตพฺพ**นฺติ ทุคฺคตินิมิตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อุปโภคภูต**นฺติ สุคตินิมิตฺตํฯ อุภยํปิ วา ยํ กายปฏิพทฺธํ หุตฺวา ลภิตพฺพํ โหติฯ ตํ อุปลภิตพฺพํนามฯ อปฏิพทฺธํ หุตฺวา เกวลํ สุขทุกฺขานุภวนตฺถาย ลภิตพฺพํ อุปโภค ภูตํ

นามฯ เอตฺถจ อคฺคิชาล โลหกุมฺภิ นิรยปาล นิรยสุนขาทีนิ นิรยนิมิตฺตํฯ ตํ ปน เกสญฺจิ ชนานํ อตฺตโน วสนฏฺฐาเนวิย อุปฏฺฐาติฯ เกสญฺจิ ตโต ตโต อาคนฺตฺวา อตฺตานํ สํปริวาเรนฺตํ วิย อุปฏฺฐาติฯ ยถาห-ตสฺส คิลานเสยฺยาย นิปฺปนฺนสฺส นิรโย อุปฏฺฐาติฯ โสณคิริปาทโต มหนฺตา มหนฺตา สุนขา อาคนฺตฺวา ขาทิตุกามาวิย สํปริวาเรสุนฺติฯ ตถา เทว นิมิเตฺตปิฯ ยถาห-นนฺทวน จิตฺตลตาวน มิสฺสกวน ผารุสกวน วิมานานิเจว เทวนาฏกานิจ ปริวาเรตฺวา ฐิตานิวิย อเหสุนฺติฯ เกสญฺจิ ปน สยํ ตตฺถ ตตฺถ ปตฺวา ทิฏฺฐํวิย อุปฏฺฐาติฯ กมฺพลยานสทิโส มาตุกุจฺฉิวโณฺณ มนุสฺสนิมิตฺตํฯ ปพฺพตปาท วนสณฺฑ นรกปปาตาทีนิ ติรจฺฉานคตานํ นิมิตฺตานีติฯ **กมฺมพเลนา**ติ อิทานิ ปฏิสนฺธึ ชเนตุํ ปจฺจุปฏฺฐิตสฺส กมฺมสฺส อานุภาเวนฯ อิทญฺจ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ ปกติยา ปน อาจิณฺณ ภูตํวา ตงฺขณกตํวา ปเรน สราปิตํวา สยเมว อนุสฺสริตํวา ปกติยาว กุกฺกุจฺจํวา โสมนสฺสํวา ชเนตฺวา ฐิตํวา กมฺมํวา ตสฺสนิมิตฺตํวา อเญฺญนปิ การณพเลน ปจฺจุปฏฺฐาติเย วาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตเมว ตโตปฏฺฐิตํ อารมฺมณํ อารพฺภา**ติ อิทญฺจ เยภุยฺยเสน วุตฺตํฯ ตโต หิ เกสญฺจิ ปถมํ กมฺมพเลนวา การณนฺตเรนวา ปาปปกฺขิเยสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุปุน ทุฏฺฐ คามณิ รโญฺญ วิย ปุพฺพกตํ พลวนฺตํ ปุญฺญํ อนุสฺสรนฺตานํวา โสณเตฺถร วิตฺ วิย ตงฺขเณเยว ปสาทชนกํ ปุญฺญํ กโรนฺตานํวา ปจฺฉา กลฺยาณปกฺขิยานิ อุปฏฺฐหนฺติฯ ตถา เกสญฺจิ ปถมํ กลฺยาณ ปกฺขิเยสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ ธมฺมาโสกรโญฺญ วิย ปจฺฉา เกนจิ การเณน โทมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา ปาปกมฺมสฺส โอกาสํ กโรนฺตานํ ปาปปกฺขิยานิ อุปฏฺฐหนฺตีติฯ **วิปจฺจมานก กมฺมานุรูป**นฺติ ยสฺส วิปจฺจมานกํ กมฺมํ กุสลํ โหติฯ ตสฺส ปริสุทฺธํ กุสลจิตฺตสนฺตานํ อภิณฺหํ ปวตฺตติฯ ยสฺส ตํ อกุสลํ โหติฯ ตสฺส อุปกิลิฏฺฐํ อกุสล จิตฺตสนฺตานํ อภิณฺหํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ อฎฺฐกถายํปิ สุคติคามีนํ กุสลุปฺปตฺติ เหตุภูตํ ปณีตํ อารมฺมณํ อาปาตมาคจฺฉตีติจ ทุคฺคติคามีนํ อกุสลุปฺปตฺติ เหตุภูตํ หีนารมฺมณํ อาปาต มาคจฺฉตี ติจ วุตฺตํฯ มูลฏีกายํ มหาฏีกายญฺจ อาสเนฺน อกุสลํ ทุคฺคติยํ กุสลญฺจ สุคติยํ ปฏิสนฺธิยา อุปนิสฺสโย โหตีติ วุตฺตํฯ เอตฺถ สิยา, ยทา เทวจฺฉราทีนิ สคฺคนิมิตฺตานิ อุปฏฺฐหนฺติฯ ตทา ตานิ ตณฺหาย อสฺสาเทนฺตเสฺสว สโต จวนฺตสฺส กถนฺติฯ วุจฺจเตฯ อุปกิลิฏฺฐํเยว ตสฺส จิตฺตํฯ ตสฺมา ทุคฺคติเอว ตสฺส ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน ปฏิสมฺภิทา มเคฺค ตาทิสิยา ตณฺหาย กุสลกมฺมสฺส สหการิการณ ภาโว วุโตฺตฯ ยถาห-นิกนฺติกฺขเณ เทฺว เหตู อกุสลาติฯ ตสฺมา สุคติภวนิพฺพตฺตเนปิ อยํ ตณฺหา เอกเนฺตน กุสล กมฺมสฺส นิยามกสหการิปจฺจยภูตาติ กตฺวา ตสฺส ตานิวา เทวจฺฉราทีนิ กุสลกมฺม กมฺมนิมิตฺตานิวา อสฺสาเทนฺตเสฺสว สโต จวนฺตสฺส สาตณฺหา ตทุปตฺถมฺภิกาเอว ภวิตุํ อรหติฯ น ตํ ปฏิพาหิกาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ยญฺจ นิมิตฺตสฺสาทคธิตํวา ภิกฺขเว วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐติ, อนุพฺยญฺชนสฺสาทคธิตํ วาฯ ตสฺมึ เจ ภิกฺขเว สมเย กาลงฺกเรยฺย, ฐานเมตํ วิชฺชติฯ ยํ ทฺวินฺนํคตีนํ อญฺญตรคตึ คเจฺฉยฺย, นิรยํวา ติรจฺฉาน โยนึวาติอาทิตฺตปริยาเย วุตฺตํฯ ตํปิ อตฺตโน ปเรสํ วา หตฺถปาทาทีสุ คธิตํ ตณฺหํ สนฺธาย วุตฺตํฯ นกมฺมาทีสูติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ **อุปลภิตพฺพ ภวานุรูป**นฺติ อุปลภิตโพฺพ ภโว ยทิ สุคติภโว โหติ, ตํ อสฺสาทนากาเรนฯ ยทิ ทุคฺคติภโว โหติ, ตํ อนสฺสาทนากาเรนาติ เอวํ อุปลภิ ตพฺพสฺส ภวสฺส อนุรูปํฯ **ตโตฺถณตํวา**ติ ตสฺมึ ยโถ ปฏฺฐิเต อารมฺมเณ โอณมนฺตํเอวฯ ตถา หิ พาลปณฺฑิตสุเตฺต ตานิสฺส ตสฺมึ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตานิสฺสาติ อสฺสปุคฺคลสฺส ตานิ ปุญฺญาปุญฺญ กมฺมานิฯ กมฺมสีเสน วุตฺตานิ กมฺมนิมิตฺต คตินิมิตฺตานิจฯ โอลมฺพนฺตีติ ตสฺส จิตฺตสนฺตานํ อตฺตนิเอว โอณมนฺตํ อโชฺฌณมนฺตํ อภิมุขีภูตํ กตฺวา ลมฺพนฺติ ปลมฺพนฺติฯ พนฺธิตฺวา อากฑฺฒนฺตานิ วิย อุปฏฺฐหนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปน เตสุ ตถา โอลมฺพเนฺตสุ ตํจิตฺตสนฺตานํ เตสุ นินฺนโปณปพฺภารเมว โหตีติ วุตฺตํ ตโตฺถณตํวาติฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ กิเลสพลวินามิตํ สุตฺวา ตเทวํ ปวตฺตมานํ ตณฺหาอวิชฺชานํ อปฺปหีนตฺตา อวิชฺชาย ปฏิจฺฉาทิตาทีนเว ตสฺมึ วิสเย ตณฺหา นาเมติ สหชาต สงฺขารา ขิปนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตนฺติ วิญฺญาณํฯ

จิตฺตสนฺตานํ อิเจฺจว อโตฺถฯ ตสฺมิํวิสเยติ กมฺมาทิอารมฺมเณฯ ตณฺหานาเมตีติ วฏฺฏมูลก ตณฺหา ตํ ตสฺมิํ โอณมนฺตํ กตฺวา นิโยเชตีติ อโตฺถฯ

[๑๖๕] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ตโตฺถณตํวาติ ตสฺมิํ อุปฺปชฺชิตพฺพภเว โอณตํ วิย โอณตํเอว วา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ อฏฺฐกถาย น สเมติฯ

อภิณฺหนฺติ นิรนฺตรํฯ ตถาปวตฺติ ปน สณิกํ มรนฺตานํ เอว ลพฺภติฯ ลหุก มรเณน มรนฺตานํ ปน น ลพฺภตีติ วุตฺตํฯ **พาหุเลฺลนา**ติ

[๑๖๖] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘พาหุเลฺลนาติเอตฺถ อธิปฺปาโย เยภุเยฺยน ภวนฺตเรติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ทฏฺฐโพฺพ’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ ตสฺมิํ วุตฺตานํ อสญฺญิสตฺตานํ จิตฺตสนฺตานสฺส อภิณฺหปฺปคตฺติปสโงฺคนาม อตฺถิฯ จิตฺตสนฺตานเสฺสว เตสํ อภาวโตติฯ อิทานิ อปเรน ปกาเรน กมฺมุ ปฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **ตเมววา ปนฯลฯ ทฺวารปตฺตํ โหตี**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภินวกรณวเสน ทฺวารปฺปตฺตํ โหตี**ติ ปุเพฺพ กตสญฺญํ อชเนตฺวา ตงฺขเณ เอว กรณาการํ ชเนตฺวา อตฺตานํ อภินวํ วิย กตฺวา มโนทฺวาเร ตํสทิสชวนปฺปวตฺติวเสน ปตฺตํ ปาตุภูตํ โหตีติ อโตฺถฯ ยถา หิ อิมสฺมิํภเวปวตฺตํ กิญฺจิ ปากฏํ กมฺมํ อสุกสฺมิํ กาเล อิทํนามมยากตนฺติ เอวํ ปุเพฺพกตสญฺญํ ชเนตฺวาปิ อุปฏฺฐาติฯ น ตถา ภวนฺตเร ปวตฺตํ ภวปฏิจฺฉนฺนํญฺจ อิมสฺมิํ ภเว ปวตฺตํ อปากฏญฺจาติฯ อปิจ, อิเธกเจฺจ พุทฺธาทีสุ ตีสุ วตฺถุสุ ทานปูชาทิวเสน อาจิณฺณพหุลา โหนฺติฯ เต มรณนฺติ กาพาธพเลน วิสีทปฺปตฺตา กิญฺจิ ทุกฺขํอชานิตฺวา วิสีทนฺตเร ปุเพฺพ วิย ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ เทนฺตาเจติยํ วนฺทนฺตา ปูชํ กโรนฺตา วิปฺปสนฺนจิตฺตา ปโมทจิตฺตา เอว โหนฺติฯ ตพฺพิปรีเตน ปาปกมฺมพหุลาปิ วตฺตพฺพาติฯ อิทํปิ ทฺวารปตฺตเมวาติฯ สพฺพเญฺจตํ ลกฺขณ สํยุตฺตฏฺฐกถาย ทีเปตพฺพํฯ ตตฺถ อสิโลม เปตาทิ ปตฺถูสุ ตสฺส อุกฺขิตฺตาสิกภาโววา นิมิตฺตํ อโหสีติ จฯ ตสฺส สตฺติยา วิชฺฌนก ภาโวว นิมิตฺตํ อโหสีติจฯ ตสฺส อุสุนา วิชฺฌนกภาโวว นิมิตฺตํ อโหสีติจฯ ตสฺส ปโตทสูจิยา วิชฺฌนก ภาโวว นิมิตฺตํ อโหสีติจฯ ตสฺส สูจีหิ ปโตทนทุกฺขํ ปจฺจนฺภวิตุํ กมฺมเมว นิมิตฺตํ กตฺวา สูจิโลม เปโต ชาโตติจ เอวํ พหุํทฺวาร ปตฺตวเสน กมฺมุปฏฺฐานํ วุตฺตนฺติฯ ตตฺถ หิ ตสฺส อุกฺขิตฺตาสิก ภาโวว นิมิตฺตํ อโหสีติ ตสฺส นิรเย ปจิตฺวา ปุน อาสนฺน มรณสฺส ตํกมฺมํ ตทา ตสฺส อุกฺขิตฺตาสิกสญฺญํ ชเนตฺวา ทฺวาร ปตฺตวเสน นิมิตฺตํ อโหสีติ อโตฺถฯ เอสนโย เสเสสุปีติฯ โสจ ทฺวารปฺปตฺตากาโร กมฺมโกฏฺฐาสิโก เอว โหติฯ ตสฺส สตฺตสฺสจ อปากโฏนาม นตฺถีติ ตสฺส ปฏิสนฺธิยา คหณโยคฺยตา ชาตาติฯ **ปจฺจาสนฺน มรณสฺสา**ติ อนฺติม ชวนปวตฺติวเสน ปุน อาสนฺนมรณสฺสฯ **วีถิจิตฺตา วสาเนวา**ติ กามภวโต จวิตฺวา กามภเวเยว อุปฺปชฺชมานานํ ชวน ปริโยสานํวา ตทารมฺมณ ปริโยสานํวา วีถิจิตฺตานํ อวสาเนฯ อิตเรสํ ปน ชวนปริโยสานํเอว วีถิจิตฺตานํ อวสาเนติ อโตฺถฯ อยมโตฺถ อฏฺฐกถายํปิ วุโตฺตเยวฯ ยถาห-ตํ อารพฺภ อุปฺปนฺนาย ตทารมฺมณปริโยสานาย สุทฺธายวา ชวนวีถิยา อนนฺตรํ จุติจิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติฯ

[๑๖๗] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ตตฺถ กามภวโต จวิตฺวา ตเตฺถว อุปฺปชฺชมานานํ ตทารมฺมณปริโยสานานิ เส สานํ ชวนปริโยสานานีติ ธมฺมานุสารณิยํ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

อฎฺฐกถายญฺหิ ปริปุณฺณํ กตฺวา วุเตฺต กึอปริปุณฺณาย ธมฺมา นุสารณิยาติฯ **ภวงฺคกฺขเยวา**ติ ภวงฺคาวสาเนวา อิเจฺจวโตฺถฯ ยทิ ทฺวิธปีถิจิตฺตโต ปรํ ปญฺจโวกาเร วตฺถุรูปํ จตุโวกาเร จิตฺตสนฺตานํ ทฺวิจิตฺตกฺขณายุเสสํ โหติฯ ตทา เอกสฺส ภวงฺคสฺส อวสาเนติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถจ โสมนสฺส ปฎิสนฺธิกสฺส โทมนสฺสจิเตฺตน จวนฺตสฺส อาคนฺตุกภวงฺค สมฺภโวฯ ตํ สมฺภเวจ สติ อญฺญภวงฺคสมฺภโวปิ อวาริ โตติ สุวุตฺตเมตํ ภวงฺคกฺขเยวาติฯ **ตสฺมึนิรุทฺธาวสาเน**ติ ตสฺมึ นิรุเทฺธ ตสฺส นิรุทฺธสฺส อวสาเนฯ เย ปน โลเก จุติ ปฎิสนฺธีนํ อนฺตเร เอโก อนฺตราภโว นาม อตฺถิฯ ยตฺถ อุปฺปนฺนฺน สโตฺต ทิพฺพจกฺขุโก วิย อิทฺธิมา วิย จ ขเณน อิจฺฉิตํ ฐานํ คนฺตุํ สมโตฺถฯ อิโต จุตา เกจิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา มาตาปิตุ สมาคมาทีนิ อาคเมนฺตา สตฺตาหํวา อติเรก สตฺตาหํวา ติฎฺฐนฺตีติ ลทฺธึ คณฺหนฺติฯ เตสํ ตํนิเสเธตุํ **ตสฺสานนฺตรเมวา**ติ วุตฺตํฯ สวตฺถุกํ ปญฺจโวกาเร อวตฺถุกเมววา จตุโวกาเรฯ **ยถารห**นฺติ กุสลภูตสฺสวา อกุสลภูตสฺส วา สงฺขารสฺส อรหานุรูปํฯ อวิชฺชาตณฺหานุสยา กุสลภูตสฺส อปฺปหีนเฎฺฐน อกุสลภูตสฺส ปน สหชาตภาเวนาปิ ปริวารภูตา มูลภูตาจ โหนฺตีติ อโตฺถฯ ปริยุฎฺฐานาวตฺถํ อปตฺวา กุสลาพฺยากตจิตฺตสนฺตาเนนปิ อวิรุทฺธภาเวน อนุรูปํฯ อนุพนฺธมาโนวา เสติ, อนฺอนุวานิรนฺตรํ เสตีติ อนุสโยฯ อนุสยภูตาย อวิชฺชาย ปริกฺขิโตฺตติ **อวิชฺชานุสยปริกฺขิโตฺต**ฯ ตณฺหานุสโย มูลํ เอตสฺสาติ **ตณฺหานุสย มูลโก**ฯ อวิชฺชานุสย มูลเกน ตณฺหานุสย ปริกฺขิเตฺตนาติ ปน วุเตฺต สุฎฺฐุตรํ ยุชฺชติฯ อวิชฺชา หิ ตณฺหายปิ มูลภูตา โหติฯ ตาย ปฎิจฺฉาทิตาทีนเว เอว อารมฺมเณ ตณฺหาปวตฺติสมฺภวโตฯ ตณฺหา จ ปน สหการิ การณ ภาเวน ตํ ตํ สงฺขารํ นิโยเชนฺตี ปวตฺตตีติ สงฺขารสฺส ปริวารภูตา พลวอาสนฺน สหายภูตา โหตีติฯ

เอตฺถจ อกุสลกมฺม สหชาตานํวา กมฺมนิกนฺติ นิมิตฺตนิกนฺติ สหชาตานํวา วิปฺปฎิสาร สห ชาตานํวา มรณาสนฺน ชวน สหชาตานํวา อวิชฺชาตณฺหานํปิ ธมฺมโต อนุสยสทิสตาย อนุสย โวหารสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ อปิจ, อนุสยานาม ปฎิสนฺธิชนเน กุสลสงฺขารสฺสปิ พลว สหายภูตา โหนฺติฯ ตสฺมา อิธ เอกนฺตานุสยภูตาเอว ปริยตฺตาติ กึสหชาตานํ คหเณนาติฯ เตเนว อฎฺฐกถายํปิ ตณฺหา อวิชฺชานํ อปฺปหีนตฺตาติ เอวํ อปฺปหีนสเทฺทน เอกนฺตานุสยาเอว คหิตาติฯ **สงฺขาเรนา**ติ ปฎิสนฺธิชนกกมฺมสงฺขาเตน เจตนาสงฺขาเรนฯ ตํ สหชาตผสฺสาทิธมฺมสมูเหนปิวาฯ โสปิ หิ อุปนิสฺสยภาเว น ปฎิสนฺธึ ชเนติเยวาติฯ อถวา, สงฺขาเรนาติ มรณสนฺน ชวนวิญฺญาณ สหชาเตน เจตนาสงฺขาเรนฯ ตํ สหชาต ผสฺสาทิธมฺมสมูเหนปิวาฯ ตทุภยํปิ หิ กมฺมาทิวิสเย ขิปนก สงฺขารภาเวน ปฎิสนฺธึ ชเนตีติฯ ตถา หิ อฎฺฐกถายํ ตณฺหา อวิชฺชานํ อปฺปหีนตฺตา อวิชฺชาย ปฎิจฺฉาทิตาทีนเว ตสฺมึ วิสเย ตณฺหา นาเมติฯ สหชาตสงฺขารา ขิปนฺตีติ วุตฺตํฯ มูลฎีกายญฺจ สหชาตสงฺขาราติ จุติอาสนฺนชวนวิญฺญาณสหชาตา เจตนาฯ ส เพฺพปิวา ผสฺสาทโยติ วุตฺตํฯ สกเลน ปน วจเนน อคฺคมเคฺคน อปฺปหีนา อวิชฺชากมฺมาทิวิสเยวา ภวนฺตเรวา อาทีนวํ ปฎิจฺฉาเทติ, ตถา รูปาเยว ตณฺหา ตทุภยสฺมึ จิตฺตสนฺตานํ นาเมติฯ ยถาวุตฺตสงฺขารา ตํ ตตฺถ ขิปนฺติฯ ตสฺมึ อภินว วิญฺญาณปาตุภาวํ สาเธนฺตีติ ทเสฺสตีติฯ

สมฺปยุเตฺตหิ ปริคฺคยฺหมานนฺติ ผสฺสาทีหิ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ปริวาเรตฺวา คยฺหมานํฯ **สหชาตาน**นฺติ นามรูปธมฺมานํฯ **อธิฎฺฐาน ภาเวนา**ติ นิสฺสยภาเวนฯ **ปุพฺพงฺคมภูต**นฺติ ปธานภูตํฯ ปท ทฺวเยน วิชานนธาตุยา อติวิย มหานุภาวภาวํ ทเสฺสติฯ ยถา หิ โลเก เอกสฺมึ มหานุภาเว ปุริสวิเสเส ชายมาเน ปริวารภูตา สหชาตชนาจ ตสฺส อุปโภค ปริโภคภูตา ปาสาทกปฺปรุกฺขาทโยว เตน สห ชายนฺติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ภวนฺตรปฎิสนฺธานว**

เสนาติ เอกสฺมึเยว นิรุเทฺธ เตน สห นิรนฺตรํ กตฺวา ภวนฺตรสฺส ปฏิสนฺทหน วเสนฯ **อุปฺปชฺชมานเมว ปติฏฺฐาติ** น ปุริมภเว อุปฺปชฺชิตฺวา อนิรุชฺฌิตฺวา ฐิติภาเวน คนฺตฺวา ภวนฺตเร ปติฏฺฐาตีติ อธิปฺปาโยฯ น หิ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนา ธมฺมา ปกติกาเลปิ เทสนฺตรํวา ขณนฺตรํวาสงฺกนฺตา นาม อตฺถิฯ กุโต มรณกาเล ภวนฺตรํฯ ยญฺจ อนมตโคฺค ยํ ภิกฺขเว สํสาโรฯ ปุพฺพโกฏิ นปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตนฺติ วุตฺตํ, ตํปิ ปริยาเยน วุตฺตํฯ เยสญฺหิ อวิชฺชา ตณฺหาสงฺขารานํ วเสน ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิ ปาตุภวติฯ เตจ ปุเพฺพยสฺส สนฺตาเน ปวตฺตนฺติ, โส เตสํ เหตุผลสมฺพเนฺธน ภวนฺตรํ สนฺธาวติ สํสรตีติ วุจฺจตีติฯ ตโต เยวจ ตสฺสา ปฏิสนฺธิยา ปุริมภวปริ ยาปเนฺนหิ เหตูหิ วินา อนุปฺปชฺชนํปิ สิทฺธํ โหตีติฯ ปฏิโฆส ปทีปมุทฺธาทีนิ เจตฺถ นิทสฺสนานีติฯ

เอตฺถาติ มรณุปฺปตฺติฏฺฐาเนฯ **มนุทปฺปวตฺตานี**ติ กมฺมทุพฺพลภาเวน วตฺถุทุพฺพลภาเวนจ มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺตานิฯ ตสฺมา ปจฺจุปฺปนฺนา ลมฺพณกา ลพฺภตีติ สมฺพโนฺธฯ **ธรเนฺตเสฺววา**ติ ติฏฺฐเนฺตสุ เอวฯ **ปฏิสนฺธิ ภวงฺคานํปี**ติ ปฏิสนฺธิยาปิ กติปยภวงฺคานํปิฯ **อิติ กตฺวา**ติ อิมินา การเณนฯ กามเญฺจตฺถ อฏฺฐกถายํ คตินิมิตฺตํนาม นิพฺพตฺตนกโอกาเส เอโก วโณฺณ อุปฏฺฐาตีติ วตฺวา สเพฺพสุ คตินิมิตฺตวาเรสุ คภินิมิตฺตํ วณฺณายตนเมว มโนทฺวาร คหิตเมว ปจฺจุปฺปนฺนเมวจ ทสฺสิตํฯ ตถาปิ ฉเทวโลกโต อตฺตโน สนฺติกํ อาคเต ทิพฺพรเถเยว คตินิมิตฺตํ กตฺวา จวนฺตานํ ธมฺมิกอุปาสก ทุฏฺฐคามณิ อภยราชาทีนํ วเสน ตํปิ กมฺมนิมิตฺตํวิย ฉพฺพิธํปิ ฉทฺวารคหิตํปิ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตํปิ สมฺภวตีติ อธิปฺปาเยน ตํกมฺมนิมิเตฺตน นิพฺพิเสสํ กตฺวา **กามาวจรปฏิสนฺธิยาฯลฯ อุปลพฺภตี**ติ วุตฺตํฯ ตถา จวนฺตา หิ ทิพฺพวโณฺณปิ เทวตานํ อานุภาเวน จกฺขุนา ทิโฏฺฐเยว โหติฯ ทิโพฺพ รถสโทฺทวา ตูริยสโทฺทวา วจนสโทฺทวา โสเตน สุโตเยวฯ ทิพฺพคโนฺธปิ ฆาเนน ฆายิโตเยวฯ นิรยโต อุคฺคเตน อคฺคิชาเลน ทยฺหมานกาเยน จวนฺตานํ เทวทตฺต นนฺทยกฺข นนฺทมาณ วกาทีนํ ขุรจเกฺก อาสชฺชมานานํ มิตฺตวินฺทกาทีนญฺจ วเสน โผฏฺฐพฺพํปิ สมฺภวติเยวฯ รสธมฺมาปิ ยถา สมฺภวํ โยเชตพฺพาติฯ วุตฺตญฺจ สจฺจสเงฺขเป –

ปญฺจทฺวาเร สิยา สนฺธิ, วินา กมฺมํ ทฺวิโคจเรติฯ

มหาฏีกายํปิ อยมโตฺถ วุโตฺตเยวฯ ยทา ปน อนฺติม ชวนวีถิโต ปุพฺพภาเค ยโถปฏฺฐิตํ คตินิมิตฺตํ อนฺติมชวนสฺส อารมฺมณํ โหติฯ ตทา ตํ อตีตํปิ โหติเยวาติฯ อฏฺฐกถายํ ปน สนฺตติวเสน ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตาว วุตฺตาฯ ตถา วณฺณารมฺมณภาโว มโนทฺวาเรน คหิตภาโวจ เยภุเยฺยน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ อิตรถา กมฺมนิมิตฺตํปิ ปจฺจุปฺปนฺนภูตํ ปญฺจทฺวาเรเอว อฏฺฐกถายํ ทสฺสิตนฺติ ตํปิ มโนทฺวารคหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนภูตํ ปญฺจารมฺมณํวา ธมฺมารมฺมณํวา นสมฺภวตีติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ นจ สกฺกา ตถา วตฺตุํฯ กสฺมา, จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตีติอาทินา ปฏฺฐาเน วุตฺตสฺส ฉฬารมฺมณ ภูตสฺส ปุเรชาตปจฺจยสฺส มโนทฺวาริก มรณาสนฺน ชวนานมฺปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ ตโตเยวจ ตทนุพนฺธาย ปฏิสนฺธิยาปิ สมฺภว โตติฯ

[๑๖๘] วิภาวนิยํ ปน

ตถา อวิจาเรตฺวา ยํวุตฺตํ ''ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณสุ อาปาตมาคเตสุ มโนทฺวาเร คตินิมิตฺตวเสน ปญฺจทฺวาเร กมฺมนิมิตฺตวเสนา''ติฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

[๑๖๙] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘ฉทฺวารคหิตนฺติ กมฺมนิมิตฺตํ ฉทฺวารคหิตํ คตินิมิตฺตํ ฉฏฺฐทฺวารคหิตนฺติ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

เอวญฺหิ สติ กมฺมํ วิย คตินิมิตฺตํปิ เถเรน ภินฺทิตฺวา วุตฺตํ สิยาฯ นจ ตํ วุตฺตนเยน ปญฺจทฺวารคหิตํ น สมฺภวตีติฯ

[๑๗๐] ยญฺจ **ตตฺถ**

อฏฺฐกถายํ มูล ฏีกาทีสุจ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ สาวเสสปาฐํ อวิจาเรตฺวา ‘‘อฏฺฐกถายํ ปน คตินิมิตฺตํ มโนทฺวาเร อาปาตมาคจฺฉตีติ วุตฺตตฺตา ตทารมฺมณายจ ปญฺจทฺวาริกปฏิสนฺธิยา อทสฺสิตตฺตา มูลฏีกาทีสุจ กมฺม พเลน อุปฏฺฐาปิตํ วณฺณายตนํ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺสวิย ทิพฺพ จกฺขุสฺส วิยจ มโนทฺวาเรเยว โคจรภาวํ คจฺฉตีติ นิยเมตฺวา วุตฺตตฺตา เตสํ วจนํ นสมฺปฏิจฺฉนฺติ อาจริยา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถปิ อสมฺปฏิจฺฉนฺตานํ อญฺญํ การณํ นตฺถิ อญฺญตฺร อวิจารณายาติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนมตีตนฺติ เอตฺถ ยสฺส ชวนาวสานาย ปญฺจทฺวาริกวีถิยา จวนํ โหติฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิยา ทฺวินฺนญฺจ ภวงฺคานํ ปจฺจุปฺปนฺนา รมฺมณตา อุปลพฺภติฯ ยสฺส ตทารมฺมณาวสานาย, ตสฺส ปฏิสนฺธิยา เอวฯ ยสฺส ปน ชวนาวสานาย ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณาย มโนทฺวาริกวีถิยา จวนํ โหติ, ตสฺส ปฏิสนฺธิยา ฉนฺนญฺจ ภวงฺคานํฯ ยสฺส ปน ตทารณาวสานาย, ตสฺส ปฏิสนฺธิยา จตุนฺนญฺจ ภวงฺคานนฺติฯ เอตฺถจ อารมฺมเณ พหุตรายุเก พลวเนฺตปิ วตฺถุทุพฺพลภาเว สติ กามสตฺตานํปิ ชวนาวสานา วีถิ โหติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตทารมฺมณาวสานาย เอว โยชิตตฺตา มโนทฺวาเร ปฏิสนฺธิโต ปรํ จตุนฺนํ ภวงฺคานํ ปญฺจทฺวาเร ปฏิสนฺธิยาเอว ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา วุตฺตาฯ ตทารมฺมณ ปริโยสานายวา สุทฺธายวา ชวนวีถิยาติ วุตฺตตฺตา ปน อิธ ชวนาวสานาปิ โยชิตาติ เวทิตพฺพาฯ

[๑๗๑] วิภาวนิยํ ปน

เอวํ อวิจาเรตฺวา ยํ วุตฺตํ ‘‘มโนทฺวาเร ตาว ปฏิสนฺธิยา จตุนฺนํ ภวงฺคานญฺจ ปญฺจทฺวาเร ปฏิสนฺธิยาเอว ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา ลพฺภตี’’ติอาทิฯ ตํ อนุปปนฺนํฯ

เอตฺถจ ยสฺมา ปฏิสนฺธิชนกเสฺสว กมฺมสฺส อารมฺมณํวา อุปกรณํวา กมฺมนิมิตฺตนฺติ อธิเปฺปตํฯ ปญฺจทฺวาริกกมฺมญฺจ ปฏิสนฺธิชนกเมว น โหติฯ ตสฺมา ตทา ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ ปุริมภาเคเอว มโนทฺวารวเสน สิทฺธํ โหติฯ ตสฺสจ อารมฺมณภูตเมว อุปกรณภูตเมววา เอกเนฺตน กมฺมนิมิตฺตํนาม โหติฯ ยํ ปน ปญฺจทฺวาริกสฺส อนฺติมชวนสฺส อารมฺมณํ โหติฯ ตํ ปุริเมน นิรุเทฺธน อารมฺมเณน วตฺถุโต อภินฺนตฺตาวา ตสฺสทิสตฺตาวา กมฺมนิมิตฺตเนฺตว วุจฺจตีติฯ ตถา หิ วุตฺตํ มูลฏีกายํ ปญฺจทฺวาเร อาปาตํ อาคจฺฉนฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมนิมิตฺตํ อาสนฺนกตกมฺมารมฺมณ สนฺตติยํ อุปฺปนฺนํ ตํสทิสญฺจ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ ตตฺถ เยสุ เทยฺยธมฺมวตฺถูสุ เจติยาทีสุวา เยหิ สตฺถาทีหิวา ปุเพฺพ กมฺมํ สิทฺธํฯ เตสํ ปจฺจเกฺข ธรมานตํ สนฺธาย สนฺตติยํ อุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํฯ เตหิ สทิ สวตฺถูนํ ธรมานตํ สนฺธาย ตํสทิสญฺจาติ วุตฺตํฯ สทิสวตฺถูนิปิ หิ กมฺมสฺส ลโทฺธกาสการณานิ โหนฺติเยวฯ ยถา ตํ อิโต ปริตฺตเกน ปาปกเมฺมน นิรเย อุสฺสทสามเนฺต นิพฺพตฺตานํ ปุเพฺพ ปุญฺญกรณกาเล ลทฺธนิมิตฺตสทิสํ นิรยคฺคิชาลานํ สทฺทํ สุตฺวาวา วณฺณํ ทิสฺวาวา ปุญฺญํ สริตฺวา จวิตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตานํ อคฺคิชาลานิ วิยาติฯ

[๑๗๒] วิภาวนิยํ ปน

> มูลฎีกาปาฐํ อวิจาเรตฺวา ตํสทิสญฺจาติเอตฺถ นฎฺฐจการํ ปาฐํ ทิสฺวา ‘‘มโนทฺวาริก ชวนานํ อารมฺมณภูเตน สห สมานตฺตา ตเทกสนฺตติปติตํ จุติอาสนฺนชวนคหิ ตํปิ ปจฺจุปฺปนฺนํ วณฺณาทิกํ กมฺมนิมิตฺต ภาเวน วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ อนุปฺปนฺนเมวฯ

อปิจ, อฎฺฐกถายํ อปรสฺส มรณสมเย ญาตกา อยํ ตาต ตวตฺถาย พุทฺธปูชา กรียติฯ จิตฺตํ ปสาเทหีติ วตฺวา ปุปฺผทามธชปฎากาทิวเสน รูปารมฺมณํวา ธมฺมสวนตูริยปูชาทิ วเสน สทฺทารมฺมณํวา ธูมวาสคนฺธาทิวเสน คนฺธารมฺมณํวา อิทํ ตาว สายสฺสุ, ตวตฺถาย ทาตพฺพํ เทยฺยธมฺมนฺติ วตฺวา มธุผาณิ ตาทิวเสน รสารมฺมณํวา อิทํ ตาว ผุสสฺสุ, ตวตฺถาย ทาตพฺพํ เทยฺยธมฺมนฺติ วตฺวา จีนปฎ โสมารปฎาทิวเสน โผฎฺฐพฺพา รมฺมณํวา ปญฺจทฺวาเร อุปสํหรนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ รูปสทฺทคนฺธารมฺมณานิ สนฺธาย ฎีกายํ สนฺตติยํ อุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํฯ รสโผฎฺฐพฺพา รมฺมณานิ สนฺธาย ตํสทิสญฺจาติ วุตฺตํฯ ตานิ หิ ปฐมํ สายิต ผุสิตานิ อญฺญานิ โหนฺติฯ ปจฺฉา ทินฺนานิ อญฺญานีติ เอตฺถจ เอวํ อุปสํหฎานิ รูปารมฺมณาทีนิ ปฐมํ ปญฺจทฺวาเรน คเหตฺวา อจวิตฺวา ปจฺฉา ปุน อตฺถิ ทานิ เอวรูปานีติ สุเทฺธน มโนทฺวาเรน คเหตฺวา จวนฺตานํ ตานิ มโนทฺวารคหิตานิ ปจฺจุปฺปนฺนภูตานิ กมฺมนิมิตฺตานิ โหนฺตีติ เวทิตพฺพานีติฯ ปฐมตตียารุปฺป ปฎิสนฺธีนํ ปญฺญตฺติ ภูตํ ทุตียจตุตฺถารุปฺปปฎิสนฺธีนํ มหคฺคตภูตนฺติ วุตฺตํ **ยถารห**นฺติฯ อารุเปฺปสุ อุปริภูมินิพฺพตฺตานํ อรูปีนํ เหฎฺฐิมชฺฌานานิ ปฎิปสฺสมฺภนฺติฯ น จ เต ตานิ ปุน อายูหนฺตีติ วุตฺตํ **เหฎฺฐิมารุปฺป วชฺชิตา**ติฯ ปมาทปเกฺข ปติตฺวา วิสฺสฎฺฐชฺฌานานํ ตโตเยวจ อปฺปหีเนหิ โอรมฺภาวิย สํโยชเนหิ เหฎฺฐภาคํ อากฑฺฒิต มานสานํ กามภเว อุปฺปชฺชมานานํ เตสํ ถเปตฺวา ติเหตุ กุกฺกฎฺฐภูตํ อุปจารชฺฌานเจตนํ อญฺญํ ทุพฺพลกมฺมํ โอกาสํ นลภตีติ วุตฺตํ **ตถา กามติเหตุกา**ติฯ ตถา หิ องฺคุตฺตรฎฺฐ กถายํ-น หิ ตสฺส อุปจารชฺฌานโต พลวตรํนาม กมฺมํ อตฺถีติ วุตฺตํฯ ฎีกายญฺจ น หิ ตสฺสฯลฯ อตฺถีติ อิมินา ตโต จวนฺตานํ อุปจารชฺฌานเมว ปฎิสนฺธิชนกํ กมฺมนฺติ ทีเปตีติ วุตฺตนฺติฯ รูปาวจรปฎิสนฺธิ ปน เตสํ นตฺถิเยวฯ เอวญฺจ กตฺวา ยมเกอรูปธาตุยา จุตสฺส อรูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสาติวา อรูป ธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสาติวา วุตฺตํฯ น ปน วุตฺตํ อรูปธาตุยา จุตสฺส รูปธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺสาติฯ รูป โลกโต จวนฺตานํ ปน อญฺญํ ทุพฺพลกมฺมํ โอกาสํ นลภตีติ นวตฺตพฺพํฯ เอวํสเนฺตปิ สุฎฺฐุ วิกฺขมฺภิตนีวรณานํ เตสํ อปฺปนา ปตฺตชฺฌานวิเสเสน สุปริภาวิตจิตฺตสนฺตานตฺตา ชจฺจนฺธาทิวิปตฺติ ชนกํ ทฺวิเหตุโกมกกมฺมํปิ โอกาสํ น ลภติฯ กุโต อปายคามิกมฺมนฺติ วุตฺตํ **อเหตุก รหิตา สิยุ**นฺติฯ

[๑๗๓] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘อุปจารชฺฌานา นุภาเวเนว ทุเหตุก ติเหตุก ปฎิสนฺธิโย สิยุ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ วิจาเรตพฺพํฯ

ยทิ หิ ตํ ปฎิสนฺธิทานํ สนฺธาย วุตฺตํ สิยาฯ ทุเหตุกปฎิ สนฺธิ น ยุชฺชติฯ น หิ สุฎฺฐุ วิกฺขมฺภิตนีวรณานํ อปฺปนาวีถิยํ ปวตฺตํ อุปจารชฺฌานํ ติเหตุโกมกํนาม สมฺภวตีติฯ อถ กมฺมนฺตรสฺส อุปตฺถมฺภนํ สนฺธาย วุตฺตํ สิยาฯ สยํ พลวตรสฺสปิ สโต ปฎิสนฺธึ อทตฺวา ทุพฺพลสฺส กมฺมนฺตรสฺส อุปตฺถมฺภเน การณํ นตฺถีติฯ ยสฺมา ปน รูปพฺรหฺมานํ อุปจารชฺฌานโต อญฺญานิปิ กายวจีมโนกมฺมกุสลานิ อุปฺปชฺชนฺติเยว ตานิเยวจ กานิจิ ติเหตุโกมกานิปิ กานิจิ ทฺวิเหตุกุกฺกฎฺฐานิปิ ภวนฺติฯ โอฬาริกานํ ปน นีวรณานํ สุฎฺฐุ วิกฺขมฺภิตตฺตา สวิปตฺติกปฎิ สนฺธิชนกานิ ทฺวิเหตุโกมกานิ เตสํ นุปฺปชฺชนฺติฯ อปรปริยาย ภูตานิจ ตาทิสานิ เตสํ โอกาสํ นลพฺภนฺติฯ นานารมฺมเณสุจ เนสํ ฉโนฺทวา นิกนฺติวา ปวตฺตติเยวฯ เยน นานากมฺมานิปิ วิปจฺจิตุํ โอกาสํ

ลภนฺติฯ เยนจ เต จกฺขุ โสตทฺวาเรหิปิ ตโต จวนฺติฯ ตสฺมา เอตฺถ อุปจารชฺฌาเนน การณํ อวตฺวา วุตฺตนเยเนว ตํการณํ วตฺตุํ ยุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามติเหตุมฺหา จุติยา ปรํ สพฺพา วีสติ ปฏิสนฺธิโย สิยุํฯ อิตรา ทุเหตุกาเหตุกจุติโต ปรํ กาเมเสฺวว ภเวสุ ทสปฏิสนฺธิโย สิยุนฺติ โยชนาฯ เอวํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิสยปฺปวตฺติยา สห วีถิมุตฺตจิตฺตานํ ปวตฺตาการํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปวตฺติกาเล ปรํปรภเวสฺจ ทเสฺสตุํ **อิเจฺจว**นฺติอาทิมาหฯ **ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต**ติ ปฏิสนฺธิยา นิโรธสฺส ภงฺคสฺส อนนฺตรกาลโตฯ **ตเมวจิตฺตน**ฺติ ตสฺสทิเส ตโพฺพหาโร ทฏฺฐโพฺพฯ ยถาตานิเยว โอสธานีติฯ **ยาว จุติจิตฺตุปฺปาทา**ติ เอตฺถ จุติคฺคหเณน ตทาสนฺน วีถิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเท**ติ อนฺตรนฺตรา วีถิจิตฺตานํ อุปฺปตฺติยา อสติฯ ***ภวสฺสองฺคภาเวนา***ติ อุปฺปตฺติภวสฺส อวิเจฺฉท การณภาเวนฯ ตสฺมึติ อวตฺตมาเน ปจฺฉาชาต ปจฺจยรหิตานํ รูปธมฺมานํ วโสฺสทก รหิตานํ ตรุณสสฺสานํ วิย มิลาต ภาวปตฺติยา อุปฺปตฺติภโว โอจฺฉิชฺชตีติฯ จุติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ ตเมว จิตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ยถากฺกมํ เอว ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺตี**ติ ยาว ปรินิพฺพานจุติยา ยถากฺกมํ ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺติเอวฯ น ปน ปรสมเย วิย กทาจิ กตฺถจิ นิวตฺติํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

[๑๗๔] วิภาวนิยํ ปน

''ยาว วฏฺฏ มูล สมุเจฺฉทา''ติ วุตฺตํ, วฏฺฏมูลสมุเจฺฉโท วุจฺจติ อรหตฺตมโคฺคฯ ตโต ปรํปิ ยาวขนฺธปรินิพฺพานา ปวตฺตนฺติเยวฯ

อิหาติ อิมสฺมึ ภเวฯ **อิจฺจย**นฺติ อิติ อยํฯ อิติสโทฺท อาทิอโตฺถฯ ยถา อิห ปฏิสนฺธิจ ภวงฺคญฺจ อาวชฺชนาทิ วีถิโยจ จุติจาติ อยํ จิตฺตสนฺตติ ปวตฺตติฯ ตถา ปุน ภวนฺตเรปิ สนฺธิภวงฺคาทิกา อยํจิตฺตสนฺตติ ปริวตฺตติ ปริวตฺตมานา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อิทานิ ยสฺส วิปสฺสนา มคฺคผลนิพฺพานสฺส อตฺถาย จิตฺตเจตสิกานํ ปเภทปวตฺติสงฺคหา ปฏฺฐปิยนฺติฯ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต คาถมาหฯ ตตฺถ **ปฏิสงฺขายา**ติ ปฏิสงฺขาน สงฺขาเตน วิปสฺสนา ญาเณน ปุนปฺปุนํ ญตฺวาฯ **เอต**นฺติ ยถาวุตฺตํ จิตฺตเจตสิกานํ ปเภทปวตฺติวิธานํฯ **อธุว**นฺติ อนิจฺจํฯ **อธิคนฺตฺวา**ติ อธิคม สงฺขาเตน จตุมคฺคญฺญาเณน ปติลภิตฺวา สจฺฉิกตฺวาฯ **ปท**นฺติ สอุปาทิเสสํ นิพฺพานํฯ **พุธา**ติ ปณฺฑิตาฯ สุฏฺฐุ อนุสย มตฺตํปิ อเสเสตฺวา เสสกิเลเสหิ สทฺธึ อุจฺฉินฺนํ ยถา วุเตฺตสุ จิตฺตเจตสิเกสุ อธิสยิตํ ตณฺหาสิเนห สงฺขาตํ พนฺธนํ เอเตหีติ **สุสมุจฺฉินฺน สิเนห พนฺธนา**ฯ สมนฺติ วูปสมนฺติ วฏฺฏทุกฺขสนฺตาปา เอตสฺมินฺติ **สโม**ฯ อนุปาทิเสสนิพฺพานํฯ **เอสฺสนฺตี**ติ คมิสฺสนฺติฯ **จิรายา**ติ จิรกาลํฯ สุนฺทรํ อธิคมาวหํ สีล ธุตงฺคสงฺขาตํ วตํ เอเตสนฺติ **สุพฺพตา**ฯ สุปริสุทฺธสีลสเลฺลข วุตฺติโนติ อโตฺถฯ จิราย สุพฺพตา พุธา เอตํ อธุวํ ปฏิสงฺขาย อจฺจุตํ ปทํ อธิคนฺตฺวา สุสมุจฺฉินฺนสิเนหพนฺธนา สมํ เอสฺสนฺตีติ โยชนาฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย วีถิมุตฺต สงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

รูป สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๕๖. เอวํ จิตฺตเจตสิเก ทฺวิหิ ปเภทปฺปวตฺตีหิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ รูปํ ทเสฺสโนฺต อาทิคาถ มาหฯ ตตฺถ เอตํ ปริมาณํ อสฺสาติ **เอตฺตาวํ**ฯ เตน เอตฺตวตาฯ นิปาตปทํ วา เอตํฯ **หิ** สโทฺท ปทปูรเณฯ ปเภโทจ ปวตฺติจ ปเภทปฺปวตฺติโยฯ ตาหิ สห เย วตฺตนฺติ เต **สปฺปเภทปฺปวตฺติกา**ฯ เอตฺตาวตา สปฺปเภทปฺปวตฺติกา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา มยา วิภตฺตาฯ อิทานิ รูปํ ปวุจฺจตีติ โยชนาฯ สเงฺขปโต อุทฺทิสนํ กถนํ **สมุเทฺทโส**ฯ สมุทฺทิฎฺฐสฺส รูปสฺส ปุน วิภชนํ **วิภาโค**ฯ สมุฎฺฐาติ รูปํ เอเตนาติ **สมุฎฺฐานํ**ฯ กมฺมาทิฯ กลา วุจฺจนฺติ อวยวาฯ ตา อเปฺปนฺติ ปวิสนฺติ เอตฺถาติ **กลาโป**ฯ ปิณฺฑีติ อโตฺถฯ **ปวตฺติกฺกมโต**ติ อุปฺปตฺติกฺกมโตฯ สลกฺขณโต สสมฺภารโตจ มหนฺตานิ หุตฺวา ภวนฺติ ปาตุภวนฺตีติ **มหาภูตานิ**ฯ ตานิ หิ อตฺตโน สภาวโตปิ มหนฺตานิเอว หุตฺวา ปาตุภวนฺติ อุปาทารูปานิ อุปาทายาติฯ

[๑๗๕] วิภาวนิยํ ปน **มหาฎีกายญฺจ**

‘‘สสมฺภารธาตุวเสนาติ’’ วุตฺตํฯ ตํ อนุปปนฺนํฯ

น หิ สสมฺภารวตฺถุวเสเนว เตสํ อยํ โวหาโร ปวโตฺตติ สกฺกา วตฺตุํฯ นจ สลกฺขณโต มหเตฺตน วินา เตสํ สสมฺภารโต มหตฺตํนาม สมฺภวตีติฯ ตสฺมา ยํ เตสํ อินฺทฺริยานินฺทฺริยพทฺธสนฺตาเนสุ ปถวิปพฺพตาทิวเสน สมุเทฺท มจฺฉกจฺฉปาทิวเสน สสมฺภารโต มหตฺตํฯ ตํปิ สลกฺขณมหตฺตมูลกเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ มหาภูตาติวา โลเก วิสํวาท กเฎฺฐน มายาการาวา อาวิสนคหเณสุ อจิเนฺตยฺยฎฺฐานเฎฺฐน ยกฺขาทโยวา วญฺจกเฎฺฐน ยกฺขินิโยวา วุจฺจนฺติฯ เต เนวเฎฺฐน เตหิ สทิสตฺตา อิมานิปิ มหาภูตาวิยาติ มหาภูตานิฯ อุภยตฺถปิจ มหนฺตานิ อภูตานิ อพฺภุตานิวา เอเตสูติ นิพฺพจนํ ยุชฺชติเยวฯ

[๑๗๖] วิภาวนิยํ ปน

ยกฺขินึ วิสุํ อุปมามตฺตํ กตฺวา ‘‘มนาปวณฺณสณฺฐานา ทีหิวา สตฺตานํ วญฺจิกา ยกฺขินีอาทโย วิย มนาป อิตฺถิปุริสรูปทสฺสนาทินา สตฺตานํ วญฺจกตฺตา มหนฺตานิ อภูตานิ เอเตสูติ มหาภูตาติ’’ วุตฺตํฯ ตํ อฎฺฐกถา ย น สเมติฯ

อฎฺฐกถายญฺหิ มหาภูตสามญฺญโตติ ปทสฺส วิตฺถาเร เอว มายากาโร ยโกฺข ยกฺขินีติ ตโย มหาภูตา วุตฺตาติฯ **จตุนฺนญฺจมหาภูตาน**นฺติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อุปาทายา**ติ ทฬฺหํ นิสฺสายฯ ปวตฺตนฺติ ปาฐเสโสฯ อุปาทาย รูปนฺติวา สมาสปทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

[๑๗๗] วิภาวนิยํ ปน

‘‘อุปาทาย ปวตฺตํ รูปํ อุปาทารูปนฺติ’’ วุตฺตํฯ ตํ อิธ น ยุชฺชติฯ

น หิ อิมสฺมึ ปาเฐ กตฺถจิ ยการวิรโห ทิโฎฺฐฯ ตถา หิ มูลฎีกายํ อุปาทายติ นิสฺสยตีติ อุปาทายํฯ ตเมว รูปนฺติปิ วุตฺตํฯ ปถยตีติ ปถวีฯ สหชาตรูปานํ ปติฎฺฐาน ภาเวน ปกฺขายติ อุปฎฺฐาตีติ อโตฺถฯ ปุถุ มหนฺตี หุตฺวา ชายตีติปิ ปถวีฯ ปกาเรน ถวียติ สเพฺพสํ รูปสมฺภารานํ อธิฎฺฐานตฺตาฯ อยํ เตสํ อธิฎฺฐานา ปติฎฺฐานา วตฺถุภูตา ภูมิ ภูตาติอาทินา นานาปฺปกาเรน คุณปฺเทน อภิตฺถวียตีติ ปถวีฯ สาเอว นิสตฺตนิชีวเฎฺฐน ธาตูติ **ปถวีธาตุ**ฯ อาเปติ สหชาตรูปานิ

พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ, อปฺปายติ วา ตานิ สฺฏฺธฺ พฺรูเหติ วเฑฺฒตีติ อาโปฯ ตานิวา อวิปฺปกิณฺณานิ กตฺวา ภุโส ปาติ รกฺขติ, ปิวติวา วิวโนฺต วิย ตานิ สงฺคณฺหติ สมฺปิเณฺฑตีติ อาโปฯ โสเยว ธาตูติ **อาโปธาตุ**ฯ เต ชติ ติกฺขภาเวน สมุชฺชลโนฺต วิย สหชาตธมฺมานํ มเชฺฌ ปกาสติ, เตเชติวา นิเสติ สหชาตธเมฺม ติกฺขถาม พเล กโรติ, ปริปาเจติวา อุสฺมาเปตีติ เตโช, โส เอว ธาตูติ **เตโชธาตุ**ฯ วายติ สมีเรติ เทสนฺตรุปฺปตฺติ เหตุภาเวน ภูตสงฺฆาฏํ เทสนฺตรํ คเมตีติ วาโยฯ วายติ วา สหชาตธเมฺม อปตมาเน กตฺวา วหตีติ วาโยฯ โสเอว ธาตูติ **วาโยธาตุ**ฯ ตตฺถ กกฺขฬลกฺขณา ปถวีฯ อาพนฺธนลกฺขโณ อาโปฯ อุณฺหตฺตลกฺขโณ เตโชฯ วิตฺถมฺภนลกฺขโณ วาโยฯ เอตฺถ สิยา, กสฺมา ปถวี กกฺขฬลกฺขณาติ วุตฺตาฯ นนุ สา มุทุภูตาปิ โหตีติฯ สจฺจํ, มุทุภูตาปิ ปน สา เสสภูตตฺตยํ อุปาทาย กกฺขฬา เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ อญฺญมญฺญํ อุปาทาเยว ปน อยํมุทุ อยํ กกฺขฬาติ ภวติฯ เตเนว มุทุกกฺขฬานํ ทีฆรสฺสานํ วิย อนวฏฺฐานตา โหติฯ มุทุภูตาปิ หิ ตโต มุทุตรํ ปตฺวา กกฺขฬานาม ชาตาฯ กกฺขฬาปิ กกฺขฬตรํ ปตฺวา มุทุภูตานาม ชาตาติฯ อาพนฺธนลกฺขโณ อาโปติ วุโตฺตฯ โสจ ปกติอุทเก อธิมโตฺตติ ปกติอุทกํ พทฺธํ ฆนีภูตเมว สิยาติ เจฯ นฯ อาพนฺธิตพฺพาย ปถวิยา ตตฺถ ปริทุพฺพลตฺตาติ, ยตฺถ ปน ปถวี พลวตี โหติ ตเตฺถว โส พทฺธตรํ อาพนฺธตีติฯ อุณฺหตฺต ลกฺขโณ เตโชติ วุโตฺตฯ เอวญฺจสติ สีตภาโว เตโชเยว น สิยาติ เจฯ นฯ อุสติ ทหติ ปริปาเจติ ปริณ ตภาวํ คเมตีติ อุโณฺหนามฯ สีตภาโวจ ทหติ ปริปาเจติ ตพฺภาวํ คเมติเยวาติฯ วุตฺตญฺจ มูลฏีกายํ เตโชเอว หิ สีตํฯ หิมปาตสมยาทีสุ สีตสฺส ปริปาจกตาทสฺสน โตติฯ วิตฺถมฺภน ลกฺขโณ วาโยติ วุโตฺตฯ โส ปน ฆน ถเทฺธสุ สิลาถมฺภาทีสุ นลพฺภตีติ เจฯ นฯ ตตฺถ หิ ปถวี อตฺตนา สหชาตวายุวิตฺถมฺภนํ ลภิตฺวา ถามปฺปตฺตา ถิรตรปฺปตฺตาจ หุตฺวา วหตีติฯ จกฺขตีติ **จกฺขุ**ฯ สมวิสมํ อาจิกฺขติ สมวิสมชานนสฺส ตมฺมูลกตฺตาฯ รูปํวา อสฺสาเทติ อาปาตํ อาคตาคตสฺส รูปสฺส อนิรากรณโตฯ ตํวา วิภาเวตีติ อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ สุณนฺติ สุยฺยนฺติวา เอเต นาติ โสตํฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ ฆายนฺติ ฆายิยนฺติวา เอเตนาติ ฆานํฯ ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ นินฺนตาย ตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา**ฯ อถวาฯ ชีวิตํ วหติ เอตายวา ตํ วหนฺติ ปวเตฺตนฺติ ชีวิตวุตฺติสมฺปาทนตฺตาติ ชิวฺหาฯ ชีติวา ชโย ปราชโยวา วุจฺจติฯ ตทุภยํ วหติ วหนฺติวา เอตายาติ ชิวฺหาฯ สสมฺภารชิวฺหาฯ ยถาห –

> ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส, กุทารี ชายเต มุเข;
> ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ, นโร ทุพฺภาสิตํ ภณนฺติฯ

อิธ ปน ตํ สหจริตตฺตา ชิวฺหาติ ปสาทรูปโม วุจฺจติฯ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ ปาปธมฺมานญฺจ อาโย อุปฺปตฺติฏฺฐานนฺติ **กาโย**ฯ สสมฺภารกาโยฯ อิธ ปน ตํ สหจริโต ปสาท กาโยเอว อธิเปฺปโตฯ ปสีทนฺตีติ **ปสาทา**ฯ ปสีทนฺติ วา เอตฺถ จนฺทมณฺฑลาทีนิ อารมฺมณนิมิตฺตานิ ตตฺถ สํสีทมานานิ วิย สรูปโต สนฺทิสฺสนฺตีติ ปสาทา, สุปริสุทฺธอาทาสมณฺฑสทิสา กมฺมชมณฺฑาฯ อิเม ปน ปญฺจ ทฏฺฐุกามตาทิ นิทาน กมฺมสมุฏฺฐาน ภูตปสาท ลกฺขณา รูปาทิ อภิฆาตารห ภูตปสาทลกฺขณา วา จกฺขุปสาทาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ จกฺขุ ตาว เสตมณฺฑล ปริกฺขิตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส มเชฺฌ อูกาสิรปมาเณ อติมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติ ปเทสภูเต ทิฏฺฐมณฺฑเล เตลมิว สตฺตปิจุปฏลานิ สตฺตอกฺขิปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ โสตํ โสตพิลพฺภนฺตเร องฺคุลิเวฐนาการํ อุปจิตตนุตมฺพโลมํ ปเทสํ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ ฆานํ นาสิกพฺภนฺตเร อชปทสณฺฐานํ ปเทสํ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ ชิวฺหา สสมฺภาร ชิวฺหามเชฺฌ อุปฺปลทลคฺค สณฺฐานํ ปเทสํ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติฯ กาโย ปน มหนฺติ ยา กปฺปาส ปฏลวฏฺฏิยํ อาสิตฺตเตลํวิย ถเปตฺวา ปาจก เตชสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ เกสคฺค โลมคฺค นขคฺค สุกฺขจมฺมานิจ อวเสสํ สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐตีติฯ เต ปน ปญฺจ ยถารหํ ปญฺจทฺวาริกจิตฺตานํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาเธนฺติฯ เตสุจ เอเกกสฺส จตโสฺส จตโสฺส ธาตุโย สนฺธารณอาพนฺธน ปริปาจน สมุทีรณ กิ

เจฺจหิ อุปการํ กโรนฺติฯ ยถาขตฺติ ยกุมารสฺส จตโสฺส ธาติโย ธารณ นหาปน มณฺฑน พีชน กิเจฺจหีติฯ อุตุจิตฺตาหาราจ นํ อุปตฺถเมฺภนฺติฯ ยถา ตํ ขตฺติยกุมารํ ปิตุ เชฏฺฐภาตุ เชฏฺฐภคินิโยวิยฯ อายุจ นํ สุฏฺฐุ อนุปาเลติฯ ยถา ตํ ขตฺติยกุมารํ ทิสาปาโมโกฺข ราชสมฺมโต มหาภิสโกฺกวิยฯ วณฺณาทโยจ นํ ปริวาเรนฺติฯ ยถา ตํ ขตฺติยกุมารํ สหชาตา อมจฺจปุตฺตา วิยาติฯ ยสฺมาปน สตฺตานํ จิตฺตํ นาม วิจิตฺตํ โหติฯ จิตฺตวิจิตฺตตาย สญฺญาวิจิตฺตาฯ สญฺญาวิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตาฯ ตณฺหาวิจิตฺต ตาย กมฺมานิ วิจิตฺตานิฯ กมฺมวิจิตฺตตาย กมฺมสมุฏฺฐานานิ ภูตานิ วิจิตฺตานิฯ ภูตวิจิตฺตตาย อิเม ปสาทา วิจิตฺตาฯ อญฺญมญฺญํ อสทิสา โหนฺติฯ เตหิ ปสาทมณฺฑภูตาปิ สมานา เกจิ รูปเสฺสว อภิฆาตารหา โหนฺติ, น สทฺทาทีนํฯ เกจิ สทฺทาทีนํ เอว, น รูปสฺสาติฯ ตสฺมา เตสํ อญฺญมญฺญญฺจ อญฺญรูเปหิจ ลกฺขณโต อสํมิสฺสตา เวทิตพฺพาติฯ

รูปยตีติ **รูปํ**ฯ วณฺณวิเสสํ อาปชฺชิตฺวา หทยงฺคตภาวํ ปกาเสติฯ ปกติยาปิ วา ยํกิญฺจิทพฺพํ สมวิสมํวา ปกาเส ตีติ อโตฺถฯ สปฺปติ โสตวิเญฺญยฺยภาวํ คจฺฉตีติ **สโทฺท**ฯ สทฺทยตีติ สโทฺทฯ ตํ ตํ อตฺถํวา อตฺตโน วตฺถุํวา อาจิกฺขตีติ อโตฺถฯ สทติวา ตํ ตํ ทิสํวา เทสํวา ขเณน วิสฺสรติ วิปฺผรตีติ สโทฺทฯ คนฺธยตีติ **คโนฺธ**ฯ อตฺตโน วตฺถุํสูเจตีติ อโตฺถฯ คจฺฉตีติ โคฯ วา โตฯ เตน ธารียตีติ คโนฺธฯ รสียติ อสฺสาทียตีติ **รโส**ฯ รสนฺติวา ตํ อสฺสาเทนฺตีติ รโสฯ ผุสียตีติ **โผฏฺฐพฺพํ**ฯ ผุสนเญฺจตฺถ ปสาเทน สห ฆฏฺฏนํ กลาปนฺตรภูเตหิ สทฺธิํ ปฏิหนนญฺจ เวทิตพฺพํฯ ตทฺภยํปิ อาโป ธาตุยา นตฺถีติ วุตฺตํ **อาโปธาตุวิวชฺชิต**นฺติฯ กสฺมา ปน ตํ ตสฺสา นตฺถิฯ นนุ สีตตาวา ทฺรวตาวา ผุสิตฺวา คยฺหตีติฯ วุจฺจเต, สีตตา หิ เตโชเยว, น อาโปฯ ยทิ หิ สา อาโปเยว สิยาฯ ปกฺกุมิเต สนฺตเตฺต โลหรเสปิสฺส สีตตา ลพฺภมานา สิยาฯ โส หิ รโส อาปาธิโก โหตีติฯ เอวํ ปน นลพฺภติฯ ตสฺมา สา เตโชเยว, น อาโปติฯ อปิจ, สีตุณฺหานํ เอกสฺมิํ กลาเป สห อปฺปวตฺตนโต โอรปารานํ วิย เตสํ อนวฏฺฐานโตจ วิญฺญายติฯ น หิ สีตกลาเป อุณฺหํ, อุณฺหกลาเปวา สีตํ สห ปวตฺตติฯ ยสฺมิํจ วตฺถุมฺหิ ปุเพฺพ สีตสญฺญา สณฺฐาติฯ ปจฺฉา ตโต สีตตเร อาคเต ตสฺมิํเยว ปุน อุณฺหสญฺญา สณฺฐาติฯ ปุเพฺพ อุณฺหสญฺญายํปิ เอเสว นโยฯ ตถา อุเณฺห มเนฺท สีตสญฺญา สณฺฐาติฯ สีเต มเนฺท อุณฺหสญฺญาติฯ

อถ ปน ทฺรวภาวภูโต อาโป ผุสิตฺวา คยฺหติฯ อโย ปิณฺฑาทีสุ อาพนฺธนภูโตปิ ผุสิตฺวาวคเยฺหยฺยฯ เอวญฺจ สติ ยถา เตสุ อิตรานิ ตีณิ ภูตานิ วินา อิตรีตเรน วิสุํ วิสุํ กายิก สุขทุกฺขานํ อารมฺมณภูตานิ โหนฺติฯ ตถา โสปิ วินา อิตเรหิ วิสุํ กายิกสุขทุกฺขานํ อารมฺมณภูโตเอว สิยาฯ น ปน โหติฯ ยญฺหิ ตานิ อโยปิณฺฑาทีนิ ผุสนฺตานํ กายิกํ สุขํวา ทุกฺขํวา อุปฺปชฺชติ, ตํ สณฺหถทฺธตา วเสนวา อุปฺปชฺชติฯ สีตุณฺหตาวเสนวา อพฺภนฺตรถมฺภนสฺส มนฺทคาฬฺหตาวเสนวาฯ โน อญฺญถาติฯ ตสฺมา ปุริมภาเค ตีณิ ภูตานิ ผุสิตฺวาวา วณฺณํ ทิสฺวาวา ปจฺฉา ภาเค สุเทฺธน มโน วิญฺญาณสนฺตาเนน ทีฆรสฺสาทิสณฺฐานํวา รตฺติยํ อลาตจกฺกํ วา ตํตํฉิทฺทวิวรํวา ชานนฺตา วิย ปฐมํ ทฺรวตาสหิตานิ วิลีนานิ มุทูนิ ตีณิ ภูตานิ ปฐวิํ เอว วา ผุสิตฺวา ปจฺฉา สุเทฺธน มโน วิญฺญาณสนฺตาเนน วิสุํ ทฺรวภาวํ อทฺทตินฺตภาวํ ชานนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ ตํ ผุสิตฺวา ชานนฺตา อิเจฺจว มญฺญนฺติ อวิเสสวิทุโนติฯ คุนฺนํ อภิณฺหํ จรณฏฺฐานํ โคจโรฯ โคจรสทิสตฺตา อิธ โคจโรฯ โคติวา อิธ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ วุจฺจนฺติฯ ตานิ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตานิ หุตฺวา เอเตสุ จรนฺติฯ เอตานิวาเตสุ จรนฺติ ปวตฺตนฺติ ฆเฏฺฎนฺตีติ โคจราฯ เตเยว อิธ เอกตฺตํ อุปเนตฺวา **โคจรรูป**นฺติ วุตฺตํฯ อิมานิปน ปญฺจ ยถากฺกมํ จกฺขาทีสุ ปฏิหนน ลกฺขณานิ รูปาทีนีติ เวทิตพฺพานิฯ

อิตฺถี วุจฺจติ อวิสทาการสณฺฐิตํ ขนฺธปญฺจกํฯ ยสฺส ปน ธมฺมสฺส อานุภาเวน ตํ ตถา สณฺฐาติ ปวตฺตติฯ โส อิตฺถิ ยา ภาโวติ อิตฺถตฺตํฯ ปุริโส วุจฺจติ วิสทาการสณฺฐิตํ ขนฺธปญฺจกํฯ

เสสํ วุตฺตนยเมวฯ ตตฺถ อิตฺถิลิงฺค อิตฺถินิมิตฺต อิตฺถิ กุตฺต อิตฺถากปฺปานํ เหตุภาว ลกฺขณํ **อิตฺถตฺตํ**ฯ ปุริสลิงฺค ปุริสนิมิตฺต ปุริสกุตฺต ปุริสากปฺปานํ เหตุภาว ลกฺขณํ **ปุริสตฺตํ**ฯ ตตฺถ ลิงฺคนฺติ ปธานงฺคภูตํ มหาสณฺฐานํฯ นิมิตฺตนฺติ ปจฺจงฺคภูตํ ขุทฺทกสณฺฐานํฯ กุตฺตนฺติ กีฬาลิลาทิ กิริยาวิเสโสฯ อากโปฺปติ คมนาทิโก อาการวิกาโรฯ สเพฺพเปเต ขนฺธปญฺจกสฺส ปวตฺติวิเสสาเอวฯ เย สทฺทสเตฺถสุ ลิงฺคนฺติ วุจฺจนฺติฯ เยสญฺจ วเสน อยํ อิตฺถีเอว, น ปุริโสฯ อยํ ปุริโสเอว, น อิตฺถีติ สญฺชานนฺติฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สณฺฐานาทีนํ อวิสทาทิภาโวเอว อตฺถโต อิตฺถิปุริสตา โหติฯ ตทุภยมุตฺตภาโวจ นปุํสกตาฯ โสจ อกฺขรปท สงฺขาเตสุ วจเนสุ จ วจนเตฺถสุจ ยถารหํ สนฺทิสฺสติเยวฯ ตสฺมา อินฺทฺริยรหิเตสุปิ ปเทสุจ รุกฺขาทีสุ ปทเตฺถสุจ ปริยาเยน อิตฺถิปุมนปุํสกตาสิทฺธิ เวทิตพฺพาติฯ

[๑๗๘] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘อิตฺถีนํ องฺคชาตํ อิตฺถิลิงฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ กตฺถจิ ปาฬิยํ อฎฺฐกถาสุจ นิมิตฺตสโทฺทวิย ลิงฺคสโทฺท องฺคชาเต ปากโฎ ทิโฎฺฐติฯ

[๑๗๙] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘อิตฺถิสณฺฐานํ อิตฺถากโปฺป’’ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

น หิ ลิงฺคสโทฺท วิย อากปฺปสโทฺท สณฺฐาเน ปากโฎ ทิโฎฺฐติฯ เสสํปน ตตฺถ วุตฺตํ ยํกิญฺจิ อฎฺฐกถาย อสเมนฺตํปิ เตน ปริยาเยน ยุชฺชติเยวฯ ภวนฺติ ปวตฺตนฺติ ตํสหิเต ขนฺธสนฺตาเน เอสา อิตฺถี, เอโส ปุริโสติ เอวํ ปวตฺตา สทฺท พุทฺธิโย เอเตนาติ ภาโว ภวนฺติวา ปาตุภวนฺติ ตํสหิเต ขนฺธสนฺตาเน ลิงฺคาทีนิ เอตสฺมิํ สตีติ ภาโวฯ โส เอว รูปนฺติ **ภาวรูปํ**ฯ หทนฺติ สตฺตา ตํตํอตฺถํวา อนตฺถํวา ปูเรนฺติ เอเตนาติ หทยํฯ หทนฺติวา สตฺตา อิโต นานาวิกเกฺก โอสชฺนฺติ มุญฺจนฺตีติ หทยํฯ หรนฺติวา ปริหรนฺติ ตํ สตฺตา ชีวิตํวิย ทยนฺติ รกฺขนฺติจาติ หทยํฯ วสนฺติ นิวสนฺติ จิตฺตเจต สิกาธมฺมา เอตฺถาติ วตฺถุฯ หทยญฺจ ตํ วตฺถุจาติ **หทยวตฺถุ**ฯ ธาตุทฺวยนิสฺสยลกฺขณํ **วตฺถุรูปํ**ฯ ตํ ปน หทยโกสพฺภนฺตเร อฑฺฒปสตมตฺตํ โลหิตํ พฺยาเปตฺวา ติฎฺฐตีติ เวทิตพฺพํฯ ธมฺมสงฺคณิยํ ปน เทสนาเภทรกฺขนตฺถํ อวตฺวา ปฎฺฐาเนเอว ตํ วุตฺตํฯ ยถาห-วตฺถุ กุสลานํ ขนฺธานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยฯ วตฺถุ อกุสลานํ ขนฺธานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโยติ อาทิฯ เอตฺถจ ฉหิ วตฺถูหิ อญฺญํ วตฺถุนาม นตฺถิฯ เตสุจ ปุริมานิ ปญฺจ กุสลาทีนํ นิสฺสยาเอว น โหนฺติฯ ตสฺมา เตสํ นิสฺสยภาเวน ตตฺถ วุตฺตํ วตฺถุนาม วิสุํ เอกํ วตฺถุรูปเมวาติ สิทฺธนฺติฯ

[๑๘๐] **วิภาวนิยํ** ปน

> ยํ รูปํ นิสฺสายาติ ปาฐสฺส อุทฺธฎตฺตา รูปสามญฺญปสโงฺค โหตีติ ตํ วิโสเธตุํ ยุตฺตินาม วุตฺตาฯ ปฎฺฐาเน ปน พหูสุ อนญฺญสาธารเณสุ ฐาเนสุ วตฺถุนาเมน วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตา โสปสโงฺค นตฺถิเยวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ชีวนฺติ สหชาตธมฺมา เยนาติ ชีวิตํฯ เตสํ ชีวเน อาธิปจฺจโยเคน เตสุ อินฺทํ อิสฺสรํ อตฺตานํ กโรตีติ อินฺทฺริยํฯ ชีวิตญฺจ ตํ อินฺทฺริยญฺจาติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ สหชาตา นุปาลน ลกฺขณํ ชีวิตินฺทฺริยํฯ ยถา หิ พีชนิพฺพตฺตานิ อุปฺปลาทีนิ พีเชวินเฎฺฐปิ อุทกานุปาลิตานิ จิรํปิ กาลํ ชีวนฺติฯ เอวเมวํ นิรุทฺธ กมฺมนิพฺพตฺตานิ กมฺมชรูปานิ กเมฺม อสเนฺตปิ ชีวิตานุปาลิตานิ สนฺตติว

เสน วสฺสสตํปิ วสฺสสหสฺสํปิ กปฺปํปิ โสฬสกปฺปสหสฺสานิปิ ชีวนฺติเยว, ตถา หิ ชีวิตรหิตานิ อิตรรูปานิ ชีวนฺตานินาม นโหนฺติฯ ตานิ หิ เยน เอเกน จิเตฺตนวา อุตุนาวา อาหาเรนวา ชายนฺติฯ ตสฺมึ นิรุเทฺธ นิรุชฺฌนฺติ, ปรํ มุหุตฺตมตฺตํปิ สนฺตานํ ฆเฏตุํ นสโกฺกนฺติฯ เตสุ หิ จิตฺตชรูปานํ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ เอกวีถิ เอกชวนวาร เอกสมาปตฺติวาเรน ปริจฺฉินฺนํ โหติฯ อุตุชาหารชานญฺจ สภาเคก อุตุอาหาร วเสน ปริจฺฉินฺนํ โหติฯ กมฺมชรูปานํ ปน วิสุํ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ นาม นตฺถิฯ เตสํ เอกภวปริจฺฉินฺนํ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนเมว โหตีติฯ ยทิ เอวํ อรูปธมฺมานํ กถนฺติฯ เตหิ ชีวิตโยเคน ชีวนฺตาเอว โหนฺติฯ เอวํสเนฺตปิ เตสํ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํ ทิสฺสตีติฯ วุจฺจเต, อรูปเธเมฺมสุ วิปากานิ ตาว กมฺมชรูปสทิสานิฯ ตานิปิ หิ อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเท ยาวชีวํปิ เอกสนฺติวเสน ปวตฺติสฺสนฺติเยวฯ อิตรานิ ปน ยสฺส อารมฺมณสฺส อาปาตาคตตฺตา อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมึ นิรุเทฺธ ตทภาเวปิ ตทารมฺมณา พหู จิตฺตสนฺตติโย ชีวิตสฺสอทฺธานผรณานุภาเวน ปวตฺตนฺติเยวฯ อปิจ, ยาวขนฺธปรินิพฺพานา อนนฺตรปจฺจยุปนิพเนฺธน อโพฺพจฺฉินฺนํ ปวตฺตมานาย จิตฺตสนฺตติยาวเสนปิ อยมโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เตเนว หิ กิเลสสีสํ อวิชฺชาฯ ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํฯ

[๑๘๑] วิภาวนิยํ ปน

> อาหารชาทีนํ อาหาราทิเยว อุปฺปตฺติยาปิ ฐิติยาปิ การณํ โหติฯ กสฺมา, ตงฺขเณธรมานตฺตาฯ กมฺม ชานํ ปน กมฺมํ อุปฺปตฺติยาเอว การณํ, น ฐิติยาฯ กสฺมา, ตงฺขณาภาวโตฯ ชีวิเตน ปน อนุปาลิตตฺตา เอว เตสํ ขณฏฺฐิติ สิทฺธาติ อิมินา ธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ ''ยถาสกํ ขณมตฺตฏฺฐายีนํปิ หิ สหชาตานํ ปวตฺติเหตุภาเวน อนุปาลกํฯ น หิ เตสํ กมฺมํเยว ฐิติการณํ โหติฯ อาหารชาทีนํ อาหาราทิ วิย กมฺมสฺส ตงฺขณาภาวโตติ''ฯ ตํ น ยุตฺตํฯ

ธมฺมานญฺหิ ขณฏฺฐิตินาม เอกกลาปคตสหชาตปจฺจยา ยตฺตาเอว โหติฯ น นานากลาปคตชนกปจฺจยายตฺตาฯ อิตรถา อุปฺปาทกฺขเณ ลพฺภมานานํ อุปจยสนฺตตีนํ วิย ฐิติกฺขเณ ลพฺภมานาย ชรตายปิ กุโตจิสมุฏฺฐานตา ปาฬิยํ วุตฺตา สิยาติฯ อปิจ, ขณฏฺฐิตินาม สภาวสิทฺธาเอวฯ น หิ อุปฺปนฺนา ธมฺมา ปจฺจยเวกเลฺลน อตฺตโน ขเณสุ ปริปุณฺณํ อฏฺฐตฺวา อนฺตราว ภิชฺชนฺตีติ อตฺถิฯ นจ ปจฺจยาธิมเตฺตน อติเร กตรํ ติฏฺฐนฺตีติ อตฺถิฯ ตสฺมา ขณฏฺฐิติยํ อุปตฺถมฺภยมานาปิ อาหาราทโย อนุปาลยมานญฺจ ชีวิตํ ปจฺฉา พลวรูปสนฺตติ ปวตฺติอตฺถายเอว อุปตฺถเมฺภนฺติ ปาเลติจฯ น ขณฏฺฐิติปวตฺติยาติฯ เอตฺตาวตา สเพฺพสํปิ ขณฏฺฐิตินาม ธรมานชนกายตฺตา วา ชีวิตายตฺตาวา นโหตีติ สิทฺธํ โหติฯ ยทิ ปน ตํ สนฺตติปวตฺติเมว สนฺธาย วุตฺตํ สิยา, เอวํสติ ยุเชฺชยฺยาติฯ อฏฺฐ กถายํปิ สเนฺตปิจ อนุปาลน ลกฺขณาทิมฺหิ วิธาเน อตฺถิกฺขเณเยว ตํ เตธเมฺม ปาเลตีติอาทิวจเน ยถาสนฺตติฏฺฐิติ ลพฺภติฯ ตถา วิจาเรตฺวา คเหตพฺพาติฯ อิทํ ปน ปาจกคฺคินา สห สกลํ อุปาทินฺนกสรีรํ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐตีติฯ กพฬํ กรียตีติ กพฬีกาโรฯ อาหรียติ อโชฺฌหรียตีติ อาหาโรฯ กพฬีกาโรจ โส อาหาโรจาติ **กพฬีการาหาโร**ฯ กพฬีกาโร อาหาโรติปิ ปาโฐฯ อิทญฺจ สวตฺถุก วจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อถวา, กพฬีการาหารภกฺขานํ สตฺตานํ อตฺตภาวํ ภุโส หรติ อทฺธานํ ปวเตฺตตีติ อาหาโรฯ ขชฺช โภชฺชาทิเก กพฬีกาเร อาหาโร ตนฺนิสฺสิตตฺตา ตปฺปริยา ปนฺนตฺตาจาติ กพฬีการาหาโรฯ อิมสฺมึอเตฺถ สติ นิพฺพตฺติต โอชา เอว ลพฺภติฯ อตฺถโต ปน องฺคมงฺคานุสาริโน รสสฺส สารภูโต อุปตฺถมฺภพลกาโร ภูตนิสฺสิโต ปรมสินิทฺธสิ เนโห อิธ **อาหารรูปํนาม**ฯ ตตฺถ องฺคมงฺคานุสาริโน รสสฺสาติ อโชฺฌหริตฺวา อามาสเย ปติฏฺฐิตานิ อาหารวตฺถูนิ ปาจกเตเชน วิเวจิตานิ รสาทิภาเวน ปญฺจธา วิภาคํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ปณีต สินิทฺธ ลหุก สิเนห โกฏฺฐาโส รโสนามฯ เย โลเก

รสธาตูติ วุจฺจติฯ โส ปาจก เตชพเลน ตโต อุตฺตริตฺวา รสหรณิธมนิชาลานุสาเรน เหฏฺฐาจ อุทฺธญฺจ สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสรโนฺต อนุผรโนฺต องฺคมงฺคานุสารีติ วุจฺจติฯ ตสฺส สารภูโต อุปตฺถมฺภํ พลํ กโรตีติ อุปตฺถมฺภพลกาโรฯ โส หิ อามาสเย ปติฏฺฐิต มโตฺตว สกลสรีเร ภูเตสุ อุปตฺถมฺภกพลํ ชเนตีติฯ

[๑๘๒] **วิภาวนิยํ** ปน

''องฺคมงฺคา นสาริ รสหร สงฺขาตาติ'' ปาโฐฯ โส ทุปฺปาโฐฯ

ตํ ปน เสนฺทฺริยกาโยปตฺถมฺภนลกฺขณํ อาหารรูปํฯ โอชาลกฺขณํ วาฯ ตตฺถ อุทยติ ปสวตีติ **โอชา**ฯ อวสโทฺทวา รกฺขเณฯ รกฺขณเญฺจตฺถ อุปตฺถมฺภนเมวฯ อวติ ชเนติจาติ โอชาฯ กึ อวติฯ อตฺตโน นิสฺสยวตฺถุํฯ กิญฺจ ชเนติฯ อาหารสมุฏฺฐานรูปํฯ อุทยานนฺตรํ รูปํ ชเนตีติ โอชาติปิ วทนฺติฯ อญฺญาปเทสรหิเตน กกฺขฬตฺตาทินา อตฺตโน ภาเวน สิทฺธํ รูปํ **สภาวรูปํ**ฯ อุปฺปาทาทินา อนิจฺจตาทินาจ สงฺขหลกฺขเณน สหิตํ รูปํ **สลกฺขณรูปํ**ฯ อุชุกโตว กมฺมาทีหิ ปจฺจเยหิ นิปฺผาทิตํ รูปํ **นิปฺผนฺนรูปํ**ฯ รุปฺปนลกฺขณสมฺปนฺนํ นิปฺปริยายรูปํ **รูปรูปํ**ฯ ยถา ทุกฺขทุกฺขํ อชฺฌตฺตอชฺฌตฺตนฺติฯ สงฺขตลกฺขณยุตฺต ตาย อนิจฺจตาทิกํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา สมฺมสนารหํ รูปํ **สมฺมสนรูปํ**ฯ เต เต ทพฺพสมฺภาราวา รูปกลาปาวา วิสุํวิสุํ ภุโส กาสนฺติ ปกาสนฺติ เอเตนาติ อากาโสฯ นิสตฺต นิชีวเฏฺฐน ธาตุฯ อากาสสงฺขาตา ธาตูติ **อากาสธาตุ**ฯ ปริโต สมนฺตโต ฉินฺทติ กลาปนฺตรภูตานิ กลาปนฺตร ภูเตหิ สทฺธึ อสํมิสฺสํ เอกตฺตํ อนุปคมนํ กโรตีติ ปริเจฺฉโทฯ เตหิวา ปริจฺฉินฺทียติ อตฺตโนวา ปเรสํวา อกตฺวามเชฺฌ วิสุํ ถปียติฯ เตสํวา ฉิทฺทวิวรมตฺตภูโตฯ น วิสุํ เอโก อุปฺปาทสหิโต สภาวธโมฺมฯ นาปิ กสฺสจิ รูปกลาปสฺส ปกฺขภูโตติ ปริเจฺฉโทฯ วิการลกฺขณรูปานิ หิ อสภาวธมฺมภูตานิปิ ตํตํ รูปกลาเปสุ สนฺทิสฺสมานตา ตํตํรูปกลาปปกฺขิกานิเอว โหนฺติฯ อยํ ปน เตหิ รูป กลาเปหิ สพฺพโส วิมุตฺตภาเวน พหิภูตตฺตา กสฺสจิ รูป กลาปสฺส ปกฺขภูโต น โหตีติฯ อสภาวธมฺมตฺตาจ ปน เกนจิ รูเปน ผุสน ปริยาโยปิ ตสฺส สพฺพโส นตฺถีติ กตฺวา โส อสํผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหีติ ปาฬิยํ วุโตฺตฯ อฏฺฐกถายํ ปน ฆนปิณฺฑวตฺถูสุ ปฏิฆโผฏฺฐพฺพสภาวานํ นานา กลาปคตภูตานํ อญฺญมญฺญสํผุฏฺฐตา อตฺถีติ กตฺวา อสํผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหีติ เอเตหิ อสํผุฏฺฐํ อชฏากาสํ กํถิตนฺติ วุตฺตํฯ ฏีกายํ ปน อยํ นิเทฺทโส อชฏากาสนิเทฺทโส นโหติ, ปริเจฺฉทรูปนิเทฺทโสเยวฯ โสจ ฆนปิณฺฑ วตฺถุสฺเอว เวทิตโพฺพฯ เตสฺจ ภูตานํ อสํผุฏฺฐตานาม นตฺถิฯ ตสฺมา ภูตานํ อญฺญมญฺญอพฺยาปิตา เอกตฺตํ อนุปคตตาเอวฯ ตตฺถ อสํผุฏฺฐตานาม ยุตฺตา สิยาติ อธิปฺปาเยน อพฺยาปิกตา หิ อสํผุฏฺฐตาติ วุตฺตํฯ อตฺถโต ปน นานากลาปคตานํ ภูตานํ ปริยนฺตตา สงฺขาโต อนฺตราฬธโมฺมฯ รูปปริเจฺฉทลกฺขณํ **ปริเจฺฉทรูปํ**ฯ ยา ปน จลมาเนน กายเงฺคน อตฺตานญฺจ อตฺตสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส อธิปฺปายญฺจ ปจฺจเกฺข ฐิเต ชเน วิญฺญาเปติ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสติฯ สยญฺจ เตน กายเงฺคน เตหิ ชเนหิ วิญฺญายติฯ สา **กายวิญฺญตฺตินาม**ฯ ยา อุจฺจารียมาเนน วาจเงฺคน สเทฺทน อตฺตานญฺจ อตฺตสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส อธิปฺปายญฺจ โสตปเถ ฐิเต ชเน วิญฺญาเปติฯ สยญฺจ เตนวาจเงฺคน เตหิ ชเนหิ วิญฺญายติฯ สา **วจีวิญฺญตฺตินาม**ฯ อถวา, วิญฺญาเปนฺติ ชนา วิญฺญายนฺติวา ชเนหิ อญฺญมญฺญสฺส จิตฺตานิ เอตายาติ วิญฺญตฺติฯ สสมฺภาเร องฺคปจฺจงฺคภูเต กาเย ปวตฺตา วิญฺญตฺติ กายวิญฺญตฺติฯ โจปน กายสงฺขาโต กาโย เอววา วิญฺญตฺติ กายวิญฺญตฺติฯ จิตฺตชสทฺทสงฺขาตาย วาจาย ปวตฺตา วิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติฯ โจปนวาจา สงฺขาตา วาจา เอววา วิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติฯ ตตฺถ จิตฺตวเสน ยํกิญฺจิ กายงฺควิการํ กโรนฺตสฺส ตํตํองฺคํ สนฺตมฺภนฺตา สนฺธาเรนฺตา จาเลนฺตา องฺคมงฺคานุสาริสงฺขาตา จิตฺตชวาตกลาปา ตํตํองฺคํ ปูเรตฺวา อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชนฺตาจ ยถาวา ตถาวา อนุปฺปชฺชิตฺวา ยสฺส เตหิ จิตฺตชวา

ตกลาเปติ สหชาตสฺส โจปนกายสฺส อานุภาเวน สเพฺพ เต กลาปา ยถาธิเปฺปตทิสาภิมุขา เอว อุปฺปชฺชนฺติฯ อยํ โจปนกายสงฺขาโต อาการวิกาโร กายวิญฺญตฺติ นามฯ นิยามกสทิสี หิ อยํ กายวิญฺญตฺติฯ เตจ นาวาสทิ สาติฯ ยถา หิ นิยามโก นาวาย มูลภาเค ฐตฺวา เอกํ มหาผิยํ ทฬฺหํ คเหตฺวา นทิโสเต จาเรตฺวา สกลํ มหานาวํ อิจฺฉิตทิสาภิมุขํ นิโยเชติฯ น ยํวา ตํวา ทิสํ คนฺตุํ เทติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกจิตฺตกฺขณิกา หิ วิญฺญตฺติ เตสํ มูลภาเคเอว ลพฺภมานา เต ยถาธิเปฺปตทิสาภิมุเข เอวํ กตฺวา นิโยเชตีติ สา นิยามกสทิสี โหตีติฯ เอตฺถจ ยเทตํ อฏฺฐกถายํฯ เอกชวนวีถิยํ สตฺตสุ ชวเนสุ ปถม ชวนสมุฏฺฐิตา วาโยธาตุ อตฺตนา สหชาตรูปกายํ สํถเมฺภตุํ สนฺธาเรตุํ สโกฺกติฯ อปราปรํ ปน จาเลตุํ นสโกฺกติฯ ทุตียาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สตฺตมจิเตฺตน ปน สมุฏฺฐิตา วาโยธาตุ เหฏฺฐา ฉหิจิเตฺตหิ สมุฏฺฐิตํ วาโยธาตุํ อุปตฺถมฺภนปจฺจยํ ลภิตฺวาอตฺตนาสหชาตํ รูปกายํ สํถเมฺภตุํ สนฺธาเรตุํ จาเลตุํ อภิกฺกมาเปตุํ สโกฺกตีติ วุตฺตํฯ ตํ อภิกฺกมามีติ กายํ ปคฺคณฺหนฺตานํ อเนกสหเสฺสสุ ชวน วาเรสุ ปวตฺตมาเนสุ ยสฺมิํวาเร จลนสงฺขาตํ เทสนฺตรปาปนํ ชายติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ กติปยชวนวาเรหิ จลนํ ชายติฯ ยทิ ชาเยยฺย, อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิยาคมนํ วิย สเพฺพสํปิ สีฆตรํ คมนํ ปญฺญาเยยฺยฯ กสฺมา, เอกจฺฉรกฺขเณปิ อเนกโกฏิสตสหสฺสจิกฺกปวตฺติยา สมฺภวโตฯ อยญฺจ อโตฺถ อุปริ อกฺขรุปฺปตฺติวิจารณาย ปากโฏ ภวิสฺสตีติฯ ตสฺมา ตโต ปุริมวาเรสุ สํถมฺภนสนฺธารณานิเอว สมฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ ยา เจตฺถ สตฺตยุคสกโฏปมา วุตฺตา, สาปิ นานาชวนวีถีสุ สมุฏฺฐิตานํ วาโยธาตูนํ อปราปรํ อุปตฺถมฺภเนจ ยุชฺชติเยวฯ ตถา หิ จลนจิตฺตชรูปสนฺตติยํ ปวตฺตานิ อุตุชรูปสงฺฆาฏานิปิ วิญฺญตฺติสหิตานิ วิย ตทาการวนฺตานิ สเวคานิ สวิปฺผารานิเอว ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา ปุพฺพาปรปวตฺตานํ นานา ชวนวีถีนํ อนฺตรนฺตรา ภวงฺคสมเยสุปิ อภิกฺกมนาทิกํ จลนํ สมฺปชฺชติเยวฯ เอกาพทฺธปวตฺตานิจ จตุสมุฏฺฐานิกรูปานินาม เอกสฺส วิสเย อิตรานิ เอกสมุฏฺฐานานิ วิย สพฺพโส ตทนุ ปริวตฺตีนิ โหนฺตีติ จิตฺตเช จลเนฺต อิตรานิปิ จลนฺติ เยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ จลนเญฺจตฺถ ปจฺฉิมปจฺฉิมานํ รูปกลาปสงฺฆาฏานํ ปุริม ปุริมานํ อุปฺปนฺนเทสโต เทสนฺตเร ยถาปวตฺตสนฺนิเวสากาเรน อปราปรํ อุปฺปชฺชมานํ เวทิตพฺพํฯ น หิ รูปารูปธมฺมานํ อุปฺปนฺน เทเส อนิรุชฺฌิตฺวา เกสคฺคมตฺตํปิ เทสนฺตร สงฺกมนํนาม อตฺถิฯ อิตรถา ขณิกธมฺมตา อพฺยาปารธมฺมตา อวสวตฺติตาจ เตสํ นสิยาติฯ ยํกิญฺจิ วจีเภทํ กโรนฺตสฺส กณฺฐฏฺฐานาทิ คตอุปาทินฺนก ปถวีธาตูสุ จลมานกณฺฐปเทสาทิคตจิตฺตช ปถวีธาตูนํ สงฺฆฏฺฏนสงฺขาเตน ฐานกรณสนฺนิปาเตน สเหวโย วจีโฆสสงฺขาโต จิตฺตชสโทฺท ชายติฯ โส เยน อตฺตนา สห ชาเตน อาการวิกาเรน ยถาธิปฺปายํ ตํตํ วณฺณวิเสสตฺตํ อุปคจฺฉติฯ เยนจ สุณนฺตานํ ตํตํอตฺถโชตโก อกฺขรสนฺนิปาตภูโต ปทพฺยญฺชนวิเสโส อุปลพฺภติฯ โส โจปนวาจาสงฺขาโต อาการวิกาโร วจีวิญฺญตฺตินามฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตสฺสา ปน จิตฺตสมุฏฺฐานาย ปถวีธาตุยา อุปาทินฺนฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยภูโต เอโก อาการวิกาโร วจี วิญฺญตฺตินามาติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปาทินฺนฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยภูโตติ กมฺมชภูตาย จตุชภูตายเอววา อุปาทินฺนปถวีธาตุยา สหฆฏฺฏนํ ปฏิจฺจ สทฺทวิเสสปวตฺติยา ปจฺจยภูโตติ อโตฺถฯ ฆฏฺฏนสฺส ปจฺจโย ปน จลมานกณฺฐปเทสาทิวิการภูโต กายงฺควิเสโสเอว สิยาฯ วิการทฺวยญฺจ อสํมิสฺสํ กตฺวา เวทิตพฺพนฺติฯ เอตฺถจ อุปาทินฺนกปถวีหิ สห ฆฏฺฏนํ จิตฺตชปถวีนํ กิจฺจํฯ ยํ ปน ตาสํ ยถาวา ตถาวา อฆเฏฺฏตฺวา ยถาอิจฺฉิตกฺขรํ สมฺปชฺชติฯ ตถา ฆฏฺฏนปการวิธานํฯ อิทํ กายวิญฺญตฺติยา กิจฺจํฯ ฆฏฺฏเนน สเหวอุปฺปนฺนสทฺทานํ ตํตํวณฺณตฺต ปตฺติยา วิทหนเมว วจีวิญฺญตฺติยา กิจฺจํฯ กุมฺภถุนตลํ วิยจ อุปาทินฺนกปถวีฯ ปหรณหโตฺถ วิย จิตฺตชปถวีฯ หตฺถปริ วตฺตน วิกาโร วิย กายวิญฺญตฺติฯ สทฺทวิกาโร วิย วจีวิญฺญตฺติฯ กุมฺภถุนสฺส นานาสทฺทปเภโทวิย นานาวณฺณเภโทติฯ เอตฺถจ ยเทตํ อฏฺฐกถายํ อิทํ วกฺขามิ เอตํ วกฺขามีติ อุปฺปชฺชมานํ จิตฺตํ อฏฺฐรูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ เตสํ อพฺภนฺตเร จิตฺต สมุฏฺฐานา ปถวีธาตุ อุปาทินฺนกํ ฆฏฺฏยมานาว อุปฺปชฺชติฯ เตน ธาตุ

ฆฏฺฏเนน สเหว สโทฺท อุปฺปชฺชตีติจ ปุริมจิตฺตสมุฏฺฐา นาย อุปตฺถมฺภนกิจฺจํปิ นตฺถีติจ วุตฺตํฯ ตํปิ อเนกสเตสุ ชวนวาเรสุ ปวตฺตมาเนสุ ยสฺมึวาเร ปริพฺยตฺตํ อกฺขรํ ปวตฺตติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ เตเนว หิ มูล ฏีกายํ อุปตฺถมฺภนกิจฺจํ นตฺถิ ลทฺธาเสวเนน จิเตฺตเนว ฆฏฺฏนสฺส พลวภาวโตติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ ลทฺธาเสวเนนาติ เอเตน ปุพฺพภาเค นานาชวนวีถีหิ ลทฺธาเสวนภาวํ ทเสฺสติฯ ปถม ชวนจิตฺตสฺสปิ ลทฺธาเสวนตาย อธิเปฺปตตฺตาฯ นจ เอกชวน วารมเตฺตน ปริพฺยตฺตํ เอกกฺขรํ สมฺปชฺชตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ กสฺมา, ตสฺส เอกทฺวิอจฺฉ รกฺขณมเตฺตน กาเลน วตฺตพฺพตฺตา เอกจฺฉรกฺขเณจ อเนกสตสหสฺสานํ ชวนวีถีนํ ปวตฺติ สมฺภวโตฯ วุตฺตญฺจ –

> เอกมตฺตา ตโย รสฺสา, ทฺวิมตฺตา ทีฆมุจฺจเร;
> ติมโตฺต ตุ คีโต เญโยฺย, พฺยญฺชนา อฑฺฒมตฺติกาติฯ

มิลินฺทปเญฺหจ สาธิเก วีหิวาหสเต วีหิพีชานิ เอกจฺฉรกฺขเณ อุปฺปนฺนสฺส จิตฺตสฺส กลํปิ นอุเปนฺติฯ กลภาคํปิ นอุเปนฺตีติ ทีปิตํฯ เอกกฺขรํ อุจฺจาเรนฺตสฺสจ ตตฺตกํปิ กาลํ อุจฺจารณจิตฺตพฺยาปาโร สนฺทิสฺสติเยวฯ นจ ปรมตฺถโต เอกเมว สทฺทํ อุจฺจาเรมีติวา สุโณมีติวา สกฺกา นิยเมตฺวา อุจฺจาเรตุํ โสตุญฺจฯ ตถา นิยเมนฺตสฺสปิ สทฺทานํ ปุพฺพาปรโต อเนกสตสหสฺส เสฺสว อุจฺจารณ สวน สมฺภวโตฯ เอกเมวาติ อภิมาโน ปน สมูหฆน สนฺตติฆเนหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตาเอว โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสเมตฺถ กายวิญฺญตฺติยํ วุตฺตน เยน ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพนฺติฯ เอตฺถจ วิญฺญตฺติสโทฺท กาเยน วิญฺญาเปติ วาจาย วิญฺญาเปตีติอาทิสุ โพธนโตฺถฯ สุทินฺน กเณฺฑ ติกฺขตฺตุํ วิญฺญาเปตีติอาทีสุ ปวตฺตนโตฺถฯ อิธ ปน ทฺวิโธปิ ยุชฺชติฯ เอวญฺหิ สติ ปรํ โพเธตุกามตารหิ เตสุ สเพฺพสุ กายงฺควาจงฺคโจปเนสุปิ ปวตฺตกวิญฺญตฺติยา ลพฺภมานตา เวทิตพฺพา โหตีติฯ มูลฏีกายํ ปน ปรํ โพเธตุกามตาย วินาปิ อภิกฺกมนาทิปวตฺตเนน โส จิตฺตสหภูวิกาโร อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติฯ สยญฺจ วิญฺญายตีติ ทฺวิธาปิ วิญฺญตฺติเยวาติ วุตฺตํ, ตตฺถ ทฺวีสุ โพธนวิญฺญตฺตีสุ ปุริมา กายวิญฺญตฺติ องฺคปจฺจงฺคสฺส จลมานวณฺณํ จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา จลมานงฺคปจฺจงฺคํ กายวิญฺญาณวีถิยา คเหตฺวา ปจฺฉา สุเทฺธน มโนทฺวาริกชวเนนเอว วิญฺญายติ ปจฺฉิมาจ วจีวิญฺญตฺติ อุจฺจาริยมานํ สทฺทํ โสตวิญฺญาณวีถิยา คเหตฺวา ปจฺฉา สุเทฺธน มโนทฺวาริกชวเนนเอว วิญฺญายติ, น ปญฺจทฺวาริกชวเนนฯ สา หิ อตฺตานํ ชานเนฺตเอว ปรส เตฺต อตฺตนา สมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ วิญฺญาเปติ, น อชานเนฺตฯ ญาปก เหตุ หิ นาม อตฺตานํ ชานเนฺตเอว ญาเปตพฺพํ ญาเปติ, โน อชานเนฺตฯ เอวญฺจ กตฺวา กายงฺค โจปนํ ทิสฺวา วา ปรามสิตฺวาวา สทฺทํ สุตฺวาวา ปรสฺส ตํตํอธิปฺปายํ ชานนฺตานํ ติรจฺฉาน คตานํปิ ปถธํ วิญฺญตฺติชานนํ สิทฺธํ ภวติฯ ตํชานเนน วินา อธิปฺปายชานนสฺส อสมฺภวโตฯ วิญฺญตฺตึ ชานนฺตานํจ ปุริมสิทฺธสเงฺกต สมฺพนฺธ ชานเนน วินา อธิปฺปายชานนํ น สมฺภวตีติ มเชฺฌ วิสุํ ปุพฺพสเงฺกต สมฺพนฺธคหนํปิ อิจฺฉนฺติ, ทฺวีสุ ปน ปวตฺตกวิญฺญตฺตีสุ ปรํ อภิกฺกมนฺตํ จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา ทิสฺวา อภิกฺกมนวิญฺญตฺติญฺจ อภิกฺกมนจิตฺตญฺจ มโนวิญฺญาณวีถิยา ชานนฺติฯ เอสนโย ปฏิกฺกมนาทีสุฯ ตถา ปรสฺส กถํ โสตวิญฺญาณวีถิยา สุตฺวา กถนวิญฺญตฺติญฺจ กถนจิตฺตญฺจ มโนวิญฺญาณวีถิยา ชานนฺติฯ ปรํ รตฺตจิเตฺตน กายงฺคํ จาเลนฺตํ ทิสฺวา จลนวิญฺญตฺติญฺจ ราคจิตฺตญฺจ ชานนฺติฯ รตฺตสฺส กถํ สุตฺวา กถน วิญฺญตฺติญฺจ ราคจิตฺตญฺจ ชานนฺติฯ เอสนโย สพฺพาสุ กายิกวาจสิกกฺริยาสูติฯ ลหุโน ภาโว **ลหุตา**ฯ มุทุโน ภาโว **มุทุตา**ฯ กมฺมนิสาธุ กมฺมญฺญํฯ กมฺมโยคฺยนฺติ อโตฺถฯ กมฺมญฺญสฺส ภาโว **กมฺมญฺญตา**ฯ

อทนฺธตาลกฺขณา รูปสฺส ลหุตาฯ อถทฺธตา ลกฺขณา รูปสฺส มุทุตาฯ สรีรกฺริยานุกูล กมฺมญฺญภาวลกฺขณา รูปสฺส กมฺมญฺญตาฯ อญฺญมญฺญํ อวิชหนฺติโยปิ เอตา วิรุทฺธปจฺจยสปฺ

ปาย ปจฺจยานํ วเสน อสํมิสฺสโต เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ อตฺตโน กายวิรุทฺธํ อุตุํวา อาหารํวา จิตฺตกฺริยํวา เสวนฺตานํ สรีรคตา ธาตุโย กทาจิ สกลสรีรํวา สรีเรกเทสํวา โขเภตฺวา วิเสสโต ปูติมุข สปฺปสงฺขาตอาโป ปริยุฏฺฐานํ กตฺวา กายํ อสยฺหภารํ วิย ครุํ ภาริยํ กโรนฺติฯ อิริยา ปถปริวตฺตเน กายภาริยนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺติฯ ตทารูปสฺส ลหุตา นปวตฺตติฯ ปุน อตฺตโน สรีรสปฺปายํ อุตุํวา อาหารํวา จิตฺตกิริยํวา เสวนฺตานํ โส ธาตุโกฺขโภ วูปสมฺมติฯ กาโย สลฺลหุโกโหติฯ อิริยาปถปริวตฺตเน กาย ภาริยนิมิตฺตํ ทุกฺขํนาม นตฺถิฯ ตทา สา ปวตฺตติฯ เอสนโย เสสาสุปิฯ วิเสสนโต ปเนตฺถ มุทุภายํ กฏฺฐมุขสปฺปสงฺขาต ปถวีปริยุฏฺฐานํ กตฺวา สุกฺขกฏฺฐํวิย กายํ ถทฺธํ กกฺขฬํกโรนฺติฯ อิริยาปถปริวตฺตเน องฺคมงฺคานํฉิชฺชนภิชฺชนาการปตฺตํ ถทฺธํ กกฺขฬนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺตีติ วตฺตพฺพํฯ กมฺมญฺญตายํ สตฺถมุขสปฺปสงฺขาต วาโย ปริยุฏฺฐานํ วาโยวิสมํ กตฺวา ทามริกโจรปริยุฏฺฐิตํ ปจฺจนฺตรฏฺฐํ วิย กายํ วิวฏฺฏมานํ กโรนฺติ, สพฺพอิริยาปเถสุ สุขํนาม นตฺถีติ วตฺตพฺพํฯ เตโชธาตุ ปน ตาสํ สพฺพาสํปิ มูลภูตา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

อิมา ปน อโรคิโน กลลภาโววิย สุปริมทฺทิตจมฺมสฺส มุทุภาโววิย สุทนฺธสุวณฺณสฺส กมฺมกฺขมภาโววิย รูปกายสฺส อิริยาปถปริวตฺตเน สลฺลหุกตาทิวเสน สนฺทิสฺสมานา วิเสสาการาโหนฺตีติ กตฺวา **วิการรูปํ นาม**ฯ จยนํ จโยฯ ปิณฺฑวเสน อภินิพฺพตฺตีติ อโตฺถฯ อาทิโต อุปริโตจ จโย **อุปจโย**ฯ ปถมาภินิพฺพตฺติ อุปรุปริวฑฺฒิจาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ อุปสโทฺท อุปญฺญตฺตนฺติอาทีสุ วิย ปถมโตฺถ อุปสิตฺตนฺติอาทีสุ วิยจ อุปริ อโตฺถติฯ วุตฺตญฺจ มูลฏีกายํ อุปสโทฺท ปถมโตฺถ อุปริอโตฺถจ โหตีติฯ เตเนวหิ ปาฬิยํ โย อายตนานํ อาจโย, โส รูปสฺส อุปจโยฯ โย รูปสฺส อุปจโย, สา รูปสฺส สนฺตตีติ วุตฺตํฯ ตนนํ วิตฺถารณํ ตติฯ สมฺพนฺธา ตติ ปุนปฺปุนํวา ตติ **สนฺตติ**ฯ ยถา ปวตฺตานํ อายตนานํ อทฺธานปูรณวเสน ปวตฺตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปานํ อุปฺปาโท ปถมานิพฺพตฺติอเตฺถน อุปจโยนามฯ ตโต ปรํ ยาว สพฺพปถมํ อุปฺปนฺนานํ จกฺขุ โสต ฆานชิวฺหานํ อุปฺปาโท, เอตฺถนฺตเร รูปานํ อุปฺปาโท อุปริวฑฺฒิอเตฺถน อุปจโยนามฯ ตโต ปรํ ยาวชีวํ จตุสนฺตติรูปานํ อุปฺปาโท สนฺตตินามฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐกถายํ นทีตีเร นิขาตกูปสฺมึ อุทกุคฺคมนกาโลวิย อาจโย นิพฺพตฺติฯ ปริปุณฺณกาโลวิย อุปจโย วฑฺฒิฯ อโชฺฌตฺถริตฺวา คมนกาโล วิย สนฺตติ ปวตฺตีติฯ

วิภาวนิยํ ปน

> ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาวจกฺขาทิ ทสกานํ อุปฺปตฺติฯ เอตฺถนฺตเร รูปุปฺปาโท อุปจโยนามฯ ตโต ปรํ สนฺตติ นามาติ วุตฺตํฯ ตํปิ เตน ปริยาเยน ยุชฺชติเยวฯ

สํเสทโชปปาติกานํ ปน ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปานํ อุปฺปาโท ปถมา ภินิพฺพตฺติ อเตฺถน ปริปุณฺณ วฑฺฒิ อเตฺถนจ อุปจโย นาม, ตโต ปรํ รูปานํ อุปฺปาโท สนฺตตินามฯ อปิจ, ติสมุฏฺฐานิก รูปานํปิ วิสุํ วิสุํ สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนํนาม อตฺถิฯ ตสฺสจ เอเกกสฺส นิพฺพตฺติ วฑฺฒิ ปวตฺติ วเสน ติโสฺส ติโสฺสอวตฺถา โหนฺติฯ ตตฺถ เอเกกสนฺตติยํ อาทิมฺหิ สนฺตติสีสรูปานํ สพฺพปถมํ อุปฺปาโท นิพฺพตฺตินามฯ ตโต วฑฺฒมนรูปานํ อุปฺปาโท วฑฺฒีนามฯ วฑฺฒเน สมเตฺต อวฑฺฒิตฺวา ปพนฺธฏฺฐิติวเสน วตฺตนวเสนอุปฺปาโทปวตฺตินามฯ ตตฺถ จ นิพฺพตฺติวฑฺฒิโย อุปจโยนามฯ ปวตฺติสนฺตติ นามฯ สเงฺขปโต ปน โลเก สพฺพาสุ อินฺทฺริยานินฺทฺริยพทฺธรูปปวตฺตีสุ สนฺทิสฺสมาเน ชายน วฑฺฒน ปวตฺตนสงฺขาเต อวตฺถาเภเท ทิสฺวา อุปจยสนฺต ติโย เวทิตพฺพาฯ ตตฺรายํ นโย-รุกฺขติณาทีนิวา สาขา ปตฺตปุปฺผผลาทีนิวา อาทิมฺหิ ชายนฺติฯ ชายิตฺวา วฑฺฒนฺติฯ วฑฺฒเน สมเตฺต อวฑฺฒิตฺวา ปพนฺธวเสน ปวตฺติตฺวา ภิชฺชนฺตีติฯ ชีรณํ ชรา, ชีรนฺติ ชิณฺณ

ภาวํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ ชราฯ สาเยว **ชรตา**ฯ อุปฺปาทชราภงฺคหิ นิจฺจลติ นกมฺปตีติ นิโจฺจ อสงฺขต ธโมฺมฯ น นิโจฺจ อนิโจฺจ, สงฺขตธโมฺมฯ อนิจฺจสฺส ภาโว **อนิจฺจตา,** ภโงฺคฯ

[๑๘๓] วิภาวนิยํ ปน

‘‘นิจฺจธุวภาเวน น อิจฺจํ อนุคนฺตพฺพนฺติ อนิจฺจ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

นิจฺจสโทฺท หิ สาสเน โลเกจ ปากโฏฯ โส เอว อิธ นการยุโตฺต อนิโจฺจติ วุโตฺตติฯ ลกฺขียนฺติ สลฺลกฺขียนฺติ วินิจฺฉียนฺติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ ลกฺขณํฯ สงฺขต ภาวชานน นิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ยถาห- องฺคุตฺตเร ตีณิ มานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ, อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติฯ นนุ ปาฬิยํ ชาติ นาม อาคตา฿ ตสฺมา สาปิ อิธ วตฺตพฺพาติ วุตฺตํ **ชาติรูปเมวา**ติอาทิฯ **เอตฺถา**ติ รูปสมุเทฺท เส฿ ชนนํ ปาตุภวนํ ชาติฯ ชายนฺติวา เอตายาติ ชาติ, **อุปจย สนฺตติ นาเมนปวุจฺจติ** ตสฺสา ชาติยาตถา อวตฺถาเภทโยคโตติ อธิปฺปาโย฿ สา หิ อาทิโต ปฏิสนฺธิรูปานิ ปาตุภวนฺตานิ ก โรติ฿ ปุน อปริปุณฺณานิจ อายตนานิ ปูเรติ฿ ปูริตานิ จ ทีฆํปิ อทฺธานํ อโพฺพจฺฉินฺนํ กตฺวา ปว เตฺตติ ปพนฺธยตีติ฿ **เอกา ทสวิธํปี**ติ มหาภูตาทิภาเวน เอกตฺตํ อุปนยนวเสน เอกา ทสป เภทํปิ฿ กถํ สรูปวเสน อฏฺฐวีสติวิธํ โหตีติ ปุจฺฉิตฺวา **ภูตปฺปสาท วิสยา**ติอาทินา เอกาทสวิธ เสฺสว สรูปโต ทสฺสนํ อโนฺตคธเภทานํ ปุเพฺพ วุตฺตภาเวน สุปากฏตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ฿ เตนาห- **อฏฺฐารสวิธ**นฺติ฿

จตฺตาริ ภูตานิ ปญฺจปสาทา อคหิตคหเณน จตฺตาโร วิสยา โคจรา฿ ทุวิโธ ภาโว฿ เอกํ หทยํ฿ อิติ อิทํ โสฬสวิธํ รูปํ ชีวิตาหารรูเปหิ สห อฏฺฐารสวิธํ โหติ ตถา เอโก ปริเจฺฉโท฿ ทุ วิธา วิญฺญตฺติ฿ อคหิตคหเณน ติวิโธ วิกาโร฿ จตุพฺพิธํ ลกฺขณนฺติ ทส อนิปฺผนฺนาจาติ รูปํ ส รูปโต อฏฺฐวีสติวิธํ ภวติ โยชนา฿ เอตฺถจ ปจฺฉิมานิ ทสรูปานิ สภาวโต อนุปลพฺภมานตฺตา ปจฺจเยหิ นิปฺผาทิตานิ รูปานิ น โหนฺตีติ **อนิปฺผนฺนานิ นาม**฿ อปิ เจตฺถ อภิธเมฺม วิสุํ อุทฺทิฏฺ ฐานิ นิทฺทิฏฺฐานิจ เอตานิ สภาวโต อนุปลพฺภมานานีติ วา ปรมตฺถโต อวิชฺชมานานีติวา น สกฺกา วตฺตุํ฿ โวหารสิทฺธ มตฺตภาวํ อติกฺกมฺม ตาทิเสน สุทฺธธมฺมคติยา สิเทฺธน ปรมตฺถ ลกฺขเณน อุปลทฺธตฺตา฿ อิตรถา นิพฺพตฺติลกฺขณรหิตํ อสงฺขต นิพฺพานํปิ สภาวโต อนุปลพฺภ มานํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานญฺจ นาม สิยาติ฿ ตสฺมา นิพฺพตฺติ ลกฺขณรหิตตฺตาเอว เอตานิ อ นิปฺผนฺนานินาม฿ น สภาวโต อนุปลพฺภมานตฺตาติ ยุตฺตํ สิยาติ฿ [รูปสมุเทฺทโส]

๑๕๗. รูปวิภาเคสพฺพญฺจ ปน เอตํ ยถาสมุทฺทิฏฺฐํ อฏฺฐวีสติ วิธํ รูปํ อเหตุกเฏฺฐน เอก วิธเมว฿ น สเหตุกา เหตุก วเสน ทุวิธํ฿ ตถาสปฺปจฺจยเฏฺฐน เอกวิธเมว฿ น สปฺปจฺจยาปจฺจย วเสน ทุวิธนฺติ เอวํ ปวตฺตํ เอกวิธนยํ ตาว ทเสฺสตุํ **สพฺพญฺจา**ติอาทิมารทฺธํ฿

[๑๘๔] วิภาวนิยํ ปน

เอกวิธนโยปิ รูปวิภาโคเอวาติ กตฺวา ‘‘ยถา อุทฺทิฏฺฐ รูปานํ เอกวิธาทินยํ ทสฺ สนฺตฺถํ สพฺพญฺจ ปเนตนฺติอาทิ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ฿ ตํ น สเมติ฿

วกฺขติ หิ –

อชฺฌตฺติกาทิเภเทน, วิภชนฺติ ยถารหนฺติ฿

เอเตน อชฺฌตฺติกาทิเภโท เอว รูปวิภาโคนามาติ วิญฺญายติฯ

ตตฺถ สพฺพํปิ รูปํ เหตุสมฺปโยคา ภาวโต อเหตุก เมว, น กิญฺจิ สเหตุกํฯ กิญฺจิ อเหตุกนฺติ เอวํ วิภาโค อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ สปฺปจฺจยํ สาสวํ สงฺขตํ โลกิยนฺติ ปาโฐฯ สปฺปจฺจยํ สงฺขตํ โลกิยํ สาสวนฺติ ปน ยุโตฺตฯ ปาฬิยํปิ ตถา ทิฎฺฐตฺตา สภาคยุคฬสมฺภวโตจาติฯ อิตรานิ ปน ปาฬิกเมน อสเมนฺตานิปิ สภาค ยุคฬตฺตา ภาคโต ยุตฺตานิเอวฯ ตตฺถ อตฺตโน ชนเกน ปจฺจเยน สเหว วตฺตตีติ **สปฺจฺจยํ**ฯ ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียตีติ **สงฺขตํ**ฯ ปญฺจุปาทา นกฺขนฺธสงฺขาเต โลเกเอว ปริยาปนฺนนฺติ **โลกิยํ**ฯ อตฺตานํ อารพฺภ ปวเตฺตหิ อาสเวหิ สเหว วตฺตตีติ **สาสวํ**ฯ อกนิฎฺฐ พฺรหฺมสนฺตาน ภูตํปิ รูปํ กามตณฺหา วิสยภาเวน กาเมเอว ปริยาปนฺนตฺตา **กามาวจรํ**ฯ นตฺถิ อตฺตนา คหิตํ กิญฺจิ อารมฺมณํนาม อสฺสาติ **อนารมฺมณํ**ฯ โย ธโมฺม อเญฺญน ปโยเคน ปหีโนปิ สมุทยปหาเน อสติ อปหีโนว โหติฯ ปุน อวสฺสํ อุปฺปชฺชมานตฺตาฯ อปฺปหีโนปิ ตสฺมึ สติ ปหีโนว โหติฯ ปุน อนุปฺปชฺชมานตฺตาฯ ตาทิโส ธโมฺม ปหานวายามสฺส อฎฺฐานตฺตา อปฺปหาตโพฺพนามฯ รูปํปิ เอทิสเมว โหตีติ วุตฺตํ **อปฺปหาตพฺพ เมวา**ติฯ อฎฺฐานตฺตา ปหาน วายามํ น อรหตีติ อโตฺถฯ อถวา, วินา สมุทยปหาเนน ปหาตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ อโตฺถฯ ยทิ เอวํ รูปํ ภิกฺขเว น ตุมฺหากํฯ ตํ ปชหถฯ ตํ โว ปหีนํ ทีฆรตฺตํ อตฺถาย หิตาย สุขาย ภวิสฺสตีติ อิทํ กถนฺติฯ ตํปิ ตพฺพิสยสฺส ราคสฺส ปหานํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถาห –

> รูเป โข ราธ โย ฉโนฺท, โย ราโค, ยานนฺที, ยา ตณฺหา, ตํ ปชหถฯ เอวํ ตํรูปํ ปหีนํ ภวิสฺสติ อุจฺฉินฺนมูลํ ตาลาวตฺถุกตํ อนภาวํกตํ อายตึ อนุปฺปาทธมฺมนฺติฯ

อยํ นโย อเญฺญสุปิ กุสลาทีสุ อปฺปหาตเพฺพสุ เวทิตโพฺพติฯ เอวสโทฺท เจตฺถ ปุริมปเทสุปิ โยเชตโพฺพฯ อิติสโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถวาฯ เตน ปาฬิยํ อาคตํ น เหตุ เหตุวิปฺปยุตฺตนฺติอาทึ สงฺคณฺหาติฯ ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส อตฺตภาวปริยาปโนฺน ธมฺมสมูโห อชฺฌตฺตํนามฯ ตสฺมึปิจ ยตฺถ ตณฺหาย อติเรกตรํ ทฬฺหปริคฺคโห โหติฯ โส จกฺขาทิโก จิเตฺตน สห ฉพฺพิโธ ธโมฺม **อชฺฌตฺติโก นาม**ฯ อชฺฌเตฺต วิทิโต ปากโฎติ กตฺวาฯ ตถา หิ โส อชฺฌตฺตชฺฌตฺตนฺติปิ วุโตฺตฯ อิตรานิ ปน รูปาทินิ ผสฺสาทีนิจ ตทุปาทาย ตณฺหาปริคฺคหสฺส มนฺทตฺตา พาหิรานิ นามฯ ยถา หิ โลเก มณิวา สุวณฺณํวา รชตํวา พหิเคเห นิทหิตฺวา ถปิตํ โหติฯ ปจฺฉิวา สุปฺปํวา ฆโฎวา สราโววา อโนฺต เคเห ถปิโตฯ ตตฺถ ปจฺฉิมานิ ฉเฑฺฑตฺวาปิ ปุริมานิ รกฺขนฺติฯ ตสฺมา ตาเนว ตณฺหาปริคฺคหทฬฺหตาย อโนฺตปริโภคาเตฺววุ วุจฺจนฺติฯ ปจฺฉิมานิ ปน พาหิร ปริโภคาเตฺววฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ อิธปิ หิ ยทิ สกฺกุเณยฺยฯ รูปาทีนิ ผสฺสาทินิจ สพฺพานิ ฉเฑฺฑตฺวาปิ จกฺขาทิกํ ฉพฺพิธเมว อวสฺสํ รกฺขิสฺสนฺตีติฯ อิติ ตณฺหา ปริคฺคหสฺส ทฬฺหมนฺทตา วเสเนว เตสํ ทฺวินฺนํ อชฺฌตฺติก พาหิรตา วุตฺตาฯ น ปวตฺติเทสวเสนาติ นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

[๑๘๕] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘อชฺฌตฺติกรูปํ อตฺถภาวสงฺขาตํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตาฯ กามํ อเญฺญปิ อชฺฌตฺตสมฺภูตา อตฺถิฯ รุฬฺหีวเสน ปน จกฺขาทิกเมว อชฺฌตฺติกนฺติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

[๑๘๖] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘อตฺตสงฺขาตํปา จิตฺตํ อธิกิจฺจ ตสฺส ทฺวารภาเวน ปวตฺตตีติ อชฺฌตฺตํฯ ตเทว อชฺฌตฺติกนฺติ’’ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

ตสฺมิํ อเตฺถ หิ สติ จิตฺตสฺส อชฺฌตฺตตา น สมฺปชฺชติฯ อชฺฌตฺตธมฺม อชฺฌตฺติกโมฺมนญฺจ อวิเสโส อาปชฺชตีติฯ

ยํ ปน **ตตฺถ**

อถวา ยทิ มยํ น โหม, ตฺวํ กฏฺฐกลิงฺครูปโม ภวิสฺสตีติ วทนฺตา วิย อตฺตภาวสฺส สาติสยํ อุปการกตฺตา จกฺขาทิเนว วิเสสโต อชฺฌตฺติกานีติ วุตฺตํฯ ตํ ยุตฺตตรํฯ

ตถา อุปการาติสยตฺตาเอว หิ เตสุ สตฺตานํ ปริคฺคห ทฬฺหตา โหตีติฯ สตฺตวิธํปิ **ทฺวาร รูปํนาม**ฯ ยถากฺกมํ วีถิ จิตฺตานํ ปาณาติปาตาทิกมฺมานญฺจ ปวตฺติมุขตฺตาฯ ตตฺถ ปน ปญฺจ วิธํ ปสาทรูปํ อุปปตฺติทฺวารํนามฯ วิญฺญตฺติทฺวยํ กมฺมทฺวารํนามาติ **โอฬาริกรูปํ** ปกติยา ถูล สภาวตฺตา ฆฏฺฏนสงฺขาตสฺสจ อตฺตโน กิจฺจสฺส โอฬาริกตฺตาฯ **สนฺติเกรูปํ** ทูเร ปวตฺตสฺสปิ สีฆตรํ ญาเณน คหณโยคฺยตฺตาฯ **สปฺปฏิฆรูปญฺจา**ติ เอตฺถ ปฏิหนนํ ปฏิโฆฯ โส ทุวิโธ วิสย วิสยีนํ ปฏิฆฏฺฏนํ มหา ภูตานํ อญฺญมญฺญปฏิฆฏฺฏนนฺติฯ ตตฺถ เยน ปฏิฆฏฺฏเนน ปสาท ทฺวา รานํ ภวงฺคสฺสจ วิการปฺปตฺติ โหติฯ อิทํ วิสยวิสยีนํ ปฏิฆฏฺฏนํนามฯ เยน รุปฺปนลกฺขณานํ รูป ธมฺมานํ รุปฺปน กุปฺปน ฆฏฺฏน ปีฬน ภิชฺชนาทโย ปวตฺตนฺติฯ อิทํ มหาภูตานํ อญฺญมญฺญปฏิฆฏฺฏนํ นามฯ ปฏิเฆน สห วตฺตตีติ สปฺปฏิฆํฯ

[๑๘๗] วิภาวนิยํ ปน

‘‘โย สยํ นิสฺสยวเสนจ สมฺปตฺตานํ อสมฺปตฺตานญฺจ ปฏิมุขภาโว อญฺญมญฺญป ตนํฯ โส ปฏิโฆ วิยาติ ปฏิโฆฯ ยถาหิ ปฏิฆาเต สติ ทุพฺพลสฺส จลนํ โหติฯ เอวํ อญฺญมญฺญปฏิมุขภาเว สติ อรูปสภาวตฺตา ทุพฺพลสฺส ภวงฺคสฺส จลนํ โหตีติ’’ เอวํ มหาภูตฆฏฺฏนํ อุปมามตฺตํ กตฺวา วิสยวิสยิฆฏฺฏนเมว คหิตํฯ ตํ อนุปปนฺนํฯ

เอวญฺหิ สติ ยานิ โลเก อชฺฌตฺตพหิทฺธาสนฺตาเนสุ ฆฏฺฏนานิ ทิสฺสนฺติฯ เยสํ วเสน รูปธ เมฺมสุ อญฺญมญฺญํ ลคฺคน พนฺธน ถมฺภน ธารณ จลนาทีนิวา วฑฺฒน หายน เฉทน เภทน วิลีน วิกิรณาทีนิวา ปวตฺตนฺติฯ ตานิ อิธ อสงฺคหิตานิ สิยุํฯ นจ ตานิ อนุคฺคห อุปฆาต วเสน ปวตฺติ ภูต สนฺนิปาต สงฺขาตํ ฆฏฺฏนํวินา อญฺญปการานิเอว สกฺกา ภวิตุนฺติฯ อิตรํ โสฬสวิธํ วุตฺตปฏิ ปกฺขวเสน **สุขุมรูปํ ทูเรรูปํ อปฺปฏิฆรูปญฺจ**ฯ อุปาทินฺนรูปํ นาม กตฺถจิ ยํกิญฺจิ สรีรฏฺฐกรูปํ วุจฺจติฯ กตฺถจิ กมฺมสมุฏฺฐาน เมว ตทุภยํปิ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ตุสํ อาทินฺนปรามฏฺฐตฺตา อุปาทินฺ นํ นาม นิปฺปริยายโต ปน กมฺมสมุฏฺฐานเมว อุปาทินฺนํนามฯ กสฺมา ตเสฺสว สตฺตสนฺตาเน นิจฺ จกาลํ ปวตฺติวเสน สาติสยํ ภุสํ อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐตาสมฺภวโตติ วุตฺตํ **กมฺมชํอุปาทินฺ นรูป**นฺติฯ เอตํ มมาติอาทินา ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ภุสํ อาทิยตีติ อุปาทินฺนํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตณฺหา ทิฏฺฐีหิ อุเปเตน กมฺมุนา อตฺตโน ผลภาเวน อาทินฺนํ คหิตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ สห นิ ทสฺสเนน **สนิทสฺสนํ**ฯ นิทสฺสนนฺติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทฏฺฐพฺพภาโว วุจฺจติฯ โส ปน ธมฺมโต อนญฺญเตฺตปิ อเญฺญ วิย กตฺวา อุปจรียติฯ เอวญฺหิ สติ อตฺถวิเสสโพโธ โหตีติฯ นิทสฺสนนฺติ วา จกฺขุวิญฺญาณกิจฺจํ วุจฺจติฯ เตน สห วตฺตตีติ สนิทสฺสนนฺติปิ ยุชฺชติเยวฯ จกฺขาทิทฺวยํ อ สมฺปตฺตวเสน โคจรคฺคาหิกํฯ ฆานาทิตฺตยํ สมฺปตฺตวเสน โคจรคฺคาหิกนฺติ ปญฺจวิธํปิ โคจรคฺ คาหิกรูปนฺติ โยชนาฯ ตตฺถ ปสาเท อลฺลียิตฺวา ลคฺคิตฺวา อุปฺปนฺนํ อารมฺมณํ สมฺปตฺตํนามฯ

เกสคฺคมตฺตํปิ มุญฺจิตฺวา อุปฺปนฺนํ อสมฺปตฺตํนามฯ กสฺมา ปเนตฺถ จกฺขาทิทฺวยํ อสมฺปตฺตเมว คณฺหาติฯ ฆานาทิตฺตยํ สมฺปตฺตเมวาติ, ปจฺจยวิเสสโตฯ อาโลโก หิ รูปคหเณ จกฺขุสฺส ปจฺจโยฯ อากาโสจ สทฺทคหเณ โสตสฺสาติ จกฺขุรูเปสุจ อญฺญมญฺญํ ลคฺคิตฺวา อุปฺปชฺชมาเนสุ อาโลกปริวารสฺส โอกาโส นตฺถิฯ ตถา โสตสเทฺทสุจ อากาสปริวารสฺสาติฯ วายุอาปปถวิโยปน ฆานาทิตฺตยสฺส คนฺธาทิคหเณ ปจฺจยา โหนฺติฯ ตตฺถ วายุนาม คนฺธากฑฺฒนโก นาสวาโตเยว, โสจ สมฺปตฺตเสฺสว ปจฺจโยฯ อาโปนาม ชิวฺหาเตมนโก อาโป, โสปิ สมฺปตฺตเสฺสว ปจฺจโยฯ น หิ รโส สุกฺขชิวฺหาย ผรตีติฯ ปถวีจ ฆฏฺฏนตฺถาย ปจฺจโยฯ น หิ ทุพฺพลปถวีสนฺนิสฺสโย อาโลโกวา รโชวากาเย ปตมาโนปิ ปสาเท ฆเฏฺฏตีติฯ อิติ ปจฺจยวิเสสโต เตสํ สมฺปตฺตาสมฺปตฺตวเสน คหณ วิเสโส โหตีติฯ ตตฺถ จกฺขุสฺส ตาว อสมฺปตฺตคหณํ ปากฏํฯ ตญฺหิ สมีเป อกฺขิวณฺณํวา ภมุกมูลํวา นปสฺสติฯ ทูเร ปน มหนฺตํ จนฺทมณฺฑลาทิกํวา ผลิกาทิติโรหิตํวา วณฺณํ ปสฺสติฯ ทิสาเทสววตฺถานญฺจสฺส ปญฺญายตีติฯ โสตสฺส ปน กถนฺติ, ตตฺถ หิ ทูเร สโทฺท จิเรน สุยฺยมาโน ทิสฺสติ ปจฺฉิมทิสาภาเค อุปฺปโนฺนปิ สโทฺท อนฺตรา มหเนฺต เจติยาทิเก อนฺตริเต สติ ทกฺขิณปสฺสโตวา สุยฺยติฯ อุตฺตรปสฺสโตวาฯ อสุยฺยมาโนวา โหตีติฯ วุจฺจเต, อุปฺปโนฺน สทฺทสงฺฆาโฏ อาสเนฺน ฐิตานํ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว อวสานา กเมน ปากฏีภูโต โหติฯ ปฏิฆฏฺฏนานิฆํโสจ พลวา โหติฯ อหํ สุโณมีติ ปวตฺตา สลฺลกฺขณวีถิโย สีฆตรํ นิรนฺตรํ วิย ปวตฺตนฺติฯ ทูเร ฐิตานํ ปน ปฏิฆฏฺฏนานิฆํโส มนฺทตโร โหติฯ อาทิโต อปากโฏฺฯ มเชฺฌวา อวสาเนวา ปิณฺฑวเสน ปากฏีภูโตฯ สลฺลกฺขณวีถิโย จิเรน ปเรน ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา เตสํ ลหุํ สุโตฯ จิเรน สุโตติ อติมาโน โหตีติฯ อปิจ, สโทฺทนาม นิสฺสยธาตุปรํปราย ปวตฺติตฺวา ทูรํปิ เทสํ คจฺฉติเยวฯ เอวํ คจฺฉโนฺตจ คตคตฏฺฐาเนเอว ฐตฺวา สวนูปจาเร ฐิตานํ โสตสหสฺสํปิ ฆเฏฺฏติฯ มหเนฺต ปน เจติยาทิเก อนฺตริเต สติ ยโต อากาโส อุชุํ วิวโฏ โหติฯ ตโต ทกฺขิณปสฺสโตวา อุตฺตรปสฺสโตวา คตคตฐานโตวโสตํ ฆเฏฺฏติฯ มนฺทตโร ปน สโทฺทอสุยฺยมาโนปิ โหติฯ เอวํ คจฺฉโนฺตจ ยาว โสตปสาเท อลฺลียิตฺวา นุปฺปชฺชติฯ ตาว อสมฺปโตฺตเยว โหติฯ โย ปน อลฺลี ยิตฺวา อุปฺปชฺชติฯ โส สมฺปโตฺตนาม โหติฯ น โส สุยฺยตีติฯ ยทิ ปน โสตํ สมฺปตฺตวิสยํ สิยาฯ ยถา อโนฺต กุจฺฉิคโต คโนฺธ พหิ นฆายิยติฯ ตถา อโนฺต กุจฺฉิคโต สโทฺทปิ พหิ นสุเยยฺยฯ คนฺธสฺส วิย ทิสาเทสววตฺถานํ วิสฺสน สิยาติฯ

[๑๘๘] วิภาวนิยํ ปน

‘‘คนฺตฺวา วิสยเทสํ ตํ, ผริตฺวา คณฺหตีติ เจฯ อธิฏฺฐาน วิธา เนปิ, ตสฺส โส โคจโร สิยาฯ’’ ติปิ วิจาริตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ จกฺขาทิทฺวยสฺส พหิทฺธา วิสยเทสคมนสโงฺค อตฺถีติฯ โคจรํ คณฺหาตีติ **โคจรคฺคาหิกํ**ฯ ปสาท มณฺฑภูตตฺตา อาปาตมาคตํ อารมฺมณนิมิตฺตํ สมฺปฏิจฺฉตีติ อโตฺถฯ

วิภาวนิยํ ปน

วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา ตํตํ โคจรคหณ สภาวตฺตาติ วุตฺตํฯ

วโณฺณติ รูปารมฺมณเสฺสตํ นามํฯ **โอชา**ติ อาหาร รูป มาหฯ วินิภุชฺชตีติ วินิโพฺภโคฯ ฐานโต เทสโต อุปฺปตฺติการณโต วิสุํวิสุํ ววตฺถปียตีติ อโตฺถฯ นวินิโพฺภ โคติ อวินิโพฺภโคฯ โส เอว รูปนฺติ **อวินิโพฺภครูปํ**ฯ อาจริยานนฺทเตฺถเรนปเนตฺถ คนฺธรสโอชา กตฺถจิ วินีภุตฺตา ทิสฺสนฺตีติ ปญฺจวิธเมว อวินิโพฺภครูปํ อิจฺฉิตํฯ ตํ ปรโต อาคมิสฺสตีติฯ [รูปวิภาโค]ฯ

๑๕๘. **กมฺม**นฺติ เอกา เจตนาเอวฯ สาเยว หิ ปฏฺฐาเน นานากฺขณิก กมฺมปจฺจยภาเวน วุตฺตาฯ ยถาห-นานากฺขณิกา กุสลากุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตาจ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโยติฯ **จิตฺต**นฺติ ปน สสมฺปยุตฺตธมฺมํ อธิเปฺปตํฯ ปฏฺฐาเน เจตสิกธมฺมานํปิ รูปสมุฏฺฐาปนภาเวน วุตฺตตฺตาฯ ยถาห-เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํ สมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุ ปจฺจเยน ปจฺจโยติอาทิฯ **อุตู**ติ เตโชเยวฯ โส หิ กปฺปสณฺฐาปนวเสน สกลํ โอกาส โลกํปิ นานาสรีรสณฺฐาปนวเสน สก ลํ รูปมยํ กายํ สตฺตโลกํปิ นานารุกฺขติณาทีนํ อพฺภปฏล เมฆวุฏฺฐิชลอคฺคิ วาตาทีนญฺจ สณฺฐาปนวเสน สกลํ สงฺขารโลกํปิ อุทยติ ปสวติ ชเนติ วเฑฺฒติฯ ตสฺมา อุตูติ วุจฺจตีติฯ อรติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อุตูติปิ วทนฺติฯ **อาหาโร**ติ โอชาเอวฯ รูปวิราคภาวนาภูตํ อรูปกุสลํ กมฺมชรูปํ นชเนตีติ วุตฺตํ **ปญฺจวีสติวิธํปี**ติฯ **อติสงฺขต**นฺติ อตีตกาเล ยถากา ลนฺตเร รูปํ ชเนติ, ตถา วิเสเสตฺวา สุฏฺฐุกตํฯ **อชฺฌตฺติ กสนฺตาเน**ติ วุตฺตํ, อชฺฌตฺตสนฺตาเนติ ปน วตฺตพฺพํฯ อชฺฌตฺต เมว อชฺฌตฺติกนฺติวา อิกสทฺทสฺส อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ปฏิสนฺธิมุปาทายา**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขณํ อุปาทายฯ **ขเณขเณ**ติ เอเกก สฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขเณสุฯ อาจริยานนฺทเตฺถโร ปน สเพฺพสํปิ จตุสมุฏฺฐานิกรูปานํ เอเกก สฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเอว อุปฺปาทํ ภงฺคกฺขเณเอว นิโรธญฺจ อาหฯ อหํ ปนสฺสา ธิปฺปาโย-สพฺพานิปิ จตุสมุฏฺฐานิกรูปานิ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเอว อุปฺปชฺชนฺติ, น ภงฺคกฺขเณฯ ยถาห –

> ยสฺสวา ปน สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติฯ โนติฯ

ตถา ตานิ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณเอว นิรุชฺฌนฺติฯ น อุปฺปาทกฺขเณฯ ยถาห –

> ยสฺส กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อพฺยากตา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตีติฯ โนติฯ

อรูปภวํ สนฺธาย เอตํ ยมกทฺวยํ วุตฺตํฯ รูปานิ ปน จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณปิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปาทกฺขเณปิ นิรุชฺฌนฺตีติ เจฯ นฯ เอวญฺหิ สติ –

> ยสฺสวา ปน สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติฯ อรูเป ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติฯ โนจ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ ปญฺจโวกาเร ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ, ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชตีติจฯ

อิตรตฺถจ

> อรูเป กุสลานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ โนจ เตสํ อพฺยากตา ธมฺมา นิรุชฺฌนฺติฯ ปญฺจโวกาเร กุสลานํ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ กุสลา ธมฺมาจ อุปฺปชฺชนฺติฯ อพฺยากตา ธมฺมาจ นิรุชฺฌนฺตีติจฯ

เอวํ ปริปุณฺณปญฺหาเอว อุทฺธฏา สิยุํฯ โนติ ปน ปฏิเสโธว อุทฺธโฏฯ ตสฺมา นยิทํ อรูปภวํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ จิตฺตชรูปํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เจฯ ตมฺปิ นฯ กมฺมชรูปสฺส วิคฺคหเณ วิโรธสฺส ยมกปาฬินฺตรสฺส อภาวโตฯ อนุโลมเสฺสวจ ภาวโตฯ ยถาห –

> ยสฺสวาปน ยตฺถ มนินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส ตตฺถ ชีวิตินฺทฺริยํ นอุปฺปชฺชตีติฯ อสญฺญสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ มนินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชติฯ โนจ เตสํ ตตฺถ ชีวิตินฺทฺริยํ น อุปฺปชฺชติฯ

สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ ตตฺถ มนินฺทฺริยญฺจ นอุปฺปชฺชติฯ ชีวิตินฺทฺริยญฺจ นอุปฺปชฺชตีติฯ

เอตฺถ หิ อสญฺญสตฺตานนฺติ เอเตน รูปชีวิตินฺทฺริย เมว วุตฺตํฯ ยทิจ ตํ จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณปิ อุปฺปเชฺชยฺย, ปุริมโกฏฺฐาเส ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อสญฺญสตฺตานํ เตสํฯลฯ ชีวิตินฺทฺริยํ นอุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ สิยา, ปจฺฉิมโกฏฺฐาเสจ สเพฺพสํ จวนฺตานํ อิเจฺจว วุตฺตํ สิยาติฯ ปจฺฉิมโกฏฺฐาเส ปน อรูป ชีวิตินฺทฺริยํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เจฯ นฯ ตถา คหณตฺถํ ยมก ปาฐนฺตราภาวโต สพฺพญฺญุวิสเยจ ฐาเน ปาฬิโย สํสนฺทิตฺวา พลวติยา ปาฬิยุตฺติยาเอว ฐาตพฺพโตติฯ ยสฺมาจ รูปธมฺมา นาม ทนฺธปวตฺติโน โหนฺติฯ อรูปธมฺมา ลหุปวตฺติโน ฐิติกฺขโณจ เตสํ วิสุํ คณนูปโค นตฺถิฯ ตสฺมา อโญฺญเยว รูป ธมฺมานํ ขณปพโนฺธฯ อโญฺญ อรูปธมฺมานํฯ ตตฺถ สเพฺพปิ รูปธมฺมา เอกจิตฺตกฺขณปริมาเณน อตฺตโน อุปฺปาทกฺขเณน ยุตฺตา ขเณ ขเณ นิรนฺตรเมว อุปฺปชฺชนฺติฯ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย สหุปฺปนฺนตฺตาจ ปน ทฺวินฺนํ เตสํ อุปฺปาทาทิวา นิโรธโนฺตวา ยาวชีวํปิสเหว โหตีติปิ ตสฺส อธิปฺปาโยติฯ ยมก ปาฬิโย ปน นานตฺถา, นานาพฺยญฺชนา, คมฺภีโรจ สตฺถุ อธิปฺปาโยฯ ตสฺมา สุฏฺฐุ วิจาเรตฺวา สลฺลเกฺขตโพฺพฯ น ปน ธมฺมตา เอสา ยมกสฺสฯ ยทิทํ ยถาลาภโยชนาติ กตฺวา อตฺตโน อธิปฺปาเย ฐตฺวา ทิฏฺฐํ ทิฏฺฐํ ยมกปาฐํ ยถาลาภโย ชนายเอว สกฺกา โยเชตุนฺติฯ รูปวิราคภาวนาวิเสสภูตํ อรูปกุสลํ ตสฺมึ โลเก รูปสหิตํ ปฏิสนฺธึ นชเนติฯ สุทฺธอรูปเมว ชเนติฯ ตสฺมา รูปสนฺตติสีสสฺส สพฺพโส อภาวา ตตฺรุปฺปนฺนานิ สพฺพานิ ฉจตฺตาลีสจิตฺตานิ รูปํ ชเนตุํ น น สโกฺกนฺติฯ อรูปวิปากา ปน ตเตฺถว นิยมุปฺปนฺนาติ อรูปปากเสฺสว คหณํ กตํ, เตเนว อฏฺฐกถายํ, อญฺญานิปิ พหูนิ อารุเปฺป อุปฺปนฺนานิ อโนกาสตฺตา รูปํ นสมุฏฺฐาเปนฺตีติ วุตฺตํ ตตฺถ อโนกาสตานาม อาทิโต ปฏฺฐาย อุปฺปนฺนสฺส รูปสนฺตติสีสสฺส อภาโว เอว ทฏฺฐโพฺพติฯ

[๑๘๙] **วิภาวนิยํ** ปน

> ''รูปวิราคภาวนานิพฺพตฺตตฺตา เหตุโน ตพฺพิธุรตายา''ติปิ การณํ วุตฺตํฯ ตํ อการณํฯ

รูปารูปวิราคภาวนาภูตมคฺคนิพฺพตฺตสฺส โลกุตฺตรวิปากสฺส รูโปกาเส สติ รูปชนกตาทสฺสนโตติฯ ฌานงฺควิรเหน องฺคทุพฺพลานิปิ รูปํ น ชเนนฺตีติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณคหณํ กตํฯ อิตรานิปิ ปน ปนฺนรสกามรูป ปฏิสนฺธิจิตฺตานิ ขีณาสวานํ ปรินิพฺพานจุติ จิตฺตนฺติ อิมานิ จิตฺตานิ รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺติเยวฯ เอวํสเนฺตปิ ตานิ สพฺพานิปิ ภวงฺคกาเล อขีณาสวานญฺจ จุติกาเล สมุฏฺฐาเปนฺตีติ เตสํ อิธ อคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

[๑๙๐] **วิภาวนิยํ** ปน

> ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปน จุติจิตฺตญฺจ เอกูนวีสติ ภวงฺคเสฺสว อโนฺตคธตฺตา จิตฺตนฺตรํ น โหตีติ น ตสฺส วชฺชนํ กต''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เอกูนวีสติ ภวงฺคเสฺสวาติ น วตฺตพฺพํฯ

อรูปวิปากสฺส สรูปโต วชฺชิตตฺตาติฯ กสฺมา ปน ยถา วุตฺตานิ ปนฺนรส ปฏิสนฺธิจิตฺตานิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปํ น สมุฏฺฐาเปนฺตีติ, ปริทุพฺพลตฺตาฯ จิตฺตญฺหินาม อุปฺปาทกฺขเณเอว ปริปุณฺณํ ปจฺจยํ ลภิตฺวา พลวํ โหติฯ รูปญฺจ ฐิติกฺขเณวฯ

ตสฺมา อตฺตโน พลวนฺตกฺขเณ อุปฺปชฺชมานภาเวน ทุพฺพลํ วตฺถุํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนตฺตา สยํปิ ปริทุพฺพลํ โหตีติ สพฺพานิปิ ตานิ ตทา รูปํ นสมุฏฺฐา เปนฺตีติฯ เอตฺถจ เกจิ อนนฺตราเส วนาทิปจฺจยา จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเอว ผรนฺติฯ รูปสฺส ปน อุปตฺถมฺภกภูตา อุตุอาหารา ปจฺฉาชาตปจฺจยธมฺมาจ ฐิติกฺขเณเอวผรนฺตีติ เตสํ ยถากฺกมํ อุปฺปาทกฺขเณ ฐิติกฺขเณจ ปริปุณฺณปจฺจยลาโภ เวทิตโพฺพฯ

[๑๙๑] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ปจฺฉาชาต ปจฺจยรหิตํ ปน อาหาราทีหิจ อนุปตฺถทฺธํ ทุพฺพลวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา อตฺตโนจ อาคนฺตุกตาย กมฺมชรูเปหิจ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานํ ฐานํ คเหตฺวา ฐิตตฺตา’’ติ การณํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปจฺฉาชาต ปจฺจย รหิตนฺติ อิทํ วิจาเรตพฺพํฯ

ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ ปจฺฉาชาต ปจฺจย รหิตสฺส ปิอุตุสฺส รูปชนกภาวสฺส วกฺขมานตฺตาฯ น หิ อตฺตนา อวิชฺชมานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ ปุริมจิตฺตกฺขเณ ฐิตสฺส กสฺสจิ รูปสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจโย โหติฯ อตฺถิ ปจฺจเยกเทสตฺตา ตสฺส ปจฺจยสฺสาติฯ ขีณาสวานํ จุติจิตฺตํ ปน ปกติยาวูปสนฺตวฏฺฏมูเล สนฺตาเน ปวตฺตตฺตา สนฺตตรํ โหติฯ ปุน อายุสงฺขารานํ ปริกฺขเยน ทุพฺพลตเร ปริยนฺตคเต จ วตฺถุมฺหิ นิสฺสิตตฺตา ทุพฺพลตรญฺจ โหตีติ ตํ รูปํ นสมุฏฺฐาเปตีติ, อาจริยานนฺทเตฺถโร ปน สพฺพสตฺตานํปิ จุติจิตฺตํ รูปํ นสมุฏฺฐาเปตีติ อิจฺฉติฯ ยถาห-ขีณาสวานํ จุติจิตฺตนฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ

กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ รูปาวจเร อรูปาวจเร ปจฺฉิมภวิกานํ เยจ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ, จวนฺตานํ เตสํ วจี สงฺขาโร นิรุชฺฌิสฺสติ, โนจ เตสํ กายสงฺขาโร นิรุชฺฌตีติ –

ปน วจนโต อเญฺญสํปิ จุติจิตฺตํ รูปํ นสมุฏฺฐาเปตีติ วิญฺญายติฯ น หิ รูปสมุฏฺฐาปก จิตฺตสฺส คพฺภคมนาทิ วินิพทฺธาภาเว กายสงฺขาราสมุฏฺฐาปนํ อตฺถิ, น จ ยุตฺตํ จุโตจ จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจสฺส ปวตฺตตีติฯ นาปิ จุติจิตฺตํ รูปํ สมุฏฺฐาเปตีติ ปาฬิ อตฺถีติฯ

อนุฏีกายํ ปน

ตสฺมิํ ปาเฐ เตสํ จวนฺตานํ โนจ กายสงฺขาโร นิรุชฺฌตีติ วจนํ น เกวลํ จุติจิตฺตเสฺสว รูปสมุฏฺฐาปนาภาวํ สาเธติ, อถโข ตโต ปุริมานํ สเพฺพสํ มรณาสนฺน จิตฺตานํ รูปสมุฏฺฐาปนาภาวํปิ สาเธติเยวาติ ทีเปติฯ จุติ จิตฺตสฺมิํหิ กายสงฺขารสฺส นิโรเธ ปฏิสิเทฺธ ตโต ปุเพฺพ ยาว สตฺตรสมจิตฺตา เอตฺถนฺตเร ตสฺส อุปฺปาโทปิ ปฏิสิโทฺธเอว โหตีติฯ สพฺพเณฺจตํ วิจาเรตพฺพํฯ

กายสงฺขาโรติ หิ อสฺสาสปสฺสาโส วุจฺจติฯ โสจ สุฏฺฐุ โอฬาริโก รูปธโมฺมติ นจุติจิเตฺตนนิโรธาภาว วจเนน อิตรานิ สุขุมานิปิ รูปานิ จุติจิตฺตํ นชเนตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ

[๑๙๒] ยญฺจ **ตตฺถ**

น หิ รูปสมุฏฺฐาปกจิตฺตสฺส คพฺภคมนาทิ วินิพทฺธาภาเว กายสงฺขาราสมุฏฺฐาปนํ อตฺถีติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

ตานิเอว หิ คพฺภคมนาทีนิ อิมสฺสตฺถสฺส สาธกานิ ภวิตุํ อรหนฺติ โอฬาริกสฺส กายสงฺขารสฺส อสมุฏฺฐาปกํปิ จิตฺตํ อิตรํ สุขุมรูปํ ปน สมุฏฺฐาเปติเยวาติฯ

[๑๙๓] ยํปิ **ตตฺถ**

น จ ยุตฺตํ จุโตจ จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจสฺส ปวตฺตตีติ วุตฺตํฯ ตํปิ อการณํฯ

น หิ จุติโต ปรํ กติปยขณมตฺตํ จิตฺตชรูปปวตฺติยา โกจิ วิโรโธ อตฺถีติฯ

ยญฺจ **ตตฺถ**

นาปิ จุติจิตฺตํ รูปํ สมุฏฺฐาเปตีติ ปาฬิ อตฺถีติ วุตฺตํฯ ตตฺถปิ จุติจิตฺตํ รูปํ นสมุฏฺฐาเปตีติปิ นตฺถิ, อญฺญตฺร กายสงฺขาราติ น น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

เอวํ ปน ยุตฺตํ สิยา, ยถา รูปธมฺมา อาทิโต ปฏิสนฺธิกาเล เอกจิตฺตกฺขณมเตฺต ปจฺจยปริตฺตตายวา อตฺตโน ทนฺธวุตฺติ ตายวา ทุพฺพลา โหนฺติ, ตถา ปริโยสาเนปิ มรณกาเล ปริกฺขียมานปจฺจยตายวา นิโรธาสนฺนตายวา ปริทุพฺพลาเอว โหนฺตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตสฺมา วตฺถุสฺส อาทิอนฺตนิสฺสิตานิ ปฏิสนฺธิจุติจิตฺตานิ สมทุพฺพลานิเอว โหนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ

วิภาวนิยํ ปน

อภิธมฺมตฺถวิภาสนิยญฺจ ปาฬิวิโรธํ มญฺญมาโน กิญฺจิมตฺตมฺปิ อวิจาเรตฺวา ฏีกาสุ วุตฺตนยเมว สุฏฺฐุ วิภาสยิตฺวา คโตติฯ

ปถมภวงฺคมุปาทายาติ ปถม ภวงฺคจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขณโต ปฏฺฐายฯ **ชายนฺตเมวา**ติ อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺช มานเมว, น ติฏฺฐนฺตํฯ นจ ภิชฺชมานนฺติ อโตฺถฯ การณํ วุตฺตเมวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ปญฺจสตฺตติวิเธ จิเตฺตฯ **อปฺปนาชวน**นฺติ อภิญฺญาทฺวยวชฺชิตํ ฉพฺพีสติวิธํ อปฺปนาชวนจิตฺตํฯ **อิริยาปถ**นฺติ คมนวชฺชิตํ ติวิธํปิ อิริยาปถํฯ

[๑๙๔] **วิภาวนิยํ** ปน

‘‘คมนาที’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ องฺคปจฺจงฺคานํ จลนผนฺทนมตฺตํปิ วิญฺญตฺติยา วินา สิชฺฌติฯ กุโต คมนํฯ นจ ยถาวุตฺตํ อปฺปนาชวนํ วิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปตุํ สโกฺกตีติฯ **ปิ** สเทฺทน ตํ นเกวลํ รูปสมุฏฺฐาปกมตฺตํติ ทเสฺสติฯ **สนฺนาเมตี**ติ สนฺธาเรติ อยเมววา ปาโฐ สิยา, วกฺขมาเนหิ จิเตฺตหิ อภิสงฺขตํ ยถาปวตฺตํ อิริยาปถํ อปตมานํ อจลมานํ ธาเรติ อุปตฺถเมฺภตีติ อโตฺถฯ อุปตฺถมฺภนเญฺจตฺถ ยถาปวตฺตสฺส อิริยาปถสฺส รกฺขนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ นอุกฺขิปิตฺวา วิย อภินีหรณํฯ อิตรถา ถมฺภนวิญฺญตฺติยา ปสโงฺค สิยาติฯ เอตฺถจ ยถานิสินฺนสฺสวา ฐิตสฺสวา ภวงฺค จิเตฺต อโพฺพกิเณฺณ ปวตฺตมาเน องฺคานิ โอสีทนฺติ ปตนฺติฯ น ตถา อิมสฺมึ ฉพฺพีสติวิเธ ชาครณจิเตฺต วกฺขมาเนสุ จทฺวตฺตึส วิเธสุ ชาครณจิเตฺตสุปวตฺตมาเนสุฯ เตสุ ปน ปวตฺตมาเนสุ องฺคานิ อุปตฺถทฺธานิ โหนฺติฯ น โอสีทนฺติ น ปตนฺติฯ ปุเพฺพ ยถา ถปิตาเนว ปวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

[๑๙๕] **วิภาวนิยํ** ปน

“น เอว เมเตสุ ทฺวตฺตึสวิเธสุ วกฺขมาเนสุ จ ฉพฺพีสติ ยา ชาครณจิเตฺตสุ ปวตฺตมาเนสู”ติ ปาโฐฯ

น เอวเมเตสุ ฉพฺพีสติยา ชาครณจิเตฺตสุ วกฺขมาเน สุจ ทฺวตฺตึส วิเธสุ ปวตฺตมาเนสูติ ปน ปาโฐ ยุโตฺตฯ **โวฎฺฐพฺพน**นฺติ มโนทฺวาเร อาวชฺชนมาหฯ น หิ ปญฺจทฺวาริกานิ ชวน จิตฺตานิปิ วิญฺญตฺตึ สมุฎฺฐาเปนฺติฯ อิริยาปถุปตฺถมฺภน มตฺตํ วา ปิสเทฺทน คหิถํ สนฺธาย โวฎฺฐพฺพนาทีนิ ปญฺจทฺวาริกานิปิ คหิตานิติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถจ อิริยาปโถนาม คมนาทินา เตน เตน อวตฺถาวิเสเสน ปวตฺตา รูปธมฺมาเอวฯ เอวํ สเนฺตปิ กิญฺจิจิตฺตํ รูป สามญฺญเมว ชเนติ น ตโต ปรํฯ กิญฺจิ อญฺญจิตฺตสฺส วเสน ยถาปวตฺตํ อิริยาปถํ รกฺขิตุํเอว สโกฺกติ, น อปฺปวตฺตํ อิริยาปถํ ปวเตฺตตุํฯ กิญฺจิ วิญฺญตฺตึ สมุฎฺฐาเปตฺวา อปฺปวตฺตญฺจ อิริยาปถํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติฯ อญฺญานิจ กายิก วาจสิก วิการานิ ชเนตุํ สโกฺกติฯ ยานิจ จิตฺตานิ อุตฺตรกิจฺจํ ชเนตุํ สโกฺกนฺติฯ ตานิ เหฎฺฐิมเหฎฺฐิมํ กิจฺจํ ชเนตุํ สโกฺกนฺติเยวาติ ทสฺสนตฺถํ อยํ วิภาโค กโตติ เวทิตโพฺพฯ

[๑๙๖] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

“ยํปน จิตฺตํ วิญฺญตฺติชนกํ, ตํ เอกํสโต อิริยาปถุ ปตฺถมฺภกํฯ อิริยา ปถสฺส วิญฺญตฺติยา สห อวินาภาวโต”ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

อิธ หิ อิริยาปถุปตฺถมฺภนํนาม วิญฺญตฺติรหิตเมวา ธิเปฺปตํ, น วิญฺญตฺติสหิตํฯ อิตรถา อปฺปนาชวนานํปิ วิญฺญตฺติชนกตา อาปเชฺชยฺยาติฯ **โสมนสฺสชวนานิ เตรสา**ติ หสิตุปฺปาเทน สทฺธึ โลภมูลโต มหา กุสลโต มหา กฺริยโต จ จตฺตาริจตฺตารีติ เตรส โสมนสฺสชวนานิฯ เตสุ ปน กุสลา กุสลโต อฎฺฐปุถุชฺชนานํฯ ทิฎฺฐิวิปฺปยุตฺตา กุสลกุสลโต ฉเสกฺขานํฯ กฺริยโต ปญฺจขีณาสวานนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ สพฺพํ กายวจีมโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตนฺติ วจนโต วิจารณกิจฺจรหิโต หสิตุปฺปาโท สพฺพญฺญุพุทฺธานํ นสมฺภวตีติ เอวํ ปวโตฺต วาโท อฎฺฐกถายํ ปฎิกฺขิโตฺตเยวฯ ตสฺมึวาเท หิ สติ อิตเรสํปิ อเหตุกจิตฺตานํ ญาณวิปฺปยุตฺตมหา กฺริยชวนานญฺจ พุทฺธานํ อสมฺภโว อาปชฺชติฯ ตสฺมา เตสํ หสิตุปฺปาทจิเตฺตน ปวตฺตสฺส สิตกมฺมสฺส ปุพฺพาปรปวตฺตานํ ญาณานํ วเสน ญาณปุพฺพงฺคมตา ญาณานุปริวตฺตตา จ เวทิตพฺพาติฯ **สีตุโณฺหตุ สมญฺญาตา**ติ อิทํ สีตํ อิทํ อุณฺหนฺติ เอวํ สพฺพ โลกิยมหาชเนหิ สุฎฺฐุ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ญาตาฯ **ฐิติปฺปตฺตาวา**ติ อตฺตโน ฐิติภาวํ ฐิติกฺขณํวา ปตฺตาเอวฯ น ปน จิตฺตมิว ชายนฺต มตฺตาติ อโตฺถฯ การณํ วุตฺตเมวฯ

[๑๙๗] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

“ปจฺฉาชาตาทิปจฺจยุปตฺถมฺภลาเภน ฐิติกฺขเณเอว อุตุโอชานํ พลวภาโวติ วุตฺตํ เตโชธาตุ ฐิติปฺปตฺตาติอาทิ”ฯ ตตฺถ ปจฺฉาชาตปจฺจยวจนํ เหฎฺฐา วิจาริตเมวฯ

อปิจ, ยทิ อุตุโน พลวภาโว รูปุปฺปาทนญฺจ ปจฺฉาชาตปจฺจยายตฺตํ สิยาฯ เอวํ สติ โส ปฎิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ รูปํ น สมุฎฺฐาเปยฺย, ตทา ปจฺฉาชาตปจฺจยเสฺสว อภาวโตฯ วกฺขติจ **ฐิติกาลมุปาทาย อุตุสมุฎฺฐานา**ติฯ เอตฺถจ **ฐิติกาล**นฺติ ปฎิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐีติกาโล วุโตฺตติฯ ตสฺมา ปจฺฉาชาตปจฺจยวจนํ วิจาเรตฺวา สมฺปฎิจฺฉิตพฺพนฺติฯ **โอชาสงฺขาโต อาหาโร**ติ กมฺมสมุฎฺฐานาทิวเสน จตุพฺพิโธ อชฺฌตฺตสนฺตาน คโตอสิตปีตขายิตสายิตวเสน จตุพฺพิโธ, พหิทฺธสนฺตา นคโตจ โอชาสงฺขาโต ทุวิธาหาโรฯ ตทุภยาปิจ สํสคฺค วเสน ลทฺธุปตฺถมฺภา เอวรูปํ สมุฎฺฐาเปนฺตีติ วุตฺตํ **อโชฺฌหรณ กาเล**ติฯ เอตฺถจ พหิทฺธาสมฺภูเตน อุตุนา

สห อชฺฌตฺต สมฺภูตานํ จตุสมุฏฺฐานานํ อุตุโอชานํ วิย พหิทฺธาสมฺภูตาย โอชายปิ อชฺฌตฺตํ รูปสมุฏฺฐานํ สพฺพอฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ

ยถาห-มชฺฌิมฏฺฐกถายํ

กพฬีการาหาโร ตาว มุเข ฐปิตมตฺเต เอว อฏฺฐรูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ ทนฺตวิจุณฺณิตํ ปน อโชฺฌหรียมานํ เอเกกํ สิตฺถํ อฏฺฐ อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปตีติฯ

อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน ปน ยทิ พหิทฺธสมฺภูตา โอชา รูปํ สมุฏฺฐาเปยฺย, เอวํ สติ ยถา พหิทฺธสมฺภูโต อุตุ อชฺฌตฺตตญฺจ พหิทฺธาจ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา สา พหิทฺธาปิ รูปํ สมุฏฺฐาเปยฺยฯ น ปน สมุฏฺฐาเปติฯ ตสฺมา สา อชฺฌตฺตํ ปตฺวาปิ รูปํ น สมุฏฺฐา เปติเยวฯ เอกเนฺตน ปน อชฺฌตฺตโอชาเอว สมุฏฺฐาเปติฯ สา ปน ตสฺสา อุปตฺถมฺภนปจฺจโยเอว โหตีติ อธิปฺปาเยน มุเข ฐปิตมตฺตเอวฯ น สงฺขาทิโตฯ ตตฺตเกนปิ อพฺภนฺตรสฺส ปจฺจโย โหติเยว, เกนาห อฏฺฐ อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปตีติ มชฺฌิมฏีกายํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน อุปาทินฺนกา อุตุ โอชา นาม สุฎฺฐุ ปณีตรูปา โหนฺติ, ตสฺมา พหิทฺธา โอชาปิ อชฺฌตฺตํ ปตฺวา เตน อุตุนา สุฎฺฐุ เสทิยมานา ตายจ โอชาย สุฎฺฐุ อุปตฺถมฺภิย มานา สรีเร เมทสิเนหุปฺจยวเสน รูปํ สมุฏฺฐาเปติเยวาติ ยุตฺตํฯ อโชฺฌหรณกาเลติ อิทญฺจ สุฎฺฐุ พลวภาวปฺปตฺต กาลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วิสุทฺธิมเคค ปน มาตรา ปริภุตฺตาหาโรปิ ทารกสฺส สรรํ ผริตฺวา รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ สรีเร มกฺขิตาหา โรปิ รูปํ สมุฏฺฐาเปตีติ วุตฺตํฯ มุเข ฐปิตมโตฺตเอว อฏฺฐรูปานิ สมุฏฺฐาเปตีติจ ปุเพฺพ วุตฺตนฺติฯ **ฐาน ปโตฺตวา**ติ อตฺตโน ฐิติกฺขณํ ปโตฺตเอวฯ เอตฺถจ จตูสุ สมุฏฺฐาเนสุ อุตุเอว มหโนฺต มหาถาโม มหาวิปฺผาโรจ โหติฯ โส หิ สกลสฺสปิ โอกาสโลกสฺส พหิทฺธา สงฺขารโลกสฺสจ สมุฏฺฐา ปโกวินาสโก จ โหติฯ สตฺตโลกสฺสจ โสเอว มหโนฺต อชฺฌตฺตสมฺภารภูโต โหติฯ อิตรานิ ปน ตีณิ ตสฺส ปริวารมตฺตานิเอว สมฺปชฺชนฺตีติฯ

หทย อินฺทฺริย รูปานิ กมฺมชาเนว, น จิตฺตชาทีนิฯ ยทิเอวํ วิปฺปสนฺนานิ โข เต อาวุโส สาริปุตฺต อินฺทฺริยานิฯ กตเรน ตฺวํ เอตรหิ วิหาเรน วิหรสีติ กสฺมา วุตฺตนฺติฯ อินฺทฺริยสมฺภารานํ วณฺณานํ สมาปตฺติ จิตฺตสมุฏฺฐิตานํ วิสทวิปฺปสนฺนตาวเสน อุปจริ ตตฺตาติฯ ตถา หิ เอกาพทฺธปวตฺตานิ จตุชรูปานิ เอกสฺมิํ วิปฺปสเนฺน สพฺพานิ วิปฺปสนฺนาเนว โหนฺติฯ มิลาเตจ มิลาตาเนวาติฯ อุตุจิตฺตาหารา ปน เตสํ นวนฺนํ อุปตฺถมฺภนปจฺจยา โหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ อุปฺปลปทุมานิ วิย กมฺมชรูปานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ เตสํ พีชํ วิย กมฺมํฯ กทฺทโมทกานิ วิย อุตุอาหาราทีนิฯ **วิญฺญตฺติ ทฺวยํ จิตฺตชเมว**ฯ ตถา หิ ตํ จิตฺตสหภู จิตฺตานุปริวตฺติธเมฺมสุ ภควตา นิทฺทิฏฺฐนฺติฯ **สโทฺทจิโตฺตตุโช**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ นนุนิธิกณฺฑสุเตฺต สุวณฺณตา สุสรตา สุสณฺฐานํ สุรูปตาติอาทินา ตาทิเสน กมฺมวิเสเสน สทฺทสมฺปตฺตินาม วุตฺตาติฯ สจฺจํ, กมฺมวิเสเสน ปน ยถา สุวิสโท สุมธุโร สโทฺท ปวตฺตติ, ตถา ฐานกรณคตานํ อุปาทินฺนกสรีรานํ สุสณฺฐิตตา วาต เสมฺหาทีหิ อปลิพุทฺธตาจ โหติฯ ตสฺมา ตมฺมูลิกาสทฺทสมฺปตฺติ กมฺมผเลสุ ปกฺขิปิตฺวา สุสรตาติ วุตฺตาฯ น เอกเนฺตน สทฺทสฺส กมฺมชนิตตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

ลหุตาทิตฺตยํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ สโมฺภตีติ กสฺมา วุตฺตํฯ นนุ อปฺปาพาธสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทา, ยทิทํ อวิหิํสาติ วุตฺตํฯ อปฺปาพาธ ปจฺจยสมุฏฺฐิตญฺจ เอตํ รูปตฺตยํฯ ตถา หิ ทนฺธตฺตาทิ กร ธาตุโกฺขต ปฏิปกฺขปจฺจย สมุฏฺฐานตา เอตสฺส วุตฺตาติฯ วุจฺจเต, กมฺมชรูปานินาม อุทเก ปกฺขิตฺตานิ สตปากเตลานิ วิย ปกติยาว กมฺมานุรูปํ ลหุ มุทุ กมฺมญฺญ ภูตานิ โหนฺติฯ ตสฺมา เตสํ วิสุํ ลหุตาทิ วิกาโรนาม นตฺถิฯ ยโต เตสํ เอกสฺมิํภเว เอกาอทฺธา ปจฺจุปฺปนฺนตาว ลพฺภตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยมเกสุปิ เตสํ กาลเภโท ปฏิสนฺธิวุติปริจฺฉิเนฺนน

อทฺธา ปจฺจุปฺปนฺเนเนว คหิโตติฯ ยสฺมา ปน จิตฺตํนาม นานานีวรณเภทวเสนวา สุข ทุกฺข ปีติ ปสฺสทฺธิ สทฺธา ปญฺญาทิ วเสนวา นานา ขเณสุ นานา อวตฺถา ยุตฺตํ โหติฯ ตถา อุตุอาหาราจ สปฺปายา สปฺปายเภทวเสนฯ ตสฺมา เตหิ ตีหิ สมุฏฺฐิต รูปานิเอว นานาขเณสุ ครุกลหุกาทิ วเสน นานาวิการยุตฺตานิ โหนฺติฯ ยโต เตสํ สนฺตติ สมย วเสน กาลเภโท ลพฺภติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยมเกสุปิ อกมฺมชานํ ปวตฺติกาเล ขณสนฺตติวเสนปิ กาลเภโท คหิโตติฯ นนุ กมฺมวิ ปากชา อาพาธาติ วุตฺตํฯ สติจ กมฺม สมุฏฺฐาเน อาพาธรูเป ตโตวุฏฺฐานภูโต กมฺมโช ลหุตาทิ คุโณปิ วิสุํ ลพฺภมาโน สิยาติฯ นฯ เยสญฺหิ วเสน อิมสฺมึ สรีเร กมฺมวิปากชานาม อาพาธา อุปฺปชฺชนฺติฯ ตานิ อุปปีฬกุป ฆาตกกมฺมานิปิ คติกาลปโยค วิปตฺติโย ลภมานานิ เอว สรีรฏฺฐ กา ปถวาทโย วาตปิตฺตาทโยจ อุตุสมุฏฺฐานา ธาตุโย โขเภตฺวา นานาพาเธ อุปฺปาเทนฺติฯ อุ ตุสมุฏฺฐานาสุ ปน ขุพฺภิตาสุ อิตรานิ ตทนุคติกานิ เอว โหนฺติฯ เตเนว หิ สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺ หนปิ รุปฺปติ, ชิคจฺฉายปิ รุปฺปติ, วิปาสายปิ รุปฺปตีติอาทินา อุตุปธาโนว รูปธมฺมานํ รุปฺ ปนปจฺจโย วุโตฺตติฯ ตสฺมา เกวลํ กมฺมสมุฏฺฐาโน อาพาโธนาม นตฺถิฯ ยโต ยถาวุโตฺต กมฺมโช ลหุตาทิคุโณนาม วิสุํ ลพฺภมาโน สิยาติฯ

ยสฺมา ปน อวิหึสา กมฺมนิพฺพตฺตา สตฺตา เตสํ อุปปีฬกาทีนํ กมฺมานํ สุวิทูรตายเจว สรีร โกฏฺฐาสานํ ฆนสินิทฺธสณฺฐิติยา ทุโกฺขภนิยตายจ นิพฺพตฺตภเว นิราพาธา โหนฺติฯ ตสฺมา ตทตฺถํ สนฺธาย อปฺปาพาธสํวตฺตนิกา เอสา มาณวปฏิปทาฯ ยทิทํ อวิหึสาติ วุตฺตํ, น ปน อปฺ ปาพาธนิมิตฺตสฺส ลหุตาทิตฺตยสฺส กมฺมสมุฏฺฐานตายฯ เอวญฺจ กตฺวา รูปกเณฺฑน กมฺมสฺ สกฏตฺตารูเปสุ เอว เอตํ รูปตฺตยํ นิทฺทิฏฺฐนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ รูปกลาปานาม เอกสฺมึ ปรมาณุสฺมึปิ พหุวิธา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา จตุชรูป กลาเปสุ ฆนภาเวน ปวตฺตมาเนสุ กลาปนฺตรภูตา อากาสธาตุปิ ทิสฺสมานาเอว โหตีติ กตฺวา จตุเชสุ ตสฺสา คหณํ กตํฯ กามํ สพฺพานิปิ อ นิปฺผนฺนรูปานิ เกนจิ ปจฺจเยน อนิปฺผาทิตานิ โหนฺติฯ เตสุ ปน น ตถา ลกฺขณรูปานิฯ ยถา อิ ตรานิ จิตฺตาทิ ปจฺจย วิเสเสน ทิสฺสมาน วิเสสานิ โหนฺตีติ วุตฺตํ **ลกฺขณรูปานิ น กุโตจิ ชายนฺตี**ติฯ **ชายมานาทิ รูปาน**นฺติ ชายมาน ชิยฺยมาน มิยฺยมานานํ รูปกลาปานํฯ **สภาวตฺ ตา**ติ ชาติชรามรณสงฺขาตลกฺขณสภาวมตฺตตฺตาฯ เอตฺถจ รูปกเณฺฑ อุตุสมุฏฺฐานนฺติ จ อา หารสมุฏฺฐานนฺติ จ วุตฺตํ นตฺถิฯ ปฏฺฐาเน เอว วุตฺตํฯ

เอตฺถ สิยา, ชรตา อนิจฺจตา ปาฬิยเมว น กุโตจิ สมุฏฺฐานาติ วุตฺตาฯ ตสฺมา อิธปิ ตาสํ นกุโตจิ สมุฏฺฐาเนสุ คหณํ ยุตฺตํฯ อุปจยสนฺตติโย ปน ปาฬิยํปิ กุโตจิ สมุฏฺฐาเนสุ วุตฺตาฯ อฏฺฐกถายํปิ ตาหิ สทฺธึ วิสติ กมฺมชรูปานิ สตฺตรส จิตฺตชรูปานิ จุทฺทส อุตุชรูปานิ เตรส อา หารช รูปานิ วุตฺตานิฯ ตสฺมา อิธ ตาสํ นกุโตจิสมุฏฺฐานตา นวตฺตพฺพาติฯ วุจฺจเต, รูปชนกานํ ชนนพฺยาปาโรนาม อตฺตนา ชนิตรูปานํ อุปฺปาทกฺขเณ เอว ผรติฯ น-ตโต ปรํ, ตสฺมา ตสฺมึ ขเณ ลพฺภมานา อุปจยสนฺตติโยเยว กุโตจิ ชาตปริยายํ อรหนฺติ, น ชรตา อนิจฺจตาโยติ กตฺ วา ปาฬิยํ อฏฺฐกถา ยํจ ตาสํเอว กุโตจิ สมุฏฺฐาเนสุ คหณํ กตํฯ อปิจ, ปุเพฺพ อชาตา ธมฺมา ปจฺจเย สติ ชายนฺติฯ อสติ น ชายนฺตีติ อตฺถิฯ ชาตา ปน ธมฺมา ปจฺจเย สติ ชิยฺยนฺติ, มิยฺยนฺ ติฯ อสติ นชิยฺยนฺติ นมิยฺยนฺตีติ นตฺถิ, ตสฺมา ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ปวตฺติ เอกเนฺตน ปจฺจยายตฺตา โหติฯ ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ ปวตฺติ ปน เอกเนฺตน ปจฺจย นิรเปกฺขา โหตีติ อิมินา ปริยาเยน ตาสํ เตสุ คหณํ อคหณญฺจ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน สุตฺตปเทสุ ชรามรณํ ภิกฺขเว สงฺขตํ ปฏิจฺจ สมุปฺ ปนฺนนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ชาติยา สติเอว ตทุภยํ ปญฺญายติฯ อสติ น ปญฺญายตีติ อิมินา ปริยเยน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิธ ปน ปุเพฺพ วุตฺตนเยน อิตร อนิปฺผนฺนรูปานิ วิย จตฺตาริปิ เอตานิ จิตฺ ตาทิปจฺจยวิเสเสน ทิสฺสมานวิเสสานิ น โหนฺตีติ จตุนฺนํปิ น กุโตจิ ชาตตา วุตฺตาฯ เอวํ

สเนฺตปิ สารตรํ ปาฬินยํ อติธาวโนฺต วิย โหตีติ อุปจยสนฺต ตีนํ กุโตจิ สมุฏฺฐาเนสุ สงฺคโห เอว เสโยฺยติฯ [รูปสมุฏฺฐานนโย]

๑๕๙. เอโก เอว ชาติ สงฺขาโต อุปฺปาโท เอเตสนฺติ **เอกุปฺปาทา**ฯ เอโกเอว อนิจฺจตา สงฺขาโต นิโรโธ เอเตสนฺติ **เอกนิโรธา**ฯ เอกสโทฺท เจตฺถ สงฺขาเน ปวโตฺตฯ ตสฺมา เตน ยานิ รูปานิ เอกายเอว ชาติยา ชายนฺติฯ เอกาย เอว อนิจฺจตาย นิรุชฺฌนฺติฯ เตสํ ปิณฺฑิ อิธ รูปกลาโปนามาติ ทเสฺสติฯ เย ปน กลาปคต รูปคณนาย เอกสฺมิํ กลาเปปิ อเนกานิ ชาติอาทีนิ กเปฺปนฺติ, เตสํ มูลฏีกาย นสเมติฯ ยุตฺติจ นตฺถิฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ เอเกกกลาป ปริยาปนฺนานํ รูปานํ สเหว อุปฺปาทาทิปวตฺติโต เอเกกกลาปสฺส อุปฺปาทาทโย เอเกกาว โหนฺตีติ ยถา เอเกกสฺส กลาปสฺส ชีวิตินฺทฺริยํ กลาปา นุปาลกํ อุปาทาย รูปนฺติ วุจฺจติฯ เอวํ กลาปุปฺปาทาทิสภาวา ชาติอาทโย อุปาทายรูปานิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ เอวํ วิการปริเจฺฉท รูปานิจ โยเชตพฺพานีติฯ ยทิจ โย อายตนานํ อาจโยฯ โส รูปสฺส อุปจโยติจ โย รูปสฺส อุปจโยฯ สารูปสฺส สนฺตตีติจ วุตฺตตฺตา ตานิ ชาติอาทีนิ ลกฺขณรูปานิ วิสุํวิสุํ รูปานํเอว, นกลาปสฺสาติ วุเจฺจยฺยุํฯ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท รูปีนํ ธมฺมานํ อายูติอาทินา วุตฺตตฺตา จกฺขาทิ ชีวิตาทีนิปิ เอกสฺมิํ กลาเป อเนกานิเอว อาปเชฺชยฺยุํฯ ตสฺมา ตถา กปฺปนํ อกตฺวา เอกสฺมิํ กลาเป อญฺญานิ อุปาทารูปานิ วิย ลกฺขณรูปานิปิ เอเกกานิเอวาติ นิฏฺฐํ คนฺตพฺพนฺติฯ

เอโก สมาโน มหาภูตสงฺขาโต นิสฺสโย เอเตสนฺติ **เอกนิสฺสยา**ฯ เอตฺถ ปน สมานเตฺถ เอกสโทฺท ยุโตฺตฯ จตุนฺนํ ภูตานํ นิสฺสยตาสมฺภวโตฯ ยานิจเอกุปฺปาทตาทีหิตีหิลกฺขเณหิ ยุตฺตานิฯ ตานิ เอกเนฺตน สหวุตฺตีนิ นาม โหนฺตีติ วุตฺตํ **สหวุตฺติโน**ติฯ ทสปริมาณานิอสฺสาติ ทสกํฯ ทสนฺนํ สมูโห วา ทสกํฯ จกฺขุนา อุปลกฺขิตํ ทสกนฺติ **จกฺขุทสกํ**ฯ จกฺขุปธานํวา ทสกํ จกฺขุทสกํฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ ยสฺมา ปน จิตฺตโช สโทฺท วิญฺญตฺติวิกาเรน วินา นปวตฺตติฯ วิญฺญตฺติวิกาโรจ เตน สเทฺทน วินา นปวตฺตติฯ ตสฺมา จิตฺตชํ สทฺทนวกํวา วจีวิญฺญตฺตินวกํวา นสมฺภวตีติ อธิปฺปาเยน **วจีวิญฺญตฺติ สเทฺท หิ จ สหวจีวิญฺญตฺติ ทสก**นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ ปน วิญฺญตฺติ วิกาโร สเทฺทน วินา นปวตฺตตีติ อิทํ ตาว ยุชฺชติฯ ยา ตาย วาจาย วิญฺญตฺติ วิญฺญาปนา วิญฺญาปิตตฺตํฯ อิทํ ตํรูปํ วจีวิญฺญตฺตีติ หิ วุตฺตํฯ วิญฺญตฺติวิการรหิตํ ปน จิตฺตชํ สทฺทนวกํฯ อฏฺฐกถาสุ อาคตเมวฯ ยถาห-ปฏิจฺจสมุปฺปาท นิเทฺทเสสุ ปฏิสนฺธิกฺขณโต อุทฺธํ ปวตฺตอุตุโตเจว จิตฺตโตจ สทฺทนวกนฺติฯ

มหาอฏฺฐกถา นเยน วิญฺญตฺติ รหิโต วิตกฺก วิปฺผาร สโทฺทนาม อโสต วิเญฺญโยฺย จิตฺตโช สโทฺท ลพฺภติฯ โส ปน สงฺคหกาเรน ปฏิสิโทฺธฯ ยถาห-ปฏฺฐาเนปิ จิตฺตสมุฏฺฐานํ สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อาวตํฯ ตสฺมา วินา วิญฺญตฺติฆฏฺฏนาย อุปฺปชฺชมาโน อโสต วิเญฺญโยฺย วิตกฺกวิปฺผารสโทฺทนาม นตฺถีติฯ วิสุทฺธิมเคฺค อสฺสาส ปสฺสาเส จิตฺตชํ สทฺทนวกํ วุตฺตํฯ ยถาห-จิตฺตเช อสฺสาส ปสฺสาส โกฏฺฐาเสปิ โอชฏฺฐมกเญฺจว สโทฺทจาติ นวาติ, สทฺทนวเกจ อาคเต สทฺทลหุตาทิ ทฺวาทสกํปิ อาคตเมว โหติฯ ตสฺมา สุทฺธฏฺฐกํ, สทฺทนวกํ, กายวิญฺญตฺติ นากํ, วจีวิญฺญตฺติ ทสกํ, ลหุตาเทกา ทสกํ, สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกํ, กายวิญฺญตฺติ ลหุตาทิ ทฺวาทสกํ, วจีวิญฺญตฺติสทฺทลหุตาทิ เต รสกนฺติ อฏฺฐ จิตฺตชกลาปา ปเจฺจตพฺพาติฯ สจฺจสเงฺขเป ปน สทฺท ลหุตาทิ ทฺวาทสกํ วิสุํ อคเหตฺวา จิตฺตช กลาปา สเตฺตว วุตฺตาฯ

ฏีกาสุ ปนสฺส **โปราณฏีกายํ**

มหาฎฺฐกถานเยน วิญฺญตฺติรหิเต อโสต วิเญฺญยฺย วิตกฺก วิปฺผารสเทฺท สทฺทน วกํ ทเสฺสตฺวา ปุน วาทนฺตรํ ทเสฺสเนฺตนฯ อปิจ, มหาชนสนฺนิปาตสฺส ทูรโต อปญฺญา ยมานกฺขรปทพฺยญฺชนโตฺถ จิตฺตสมุฎฺฐานนิโฆสสโทฺท อวิญฺญตฺติโก เอวาติ วทนฺติฯ ตถา มิคปกฺขีนํจ อญฺญมญฺญํ ภาสํ อชานนฺตานํ อนฺธทมิฬาทีนํ อวิญฺญตฺติโก จิตฺต สมุฎฺฐานสโทฺท อตฺถีติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ วิญฺญตฺติรหิโต อโสตวิเญฺญยฺย วิตกฺกวิปฺผาร สโทฺท อฎฺฐสาลินิยํ ปฎิกฺขิโตฺตฯ มหาชนสนฺนิปาตสฺส จิตฺต สมุฎฺฐาน นิโฆสสโทฺทปิ อาสเนฺน ฐิตานํ ปญฺญายมานกฺขรปท พฺยญฺชนโตฺถ สวิญฺญตฺติโกเอว โหติฯ อิตรถา สเพฺพปิ จิตฺต ชสทฺทา ทูรตเร ฐิตานํ อปญฺญา ยมาน ปทพฺยญฺชนาเอว โหนฺตีติ สเพฺพปิ วิญฺญตฺติรหิตา สิยุนฺติฯ นจ มิคปกฺขิอาทีนํ จิตฺตโช สโทฺท วิญฺญตฺติรหิโต โหติฯ สมานชาติยานํ ปเรสํ อธิปฺปายตฺถ วิญฺญาปนโตติฯ

ปจฺฉิม ฎีกายํ ปนสฺส

สทฺทนวกํ ปเนตฺถ อจฺฉรา สงฺฆาต ปาณิปฺปหาราทิ สทฺท สหิตํ อฎฺฐกเมวาติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุตฺตํฯ

ตาทิโส หิ สโทฺท จิตฺตปจฺจโย อุตุสมุฎฺฐาโนเอวฯ ตสฺมา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยน อสฺสา สปสฺสาเสวา อวจีโฆเสสุ กทาจิ จิตฺตสหิเตสุ อุกฺกาสิต ขิปิต วมิต ฉฑฺฑิตสทฺทาทีสุ ปิวา เอตํ สทฺทนวกํ เวทิตพฺพนฺติฯ อุตุชกลาเปสุ ปจฺฉิมา เทฺวปิ กสฺมา พหิทฺธา นลพฺภนฺติฯ นนุ พหิทฺธาปิ รูปานํ ลหุ ครุ มุทุ ถทฺธ กมฺมญฺญตา ทิสฺสนฺตีติฯ สจฺจํ, ตา ปน ภูตานํ โอมตฺตา ธิมตฺต วเสน โหนฺติ, น ปน ลหุตาทิตฺตยวเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ กสฺมา ปน อากาสธาตุจ ลกฺขณรู ปานิจ รูปกลาเปสุ นคหิตานีติ วุตฺตํ **กลาปาน**นฺติอาทิฯ อากาสธาตุกลาปานํ ปริเจฺฉท มตฺตตฺตา กสฺสจิ รูปกลาปสฺส องฺคภูตา อวยวภูตา น โหติ, ลกฺขณรูปานิจ สเพฺพสํปิ กลาป านํ อุปฺปาทาทิ ลกฺขณ มตฺตตฺตา วิการรูปานิ วิย กลาปานํ เภทกรานิ องฺคภูตานิ กลาปวิเส สปญฺญาปนสฺส การณภูตานิ น โหนฺติฯ ตสฺมา ตานิ เตสุ นคหิตานีติ ทเสฺสติฯ เอเตน เอกุปฺ ปาทาติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนิยโม นิปฺผนฺนรูปานเญฺญว, น อนิปฺผนฺนรูปานํฯ เตสํ ปน กลาป เภท กรณ เมว กลาปงฺคนฺติ จ ทีเปติฯ เอวญฺจ กตฺวา เอกนิโรธงฺครหิตสฺสปิ วิญฺญตฺติทฺวยสฺส กลาปเภท กรตฺตาเอว เตสุ คหณํ สุฎฺฐุ อุปปนฺนํ โหตีติ เวทิตพฺพนฺติฯ [กลาปโยชนา]

๑๖๐. ยถารหนฺติ สภาวกา ภาวกานํ ปริปุณฺณาปริ ปุณฺณินฺทฺริยานญฺจ อรหานุรูปโตฯ **อนูนานี**ติ ปริปุณฺณานิฯ นญฺหิ อิทํ นามรูปํ กามโลเก ปวตฺติยํ น ลพฺภตีติ อตฺถีติฯ

[๑๙๘] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ยถารหนฺติ สภาวกปริปุณฺณายตนานํ อนุรูปโต’’ติ วุตฺตํ, ตํ น สุนฺทรํฯ

น หิ อนูนานีติ อิทํ ปุคฺคลวเสน วิเสสนํ โหตีติฯ **สํเสทชานเญฺจวโอปปาติกานญฺจา**ติ เอตฺถ มหาสีหนาทสุเตฺต-

จตโสฺส โข อิมา สาริปุตฺต โยนิโยฯ กตมา จตโสฺส, อณฺฑชา โยนิ ชลาพุชา โยนิ สํเสทชาโยนิ โอปปาติกา โยนีติฯ เย โข เต สาริปุตฺต สตฺตา อณฺฑโกสํ อภิ นิพฺภิชฺช อภินิพฺภิชฺช ชายนฺติ, อยํ วุจฺจติ สาริปุตฺต อณฺฑชา โยนิฯ เย โข เต สาริ ปุตฺต สตฺตา วตฺถิโกสํ อภินิพฺภิชฺช อภินิพฺภิชฺช ชายนฺติฯ อยํ วุจฺจติ สาริปุตฺต ชลาพุช

า โยนิฯ เย โข เตสาริ ปุตฺตสตฺตาปูติมเจฺฉวา ชายนฺติฯ ปูติกุณเปวา ปูติกุมฺมาเสวา จนฺทนิกายวา โอฬิคเลฺลวา ชายนฺติ, อยํ วุจฺจติ สาริปุตฺต สํเสทชา โยนิฯ เทวา เนรกา เอกเจฺจ จ มนุสฺสา เอกเจฺจจ วินิปาติกา อยํ วุจฺจติ สาริปุตฺต โอปปาติกา โยนีติ วุตฺตํฯ

อฎฺฐกถายญฺจ อเณฺฑ ชาตา อณฺฑชาฯ ชลาพุมฺหิ ชาตา ชลาพุชาฯ สํเสเท ชาตา สํเสทชาฯ วินา เอเตหิ การเณหิ อุปฺปตฺติตฺวา วิย นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตาติ โอปปาติกาฯ อภินิพฺภิชฺช ชายนฺตีติ ภินฺทิตฺวา นิกฺขมนวเสน ชายนฺติฯ ปูติ กุณเปติอาทีหิ อนิฎฺฐฎฺฐานาเนว ทสฺสิตานิฯ อิเฎฺฐสุ สปฺปิ เตลมธุผาณิตาทีสุ สตฺตา ชายนฺติเอวาติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ ปุริเมสุ ทฺวีสุ ปาฬินเยน อณฺฑํ วุจฺจติ อณฺฑโกโสฯ ชลาพุวุจฺจติ วตฺถิโกโส, ตโต ชาตา วิชาตา นิกฺขนฺตาติ อณฺฑชา ชลาพุชาติจ วุจฺจนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ชรํ ชีรณํ เภทํ ยาติ อุเปตีติ ชลาพูติ สทฺทนีติยํ วุตฺตํฯ ชลํ วุจฺจติ กลลํฯ ตํ อาวุนาติ ปฎิจฺฉาเทติ อวติวา รกฺขตีติ ชลาพุ, คพฺภปลิเวฐนาสโยฯ สํสีทนฺติ เอตฺถาติ สํเสโทฯ ปูติมจฺฉา ทิโก สปฺปิเตลาทิโก ปทุมคพฺภเวฬุคพฺภรุกฺขสุสิรปุปฺผผลาทิ โกจ อลฺลกิลินฺนปเทโสฯ อุปฺปตฺติกฺขเณเอว ปริปุณฺณองฺคปจฺจงฺคตฺตา ตโต ตโต อุปฺปติตฺวา วิย ชายนฺตีติ โอปปาติกาฯ

วิภาวนิยํ ปน

อณฺฑชาทโยปิ อณฺฑโกสาทิมฺหิ โอกฺกมนฺตา อุปฺปตนฺตา เอว นาม โหนฺตีติ เตสํปิ โอปปาติกตฺตปสงฺคํ มญฺญมาโน อุปปาโต เนสํ อตฺถีติ โอปปาติกาติ วตฺวา อุกฺกํสคติ ปริเจฺฉทวเสน เจตฺถ วิสิฎฺฐโอปปาโต คหิโตฯ ยถา อภิรูปสฺส กญฺญา ทาตพฺพาติ วทติฯ

อุกฺกฎฺฐวเสนาติ ปริปุณฺณายตนภาวสงฺขาเตน อุกฺกํสตาเวน, ตตฺถ โอปปาติกา องฺคปจฺจเงฺคหิ สห สพฺพโส ปริปุเณฺณน อตฺตภาเวน ชายนฺติฯ ปุน เตสํ วฑฺฒนกิจฺจํ นตฺถิฯ สํเสทชานํ ปน อายตนานิ เอว ปริปุณฺณานิ โหนฺติฯ องฺคปจฺจงฺคานิ ปน ปุน วฑฺฒิตฺวาเอว ปริปุณฺณานิ ชาตานีติ เวทิตพฺพํฯ **โอมกวเสนา**ติ อวกํสวเสนฯ **จกฺขุโสตฆานภาวเสกานิกทาจิปิ น ลพฺภนฺติ** ชาติพธิร ชจฺจฆานกานํ อภาวกานญฺจ สมฺภวโตติ อโปฺปโยฯ ตตฺถ ตานิ สพฺพานิปิ สุคติ ทุคฺคติ ชาติยานํ อเหตุกสํเสทชานํ กทาจิ นลพฺภนฺติฯ สุคติยํ ปน โอปปาติกภาโวนาม เสโฎฺฐ อตฺตภาว ปฎิลาโภติ นเยน เกนจิ โอมเกน กเมฺมน ลพฺภติฯ ตสฺมา สุคติชาติ ยานํ โอปปาติกานํ อปริปุณฺณินฺทฺริยตานาม นตฺถิ อญฺญตฺร อภาวเกหิ อาทิกปฺปิเกหิติฯ ทุคฺคติชาติยานํปิ ปน เตสํ กทาจิ จกฺขุ โสต ภาว เวกลฺลตาเอว วตฺตพฺพาฯ น ฆานเวกลฺลตาฯ กามธาตุยํ ปน อฆานโก โอปปาติโก นตฺถีติ หิ อฎฺฐ กถายํ วุตฺตํฯ ชิวฺหาเวกลฺลตานาม สเพฺพสํปิ นตฺถิ เยวาติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ธมฺมหทยวิภเงฺค –

กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ เอกาทสา ยตนานิ ปาตุภวนฺติฯ กสฺสจิ ทสฯ กสฺสจิอปรานิ ทสฯ กสฺสจิ นวฯ กสฺสจิ สตฺตายตนานิ ปาตุภวนฺตีติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ กามธาตุยนฺติ กามโลเกฯ อุปปตฺติกฺขเณติ ปฎิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณฯ กสฺสจิ เอกาทสา ยตนานีติอาทิสุ จตูสุ วาเกฺยสุ สํเสทโชปปาติกา วุตฺตาฯ กสฺสจิ สตฺตายตนานีติ เอตฺถ ปน คพฺภเสยฺยโกว วุโตฺตฯ ตตฺถ ยสฺมา สตฺตายตนํ นาม ปฎิสนฺธิกฺขเณ น ลพฺภติฯ ปวตฺติ กาเลเยว ลพฺภติฯ ตสฺมา เอกาทสยตนานีติ วุตฺตํฯ กสฺสจิ ทสาติ จกฺขุเวกลฺลวเสนฯ กสฺสจิ อปรานิ ทสาติ โสต เวกลฺลวเสนฯ กสฺสจิ นวาติ จกฺขุโสต ทฺวย เวกลฺล วเสน วุตฺตํฯ

ยทิจ อฌานโก โอปปาติโกนาม สิยาฯ ตทา สุทฺธชฺจฺฌานเกน สทฺธึ ตโย ทสกวารา วุตฺตา สิยุํฯ ตถา ชจฺจนฺธฌานก ชจฺจพธิรฌานเกหิ สทฺธึ ตโย นวกวารา เอโกจ อฏฺฐกวาโร วุโตฺต สิยา ติณฺณํ วิปนฺนานํ วเสนฯ ตถา อวุตฺตตฺตา ปน นตฺถิ อฌานโก โอปปาติ โกติ วิญฺญายตีติฯ ตสฺมิํ ปน วิภเงฺค อินฺทฺริยวาเร นปุํสกานํ โอปปาติกานนฺติ อวุตฺตตฺตา ถเปตฺวา อาทิกปฺปิเก อภาวโกปิ โอปปาติโก นตฺถิเยวาติฯ ปาฬิยํ อวุตฺตํปิ ปน สํเสทชานํ วุตฺตปฺปการํ จกฺขาทิเวกลฺลํ อฏฺฐกถาวเสน เวทิตพฺพํฯ ยถาห-สตฺตติ อุกฺกํสโตว รูปานิ สํเสทโชปปาต โยนีสุฯ อถวา, อวกํสโต ติํสาติฯ ตตฺถ ติํสาติ ชิวฺหากาย วตฺถุ ทสกานํ วเสน ติํสรูปานีติ จ วุตฺตํฯ อิทญฺหิ วจนํ สํเสทชานํ วเสน วุตฺตนฺติ มหาฏีกายํ วุตฺตํฯ อาจริยา นนฺทเตฺถเรน ปน ยมเก ฆานชิวฺหานํ อญฺญมญฺญํ อวินาภาว วุตฺติตา วุตฺตาติ ชิวฺหา เวกลฺลตา วิย ฆานเวกลฺลตาปิ นตฺถีติ อิจฺฉิตํฯ อินฺทฺริย ยมเก ปน –

> ยสฺสวา ปน อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ฆานินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติฯ อฆานกานํ อิตฺถีนํ อุปปชฺชนฺตีนํ ตาสํ อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, โนจ ตาสงฺฆานินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติจฯ ยสฺสวา ปน ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ฆานินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติฯ อฆานกานํ ปุริสานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, โนจ เตสํ ฆานินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติจ วุตฺตํฯ

ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยน ฆานเวกลฺลตาปิ อตฺถีติ ยุตฺตํฯ

> **วิภาวนิยํ** ปน
>
> อปเร ปน ยมเก ฆานชิวฺหานํ สหจาริตา วุตฺตาติ อชิวฺหสฺส อสมฺภวโต อฆานกสฺสปิ อภาวเมว วเณฺณนฺติฯ ตตฺถาปิ ยถา จกฺขุโสตานิ รูปภเว ฆาน ชิวฺหาหิ วินา ปวตฺตนฺติฯ น เอวํ ฆานชิวฺหา อญฺญมญฺญํ วินา ปวตฺตนฺติฯ ทฺวินฺนํปิ รูปภเว อนุปฺปชฺชนโตติ เอวํ วิสุํ วิสุํ กามภเว อปวตฺติ วเสน เตสํ สหจาริตา วุตฺตาติ น น สกฺกา วตฺตุนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ยุตฺตํฯ

โอกาสวาเร หิ เอกนฺตสหจาริตา วุตฺตมเตฺตน ปุคฺคเลสุ เอกนฺตสหจาริตา น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ คเพฺภ มาตุกุจฺฉิมฺหิ เสนฺตีติ คพฺภเสยฺยกาฯ รูปาทีสุ ขเนฺธสุ สญฺชนฺติ ลคฺคนฺตีติ สตฺตาฯ ยถาห-รูเป โข ราธ โย ฉโนฺท, โย ราโค, ยา นนฺทิ, ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต, ตตฺร วิสโตฺต, เตน สโตฺตติ วุจฺจตีติอาทิฯ คพฺภเสยฺยาจ เต สตฺตาจาติ สมาโสฯ อณฺฑชาเจว ชลาพุชาจฯ **ตีณิทสกานิ ปาตุ ภวนฺติ**ฯ ยานิ กลลนฺติ วุจฺจนฺติฯ **ภาวทสกํ กทาจิ นลพฺภติ** นปุํสกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺจกตฺวา ธมฺมหทยวิภเงฺค คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ อเหตุกานํ นปุํสกานํ อุปปตฺติกฺขเณ จตฺตารินฺทฺริยานิ ปาตุภวนฺติ กายินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํฯ **ตโตปรน**ฺติ คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิกฺขณโต ปรํฯ **ปวตฺติกาเล**ติ เอกทสเม สตฺตาเหฯ ตถา หิ กถาวตฺถุอฏฺฐกถายํ เสสานิ จตฺตาริ สตฺตสตฺตติ รตฺติมฺหิ ชายนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เสสานีติ กายายตน มนายตนโต อวเสสานิ จตฺตาริ จกฺขุโสตฆานชิวฺหา ยตนานิฯ สตฺตสตฺตติรตฺติมฺหีติ เอกาทสมสตฺตาหสฺส ปริโยสานรตฺติมฺหิฯ อยญฺจ อโตฺถ ยมกฏีกายทีเปตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

> คพฺภเสยฺยกสฺส ปจฺฉิมภวิกสฺส อุปปชฺชนฺตสฺส เอกทส มสตฺตาหา โอรโต ฐิตสฺส รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, โนจ จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติฯ

ยํ ปน ยสฺสวา ปน ยตฺถ รูปายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชตี ติฯ กามาวจรา จวนฺตานํ อฆานกานํ กามาวจรํ อุปฺปชฺชนฺตานํ รูปาวจรานํ เตสํ ตตฺถ รูปายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถฯ โนจ เตสํ ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชตีติ เอตฺถ อฆานกานํ กามาวจรํ อุปฺปชฺชนฺตานนฺติ วุตฺตํฯ

ตํ เย เอกาทสมสตฺตาหา โอรโต กาลงฺกริสฺสนฺติฯ เตสํ ฆานายตนานิพฺพตฺตกกมฺมุนคหิตปฏิสนฺธิกานํ วเสน วุตฺตนฺติจ วุตฺตํฯ เอตฺถจ จกฺขุฆาเนสุ วุเตฺตสุ โสตชิวฺหา อวุตฺตาปิ อตฺถโต สิทฺธาเอว โหนฺตีติฯ

[๑๙๙] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

“ปวตฺติกาเลติ สตฺตเม สตฺตาเหติ” วุตฺตํฯ ตํ น คเหตพฺพํฯ

อฏฺฐกถา วิโรธโต อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อฏฺฐกถา ปมาณโตติฯ

[๒๐๐] ยญฺจ **ตตฺถ**

“ฏีกาการมเตน เอกาทสเม สตฺตาเห วาติ” วุตฺตํฯ ตมฺปิ น สุนฺทรํฯ

นหิ อฏฺฐกถายํ นิทฺทิฏฺฐโต วุโตฺต วินิจฺฉโย ฏีกาการ มโตนาม สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

[๒๐๑] ยญฺจ **ตตฺถ**

“กเมนาติ จกฺขุทสกปาตุภาวโต สตฺตาหาติกฺกเมน โสตทสกํฯ ตโต สตฺตาหา ติกฺกเมน ฆาน ทสกํฯ ตโต สตฺตาหา ติกฺกเมน ชิวฺหาทสกนฺติ เอวํ อนุกฺกเมนาติ วุตฺตํ”ฯ ตํปิ น ทฏฺฐพฺพํฯ

ยถาวุตฺต อฏฺฐกถาวิโรธตฺตา เอวฯ

[๒๐๒] ยํปิ **ตตฺถ**

“อฏฺฐกถายํปิ หิ อยมโตฺถ ทสฺสิโต วา”ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุตฺตํฯ

น หิ สานาม อฏฺฐกถา อตฺถิฯ ยตฺถ อีทิโส อุปฺปตฺติกฺกโม ทสฺสิโต สิยาฯ นนุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทฏฺฐกถาสุ คพฺภเลยฺยกวเสนวา ปุริมํภวจกฺกํ วุตฺตํฯ อนุปุพฺพปวตฺติทีปนโตติ วุตฺตนฺติ เจฯนฯ ตญฺหิ วิญฺญาณาทีนํ ปญฺจนฺนํ องฺคานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาวปวตฺติกฺกเมน ปาฬิยํ อาคตํ ปญฺจปทํ สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ อายตนนิเทฺทสฏฺฐกถาสุ ปน โส ปฏิกฺขิโตฺตเยวฯ นจ อฏฺฐกถาสุ ปฏิกฺขิโตฺต อุปฺปตฺติกฺกโม เถเรน อิธ กเมนาติ อิมินา ปาเฐน ทสฺสิโตติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตสฺมา **กเมนา**ติ อิธปิ เทสนกฺกเมนาติ อโตฺถฯ เทสิตานีติ สมฺพโนฺธจ เวทิตโพฺพฯ

สจฺจสเงฺขป ฏีกายํ ปน

สาขาวตฺถํ อติกฺกมฺม ปจฺฉา สตฺตเม สตฺตาเห จกฺขุ โสตฆานชิวฺหาทสกาจ อุปฺปชฺชนฺติฯ ฏีกากาโรปน เอกาทสเม สตฺตาเหติ อาหาติ วุตฺตํฯ ตํปิ นยุชฺชติ เยวาติฯ

เอตฺถ จ กลลาทีนํ อุปฺปตฺติกฺกโม สํยุตฺตเก วุโตฺตฯ ยถาห –

ปถมํ กลลํ โหติ, กลลา โหติ อพฺพุทํ;
อพฺพุทา ชายเต เปสิ, เปสิยา นิพฺพตฺตเต ฆโน;
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ, เกสา โลมา นขาปิจาติฯ

อฏฺฐกถายญฺจ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปถมนฺติ ปถเมน ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน ติโสฺสติ วา ผุโสฺสติวา นามํ นตฺถิฯ อถโข ตีหิ ชาติอุณฺณํสูหิ กตสุตฺตเคฺค สณฺฐิตเตลพินฺทุปฺปมาณํ กลลํ โหติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

ติลเตลสฺส ยถา พินฺทุ, สปฺปิมโณฺฑ อนาวิโล;
เอวํ วณฺณปฏิภาคํ, กลลํ สํปวุจฺจตีติฯ

กลลา โหติ อพฺพุทนฺติ ตสฺมา กลลา สตฺตาหจฺจเยน มํสโธวนอุทกวณฺณํ อพฺพุทํนาม โหติ, กลลนฺติ นามํ อนฺต รธายติฯ วุตฺตํปิ เจตํ –

สตฺตาหํ กลลํ โหติ, ปริปกฺกสมูหกํ;
วิวตฺตมานํ ตพฺภาวํ, อพฺพุทํนาม ชายตีติฯ

อพฺพุทา ชายเต เปสีติ ตสฺมาปิ อพฺพุทา สตฺตาหจฺจเยน วิลีน ติปุสทิสา เปสินาม สญฺชายติฯ สา มริจผาณิเตน ทีเปตพฺพาฯ คามทารกา หิ สุปกฺกานิ มริจานิ คเหตฺวา สาฏกนฺตเร ภณฺฑิกํ กตฺวา ปีเฬตฺวา มณฺฑํ อาทาย กปาเล ปกฺขิปิตฺวา อาตเป ถเปนฺติฯ ตํ สุกฺขมานํ สุกฺขมานํ สพฺพภาเคหิ มุจฺจติฯ เอวรูปา เปสิ โหติฯ อพฺพุทนฺติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตํปิ เจตํ –

สตฺตาหํ อพฺพุทํ โหติ, ปริปกฺกสมูหกํ;
วิวตฺตมานํ ตพฺภาวํ, เปสินาม ปชายตีติฯ

เปสิยา นิพฺพตฺตเต ฆโนติ ตโต เปสิโต สตฺตาหจฺจ เยน กุกฺกุฏณฺฑสณฺฐาโน ฆโนนาม มํสเปสิ ปิโณฺฑ นิพฺพตฺตติฯ เปสีตินามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตํปิ เจตํ –

สตฺตาหํ เปสิ ภวติ, ปริปกฺกํ สมูหกํ;
วิวตฺตมานํ ตพฺภาวํ, ฆโนตินาม ชายตีติ;
ยถา กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ, สมนฺตํ ปริมณฺฑลํ;
เอวํ ฆนสฺส สณฺฐานํ, นิพฺพตฺตํ กมฺมปจฺจยาติจฯ

ฆนา ปสาขา ชายนฺตีติ ปญฺจเม สตฺตาเห ทฺวินฺนํ หตฺถปาทานํ สีสสฺสจ อตฺถาย ปญฺจ ปีฬกา ชายนฺติฯ ยํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํปญฺจเม โข ภิกฺขเว สตฺตาเห ปญฺจปีฬกา ชายนฺติฯ สณฺฐนฺติ กมฺม โตติฯ เกสา โลมา นขาปิจาติ ทฺวาจตฺตาลีสเม สตฺตาเห เอตานิ ชายนฺตีติฯ เอตฺถ จ ฉฏฺฐสตฺตาหาทโย ฉสตฺตาหา ปสาทนิสฺสยานํ องฺคปจฺจงฺคานํ อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา ปริณตกาลา โหนฺติฯ จกฺขาทีนิ ปน เอกาทสม สตฺตาหสฺส ปริโย สานทิวเส เอกโต ชายนฺตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ ยํ ปเนตฺถ ติลเตลสฺส ยถาพินฺทูติอาทินา กลลสฺส วณฺณสณฺฐานํ วุตฺตํฯ ตํ โถกํ วฑฺฒิตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปวตฺตมานํฯ น หิ ตทา ตาทิสํ ปกติจกฺขุนา ทิฏฺฐํ วณฺณชาตํวา สณฺฐานํวา ตสฺส ปญฺญาเยยฺยาติฯ อนุมานโต ปน เอวํ เวทิตพฺพํฯ เอกาย อูกาย สตฺตโม ภาโค ลิกฺขานามฯ ลิกฺขาย ฉตฺตึสติโม ภาโค รถเรณุนามฯ รถเรณุสฺส ฉตฺตึ

สติโมฯ ตชฺชารี นามฯ ตชฺชาริยา ฉตฺตึสติโม อณุนามฯ อณุสฺส ฉตฺตึสติโม ภาโค ปรมาณุ นามฯ โส ปน อากาสโกฏฺฐาสิโก มํสจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉติฯ ทิพฺพจกฺขุเสฺสว อาคจฺฉตีติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ เตสํ ฉตฺตึส ปริมาโน อณุ ปน ติตฺติจฺฉิทฺท ตาลจฺฉิเทฺทหิ ปวิฏฺฐสูริยรสฺมีสุ วฏฺฏิวฏฺฏิ หุตฺวา ปริพฺภมโนฺต ปญฺญายตีติ วุตฺตํฯ สกลํ ปน กลาปตฺตยปริมาณมตฺตภูตํ ปฏิ สนฺธิกฺขเณ ปรมาณุโตปิ ปริตฺตกเมว สิยาฯ โส หิ สนฺตานานุพนฺธวเสน ปวตฺตตฺตา ขเณ ขเณ อุปจิตรูปกลาปสมูโหเอว โหตีติ เหฏฺฐิม โกฏิยา เอกูนปญฺญาสกลาปปริมาโณเอว สิยาฯ ตโต ปริตฺตเก สติ สนฺตาน ฆฏฺฏนเสฺสว อสมฺภวโตติฯ ยํ ปน มหาฏีกายํ เต ปน กลาปา ปรมาณุ ปริมาณา โหนฺตีติ วุตฺตํฯ ตํ ธาตูนํ จุณฺณมนสิการานุรูปมตฺตวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ **ทุติย จิตฺตนฺ**ติ ปถม ภวงฺคจิตฺตํฯ **ฐิติกาลนฺ**ติ ปฏิสนฺธิ จิตฺตสฺส ฐิติกาลํฯ **โอชาผรณมุปาทายา**ติ คพฺภเสยฺยกานํ ตาว อพฺพุทภาว เปสิภาว ฆนภาวาทิ ปตฺตกาเล มาตุยา อามาสยคตาย อโชฺฌหฏาหาร สิเนหภูตาย โอชาย ชลาพุมูลา นุสาเรน วตฺถุสฺมิํ ผรณกาลํ อุปาทาย, ยถาห –

> ยญฺจสฺส ภุญฺชติ มาตา, อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ;
> เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, มาตุกุจฺฉิคโต ติโรติฯ

อฏฺฐกถายญฺจ เตน โส ตตฺถ ยาเปตีติ ตสฺส หิ นาติโต อุฏฺฐิโต นาโฬ มาตุอุทร ปฏเลน เอกาพทฺธ โหติฯ โส อุปฺปลทณฺฑโก วิย ฉิทฺทฯ เตน อาหารรโส สํสริตฺวา อาหารสมุฏฺ ฐานรูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ โส ทสมาเส ยาเปติฯ มาตุกุจฺฉิคโต ติโรติ มาตุยา ติโร กุจฺฉิคโตฯ มาตุกุจฺฉิยา อพฺภนฺตรคโตติ อโตฺถติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปน นาภินาฬิสฺส อุฏฺฐิตกาลํ สนฺธาย นาติ โต อุฏฺฐิโต นาโฬติ วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ น หิ อพฺพุทาทิกาเล ตสฺส นาตินาโฬนาม อุฏฺฐิโต สิ ยาติฯ สํเสทโชปปาติกานํ ปน ยํกิญฺจิ ลทฺธํวา อตฺตโน เขฬํวา อโชฺฌหรณกาเล โอชาผรณํ อุปาทายฯ เตน วุตฺตํ **โอชาผรณมุปาทายอาหารสมุฏฺฐานา**ติ ฯ **จุติจิโตฺตปริ สตฺตรสม จิตฺตสฺสา**ติ จุติจิตฺตโต อุปริ ปุพฺพกาเล สตฺตรสมสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺสฯ **กมฺมชรูปานิ น อุปฺ ปชฺชนฺ**ติ เตสํ ตโต ปฏฺฐาย อนุปฺปนฺนตฺตาเยว ตโต สตฺต รสมํ จุติจิตฺตํนาม โหติฯ โน อญฺญ ถาติฯ **ปุเรตรนฺ**ติ ตสฺส สตฺตรสมสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขณํเอว สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตโตปรนฺ**ติ จุติ จิตฺตโต ปรสฺมิํ โสฬสจิตฺตกฺขณปริมาเณ ขเณฯ **จิตฺตชาหารชรูปญฺจา**ติ จิตฺตชรูปสนฺตานํ อาหารช รูปสนฺตานญฺจ โวจฺฉิชฺชติ อนุปาทินฺนกสนฺตาเน เตสํ อุปฺปตฺติยา อสมฺภวโตฯ ย เมตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ รูปสมุฏฺฐาเน วุตฺตเมวฯ ภาวทสกํนาม กามราคนิทานกมฺมสมุฏฺฐานํ โหตีติ ตพฺพิราค ภาวนากมฺมนิพฺพเตฺต รูปโลเก ตสฺส อลาโภ วุโตฺตฯ **อาหารชกลาปานิจ น ลพฺภนฺติ** อโชฺฌหฏา หารา ภาวโต, ตโตเยวจ สรีรคตสฺส อชฺฌตฺตาหารสฺสปิ รูปสมุฏฺฐานา ภาวโตฯ อาจริยานนฺทเตฺถโร ปน ตตฺถ ลพฺภมาน รูปกลาเปสฺปิ คนฺธรสานํ โอชายจ อภาวํ วเณฺณติฯ รูปธาตุยา อุปฺปตฺติกฺขเณ ปญฺจายตนานิ ปาตุภวนฺติ จกฺขายตนํ รูปายตนํ, โสตา ยตนํ, มนา ยตนํ, ธมฺมายตนนฺติ จ, ปญฺจธาตุโย ปาตุภวนฺติ จกฺขุธาตุ, รูปธาตุ, โสตธาตุ, มโนวิญฺญาณ ธาตุ, ธมฺมธาตูติจ, ตโย อาหารา ปาตุภวนฺติ ผสฺสาหาโร, มโนสเญฺจตนา หาโร, วิญฺญาณา หาโรติ จ วิภเงฺควุตฺตตฺตาฯ เอตฺถจ ปาฬิยํ รูปโลเก โผฏฺฐเพฺพ ปฏิกฺขิ เตฺตปิ กิจฺจนฺตรสพฺภาวา มหาภูตานํ ตตฺถ ปฏิลาโภ อวาริโต เอว โหติฯ คนฺธาทีนํ ปน กิจฺ จนฺตรเมว นตฺถิฯ เยน เต ธมฺมมตฺตภาเวปิ ติเฏฺฐยฺยํ ตสฺมา เตสํ อวจนํ ตตฺถ อภาวเมว ทีเปตีติ อาจริยสฺส อธิปฺปาโยฯ ตถา ปน ภูตจตุกฺกํ ตตฺถ อตฺถิเยว, ยถาห-อสญฺญสตฺตานํ เอกํ มหา ภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตาติอาทิฯ โผฏฺฐพฺพายตนํ ปน โผฏฺฐพฺพ ธาตุจ ตตฺถ ปฏิกฺขิตฺตาฯ ตสฺมา สเพฺพสํ สภาวธมฺมานํ ธมฺมภาเว สมาเนปิ เยน กิจฺจวิเสเสน คโนฺธ รโส โผฏฺฐพฺพํ กพฬีการาหาโรติจ วุจฺจติฯ ตสฺส นตฺถิตาย เตสํ เตน นาเม น ตตฺถ อนุปลพฺภมานตํ สนฺธาย

วิภเงค กถาวตฺถุมฺหิ ยมเก สูติ สพฺพตฺถ เตสํ ตตฺถ ปฏิเกฺขโปฯ มหาภูตานํ ปน นิสนฺท ธมฺมมตฺตภาเวน วิชฺชมานานํ เตสํ ธมฺมายตนธมฺมธาตูสุ อนุปเวโสติ ยุโตฺต สิยาติ วทนฺติฯ **ตีณิทสกานิ ชีวิตนวกญฺจา**ติ เอตฺถ อาจริยานนฺท มติยา จกฺขุสตฺตกํ โสตสตฺตกํ วตฺถุสตฺตกนฺติ เอวํ ตีณิ สตฺตกานิ ชีวิตฉกฺกญฺจาติ วตฺตพฺพํฯ **อภิริจฺฉตี**ติ อลพฺภมาเน ปถมํ วชฺชิเตตตฺถ ลพฺภมานตาวเสน อวสิสฺสติฯ อติเรกํวา โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถจ รูปโลเก วิย กามโลเก ชีวิตนวกํ กสฺมา วิสุํ น วุตฺตนฺติฯ รูปโลเก ปน อาหารุปตฺถมฺภกสฺส อภาวา อณฺณญฺสฺสจ สกลสรีรพฺยาปิโน อนุปาลก ชีวิตสฺส อภาวา เอตเทว ตทฺภยฎฺฐาเน ฐตฺวา สกลสรีรํ อนุปาเลตีติ ปากฏํ ตตฺถ ชีวิตนวกนฺติ วิสุํ วุตฺตํฯ กามโลเก ปน อณฺญานิ อุปตฺถมฺภกา นุปาลกานิ พหูนิ ปากฏานิจ โหนฺติฯ ตสฺมา ชีวิตนวกํ อปากฏนฺติ กตฺวา วิสุํ น วุตฺตํ สิยาฯ กามโลเกปิ ปน เอตํ อสิตาทิปาจกคฺคิวเสน ตเสฺสวจ อุทยภูตสฺส สกลสรี รานุปาลกสฺส อุสฺมาสงฺขาตสฺส กายคฺคิโน วเสน ปากฏเมวฯ ยํ สนฺธาย –

> อายุ อุสฺมาจ วิญฺญาณํ, ยทา กายํ ชหนฺติมํ;
> อปวิโทฺธ ตทา เสติ, นิรตฺถํว กลิงฺครนฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ อายูติ เตสุ ทฺวีสุ อคฺคีสุ ปติฏฺฐิตํ ชีวิตเมว วุจฺจติฯ อุสฺมาติ เต เทฺว อคฺคโย วุจฺจนฺติฯ เยสุ ติกฺขมนฺทวเสน วิสม ภูเตสุ กาเย นานาพาธา อุปฺปชฺชนฺติฯ ยถาห-พหฺวาพาโธ โหติ พหฺวาตโงฺกฯ วิสมเวปากินิยา คหณิยา สมนฺนา คโต โหติ อติอุณฺหายอติสีตลายาติฯ สมภูเตสุ ปน สตฺตา นิราพาธา โหนฺติฯ ยถาห-อปฺปาพาโธ โหติฯ อปฺปาตโงฺกฯ สมเวปากินิยา คหณิยา สมนฺนาคโตโหติฯ นาติสีตาย นจฺจุณฺหาย มชฺฌิมาย ปธานกฺขมายาติฯ เกจิ ปน อสิตาทิปาจกคฺคิสฺมึ เอว เอตํมญฺญนฺติฯ เถเรนจนามรูปปริเจฺฉเทชีวิตนวกํ นาม, รูปโลเก วิสุํ สิยาติ วุตฺตํฯ

วิสุทฺธิมเคฺค ปน เสเสสุ จตุสมุฏฺฐาเนสุ อฏฺฐสุ ชีวิตนว กเญฺจว ตีณิ โอชฏฺฐมกานิ จาติเตตฺตึส เตตฺตึส รูปานิ ปากฏานิ โหนฺตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อฏฺฐสูติ ปาจกคฺคิอสฺสาส ปสฺสาสวชฺชิเตสุ ตีสุ เตโชโกฏฺฐาเสสุ ปญฺจสุ วาโย โกฏฺฐาเสสูติ อฏฺฐสุฯ อิติ กามโลเกปิ สกลสรีรพฺยาปีสุ เตโชวาโย โกฏฺฐาเสสุ ลพฺภมานตฺตา เอตํ สกล สรีเรเอว ทฏฺฐพฺพนฺติฯ เอตฺถ สิยา, กสฺมา ปเนตฺถ กามโลเก วิย รูปโลเก รูปกลาปานํ นิโรธกฺกโม น วุโตฺตติฯ วิเสสาภาวโต, รูปโลเกปิ หิ มรณกาเล ปน จุติจิโตฺต ปริ สตฺตรสมจิตฺตสฺส ฐิติกาล มฺปาทาย กมฺมชรูปานิ นุปฺปชฺชนฺตีติอาทิโก นิโรธกฺกโม กามโลกสทิโสเยวฯ เกวลํ ปเนตฺถ อาหารชรูป นิโรโธนาม นตฺถิ, ตถา กเฬวร นิเกฺขโปจฯ ตสฺมา ตตฺถปิ จุติจิตฺตโต ปรํ โสฬสจิตฺตกฺขณ ปริมาเณ เอกสฺมึ ขเณ จิตฺตชรูปสนฺตานํ โวจฺฉิชฺชติฯ ตโต ปรํ อุตุสมุฏฺฐานรูปปรํปรา เอกทฺวิติ อจฺฉรากาลมตฺตํปิ ปวตฺติตฺวา โวจฺฉิชฺชตีติ ยุตฺตํฯ นจ เอตฺตกมเตฺตน กาเลน ปวตฺตมานายปิ รูปสนฺตติยา มตกเฬวรํนาม สกฺกา ลทฺธุํฯ ปสฺสนฺตานํ เอกกฺขเณน วิย สรีรสฺส อนฺตรธานสฺส ปญฺญายนโตติฯ ยถาจ รูปโลเก, ตถา กามโลเกปิ อุปปตฺติเทวานํ อเญฺญสญฺจ โอปปาติกานนฺติฯ เตสญฺหิ สรีรานิ ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว สพฺพโส ปริปุเณฺณน กมฺมชกาเยน นิพฺพตฺตตฺตา กมฺมชรูเปหิ ฆนปูริตานิ สลฺลหุกภรานิ จ โหนฺติฯ อิตรรูปานิ กมฺมชรูเปสุ ปติฏฺฐาย ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา เตสํ จุติกาเล กมฺมชรูเปสุ นิรุเทฺธสุ ตานิ ตินฺน ปติฏฺฐานิ หุตฺวา จิรํ สนฺตานํ ฆเฏฺฏตุํ นสโกฺกนฺติฯ โถกํ ปวตฺติตฺวา สพฺพโส นิรุชฺฌนฺติฯ สรีรนิเกฺขโปนาม เตสํ นตฺถีติทฏฺฐพฺพํฯ

[๒๐๓] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘มรณกาเล ปน พฺรหฺมานํ สรีรนิกฺเขปาภาวโต สเพฺพสํปิ ติสมุฏฺฐานานิ ทฺวิสมุฏฺฐานานิจ สเหว นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ สเพฺพสํ รูปพฺรหฺมานํ มรณาสนฺนจิตฺตานิ รูปํ นสมุฏฺฐาเปนฺตีติ อาปชฺชติฯ น หิ มรณาสนฺน จิตฺต สมุฏฺฐิตานิ รูปานิ กมฺมชรูเปหิ สเหว นิรุชฺฌนฺตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ยถาจ ตานิ กมฺมชรูปนิโรธโต โถกํ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ ตถา อุตุชรูปานิปิ จิตฺตชรูปนิโรธโต โถกํ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺตีติ น น สกฺกา วิญฺญาตุํฯ นจ ตาวตฺตเกน กาเลน เตสุ ปวตฺต มาเนสุปิ สรีรนิกฺเขโปนาม สกฺกา ภวิตุนฺติฯ พฺรหฺมานํ ปน ถิน มิทฺธาทีนํ นีวรณชาติยานํ อตฺถิตาย ต ทนุรูปํ จิตฺตชรูปานํ ตทนุคติกานญฺจ อุตุชรูปานํ ลหุกครุกตาทิวิกาโร น น สมฺภวตีติ ลหุตา ทิตฺตยํปิ คเหตฺวา วุตฺตํ **เตวีสรูเปสู**ติฯ ฆานาทิตฺตยภาวทฺวยวชฺชานิ เตวีสรูปานิ โหนฺติฯ ตานิเยว จกฺขุ โสตวตฺถุ วิญฺญตฺติทฺวยวชฺชานิ อสญฺญีนํ สตฺตรเสว รูปานิ โหนฺตีติ โยชนาฯ อสญฺญีนํ ปน ครุลหุตาทิปกาโร จิเนฺต ตโพฺพฯ น วา จิเนฺตตโพฺพ รูปธมฺมานํ รุปฺปนวิการสฺส พหุการณตฺตาติฯ **อุปฺปตฺติย**นฺติ กามรูปาสญฺญีนํ ปฏิสนฺธิยา อุปฺปาทกฺขเณฯ อุปฺปาทกฺขโณ เอว หิ เอกเนฺตน อุปฺปตฺติขโณนาม โหตีติฯ **ปวเตฺตตู**ติ ปฏิสนฺธิยา ฐิติกฺขณโต ปฏฺฐาย สกเล ปวตฺติกาเล ปน **นกิญฺจิปิ นลพฺภติ**ฯ ลพฺภติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ น หิ อิทํนาม รูปํ ปวเตฺต นลพฺภติฯ ปฏิสนฺธิยํเอว ลพฺภตีติ อตฺถีติฯ [รูปปวตฺติกฺกโม]

๑๖๑. เอวํ จิตฺตเจตสิก รูปสงฺคหํ กตฺวา อิทานิ ยถา นุปฺปตฺตํ นิพฺพานสงฺคหํ กโรโนฺต **นิพฺพานํปนา**ติอาทิ มาหฯ นิพฺพานํ ปน นิพฺพานนฺติ ปวุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ **โลกุตฺตรสงฺขาต**นฺติ โลกุตฺตรนฺติ ภควตา กถิตํ, ยถาห-กตเม ธมฺมา โลกุตฺตราฯ จตฺตาโรจ อริยมคฺคา จตฺตาริจ สามญฺญผลานิ อสงฺขตาจ ธาตุ, อิเม ธมฺมา โลกุตฺตราติฯ เอเตน นิพฺพานสฺส ปญฺญตฺติมตฺตภาวํ นิวเตฺตติฯ น หิ โลกโวหารสิทฺธา ปญฺญตฺติ โลกุตฺตรานาม สกฺกา ภวิตุนฺติฯ **จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกาตพฺพ**นฺติ จกฺขุมเนฺตน จนฺทมณฺฑลํวิย จกฺขุนา ปฏิลทฺธมคฺคญาเณหิ อริยชเนหิ จตูหิ อริยมคฺคญาเณหิ ปจฺจกฺขโต ทฏฺฐพฺพํฯ ปฏิวิชฺฌิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ **จตุมคฺคญาเณนา**ติ เอเตน ตาทิ สมฺหา ปฏิปตฺติมคฺคโต วิมุขานํ อนฺธปุถุชฺชนานํ ชจฺจนฺธานํ วิย จนฺท มณฺฑลสฺส ตสฺส อวิสยภาวํ ทเสฺสติฯ น จ ชจฺจนฺธานํ จกฺขุมฺหิ อนุปลทฺธมเตฺตน จนฺทมณฺฑลํ นตฺถินาม โหตีติฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**นฺติ เอเตน ปรมตฺถโต วิชฺชมานภาวํ ทเสฺสติฯ ยญฺหิ กิญฺจิ ปรมตฺถโต วิชฺชมานํ นโหติฯ ตํ สรูปโต กสฺส ปจฺจกฺขํนาม ภวิสฺสตีติฯ ตทุภเยน ปนสฺส ปญฺญวนฺตานํ กลฺยาณกปุถุชฺชนานํ อนุมานโต สิทฺธตํ ทีเปติ, น หิ อนุมานโตปิ อตฺตโน พุทฺธิยํ อสิทฺธสฺส อปากฏสฺส สจฺฉิกิริยาย วายาโมปินาม อตฺถิฯ เยน สจฺฉิกิริยา สิทฺธิยาติฯ เอวํ นิพฺพานสฺส ปรมตฺถโต วิชฺชมานตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เกวลํ วิชฺชมานมตฺตเมว น โหติฯ อถโข มหาเตชวนฺตํ มโหชวนฺตญฺจ ตํ โหตีติ ทเสฺสตุํ **มคฺคผลานมาลมฺพณภูต**นฺติ วุตฺตํฯ เอเตน นิพฺพาเนน วินามคฺค ผลานํ อกิจฺจสิทฺธึ ทเสฺสติฯ ตโต ตสฺส มหาเตชวนฺต ตํ มโหชวนฺตตญฺจ ทีเปติฯ ยถา หิ มหิทฺธิโก เอโก ราชา โหติฯ ตสฺส รเฏฺฐ เอกสฺมึ มหาคาเม เอโก คามโภชโก เอโกจ โจรเชฏฺฐโก มหาปริวาโร วสติฯ เตจ อญฺญมญฺญํ วธาย ปริสกฺกนฺตา วิจรนฺติฯ ตตฺถ คามโภชโก นครํ คนฺตฺวา ราชานํ อุปฏฺฐหิฯ โส น จิรเสฺสว ราชวลฺลโภ โหติฯ ราชโต มหตึ อาณํ ลภติฯ ตํ สุตฺวา โจรเชฏฺฐโก อิทานิ อิธ วสนฺตสฺส มมชีวิตํ นตฺถีติ อตฺตโน ปริวาเรน สทฺธึ อฏฺฏวึ ปวิโฏฺฐฯ คามโภชโกจ ตํอฏฺฏวึ ปวิฏฺฐํปิ มุญฺจิตุํ อทตฺวา คเหตฺวา วธิฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ มหิทฺธิกราชา วิย หิ นิพฺพานํฯ คาม โภชโก วิย ญาณํฯ โจรเชฏฺฐโก วิย โมโหฯ ปริวาร โจรา วิย เสสกิเลสาฯ ปุเพฺพ รโญฺญ อนุปฏฺฐา นกาเล คามโภชโก วิย ปุถุชฺชนญาณํฯ อุปฏฺฐานกาเล คาม โภชโก วิย มคฺคญาณ

นฺติฯ ตณฺหา ปวตฺตมานา อชฺฌตฺตพหิทฺธาทิ เภเทสุ ขนฺธาทิธมฺเมสุ วินนฺธมานาว ปวตฺตติฯ ยถาห –

อนฺโตชฏา พหิชฏา, ชฏาย ชฏิตา ปชาติฯ

ตสฺมา สา เวฬุคุเมฺพ เวฬุสาขา วิย วินนฏฺเฐน สํสิพฺพนฏฺเฐน วานสมญฺญํ ลภตีติ วุตฺตํ **วานสงฺขาตายตณฺหายยา**ติฯ **นิกฺขนฺตตฺตา**ติ นิสฺสฏตฺตาฯ ตสฺสา วิสยภาวํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตตฺตาติ อโตฯ เอเตน วานโต นิกฺขนฺตนฺติ นิพฺพานนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **สภาวโต**ติ สนฺติลกฺขเณนฯ อชฺฌตฺตสมฺภูตานํ ติวิธวฏฺฏสนฺตาปานํ นิพฺพุติอเตฺถนฯ เตสํ สพฺพโส อภาวเฏฺฐนาติ อโตฯ **เอกวิธํปี**ติ ยถา จิตฺตํ สภาวโต เอกวิธํปิ ชาติธมฺมตฺตา ชาติภูมิสมฺปโยคาทิ เภเทน กาล ทิสาเทสปุคฺคลเภเทนจ วตฺถุโต ภินฺนเมว โหติฯ น ตถา อิทํ นิพฺพานํฯ อิทํ ปน สภาวโตปิ วตฺถุโตปิ อภินฺนเมว หุตฺวา เอกวิธํ โหติฯ อิทญฺหิ อนมตเคฺค สํสาเร อตีเต เอตรหิ อนาคเตจ ปรินิพฺพุตานํ พุทฺธานํวา ปเจฺจกพุทฺธานํวา พุทฺธสาวกานํวา สเพฺพสํปิ เอกเมว โหติฯ กสฺมา, อนิทฺทิสิตพฺพธมฺมตฺตาฯ วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภนฺติ หิ ภควตา วุตฺตํฯ ตตฺถ วิญฺญาณนฺติ สงฺขตธมฺมานํ ขยนิโรธภาเวน สิทฺธตฺตา เอตํ ตพฺภาเวนเอว สุฏฺฐุ อภิพฺยตฺตํ กตฺวา ญาตพฺพํฯ อนิทสฺสนนฺติ อนิมิตฺตธมฺมตฺตา พาลปุถุชฺชนานํ ทสฺสนวิสยภูเตน เกนจินิมิเตฺตน นิทสฺสิตฺวา กาลเภเทน ทิสาเทสปุคฺคลสนฺตาน เภเทน หีนปณีตาทิเภเทน จ ภินฺนํ กตฺวา นิทสฺสิตฺวา นารหตีติ อโตฯ อนนฺตนฺติ ปุพฺพนฺตาปรนฺตวิรหิตํฯ สพฺพโตปภนฺติ วฏฺฏทุกฺขปฏิปกฺขสิเทฺธหิ อนเนฺตหิ คุโณภาเสหิ สพฺพโต ปภาวนฺตนฺติ อโตฯ ตถาอนิทฺทิสิตพฺพธมฺมตฺตาจ ปน อนมตเคฺค สํสาเร สพฺพาสุจ ทิสาสุ อสุกสฺมิํ นาม กาเล อสุกาย นาม ทิสาย นตฺถีติ นวตฺตพฺพํฯ กสฺมา, อริยมคฺคํ ภาเวเนฺตน ยทา กทาจิ ยตฺถ กตฺถจิ อวสฺสํ อธิคนฺตพฺพตาวเสน สพฺพทา สพฺพตฺถ จ ลพฺภมานตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ วินเย, องฺคุตฺตเร, อุทาเนจ –

> เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยากาจิ โลเก สวนฺติโย มหาสมุทฺทํ อเปฺปนฺติฯ ยาจ อนฺตลิกฺขา ธารา ปปตนฺติฯ น เตน มหาสมุทฺทสฺส อูนตฺตํวา ปูรตฺตํวา ปญฺญายติฯ เอว เมว โข ภิกฺขเว พหูเจปิ ภิกฺขู อนุปาทิเสสาย นิพฺพาน ธาตุยา ปรินิพฺพายนฺติฯ น เตน นิพฺพานธาตุยา อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํวา ปญฺญายตีติฯ

อฏฺฐกถาสุจ น เตน นิพฺพานธาตุยา อูนตฺตํวา ปูรตฺตํวา ปญฺญายตีติ อสเงฺขฺยเยฺยปิ มหากเปฺป พุเทฺธสุ อนุปฺปชฺชเนฺตสุ เอกสโตฺตปิ ปรินิพฺพาตุํ นสโกฺกติฯ ตทาปิ ตุจฺฉา นิพฺพาน ธาตูติ นสกฺกา วตฺตุํฯ พุทฺธกาเล ปน เอเกกสฺมิํ สมาคเม อสเงฺขฺยยฺยาปิ สตฺตา อมตํ อาราเธนฺติฯ ตทาปิ นสกฺกา วตฺตุํ ปูรา นิพฺพานธาตูติ วุตฺตํฯ พฺรหฺมนิมนฺตนสุเตฺตจ วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภนฺติ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายญฺจ สพฺพโตปภนฺติ สพฺพโต ปภาสมฺปนฺนํฯ นิพฺพานโต หิ อโญฺญ โกจิ ธโมฺม ปภสฺสรตโรวา โชติวนฺตตโรวา ปริสุทฺธตโรวา ปณฺฑร ตโรวา นตฺถิฯ สพฺพโตวา ปภูตเมว โหติฯ นกตฺถจิ นตฺถีติ สพฺพโตปตํฯ ปุรตฺถิมทิสาทีสุ หิ อสุกทิสายํนาม นิพฺพานํ นตฺถีติ นวตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ

เอวํสเนฺตปิ เอตํ นิรุทฺธเตกาลิกธมฺม สนฺนิสฺสเยน วิญฺญาย มานตฺตา นิรุทฺธธมฺมเภเทน ภินฺนํ กตฺวา อุปจริตุํ ลพฺภตีติ วุตฺตํ **สอุปาทิเสสา**ติอาทิฯ ตตฺถ อุปาทียติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ภุสํ คณฺหียตีติ อุปาทิฯ อุปาทินฺนขนฺธปญฺจกํฯ โสเยว เอกเทเสนวา อนวเสเสนวา ปหีเนหิ กมฺมกิเลเสหิ เสโสติ อุปาทิเสโสฯ สํวิชฺชติ ตสฺมิํ สนฺตาเน อุปาทิเสโส ยสฺสา อธิคตกาเลติ สอุปาทิเสสาฯ **นิพฺพานธาตู**ติ นิพฺพุติส ภาโวฯ สอุปาทิเสสาจ สา นิพฺพานธาตุจาติ สมาโสฯ

นตฺถิ ตสฺมึ สนฺตาเน อุปาทิเสโส ยสฺสา อธิคตกาเลติ อนุปาทิเสสา, อนุปาทิเสสาจ สา นิพฺพานธาตุจาติ วิคฺคโหฯ วุตฺตเญฺหตํ อิติ วุตฺตเก-เทฺว มา ภิกฺขเว นิพฺพานธาตุโยฯ กตมา เทฺว, สอุปาทิเสสาจ นิพฺพานธาตุ, อนุปาทิเสสาจ นิพฺพานธาตูติอาทิฯ ตตฺถ ปุริมา กิเลสนิพฺพานํ นามฯ ปจฺฉิมา ขนฺธนิพฺพานํนามฯ ปุริมาวา ทิฏฺฐธมฺมิก นิพฺพานํนามฯ ปจฺฉิมา สมฺปรายิก นิพฺพานํนามฯ ยถาห-เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติ สงฺขยาฯ อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกาติฯ องฺคุตฺตเร ปน สตฺตนิปาเต อุภโตภาควิมุตฺต ปญฺญาปิ มุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ขีณาสวานํ ขนฺธุปาทิเสสวเสน กายสกฺขิทิฏฺฐิปตฺต สทฺธาวิมุตฺตธมฺมานุสารีสงฺขาตานํ จตุนฺนํ เสกฺขานํ อารทฺธวิปสฺส กสฺสจ โยคีกลฺยาณปุถุชฺชนสฺส กิเลสุ ปาทิเสสวเสน สอุปาทิเสสตา อนุปาทิเสสตาจ วุตฺตาฯ ตเตฺถว นวนิปาเต อนฺตราปรินิพฺพายี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธํ โสตอกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจนฺนํ อนาคามีนํ สกทาคามิสฺส ติณฺณํ โสตาปนฺนานนฺติ นวนฺนํ เสกฺขปุคฺคลานํ กิเลสุปาทิเสสวเสน สอุปาทิเสสตา วุตฺตาฯ

เนตฺติยํ ปน อรหตฺตผลํปิ สอุปาทิเสสนิพฺพานนฺติ วุตฺตํฯ ตํ อิธ นาธิเปฺปตํฯ เอตฺถจ มคฺคกฺขเณ กิเลสานํ ขโย สอุปาทิ เสสํนามฯ จุติ อนนฺตเร ขนฺธานํ อนุปฺปาโท อนุปาทิเสสํนามฯ ยสฺมา ปน ปฏิสนฺธิวนฺธานาม กิเลเสสุ สติเอว ชายนฺติฯ อสติ นชายนฺติ, ตสฺมา เตปิ กิเลสกฺขเยน สเหว ขิยฺยนฺติฯ ยาวจุติยา ปวตฺตมานํ ปจฺจุปฺปนฺนขนฺธสนฺตานํ ปน ขีณาสวสฺสปิ ปุริมภเว ปวตฺตกมฺมกิเลสานํ ผลนิสนฺทภูตํ สพฺพสตฺตานํ ธมฺม ตาสิทฺธํฯ ตสฺมา ตํ ขีเณสุปิ กิเลเสสุ ยาวจุติยา ปวตฺต ติเยวฯ จุติกฺขเณ ตสฺส นิโรโธปิ ธมฺมตานิโรโธ เอวฯ โย ปน ตทนนฺตเร ปุนภวสฺส อนุปฺปาโทฯ โส กิเลสกฺขเยน สเหว สิโทฺธฯ น เกวลํ ตทนนฺตเร ปุน ภวเสฺสวฯ ตโต ปรํปิ อนมตคฺค สํสาเร ภวปรํปราย อนุปฺปาโทปิ เตน สเหว สิโทฺธฯ สพฺพเญฺจตํ เอกเมว นิพฺพานํฯ เอวํสเนฺตปิ ขนฺธาวเสสสฺส ภาวา ภาวเลสํ อุปาทาย อยํ เภโท วุโตฺตติ วุตฺตํ **ทุวิธํ โหติ การณปริยาเยนา**ติ ทุวิธ ปญฺญาปนสฺส การณเลเสนาติ อโตฺถฯ

ยสฺมา ปน สงฺขตธมฺมานาม สปลิโพธธมฺมตฺตา นานาปลิโพเธหิ นิจฺจกาลํ ชนํ ปีเฬนฺติฯ สนฺตสุขํนาม ลทฺธุํ นเทนฺติฯ สนิมิตฺต ธมฺมตฺตาจ กิเลสานํ ชรามรณาทีนญฺจ สเพฺพสํ อนตฺถานํ วตฺถุ ภูตา ภูมิภูตา โหนฺติฯ สปณิหิตธมฺมตฺตาจ สพฺพทุกฺขานํ มูลภูตํ อาสาทุกฺขํนาม นิจฺจกาลํปิ ชเนนฺติฯ ตสฺมา ตปฺปฏิปกฺขสิเทฺธน คุณเภเทน ติวิธํเภทํ ทเสฺสตุํ **สุญฺญต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ สพฺพปลิโพธ วิวิตฺตตฺตา สุญฺญตํฯ สกฺกายทิฏฺฐิยา หิ สติ พาลานํ ยตฺตกา ปาปกมฺมปลิโพธา อปาย ทุกฺขปลิโพธาจ สนฺทิสฺสนฺติฯ ปณฺฑิตานํจ ตโต อตฺตานํ รกฺขนตฺถํ ยตฺตกา กลฺยาณกมฺมปลิโพธา สนฺทิสฺสนฺติฯ สกฺกายทิฏฺฐินิโรโธเยว สเพฺพ เต สกฺกายทิฏฺฐิมูลเก ปลิโพเธ นิโรเธตุํ สโกฺกติฯ น วินา เตน อโญฺญ โกจิฯ ตสฺมา โสนิโรโธ เตหิ ปลิโพเธหิ วิวิโตฺต โหติ, ตถา ราคกฺขโยเยว ราคมูลเก ปลิโพเธ นิโรเธตุํ สโกฺกติฯ น วินา เตน อโญฺญ โกจิฯ โทสกฺขโยเยว โทสมูลเกฯ โมหกฺขโยเยว โมหมูลเกติอาทิ วตฺตพฺพํฯ อิติ นิพฺพานํ สพฺพปลิ โพเธหิ วิวิตฺตตฺตา สุญฺญตํนามฯ

นิมิตฺตํ วุจฺจติ อุปฺปาทปวตฺตมูลโก โอฬาริกากาโรฯ เยน สมนฺนาคตา สงฺขตธมฺมา สเพฺพสํ กิเลสานํ ชรามรณานญฺจ วตฺถุภูตา ภูมิภูตา โหนฺติฯ ตถา สเพฺพสํ มารานํ สเพฺพสํ เวรานํ สเพฺพสํ โรคาทิ อนตฺถานํ วตฺถุภูตา ภูมิภูตา โหนฺติฯ ยโต เต มารเธยฺยาติปิ มจฺจุเธยฺยาติปิ วุจฺจนฺติฯ กาล ทิสา เทส สนฺตานาทิ เภเทน หีนปณีตาทิ เภเทนจ เภทํ คจฺฉนฺติฯ นิพฺพานํ ปน สเพฺพสํ นิมิตฺตธมฺมานํ ขยนิโรธภาเวน สิทฺธตฺตา นตฺถิฯ ตสฺมึ นิมิตฺตนฺติ **อนิมิตฺตํ**ฯ ตญฺหิ สเพฺพสํ กิเล สาทีนํ อนตฺถานํ วตฺถุภูเต นิมิตฺตธเมฺม วิทฺธํเสตฺวา เตสํ อนตฺถานํ อภาวํ

สาเธนฺตํ นิจฺจํ ติฏฺฐติฯ นจ ตํ กาลเภเทน ภินฺนํ โหติฯ อิทํ อตีเต อสุกกปฺเป อสุกพุทฺธสฺส นิพฺพานํ, อิทํ อนาคเต, อิทํ เอตรหีติฯ นาปิ ทิสาเภเทน ภินฺนํฯ อิทํ ทสสุ ทิสาสุ อสุกายนาม ทิสาย นิพฺพานํ, อิทํ อสุกาย นามาติฯ นจาปิ เทสเภเทนวา สนฺตานเภเทนวา ภินฺนํฯ อิทํ มนุสฺสโลเก อิทํ เทวโลเก อิทํ พฺรหฺมโลเกติ วา อิทํ มนุสฺสานํ อิทํ เทวานํ อิทํ พฺรหฺมานนฺติวาติฯ ตถา ปณีตาทิ เภเทน ภินฺนํ น โหติฯ อิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธานํฯ อิทํ ปเจฺจกพุทฺธานํฯ อิทํ พุทฺธสาวกานนฺติฯ

ปณิหิตํ, ปณิธานํ, ปณิธิ, ปตฺถนา, อาสา, ชีฆจฺฉา, ปิปาสาติ อตฺถโต เอกํฯ สงฺขตธมฺมาจ ลพฺภมานาปิ ภิชฺชนธมฺมตฺตา ปุนปฺปุนํ ลทฺธุํ อาสา ทุกฺขํนาม วเฑฺฒนฺติฯ อาสาทุกฺขสฺส ปริยโนฺตนาม นตฺถิฯ สพฺพญฺจ ทุกฺขํ อาสามูลกํ โหติฯ อาสาสทิสํ ทุกฺขนิทานํนาม นตฺถิ, นิพฺพานํ ปน สยํ ปิปาสวินยธมฺมตฺตา อาสาสงฺขาตํ สพฺพํ ตณฺหาปณิธิํวา ฉนฺทปณิธิํวา วิเนนฺตํ วิธเมนฺตํ วตฺตตีติ นตฺถิฯ ตสฺมิํ ปณิหิตนฺติ **อปฺปณีหิตํ**ฯ เอตฺถจ ทุวิธํ สุขํ เวทยิตสุขํ สนฺติสุขนฺติฯ ตตฺถ มนุสฺส ทิพฺพ พฺรหฺม สมฺปตฺติโย ลภิตฺวา อนุภวนวเสน ปวตฺตํ ปีติโสมนสฺส สุขํ เวทยิตสุขํนามฯ ตํ ปน ขเณขเณ วิชฺชุวิย ภิชฺชนธมฺมํฯ สมฺปตฺติโยจ อนิจฺจธมฺมาฯ สเพฺพ เต อปริยนฺตํ อาสาทุกฺขํ ภิโยฺย วเฑฺฒนฺติเยวฯ ตสฺมา สพฺพํ เวทยิตสุขํนาม อาสา ทุกฺขชนกตฺตา เอกเนฺตน ทุกฺขเมว โหติฯ ยถาห-ยํกิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติฯ ธมฺมเสนาปตินาจ กตมํ ตํ อาวุโส สาริปุตฺต นิพฺพาเน สุขํ, ยเทตฺถ เวทยิตํ นตฺถีติ ปุเฏฺฐน เอตเทเวตฺถ อาวุโส นิพฺพาเน สุขํ, ยเทตฺถ เวทยิตํ นตฺถีติ วุตฺตํฯ สนฺติสุขํนาม อตฺตนิ อุปฺปนฺนานํวา อุปฺปชฺชิตุํ ปจฺจุปฏฺฐิ ตานํวา กิเลสาทีนํ อปายทุกฺขาทีนญฺจ อตฺตโน สมฺมาปโยคํ ปฏิจฺจ วิมุจฺจนสุขํฯ เอตเทเวตฺถ เอกนฺตสุขํ อจลสุขํฯ เอตสฺมิญฺหิ อสติ ปุถุชฺชนานํ มนุสฺส ทิพฺพพฺรหฺมสมฺปตฺติโย อนุภวนฺตานํปิ อวสฺสํ ปตฺตพฺพเฏฺฐน ปจฺจุปฏฺฐิตาเนว โหนฺติ อวิจินิรย ภยาทีนีติฯ ตสฺมา สพฺพสฺส เวทยิตสุขมูลกสฺส อาสาทุกฺขสฺส สนฺติสุขทีปกํ อิทํ อปฺปณิหิตปทํ นิพฺพานสฺส เอกํ มหนฺตํ คุณปทํ โหตีติฯ

อาการ เภเทนาติ ติวิธสฺส สุญฺญตาทิกสฺส คุณโกฏฺฐาสสฺส เภเทนฯ เอตฺถจ ยเทตํ อนมตเคฺค สํสาเร อชฺฌตฺตํ อนุสยิตฺวา อาคตานํ กิเลสานํ มคฺคกฺขเณ อชฺฌตฺตเมว นิรุชฺฌนํ ขิยฺยนํฯ ตํ ขยธาตุ นิโรธธาตุ สงฺขาตํ เอกํ ธมฺมายตนํ โหติฯ เอกา ธมฺมธาตุ โหติฯ เอโก ปรมตฺถธโมฺม โหติฯ ขยเฏฺฐน นิโรธเฏฺฐน สภาวโต วิชฺชมานตฺตา, น หิ ตํ ปญฺญตฺติรูปํ โหติฯ กาเยญาเณจ สรูปโต อุปลทฺธตฺตา, ทุวิธญฺหิ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณํ กายสจฺฉิกรณํ ญาณสจฺฉิกรณญฺจฯ ยถาห-ฉนฺทชาโต อุสฺสหติฯ อุสฺสหิตฺวา ตุเลติฯ ตุลยิตฺวา ปทหติฯ ปหิตโตฺต สมาโน กาเยนเจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติฯ ปญฺญายจ ตํ ปฏิวิชฺฌ ปสฺสตีติฯ ตตฺถ อนมตเคฺค สํสาเร อชฺฌตฺตํ นิจฺจํ สนฺตาเปตฺวา ปริทยฺหิตฺวา อาคตานํ กิเลสานํ มคฺคกฺขเณ อชฺฌตฺตเมว นิรุชฺฌนํ นิพฺพายนํ กายสจฺฉิกรณํนามฯ เอวํ กาเยน สจฺฉิกตฺวา ปุน ปจฺจเวกฺขโนฺต อชฺฌตฺตํ ตํ นิรุชฺฌนํ ญาเณน ปจฺจกฺขโต ปสฺสติฯ นิรุทฺธา เม กิเลสาติ ชานาติ, อิทํ ญาณสจฺฉิกรณํนามฯ เตสุ กาย สจฺฉิกรณํ อนนฺตํ อปริมาณํ วฏฺฏทุกฺขํ เขเปติฯ ญาณสจฺฉิกรณํ อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทติฯ ปญฺญตฺติธเมฺมสุ เอว รูปํ สจฺฉิกรณํนาม นตฺถีติฯ ตสฺส ปน นิรุชฺฌนสฺส สุญฺญตธมฺมตฺตา มนฺทพุทฺธีนํ ตสฺมิํ ตุจฺฉสญฺญา นิรตฺถกสญฺญา สณฺฐาติฯ อนิมิตฺต ธมฺมตฺตา ตสฺมิํ อภาวมตฺตสญฺญา ปรมตฺถโต อวิชฺชมานสญฺญา สณฺฐาติฯ อปฺปณิหิตธมฺมตฺตา ตณฺหาวสิกา ชนา ตสฺมิํ สุขํ นาม กิญฺจิ นตฺถีติ มญฺญนฺติฯ

เย ปน ยถาวุตฺตํ ขยนิโรธมตฺตํ นิพฺพานํนาม นโหติฯ ตญฺหิ อภาวมตฺตํ ปญฺญตฺติรูปํ โหติฯ นิพฺพานญฺจนาม คมฺภีราทีนํ อนนฺตคุณานํ วตฺถุ โหติ, นจ อภาวมตฺตํ เตสํ วตฺถุ ภวิตุํ อรห

ติฯ นิพฺพานํ ปรมํ สุขนฺติ วุตฺตํฯ นจ อภาวมเตฺต กิญฺจิ สุขํนาม สกฺกาลทฺธุํฯ ตสฺมา โย ตสฺส ขยนิโรธสฺส ปจฺจโย อตฺถิฯ ยสฺสจ อานุภาเวน โส ขยนิโรโธ สิชฺฌติฯ เอต เทว นิพฺพานํ นามาติ อิจฺฉนฺติฯ เตสํปิ วฏฺฏทุกฺข สนฺติโต อติเรกปโยชนํนาม นลพฺภติฯ นิพฺพานสฺสจ คุณปทานิ นาม อนนฺตานํ วฏฺฏธมฺมานํ ปฏิปกฺขวเสน สิชฺฌนฺติ, โน อญฺญถาฯ ตสฺมา ยตฺตกานิ อคุณปทานิ วฏฺฏธเมฺมสุ ลพฺภนฺติ, ตตฺตกานิ เตสํ ขย นิโรเธ อนนฺตานิ คุณปทานิ หุตฺวา สิชฺฌนฺติฯ โย ขยนิโรโธปิ ตาว วิสุํ ธมฺมภาเวนวิญฺญาตุํ ทุกฺกโรคมฺภีโร โหติฯ ยโต ตํ อภาวมตฺตํ ปญฺญตฺติรูปํ มญฺญนฺติฯ คุณปทานํ ปนสฺส คมฺภีรภาเว วตฺตพฺพเมวนตฺถิฯ สนฺติสุขญฺจนาม วฏฺฏทุกฺขานํ วูปสนฺตตาเอวฯ เตสํ วูปสโม สุโขติ หิ วุตฺตํฯ วูปสนฺตตาติจ เตสํ สพฺพโส ขยนิโรโธเอวาติ วฏฺฏทุกฺขปริยาปนฺนานํ สพฺพ เวทยิตสุขานํ อุกฺกํสคตา ตสฺส ขยนิโรธสฺส ปรมสุขตา สิทฺธา โหตีติฯ ตสฺส ปน ปรมตฺถโต วิชฺชมานภาเว ตาว อิทํ สุตฺตํฯ

> อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํฯ โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, น ยิมสฺส ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถฯ ยสฺมาจ โข ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายตีติฯ

ตตฺถ อชานนํ อชาตํฯ ชาติกฺขโยติ อโตฺถฯ อภวนํ อภูตํฯ อภาโวติ อโตฺถฯ อกรณํ อกตํฯ อสงฺขรณํ อสงฺขตํฯ อุปฺปาเทตฺวา ปวเตฺตตฺวา สงฺขารทุกฺขสฺส อภาโวติ อโตฺถฯ ชาติกฺขโยติวา วิสุํ เอกา ธมฺมธาตุ โหติฯ ตสฺมา วิสุํ ธมฺมภาวํ สนฺธาย นตฺถิ ชาตํ เอตฺถาติ อชาตนฺตีปิ ยุชฺชติเยวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, สงฺขตธมฺมานาม ปจฺจเย สติ ชายนฺติฯ อสติ น ชายนฺตีติ ชาตํ วิย อชาตํปิ เตสํ อตฺถิฯ ปรมตฺถโต วิชฺชมานํ โหตีติ อโตฺถฯ ยทิจ อชาตํนาม นตฺถิ, ชาตเมว อตฺถิฯ เอวํสติ อตฺตนิ กิเลสานํ อชาตตฺถาย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺตานํปิ สเพฺพ กิเลสธมฺมา ชาตาเยว สิยุํฯ โน อชาตาฯ กสฺมา, อชาตสฺสนาม นตฺถิตายาติฯ เอสนโย สเพฺพสุ ทุจฺจริตธเมฺมสุ อปายทุกฺขวฏฺฏทุเกฺขสุ, ทิฏฺฐธเมฺมจ สเพฺพสุ โรคาพาธภยุปทฺทเวสุฯ เอวญฺจ สติ โลเก สเพฺพ ปุริสการา ปุริสถามา ปุริสปรกฺกมา นิรตฺถกา เอว สิยุนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย โน เจตํ ภิกฺขเวฯลฯ ปญฺญาเยถาติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน อชาตํนาม เอกเนฺตน อตฺถิเยวฯ ตสฺมา อตฺตนิ อชาตตฺถาย สมฺมาปฏิปชฺชนฺตานํ เต เอกเนฺตน นชายนฺติฯ เอวํ สติ สเพฺพ ปุริสการา ปุริสถามา ปุริสปรกฺกมา สตฺถกา เอว โหนฺตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ยสฺมาจ โข ภิกฺขเวติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺตาวตา อวิชฺชานิโรธา สงฺขาร นิโรโธฯ สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธฯลฯ ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ เอวํ วุตฺตสฺส นิโรธสฺส ปรมตฺถโต วิชฺชมานภาวํ ทเสฺสติฯ อตฺถิ สทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถวจนตฺตาฯ ตตฺถ นิโรโธ ทุวิโธ ชาตนิโรโธ อชาตนิโรโธติฯ ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา นิโรโธ ชาตนิโรโธนามฯ มจฺจูติจ มรณนฺติจ เอตเสฺสวนามํฯ อชฺฌตฺตปริยา ปนฺนานํ กิเลสาทีนํ อุปฺปาทสฺสปิ สพฺพโส อภาโว อชาต นิโรนามฯ โย สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพุปธินิสฺสโคฺค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานนฺติ วุจฺจติฯ อยมิธาธิเปฺปโต, อยเมว หิ สพฺพปลิโพเธหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญโตนามฯ กิเลสานํ ชารามรณาทีนญฺจ วตฺถุภูตสฺส นิมิตฺตสฺส อภาวา อนิมิโตฺตนามฯ สพฺพทุกฺขานํ นิทานภูตสฺส อาสาทุกฺขสฺส อภาวา อปฺปณิหิโตนามฯ เตน วุตฺตํ **สุญฺญตํอนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตเญฺจ**ติ ติวิธํ โหตีติฯ **ปทนฺ**ติอาทิ นิพฺพานสฺส เววจนานิฯ ตญฺหิ วิสุํ อสํมิโสฺส เกวโล อุปลพฺภมาโน เอโก ปรมตฺถ ธโมฺมติ ปทํ นามฯ โกฏฺฐาสโตฺถ หิ ปทสโทฺทฯ ยถา ปทโส ธมฺมํ วาเจยฺยาติฯ จวนาภาเวน **อจฺจุตํ**ฯ ปุพฺพนฺตาปรเนฺต อติกฺกมฺม ปวตฺตตฺตา **อจฺจนฺตํ**ฯ สงฺขรณกิจฺจรหิตตฺตา **อสงฺขตํ**ฯ อตฺตโน อุตฺตริตรสฺส กสฺสจิ ธมฺมสฺส อภาวโต **อนุตฺตร**นฺติฯ **วานมุตฺตา** ตณฺหา วิมุตฺตา, มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทิเก ธเมฺม เอสึสุ อธิคจฺฉึสูติ **มเหสโย,** พุทฺธาฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย รูปนิพฺพาน สงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฏฺฐิตาฯ

สมุจฺจย สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๖๒. เอวํ ฉหิ ปริเจฺฉเทหิ จตฺตาโร ปรมเตฺถ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตสํ ตํตํราสิสงฺขาตํ สมุจฺจยํ ทเสฺสนฺโต อาทิคาถ มาหฯ เย สลกฺขณา ทฺวาสตฺตติวิธา วตฺถุธมฺมา มยา วุตฺตาฯ อิทานิ เตสํ สมุจฺจยํ ยถาโยคํ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ ตตฺถ **สลกฺขณาวตฺถุธมฺมา**ติ ปเทหิ ทสวิธานิ อนิปฺผนฺนรูปานิ ปฏิกฺขิปติฯ น หิ ตานิ อตฺตโน อาเวนิกภูเตน สภาว ลกฺขเณน อนิจฺจตาทิ สามญฺญลกฺขเณนจ สลกฺขณานิ โหนฺติฯ เอกนฺตปรมตฺถตาย อภาวโตฯ ตโตเยวจ วตฺถุธมฺมาจ นโหนฺติฯ สรูปโต อนุปลพฺภมานตฺตาฯ ทพฺพวาจโก หิ อิธ วตฺถุสโทฺทฯ ทพฺพญฺจนาม อิธ สรูปโต ลพฺภมาโน สภาโว เอวฯ เอเตน นิพฺพานสฺสปิ มคฺคผล ปจฺจเวกฺขนญาเณสุ สรูปโต ลพฺภมาน สภาวตา วุตฺตา โหติฯ อนิปฺผนฺนรูปานํ วิย จ วตฺถุธมฺม สนฺนิสฺสเยน ทิสฺสมานธมฺมมตฺตภาวํ วา ปญฺญตฺติธมฺมานํ วิย ปริกปฺปิตาการมตฺตภาวํวา สสวิสาณ กจฺฉปโลมาทีนํ วิย สพฺพโส อภูต ปริกปฺปิต มตฺตภาวํวา นิวาเรตีติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถจ **ทฺวาสตฺตติวิธาสลกฺขณาวตฺถุธมฺมา**ติ วจเน ปโยชนํ นทิสฺสติฯ เตสุ หิ ทฺวาสตฺตติวิเธสุ เอกเจฺจ เอว ธมฺมา ปุริเมสุ ตีสุ สงฺคเหสุ อาคตาฯ ปจฺฉิเมจ สพฺพสงฺคเห อนิปฺผนฺนรูปานิปิ อธิเปฺปตานิเอวาติฯ เอตฺถจ วตฺถุธมฺมาสลกฺขณาติ ปเทหิ อนิปฺผนฺนรูปานํ สลกฺขณตา ปฏิกฺขิปเน ยํ วตฺตพฺพํฯ ตํ รูปสมุเทฺทส ทีปนิยํ วุตฺตเมวาติฯ เอกนฺตากุสลชาติยานํ อาสว จตุกฺกาทีนํ สงฺคโห **อกุสลสงฺคโห,** น อกุสล สมฺปยุตฺตตฺตาเยว อกุสลภูตานํ จิตฺตผสฺสาทีนนฺติฯ กุสลากุสลาพฺยากตมิสฺสกานํ สงฺคโห **มิสฺสกสงฺคโห**ฯ

โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, พุชฺฌนฺติ เอตายาติ กตฺวาฯ โพธิยา ปกฺขา โพธิปกฺขาฯ โพธิสมฺภาราติ อโตฺถฯ โพธิ ปเกฺขสุ ภวา อโนฺตคธาติ โพธิปกฺขิยาฯ เตสํ สงฺคโหติ **โพธิปกฺขิยสงฺคโห**ฯ สเพฺพสํ อนวเสสานํ ปรมตฺถธมฺมานํ สงฺคโห **สพฺพสงฺคโห**ฯ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทนิยเฏฺฐนจ อาสว สทิสตฺตา **อาสวา**ฯ ยทิจ ตทุภยเฏฺฐน อาสวานาม สิยุํฯ อิเมโลภาทโย เอว อาสวานาม สิยุํฯ ปุปฺผาสวาทโย หิ โลเก ฉ ปญฺจ รตฺติมตฺตํ วา สตฺตฏฺฐรตฺติมตฺตํ วา สยํปิ กุเมฺภสุ ปริวาสํ คณฺหนฺติฯ กุเมฺภจ ปริวาสํ คาหาเปนฺติฯ อิเม ปน อนมตเคฺค สํสาเร สยํปิ สตฺตสนฺตาเน ปริวาสํ คณฺหนฺติฯ สตฺตสนฺตานญฺจ ปริวาสํ คาหาเปนฺติฯ สกลํ สตฺตสนฺตานํ สทา อาสวปูริตเมว โหติฯ ยถาห-จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติฯ เอตฺถ นิวีสมานา นิวีสตีติอาทิฯ ตตฺถ เอสา ตณฺหา ปริยุฏฺฐานวเสน อุปฺปชฺชมานา เอเตฺถว อุปฺปชฺชติฯ อุปฺปชฺชิตฺวาจ ปุน อนุสยภาเวน ปริวาสํ กตฺวา นิวีสมานา เอเตฺถว นิวีสตีติ อโตฺถฯ ยาวจ อริยมคฺคโธวนํ นลพฺภติฯ ตาว สนฺตานํ คูถปูริตกูปํ วิยทุพฺพิโสธํ กตฺวา ปวตฺตติฯ ปุปฺผาสวาทโยจ มทํ ชเนนฺตา มุหุตฺตเมว ชเนนฺติฯ อิเม ปน ยาวอริยมคฺคํ นลภติฯ ตาว นิจฺจมทํ ชเนนฺติฯ ตสฺมา เอกเนฺตน อิเมเยว จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทนิยเฏฺฐนจ อาสวานาม ภวิตุํ อรหนฺตีติฯ

วิสนฺทนเฏฺฐนวา อาสวสทิสตฺตา อาสวา, ยถา หิ กุธิต กุฏฺฐิโน มหาวณมุเขหิ ยูสสงฺขาโต อาสโว วิสนฺทิตฺวา ปิโลติกขณฺฑานิ ทูเสติ, เอวํ อิเมปิ ฉหิทฺวาเรหิ วิสนฺทิตฺวา ฉฬารมฺมณานิทูเสนฺตีติฯ อายตํวา สํสารทุกฺขํ สวนฺติปสวนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ อาสวาฯ อถวา, ภวโตอาภวคฺคา ธมฺมโต อาโคตฺรตฺมุหา สวนฺติ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาสวาฯ อาสทฺทสฺส อวธิอตฺถโชตกตฺตาฯ อวธิจ ทุวิโธ มริยาทวิสโย อภิวิธิวิสโยจาติ ตตฺถ ยสฺส สมฺพนฺธินีกฺริยา อวธิภูตํ อตฺตานํ พหิกตฺวา ปวตฺตติฯ โส มริยาทวิสโย นามฯ ยถา อาปาตลิปุตฺตา เทโว วุโฏฺฐติฯ ยสฺส สมฺพนฺธินีกฺริยา อวธิภูตํ อตฺตานํ พฺยาเปตฺวา อโนฺต กตฺวา ปวตฺตติ,

โส อภิวิธิวิสโยนามฯ ยถา อาพฺรหฺมโลกา ภควโต กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโตติฯ อิธ ปน อภิวิธิวิสโย ทฏฺฐพฺโพฯ ตสฺมา ภวคฺคญฺจ โคตฺรภุญฺจ พฺยาเปตฺวา อโนฺต กตฺวา สวนฺตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

[๒๐๔] วิภาวนิยํ ปน

อวธิจ มริยาทอภิวิธิวเสน ทุวิโธติ วตฺวา ปุน ตํ วิภาเวโนฺต "ตตฺถ อาปาตลิปุตฺตา เทโว วุโฏฺฐติอาทีสุวิย กฺริยํ พหิกตฺวา ปวโตฺต มริยาโทฯ อาภวคฺคาสโทฺท อพฺภุคฺคโตติอาทีสุวิย กฺริยํ พฺยาเปตฺวา ปวโตฺต อภิวิธี"ติ วทติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ อววิธิวิสยภูโต ภวโคฺค โลกตฺตยพฺยาปกํ สทฺทสฺส อพฺภุคฺคมนกฺริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติฯ นจ อวธิภูโต อโตฺถ กฺริยํ พหิวา อโนฺตวา กตฺวา ปวตฺตตีติ ยุโตฺตฯ กฺริยาเอว ปน ตํ พหิวา อโนฺตวา กตฺวา ปวตฺตตีติ ยุโตฺตฯ เอวญฺจ กตฺวา มูลฏีกายํ-ทุวิโธหิ อวธิ อภิวิธิวิสโย อนภิวิธิวิสโยจฯ อภิวิธิวิสยํ กฺริยาพฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ, อาภวคฺคา ภควโต ยโส คโตติฯ อิตรํ พหิกตฺวา, อาปาตลิปุตฺตา วุโฏฺฐ เทโวติฯ กาเมติ อิจฺฉตีติ กาโมฯ โสเอว อาสโวติ **กามาสโว**ฯ กามียติวา โอฬาริเกน กาเมน อิจฺฉียตีติ กาโมฯ ปญฺจกามคุณมุเขน เทสิโต สโพฺพ กามาวจรธโมฺมฯ อิธ ปน ตํ นาเมน ตทารมฺมณา ตณฺหาเอว อธิเปฺปตา, กาโมเอว อาสโวติ กามาสโวฯ กามาวจรธเมฺมสุ อสฺสาทนาภินนฺทน วเสน ปวโตฺต กามราโคฯ เถเรน ปน อยมโตฺถว อิจฺฉิโตฯ วกฺขติ หิ **กามภว นาเมน ตพฺพตฺถุกา ตณฺหา อธิเปฺปตา**ติฯ

[๒๐๕] วิภาวนิยํ ปน

ปุริมโตฺถว วุโตฺตฯ โส อนุปปโนฺน, เถรมตานุคตสฺส อิธาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส อวุตฺตตฺตาฯ

ภวาสโวติ เอตฺถ ทุวิโธ ภโว กมฺมภโว อุปปตฺติภโว จฯ ตตฺถ มหคฺคตกุสลธมฺมา กมฺมภโวฯ ตํนิพฺพตฺตา วิปาก ธมฺมา อุปปตฺติภโวฯ อิธปิ ภวสเทฺทน ตทารมฺมณา ตณฺหาเอว อธิเปฺปตาฯ ภโวเอว อาสโวติ ภวาสโวฯ ตสฺมิํ ทุวิเธ ภเว นิกนฺติวเสน ปวโตฺต รูปารูปราโคฯ

[๒๐๖] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

"สสฺสต ทิฏฺฐิสหคโตจ ราโค เอเตฺถว สงฺคยฺหตี"ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุตฺตํฯ

ภวาสโว จตูสุ ทิฏฺฐิคต วิปฺปยุตฺต โลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตีติ หิ อฏฺฐกถากเณฺฑ วุตฺตํฯ ยตฺถ ปน กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาติ อาคตํฯ ตเตฺถว สสฺสตทิฏฺฐิ สหคโต ราโค ยากาจิ กุสลากุสล กมฺมภวนิกนฺติ ยากาจิ อุปปตฺติภวปตฺถนาฯ สพฺพา ภวตณฺหายํ สงฺคหิตาติ ยุตฺตาฯ อิธ ปน ยถาวุตฺตํ ภวาสวํ ถเปตฺวา สโพฺพ โลโภ กามาสเว เอว สงฺคหิโตติ ยุโตฺตติฯ

[๒๐๗] เอเตเนว ยญฺจ **ตตฺถ** วุตฺตํฯ

"ตติโย ภาทิฏฺฐิสหคโต"ติฯ ตํปิ ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

ยาภาจิ ทิฏฺฐิ **ทิฏฺฐาสโว**ฯ โยโกจิ โมโห **อวิชฺชาสโว**ฯ เอตฺถ สิยา, กสฺมา อิเม เอว อาสวาติ วุตฺตาฯ นนุ อเญฺญปิ มานาทโย จิรปาริวาสิยฏฺฐาทิยุตฺตา เอว โหนฺตีติฯ สจฺจํฯ อิเมสุปน กามาสเว ปริวุเฏฺฐ สติ สเพฺพกามวิสยา มานาทโย ปริวุฏฺฐาเอว โหนฺติฯ ตสฺมิํ วิมุเตฺต วิมุตฺตาเอว, ตถา ภวาสเว ปริวุเฏฺฐ สติ ภววิสยาฯ ทิฏฺฐาสเวจ ปริวุเฏฺฐ สติ ทิฏฺฐิวิสยาติฯ อวิชฺชาปน เตสํ ติณฺณํปิ มูลภูตาติฯ อิติ อิเม เอว ปาริวาสิยฏฺฐาทีสุ ปธานภูตา โหนฺติฯ อิตเร ปนตทนฺพนฺธมตฺตาเอว สมฺปชฺชนฺตีติ น เต อาสวาติ วิสุํ วตฺตุํ อรหนฺตีติฯ อตฺตนิ ปติตํ ชนํ อนสฺสาสิกํ กตฺวา อโชฺฌตฺถ รโนฺต หนติ มาเรตีติ **โอโฆ**ฯ ปกติมโหโฆฯ ตถา อวหนนเฏฺฐนทุตฺตรเฏฺฐนจ โอฆสทิสาติ โอฆาฯ ยทิจ อวหญฺญนเฏฺฐจ ทุตฺตรเฏฺฐนจ โอฆานาม สิยุนฺติอาทิโก ปสโงฺค มานาทีนญฺจ โอฆภาว ปริหาโร วุตฺต นเยน เวทิตโพฺพฯ

วฏฺฏสฺมิํวา ภวยนฺตเกวา สเตฺต โยเชนฺตีติ **โยคา**ฯ ภวนฺตรจุติยา สห ภวนฺตรปฏิสนฺธิํ คเนฺตนฺติ ฆเฏนฺตีติ **คนฺถาฯ อภิชฺฌา**ติ สพฺพสฺส ราคเสฺสตํ นามํฯ ตสฺมา รูปารูป ราคาปิ เอตฺถ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **พฺยาปาโท**ติปิ สโพฺพ โทโส เอวฯ **อิทํ สจฺจาติ นิเวโส**ติ อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ ปวโตฺต มิจฺฉาภินิเวโสฯ วฏฺฏทุกฺขโต วิมุตฺติยา อมคฺคภูตํเยว โคสีลโควตาทิกํ ปรโต อามสนํ ตถา ตถา กเปฺปตฺวา คหณํ **สีลพฺพตปรามาโส**ฯ เอตฺถจ ปรโตติ ภูตสภาวปจฺจนิกโตติ อโตฺถฯ กายสโทฺท ปน สพฺพตฺถ รูปกาเย นามกาเยจ ปวโตฺตติ อติตกาเยน ปจฺจุปฺปนฺน กายํ ปจฺจุปฺปนฺนกาเยนจ อนาคตกายํ คเนฺถติ ฆเฎตีติ **กายคโนฺถ**ฯ อถวา, กาเย คโณฺฐติ กายคโณฺฐฯ อชฺฌตฺต คโณฺฐติ อโตฺถฯ นิคโณฺฐนาฎปุโตฺตติอาทีสุวิย คณฺฐสโทฺท คณฺฐิยํ ปวโตฺตฯ ภุสํ อาทิยนฺติ อมุญฺจนคาหํ คณฺหนฺตีติ **อุปาทานานิ**ฯ กิเลสภูโต กาโมเอว อุปาทานํ **กามุ ปาทานํ**ฯ วตฺถุภูตํวา กามํ อุปาทิยตีติ กามุปาทานํฯ

ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย ติวิธ มหาทิฏฺฐิโย อญฺญาปิวา สาสเน โลเกจ สนฺทิสฺสมานา วิปรีตคาหภูตา ทิฏฺฐิโย **ทิฏฺฐุปาทานํ**ฯ ยถาคหิตํวา ปุริมทิฏฺฐิํ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อุปาทิยตีติ ทิฏฺฐุปาทานํฯ โคณกุกฺกุราทีนํ ตํตํปกติจาริตฺตํ สีลํ นามฯ ตเมว สุฏฺฐุํ สมาทินฺนํ วตํนามฯ ตทุภยํ สํสารมุตฺติยา มโคฺคติ ทฬฺหคหณํ **สีลพฺพตุ ปาทานํ นามฯ อตฺตวาทุปาทานนฺ**ติ เอตฺถ อตฺตา วุจฺจติ ปริกปฺปพุทฺธิยา คหิโต เอเกกสฺมิํ สตฺต สนฺตาเน ปธานิสฺสโรฯ ยํ โลกิยมหาชนา สโตฺตติวา ปุคฺคโลติวา ชีโวติวา ตถาคโตติวา โลโกติวา สญฺชานนฺติฯ ยญฺจ นานาติตฺถิยา อิสฺสรนิมฺมิตํวา อธิจฺจสมุปฺปนฺนํวา อจฺจนฺตสสฺสตํวา เอกจฺจสสฺสตํวา อุเจฺฉทํวาปญฺญเปนฺตีติฯ ตํ อตฺตานํ อภิวทนฺติเจว อุปาทิยนฺติจ สตฺตา เอเตนาติ อตฺตวา ทุปาทานํฯ วีสติวิธา สกฺกายทิฏฺฐิฯ ตตฺถ อภิวทนฺตีติ วิสิฏฺฐํ ปธานํ กตฺวา วทนฺติฯ อุปาทิยนฺตีติ ทฬฺหํ อาทิยนฺติฯ ยถาห –

ตตฺถ กตมา สกฺกายทิฏฺฐิฯ อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ รูปวนฺตํวา อตฺตานํฯ อตฺตนิ วา รูปํฯ รูปสฺมิํวา อตฺตานํฯ เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ เวทนาวนฺตํวา อตฺตานํฯ อตฺตนิวา เวทนํฯ เวทนาปวา อตฺตานํฯ สญฺญํฯ สงฺขาเรฯ วิญฺญาณนฺติฯ

ตตฺถ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ รูปเมว อตฺตาติ คณฺหาติฯ รูปวนฺตํวา อตฺตานนฺติ อตฺตาเม รูปวาติ คณฺหาติฯ อตฺตนิ วา รูปนฺติ อตฺตานํ ปฏิจฺจ รูปํ ติฏฺฐตีติ คณฺหาติฯ รูปสฺมิํวา อตฺตานนฺติ รูปํ ปฏิจฺจ อตฺตา ติฏฺฐตีติ คณฺหาติฯ กถํ รูปกายํ อุทฺทิสฺส อชฺช อหํ ถโทฺธมฺหีติ วาอชฺช อหํ มุทุโกมฺหีติวา วทโนฺต ปถวิ สงฺขาตํ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตินามฯ อชฺช มม กาโยถโทฺธติวา มุทูติวา วทโนฺต เสสธเมฺมวา ธมฺมมุตฺตกํวา อตฺตานํ คเหตฺวา ตํ อตฺตานํ ปถวีวนฺตํสมนุปสฺสตินามฯ อชฺช ถทฺธภาโววา มุทุภาโววา มยิ ชาโตติ วทโนฺต อตฺตนิ ปถวิํส มนุปสฺ

สตินามฯ อชฺชาหํ ถทฺธภาเว ฐิโตมฺหิ มุทุภาเว ฐิโต มฺหีติ วทโนฺตปถวิมฺหิ อตฺตานํ สมนุสฺสติ นามฯ อยํ ปถวิมฺหิ จตฺราวตฺถิกาย สํกฺกายทิฎฺฐิยา ปวตฺตาการโรฯ เสเสสุ สตฺตวีสติรูเปสุ ยถา สมฺภวํ วตฺตโพฺพฯ อหํ มรามิ มริสฺสามีติอาทินา หิ อนิจฺจตายํปิ สาทิฎฺฐิ ปวตฺตติเยวฯ เสสรูเปสุ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ อิทํ นาม อหํ ปุเพฺพ สํภุญฺชิํฯ อชฺช สํภุญฺชามิฯ ปรโต สํภุญฺชิสฺสามีติวา สุขิโตมฺหิ ทุกฺขิโตมฺหีติวา เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ อชฺช มม กาโย สุขิโต ทุกฺขิโตติวา มมจิตฺตํ สุขิตํ ทุกฺขิตนฺติวา อตฺตานํ เวทนาวนฺตํ สมนุปสฺสติฯ อชฺชสุขํวา ทุกฺขํวา มยิชาตนฺติ อตฺตนิ เวทนํ สมนุปสฺสติฯ อชฺชาหํ สุขิต ภาเว ฐิโตมฺหิ ทุกฺขิตภาเว ฐิโตมฺหีติ เวทนาย อตฺตานํ สมนุปสฺสตีติฯ

สญฺญาย สเพฺพสฺจ ปญฺญาสมเตฺตสุ สงฺขาเรสุ วิสุํ วิสุํ วิตฺถาเรตฺวา วตฺตโพฺพฯ อหํ ปสฺสามีติ จกฺขุวิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ ทสฺสนํ เมติ อตฺตานํ วิญฺญาณวนฺตํ สมนุปสฺสติฯ มยิทสฺสนํนาม อตฺถีติ อตฺตนิ วิญฺญาณํ สมนุปสฺสติ, อหํ ทสฺสเน สมโตฺถมฺหีติ วิญฺญาณสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติฯ เอเส วนโย เสเสสุ ปญฺจสุ วิญฺญาเณสูติฯ อห มสฺมิ อหํ เอโก สโตฺต เอโกปุคฺคโล เอโก ชีโว เอโก โลโก เอโก นโร มนุโสฺส เทโวสโกฺก พฺรหฺมาติวา อหํคจฺฉามิ อหํ ติฎฺฐามิ อหํ นิสีทามิ อหํ นิปฺปชฺชามิ อหํ สมิเญฺชมิ ปสาเรมีติอาทินา วา ขนฺธปญฺจกํวา เอกเมกํวา ขนฺธํ สมูหโต คเหตฺวา ปวตฺติปิ วตฺตพฺพาฯ อปริญฺญาตวตฺถุกานญฺหิ เอกมฺหุตฺต มเตฺตปิ ยํกิญฺจิ อตฺตโนวา ปรสฺสวา อตฺตปฎิสํยุตฺตวจนํ กเถนฺตานํ จิตฺตํวา วจนํวา ยถาวุเตฺต รูปารูปธเมฺม กทาจิ อตฺตโต อุปาทิยิตฺวา ปวตฺตติฯ กทาจิ อตฺตปริวาร ภาเวนฯ กทาจิ อตฺตนิสฺสิตภาเวนฯ กทาจิ อตฺตนิสฺสยภาเวนฯ กทาจิ เอเกกธมฺมวเสนฯ กทาจิ สมูหธมฺมวเสนาติฯ

ยสฺมา ปน อตฺตนิมิตฺตํนาม วสวตฺตนาการํ ปฎิจฺจ อุปฎฺฐาติฯ วสวตฺตนา กาโรจ รูปารูปธมฺมานํ ปจฺจยายตฺต วุตฺติกตฺตํ ขณิ กตฺตญฺจ สุฎฺฐุ ปสฺสนฺตานํ นตฺถิฯ ตสฺมา ปริญฺญาตวตฺถุกานํ อตฺต ปฎิสํยุตฺตวจนํ กเถนฺตานํปิ จิตฺตํ ปทุมินิปเตฺต อุทกพินฺทุ วิย เตสุ ธเมฺมสุ อลคฺคิตฺวาเอว ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ สตฺตานํ จิตฺตสนฺตาเน กุสเล ธเมฺม อนุปฺปเนฺนวา อุปฺปาเทตุํ อุปฺปเนฺนวา วา เสตุํ อทตฺวา นีวาเรนฺตีติ **นีวรณานิ**ฯ กามนเฎฺฐน กาโม, ฉนฺทนเฎฺฐนฉโนฺทติ กามจฺฉโนฺทฯ พลวราโคฯ โสเอวนีวรณนฺติ **กามจฺฉนฺทนีวรณํ**ฯ ปฎฺฐาเนอารุเปฺปกามจฺฉนฺทํ นีวรณํ ปฎิจฺจอุทฺธจฺจนีวรณนฺติ วุตฺตตฺตา ปน ถเปตฺวา รูปารูปราเค อวเสโส สโพฺพโลโภ กามจฺฉเนฺท อสงฺคหิโตนาม นตฺถิฯ ฌานปฎิปกฺขภาโวปน ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสว โหตีติ เวทิตโพฺพฯ พฺยาปชฺชนํ **พฺยาปาโท**ฯ จิตฺตสฺส ปูติภาโวติ อโตฺถฯ โยโกจิโทโสฯ กสฺมา ปเนตฺถ **ถินมิทฺธ นีวรณ**นฺติ จ **อุทฺธจฺจ กุกฺกุจฺจ นีวรณ**นฺติ จ เทฺว เทฺว ธมฺมา เอกํ นีวรณํ กตฺวา วุตฺตาติฯ กิจฺจโต ปจฺจยโต ปฎิปกฺขโตจ สทิสตฺตาฯ ตถา หิ กิจฺจโตตาว ถินมิทฺธทฺวยํ จิตฺตุปฺปาทานํ ลีนภาวา ปาทนกิจฺจํฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจทฺวยํ อวูปสนฺตภาวาปาทนกิจฺจํฯ ปจฺจยโต ปุริมทฺวยํ ตนฺทิวิชมฺภิ ตตาปจฺจยํฯ ปจฺฉิมทฺวยํ ญาติพฺยสนาทิวิตกฺกปจฺจยํฯ ปฎิปกฺขโต ปุริมทฺวยํ วีริยปฎิปกฺขํฯ ปจฺฉิมทฺวยํ สมถปฎิปกฺขนฺติฯ

อนุเสนฺตีติ **อนุสยา**ฯ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ อนุอนุ เสนฺตีติวา อนุสยาฯ ยาว มคฺคํ นปฎิลภติฯ ตาว อนฺตรา อปริกฺขิยฺยมานา หุตฺวา การณลาเภ สติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ อุปฺปชฺชนเญฺจตฺถ อปฺปหีนเฎฺฐน อุปฺปชฺชนา รหภาโว เวทิตโพฺพฯ น ปน สรูปโต อุปฺปตฺติ, กถํ วิญฺญา ยตีติ เจฯ ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตเสฺสว ปฎิฆานุสโย อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาฬิยํ ปุถุชฺชนสฺส สตฺตปิ อนุสยา อนุสยวาเร สห อนุเสนฺตีติ อุปฺปชฺชนวาเร สห อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตาฯ ยถาห ปุถุชฺชนสฺส อวิชฺชานุสโยจ อนุเส

ติฯ กามราคฯ ปฏิฆฯ มานฯ ทิฏฺฐิฯ วิจิกิจฺฉาฯ ภวราคนุสโยจ อนุเสตีติฯ ตถา อุปฺปชฺชนวาเร ปีติฯ

อปิจ, สรูปโต ปริยุฏฺฐานํ อปตฺวา สนฺตาเน ปวตฺตมาเนหิ กุสลากุสลา พฺยากตจิตฺตุปฺปาเทหิ สห อนุรูปา อวิรุทฺธา หุตฺวา เสนฺติฯ วิสุํ สมฺปยุตฺตธมฺมภาเวน อวุฏฺฐิตา หุตฺวา สยิตา โหนฺตีติ อนุสยาฯ อนุ อนุ เสนฺตีติวา อนุสยาฯ ปกติยา ยถานุสยิเตสุเอว กามราคาทีสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชิตฺวา ทิคุณ ติคุณาทิ วเสน ปุนปฺปุนํ เสนฺติฯ สยนากาเรน อุปรุปริ ปลิเวเฐนฺตีติ อโตฺถฯ

ตีสุ ราคาทีนํ อวตฺถาสุ ปฐมาวตฺถาย ฐิตานํ กามราคา ทีนเมตํ อธิวจนํฯ ติโสฺส หิ อวตฺถา อนุสยาวตฺถา ปริยุฏฺฐานาวตฺถา วีติกฺกมาวตฺถาติฯ ตตฺถ เย กามราคาทโย อุปฺปชฺชิตฺวา กายงฺควาจงฺคํ จาเลนฺติ, เตสํ ตถาปวตฺตา อวตฺถา วีติกฺกมาวตฺถานามฯ เย มนสฺมึ เอว ชวนจิตฺตสหชาตา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, เตสํ ตถาปวตฺตา อวตฺถา ปริยุฏฺฐานาวตฺถานามฯ เย ปน ชวนสหชาตภาวํปิ อปตฺวา วาสนาธาตุโย วิย จิกฺกสนฺตานา นุสยิตา หุตฺวา ปริยุฏฺฐานปฺปตฺติยา พีชภาเวน ติฏฺฐนฺติ, สุภนิมิตฺตาทิเกจ อารมฺมเณ อาปาตมาคเต เยสํ วเสน อาวชฺชนํ ราคาทิปาตุภาวตฺถาย อโยนิโส ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติ, อภาวิตญฺจ จิตฺตํ เยสํ วเสน ทมถํ นอุเปติ, เตสํ ตถา ปวตฺตา อวตฺถา อนุสยาวตฺถานามฯ ตทวตฺถิกา กามราคาทโย อนุสยานามฯ เต ปน อปรมตฺถภูตาปิ น โหนฺติฯ เอกนฺตปรมตฺถชาติกตฺตาฯ นจ กุสลาพฺยากตภูตา เอกนฺตากุสลชาติกตฺตาฯ นาปิ กุสลาพฺยากตวิรุทฺธา, วิสุํ สมฺปยุตฺตธมฺมภาเวน อนุปลทฺธตฺตาฯ นาปิ กาลตฺตยวินิมุตฺตา, เตกาลิกธมฺมสนฺนิสฺสเยน ปวตฺตนโตฯ ยทา ปน เต สมุฏฺฐ หิตฺวา ปริยุฏฺฐานภาวํ คจฺฉนฺติ, ตทา วิสุํ สมฺปยุตฺตธมฺม ภาวญฺจ คจฺฉนฺติฯ สารมฺมณาทิภาโวจ เตสํ ปริพฺยโตฺต โหติฯ เอตทตฺถํ สนฺธาย กถาวตฺถุมฺหิ เตสํ สารมฺมณธมฺมภาโว สงฺขารกฺขนฺธภาโวจ ปติฏฺฐาปิโต โหตีติฯ

ยถา ปน ผลธาริมฺหิ รุกฺขมฺหิ วิสกณฺฏเก ทิเนฺน รุกฺขานุสยิโต ผลุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูโต สิเนโห ปริกฺขยํ คจฺฉติฯ สมเย อุปฺปชฺชิสฺสมานานิ ผลานิ นุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ สานุสเย จิตฺต สนฺตาเน ยสฺมึ ขเณ มโคฺค ปาตุภวติ, ตสฺมึ สหมคฺคุปฺปาทา โส โส อนุสโย ปริกฺขยํ คจฺฉติฯ ปริกฺขีณสฺส ปน ปุน ปริยุฏฺฐานํนาม นตฺถิ, กุโต วีติกฺกโมติ อิมมตฺถํ สนฺธาย มโคฺค อนาคตสามญฺญํ กิเลสชาตํ ปชหตีติ ตตฺถ ตตฺถ วุโตฺตฯ ตตฺถ อนาคตสามญฺญนฺติ อนาคตสมฺมตํ, น เอกนฺต อนาคตํฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ มโคฺค เยกิเลเส ปชหติ, เต อตีตากิวา อนาคตาติวา ปจฺจุปฺปนฺนาติวา นวตฺตพฺพาติ วุตฺตํฯ เอเตนจ มโคฺค กิเลสมูเขน ยานิ กุสลากุสลกมฺมานิจ อุปาทินฺนกขนฺธปญฺจเกจ ปชหติ, เต อตีตาติวาอนาคตาติวา ปจฺจุปฺปนฺนาติวา นวตฺตพฺพาติ ทีเปติฯ ยทิ เอวํ มเคฺคน ปหีนา สเพฺพ เตภูมกธมฺมา กาลวิมุตฺตานาม อตงฺขตา นาม อปจฺจยา นาม สิยุนฺติฯนฯ เตกาลิกชาติกตฺตา สงฺขต สปจฺจยชาติกตฺตา จฯ เต หิ มเคฺค อนุปฺปเนฺน อิเม นามธมฺมา อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ นิรุชฺฌิสฺสนฺตีติ เอวํ สงฺขตลกฺขณํ อาหจฺจ ญาเณน คหิตตฺตา ลกฺขณวเสน เตภูมกาทิภาวํ ภชนฺตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา วิสุํ สมฺปยุตฺตธมฺมภาวํ อปตฺตานํ อนุสยาวตฺถาย วา วาสนาวตฺถายวา กมฺมสมงฺคีตาวตฺถายวา อาสยชฺฌาสยา ธิมุตฺติจริตวตฺถาสุวา ฐิตานํ สภาวานํ ชาติวเสน ปรมตฺถ ธมฺมตา อกุสลาทิตาจ ปเจฺจตพฺพา โหตีติฯ

[๒๐๘] วิภาวนิยํ ปน

“อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนา รหา สนฺตาเน อนุอนุสยิตา วิย โหนฺตีติ ตทวตฺถา อนุสยาติ วุจฺจนฺติฯ เต ปน นิปฺปริยายโต อนาคต กิเลสาฯ อตี

ตปจฺจุปฺปนฺนาปิ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺตี''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อนุสยานาม สนฺตาเน กทา จิปิ อนุปฺปนฺน ปุพฺพา อนาคต กิเลสา เอวาติ กตฺวา สนฺตาเน อนุ อนุสยิตา วิย โหนฺตี ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ เต อนุอนุสยิตา วิย โหนฺติฯ เอกเนฺตน อนุสยิตาเอว โหนฺตีติฯ

[๒๐๙] ยญฺจ **ตตฺถ**

''เต ปน นิปฺปริยายโต อนาคตกิเลสา''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุตฺตํฯ

น หิ มเคฺคน อปฺปหีนา อนุสยา อนาคตานาม โหนฺติฯ ปหีนาปิจ นิปฺปริยายโต อนาคตาติ นสกฺกา วตฺตุํฯ อนาคต สามญฺญสฺส อธิเปฺปตตฺตาติฯ เอเตน อตีตปจฺจุปฺปนฺนาปิ ตํสภาวตฺตาตถา วุจฺจนฺตีติ อิทํวิปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ อปิจ, อุปฺปาทฏฺฐิติภงฺค ปตฺตานํเอว เอกเนฺตน เตกาลิกตา โหตีติ ตทปตฺตานํ อนุสยานํ ปจฺจุปฺปนฺนตา ปริยาโยว วตฺตุํ ยุตฺโตฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาฬิยํ ยสฺส กามราคนุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตีติอาทินา ปจฺจุปฺปนฺนกาลิโก อุปฺปาทวาโร เอว วุโตฺต, น นิโรธวาโร, นจ อตีตานาคต วาราติฯ ยํ ปน ปฏิสมฺภิทามเคฺค หญฺจิ ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหติฯ เตน หิ รโตฺต ราคํ ปชหติ, ทุโฏฺฐ โทสํ, มุโฬฺห โมหนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปริยุฏฺฐานปตฺตานํ เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนกฺขณํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ วตฺตมานุปฺปนฺนํ ภุตฺวา วิคตุปฺปนฺนํ โอกาสกตุปฺปนฺนํ สมุทาจารุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ อุปฺปนฺนํ น มคฺควชฺฌํฯ ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ อารมฺมณา ธิคฺคหิ ตุปฺปนฺนํ อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํ อสมุคฺฆาฏิตุปฺปนฺนนฺติ จตุพฺพิธํ มคฺควชฺฌนฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ วตฺตมานุปฺปนฺนํ สมุทา จารุปฺปนฺนนฺติ อิทํ ทฺวยํ ขณปจฺจุปฺปนฺนเมวฯ ภุตฺวาวิคตุปฺปนฺนํ อตีตเมวฯ โอกาส กตุปฺปนฺนํ อนาคตเมวฯ ตทฺภยํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีปตฺตา อุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํฯ สมีปปจฺจุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํนาม อตฺตโน ขเนฺธสุ อนุสยิตานํ มเคฺคน อปฺปหีนานํ อนุสยานํเอว นามํฯ อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺนํ นาม สุภนิมิตฺตาทิเก อารมฺมเณ สกึ ชวิตฺวา ยาว ตมฺมูลโก ปริยุฏฺฐานเวโค น วูปสมฺมติ, ตาว อธิมตฺตถามคต ภาเวน ฐิตานํ เตสเญฺญว นามํฯ อนุสยา หิ นาม อนมตเคฺค สํสาเร ปุนปฺปุนํ ปริยุฏฺฐานปตฺตานํ กิเลสานํ วเสน อุปรุปริ ถิร ตร ทฬฺหตร ปตฺติยา ปกติยาปิ ถามคตาเอวนาม โหนฺติฯ น เยนวา เตนวา วายาเมน ปชหิตุํ สกฺกุเณยฺยาฯ เอวํ สเนฺตปิ ยทา โย โย อนุสโย ปจฺจยลาเภน ปริยุฏฺฐาน พหุโล โหติ, ตทา โส โส วิเสเสน อธิมตฺตถาม คตภาวํ ปตฺวา ฐิโต โหติฯ ยทา โย โย ปฏิปกฺขธมฺม สมาทาเนน นิคฺคหปโตฺต โหติ, ตทา โส โส มนฺทถาม คตภาวํ ปตฺวา ฐิโต โหตีติฯ อวิกฺขมฺภิตุปฺปนฺนํนาม สมถ วิปสฺสนาหิ สุฏฺฐุอนิคฺคหิตานํ เตสเญฺญว นามํฯ อสมุคฺฆาฏิ ตุปฺปนฺนํนาม มเคฺคน อปฺปหีนานํ ภูมิลทฺธานํ เตสํเอว นามนฺติฯ ยสฺมา ปน โลกุตฺตรธมฺมานาม กิเลสานํ อจฺจนฺตปฏิปกฺขา โหนฺตีติ เหฏฺฐิมา มคฺคฏฺฐผลฏฺฐา เสกฺขา อตฺตโน มคฺคผลกฺขเณสุ อุปริ มคฺคาเชฺฌหิปิ อนุสเยหิ สานุสยาติวา นิรานุสยาติวา ถามวตาติวา อถามคตาติวา นวตฺตพฺพาฯ ตสฺมา อนุสยานํ ตาทิเส ปจฺจุปฺปนฺน ภาเว สติปิ หญฺจิ ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหติฯ เตนหิ ถามคโต อนุสยํ ปชหตีติ วุตฺต โทโส นตฺถีติ เวทิตโพฺพติฯ กามราโคเอว อนุสโย **กามราคานุสโย**ฯ

สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ **สํโยชนานิ,** ตานิ ปน สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส กามจฺฉโนฺท พฺยาปาโทติ ปญฺจ โอรมฺภาคิยานิฯ รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชาติ ปญฺจ อุทฺธํภาคิยานีติ สุตฺตเนฺต อภิธเมฺมจ ทสสํโยชนานิ อาคตานิฯ อิตรานิ ปน อภิธเมฺม เอว อาคตานีติ ตโต วิเสสกรณตฺถํ **สุตฺตเนฺต**ติ วุตฺตํฯ กโม ปน ทฺวินฺนํปิ ปาฬิยา นสเมติฯ

สภาค ธมฺมสงฺคหวเสน ปน อิธ อญฺญถา กโม วุโตฺต สิยาติฯ จิตฺตํ กิลิสฺสนฺติ วิพาเธนฺติ อุปตาเปนฺติจาติ **กิเลสา**ฯ กิลิสฺสนฺติวา มลีนภาวํ นิหีนภาวญฺจ คจฺฉนฺติ สตฺตา เอเตหีติ กิเลสาฯ **กามภวนาเมนา**ติ วตฺถุกามทีปเกน กามนาเมน รูปารูปภวทีปเกน จ ภวนาเมนฯ ตาทิสํ กามภวสงฺขาตํ อารมฺมณภูตํ วตฺถุ เอติสฺสาติ **ตพฺพตฺถุกาฯ ตถา ปวตฺต**นฺติ สีลพฺพตานิ ปรโต อามสนากาเรน อิทํ เม สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อภินิวิสนากาเรน ขเนฺธสุ อตฺตาภินิเวสากาเรนจ ปวตฺตํฯ **วตฺถุโต**ติ สภาวธมฺมโตฯ อยํ ปาปสงฺคโห อกุสลงฺคโห นวธา วุโตฺตติ โยชนาฯ [อกุสลสงฺคโห]

๑๖๓. มิสฺสก สงฺคเห ปาณาติปาตาทีนิ ปาปกมฺมานิ กโรนฺตานํปิ จิตฺตสฺส อารมฺมเณ อุชุกรณํนาม ฌาเนน วินา น สิชฺฌตีติ วุตฺตํ **สตฺตฌานงฺคานี**ติฯ กลฺยาเณวา ปาปเกวา อารมฺมเณ อุชุกํ จิตฺตปฏิปาทนสงฺขาตสฺส อุปนิชฺฌายน กิจฺจสฺส องฺคานีติ อโตฺถฯ ตตฺถ โทมนสฺสํ อกุสลชฺฌานงฺคํฯ เสสานิ กุสลากุสลาพฺยากตานีติฯ กลฺยาณกมฺม ปาปกมฺมสงฺขาตาสุ สุคติ ทุคฺคติ วิวฏฺฏสงฺขาตาสุจ นานาทิสาสุ ตํตํทิสาติ มุขปฺปวตฺติสงฺขาตา จิตฺตสฺส คตินาม สมฺมาวา มิจฺฉาวา ปวเตฺตหิ ทสฺสนาทีหิ เอว สิชฺฌตีติ วุตฺตํ **ทฺวาทสมคฺคงฺคานี**ติฯ จิตฺตสฺส อุชุคติยาวา วงฺกคติยาวา คมนสฺส ปถงฺคานิ อุปายงฺคานีติ อโตฺถฯ ตตฺถ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺป มิจฺฉาวายาม มิจฺฉาสมาธโย ปาปกมฺม ทุคฺคติภว สงฺขาตาสุ อหิตทิสาสุ จิตฺตสฺส วงฺกคติยา คมนสฺส อุปายงฺคานิ, อิตรานิ กลฺยาณกมฺม สุคติภว วิวฏฺฏธมฺมสงฺขาตาสุ หิตทิสาสุ อุชุคติยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ ปาณาติปาตกเมฺม วิตกฺก วิจาร โทมนเสฺสกคฺคตา สงฺขาตํ จตุรงฺคิกชฺฌานํ มิจฺฉาสงฺกปฺป มิจฺฉาวายาม มิจฺฉาสมาธิ สงฺขาโต ติยงฺคิกมโคฺคจ เวทิตโพฺพฯ เอวํ เสเสสุ สุจริตทุจฺจริตกเมฺมสุ ฌานมคฺคา อุทฺธริตพฺพาฯ วิภเงฺค ปน สุตฺตเนฺตสุจ มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมโนฺต มิจฺฉาอาชีโว มิจฺฉาสตีติ อิเมปิ จตฺตาโร อาคตาฯ อิเม ปน วิสุํ เจตสิกธมฺมา นโหนฺติฯ ตถา ตถา ปวตฺตานํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ อธิวจนนฺติ กตฺวา อิธ นคหิตาฯ

[๒๑๐] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

> ''สุคติ ทุคฺคตีนํ นิพฺพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต มคฺคา; เตสํ ปถภูตานิ องฺคานิ มงฺคานี''ติ วุตฺตํ; ตํ น สุนฺทรํ;
> น หิ องฺคานิ มคฺคานํ ปถภูตานินาม โหนฺติ; มคฺคสโทฺทเยว ปถปริยาโย อฏฺฐกถาสุ วุโตฺต น องฺคสโทฺทติ;

[๒๑๑] ยญฺจ **ตตฺถ**

> ''มคฺคสฺสวา อฏฺฐงฺคิกสฺส องฺคานิ มคฺคงฺคานี''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ อนุปปนฺนํฯ

อิธ หิ กตฺถจิ จิเตฺต ติยงฺคิโก กตฺถจิ จตุรงฺคิโกติอาทินา นานามโคฺคว อธิเปฺปโตติฯ อาธิปจฺจเฏฺฐน **อินฺทฺริยานิ**ฯ กิญฺจ อาธิปจฺจํฯ อตฺตาธีนวุตฺติเก ธเมฺม อตฺตโน คติยํ สพฺพโส วเตฺตตุํ สมตฺถภาโวฯ อิติ เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ อตฺตโน อาธิปจฺจสงฺขาตํ อินฺทฏฺฐํ กโรนฺติ สาเธนฺตีติ อินฺทฺริยานิฯ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตีติปิ อินฺทฺริยานิฯ อิสฺสรา อธิปติโนติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ปญฺจ จกฺขาทีนิ ทสฺสนาทิกิเจฺจสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อิสฺสราโหนฺติฯ พลวทุพฺพลมนฺท ติกฺขาทีสุ อตฺตาการานุวตฺตาปนโตฯ ภาวทฺวยํ อิตฺถาการาทิวเสน ปวตฺติยํ จตุสมุฏฺฐานิก รูปานํ สกล ขนฺธปญฺจกเสฺสว วา อิสฺสโร โหติฯ อญฺญถา อปฺปวตฺติโตฯ ตถา หิ ยสฺมิํ สนฺตาเน ปฏิสนฺธิยํ อิตฺถิภาโว ปวตฺตติฯ ตสฺมิํ สเพฺพ กมฺมาทิปจฺจยา จตุสมุฏฺฐานรูปสนฺตตึ สมุฏฺฐาเปนฺตา อิตฺถาการสหิตเมว สมุฏฺฐาเปนฺติ, โน อญฺญถาฯ ฉนฺทจิตฺตาธิปฺปายาปิ ตสฺมิํ มนฺทาการสหิตาว

ปวตฺตนฺติฯ ตพฺพิปรีเตน ปุริสสนฺตานํ เวทิตพฺพํฯ ชีวิตทฺวยํ รูปา รูปสนฺตตีนํ รตฺติ ทิว มาส สํวจฺฉรานุกฺกเมน อทฺธานผรเณ สหชาตธมฺมานํ อิสฺสโร โหติฯ เตสํ ตทายตฺตวุตฺติ กตฺตาฯ มโน วิชานนกิเจฺจฯ เวทนาปญฺจกํ ตถา ตถา อารมฺมณรสานุภวเนฯ สทฺธา อารมฺมณาวีมุจฺจเนฯ วีริยํ กมฺมนิ อลีน วุตฺติภาเวฯ สติ อารมฺมณุปฏฺฐาเนฯ สมาธิ อารมฺมเณ นิจฺจลฏฺฐิติยํฯ ปญฺญา อสโมฺมหกิเจฺจ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อิสฺสโร โหติฯ อนญฺญาภิภวนียภาเวน ปวตฺตนโตฯ ยถา หิ สิลายํ ปถวี สหชาเตหิ อนภิภวนียา โหติฯ อตฺตนาวเต อภิภวิตฺวา วิสุํ อวิชฺชมาเนวิย กตฺวา ปวตฺตติฯ ยถา จ อุทเก อาโป อคฺคิมฺหิ เตโช วาเต วาโยฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อญฺญายิตฺถ ปฏิวิชฺฌิตฺถาติ อญฺญาตํฯ น อญฺญาตํ อนญฺญาตํฯ จตุสจฺจธโมฺมฯ อมตํวา ปทํฯ อนญฺญาตํ ญสฺสามิ ชานิสฺสามีติ อนญฺญาตญฺญสฺสามิฯ อาขฺยาติกํปิ หิ ปทํ สญฺญาสทฺทภาเว ฐิตํ นามิกฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ ยถา มกฺขลิโคสาโล เอหิปสฺสิ โกติฯ เอวญฺหิ สติ ตสฺส ปทนฺตเรน สห สมาสภาโว นวิรุชฺฌตีติฯ อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยํ **อนญฺญา ตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**ฯ อาทิมนสิการโต ปฏฺฐาย ตาทิเสน อุสฺสาเหน สห วิปสฺสนํ อารภนฺตสฺส ตสฺมิํ อุสฺสาเห อปฏิปสฺสเทฺธเยว โสตามตฺติมคฺคํ ปฏิลภนฺตสฺส อินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อาชานาตีติ อญฺญํฯ ตเมว อินฺทฺริยนฺติ **อญฺญินฺทฺริยํ,** ปถมมเคฺคน อนญฺญาตํ ญตฺวาปิ กิเลสปฺปหานกิจฺจสฺส อปรินิฏฺฐิตตฺตา ตสฺส ชานนกิจฺจสฺส วิปฺปกตภาเวน ยถา ทิเฏฺฐ ตสฺมิํ จตุสจฺจธเมฺม อมตปเทเอว วา ปุนปฺปุนํ ชานนกิจฺจ ยุตฺตานํ อินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อญฺญาตาวินฺทฺริยน**ฺติ อญฺญา ตาวิโน ปรินิฏฺฐิต อาชานน กิจฺจสฺส ขีณาสวสฺส อินฺทฺริยนฺติ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ ติวิธํ เปตํ ตถารูเป ชานเน สมฺปยุตฺต ธมฺมานํ อิสฺสโร โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ อิเมสํ สตฺตานํ ปากเฏ รูปกาเย อตฺตคาหทฬฺหตฺตํ ตพฺพิมุตฺติจ อิเมสํ อปริญฺญาย ปริญฺญายจ โหตีติ ทีเปตุํ อาทิโต ปญฺจ ปสาทินฺทฺริยานิ วุตฺตานิฯ ตสฺส อตฺตสฺส อิตฺถิปุํม ตาเภโท อิเมสํ วเสน โหติฯ ตสฺมิํ วา อิตฺถิปุริส คาโห ตพฺพิมุตฺติจ อิเมสํ อปริญฺญาย ปริญฺญายจ โหตีติ ทีเปตุํ กทนนฺตรํ ภาวินฺทฺริยทฺวยํ วุตฺตํฯ โสจ อตฺตา อิมสฺส วเสน ชีวสญฺญํ ลภติฯ ตสฺมิํวา ชีวคาโห ตพฺพิมุตฺติจ อิมสฺส อปริญฺญาย ปริญฺญายจ โหตีติ ทีเปตุํ ตทนนฺตรํ ชีวิตินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ อิทํ ปน ภาวินฺทฺริยโต ปุเร วตฺตพฺพํปิ รูปารูป มิสฺสกตฺตา อิธ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นามกาเย อตฺตคาหทฬฺหตฺตํ ตพฺพิมุตฺติจ อิมสฺส อปริญฺญาย ปริญฺญายจ โหตีติ ทีเปตุํ นามินฺทฺริเยสุ มนินฺทฺริยํ อาทิโต วุตฺตํฯ โสจ อรูปี อตฺตา อิเมสํ วเสน สํกิลิโฏฺฐ วิปฺผนฺทิโตจ โหติฯ ตสฺมิํวา สุขิตทุกฺขิตคาโห ตพฺพิมุตฺติจ อิเมสํ อปริญฺญาย ปริญฺญายจ โหตีติ ทีเปตุํ ตทนนฺตรํ เปทนินฺทฺริยปญฺจกํ วุตฺตํฯ ตสฺส สํกิลิฏฺฐสฺส โวทานปฺปตฺติยา ตํตํคาหวิมุตฺติยาวา ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ ตาย ปฏิปตฺติยา โวทานปฺปตฺติ ยา อาทิ มชฺฌ ปริโยสาน ทสฺสนตฺถํ อเนฺต ตีณิ โลกุตฺตรินฺทฺริยานิ วุตฺตานีติฯ

[๒๑๒] วิภาวนิยํ ปน

‘‘เอตฺตาวตา อธิเปฺปตตฺถสิทฺธีติ อเญฺญสํ อคหณนฺติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

นหิ สเนฺตสุปิ อเญฺญสุ อินฺทฺริยภาวารเหสุ ธเมฺมสุ เอตฺตาวตา อธิเปฺปตตฺถสิทฺธิยา เตสํ อเญฺญสํ ภควโต เถรสฺสจ อคหณนฺติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ อินฺทฺริยภาวารหสฺส อญฺญสฺส อสมฺภวโตฯ ยทิ หิ สมฺภเวยฺย, สตํปิ สหสฺสํปิ คณฺหิสฺสติเยวาติฯ พลิยนฺติ อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปฏิปกฺขเธมฺม สหนฺติ มทฺทนฺตีติ **พลานิ**ฯ ยถา อพลานํ พลิยนฺติฯ มทฺทเนฺตนํ ปริสฺสยาติฯ เอตฺถจ อพลาติ

ทุพฺพลาฯ นนฺติ หีนวีริยํ ชนํฯ พลิยนฺตีติ พลสา กโรนฺติ อโชฺฌตฺถรนฺติฯ ปริสฺสยาติ อพลา ราคาทิ ปริสฺสยาติ อโตฺถฯ อปิจ, ปฏิปกฺขธเมฺมหิ อกมฺปิยเฏฺฐน อโกฺข ภณิยเฏฺฐน พลานินามฯ ตสฺมา อสฺสทฺธิยสงฺขาเตน ปฏิปกฺขธเมฺมน กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตา **สทฺธาพลํ**นามฯ โกสชฺช สงฺขาเตน กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตา **วีริยพลํ**นามฯ มุฏฺฐสเจฺจน กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตา**สติพลํ**นามฯ อุทฺธเจฺจน กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตา**สมาธิพลํ**นามฯ อวิชฺชายกเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตา **ปญฺญาพลํ** นามฯ เสสทุกทฺวยํ ปน อญฺญมญฺญํ ปฏิปเกฺขนโยเชตพฺพํฯ

[๒๑๓] วิภาวนิยํ ปน

ปาปพลทุกํ ปฏิปเกฺขน โยเชตุํ นลพฺภตีติ กตฺวา ‘‘อหิริกาโนตฺตปฺปทฺวยํ ปน สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเว เนวาติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาโวติจ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยตา ติจ อตฺถโต นานตฺตาภาวโตติฯ วีริยสมาธิพลานิ กุสลากุสลาพฺยากตานิฯ อหิริกาโนตฺตปฺปานิ อกุสลพลานิฯ เสสานิ กุสลาพฺยากตานีติฯ **อธิปตี**ติ เอตฺถ ปตีติ สามิ อิสฺสโรฯ โส ปน ปเทส อิสฺสโร สกลิสฺสโรติ ทุวิโธฯ ตตฺถ อินฺทฺริยานิ ปเรสํ วิสเย สยํ ปรวเส วตฺติตฺวา อตฺตโน วิสเยเอว ปเรหิ อตฺตโน วเส วตฺตาเปนฺตีติ ปเทสิสฺสรา นามฯ ปุพฺพาติ สงฺขารวเสน ปุพฺพาคมนวเสน วา วิเสเสตฺวา ปวตฺตํ อธิปติฏฺฐานํ ปตฺวา ปน อโญฺญ ทุติโย อิสฺสโรนาม นตฺถิฯ ตสฺมา อธิโก ปตีติ อธิปติฯ อตฺตา ธีนวุตฺตีนํ ปตีติ อธิปตีติจ วทนฺติฯ

ฉโนฺทเอว อธิปตีติ ฉนฺทาธิปติฯ ฉนฺทวโต กึนาม กมฺมํ นสิชฺฌตีติ เอวํ ปุพฺพาภิสงฺขารวเสนวา ปุเพฺพ อตีตภเวสุ สุฏฺฐุ อาเสวิตฉนฺทาคมนวเสนวา เตสุ เตสุ กลฺยาณ ปาปกเมฺมสุ สมฺปยุตฺตธเมฺม มโหโฆวิย ติณปณฺณกสเฏ อตฺตปราธีเน นิจฺจํ ปคฺคหิตธุเร กตฺวา ปวโตฺต กตฺตุกมฺยตา ฉโนฺทฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ นนุ เจตฺถ ปจฺฉิมา ตโย ธมฺมา อธิปติภาวํ คณฺหนฺตา อินฺทฺริยภาวํ อวิชหิตฺวาว คณฺหนฺตีติ อธิปติภูตาว สมานา อินฺทฺริยกิจฺจวเสน ปรวเสปิ วตฺตนฺตีติฯ สจฺจํ, อญฺญํ ปน อธิปติกิจฺจํ, อญฺญํ อินฺทฺริยกิจฺจนฺติ นเตฺถตฺถ โทโสติฯ ยถา หิ ราชา จกฺกวตฺตี เอกสฺส อตฺตโน ปุโรหิตสฺส สนฺติเก เอกํ ทิพฺพวิชฺชํ คณฺหาติฯ น เอตฺตาวตา ราชา จกฺกวตฺตินาม นโหติฯ นจ วิชฺชาเหตุ อญฺญสฺส วเสน วตฺตติฯ อญฺญญฺหิ จกฺกวตฺติ รชฺชกิจฺจํ, อญฺญํ วิชฺชาคหณ กิจฺจนฺติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อธิปติกิจฺจํนาม ตํตํกิจฺจ วิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา อตุลฺยพเลน อภิภวิตฺวา สหชาต ธเมฺม อตฺตโน อตฺตโน กิเจฺจสุ อนิวตฺตมาเนกตฺวา ธุร วาหิตาฯ อินฺทฺริยกิจฺจํ ปน วิชานนาทิกิจฺจํ อารพฺภ ปวุจฺจตีติฯ

อาหรนฺติ สหชาตาทิปจฺจยสามญฺญโต อติเรเกน อสาธารณปจฺจยสตฺติวิเสเสน หรนฺติ ปวเตฺตนฺตีติ **อาหารา**ฯ อาหรนฺติวา อชฺฌตฺตสมฺภูตา เต เต ปจฺจยธมฺมา ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมาจ อตฺตานเญฺจว อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจยกิจฺจํ ปจฺจยุปฺปนฺนกิจฺจญฺจ สุฏฺฐุ หรนฺติ วหนฺติ เอเตหีติ อาหาราฯ ยถาหสเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติฯ เอตฺถจ สเพฺพ สตฺตาติ เอเตน สเพฺพ อชฺฌตฺตสมฺภูตา ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา วุตฺตาฯ อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยฏฺฐิติกาฯ ยถารหํ จตุวีสติปจฺจเยหิ ฐิติสภาวาติ อโตฺถฯ นนุเจตฺถ ปจฺจยาหาโรว วุโตฺตฯ น อาหารปจฺจโยฯ อิธ ปน จตุพฺพิโธ อาหารปจฺจยธโมฺมว วุโตฺตติฯ สจฺจํ, ปจฺจยเฏฺฐน ปน อาหารนามกานํ สเพฺพสํ จตุวีสติปจฺจยธมฺมานํ มเชฺฌ เยธมฺมา จตฺตาโร อาหาราติ วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ เต เตสํ ปจฺจยาหารานํปิ อาหารภูตาติ สิทฺธา โหนฺตีติฯ อิมสฺมึ อเตฺถ จตุนฺนํ อาหารานํ มหนฺต ภาโว ปากโฏ โหตีติฯ

ตตฺถ ยถา ยวพีชานํวา สาลิพีชานํวา อานุภาโว นาม กฬีรงฺกุรานํ อุปฺปาทาน ปธานํ โหติฯ ตโตปรํ ปน สสฺสภาวํ ปตฺวา ฉ ปญฺจ มาเส วฑฺฒิยาวา ฐิติยาวา ปถวิ รสอาโปรสานํ อานุภาโว ปธานํ โหติฯ เอวเมวํ กพฬี การาหารูปชีวีนํ กามสตฺตานํ กมฺมสฺส อานุภาโวนาม ปฏิสนฺธิรูปุปฺปาทเน ปธานํ โหติฯ ตโตปรํ ปน ยาวตายุกํ วฑฺฒิยาวาฐิติยาวา อุตุอาหารานํ อานุภาโว ปธานํ โหติฯ กมฺมชรูปานิ หิ ยาว อาสนฺนมรณา ปวตฺตมานานิปิ อุตุอาหาเรหิ อนุคฺคหิตานิเอว ปวตฺตนฺติฯ อุตุจ อาหารุ ปตฺถมฺภิโตเยว อตฺตโน กิจฺจํ กโรติฯ ตสฺมา เตสํ สตฺตานํ จตุสนฺตติรูปํ กพฬีการาหาเรน อนุปตฺถมฺภียมานํ จิรํ นปวตฺตติฯ อุปตฺถมฺภียมานํเอว ยาวตายุกํ ปวตฺตติฯ ยถาจ สกุณาวา ฑํสมกสา ทโยวา ตุเณฺฑน อาหารํ คเหตฺวา อตฺตภาวํ โปเสนฺติฯ ตุเณฺฑ อสเนฺต อาหารํ อลภนฺตา มรนฺติฯ เอวเมว อิเม สตฺตา ผเสฺสน อารมฺมเณสุ รสํ คเหตฺวา เวทนาสงฺขาตํ อุปโภคปริโภคํ สมฺปาเทตฺวา ตณฺหาเวปุลฺลํ ปตฺวา ติวิธํ วฏฺฏํ ปูเรตฺวา ยาวชฺชตนาปิ วเฏฺฏ อนุกฑฺฒมานา ปวตฺตนฺติฯ

ยทิ หิ ผโสฺสนาม น สิยา, อารมฺมณรสํ อลภิตฺวา เวทนา ปริโภครหิเตน ตณฺหุปฺปตฺติยา โอกาโส นตฺถีติ ติวิธวฏฺฏเมว นสิยาติฯ ยถาจ เต สกุณาทโย ปเกฺข วิยูหิตฺวา อนฺตรา อปตมานา รุกฺขโต รุกฺขํ วนโต วนํ วิจริตฺวา อตฺตานํ ยาเปนฺติฯ ปเกฺขสุ อสเนฺตสุ คมนํ อสมฺปาเทนฺตา ปติตฺวา มรนฺติฯ เอวเมวํ อิเม สตฺตา อายูหนลกฺขณาย เจตนาย เจตยิตฺวา กมฺมสมงฺคิตํ สมฺปาเทตฺวา ภวโต ภวํ วิจริตฺวา ยาวชฺชตนา วเฏฺฏ สํสรนฺติฯ ยทิ หิ เจตนานาม น สิยา, กมฺมวฏฺฏสฺส อภาโวฯ ตทภาเวจ วิปากวฏฺฏสฺส อภาโวฯ ตทภาเวจ ตทนุสยิตสฺส กิเลสวฏฺฏสฺส อภาโวติ วฏฺฏํนาม น สิยาติฯ ยถาจ เต สกุณาทโย จกฺขุนา โคจรฏฺฐานํวา ตํตํทิสาภาคํวา วิภาเวตฺวา ยาวชีวํ อตฺตานํ ยาเปนฺติฯ จกฺขุสฺมึ อสเนฺต กิญฺจิคเหตพฺพวตฺถุํวา คนฺตพฺพฏฺฐานํวา อลภิตฺวา ตเตฺถว มรนฺติฯ เอวเมวํ สมฺปยุตฺตา ธมฺมา อารมฺมณวิชานลกฺขเณน วิญฺญาเณน ตํตํอารมฺมณํ ลภิตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ ผสฺสาทโย อุปฺปาเทตฺวา ติวิธํ วฏฺฏํ วเฏฺฏนฺติฯ ยทิ หิ วิญฺญาณํนาม น สิยา, ผสฺสาทีนํ อารมฺมณลาโภเยว นตฺถีติ วฏฺฏเมว น สิยาติฯ เตนาห **จตฺตาโร อาหาราฯลฯ วิญฺญาณํ จตุตฺถ**นฺติฯ สํยุตฺตเกจ –

> จตฺตาโรเม ภิกฺขเว อาหารา ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํวา สตฺตานํ อนุคฺคหาย กพฬีกาโร อาหาโร โอฬาริโกวา สุขุโมวา, ผโสฺส ทุตีโย, มโนสเญฺจตนา ตตียา, วิญฺญาณํ จตุตฺถนฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ภูตานนฺติ วุฑฺธิปฺปตฺตานํฯ สมฺภเวสีนนฺติ กลลาทิ กาเล ฐิตานํฯ จตุนฺนํปน อาหารานํ ยถาสมฺภวํ อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏวา ตสฺมึ ตสฺมึ ภเววา ฐิติยาวา อนุคฺคหายวา ปวตฺติ อาการโร วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ อฏฺฐกถายํ ปน โกปเนตฺถ อาหาโรฯ กึ อาหาเรตีติฯ กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหาเรติฯ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนาฯ มโนสเญฺจตนาหาโร ตโยภเวฯ วิญฺญาณา หาโร ปฏิสนฺธินามรูปนฺติ วุตฺตํฯ ตํ ปากฏผลวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ โอชฏฺฐมกรูปุปฺปาทนํ ปน กพฬีการาหารสฺส มหนฺตํ กิจฺจํ นโหติฯ จตุสนฺตติรูปุปตฺถมฺภนเมว มหนฺตํฯ เตเนว หิ ปาฬิยํ ฐิติยาติจ อนุคฺคหายาติจ วุตฺตํฯ

อปิจ ยถา อุปนิสฺสยาเสวนปจฺจยา สุตฺตนฺติ กปริยายา อภิธมฺมปริยายาติจ ทุวิธา โหนฺติฯ ตถา อาหารปจฺจโยปิ ทุวิโธฯ ตตฺถ ยํ วุตฺตํ มโนสเญฺจตนาหาโร ตโยภเวติฯ ตํ สุตฺตนฺติกปริยายํ สนฺธาย วุตฺตํฯ นหิ ปฏฺฐาเน อรูปา หารา อสหชาตานํ ธมฺมานํ อาหารเฏฺฐน ปจฺจยานาม โหนฺตีติฯ **ปญฺจวิญฺญาเณสุ ฌานงฺคานิ นลพฺภนฺติ**ฯ ตานิ หิ ทุพฺพลกิจฺจฏฺฐานวตฺถุกตฺตา รูปาทีสุ อภินิปาตมตฺตานิ โหนฺตีติ น เตสุ วิชฺชมานา เวทนา เอกคฺคตา ฌานกิจฺจํ

สาเธนฺตีติฯ วิตกฺกปจฺฉิมกํ ฌานนฺติจ วุตฺตํฯ ฌานงฺคานํ นายกภูโตจ วิตโกฺก เตสุ นตฺถีติ ตตฺถ ตาเวทนา เอกคฺคตาโย ตํ น สาเธนฺตีติฯ วีริยุปตฺถมฺภรหิตา ธมฺมา สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาวปฺปตฺตา นโหนฺตีติ อวีริเยสุ โสฬสาเหตุกจิเตฺตสุ สมาธิพลกิจฺจํ น สาเธติฯ วีริยปจฺฉิมกํ พลนฺติ หิ วุตฺตนฺติ อาห **อวีริเยสุ พลานิ นลพฺภนฺตี**ติฯ เหตุรหิตา จ ธมฺมา วฏฺฏสฺส วิวฏฺฏสฺสจ ปตฺติยา ปถภาวํ นคจฺฉนฺติฯ เหตุปจฺฉิมโก มโคฺคติ หิ วุตฺตนฺติ อาห **อเหตุเกสุ มคฺคงฺคานิ น ลพฺภนฺตี**ติฯ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุเตฺตจิเตฺต เอกคฺคตา อธิโมกฺขรหิ ตตฺตา เอกเนฺตน สํสปฺปนสภาวาย วิจิกิจฺฉาย อภิภูตตฺตา จ มคฺคินฺทฺริยพลภาวาย พลวตี นโหตีติ วุตฺตํ **วิจิกิจฺฉา จิเตฺต เอกคฺคตา มคฺคินฺทฺริยพลภาวํ น คจฺฉตี**ติฯ **ทฺวิเหตุก ติเหตุก ชวเนเสฺววา**ติ เอตฺถ ทฺวิเหตุก ติเหตุกสเทฺทน โมมูหทฺวยหสนชวนานิ นิวเตฺตติฯ ชวนสเทฺทน ติภูมกานิ ทฺวิเหตุกติเหตุกวิปากานิ นิวเตฺตติฯ

[๒๑๔] วิภาวนิยํ ปน

''ทฺวิเหตุกติเหตุกคหเณน เอกเหตุเกสุ อธิปตีนํ อภาวํ ทเสฺสตี''ติ วุตฺตํ, ชวนภาวสามญฺญตฺตา ปน หสนจิเตฺตปิ เตสํ อภาโว ทเสฺสตโพฺพเยว โหตีติฯ

ยถาสมฺภวนฺติ ลทฺธปฺพฺพาติ สงฺขารสฺส ลทฺธปุพฺพาคมสฺส จ เอเกกสฺส อธิปติโน สมฺภวานุรูปํ **เอโกว ลพฺภติ**ฯ น ทุติโยฯ อิตรถา อธิปติเอว นสิยาติฯ เอวญฺจ กตฺวา ปฏฺฐาเน ยถา อินฺทฺริยปจฺจยวิภเงฺค อรูปิโนอินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุตฺตํฯ น ตถา อธิปติปจฺจยวิภเงฺคฯ ตตฺถ ปน ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานนฺติอาทินา เอเกกาธิปติ วิภาควเสเนว วุตฺตนฺติฯ เอวญฺหิ สติ อธิปติ อินฺทฺริยานํ วิเสโส ปากโฏ โหตีติฯ **นเวริตา**ติ นว อีริตา กถิตาฯ กุสลา กุสลา พฺยากเตหิ สมาคิโณฺณ **กุสลาทิสมากิโณฺณ**ฯ [มิสฺสกสงฺคโห]

๑๖๔. จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตีติ โพธิฯ พุชฺฌนฺติวา ตานิ ตํ สมงฺคิโน เอตายาติ โพธิฯ จตุมคฺคญาณํฯ วุตฺตเญฺหตํ มหา นิเทฺทเส โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ-ญาณนฺติฯ ปโกฺขติ โกฏฺฐาโส สมฺภาโรฯ โพธิยา ปเกฺข ภวาติ โพธิปกฺขิยาฯ อธิสีลา ธิจิตฺตา ธิปญฺญา สงฺขาตาสุ ตีสุ สิกฺขาสุ ปริยาปนฺนานํ สตฺตฺสาสนธมฺมานํ เอตํนามํฯ เต ปน โกฏฺฐาสโต สตฺต วิธา โหนฺตีติ อาห **จตฺตาโรสติปฏฺฐานา**ติอาทิฯ สมฺปยุตฺต ธเมฺมสุ ปมุขา ปธานา หุตฺวา กายาทีสุ อารมฺมเณสุ ติฏฺฐนฺติ นานารมฺมเณสุ จิตฺตคมนํ นิวเตฺตตฺวา เตเสฺวว กายาทีสุ จิตฺต นิพนฺธนวเสน ปวตฺตนฺตีติ ปฏฺฐานานิฯ สติเอว ปฏฺฐานานีติ สติ ปฏฺฐานานิฯ จตฺตาริสติปฏฺฐานานีติ วตฺตเพฺพ ธมฺมภาวํ อเปกฺขิตฺวา จตฺตาโรสติปฏฺฐานา ติวุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กาเยอนุปสฺสนา **กายา นุปสฺสนา**ฯ รูปกาเย รูปสมูเห อสฺสาสปสฺสาสาทิกสฺส อวยวกายสฺส ตํตํกายภาเวนวา อนิจฺจาทิภาเวนวา ยาว ตสฺมึ ตสฺมึ กาเย สโมฺมโห ปหิยฺยติฯ ตาว ปุนปฺปุนํ นิรนฺตรํ สมนุปสฺสนาติ อโตฺถฯ นวปฺปเภทาสุ เวทนาสุ สุขเวทนาทิ กายอวยวเวทนาย ตํตํ เวทนาภาเวน อุทยพฺพยวเสน จ อนุปสฺสนา **เวทนานุปสฺสนา**ฯ โสฬส ปเภเทสุ สราคา ทีสุ จิเตฺตสุ สราคาทิกสฺส อวยวจิตฺตสฺส ตํตํ จิตฺตภาเวน อุทยพฺพยวเสนจ อนุปสฺสนา **จิตฺตานุปสฺสนา**ฯ ปญฺจปเภเทสุ นีวรณาทีสุ ธเมฺมสุ กามจฺฉนฺทาทิกสฺส อวยวธมฺมสฺส ตํ ตํ ธมฺมภาเวน อุทยพฺพยวเสนจ อนุปสฺสนา **ธมฺมานุปสฺสนา**ฯ

[๒๑๕] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

“กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโยฯ อสฺสาส ปสฺสาสานํวา สมูโห กาโย”ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทร เมวฯ

[๒๑๖] ยญฺจ **ตตฺถ**

“กายสฺส อนุปสฺสนา กายานุปสฺสนา”ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ

กาเย กายานุปสฺสี วิหรตีติ หิ วุตฺตํฯ เอเตน หิ กาเย อนุปสฺสนา กายานุปสฺสนาติ อยม โตฺถว ปธานโต ทสฺสิโตติฯ

[๒๑๗] ยญฺจ **ตตฺถ**

“เวทนานํ วเสน อนุปสฺสนา”ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรํฯ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสีติ หิ วุตฺตํฯ ตถา จิตฺตานุปสฺสนา ปเทปิฯ

[๒๑๘] ยํปิ **ตตฺถ**

“สญฺญาสงฺขารานํ ธมฺมานํ ภินฺนลกฺขณานเมว อนุปสฺสนา ธมฺมานุปสฺสนา”ติ วุตฺตํฯ ตํปิ น สุนฺทรเมวฯ

น หิ กตฺถจิ ปาฬิยํ สญฺญาสงฺขาราว วิเสเสตฺวา ธมฺมาติ วุตฺตา อตฺถีติฯ ปาฬิยญฺหิ ฉนีวรณา ปฐมํ ธมฺมาติ วุตฺตาฯ ตโต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ตโต ทฺวาทสายตนานิฯ ตโต สตฺต โพชฺฌงฺคาฯ ตโต จตฺตาริ สจฺจานีติฯ ยทิเอวํ เอกาย ธมฺมานุปสฺสนาย วุตฺตาย อิตราปิ สิทฺธาติ สติปฏฺฐานํ เอกเมว วตฺตพฺพํ, น จตฺตาโรติฯนฯ โย หิ ธมฺมานุปสฺสนายํ รูปกฺขโนฺธ วุโตฺตฯ โส รุปฺปนลกฺขณานุปสฺสนวเสน วุโตฺตฯ รุปฺปนลกฺขณญฺหิ นิพฺพตฺติตปร มตฺถธโมฺมฯ โสจ ตถา อนุปสฺสนฺตสฺส วิเสสโต สุขุมสฺส อตฺตวิปลฺลาสสฺส ปหานาย โหตีติฯ กาโยติ ปน ตํตํ สมูหภูตรูปธมฺมวเสน เวทิตโพฺพฯ นรุปฺปนลกฺขณวเสนฯ นจ ตํตํ กายภาเวน คหิโต ตํตํ รูปธมฺมสมูโห นิพฺพตฺติต ปรมตฺถธโมฺมนาม โหติฯ ปญฺญตฺติมิสฺสกตฺตาฯ โสจ ตถา อนุปสฺสนฺตสฺส วิเสสโต โอฬาริกสฺส สุภาทิ วิปลฺลาสสฺส ปหานาย โหตีติฯ ตถา เวทนาจิเตฺตสุปิ โอฬาริกวิปลฺลาโส สุขุมวิปลฺลาโสติ เทฺว เทฺว วิปลฺลาสา โหนฺติฯ ตตฺถ อตฺตุปนิพนฺธา นิจฺจสุข วิปลฺลาสา โอฬาริกาฯ อตฺตวิปลฺลาโส สุขุโมฯ ตตฺถ เวทนา จิตฺตา นุปสฺสนา โอฬาริกวิปลฺลาสานํ ปหานาย วิสุํ วุตฺตาฯ ธเมฺมสุ เวทนากฺขนฺธวิญฺญาณกฺขนฺธา สุขุม วิปลฺลาส ปหานายาติฯ ตสฺมา จตฺตาโรว สติปฏฺฐานา วตฺตพฺพาติฯ สมฺมา ปทหนฺติ เอเตหีติ **สมฺมปฺปธานานิ**ฯ กามํ ตโจจ นฺหารุจ, อฏฺฐิจ อวสิสฺสตุฯ อุปสุสฺสตุ เม สรีเร มํสโลหิตํฯ ยนฺตํ ปุริสถาเมน ปุริสปรกฺกเมน ปตฺตพฺพํฯ น ตํ อปตฺวา วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสตีติ เอวํ อนิวตฺตนวุตฺติ วเสน ปวตฺตสฺส สมฺมาวายามสฺส เอตํ นามํฯ โส ปน ตถา ปวโตฺต เอโกปิ สมาโน กิจฺจสิทฺธิวเสน จตฺธา โหตีติฯ วุตฺตํ **อุปฺปนฺนาน**นฺติอาทิฯ

ตตฺถ **อุปฺปนฺนานํปาปกาน**นฺติ อสฺุกสฺมิํ กาเล เทเส ฐาเน วา อหํ อิทญฺจิทญฺจ นาม ปาปํ อกาสิํ, อิทญฺจิทญฺจนาม มยฺหํ อุปฺปนฺนนฺติ เอวํ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนภาเวน วิทิตานํ อกุสลานํฯ **ปหานายา**ติ เตสํ อตฺตโน สนฺตาเน อชฺชตเคฺค ยาวปรินิพฺพานาปุน อนุปฺปาทธมฺมตาปาทนกรณตฺถํฯ **วายาโม**ติ สีล ปูรณ สมถ วิปสฺสนาภาวนากเมฺมสุ ทฬฺหํ วายาโมฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนปุพฺพนฺติ อวิทิตานํ ปรสนฺตาเนสฺวา สุตฺตเนฺตสฺวา ทิสฺวาวา สุตฺวาวา วิทิตานํฯ **อนุปฺปาทายา**ติ เยสํ อกุสล มูลานํ อตฺถิตาย อิเมสํ สตฺตานํ อีทิ

สานิ กิเลสชาตานิ วา ปาปกมฺมานิวา อุปฺปชฺชนฺติฯ ตานิ มยิ วิชฺชนฺติเอวฯ อหํปิ เตหิ กิเลเสหิวา กเมฺมหิวา อปริมุโตฺตเยวฯ อหํปิ เสฺววา ปรสุเววา ภวนฺตเรสฺวา ตานิ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทสฺสา มิเยวาติ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตสํ อกุสลมูลานํ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปตฺติยา ปจฺจยสมุจฺฉินฺทนตฺถํฯ **อนุปฺปนฺนานํกุสลาน**นฺติ จตุภูมเกสุ กุสลธเมฺมสุ สตฺตวิสุทฺธิปเภเทสุ อิเมนาม วิสุทฺธิธมฺมา มยา อปฺปตฺตา อนธิคตาเอว โหนฺตีติ เอวํ ญตฺวา สมเย อนติกฺกเนฺต เอว อปฺปตฺตานํ อนธิคตานํ อุปริ วิสุทฺธิธมฺมานํ อธิคมนตฺถายฯ

อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ภิโยฺย ภาวายาติ ยานิ สีลาทีนิ กุสลานิ มยิ อุปฺปนฺนานิฯ ตานิ ยาว นิยามํ นโอกฺกมนฺติ, ตาว มยฺหํ เอตานีติ วตฺตุํ นารหนฺติฯ เสฺววา ปรสุเววา ภวนฺตรํ ปตฺวา วา ภิชฺชิสฺสนฺติ เยวาติ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนานํ เตสํ สพฺพโส อกุปฺปธมฺมตาปาทนวเสน สุฎฺฐุตรํ วฑฺฒนตฺถายฯ เอเตสุ ปน จตูสุ มฺเขสุ เยน เกนจิ เอเกน มฺเขน อุปฺปโนฺน วายาโม จตุกิจฺจสาธโกเอว โหตีติ เวทิตโพฺพฯ อฎฺฐกถายํ ปน มคฺคกฺขเณ เอว เอกสฺส ตสฺส จตุกิจฺจสาธกตา วุตฺตาติฯ

อิชฺฌนํ อิทฺธิ, ตสฺส ตสฺส โยคกมฺมสฺส สิทฺธิ สมิทฺธิ นิพฺพตฺตีติ อโตฺถฯ สา ปน สเงฺขปโต อภิเญฺญยฺยานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสิทฺธิ, ปริเญฺญยฺยานํ ปริญฺญาสิทฺธิ, ปหาตพฺพานํ ปหานสิทฺธิ, สจฺฉิกา ตพฺพานํ สจฺฉิกรณสิทฺธิ, ภาเวตพฺพานํ ภาวนาสิทฺธีติ ปญฺจวิธา โหติฯ อิชฺฌตีติวา อิทฺธิ สตฺถุสาสเน โยคเกมฺมน อิชฺฌนฺตานํ สเพฺพสํ มหคฺคต โลกุตฺตรธมฺมานํ นามํฯ ปชฺชติ เอเตนาติ ปาโทฯ อิทฺธิยา ปาโทติ **อิทฺธิปาโท**ฯ อิทฺธิปตฺติยา พลวุปาโย ปธานการณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โส ปน จตุนฺนํ อธิปติธมฺมานํ วเสน จตุธา โหตีติ วุตฺตํ **จตฺตาโร อิทฺธิปาทา**ติอาทิฯ อธิปติภูโต ฉโนฺทว อิทฺธิปาโทติ **ฉนฺทิทฺธิปาโท**ฯ เอสนโย เสเสสุปีติฯ เอตฺถจ สเพฺพ มหคฺคตานุตฺตรภูตา อุตฺตริมนุสฺส ธมฺมานาม นปากติเกน ฉเนฺทนวา วีริเยนวา จิเตฺตน วา ปญฺญาย วา อธิคนฺตพฺพา โหนฺติฯ เยน เกนจิ ปลิโพเธน ปฎิพาหิตุํ อสกฺกุเณเยฺยน อธิปติภาวปเตฺตน ฉนฺทาทินาเอว อธิคนฺตพฺพาฯ ตสฺมา อิเม จตฺตาโร ธมฺมา อธิปติภูตาว อิธ อธิเปฺปตาติ ทฎฺฐพฺพาติฯ

[๒๑๙] ยํปน **วิภาวนิยํ**

‘‘อิชฺฌติ อธิฎฺฐานาทิกํ เอตายาติ อิทฺธิ, อิทฺธิวิธญฺญาณํฯ อิทฺธิยา ปาโท อิทฺธิปาโท’’ติ วุตฺตํฯ ตํ สํยุตฺตเก กตมาจ ภิกฺขเว อิทฺธิฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติฯ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติฯลฯ ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วเตฺตติฯ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อิทฺธีติ อิมาย ปาฬิยา สเมติฯ เอวํสเนฺตปิ อิธ อภิธมฺมปริยาโยว อธิเปฺปโตติ ตํ น ยุชฺชติเยวฯ

วิภเงฺค ปน ปฐมวาเร โลกิย โลกุตฺตรมิสฺสกา จิตฺต เจตสิกราสีเอว อิทฺธิปาทาติ วุตฺตาฯ อฎฺฐกถายญฺจ-ปฐมชฺฌาน ปริกมฺมํหิ อิทฺธิปาโทนามฯ ปฐมชฺฌานํ อิทฺธินามฯลฯ เนวสญฺญา นาสญฺญายตนชฺฌานปริกมฺมํ อิทฺธิปาโทนามฯ เนวสญฺญานาสญฺญา ยตนชฺฌานํ อิทฺธินามฯ โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโท นามฯ โสตาปตฺติมโคฺค อิทฺธินามฯลฯ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนา อิทฺธิปาโทนามฯ อรหตฺตมโคฺค อิทฺธินามาติจฯ ปฐมชฺฌานํ อิทฺธิปาโทนามฯ ทุติยชฺฌานํ อิทฺธินามฯ ลฯ อากิญฺจญฺญายตนชฺฌานํ อิทฺธิ ปาโทนามฯ เนวสญฺญา นาสญฺญา ยตนชฺฌานํ อิทฺธินามฯ โสตา ปตฺติมโคฺค อิทฺธิปาโทนามฯ สกทาคามิมโคฺค อิทฺธินามฯลฯ อรหตฺตมโคฺค อิทฺธินามาติ จ วุตฺตํฯ ตํตํ ปาทกชฺฌานํ อิทฺธิปาโท

นามฯ ตโต ตโต วุฏฺฐหิตฺวา อุปฺปาทิตมโคฺค อิทฺธินามาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ อิธ ปน อุตฺตร จูฬภาชนิเย อาคตนเยน จตฺตาโร อธิปติธมฺมาเอว อิทฺธิปาทาติ วุตฺตาฯ

ตตฺถ ปน โลกุตฺตรภูตาเอว อธิเปฺปตาฯ อิธ โลกิย โลกุตฺตร มิสฺสกภูตาติฯ อินฺทฺริยพลา นิ อตฺถโต เหฏฺฐา วุตฺตาเนวฯ ปากฏฺฐานโต ปน จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุ สทฺธาย ถาโม เวทิ ตโพฺพฯ ยถาห-กตฺถ ภิกฺขเว สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุ เอตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ วีริยสฺสฯ ยถาห-กตฺถ ภิกฺขเว วีริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ เอตฺถ วีริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สติยาฯ ยถาห-กตฺถ ภิกฺขเวสตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุเอตฺถ สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ จตูสุ ฌาเนสุ สมาธิสฺสฯ ยถาห-กตฺถ ภิกฺขเว สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตูสุ ฌาเนสุ เอตฺถ สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ปญฺญาย ถาโม เวทิตโพฺพฯ ยถาห-กตฺถ ภิกฺขเว ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตูสุ อริยสเจฺจสุ เอตฺถ ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ สโมฺพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ, สมนฺตโต พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌติ พุชฺฌนฺติ วา เอตายาติ กตฺวาฯ สา หิ จตุสจฺจธมฺมํ พุชฺฌ มานา เอกกฺขเณ โสฬสหิ อเตฺถหิ สทฺธิํ สมนฺตโต พุชฺฌติ, น เอกเทส โตติ ตสฺสา สโมฺพธิยา สมุฏฺฐาปนเฏฺฐน สโมฺพธิยา อโงฺค สหการีพลวปจฺจโยติ **สโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ สติเอว สโมฺพชฺฌ โงฺค **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ สา หิ กายาทีสุ จตูสุ อตฺตโน โคจเรสุ ภาวนาวเสน สุฏฺฐุสํวฑฺฒ มานา อนุปุเพฺพน สพฺพปมาท ปกฺขํ วิธเมตฺวา สพฺพํ อปฺปมาทปกฺขญฺจ ปูเรตฺวา จตุมคฺคญฺ ญาณ สงฺขาตํ สโมฺพธิํ สมุฏฺฐาเปตีติฯ วิปสฺสนาย ภูมิภูเต อชฺฌตฺต พหิทฺธาธเมฺม วิจินาติ กกฺขฬตฺตผุสนาทีหิ อนิจฺจตาทีหิจ วิวิธา กาเรหิ จุณฺณวิจุณฺณํ กุรุมาโนวิย เตสุ ทฏฺฐพฺพา การํ อเสสํ อุปธาเรตีติ ธมฺมวิจโยฯ โสเอว สโมฺพชฺฌโงฺคติ **ธมฺมวิจย สโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ โสปิ หิ อตฺตโน โคจรภูเตสุ เตสุ ธเมฺมสุ ภาวนาวเสน สุฏฺฐุสํวฑฺฒมาโน อนุปุเพฺพน สพฺพํสโมฺมห ปกฺขํ วิธเมตฺวา สพฺพํ อสโมฺมหปกฺขํ ปูเรตฺวา สยํ จตุมคฺคญาณ สโมฺพธิ หุตฺวา สมุฏฺฐหตีติฯ สมฺมปฺปธานวีริยเมว สโมฺพชฺฌโงฺคติ **วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ ตมฺปิ หิ จตุพฺพิเธสุ อตฺตโน โค จเรสุ ภาวนาวเสน สุฏฺฐุ สํวฑฺฒมานํ อนุปุเพฺพน สพฺพํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ ลีนสโงฺกจ โกสชฺช ปกฺขํ กิเลสชาตํ วิธเมตฺวา สพฺพํ ธุรสํปคฺคหปกฺขํ ปูเรตฺวา วุตฺตปฺปการํ สโมฺพธิํ สมุฏฺฐา เปตี ติฯ

ปีติเยว สโมฺพชฺฌโงฺค **ปีติ สโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ สาปิ หิ วุตฺตปฺปกาเรสุ โคจเรสุ สุฏฺฐุ สํวฑฺฒมานา กุสเลสุ ธเมฺมสุ สพฺพํ จิตฺตสฺส อรติอุกฺกณฺฐปกฺขํ วิธเมตฺวา สพฺพํ ธมฺมรติ ธมฺ มนนฺทิธมฺมาราม ปกฺขํ ปูเรตฺวา วุตฺตปฺปการํ สโมฺพธิํ สมุฏฺฐาเปติฯ ปสฺสทฺธิเอว สโมฺพชฺฌ โงฺค **ปสฺสทฺธิ สโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ สาปิ หิ วุตฺตปกาเรสุ โคจเรสุ ภาวนาวเสน สุฏฺฐุ สํวฑฺฒมา นา สพฺพํ จิตฺตสฺส สารมฺภ ทรถปกฺขํ วิธเมตฺวา สพฺพํ วูปสนฺตสีตลปกฺขํ ปูเรตฺวา วุตฺตปฺปการํ สโมฺพธิํ สมุฏฺฐาเปติฯ สมาธิเอว สโมฺพชฺฌโงฺคติ **สมาธิ สโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ ตสฺส สโมฺพธิสมุฏฺ ฐาปนตา ปากฏาฯ ตตฺรมชฺฌตฺตตา สงฺขาตา อุเปกฺขาเอว สโมฺพชฺฌโงฺคติ **อุเปกฺขา ส โมฺพชฺฌโงฺค**ฯ สาปิหิ วุตฺตปฺปกาเรสุ สติอาทีนํ โคจเรสุ ภาวนาวเสน สุฏฺฐุ สํวฑฺฒมานา สพฺพํ จิตฺตสฺส ลีนุทฺธจฺจปกฺขํ วิธเมตฺวา สมวาหิตปกฺขํ ปูเรตฺวา วุตฺตปฺปการํ สโมฺพธิํ สมุฏฺฐา เปตีติฯ สมฺมา อวิปรีตโต ทสฺสนํ **สมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ สา ปน ทุเกฺข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺ ขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโร ธคามินิปฏิปทาย ญาณนฺติ จตุพฺพิธา โหติฯ สมฺมา อวิปรีตโต สํกปฺ ปนํ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิ ทฏฺฐพฺพสภาเวสุ ผรมานา ปวตฺตติ ตถา ตสฺสา สํ วิธานนฺติ อโตฺถฯ เตเนว หิ โส ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิโตติฯ ยถาห-ยาจาวุโส วิสาข สมฺมาทิ ฏฺฐิ, โยจ สมฺมาสงฺกโปฺป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตาติฯ **สมฺมาวาจา** ทโย ปุเพฺพ วุตฺตตฺถาเยวฯ สมฺมา วายมนฺติ เอเกนาติ **สมฺมาวายาโม**ฯ จตุกิจฺจสาธกํ สมฺมปฺปธาน วีริยํฯ

ปสฺสทฺธิทฺวยํ ปสฺสทฺธิสามญฺญน เอกํ กตฺวา **จุทฺทเสเต สภาวโต**ติ วุตฺตํฯ **สตฺตธา**ติ วุตฺตปฺปการานํ สติปฏฺฐานจตุกฺก สมฺมปฺปธานจตุกฺกาทีนํ วเสน สตฺตธาฯ อิทานิ เตสํ จุทฺทสนฺนํ กิจฺจานํ ฐานเภทํ ทเสฺสตุํ **สงฺกปฺปปสฺสทฺธิจา**ติอาทิมาหฯ

[๒๒๐] ยํปน **วิภาวนิยํ**

> ‘‘สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโหติ วตฺวา ปุน ตํ ทเสฺสตุํ สงฺกปฺปปสฺสทฺธิจาติอาทิมาหา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

น หิ ตตฺถ สตฺต สรูปํ ลพฺภตีติฯ สงฺกโปฺป วิรติตฺตยญฺจ เอกํ มคฺคงฺคฏฺฐานํ ปาปุณาติฯ ปสฺสทฺธิจ ปีติจ อุเปกฺขาจ เอกํ โพชฺฌงฺคฏฺฐานํฯ ฉนฺทจ จิตฺตญฺจ เอกํ อิทฺธิปาทฏฺฐานนฺติ เอวํ นวธมฺมา เอกฏฺฐานิกา โหนฺติฯ เอกํ วีริยํ จตุสมฺมปฺปธาน อิทฺธิ ปาทินฺทฺริย พลโพชฺฌงฺค มคฺคงฺค วเสน นวฏฺฐานิกํฯ เอกา สติ จตุสติปฏฺฐาน อินฺทฺริย พล โพชฺฌงฺค มคฺคงฺค วเสน อฏฺฐฏฺฐานิกาฯ เอโก สมาธิ อินฺทฺริย พล โพชฺฌงฺค มคฺคงฺค วเสน จตุฏฺฐานิโกฯ เอกาปญฺญา อิทฺธิปาทินฺทฺริย พล โพชฺฌงฺค มคฺคงฺค วเสน ปญฺจฏฺฐานิกาฯ เอกา สทฺธา อินฺทฺริย พล วเสน ทุฏฺฐานิกาติฯ เต ปน สตฺตตึส ปเภทา ธมฺมา ปุพฺพภาเค นานารมฺมณา นานาขณิกาจ โหนฺติฯ มคฺคผเลสุ ปน นวฏฺฐานิกํ วีริยํ เอกเมว นิพฺพานํ อารมฺมณํกตฺวา นวสุฐาเนสุ อตฺตปฏิปกฺขานํ ปาป ธมฺมานํ ปจฺจย ยมุคฺฆาตวเสน นว กิจฺจานิ สาธยมานํ เอกเมว ปวตฺตติฯ เอส นโย อฏฺฐฏฺฐานิกาทีสุฯ ตสฺมา เต เอกกฺขเณ เอกจิเตฺต สเพฺพ เอกโต อุปลพฺภนฺตีติ วุตฺตํ **สเพฺพ โลกุตฺตเร โหนฺตี**ติฯ **นวาสงฺกปฺป ปีติโย**ติ เอตฺถ วาสโทฺท กฺวจิ สทฺทโตฺถฯ สงฺกโปฺป กฺวจิ ทุติยชฺฌานิกา ทิเกปีติจ กฺวจิ จตุตฺถชฺฌานิกาทิเก โลกุตฺตเร นโหนฺตีติ อโตฺถฯ

โลกิเยปีติ สีลวิโสธนาทิวเสน ปวเตฺต กามา วจรกุสลาทิเก โลกิยกุสล กฺริยจิตฺตุปฺปาเทปิฯ **ยถา โยค**นฺติ สีลวิโสธนกมฺม สมถกมฺมนามรูปปริคฺคหาทิกเมฺมสุ ยุชฺชิตพฺพานํ วิรติตฺตยาทีนํ อนุรูปํฯ **ฉพฺพิสุทฺธิปวตฺติย**นฺติ สีล วิสุทฺธาทีนํ ฉนฺนํ วิสุทฺธีนํ อนุกฺกเมน ปวตฺติกาเลฯ เอเตน ทิเฏฺฐว ธเมฺม มคฺคผลปติฏฺฐาภาวตฺถาย ปูริเต จตุปาริสุทฺธิ สีเลปิ สทฺธาสติอาทโย โพธิปกฺขิเยสุ สงฺคหิตา เอว โหนฺติฯ ตถา มคฺคปาทกตฺถาย อุปฺปาทิเตสุ มหคฺคตชฺฌาเนสุ มีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ โพชฺฌงฺคสํยุตฺตเก –

> เอวํ ภาวิโต โข กุณฺฑลิย อินฺทฺริยสํวโร ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรติฯ เอวํ ภาวิตานิ ตีณิ สุจริตานิ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ปริปูเรนฺติฯ เอวํ ภาวิตา จตฺตาโร สติปฏฺฐานา สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺติฯ เอวํ ภาวิตา สตฺต โพชฺฌเงฺค วิชฺชาวิมุตฺติโย ปริปูเรนฺตีติ วุตฺตํฯ

อฏฺฐกถายํปิ นเกวลํ พลววิปสฺสนา มคฺคผเลสุเอว โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติฯ วิปสฺสนาปาทก กสิณชฺฌาน อานาปาณา สุก พฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ อุทฺธรนฺตีติ วุตฺตํฯ [โพธิปกฺขิย สงฺคโห]

๑๖๕. สพฺพสงฺคเห **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ ปญฺจ ราสโยฯ อตีตาทิ เภท ภินฺนานํ รูปานํ ขโนฺธ ราสีติ **รูปกฺขโนฺธ**ฯ เอกสฺมิํ รุปฺปน ลกฺขเณ ราสิํ กตฺวา ญาเณน ปริคฺคหิตา รูปธมฺมาเอวฯ ตถา เอกสฺมิํ เวทยิตลกฺขเณ สญฺชานน ลกฺขเณ ราสิํ กตฺวา ปริคฺคหิตา อตีตาทิเภทภินฺนา เวทนาสญฺญาโย **เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ** จนามฯ สงฺขโรนฺตีติ สงฺขาราฯ ผสฺส เจตนา ทโยฯ เตหิ ฉสฺวา อุปฺปตฺติทฺวาเรสุ ตีสฺวา กมฺมทฺวาเรสุ เอกโต สงฺคมฺม สมาคมฺม ผุ

สนเจตยิตาทีหิ อตฺตโน อตฺตโน กิเจฺจหิ ทสฺสนสวนาทีนิ สาธารณกิจฺจานิวา กายิก วาจสิกมานสิกานิวา สยน นิสชฺชฏฺฐาน คมน กถน จินฺตนาทีนิ สพฺพานิ กิจฺจานิ กโรนฺติ วิทหนฺตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ สํยุตฺตเก –

> กิญฺจ ภิกฺขเว สงฺขาเร วเทถฯ สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา สงฺขาราติ วุจฺจนฺติฯ กิญฺจ สงฺขตํ อภิ สงฺขโรนฺติ, รูปํ รูปตฺถาย สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติฯ เวทนํ เวทนตฺถาย สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติฯ สญฺญํ สญฺญตฺถาย สงฺขต อภิสงฺขโรนฺติฯ สงฺขาเร สงฺขารตฺถาย สงฺขต มภิสงฺขโรนฺติฯ วิญฺญาณํ วิญฺญาณตฺถาย สงฺขต มภิ สงฺขโรนฺตีติฯ สงฺขต มภิสงฺขโรนฺตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา สงฺขาราติ วุจฺจนฺตีติฯ

ตตฺถ รูปํ รูปตฺถาย สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ ยสฺมึ ยสฺมึ กาเล สยน นิสชฺชาทิวเสน ปวตฺตายา ยา รูปวิกติ อิจฺฉียติ, ตสฺมิํตสฺมึ กาเล ตสฺสา ตสฺสา รูปวิกติยา ชาตตฺถาย อิริยาปถ ปริวตฺตนาทิ วเสน ตํ ตํ รูปวิกตึ สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตีติ อโตฺถฯ ขชฺชโภชฺชาทิกํ วตฺถาลงฺการาทิกํ มญฺจ ปีฐ เคห รถาทิกํ สพฺพํ อุปโภค ปริโภคภูตํ พาหิร รูปํปิ คเหตฺวา โยเชตุํ วฏฺฏติเยวฯ เวทนนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ สพฺพํปิ เวทนํฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกํ เวทนํ สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตา จิตฺตกมฺมนจฺจคีตาทีนิ ตํ ตํ เวทนุปกรณานิ สมฺปาทน วเสน สมฺปรายิกญฺจ อภิสงฺขโรนฺตา มานุสกํวา ทิพฺพํวา ตํตํ เวทนํ ปเตฺถตฺวา ทาน สีลาทิ สมฺปาทน วเสน อภิสงฺขโรนฺติฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ สงฺขาเรสุ ปน ผสฺสํ ผสฺสตฺถาย เจตนํ เจตนตฺถายาติอาทินา ทานํ ทานตฺถาย สีลํ สีลตฺถาย ปาณาติปาตํ ปาณาติปาตตฺถายาติอาทินา วา สพฺพํ โลกปวตฺตึ ญตฺวา วิตฺถาเรตพฺพาติฯ เอตฺถ สิยา, กสฺมา สงฺขาเรสุ ปากฏฺฐา เจตนาทโย วิตกฺกาทโย โลภาทโย สทฺธาสติปญฺญาทโยจ ธเมฺม วิสุํ วิสุํ ขนฺธภาเวน อวตฺวา เวทนาสญฺญาว วุตฺตาติฯ วุจฺจเตฯ

ยถา หิ เฉโก มหาภิสโกฺก เภสชฺชมูลานิ คเหตฺวา จุณฺณํ กโรโนฺต เตสุ มูเลสุ อิมานิ ถูลานิปิ มุทูนิ โหนฺติฯ อิมานิ ขุทฺทกานิปิ กกฺขฬานิ โหนฺตีติ ญตฺวา ตโต ปถมตรํ กกฺขฬานิ วิสุํ อุทฺธริตฺวา สุฏฺฐุ โกเฏฺฏตฺวา จุณฺณํ กโรติฯ เสสานิ ปน สพฺพานิ มุทูนิ เอกโต กตฺวา โกเฏฺฏตฺวา จุณฺณํ กโรติฯ ตโต อุภยานิ มิเสฺสตฺวา สิลายํ ปิเสตฺวา เภสชฺชกเมฺม อุปเนติฯ เอวํ กโรโนฺต นกิลมติฯ เอวเมวํ ภควาปิ นามรูปธเมฺมสุ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา นิจฺจสุขอตฺต วิปลฺลาสานํ ปหานตฺถาย อนุยุญฺชนฺตา เทวมนุสฺสา วิภาเค อกเต ตีสุ ธเมฺมสุ กิลมิสฺสนฺตีติ ญตฺวา นามธเมฺมสุ เวทนาสญฺญาจิตฺตสงฺขาเต ตโย ธเมฺม วิสุํ อุทฺธริตฺวา เอกเมกํ ขนฺธํ นาม กตฺวา เทเสสิฯ ตถา หิ ยถา มจฺฉานาม อุทเก สติ อุกฺกณฺฐิตา นาม นตฺถิฯ อสติ ปน เอกเนฺตน อุกฺกณฺฐิตาเยว โหนฺติฯ ยถาวา มธุกราวา ภมราวา ยสฺมึ วเน ปุปฺผรส ผลรเส ลภนฺติ, ตตฺถ อุกฺกณฺฐิตานาม นตฺถิฯ อลภมานา ปน เอกเนฺตน อุกฺกณฺฐิตาเอว โหนฺติฯ เอวเมว อิเมสํ สตฺตานํ สุข สญฺญิเตสุ ปติสรเณสุ เวทนาสทิสํ ปติสรณํนาม นตฺถิฯ มนุสฺสเทวพฺรหฺมสมฺปตฺติโย อสฺสาเทนฺตาปิ สุขเวทนตฺถายเอว อสฺสาเทนฺติฯ ยทิจ ตาหิ วินา ยถิจฺฉิตํ สุขเวทนํ ลเภยฺยุํฯ โกนาม ตา สาทิยิสฺสติฯ ตถา ผสฺสเจตนาทีหิ วิตกฺกวิจารวีริยาทีหิ โลภโทสาทีหิ สทฺธาสติปญฺญาทีหิ จ สงฺขารกฺขนฺธธเมฺมหิ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ ยํกิญฺจิ สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺตาปิ สุขเวทนตฺถายเอว อภิสงฺขโรนฺติฯ ยทิจ ตาทิเสน อภิสงฺขรเณน วินาปิ ยถิจฺฉิตํ สุขํ ลเภยฺยุํ, เตหิ ธเมฺมหิ อโตฺถ นตฺถีติ โกนาม เต ธเมฺม อภิสงฺขริสฺสตีติฯ

อิติ สุขสญฺญิเตสุ ธเมฺมสุ เวทนานาม อิเมสํ สตฺตานํ ปรมุกฺกํสคตํ สุขสญฺญิตฏฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา ภควา ตํ วิสุํ เอกํ ขนฺธํ กตฺวา ขนฺธเทสนํ เทเสตีติฯ ตถา อิเมสํ สตฺตานํ อตฺตสญฺญิเตสุ ปติสรเณสุ สญฺญาสทิสํ ปติสรณํ นาม นตฺถิฯ ตถา หิ ตสฺมึ ตสฺมึ สตฺตนิกาเย อุปฺปนฺนา

เต เต สตฺตา อตฺตาโน อตฺตโน วิสเยสุ สพฺพํ ชานิตพฺพํ สญฺญาย สญฺชานิตฺวา วิญฺญุตฺตํ อาปชฺชนฺติฯ ตถา วิญฺญุตฺตํ อาปชฺชนฺตา ยตฺตกํ ปเร ชานนฺติฯ ตตฺตกํ มยํปิ ชานามฯ โก อมฺหากํ อุตฺตริตโรติ เอวํ โลเก ญาณสมฺมตํ สญฺญํ ปรมํ อตฺตานํ กตฺวา วิจรนฺติฯ อิติ อตฺตสญฺญิเตสุ ธเมฺมสุ สญฺญานาม อิเมสํ สตฺตานํ ปรมุกฺกํ สคตํ อตฺตสญฺญิตฎฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา ภควา ตํปิ วิสุํ เอกํ ขนฺธํ กตฺวา ขนฺธเทสนํ เทเสตีติฯ ตถา อิเมสํ สตฺตานํ นิจฺจสญฺญิเตสุ ปติสรเณสุ จิตฺตสทิสํ ปติสํรณํ นาม นตฺถิฯ ตถา หิ สตฺตา สุขํ ทุกฺขํนาม อนิจฺจํ สุขปตฺตานํ ทุกฺขํ นตฺถิฯ ทุกฺข ปตฺตานํ สุขํ นตฺถีติวาฯ สญฺญานาม อนิจฺจา, กทาจิ ปมุสฺสติ กทาจิ นปมุสฺสตีติวาฯ วีริยํนาม อนิจฺจํฯ กทาจิ อารภติ, กทาจิ น อารภตีติวาฯ โลโภนาม อนิโจฺจฯ กทาจิ อุปฺปชฺชติ, กทาจิ นอุปฺปชฺชตีติวาฯ โทโสนาม อนิโจฺจฯ กทาจิ อุปฺปชฺชติ, กทาจิ น อุปฺปชฺชตีติวาฯ สทฺธานาม อนิจฺจาฯ กทาจิ ปสนฺนจิโตฺต โหติ, กทาจิ อปฺปสนฺนจิโตฺต โหตีติวาฯ ปญฺญานาม อนิจฺจาฯ ชานิตพฺพํปิ กทาจิ ชานาติ, กทาจิ น ชานาตีติวา เอวํ เจตสิกธมฺมานํ อนิจฺจภาโวนาม เกสญฺจิ โลกิยชนานํปิ ปากโฎ โหติฯ น ปน จิตฺตสฺสฯ น หิ สตฺตา จิตฺตํนาม อนิจฺจํฯ กทาจิ อุปฺปชฺชติ, กทาจิ น อุปฺปชฺชตีติ คณฺหนฺติฯ ตํ ปน สยํ นิจฺจํ ปวตฺตมานํ หุตฺวา กทาจิ สุเขน ยุตฺตํ โหติ, กทาจิ ทุเกฺขนาติอาทินา ตสฺมึ นิจฺจสญฺญเมว อุปฺปาเทนฺตีติฯ อิติ จิตฺตํนาม นิจฺจสญฺญิเตสุ ธเมฺมสุ ปรมุกฺกํ สคตํ นิจฺจสญฺญิตฎฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา ภควา ตํปิ วิสุํ เอกํ ขนฺธํ กตฺวา ขนฺธเทสนํ เทเสตีติฯ

[๒๒๑] ยํปน **วิภาวนิยํ**

''ภาชน โภชน พฺยญฺชน ภตฺตการก ภุญฺชก วิกปฺปวเสน ปเญฺจว วุตฺตา''ติ วตฺวา ตํ วิภาวเนฺตน ''รูปญฺหิ เวทนา นิสฺสยตฺตา ภาชนฎฺฐานิยํฯ เวทนา ภุญฺชิตพฺพตฺตา โภชนฎฺฐานิยาฯ สญฺญา เวทนสฺสาท ลาภ เหตุตฺตา พฺยญฺชนฎฺฐานิยาฯ สงฺขารา อภิสงฺขรณโต ภตฺตการกฎฺฐานิยาฯ วิญฺญาณํ อุปภุญฺชกตฺตา ภุญฺชกฎฺฐานิยํฯ เอตฺตาวตาจ อธิเปฺป ตตฺถสิทฺธีติ ปเญฺจว วุตฺตา''ติ วุตฺตํฯ ตํ สารโต นทฎฺฐพฺพํฯ

น หิ ตํ อฎฺฐกถายํ เอตปฺปรมวินิจฺฉเย อาคตํฯ อุปมาทีปเนเอว อาคตํฯ น จ ภควตา ภาชนาทิวิกปฺปสิทฺธิมตฺตํ อุทฺทิสฺส ปเญฺจว ขนฺธา วุตฺตาติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตถาสิทฺธสฺส อตฺถสฺส ปโยชนาภาวโตติฯ

[๒๒๒] ยญฺจ **ตตฺถ**

''เทสนากฺกเมปิ อิทเมว การณํฯ ยตฺถ ภุญฺชติ, ยญฺจ ภุญฺชติ, เยนจ ภุญฺชติ, โยจ โภชโก, โยจ ภุญฺชิตาฯ เตสํ อนุกฺกเมน ทเสฺสตุกามตฺตา''ติ วุตฺตํฯ ตํปิ อสารํฯ

จตุนฺนํ อุปาทานานํ วิสยภูตา ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธาฯ สพฺพ สภาคธมฺม ปริยาทานวเสน สาสวา อนาสวาจ ธมฺมา ปญฺจกฺขนฺธาติ วุตฺตา, วิปสฺสนา ภูมิปริคฺคหวเสน สาสวาเอว **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา**ติ วุตฺตาฯ อายตนฺติ อตฺตโน ผลุปฺปตฺติยา ภุสํ อุสฺสหนฺตา วิย โหนฺตีติ **อายตนานิ**ฯ อายตนสโทฺท ปน ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ ทฺวารธเมฺมสุ ปวตฺตมาโน สญฺชาติเทสเฎฺฐน นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน อากรเฎฺฐน, ฉสุ พาหิเรสุ อารมฺมณธเมฺมสุ ปวตฺตมาโน สโมสรณเฎฺฐน, อุภยตฺถปิ การณเฎฺฐน ปวตฺตติฯ ตตฺถ จิตฺต เจตสิกา ธมฺมา เอกสฺมึวา ภเว อนมตเคฺควา สํสาเร ปุนปฺปุนํ สห ชายมานา จกฺขาทีสุ ฉสุ ทฺวารปเทเสสฺเวว ชายนฺติ, น อญฺญตฺถฯ สนฺตานานุพนฺธวเสน นิวสนฺตาปิ เตเสฺวว นิวสนฺติ, น อญฺญตฺถฯ อากิริตฺวา ฐปิตา วิย ปวตฺตมานาปิ เตเสฺวว ปวตฺตนฺติ, น อญฺญตฺถฯ ตสฺมา จกฺขาทีนิ ฉสญฺชาติเทสเฎฺฐน นิ

วาสฏฺฐานฏฺเฐน อากรฏฺเฐนจ อายตนานินามฯ เทวายตนํ วิย อธิฏฺฐานฏฺเฐนาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ

ยถาจ สมฺปนฺนปุปฺผผเลสุ เขเมสุ รุเกฺขสุ ตโต ตโต ปกฺขิโน นิลินตฺถาย อาหารตฺถายจ นิจฺจํ สโมสรนฺติฯ เอวํ รูปาทีสุ ฉสฺฐาเนสุ ตโต ตโต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อารมฺมณกรณตฺถาย นิจฺจํ สโมสรนฺติฯ ตสฺมา รูปาทีนิ ฉ สโมสรณฏฺเฐน อายตนานินามฯ ตทุภยานิ ปน เตสํ จิตฺตเจตสิกานํ การณฏฺเฐน อายตนานินามฯ จกฺขุจ ตํ อายตนญฺจาติ **จกฺขายตนํ**ฯ เอวํ เสสานิฯ ตตฺถ จกฺขุโสตานิ สตฺตานํ หิตกฺริยาสุ พหุปการตฺตา กามรูป พฺยาปิตตฺตา จ ปากฏฺฐานีติอาทิมฺหิ วุตฺตานิฯ เตหิ อาสนฺนตฺตา ตทนนฺตรํ ฆานํฯ ตโต ชิวฺหาติ อิมานิ จตฺตาริ ปเทสายตนานินามฯ ตโต สกลกายพฺยาปโก กาโยฯ ตโต เตสํ สเพฺพสํ โคจรวิสยคฺคาหกํ มโนติฯ เสสานิ ปน เตสํ วิสยตฺตา ตทนุกฺกเมเนว วุตฺตานีติฯ

กสฺสจิ ปน ปุคฺคลสฺสวา สตฺตสฺสวา มนุสฺสสฺสวา เทวสฺสวา พฺรหฺมุโนวา วเส อวตฺติตฺวา อตฺตโนเอว สภาวํ ธาเรนฺตีติ **ธาตุโย**ฯ วิสุํ วิสุํ ววตฺถิตสภาวตฺตาวา ยถาสภาวํ ธารียนฺติ สลฺลกฺขียนฺติ ววตฺถปียนฺตีติ ธาตุโยฯ อปิจ, นิสฺสตฺต นิชฺชีวฏฺเฐน ธาตุโยฯ ตตฺถ นิสฺสตฺตฏฺฐนาติ สตฺตาการา ภาวฏฺเฐน สตฺตกิจฺจาภาวฏฺเฐนฯ โก ปเนตฺถ สตฺตาภาโร กึ สตฺตกิจฺจนฺติฯ ชีวโยโค สตฺตาการโรฯ อีหาจ พฺยาปาโร จ สตฺตกิจฺจํฯ นิชฺชีวฏฺฐนาติ เอกสฺมึ ภเว ยาว นมรติฯ ภวปรํปรายวา ยาว สํสาโร น นิวตฺตติฯ ตาว อภิชฺชมาโน อจฺฉิชฺชมาโน เอโกว วตฺตตีติ เอวํ คหิตสฺส ชีวสฺส อภาวฏฺเฐนฯ จกฺขาทโยจ ธมฺมา สพฺพโส สตฺตาการรหิตา สตฺต กิจฺจรหิตาจ โหนฺติฯ นจ สยํ ชีวานาม โหนฺติฯ นาปิ ชีวโยคาติฯ อิติ นิสฺสตฺตฏฺเฐน นิชฺชีวฏฺเฐนจเต ธาตุโยนามาติฯ เตสํ ปน ทฏฺฐพฺพากาโร อฏฺฐกถายํ วุโตฺตฯ ยถาห-เภริตลํ วิย จกฺขุธาตุ ทฏฺฐพฺพาฯ ทโณฺฑ วิย รูปธาตุฯ สโทฺทวิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ ตถา อาทาสตลํ วิย จกฺขุธาตุฯ มุขํ วิย รูปธาตุฯ มุขนิมิตฺตํ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ อถวา, อุจฺฉุยนฺต กิลยนฺตํ วิย จกฺขุธาตุฯ ยนฺตจกฺกยฏฺฐิ วิย รูปธาตุฯ อุจฺฉุรส เตลานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ ตถา อธรารณิ วิย จกฺขุธาตุฯ อุตฺตรารณิ วิย รูปธาตุฯ อคฺคิ วิย จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ เอสนโย โสตวิญฺญาณธาตุอาทีสุฯ มโนธาตุ ปน ยถาสมฺภวโต จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทีนํ ปุเรจรานุจรา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ

ธมฺมธาตุยา เวทนากฺขโนฺธ สลฺลมิว สูลมิวจ ทฏฺฐโพฺพฯ สญฺญา สงฺขารกฺขนฺธา เวทนาสลฺล สูลโยคา อาตุรา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ปุถุชฺชนานํวา สญฺญา อาสา ทุกฺขชนนโต ริตฺตมุฏฺฐิ วิย อยถาภุจฺจนิมิตฺตคาหโต วนมิโควิยฯ สงฺขารา ปฏิสนฺธิยํ ปกฺขิปนโต องฺคารกาสุยํ ขิปนปุริสา วิยฯ ชาติทุกฺขานุพนฺธโต ราชปุริสานุพนฺธโจโร วิยฯ สพฺพานตฺถาวหสฺส ขนฺธสนฺตานสฺส เหตุโต วิสรุกฺขพีชานิ วิยฯ รูปํ นานาวิธุปทฺทวนิมิตฺตโต ขุร จกฺกํวิย ทฏฺฐพฺพํฯ อสงฺขตาปิ ธาตุ อมตโต สนฺตโต เขมโต จ ทฏฺฐพฺพาฯ กสฺมา, สพฺพานตฺถปฏิปกฺขภูตตฺตาฯ มโนวิญฺญาณธาตุ คหิตารมฺมณํ มุญฺจิตฺวาปิ อญฺญํ คเหตฺวา ปวตฺตนโต วนมกฺกโฏ วิย, ทุทฺทมนโต อสฺสขลุโงฺค วิย, ยตฺถ กามนิปาติโต เวหาสํ ขิตฺตทโณฺฑ วิย, โลภโทสาทิ นานาปฺปการกิเลสโยคโต รงฺคนโฏ วิย ทฏฺฐพฺพาติฯ **อริยสจฺจานี**ติ เอตฺถ สนฺตสฺส ธมฺมสฺส ภาโว สจฺจํฯ สนฺตสฺสาติ ภูตสฺส ตถสฺส อวิปรีตสฺสฯ อปิจ, เกนฏฺเฐน สจฺจนฺติฯ ตถฏฺเฐน อวิตถฏฺเฐน อนญฺญถฏฺเฐนฯ ยญฺหิ จกฺขุสฺส ทุกฺขตฺตํ, ตํ ตถํ โหติ อวิตถํ อนญฺญถํฯ ทุกฺขทุกฺข สงฺขารทุกฺข วิปริณามทุกฺข สงฺขาเตหิ ตีหิ ทุเกฺขหิ ตํ สมงฺคิปุคฺคลสฺส อภิณฺหปีฬนโตฯ ตตฺถ สงฺขารทุกฺขํ นาม กมฺมชานํ อุปฺปตฺติยา ปเคว ตํตํกมฺมา ภิสงฺขรณทุกฺขํฯ ตถา อุตุชาทีนํ อุปฺปตฺติยา ปเคว ตํตํ อุตุจิตฺตาหารานํ อภิสงฺขรณทุกฺขํฯ

จกฺขุ หิ นาม รูปิพฺรหฺมานํปิ ปุริมภเว ฌานภาวนา สงฺขาตํ มหนฺตํ กมฺมาภิสงฺขรณ ทุกฺขํ อนุภวนฺตานํเยว อุปฺปชฺชติฯ โน อญฺญถาฯ กามสตฺตานํ ปน ปุริมภเว กมฺมสงฺขารทุกฺขํ อนุภวิตฺวา อุปฺปนฺนํปิ ยาวชีวํ ปวตฺติยา อาหาราทิสงฺขารทุกฺขญฺจ ปฏิชคฺคน ทุกฺขญฺจ อนุภวนฺตานเญฺญว ปวตฺตติ, โน อญฺญถาฯ ปวตฺตมานญฺจ ปจฺจยเวกเลฺลวา ชาเต อนฺตราเยวา อาคเต ยทากทาจิ ภิชฺชติฯ มรณกาลํ ปตฺวา ปน เอกเนฺตน ภิชฺชติเยวฯ ตสฺมา ตํ อสฺสาเทตฺวา ตทตฺถาย กมฺมํวา อาหาราทิปจฺจยํวา ปฏิชคฺคนํ วา สงฺขโรนฺตานํ อนมตเคฺค สํสาเร สงฺขารทุกฺขสฺส ปริยโนฺตนาม นตฺถิฯ อิติ สพฺพํ จกฺขุ อปริยเนฺตน สงฺขารทุเกฺขน ปุคฺคลํ อภิณฺหํ ปีเฬติเยวฯ อิทมสฺส สงฺขารทุกฺขํฯ อิทํ จกฺขุ นาม ปจฺจยเวกเลฺลวา ชาเต อนฺตราเยวา อาคเต ยทา กทาจิ ภิชฺชนชาติกํฯ ตสฺมา ตสฺส ภิชฺชนภเยน ปเคว ปจฺจย สมฺปาทนทุกฺขํ รกฺขาวรณคุตฺติสํวิธานทุกฺขํ ภิชฺชนนิมิตฺตานิ ทิสฺวา วา ภิชฺชมาเนวา ภิเนฺนวา โสจนปริเทวนาทิทุกฺขญฺจ วิปริณาม ทุกฺขํนามฯ อิติ สพฺพํ จกฺขุ อปริยเนฺตน วิปริณามทุเกฺขน ปุคฺคลํ อภิณฺหํ ปีเฬติเยวฯ อิทมสฺส วิปริณามทุกฺขํฯ ทุกฺขทุกฺขํ ปน ตทุภเยน ทุเกฺขน สเหว สิชฺฌติฯ เอวํ จกฺขุ ทุกฺขทุกฺข สงฺขาร ทุกฺข วิปริณาม ทุกฺขสงฺขาเตหิ ตีหิ ทุเกฺขหิ ตํ สมงฺคิปุคฺคลํ อภิณฺหํ ปีเฬติเยวฯ ยญฺจ ตสฺส ตถาปีฬนํ, ตํ ตถํ โหติ, อวิตถํ, อนญฺญถํฯ ตสฺมา จกฺขุ ทุกฺขสจฺจํนามฯ เอส นโย โสตาทีสุ เตภูมกธเมฺมสุฯ

เสสสเจฺจสุปิ ยํ โลภเสฺสว ทุกฺขสมุทยตฺตํฯ ยํ นิพฺพานเสฺสว ทุกฺขนิโรธตฺตํฯ ยํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคเสฺสว ทุกฺขนิโรธมคฺคตฺตํ ตํ กถํ โหตีติอาทินา วตฺตพฺพํฯ ยาวจ โลโภ น ปหิยฺยติฯ ตาว จกฺขาทีนิ อสฺสาเทติเยวฯ ยาวจ ตานิ อสฺสาเทติฯ ตาว เตสํ ปวตฺติยา กมฺมาทีนิ สงฺขโรนฺติเยวฯ ยาวจ กมฺมาทีนิ สงฺขโรนฺติฯ ตาว จกฺขาทีนิ ปวตฺตนฺติเยวฯ ยาวจตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตาว เตสํ วุตฺตปฺปการเรหิ สงฺขาร ทุกฺขาทีหิ นมุจฺจติเยวฯ ตสฺมา โลภสฺส ทุกฺขสมุทยตฺตํ ตถํ โหติฯ จกฺขาทีสุจ ปวตฺตมาเนสุ วุตฺตปฺปการํ สพฺพํ ทุกฺขํ อาคจฺฉติเยวฯ อปวตฺตมาเนสุ นาคจฺฉติฯ ตสฺมา เตสํ ปวตฺตินิโรธภูตสฺส นิพฺพานเสฺสว ทุกฺขนิโรธตฺตํ ตถํ โหติฯ ตถา โลภปหานโต อโญฺญ ทุกฺขมุตฺติมโคฺคนาม นตฺถิฯ อฏฺฐงฺคิกมโคฺคจ อุปฺปชฺช มาโน เอกเนฺตน ตํ ปชหติฯ ตสฺมา อฏฺฐงฺคิกมคฺคเสฺสว ทุกฺขนิโรธมคฺคตฺตํ ตถํ โหติ, อวิตถํ, อนญฺญถนฺติฯ

เอวํสเนฺตปิ สจฺจสโทฺท ปริยาย สเจฺจสุปิ วตฺตตีติ วุตฺตํ **จตฺตาริอริยสจฺจานี**ติฯ ตตฺถ ทุกฺขสเจฺจ ตาว สกฺกายปริยา ปนฺนา อชฺฌตฺตธมฺมาเอว อริยสจฺจํนามฯ เตเยว หิ อสฺมิมานสฺส อธิฏฺฐานภูตา หุตฺวา ยาวตํ มานํ น สมูหนติฯ ตาว ทุกฺขกิจฺจํ กโรนฺติฯ ทุกฺขปริญฺญาจนาม ยาวเทว อสฺมิมานสมุคฺฆาตาย โหติฯ อสฺมิมาโนจ เตเสฺวว อชฺฌตฺตธเมฺมสุ นิวิสตีติ เตสุ ปริญฺญาเตสุ ปริญฺญากิจฺจํ สิทฺธเมว โหตีติฯ ตพฺพิปรี เตน ปน อนินฺทฺริย พทฺธธมฺมา มคฺคผลธมฺมาจ อฏฺฐงฺคิกวชฺชา อุทยพฺพย ปีฬนโต สงฺขารทุกฺขวิปริณามทุเกฺขหิจ อปริมุตฺตตฺตา ทุกฺขสจฺจํ นามฯ สมุทยสเจฺจ เอโก โลโภเยว อริยสจฺจํนามฯ โสหิ อตฺตสมงฺคิโน สเตฺต อตฺตนิจ อารมฺมณธเมฺมสุจ อสฺสาทํ ชนยิตฺวา นิจฺจํ วฏฺฏทุกฺขโต อนุกฺกณฺฐมาเน กโรตีติ เตสํ โลภสทิโส อโญฺญ ญาติวา มิโตฺตวา สหาโยวา อตฺตาวา อตฺตนิยํวา นตฺถิวิย ขายติฯ ตสฺมา ตํสทิโส อโญฺญ โกจิ วฏฺฏทุกฺขสํวิธายโกนาม นตฺถิฯ ตญฺจ ปชหิตุํ สโกฺกนฺตสฺส อโญฺญ ทุชฺชโหนาม นตฺถิฯ อวเสสาปน สเพฺพปิ สาสวา กุสลากุสลธมฺมา สมุทยสจฺจํนามฯ

เอตฺถ สิยา, นนุ อวิชฺชาปิ สพฺพสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส มูลภาเวน วุตฺตาติ สาปิ สมุทเย อริยสเจฺจเอว วตฺตพฺพาติฯ วุจฺจเต, ยถาหิ เอโก เฉโก อุยฺยานปาโล สมฺปตฺติยุตฺตํ ภูมิ ภาคํ ลภิตฺวา อตฺตโน ญาณพเลน ภูมิภาคญฺจ นานาพีชานิจ อภิสงฺขริตฺวา นนฺทนสทิสํ อุยฺยานํ มาเปสิฯ ตตฺถ ภูมิ อุยฺยาน ปาลสฺส พีชานํ รุกฺขานญฺจ ปติฏฺฐานกิจฺจํ สาเธติฯ พีชานิจ องฺกุรุปฺปาทน

กิจฺจํ สาเธนฺติ, อุยฺยานปาโลเยว ปน สพฺพกิจฺจานิ สาเธติฯ โส หิ ภูมิยํ พีเชสุ รุเกฺขสุจ ยํยํ กตฺตพฺพํ โหติฯ ตํ สพฺพํ กโรติฯ มเมตนฺติ ปริคฺคณฺหาติ รกฺขติฯ ตโต อุปฺปเนฺน โภเค ภุญฺชติฯ ตสฺมา โก อิทํ มาเปสิ, กเสฺสทํ อุยฺยานนฺติ วุเตฺต อุยฺยานปาโลเยว มาเปสิฯ ตเสฺสทํ อุยฺยานํ อิเจฺจว วุจฺจติฯ น ภูมิํ มาเปสิฯ พีชานิ มาเปนฺติฯ เตสํ อิทํ อุยฺยานนฺติ วุจฺจติฯ กา ปน อุยฺยานสมฺปตฺติยา ปจฺจยปรํปราติ วุเตฺต ปน ภูมิเอว อาทิโต วตฺตพฺพาฯ น อุยฺยานปาโลฯ นจ พีชานีติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ ปฎิจฺจสมุปฺปาท นยญฺหิ ปตฺวา ปจฺจยปรํ ปรวเสน ทุกฺข ธมฺมานํ ปวตฺติ นิวตฺติวิธาเน อวิชฺชาเอว อาทิ ปภวปธานภูตา โหติ, น ตณฺหาฯ สจฺจเทสนายํ ปน เตสํ นิพฺพตฺตกธมฺมวิธาเน ตณฺหาเอว สามิเชฎฺฐก ปธานภูตา โหติฯ น อวิชฺชาติ นตฺถิ สมุทยาริยสจฺจภาเว อวิชฺชาย โอกาโสติ ทฎฺฐโพฺพฯ กิเลสานํ ตทงฺคนิโรธวิกฺขมฺภน นิโรธา นิโรธสจฺจํนามฯ นิพฺพานํ นิโรธาริยสจฺจํนามฯ ฉสุ โลกิยวิสุทฺธีสุ มคฺคงฺคานิ มคฺคสจฺจํ นามฯ อฎฺฐงฺคิโก โลกุตฺตรมโคฺคเอว มคฺคอริยสจฺจํนามาติฯ

อริยสโทฺท เจตฺถ กตฺถจิ กทาจิ เกสญฺจิ กุโตจิ กถญฺจิ อวิตถภาเวน อุตฺตมตฺถวาจโกติฯ วิภาวนิยํ ปน อฎฺฐกถายํ วุตฺตนเยน สจฺจสทฺทสฺส อโตฺถ วิภาวิโต **ทุกฺขํอริย สจฺจ**นฺติ เอตฺถ ปีฬนโฎฺฐ, สงฺขตโฎฺฐ, สนฺตาปโฎฺฐ, วิปริณามโฎฺฐติ อิเมหิ จตูหิ อเตฺถหิ จกฺขาทิกสฺส เอเกกสฺส เตภูมกธมฺมสฺส ทุกฺขสจฺจตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ สงฺขตฎฺฐ วิปริณามฎฺฐา ปุเพฺพ สงฺขาร ทุกฺขวิปริณามทุเกฺขสุ วุตฺตนยาเอวฯ ปทตฺถโตปน ปจฺจเยหิ สงฺขรียตีติ สงฺขโตฯ ปเคว กมฺมาทิปจฺจยาภิสงฺขรณทุเกฺขน วินา น อุปฺปชฺชติ, นปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ วิรูโป หุตฺวา ปริณาโม วิปริณาโมฯ ปริหานิเจว ปริเภโทจฯ ปีฬนโฎฺฐติ เอตฺถ ปีฬิตพฺพนฺติ ปีฬนํฯ ปีเฬตีติ ปีฬนํฯ ปีฬียเต ปีฬนํฯ อโตฺถติ สภาโวฯ ปีฬนํ อโตฺถ ยสฺสาติ วิคฺคโหฯ ตตฺถ ยถา เอกิสฺสา ทุคฺคติตฺถิยา กุจฺฉิมฺหิ ปุโตฺต อุปฺปชฺชติฯ โสจ นานาโรเคหิ สยํ นิจฺจํ ปีฬิโต หุตฺวา ปฎิชคฺคนทุเกฺขหิ มาตรญฺจ นิจฺจํ ปีเฬติเยวฯ ยญฺจ ตสฺสา กุจฺฉิมฺหิ ตาทิสสฺส ปุตฺตสฺส อุปฺปชฺชนํ, ตญฺจ ตสฺสา อิตฺถิยา ปีฬนกิจฺจเมว โหติฯ เอวเมวํ เย จกฺขาทโย ธมฺมา ชรามรเณหิ นิจฺจํ ปีฬียนฺติ, เต ปฎิชคฺคนทุเกฺขหิ ตํ สมงฺคีนํ ปุคฺคลํ นิจฺจํ ปีเฬนฺติเยวฯ ยญฺจ ตสฺส สนฺตาเน เตสํ อุปฺปชฺชนํ, ตญฺจ ตสฺส ปีฬนกิจฺจเมวาติฯ ยถาหโย ภิกฺขเว จกฺขุสฺส อุปฺปาโท ฐิติ อภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโวฯ ทุกฺขเสฺสโส อุปฺปาโทฯ โรคานํ ฐิติ ชรามรณสฺส ปาตุภาโวฯ โย ภิกฺขเว โสตสฺส ฆานสฺส ชิวฺหาย กายสฺส มนสฺส อุปฺปาโทติอาทิฯ

สนฺตาปโฎฺฐติ ราคคฺคิอาทีหิ เอกาทสหิ อคฺคีหิ ภุสํ ปริทยฺหนโฎฺฐฯ ยถาห –

> จกฺขุํ อาทิตฺตํฯ เกน อาทิตฺตํฯ ราคคฺคินา อาทิตฺตํฯ โทสคฺคินาฯ โมหคฺคินาฯ ชาติยาฯ ชรายฯ มรเณนฯ โสเกนฯ ปริเทเวนฯ ทุเกฺขนฯ โทมนเสฺสนฯ อุปายาเสน อาทิตฺตนฺติ วทามิฯ โสตํ อาทิตฺตํฯ ฆานํ อาทิตฺตํฯ ชิวฺหา อาทิตฺตาฯ กาโย อาทิโตฺตฯ มโน อาทิโตฺตติฯ

อาทิปนํ สนฺตาปนํ ปริทยฺหนนฺติ อิธ อตฺถโต เอกนฺติฯ เอตฺถ สิยา, อริยมโคฺคปิ จิรกาลํ ปารมิตาภิสงฺขรณทุเกฺขน อนฺติมภเวจ สีลาทิวิสุทฺธิภาวนาภิสงฺขรณทุเกฺขน ปุคฺคลํ สุสํ ปีเฬติเยวฯ ตถา วิปริณามธโมฺมจฯ ตสฺมา โสปิ ปีฬนาทิอเตฺถน ทุกฺขสจฺจสงฺคโห สิยาติฯนฯ สพฺพทุกฺขสนฺติ วํหตฺตาฯ โส หิ วุตฺตปฺปการํ อภิสงฺขรณทุกฺขํ ปริปุณฺณํ อนุภูตสฺส ปุคฺคลสฺส สกิํ อุปฺปชฺชมาโน สพฺพํ กิเลสชาตํ เขเปเนฺต อุปฺปชฺชติฯ นิรุชฺฌมาโนจ สพฺพํ อายติํ อนมตเคฺค สํสาเร วฎฺฎทุกฺขํ วูปสเมเนฺต นิรุชฺฌติฯ วูปสนฺตํจ อนาคต ทุกฺขํ อุปาทาย วุตฺตปฺปการํ อภิสงฺขรณทุกฺขํ คณนุปคํ นโหติฯ ภิชฺชโนฺตจ อนุตฺตรํ วิมุตฺติสุขํ ทตฺวาว ภิชฺชติฯ ตสฺ

มา ตสฺส วิปริณามปจฺจยาปิ ปุคฺคลสฺส กาจิ หานินาม นตฺถีติ น โส ทุกฺขสจฺจสงฺคโหติฯ โลกิยธมฺมา ปน อุปฺปชฺชมานา ปวตฺต มานาจ ปุเพฺพ วุตฺตปกาเรหิ สงฺขารทุเกฺขหิ ภุสํ ปีเฬตฺวาเอว อุปฺปชฺชนฺติ ปวตฺตนฺติจฯ นิรุชฺฌมานา มหนฺตํ ปริฬาหทุกฺขํ ชเนตฺวา อปริยเนฺต ขุรจกฺกสทิเส วฎฺฎทุกฺขยเนฺต ปุคฺคลํ โยเชนฺตาว นิรุชฺฌนฺติฯ ตสฺมา เตเอว ปีฬนาทิอเตฺถหิ เอกนฺตทุกฺขา โหนฺตีติฯ เอเตน นิพฺพานสฺสปิ สมฺปาปกปจฺจยาภิสงฺขรณเลสํ คเหตฺวา ทุกฺขสจฺจตฺตปสโงฺค นิวตฺติโต โหตีติฯ

ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ เอตฺถ ภวาภวสงฺขาตํ ทุกฺขกฺขนฺธํ สมุเทติฯ ปุนปฺปุนํ อโพฺพจฺฉินฺนํ กตฺวา อุทยติ อุฎฺฐาเปติ วเฑฺฒติวาติ ทุกฺขสมุทโย, อายูหนโฎฺฐ, นิทานโฎฺฐ, สํโยคโฎฺฐ, ปลิโพธโฎฺฐติ จตูหิ อเตฺถหิ โลภสฺส ทุกฺขสมุทยตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อายูหนโฎฺฐติ ภวาภว สงฺขาตสฺส เอเกกสฺมิํ ภเวปิ วตฺถุกามปฎิสํยุตฺตสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส ภิโยฺย ปริพฺยูหนโฎฺฐ ราสิกรณโฎฺฐ นิทานโฎฺฐติ ตเทว นิรนฺตรํ กตฺวา อนุปฺปทานโฎฺฐ นิยฺยาตนโฎฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ สํโยคโฎฺฐติ ทุกฺขกฺขนฺธสฺมิํเอว ทฬฺหํ พนฺธนโฎฺฐฯ ปลิโพธโฎฺฐติ ตโต ตสฺส ตสฺส มุจฺจนุปายสฺส นีวารณ วเสน ปลิพุนฺธนโฎฺฐ อุปรุนฺธนโฎฺฐติ อโตฺถฯ **ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจ**นฺติ เอตฺถ วฎฺฎทุกฺขสฺส นิรุชฺฌนํ อนุปฺปาท ธมฺมตาปตฺติ วเสน ขิยฺยานํ ทุกฺขนิโรโธฯ ทุกฺขํ วา นิรุชฺฌติ นปวตฺตติ เอตสฺมินฺติ ทุกฺขนิโรโธฯ นิสฺสรณโฎฺฐ วิเวกโฎฺฐ, อสงฺขตโฎฺฐ, อมตโฎฺฐติ จตูหิ อเตฺถหิ นิพฺพานสฺส ทุกฺขนิโรธตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ นิสฺสรณโฎฺฐติ นิสฺสรณ วิมุตฺติยา วิมุจฺจนโฎฺฐฯ วิเวกโฎฺฐติ วฎฺฎทุกฺขปลิโพธโต วิวิจฺจนโฎฺฐฯ อสงฺขตโฎฺฐติ สงฺขารทุกฺขสฺส อภาวโฎฺฐฯ อมตโฎฺฐติ มรณทุกฺขสฺส อภาวโฎฺฐติฯ

ทุกฺขนิโรธคามินิปฎิปทาติ เอตฺถ ทุกฺขนิโรธํ คเมติ สมฺปาเปตีติ ทุกฺขนิโรธคามินีฯ อตฺตโน สนฺตาเน ปฎิลาภกรณ วเสน ปฎิปชฺชิตพฺพาติ ปฎิปทาฯ ทุกฺขนิโรธคามินีจ สา ปฎิปทา จาติ วิคฺคโหฯ นิยฺยานโฎฺฐ, เหตุวโฎฺฐ, ทสฺสนโฎฺฐ, อธิปเตยฺยโฎฺฐติ จตูหิ อเตฺถหิ อฎฺฐงฺคิกมคฺคสฺส ทุกฺขนิโรธมคฺคตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ นิยฺยานโฎฺฐติ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ อาทิกํ วฎฺฎโสตํ ปฎินิวเตฺตตฺวา อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธติอาทิกํ วฎฺฎปฎิโสตํ อภิมุขํ นิคฺคมนโฎฺฐฯ เหตุวโฎฺฐติ สเพฺพสํ อริยคุณานํ สุปฺปติฎฺฐิตภาว สาธนโฎฺฐฯ ทสฺสนโฎฺฐติ อญฺญาณอทสฺสนสงฺขาตสฺส สโมฺมหสฺส ปหาน วเสน จตุสจฺจธมฺมสฺส ปฎิวิชฺฌนโฎฺฐฯ อธิปเตยฺยโฎฺฐติ ตณฺหา ทาสพฺยวิมุตฺติยา ภูชิสฺสภาวปตฺติวเสน สยเมว อตฺตโน อธิปติ หุตฺวา วิโรจนโฎฺฐฯ โลกิยมคฺคา หิ ตณฺหาย อารมฺมณภาเว ฐิตา ตณฺหาทาสพฺยํ นาติวตฺตนฺตีติฯ เอตฺถจ อิเม สตฺตานาม เอกเนฺตน ทุกฺขปฎิกูลา โหนฺติ ทุกฺขภีรุกาฯ เยจ อตฺตนิ ทุกฺขํ ชเนนฺติฯ เตสุ เวริสญฺญํ อุปฺปาเทนฺติฯ อตฺตโน ปน เอกนฺตทุกฺขํวา เอกนฺตทุกฺขชนกํวา เต นชานนฺติฯ ตสฺมา เต อตฺตโน ทุกฺขมุตฺติยา ยํ ยํ กมฺมํ อายูหนฺติฯ ตํ ตํ อตฺตโน ทุกฺขวฑฺฒิยาเอว สมฺปชฺชติฯ กิํ ปน เอกนฺตทุกฺขํ, กิํจ เอกนฺต ทุกฺขชนกนฺติฯ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนภูตา อตฺตโน อตฺตโน อตฺตหาวปริยาปนฺนา เตภูมกธมฺมาเอว อตฺตโน อตฺตโน เอกนฺตทุกฺขานามฯ กสฺมา, เตหิ มุเตฺตเอว สพฺพทุเกฺขหิ มุจฺจนโต, อมุเตฺตจ อมุจฺจนโตติฯ อตฺตโน ตณฺหาเอว อตฺตโน เอกนฺตทุกฺขชนกํนามฯ กสฺมา, ตาย ปหีนายเอว เอกนฺต ทุเกฺขหิ มุจฺจนโต, อปหีนายจ อมุจฺจนโตติฯ

ตถา อิเม สตฺตา เอกเนฺตน สุขกามา โหนฺติ สุขาภินนฺทิโนฯ เยจ อตฺตนิ สุขํ ชเนนฺติฯ เตสุ ปิยมิตฺตสญฺญํ อุปฺปาเทนฺติฯ อตฺตโนปน เอกนฺตสุขํวา เอกนฺตสุขมคฺคํวาเต นชานนฺติฯ ตสฺมา เต อตฺตโน สุขวฑฺฒิยา ยํ ยํ กมฺมํ อายูหนฺติฯ ตํ ตํ อตฺตโน ทุกฺขวฑฺฒิยาเอว สมฺปชฺชติฯ กิํ ปน เอกนฺตสุขํ โกจ เอกนฺต สุขมโคฺคติฯ เอกนฺตทุกฺขธมฺมสฺส อภาโวเอว อตฺตโน เอ

กนฺต สุขํนามฯ เอกนฺตทุกฺขชนกสฺส ปหานมโคฺคเอว อตฺตโน เอกนฺต สุขมโคฺคนามาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อิมานิ จตุสจฺจปทานิ กเถสีติ เวทิตพฺพํฯ

[๒๒๓] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ เอตฺถ เอเตนาติวา ทุกฺขนิโรโธ’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เอเตนาติ อิทํ นยุชฺชติฯ

น หิ นิพฺพานํ ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรธ กฺริยาสาธเน ทุเกฺขน สหการี การณํ โหตีติฯ **เสส เจตสิกา**ติ เวทนา สญฺญาหิ เสสา ปญฺญาส เจตสิกาฯ อตีตาทิวเสน ติวิธ ภินฺนานํ อชฺฌตฺตาทิ โอฬาริกาทิ หีนาทิ ทูราทิวเสน ทุวิธภินฺนานญฺจ ธมฺมานํ ราสเฏฺฐน ขนฺธโวหาโร โหติฯ นิพฺพานสฺส ปน ตาทิ โส เภโท นตฺถีติ วุตฺตํ **เภทาภาเวนา**ติอาทิฯ ตญฺหิ อตีตาทิเก ติวิธเภเท เอกํปิ น โหติฯ กสฺมาฯ อนิทฺทิสิตพฺพ ธมฺมตฺตาฯ ตญฺหิ เตกาลิกธมฺมานํ ขยวิราคนิโรธภูโต อนิมิตฺต ธโมฺมเยว โหติฯ ตสฺมา อิทํ อตีเต อสุกพุทฺธกาเล นิพฺพานํฯ อิทํ อนาคเตฯ อิทํ เอตรหีติ เอวํ กาลเภเทน นิทฺทิสิตพฺพํ นโหติฯ ตถา ทิสา เทสฐานเภเทน ปรินิพฺพุต ปุคฺคลเภเทน จฯ เกวลํ ปน อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ ยตฺตกานิ อนตฺถ ปทานิ ทิสฺสนฺติฯ ตปฺปฏิปกฺขสิเทฺธหิ คุณปเทหิเอว ตํ กเถ ตพฺพนฺติฯ ทุเกสุ ปน อชฺฌตฺตทุกํ ปตฺวา ตํ พหิทฺธาเอว โหติฯ น อชฺฌตฺตํฯ โอฬาริกทุกํ ปตฺวา สุขุมเมว โหติ, น โอฬาริกํฯ หีนทุกํ ปตฺวา ปณีตเมว โหติ, น หีนํฯ ทูเร ทุกํ ปตฺวา ทูเรเอว โหติ, น สนฺติเกติฯ **ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏ**นฺติ ขนฺธสงฺคห โต วิมุตฺตํฯ

ทฺวารารมฺพณเภเทนาติ ทฺวารฉกฺก อารมฺมณฉกฺกานํ เภเทนฯ อายตนานิ ทฺวาทส ภวนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ ทฺวารฉกฺกํ ธมฺมารมฺมณํเอวาติ เสสธมฺมาลมฺพณํ สนฺธาย อารมฺมณ ฉกฺกํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ทฺวาราฯลฯ ปริยาเยนา**ติ ฉนฺนํ ทฺวารานํ ฉนฺนํ อาลมฺพณานํ เตสุ ทฺวาราลมฺพเณสุ อุปฺปนฺนานํ วิญฺญาณานญฺจ กเมน ธาตุโย อฎฺฐารส ภวนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถปิ ทฺวารฉเกฺก มโนทฺวารํ วิญฺญาเณกเทสเมว โหติฯ ทฺวารฉกฺกํ วิญฺญาณสตฺตกญฺจ ธมฺมา ลมฺพเณกเทสเมวาติฯ มโคฺค โลกุตฺตโร มโคฺคนาม มโตติ โยชนาฯ มคฺคยุตฺตา เอกูนตึส ธมฺมา ผลภูตาจ สตฺตตึส ธมฺมา จตุสจฺจ วินิสฺสฎา จตูหิ อริยสเจฺจหิ วินิสฺสฎา วิมุตฺตาฯ ย เมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวาติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย สมุจฺจย สงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจย สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๖๖. เอวํ สตฺตหิ ปริเจฺฉเทหิ ปฐมสฺส นามรูปปริเจฺฉท ญาณสฺส วิธานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทุติยสฺส ปจฺจยปริคฺคหญาณสฺส วิธานํ ทเสฺสโนฺต **เยสํสงฺขตธมฺมาน**นฺติอาทิ มาหฯ อิทานิ เยสํ สงฺขตธมฺมานํ สงฺขตาสงฺขตภูตา เยธมฺมา ยถา เยหิ เหตาทีหิ ปจฺจยากาเรหิ ปจฺจยาอุปการกา โหนฺติฯ ตํ วิภาคํ เตสํ สงฺขตธมฺมานํ ปจฺจยุปฺปนฺนภูตานํ วิภาคญฺจ เตสํ ปจฺจยธมฺมานํ วิภาคญฺจ เตสํปจฺจยาการานํ อิห วิภาคญฺจ อิมสฺมึ วุจฺจมาเน ปจฺจยสงฺคเห ยถารหํ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ

[๒๒๔] วิภาวนิยํ ปน

‘‘ปจฺจเย ทเสฺสตุ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตํ ตํ วิภาคนฺติ อิมินา น สเมติฯ

[๒๒๕] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘อิห อิมสฺมึ สมุจฺจย สงฺคหานนฺตเร ฐาเน’’ติ อิห สทฺทสฺส อตฺถวิภาวนํ วุตฺตํฯ ตํปิ น ยุชฺชติฯ

เอตสฺมิญฺหิ อเตฺถ สติ อิทานิ สโทฺท นิรตฺถโก โหตีติ, ปฏิจฺจ ผลํ สมุปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ ตตฺถ ปฏิจฺจาติ อวินา, อมุญฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ อวิชฺชาทิโก ปจฺจยธโมฺมติ วเณฺณนฺติฯ อถวา, สมุปฺปชฺชนํ สมุปฺปาโทฯ สหชาตธเมฺมหิ สเหว กลาปวเสน อภินิพฺพตฺติ ปาตุภาโวติ อโตฺถฯ ยถาสกํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ เตน อวินาภาวีหุตฺวา สมุปฺปาโท ปฏิจฺจ สมุปฺปาโท, อตฺถโต ปน สเพฺพสํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภูตานํ สงฺขต ธมฺมานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาสงฺขาตํ สพฺพสงฺขตสาธารณํ เอกํ สามญฺญลกฺขณํฯ ยํ อิทปฺปจฺจยตาติจ วุจฺจติฯ ตตฺถจ อิทปฺปจฺจย ตาติ อยํ อิมสฺส ปจฺจโย อยํ อิมสฺส ปจฺจโยติ เอวํ นิทฺทิสิตโพฺพ อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยาฯ สงฺขตธมฺมาฯ อิทปฺปจฺจยานํ ภาโว อิทปฺปจฺจยตาฯ ยถาวุตฺต สามญฺญลกฺขณํ เอวาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพ, น ปฏิจฺจ ผลํ สมุปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อวิชฺชาทิโก ปจฺจยธโมฺมติจ อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยาฯ อิทปฺปจฺจยาเอว อิทปฺปจฺจยตาติจฯ วิสุทฺธิมเคฺค ปน สมุปฺปชฺชนํ สมุปฺปาโทติ อยมโตฺถ ปฏิกฺขิโตฺตฯ ปาฬิยํ ปน อยเมว อธิเปฺปโต วิย ทิสฺสติฯ ยถาห –

กตโมจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ ชาติปจฺจยา ภิกฺขเว ชรามรณํ, อุปฺปาทาวา ตถาคตานํ อนุปฺปาทาวา ตถาคตานํ ฐิตาว สา ธาตุ, ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตา อิทปฺปจฺจยตาติฯลฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา อุปฺปาทาวาฯลฯ อิทปฺปจฺจยตาฯ อิติ โข ภิกฺขเว ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนญฺญถตา อิทปฺปจฺจยตาฯ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติฯ

เอตฺถ หิ ฐิตาว สา ธาตูติอาทินา ตตฺร ตถตา อวิตถตาติอาทินาจ ยถาวุตฺตํ อิทปฺปจฺจยตา สงฺขาตํ สามญฺญ ลกฺขณเมว ปฏิจฺจสมุปฺปาโทนามาติ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ ภาวสาธเน กเตสติ ปฏิจฺจสเทฺทน สห สมุปฺปาทสทฺทสฺส อสมานกตฺตุตาสงฺขาโต พฺยญฺชนยุตฺติวิโรโธ อตฺถิฯ โย ปฏิจฺจ กฺริยาย กตฺตา, ตเสฺสว สมุปฺปาทกฺริยายปิ กตฺตุตา สมฺภวโตฯ น หิ กฺริยา นาม กตฺตุรหิตาสมฺภวตีติฯ สงฺขตธเมฺมสุจ คมฺภีเรสุ สติ อนิจฺจตาทิลกฺขณํ วิย อิทํปิ สงฺขตลกฺขณํ คมฺภีรเมว โหตีติ นยิธ คมฺภีรวจนวิโรโธ สมฺภวติฯ อถโข สงฺขตธมฺมโต สงฺขตลกฺ

ขณเมว คมฺภีรตรํ โหตีติฯ ตาทิเสน ปน สามญฺญลกฺขเณน สมุปฺปนฺนา ยถาวุตฺตา อวิชฺชาทโย สงฺขตธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานามฯ ยถาห-กตเมจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาธมฺมา ชรามรณํ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํฯลฯ อวิชฺชา ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาติฯ อิติ สเพฺพสํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺน ภูตานํ สงฺขตธมฺมานํ ปจฺจยา สตฺต วุตฺติตาสงฺขาโต ปฏิจฺจสมุปฺปาโทจ โส นียติ ญายติ ปฏิวิชฺฌียตีติ กตฺวา นโยจาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย**ฯ ปฐเปติ สงฺขตธเมฺม นานาปกาเรหิ ปจฺจยเภเทหิ ปวเตฺตตีติ เทเสติ เอตฺถาติ ปฏฺฐานํฯ มหาปกรณํฯ ปฏฺฐาเน เทสิโต นโย **ปฏฺฐานนโย**ฯ

ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปจฺจยธเมฺม ภาเว วิชฺชมาเน สติ เต เต ภวนฺติ สีเลนาติ ตพฺภาวภาวิโนฯ สงฺขตธมฺมาฯ เตสํ ภาโว ตพฺภาวภาวิภาโว, อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติฯ อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตีติ เอวํ ปวโตฺต สงฺขตธมฺมนิยาโมฯ ตพฺภาวภาวิภาโวเอว อากาโร ตพฺภาวภาวิภาวากาโรฯ โส เอว **ตพฺภาวภาวิภาวาการมตฺตํ**ฯ มตฺตสเทฺทน เหตาทิปจฺจย สตฺตินิยมํ นิวเตฺตติฯ เตน อุปลกฺขิโต นโย ปฏิจฺจสมุปฺปาท นโยฯ **อาหจฺจปจฺจยฎฺฐิติํ อารพฺภา**ติ เอตฺถ เหตุ อารมฺมณา ทิวเสน ตถาตถา อุปการกตาสงฺขาโต ปจฺจยสตฺติ วิเสโส อาหจฺจปจฺจยฎฺฐิตินามฯ โส หิ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติอาทีสุ วิย ปจฺจยธมฺมุทฺธารมเตฺต อฎฺฐตฺวา เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโยติอาทินา ปจฺจยสตฺติ วิเสสุทฺธารวเสน อาหจฺจ มตฺถกํ ปาเปตฺวา เทสิตตฺตา อาหจฺจปจฺจยฎฺฐิตีติ วุจฺจติฯ ปจฺจยธมฺมา ติฎฺฐนฺติ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนาภิสงฺขรณ กิจฺจํ ปตฺวา อโนสกฺกมานา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ เอตายาติ กตฺวาฯ **อารพฺภา**ติ ปฏิจฺจฯ **วุจฺจตี**ติ ภควตา กถียติฯ

อุภยํ ปน โวมิสฺสิตฺวา ปปเญฺจนฺติ อาจริยาติ อิทํ ปฏิจฺจ สมุปฺปาทํ ปปเญฺจเนฺต สนฺธาย วุตฺตํฯ เตหิ ตํ ปปญฺจยนฺตา ปฏฺฐาน นยํปิ อาหริตฺวา ปปเญฺจนฺตีติฯ ยถา สูริโย อุทยโนฺต อนฺธกาเร วิธเมตฺวา ทพฺพสมฺภาเร มหาชนสฺส ปากเฎ กโรติฯ เอวเมวํ อุปฺปนฺนํ จตุสจฺจญาณํ อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา จตุสจฺจ ธมฺมํ วิทติ ปากฎํ กโรตีติ วิชฺชาฯ ตปฺปฏิปกฺขตฺตา โมโห อวิชฺชานามฯ โส หิ อุปฺปชฺชมาโน ธเมฺมสุ อณฺญาณอทสฺสน สงฺขาตํ อนฺธการํ ชเนตฺวาว อุปฺปชฺชติฯ ปฏิจฺจ ผลํ เอติ อาคจฺฉติ เอตสฺมา เอเตนาติ วา ปจฺจโยฯ อวิชฺชาจ สา ปจฺจโย จาติ **อวิชฺชาปจฺจโย**ฯ ตสฺมา อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ สงฺขตํ กายวจีมโนกมฺมํ อภิสงฺขโรนฺติ สตฺตา เอเตหีติ **สงฺขารา**ฯ วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ วิชานนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วา วิญฺญาณํฯ อารมฺมเณ นมตีติ **นามํ**ฯ รุปฺปติ วิการํ อาปชฺชตีติ **รูปํ**ฯ อธิฎฺฐานเฎฺฐน **อายตนํ**ฯ เทวานํ เทวายตนมิวฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ ผุสนฺติ สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา เอเตนาติ วา ผโสฺสฯ เวทยตีติ **เวทนา**ฯ เวทยนฺติ ปจฺจนุภวนฺติ สตฺตา เอตายาติวา เวทนาฯ ตสฺสติ ปริตสฺสตีติ **ตณฺหา**ฯ นิจฺจปิปาสวเสน อารมฺมณเหตุ นิจฺจํ จณฺจลติ ปเตฺถติ วาติ อโตฺถฯ ตสฺสนฺติ ปริตสฺสนฺติ จณฺจลนฺติ สตฺตา เอตายาติ วา ตณฺหาฯ อุปาทิยตีติ **อุปาทานํ**ฯ อมฺญฺจคาหํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ อุปาทิยนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วา อุปาทานํฯ

ภวติ วฑฺฒตีติ **ภโว**ฯ ภวนฺติ ชายนฺติ วฑฺฒนฺติ สุขทุกฺขานิ เอเตนาติ วา ภโวฯ ชนนํ **ชาติ**ฯ ชายนฺติ ปาตุภวนฺติ สงฺขต ธมฺมา เอตายาติ วา ชาติฯ ชีรณํ **ชรา**ฯ ชีรนฺติ ชิณฺณภาวํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ วา ชราฯ โสจนํ **โสโก**ฯ โสจนฺติ จิตฺตปริฬาหํ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ วา โสโกฯ ปริเทวนํ **ปริเทโว**ฯ ตํ ตํ ปวตฺติํ ปริกิเตฺตตฺวา เทวนฺติ กนฺทนฺติ เอเตนาติ วา ปริเทโวฯ ขมิตุํ สหิตุํ ทุกฺกรนฺติ **ทุกฺขํ**ฯ ทุมฺมนสฺส วิรูปจิตฺตสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ ภุโส อายาสนํ **อุปายาโส**ฯ อายาสนนฺติ อนสฺสาสนํฯ วิสีทนนฺติ อโตฺถฯ **เอวํ**นฺติ อิมินา ยถาวุเตฺตนฯ อวิชฺชาทิสงฺขาราทิปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺน ปรํปรวิธินา สมุทโย โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอตสฺสเกวลสฺสทุกฺ**

ขกฺขนฺธสฺสาติ อวิชฺชาทิกสฺส เอตสฺส สกลสฺส ทุกฺขราสิสฺส เกนจิ สุเขน อสํมิสฺสสฺส วา ทุกฺขราสิสฺส อภินิพฺพตฺติ โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถจ ทุวิโธ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย สุตฺตนฺติกนโย อภิธมฺมนโยติฯ ตตฺถ สุตฺตนฺติกนเยน ตาว อวิชฺชา จตุพฺพิธา ทุกฺขปฏิจฺฉาทิกา สมุทยปฏิจฺฉาทิกา นิโรธปฏิจฺฉาทิกา มคฺคปฏิจฺฉาทิกาจาติฯ อภิธมฺมนเยน ปน ปุพฺพนฺตปฏิจฺฉาทิกา อปรนฺต ปฏิจฺฉาทิกา ปุพฺพนฺตาปรนฺตปฏิจฺฉาทิกา ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺฉาทิกาติ จตูหิ สทฺธึ อฏฺฐวิธาติ เวทิตพฺพาฯ

สงฺขารา สุตฺตนฺติกนเยน สาสวา กุสลากุสลเจตนา อปุญฺญาภิสงฺขาโร ปุญฺญาภิสงฺขาโร อาเนญฺชา ภิสงฺขาโรติ ปน ติวิธา โหนฺติฯ ตตฺถ ทฺวาทส อกุสลเจตนา อปุญฺญาติ สงฺขาโรนามฯ กามรูป กุสลเจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโรนามฯ อรูปกุสลเจตนา อาเนญฺชาติสงฺขาโรนามฯ อภิธมฺมนเยน ปน สพฺพาปิ โลกิยโลกุตฺตรภูตา กุสลากุสลเจตนา สงฺขารานามฯ กิริยเจตนา ปน สพฺพาปิ วิภงฺค นคหิตาฯ อฏฺฐกถายญฺจ กิริยธมฺมานํ ปน ยสฺมา เนว อวิชฺชา น กุสลา กุสลมูลานิ อุปนิสฺสยปจฺจยตฺตํ ลภนฺติฯ ตสฺมา กิริยวเสน ปจฺจยากาโร นวุโตฺตติ วุตฺตํฯ อวิชฺชาจ กุสลากุสลมูลา นิจ กิริยธมฺมานํ อุปนิสฺสย ปจฺจยา น โหนฺติฯ ตสฺมา กิริยธมฺมาปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนายํ นคหิตาติ วุตฺตํ โหติฯ สํยุเตฺตปิ ยโต โข ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหีนา โหติฯ วิชฺชาอุปฺปนฺนาฯ โส อวิชฺชา วิราคา วิชฺชุปฺปาทา เนว ปุญฺญาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรติฯ น อปุญฺญาภิสงฺขารํฯ น อาเนญฺชาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรตีติ วุตฺตํฯ อตฺตโน อนุรูปปจฺจยวเสน ปน เตสํปิ ปฏิจฺจ สมุปฺปาโท อวาริโตเยวฯ นหิ โกจิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทรหิโต สงฺขตธโมฺมนาม อตฺถีติฯ เอส นโย วิญฺญาณาทีสุปีติฯ **วิญฺญาณ**นฺติ พาตฺตึสวิธํ โลกิยวิปากวิญฺญาณํ สุตฺตนฺติกนเยนฯ อภิธมฺมนเยน ปน กิริยจิตฺตวชฺชิตํ เอกูนสตฺตติวิธํ โลกิยโลกุตฺตรวิญฺญาณํฯ **นามรูป**นฺติ โลกิย วิญฺญาณ สหชาตํ เวทนาทิขนฺธตฺตยํ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมชรูปํ ปวตฺติยํ จิตฺตชรูปญฺจ สุตฺตนฺติกนเยนฯ อภิธมฺมนเยน ปน สพฺพํ กุสลากุสล วิปากสมฺปยุตฺตํ ขนฺธตฺตยํ วุตฺตปฺปการรูปญฺจฯ อฏฺฐกถายํ ปน ลทฺธปจฺฉาชาตปจฺจยํ สพฺพํปิ จตุสมุฏฺฐานรูปํ คหิตเมวฯ

[๒๒๖] **วิภาวนิยํ** ปน

“ตทุภยํปิ อิธ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคต”นฺติ วุตฺตํฯ ตํ อนุปปนฺนํฯ

สฬายตนนฺติ ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ เอว สพฺพตฺถ ปาฬิยํ วิภตฺตานิฯ เอกเจฺจ ปน อาจริยา พาหิรายตนานิ ผสฺสสฺส ปจฺจยา โหนฺตีติ กตฺวา ตานิปิ อิธ คณฺหนฺติฯ ตํปิ นิทานวคฺคปาฬิยา สเมติเยวฯ ยถาห –

กตโมจ ภิกฺขเว โลกสฺส สมุทโยฯ จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเปจ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํฯ ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺสฯ ผสฺสปจฺจยา เวทนาฯ เวทนาปจฺจยา ตณฺหาฯลฯ โทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺตีติ อยํ โลกสฺส สมุทโยฯ โสตญฺจฯลฯ มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺมจ อุปฺปชฺชติ มโนวิญฺญาณํฯ ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺสฯลฯ โลกสฺส สมุทโยติฯ

ผสฺสเวทนาทโยปิ นยทฺวเย ตํ ตํ วิญฺญาณสมฺปยุตฺตา เวทิตพฺพาฯ **ตณฺหุปาทานานิ** ปากฏานิฯ **ภโว** ทุวิโธ กมฺมภโว อุปปตฺติภโวจฯ โลกิยกุสลากุสลภูตา เจตนาจฯ เจตนาสมฺปยุตฺตา อภิชฺฌาทโย อนภิชฺฌาทโยจ กมฺมภโวฯ ยถาห-สพฺพํปิ ภวคามิกมฺมํ กมฺมภโวติฯ กมฺมนิพฺพตฺตา ปน สเพฺพปิ โลกิยวิปากกฺขนฺธา สพฺพานิจ กมฺมชรูปานิ อุปปตฺติภโว สุตฺตนฺติกนเยนฯ อภิธมฺมนเยน ปน โลกุตฺตร ขนฺธาปิ วิภงฺค อาคตาเอวฯ **ชาติชรามรณานิ** สเพฺพสํ สงฺขต ธมฺมานํ ลกฺขณปตฺตานิฯ โสกาทีสุ ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส โสจนากาเรน

ปวตฺตา โทมนสฺสเวทนา **โสโกนาม**ฯ โรทนากาเรน ปวโตฺต อนิโฏฺฐ จิตฺตชสโทฺท **ปริเทโว นาม**ฯ กายิกา ทุกฺขเวทนา **ทุกฺขํนาม**ฯ เจตสิกา ทุกฺขเวทนา **โทมนสฺสํนาม**ฯ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตํ สํสีทนวิสีทนาการปวโตฺต โทโส **อุปายาโสนาม**ฯ อยเมตฺถ วิภาโคฯ เยสํ ปน ขนฺธทุเกฺข อวิชฺชา อปฺปหีนา โหติฯ เตสํ อิตรสเจฺจสฺวิปิ สา อปฺปหีนาเอว โหตีติ เต ขนฺธปวตฺติยํเอว สุขสญฺญํ ลภนฺติฯ ขนฺธนิโรเธ ทุกฺขสญฺญํฯ ขนฺธปวตฺติมเคฺคเอว สุขมคฺคสญฺญํ ลภนฺติฯ ขนฺธนิโรธมเคฺค ทุกฺขมคฺคสญฺญํฯ ตสฺมา ขนฺธปวตฺติปจฺจยภูตา ปุญฺญา ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารธมฺมาเอว เตสํ อวิชฺชานิวุฎฺฐานํ สุขกามานํ ทุกฺขปฏิกูลานํ สตฺตานํ ปฏิสรณา โหนฺตีติ วุตฺตํ **อวิชฺชาปจฺจ ยาสงฺขารา**ติฯ เอตฺถจ วิเสสโต ปจฺจุปฺปนฺนขนฺธปฏิจฺฉาทิกาย อวิชฺชาย ทุจฺจริตภูตา อปุญฺญาภิสงฺขารา สมฺภวนฺติฯ อนาคต ขนฺธปฏิจฺฉาทิกาย อวิชฺชาย สุจริตภูตา ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารา สมฺภวนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ สงฺขาเรสุ สติ อปฺปหีนภวตณฺหานํ สตฺตานํ จุติอนนฺตรํ ปุนภวาภินิพฺพตฺติยา โกจิ วิพโนฺธ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ นามรูปํ สฬายตนํ ผโสฺส เวทนาติ อิเม อตฺตภาวสญฺญิตา ปญฺจธมฺมา ภวนฺตเร ปาตุ ภวนฺติฯ ตตฺถ ปน วิญฺญาณเมว ปธานํ เชฎฺฐกํ โหตีติ วุตฺตํฯ **สงฺขารปจฺจยาวิญฺญาณ**นฺติ วิญฺญาเณจ สติ ตสฺส อุทยภูตานํ นามรูปานํ อุปฺปตฺติยา วิพโนฺธนาม นตฺถีติ วุตฺตํฯ **วิญฺญาณปจฺจยานาม รูป**นฺติฯ เอตฺตาวตา สามญฺญโต ปริปุโณฺณนาม กาโย รูป กาโยจ วุโตฺต โหติฯ เอวํสเนฺตปิ เตสุ ทฺวีสุ กาเยสุ เยธมฺมา สตฺตปญฺญตฺติยา ปธานงฺคภูตา โหนฺติฯ เยหิจ ผสฺสา ทีนิ อุปริ องฺคานิ อาคตานิ โหนฺติฯ เยสุจ สตฺตา อตฺตคาหํ ทฬฺหตรํ คณฺหนฺติฯ เต วิสุํ นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **นามรูปปจฺจยา สฬายตน**นฺติ วุตฺตํฯ นามรูเป สติ เตสํปิ อุปฺปตฺติยา วิพโนฺธ นตฺถิเยวฯ สฬายตนสมฺฎฺฐิโตจ ผโสฺส สฬายตเน สติ เอกเนฺตน สมฺภวตีติ วุตฺตํ **สฬายตนปจฺจยาผโสฺส**ติฯ ผสฺสสมุฎฺฐิตาจ เวทนา ผเสฺส สติ เอกเนฺตน สมฺภวติเยวาติ วุตฺตํ **ผสฺสปจฺจยาเวทนา**ติฯ สุขเวทนาสทิโส ตณฺหาย อวสฺสโยนาม นตฺถีติ วุตฺตํ **เวทนาปจฺจยาตณฺหา**ติฯ กามุปาทานญฺจนาม เอกสฺมึ อารมฺมเณ ปุนปฺปุนํ สมุทาจริตฺวา ทฬฺหตฺตปฺปตฺตา ตณฺหาเอว, ทิฎฺฐิโยจ อตฺตนิจ อตฺตโน อารมฺมเณสุจ อสฺสาทน ขมน โรจน ภูตาย ตณฺหาย วเสน ทฬฺหตฺตํ อาปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ **ตณฺหาปจฺจยาอุปาทาน**นฺติฯ อุปาทิยนฺตาจ ตสฺส ตสฺส อุปาทานิยสฺส อตฺถสฺส หิตวุฑฺฒิสญฺญิตํ ตํตํ กมฺมภวํ อายูหนฺติเยวาติ วุตฺตํ **อุปาทานปจฺจยาภโว**ติฯ ภวสโทฺท เหตฺถ วฑฺฒิปริยาโยฯ ยถา –

สุวิชาโน ภวํ โหติ, ทุวิชาโน ปราภโวติฯ

กมฺมภเว สติ เอกเนฺตน ปุนภโวปิ สมฺภวตีติ วุตฺตํ **ภวปจฺจยาชาตี**ติฯ ชาติยาจ สติ เอกเนฺตน ชรามรณํ โหติเยวาติ วุตฺตํ **ชาติปจฺจยาชรามรณ**นฺติฯ อยเมตฺถ ตพฺภาวภาวิภาววิธิฯ โสกาทิวจนเญฺจตฺถ อีทิเสน ตพฺภาว ภาวิภาเวน ปวตฺตสฺส สกลสฺส วฎฺฎธมฺมสฺส อาทีนวราสิทสฺส นตฺถํ วุตฺตนฺติฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมึ ปจฺจยสงฺคเหฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนเยฯ อทฺธานวเนฺต ธเมฺม ภุโส ธาเรตีติ อทฺธาฯ กาโลฯ โส หิ เตกาลิเก ธเมฺม สนฺตานานุปพนฺธวเสน กปฺปปรํปรา วสฺส อุตุ มาส ปกฺข รตฺติ ทิว ปรํปราจ หุตฺวา อปตมาเน ธาเรโนฺต วิย อุปฎฺฐาตีติฯ อถวา, ภุโส ทหนฺติ ติฎฺฐนฺติ ปวตฺตนฺติ เตกาลิกา ธมฺมา เอตฺถาติ อทฺธาฯ กาโลเยวฯ โส ปน สยํ อภิโนฺนปิ เภทวเนฺต ธเมฺม อุปาทาย ภิโนฺน วิย อุปจริตุํ ยุโตฺตติ วุตฺตํ **ตโยอทฺธา**ติฯ

[๒๒๗] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘อตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อทฺธาติ วุตฺตํ’’ฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

เอวญฺหิ สติ อทฺธานนฺติ นสิชฺฌติฯ ยถา อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺนติฯ **องฺคานี**ติ อวยวปธานงฺคานิฯ ปธานสมฺภาราติ วุตฺตํ โหติฯ **อาการา**ติ อวยวโกฏฺฐาสาฯ โกฏฺฐาสโตฺถ เหตฺถ อาการสโทฺทฯ ยถา ทฺวตฺตึสาการาติฯ อากิรนฺติ ตตฺถ ตตฺถ ปกิริตฺวา ถปิตา วิย โหนฺตีติ อาการาติปิ วทนฺติฯ **สนฺธี**ติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ สเงฺขปานํ สงฺฆฏฺฏนฏฺฐานํฯ สเงฺขปาติ ปธานธมฺมสงฺคหาฯ วฏฺฏนฺติ ปุนปฺปุนํ อาวฏฺฏนฺตีติ **วฏฺฏานิ**ฯ มูลยนฺติ สเพฺพปิ วฏฺฏธมฺมา เอตฺถ ติฏฺฐนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **มูลานิ**ฯ ปติฏฺฐาฯ ปภวาติ อโตฺถฯ ยสฺมา เอโก ปุริโส เอกาย องฺคุลิยา สมุโทฺท ทกํ คเหตฺวา มหาชนสฺส มุเข ปกฺขิปิตฺวา จตูสุ มหาสมุเทฺทสุ อุทกสฺส โลณภาวํ สญฺญาเปโนฺต วิย ภควาปิ อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขาราติอาทินา เอกเมว ปจฺจุปฺปนฺนภวํ ปริปุณฺณํ เทเสตฺวา อนมตคฺคสฺส สกลสฺส สํสารวฏฺฏสฺส ปวตฺตึ ญาเปสิฯ ปริปุณฺณํ เทเสเนฺตนจ นาม ตสฺส เอกสฺส ภวสฺส เหตุจ เทเสตโพฺพ โหติฯ ผลญฺจ เทเสตพฺพํ โหติฯ ตตฺถ เหตู นาม ปุริมภเว สิทฺธา อวิชฺชา สงฺขาราฯ ผลํนาม อนาคตภเว ชาติฯ อิติ เอกภววิสยาปิ อยํ เทสนา เอกเทเสน อตีตานาคต สาธารณาจ โหตีติ วุตฺตํ **อวิชฺชาสงฺขาราอตีโตอทฺธา**ติอาทิฯ เอตฺถจ อทฺธุโน อทฺธาวนฺตานญฺจ อเภทํ วิย กตฺวา วจนํ ธมฺมโต วิสุํ อทฺธาสงฺขาตสฺส กาลสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ กาโลเยว โลกํ ปวเตฺตติ นิวเตฺตตีติ ปวตฺตํ มิจฺฉาวาทญฺจ นีวาเรติฯ น หิ สยํ อภาวภูโต กาโล กสฺสจิ ปวตฺตโก นิวตฺตโกจ ภวิตุํ ยุโตฺตติฯ กสฺมา ปเนตฺถ เอกเมกสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส อตฺตภาวสฺส ปวตฺตึ ทเสฺสโนฺต ภควา อตีตภเว เหตุญฺจ อนาคตภเว ผลญฺจ ทเสฺสตีติฯ อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีนํ นีวารณตฺถํ อตีตเหตุ ทสฺสนํฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิ นีวารณตฺถํ อนาคตผลทสฺสนํฯ สสฺสต ทิฏฺฐินีวารณตฺถํ อุภยทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ อเหตุ อปจฺจยา สตฺตา ปวตฺตนฺติ นิวตฺตนฺติ สํกิลิสฺสนฺติ วิสุชฺฌนฺตีติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อเหตุทิฏฺฐินามฯ พฺรหฺมา ปชาปติ อิสฺสรนิมฺมานาทิวเสน อภูต เหตุทสฺสนํ วิสมเหตุทิฏฺฐินามฯ สตฺตา มรเณ อุจฺฉิชฺชนฺติ, อนาคเต ชาตินาม นตฺถีติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อุเจฺฉททิฏฺฐินามฯ อตฺตานิโจฺจ ธุโว, โสว ภวโต ภวํ สนฺธาวติ สํสรตีติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ สสฺสตทิฏฺฐินามฯ เอวํ นิโจฺจ หุตฺวา สนฺธาวโนฺตปน อวิชฺชาทีหิ สาเธตโพฺพ นโหติฯ ตสฺมา อวิชฺชาสงฺขาเรหิ ภวนฺตเร ปุน วิญฺญาณุปฺปตฺตึ วทเนฺตน สสฺสตทิฏฺฐิ นีวาริตา โหตีติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ โสกาทโย อเงฺคสุ นคหิตาติฯ ชาติยา สติ โสกาทโย เอกเนฺตน สมฺภวนฺตีติ เอวํ ตพฺภาว ภาวิภาว ลกฺขณสฺส อภาวโตฯ สติปิ หิ ชาติยา รูป โลเก อรูปโลเกจ เต น สมฺภวนฺติฯ กามโลเกปิ เกสญฺจิ น สมฺภวนฺติเยวาติฯ ยทิเอวํ กิมตฺถํ เตสํ วจนนฺติฯ ชาติยาวา อวิชฺชาทิกสฺสวา วุตฺตปฺปการสฺส สกลสฺส วฏฺฏปวตฺตสฺส มหาอาทีนวราสิทสฺสนตฺถนฺติ ทเสฺสตุํ **โสกาทิวจนํ ปเนตฺถ นิสฺสนฺท ผลนิทสฺสน**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ นิสฺสนฺทผลนิทสฺสนนฺติ ชาติยา มหาอาทีนว ราสิสงฺขาตสฺส อุทยผลสฺส นิทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน อิมสฺส ปจฺจุปฺปนฺน ภวสฺส อตีตปจฺจยา เทฺว อวิชฺชา สงฺขารา เอว ปาฬิยํ วุตฺตาฯ กึ ปน เต เอว เทฺว อิมสฺส ปจฺจยา โหนฺตีติฯ อเญฺญปิ โหนฺติเยวฯ อถ กสฺมา เต ปาฬิยํ น วุตฺตาติฯ อวุตฺตานํปิ เตสํ อตฺโต ลทฺธตฺตาติฯ กถญฺจ เต อวุตฺตาปิ ลทฺธาติฯ ตพฺภาว ภาวิภาวลกฺขเณน ตทวินาภาวิภาวลกฺขเณนจ ลทฺธาติ ทเสฺสโนฺต **อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณนา**ติอาทิ มาหฯ เอส นโย ปรตฺถปิฯ ตตฺถ อวิชฺชา สงฺขารคฺคหเณนาติ ปาฬิยํ อาทิโต วุเตฺตน อวิชฺชาสงฺขาร วจเนนฯ **ตณฺหุปาทานภวาปิ คหิตา ภวนฺตี**ติ อวิชฺชาภาเว ภาวโต, อภาเวจ อภาวโต อวิชฺชาคหเณน ตณฺหุปาทานานิปิ คหิตานิ ภวนฺติฯ สงฺขารภาเวจ ภาวโต, อภาเวจ อภาวโต สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภโวปิ คหิโต ภวตีติ อโตฺถฯ

วิภาวนิยํ ปน

กิเลสภาวสามญฺญโต อวิชฺชาคหเณน ตณฺหุปาทานานิฯ กมฺมภาว สามญฺญโต สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภโว คหิโตติ วุตฺตํฯ ตํปิ ยุชฺชติฯ

ตถา อวิชฺชา สงฺขารา คหิตา ภวนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ตทวินา ภาวิภาเวน ตณฺหุปาทานว จเนน อวิชฺชาจ ภววจเนน สงฺขาราจ คหิตาติ อโตฺถฯ ลกฺขณธมฺมานํ ลกฺขิตพฺพธเมฺมหิ อวินา ภาวิภาวโต ตทวินาภาวิภาเวน **ชาติชราฯลฯ คหิต**นฺติ วุตฺตํฯ **อิติกตฺวา**ติ อิมินา การเณนฯ วีสตาการา ภวนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ปถมํ เหตุปญฺจกํ เอโก สเงฺขโปฯ ทุตียํ ผลปญฺจกํ เอโกฯ ต ตียํ เหตุปญฺจกํ เอโกฯ จตุตฺถํ ผลปญฺจกํ เอโก สเงฺขโปติ จตุสเงฺขปา โหนฺติฯ จตฺตาโร สงฺ คหา โหนฺตีติ อโตฺถฯ จตูสุ ปน สเงฺขเปสุ สิเทฺธสุ ปถเมน ทุตียสฺส ทุตีเยน ตตียสฺส ตตีเยน จตุตฺถสฺสาติ เอวํ ติโสฺส สนฺธิโยปิ สิชฺฌนฺติเยวาติ วุตฺตํ **ติสนฺธิ จตุสเงฺขปาจ ภวนฺตี**ติฯ เอตฺถจ เหตุปญฺจกํ ผลปญฺจกนฺติ เอตํ โลกสฺส ปากฏโวหารวเสน วุตฺตํฯ เหตุผล สทฺทา ปน ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนปริยายา เอว โหนฺตีติ ทุตียปญฺจกสฺส ปถมํ อุปาทาย ผลปญฺจกตา ตตียํ อุปาทาย เหตุปญฺจกตาจ น น สมฺภวติฯ ตถา ตตียสฺสปิ จตุตฺถํ อุปาทาย เหตุปญฺจกตา ทุตียํ อุปาทาย ผลปญฺจกตาจาติฯ เอวญฺหิ สติ เหตุโต ผลเมว สิยาฯ น ผลโต เหตูติ โจทนา อโน กาสาเอว โหตีติฯ ทฺวีสุ ปน เหตุปญฺจเกสุ สงฺขารกมฺมภวานํ วิเสโส อฎฺฐกถายํ วุโตฺตเยวฯ ยถาห-ทานํ ทสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มาสํปิ สํวจฺฉรํปิ ทานุปกรณานิ สชฺชนฺตสฺส อุปฺปนฺ นา ปุริมเจตนาโย อายูหนสงฺขารานามฯ ปฎิคฺคาหกานํ ปน หเตฺถ ทกฺขิณํ ปติฎฺฐาปยโต อุปฺ ปนฺนา เจตนา ภโวติ วุจฺจติฯ เอกาวชฺชเนสฺวา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา อายูหน สงฺขารานามฯ สตฺ ตมชวนเจตนา ภโวฯ ยากาจิวา ปน เจตนา ภโวฯ ตํสมฺปยุตฺตา อายูหน สงฺขารานามาติฯ กมฺมภโว อุปปตฺติภโวติ เทฺว ภวา ทฺวาทสสุ องฺคสุ เอกเสฺสว ภว องฺคสฺส อวยวานาม โหนฺตี ติ วุตฺตํ **กมฺมภวสงฺขาโตภเว กเทโส**ติอาทิฯ เอตฺถจ สงฺขารกมฺมภวานํ วิเสโส วุตฺต นเยเนว เวทิตโพฺพฯ

[๒๒๘] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทโสติ เอตฺถ อายตึ ปฎิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา สงฺขารา ติ เวทิตพฺพา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ อิธ น ยุชฺชติฯ

เตสํ ทฺวินฺนํปิ ทฺวีสุ เหตุปญฺจเกสุ สงฺคหิตตฺตาติฯ ยถา รุตปาฬิ์นเยนวา เอตํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อวเสสาจา**ติ อิทํ ชาติชรามรเณหิ สทฺธึ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอตฺถจ ยเทตํ ปุเพฺพ ชาติชรามรณคฺคหเณน วิญฺญาณาทิ ผล ปญฺจกํ คหิตํฯ ตํ อตฺถโต อุปฺ ปตฺติภโวเอวฯ นหิ ผลปญฺจกโต อโญฺญ อุปปตฺติภโวนาม อตฺถีติฯ เอวํ สเนฺตปิ ธมฺมวิภาค รกฺขณตฺถํ อุปปตฺติภวสเทฺทน จตุตฺถปญฺจกํ คหิตนฺติ ยุตฺตํฯ ทฺวาทสสุ องฺคสุ อวิชฺชานาม โมโหฯ โสจ อกุสลมูลํฯ ตณฺหานาม โลโภฯ โสจ อกุสล มูลนฺติ วุตฺตํ **อวิชฺชา ตณฺหาวเสน เทฺว มูลานี**ติฯ อถวา, มูลนฺติ สีสํฯ เทฺว วฎฺฎสีสานีติ อโตฺถฯ อฎฺฐกถายํ ปน ปุริมํ ปญฺจกทฺวยํ เอกํ ภวจกฺกํ ปจฺฉิมํ ปญฺจกทฺวยํ เอกํ ภวจกฺกนฺติ กตฺวา ปุริมํ อวิชฺชามูลํฯ ตญฺจ ทิฎฺฐิจริตานํวา อปายคามีนํวา จกฺกํฯ ปจฺฉิมํ ตณฺหามูลํฯ ตญฺจ ราคจริตานํวา สุคติคามีนํวา จกฺกนฺติ ทสฺ สิตํฯ จกฺกนฺติ ปน ยโต ปฎฺฐาย วฎฺฎสนฺตานสฺส อารโพฺภ โหติฯ ตสฺมึ ปุน อาคเตเอว จกฺกํ นาม สิยาฯ ตสฺมา อิธ ทุตีเยน เหตุผล ยุคเฬ์น สทฺธึ สพฺพํ เอกเมว จกฺกนฺติ ยุตฺตํฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อาคมนสมฺภาเรสุ อวิชฺชาเอว สีสํ กตฺวา วุตฺตาฯ คมนสมฺภาเรสุจ ตณฺหา เอวฯ นนุ อุภยตฺถ อุภยํปิ สีสํ กตฺวา วตฺตพฺพนฺติฯ วุจฺจเต, สุขเวทนาสทิโส หิ ตณฺหาย อาหา โรนาม นตฺถิฯ ตสฺมา เวทนงฺคโต ปรํ วฎฺฎงฺคํ ฆเฎฺเนฺตน เวทนา นุรูปาตณฺหาเอว วตฺตพฺพาฯ

น อวิชฺชาติ คมนสมฺภาเรสุ ตาว อวิชฺชาย โอกาโส นตฺถิฯ สพฺพปฐมํ อารพฺภฏฺฐาเนจ สพฺพปธานา อวิชฺชาเอว วตฺตพฺพา โหติฯ สาจ สงฺขารุปฺปาทเน อวิรชฺฌนกงฺคภูตาติ น เตสํ อนฺตเร เอกสฺส องฺคสฺส อตฺถาย กิญฺจิ วตฺตพฺพํ อตฺถีติ อาคมนสมฺภาเรสุ ตณฺหาย โอกาโส นตฺถีติฯ อยญฺหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนานาม ปธานงฺคปริคฺคห วเสน ปวตฺตาฯ น ลพฺภมาน สพฺพธมฺม ปริคฺคห วเสนาติฯ

ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

ปุพฺพนฺตสฺส อวิชฺชามูลํฯ อปรนฺตสฺส ตณฺหามูลนฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ปุพฺพนฺตสฺสาติ ปุพฺพสฺส เหตุผลโกฏฺฐาสสฺสฯ อปรนฺตสฺสาติ ปจฺฉิมสฺส เหตุผลโกฏฺฐาสสฺสาติ อโตฺถติฯ กสฺมา ปเนตานิ เทฺวมูลานินาม โหนฺตีติ อาห –

เตสเมวจ มูลานํ, นิโรเธน นิรุชฺฌตีติฯ

เตสํ สมุทเยน สกลวฏฺฏํ สมุเทติฯ นิโรเธนจ นิรุชฺฌติฯ ตสฺมา ตานิ เทฺวมูลานินามาติ วุตฺตํ โหติฯ เกจิ ปน ปฏิโลม ปฏิจฺจสมุปฺปาท ทสฺสนเมตนฺติ วทนฺติฯ ปฏิโลม ปฏิจฺจ สมุปฺปาโทนาม อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธติอาทิโก นิโรธวาโรฯ อิทานิ โสกาทิ วจนํ น เกวลํ นิสฺสนฺทผล นิทสฺสนตฺถเมว โหติฯ อถโข ชรามรเณน สทฺธึ เอกํ องฺคํ หุตฺวา อุปริ วฏฺฏมูลธมฺมปฏิปาทกานํ ทุกฺขธมฺมานํ นิทสฺสนตฺถํปิ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **ชรา มรณ มุจฺฉายา**ติอาทิ มาหฯ ตตฺถ มุจฺฉาสเทฺทน โสกาทีนํ คหณํฯ เตปิ หิ สยํ อาสวสมฺภูตา หุตฺวา ปุน อาสวุปฺปาทาย ปจฺจยา โหนฺตีติ เอเตน เตสํ ชรามรเณงฺค คหณํ สิทฺธํ ภวติฯ ชรา มรณมุจฺฉาย อภิณฺหโส ปีฬิตานํ พาลานํ อาสวา อภิณฺหโส สมุปฺปชฺชนฺติฯ **อาสวานํสมุปฺปา ทาอวิชฺชาจ ปวฑฺฒติ**ฯ อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติ หิ วุตฺตํฯ เอวญฺจ สติ อวิชฺชาปจฺจ ยา สงฺขาราติ ปุน อาพนฺธเมว วฏฺฏนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถจ –

นานา พฺยสนผุฏฺฐสฺส, โสกาทีนํ ปวตฺติโต;
อวิชฺชา ตณฺหา วฑฺฒนฺติ, ยโต วฏฺฏํ ปวตฺตตี ติปิฯ

วตฺตพฺพํฯ ยถาห-กตโมจ ภิกฺขเว ทุกฺขสฺส วิปาโกฯ สโมฺมหเวปกฺกํ วาหํ ภิกฺขเว ทุกฺขํ ว ทามิฯ ปริเยฏฺฐิเวปกฺกํวาติ ตตฺถ สโมฺมโห อวิชฺชาฯ ปริเยฏฺฐิ ตณฺหาฯ ตทุภยํ วิปากํ เอตสฺสา ติ กตฺวาชรามรณโสกาทิกํ ทุกฺขํ สโมฺมหเวปกฺกํ ปริเยฏฺฐิเวปกฺกนฺติจ วุจฺจตีติฯ ตตฺถ สโมฺม โหนาม ญาติพฺยสนา ทินา ผุโฏฺฐโสจติ ปริเทวติ อุรตาฬิ กนฺทติ, สโมฺมหํ อาปชฺชตีติ เอวํ อาคโต สโมฺมโหฯ ปริยิฏฺฐินาม ยถา ชิคจฺฉาติ ปีฬิโตฯ โภชนํ ปเตฺถติ ปริเยสติ ปิปาสาภิปีฬิ โตฯ ปาณิยํ ปเตฺถติ ปริเยสติ, เอวํ เกนจิ ทุเกฺขน ผุโฏฺฐ สุขํ ปเตฺถติ ปริเยสตีติ เอวํ ปวตฺตา ปริยิฏฺฐิตณฺหาฯ เอตฺถ ปน ยสฺมา ชรามรณสทิสํ มหนฺตํ วิสฏฺฐํ นิยตญฺจ อิมสฺส โลกสฺส ทุกฺขฏฺ ฐานํนาม นตฺถิฯ ทุกฺขนิสฺสรณตฺถญฺจ สตฺถุสาสนํฯ ตสฺมา อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนา ชรา มรณนิทานา โหติฯ ยถาห-กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน ชายติจ ชิยฺยติจ มิยฺยติจ จวติจ อุป ปชฺชติจฯ อถจ ปนิมสฺสํ ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ นปฺปชานาติ ชรามรณสฺสาติอาทิฯ เยสุ ปน อเงฺคสุ อาทิโต ปฏฺฐาย ญาเตสุ ชรามรณํ สมูลํ ขนิตฺวา ตโต อตฺตานํ โมเจตุํ สโกฺกติฯ ตานิ ทเสฺสตุํ ชาติอาทีนิ ปุริมานิ องฺคานิ เทสิตานิฯ อปิจฯ เอกสฺมึ ภเว ฐตฺวา อาคมนสมฺภาเรหิจ คมนสมฺ ภาเรหิจ อาคติยาจ คติยาจ สทฺธึ อตฺตภาวนิพฺพตฺติยา ทสฺสิตาย อตีเต อนาคเตจ สกลสํ สาเร ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว ตสฺส ตสฺส อตฺตภาวสฺส นิพฺพตฺติ ทสฺสิตาเอว โหติฯ สพฺพานิจ ทิฏฺฐิค

ตานิ นิวตฺติตานิฯ ภวจกฺกญฺจ อนาทิมนฺตํ หุตฺวา อาพนฺธติเยวฯ ตสฺมา ชรามรณวจเนนวา โสกาทิวจเนนวา อวิชฺชํ อจินฺเตตฺวา วฏฺฏปวตฺตสฺส มหาอาทีนวราสิทสฺสนเมว ปเจฺจตพฺพนฺติฯ **อิเจฺจว**นฺติอาทิ นิคมนํฯ อิเจฺจวํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติอาทินา นเยน ปฐเปสีติ สมฺพนฺโธฯ อิเจฺจวํ อาพนฺธํ อนาทิกํ เตภูมกํ วฏฺฏนฺติปิ โยเชนฺติฯ

ตตฺถ อิเจฺจวํ อาพนฺธนฺติ ชรามรณมุจฺฉายาติอาทินา วุตฺต นเยน ปุนปฺปุนํ อาพนฺธํฯ **อนาทิก**นฺติ กสฺมา วุตฺตํฯ นนุ อวิชฺชา อาทิมฺหิ วุตฺตาติฯ วุจฺจเต, วฏฺฏสฺส อาทิภูตตฺตา สา อาทิมฺหิ วุตฺตา น โหติฯ วฏฺฏกถาย สีส ภูตตฺตาเอว สา อาทิมฺหิ วุตฺตาฯ เอวํ วุตฺตาย ปน ตาย วฏฺฏสฺส อนาทิกภาโวปิ ทสฺสิโตฯ อวิชฺชา หิ นาม พหิทฺธา น ลพฺภติฯ สตฺตสนฺตาเน เอว ลพฺภตีติ ปจฺจกฺขโตว สิทฺธเมตํฯ ตสฺมา อิธ อตีตภเว อวิชฺชาย สิทฺธาย ตสฺสาอธิฏฺฐานภูโต อตฺตภาโวปิ ตสฺมึ ภเว สิชฺฌติเยวฯ สิชฺฌโนฺต จ อิมสฺสํ ทสโนยํ วุตฺต นเยน อญฺญาย อวิชฺชาย เอว สิชฺฌติ, น อญฺญถาฯ เอวญฺจ สภิ ปุน ตสฺสปิ อธิฏฺฐานภูโต อตฺตภาโว สิชฺฌติเยวาติ อวิชฺชา อตฺตภาโวจาติ อุภยํ เปตํ อนวฏฺฐิตํ อนาทิกเมว โหตีติฯ วฏฺฏสฺส ปน ติวิธสฺสปิ ปธานปจฺจยภูตตฺตา สา วฏฺฏกถาย สีสภูตา โหติฯ ยทิ สา วฏฺฏสฺส อาทิภูตา น โหติฯ อถ ตสฺสาปิ ปจฺจโย วตฺตโพฺพติฯ สจฺจํฯ ตสฺสา ปน ปจฺจเย วุเตฺตปิ ตสฺส ปจฺจยสฺสปิ ปจฺจโย วตฺตโพฺพติ อาคจฺฉติเยวฯ เอวญฺจ สติ ตสฺส ตสฺสาติ นิฏฺฐานเมว นปญฺญา เยยฺยาติฯ อญฺญตฺถ ปน วุโตฺตเยวฯ ยถาห-อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโยติฯ ยถาจาห-อวิชฺชํ ปาหํ ภิกฺขเว สาหารํ สนิทานํ วทามิฯ โกจสฺสา อาหาโรฯ ปญฺจนีวรณา ติสฺส วจนียนฺติฯ ยถาจาห-อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยุปฺปนฺนาฯ อุภยเมตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนนฺติฯ **ปฐเปสี**ติ ปญฺญาเปสิ เทเสสีติ อโตฺถฯ [ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโยฯ]

๑๖๗. อิทานิ ปฏฺฐานนยํ ทเสฺสตุํ **เหตุปจฺจโย**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถเหตุจ โส ปจฺจโยจาติ **เหตุปจฺจโย,** เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เกนเฏฺฐน เหตูติ มูลเฏฺฐน, โกจ มูลโฏฺฐติฯ รุกฺขานํ รุกฺขมูลสฺส วิย ภูมิยํ สหชาตธมฺมานํ อารมฺมเณสุ สุปฺปติฏฺฐิ ตภาวสาธนโฏฺฐ มูลโฏฺฐนามฯ สหชาตธมฺมานํ กุสลาทิ ภาวสาธนโฏฺฐ มูลโฏฺฐนามาติปิ วทนฺติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ สทฺทตฺถโต ปน หิโนนฺติ วุทฺธิวิรุฬฺหิเว ปุลฺลปตฺติวเสน สุฏฺฐุ ปติฏฺฐหนฺติ สหชาตธมฺมา เอตฺถ เอเตนวา อารมฺมเณ ทฬฺหนิปาตินา ถามพลสมฺปเนฺนนาติ เหตุฯ ปจฺจย สโทฺท ปน อุปการกโฏฺฐฯ อุปการโกติจ สยํ ยาทิเสน สภาเวน อุปลพฺภมาเนน อนุปฺปนฺนาวา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปนฺนาวา ติฏฺฐนฺติ ฐิตาวา อุปรุปริวุทฺธิวิรุฬฺหิยา ปจฺจยตฺตํ อุปคจฺฉนฺติฯ ตาทิ เสนสภาเวน อุปลทฺธิเยวฯ นหิ สภาวธเมฺมสุ อีหาวา พฺยาปาโรวา อุปลพฺภติฯ เยน กตฺตาวา กาเรตาวา อุปลเพฺภยฺยาติฯ ตถา อุปลทฺธิยํ ปน สติ อนุรูปานํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ อนุปฺปนฺนานํวา อุปฺปชฺชนโต อุปฺปนฺนานํวา ฐิติภาวปตฺติโต ฐิตานํ วา อุปรุปริวุทฺธิวิรุฬฺหิยา ปจฺจยตฺตุปคมนโต สุฏฺฐุ กราโนฺต วิย สาเธโนฺต วิย โหตีติ กตฺวา อุปการโก เตฺวว วุจฺจตีติฯ อิติ อารมฺมเณ ถิรภาววุทฺธิ วิรุฬฺหิภาวสาธน สงฺขาเตน มูลภาเวน อุปการกา ฉเหตุธมฺมา เหตุปจฺจโย นามฯ

อารมนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สุฏฺฐุ รตึ อนุภวนฺตา วิย อโชฺฌลมฺพมานา ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อารมฺมณํฯ อารมฺมณภาเนว อุปการกา ฉฬารมฺมณธมฺมา **อารมฺมณปจฺจโย**ฯ อธิปติสทฺทโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ อธิปติ ภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อธิปติปจฺจโย**ฯ โส ทุวิโธ อารมฺมณาธิปติ สหาชาตาธิปติวเสนฯ อารมฺมณธมฺมาปิ หิ เกจิ ครุกตา อตฺตโน อารมฺมณิกธเมฺม สามิโน วิย ทาเส อตฺตโน วเสวตฺตยมานา อตฺตนิ นิจฺจํ นินฺนโปณปพฺภาเรเอว กโรนฺตีติฯ นตฺถิ อนุตรํ เอตสฺสาติ อนนฺตโร, อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธโมฺม **อนนฺตรปจฺจโย**ฯ สุฏฺฐุ

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สมนนฺตรปจฺจโย**ฯ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปจฺจยานํ ธมฺมโต วิเสโส นตฺถิฯ อตฺถโต ปน ปุริมจิเตฺต นิรุเทฺธปิ ปจฺฉา สนฺตานํ อุจฺฉิชฺชิตุํ อทตฺวา สนฺตานานุพนฺธวเสน สารมฺมณธมฺม ภาเวน อตฺตสทิสสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนํ อนนฺตรปจฺจยตาฯ ธมฺมนฺตเร อุปฺปาทิยมาเนปิ ยํกิญฺจิ ธมฺมํ อนุปฺปาเทตฺวา ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจฏฺฐานานํ ปฏิปาฏิยา จิตฺตนิยามํ นาม สาเธตฺวา อนุรูปเสฺสว ธมฺมนฺตรสฺส อุปฺปาทนํ สมนนฺตรปจฺจยตาติฯ เอวญฺหิ สติ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส อสญฺญสตฺตา จวนฺตสฺสจ ปุริมปจฺฉิมภาคปวตฺตานํ จิตฺตุปฺปาทานํปิ อนนฺตรตา สมนนฺตรตาจ อุปฺปนฺนา โหตีติฯ นหิ อภาว ภูโต อนฺตเร กาโล เตสํ อนฺตรํ กโรติ นามฯ นจ อญฺญสนฺตานภูโต อนฺตเร รูปธโมฺมฯ อญฺญญฺหิ รูปสนฺตานํ, อญฺญํ อรูปสนฺตานํฯ อฏฺฐกถายํ ปน กาลานนฺตรตา สมนนฺตรปจฺจโยติ วาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สณฺฐานาภาวโต สุฏฺฐุ อนนฺตราติ สมนนฺตราติ วุตฺตํฯ เอเตน ยถาสณฺฐานวนฺตานํ รูปธมฺมานํ อนนฺตรตานาม มเชฺฌ ปริเจฺฉทสหิตาเยว โหติฯ น ตถา สณฺฐานรหิตานํ อรูปธมฺมานํฯ ตสฺมา ปุริมปจฺฉิมานํ เตสํ เอกีภูตานํ วิย ปวตฺติสมนนฺตรตานามฯ ตถา ปวตฺตน สมตฺถตา สมนนฺตรปจฺจยตาติ ทเสฺสติฯ

เย ปน ธมฺมา อตฺตนิ ชาเต เอว ชายนฺติ, โน อชาเตฯ อตฺตนา สเหวจ ชายนฺติ, โน ปุเร ปจฺฉาจ, เตสํ ชาตตฺถาย วิย สยํ เตหิ สห ชาตภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สหชาตปจฺจโย**ฯ ปกาสสฺส ปทีโป วิยฯ ปทีปชาลญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ ปกาสสงฺขาเตน อาโลเกน สเหว อุปฺปชฺชตีติฯ อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภนฺตํ ติทณฺฑํ วิย อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภนวเสน อุปการโก ธโมฺม **อญฺญมญฺญปจฺจโย**ฯ เอวญฺจ สติ อิมสฺส ปจฺจยสฺส ปุริเมน สห วิเสโส ปากโฏ โหติฯ นหิ สห ชาตสโทฺท เอวรูปํ อญฺญมโญฺญปตฺถมฺภนํ โพเธตีติฯ นิสฺสยนฺติ เอตฺถาติ นิสฺสโยฯ นิสฺสยภาเวน อุปการโก ธโมฺม **นิสฺสยปจฺจโย**ฯ โส ปน สหชาตนิสฺสโย วตฺถุปุเรชาต นิสฺสโยติ ทุวิโธ โหติฯ ตตฺถ สหชาโตว สมาโน ปฏโกฏฺฐโก วิย จิตฺตกมฺมานํ ปติฏฺฐาภาเวน อุปการโก ธโมฺม สหชาตนิสฺสโยฯ ปถวี วิย ติณรุกฺขาทีนํ ปุเร ชาโต หุตฺวา อธิฏฺฐานภาเวน อุปการโก วตฺถุปุเรชาต นิสฺสโยฯ พลวตโร ปน นิสฺสโย **อุปนิสฺสโย**ฯ ยถา หิ สาลิภตฺตสฺส อุปฺปตฺติยา สูโทวา อุกฺขลิวากฏฺฐํวา อคฺคิวานิสฺสโย เอว โหติ, น อุปนิสฺสโยฯ สาลิเขตฺตวุฏฺฐิธารา เอว ปน อุปนิสฺสโย, น หิ ตาสุอสติ ภตฺตุปฺปตฺติยา สูทาทีนํปิ ถาโมนาม อตฺถีติฯ ตถา ยหึ ปจฺจเย อสติ นิสฺสยธมฺมาปิ นตฺถิฯ กุโต นิสฺสิตธมฺมาฯ โส ปจฺจโย นิสฺสยโตปิ พลวตรเฏฺฐน อุปนิสฺสโยติ วุจฺจตีติฯ

โส ปน อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโยติ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ ครุกตา อารมฺมณ ธมฺมา ครุกตฺตตาเอว อธิปติภูตา พลว นิสฺสยภูตาจ โหนฺติฯ อนนฺตรปจฺจยธมฺมาจ เตหิ วินา จิตฺตสนฺตานปวตฺติยา เอว อภาวโต พลวนิสฺสยาเอว โหนฺติฯ ปกตูปนิสฺสโยติ เอตฺถ ปน ปกโต อุปนิสฺสโยติ ปกตูปนิสฺสโยฯ ปกโตติจ ยถา กเต สติ อนุรูเป กาเล ตสฺมึสนฺตาเน เอกเนฺตน ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา ปาตุภวนฺติ, ตถา สุฏฺฐุ กโตติ อโตฺถฯ กรณเญฺจตฺถ สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญาติจ ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนาติจ วุตฺตานํ ธมฺมานํ อตฺตโน สนฺตาเน ปุพฺพภาเค วุตฺตปฺปกาเรน สุฏฺฐุ อุปฺปาทนํฯ กายิกํ สุขํ กายิกํ ทุกฺขํ ปุคฺคโล อุตุ โภชนํ เสนาสนนฺติ เอวํ วุตฺตานํ ธมฺมานํ สุฏฺฐุ อุปเสวนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

ปุเรตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา วตฺตมานภาเวน อุปการโก ธโมฺม **ปุเรชาตปจฺจโย**ฯ โส ทุวิโธ อารมฺมณปุเรชาต นิสฺสย ปุเรชาต วเสนฯ นิสฺสยารมฺมณธมฺมา เอว หิ เกจิ ปุเรชาต ตามตฺตวิสิฏฺฐา ปุเรชาตปจฺจโยติ วุตฺตาติฯ อาจริยานนฺทเตฺถเรน ปน นิสฺสยารมฺมณาการาทีหิ วิสิฏฺฐา ปุเรชาตากาเรน อุปการกตา ปุเรชาตปจฺจยตาติ วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺตปิ ปุเร ชาตตาวิสิเฏฺฐหิ นิสฺสยารมฺมณสตฺติวิเสเสหิ อโญฺญ วิสุํ ปุเรชาตสตฺติวิเสโสนาม นทิสฺสติเยวฯ ปุเร โรเปตฺวา

ชาตานํ รุกฺขโปตกานํ วิย ปจฺฉา อาสิญฺจิยมานํ อุทกํ ปุเร ชาตานํ จตุสมุฏฺฐานิกรูปธมฺมานํ วุฑฺฒิวิรุฬฺหิภาวญฺจ ปจฺฉาปิ อตฺตนา สทิสสฺส รูปสนฺตานสฺส ปวตฺติยา ปจฺจยภาวญฺจ ปาเปตฺวา อุปตฺถมฺภนวเสน อุปการโก ปจฺฉาชาโต อรูปธมฺโม **ปจฺฉา ชาตปจฺจโย**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสา เจตนาวิยาติ วุตฺตํฯ มูลฏีกายญฺจ เอเตน มโนสเญฺจ ตนาหารวเสน ปวตฺตมาเนหิ อรูปธเมฺมหิ รูปกายสฺส อุปตฺถมฺภิต ภาวํ ทเสฺสติ, เตเนว อาหาราสา วิยาติ อวตฺวา เจตนาคหณํ กโรตีติ วุตฺตํฯ สา ปน ปจฺฉาชาตา สสมฺปยุตฺตา อาหาราสา เจตนา ปุเรชาตานํ เตสํ คิชฺฌสรีรรูปานํ จิรกาลํ กพฬีการาหาเรน วินาปิ อมิลาต ภาวํ อุปรูปริจ วุฑฺฒิวิรุฬฺหิรูปสนฺตานุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาวํ ปาเปตฺวา อุปตฺถมฺภติเยวฯ ยสฺมา สุปากเฏฺน ปจฺฉาชาตปจฺจเยก เทเสน สกลสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจยสฺส สาธนตฺถาย อยํ อุปมา อิธ วุตฺตา วิย ทิสฺสติฯ เจตนา คหณญฺจ ปจฺฉาชาต ปจฺจยํ ปตฺวาปิ เจตนาเอว ปธานา ชาตาติ ทสฺสนตฺถํ คหิตนฺติ น น สกฺกา วตฺตุํฯ เอวญฺหิ สติ ปจฺฉาชาตสฺส อตฺถสฺส ปจฺฉา ชาตาย เอว อุปมาย สาธนํ อุปปนฺนํ โหตีติฯ ยถาวุตฺต ฏีกาปาเฐปิ อยมโตฺถ ลพฺภติเยวฯ

อาเสวนฺติ ตํ สุฏฺฐุ ภชนฺติ อปราปรํ อุปฺปชฺชมานา ธมฺมา สุฏฺฐุ เสวมานา วิย ภชมานา วิย ตสฺส ปุริมสฺส สพฺพปาริปูรํ อาการํ คเหตฺวา เอว ปุนปฺปุนํ ปวตฺตนฺตีติ อาเสวนํฯ อาเสเวติวา เต ธเมฺม อตฺตโน ปริวาสํ สุฏฺฐุ คาหาเปติฯ วเฑฺฒตีติวา อาเสวนํฯ อปิจ กุสลาทิภาเวน อตฺตนา สทิสสฺส ปโยเคน กรณียสฺส อนนฺตรธมฺมสฺส ปุนปฺปุนํ กรณํ ปวตฺตนํ อตฺตสทิสสฺสวา อตฺตสทิสภาวาปาทนํ วาสนํ อาเสวนโฏฺฐติ มูลฏีกายํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปโยเคน กรณียสฺสาติ เอเตน อาวชฺชนทฺวยญฺจ สพฺพวิปากธเมฺมจ นิวเตฺตติฯ นหิ อาวชฺชน ทฺวยสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานสฺสปิ วเฑฺฒตุํวา หาเปตุํวา ปโยเคน กรณียตานาม อตฺถิ ปริทุพฺพลตฺตาฯ วิปาเกสุจ อริยผลานิ ปริกมฺมปโยเคน กรณียานิปิ มคฺคเจตนานุภาเวน วินา เกวเลน เตน ปโยเคเนว สาเธตพฺพานิ น โหนฺติฯ เกวลํ กมฺมเวเคน สนฺตาเน ปาติเตสุ โลกิยวิปาเกสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ ปุนปฺปุนํ กรณํ ปวตฺตนนฺติ อุปรุปริ ปคุณ พลวภาวาปาทเนน สห ปวตฺตนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวญฺหิ สติ ปริยตฺติธมฺม วิชฺชาสิปฺปุคฺคหเณสุ ปุริมาภิโยโค วิย อาเสวนเฏฺน อนนฺตเร ปวตฺตานํ สชาติยานํ ธมฺมานํ ปคุณพลวภาวาย อุปการโก ธโมฺม **อาเสวนปจฺจโย** นามาติ สิทฺธํ โหตีติฯ

กายงฺควาจงฺคจิตฺตงฺคาภิสงฺขรณภูเตน จิตฺตปฺปโยคสงฺขาเต น กิริยาภาเวน อุปการโก ธโมฺม **กมฺมปจฺจโย**ฯ โส ทุวิโธ สหชาตนานากฺขณิกวเสนฯ ตตฺถ เชฏฺฐสิสฺส มหา วเฑฺฒกิอาทโย วิย สกิจฺจปรกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตา สพฺพาปิ สหชาตเจตนา สหชาตปจฺจโยฯ ยถา ปน อิตฺถิปุริสานํ สกึ สนฺนิปาตปฺปโยโค กามสุขานุภวนกิจฺจญฺจ กาลนฺตเร ปุตฺตปาตุภาวตฺถา ยวตฺถุมฺหิ พีชนิธาน กิจฺจญฺจ สมฺปาเทติฯ เอวเมวํ ยถาวุตฺตาภิสงฺขรณกิจฺจญฺจ ตทภิสงฺขรณเวคชนิตํ กาลนฺตเร วิปากกฏตฺตารูปานํ ปาตุภาวตฺถาย สนฺตาเน กิริยา วิเสสนิธาน กิจฺจญฺจ สมฺปาเทตฺวา นิรุทฺธา กุสลากุสล เจตนา นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโยนามฯ วิปจฺจนมตฺตภาเวน อุปการโก ธโมฺม วิปากปจฺจโยฯ วิปจฺจน ภาโวจ นาม โลเก สเพฺพสํ ปุปฺผผลาทีนํ สุฏฺฐุ วิปกฺกภาวํ ปตฺตกาเล สพฺพากาเรน มนฺทภาโว โหติฯ เอวํ นิรุสฺสาหสนฺต ภาวสงฺขาเกน มนฺทมนฺทากาเรน สนฺตาเน ปาตุภาโวฯ ตโตเยวจ วิปากานํ ปวตฺติ อวิภูตา โหติฯ สพฺพรตฺตึ นิทฺทายนฺตสฺส ปุริมภวสิเทฺธ กมฺมาทิ อารมฺมเณ ปวตฺตานิปิ ตานิ วุฏฺฐิตกาเล กิญฺจิชานนจิตฺต ปวตฺติยา ปจฺจยา นโหนฺตีติฯ ปญฺจวิญฺญาณาทีนิ ปน ปจฺฉาชานนจิตฺต ปวตฺติยา ปจฺจยา โหนฺตานิปิ วตฺถารมฺมณ ฆฏฺฏนานุภาว พเลน สเหว โหนฺติฯ น เตสํ อุสฺสาหพฺยาปารมตฺต วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อรูปิโน ตโย อาหารา สหชาตธมฺมานํ ชนนเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐนจ, กพฬีการาหาโร ปน อิมสฺส จตุสมุฏฺฐานิ กสฺส กายสฺส อุปตฺถมฺภนเฏฺฐเนว อุปการกตา **อาหารปจฺจโย**ฯ อปิจ, อาหารโฏฺฐนาม อุปตฺถมฺภนปฺปธาโน โหติฯ เตเนว หิ ปาฬิยํ กพฬีกาโร อาหาโร อาหารสมุฏฺฐานสฺส รูปสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ อวตฺวา อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยเตฺวว วุตฺตํฯ ตสฺมา อรูปาหารานํปิ อาหารโฏฺฐ อุปตฺถมฺภนวเสเนว เวทิตโพฺพฯ ชนยนฺตาปิ หิ อาหารา อตฺตนา ชนิตานญฺจ ตทเญฺญสญฺจสนฺตานฏฺฐิติยา ปจฺจยภาวตฺถาย อุปตฺถมฺภเนน สเหว ชเนนฺตีติฯ

อิสฺสริยเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม **อินฺทฺริยปจฺจโย**ฯ โส ติวิโธ สหชาตาทิวเสนฯ ตตฺถ สหชาตธมฺมานํ อตฺตโน อตฺตโน กิเจฺจสุ อิสฺสรภูตา อรูปินฺทฺริยธมฺมา สหชาตินฺทฺริยปจฺจโยฯ ปจฺฉา ชาตานํ ปญฺจวิญฺญาณ ธมฺมานํ ทสฺสนาทิ กิเจฺจสุ อิสฺสรภูตา ปุเร ชาตา ปญฺจปสาทินฺทฺริยธมฺมา ปุเร ชาตินฺทฺริยปจฺจโยฯ สหชาตานํ กฏตฺตารูปานํ จิรตรปวตฺติยํ อิสฺสรภูตํ รูปชีวิตํ รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจโยฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภาวินฺทฺริยทฺวยํ อิธ น คหิตนฺติฯ วุจฺจเต, ยสฺส ชนกตฺตํวา อุปตฺถมฺภกตฺตํวา อนุปาลกตฺตํวา อตฺถิฯ โส ปจฺจยธโมฺมนามฯ ภาวทฺวยสฺส ปน สหชาต ธมฺมานํ อตฺถาย เอตํ ตยํปิ นตฺถิฯ เกวลํ ปน ตํสหิเต สนฺตาเน กมฺมาทีหิ อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปวตฺตมานานํ จตุสมุฏฺฐานิกธมฺมานํ อิตฺถาการาทิวเสเนว โย ปวตฺตินิยโม อตฺถิ, โส ภาวรูปา นุภาเวน สิโทฺธฯ ตสฺมา เตสํ ธมฺมานํ ตาทิเส นิยามกิเจฺจ อิสฺสรตฺตาเยว ทฺวยํ อินฺทฺริยํนาม โหติฯ น อินฺทฺริยปจฺจยเตฺต นาติ ตํ อิธ นคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ตสฺมึ ภุสํ ทพฺหํ นิปติตฺวา วิย ฌายนเฏฺฐน โอโลกนเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม **ฌานปจฺจโย**ฯ ทุคฺคติ สุคติ นิพฺพาน สมฺปาปกเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม **มคฺคปจฺจโย**ฯ เอตฺถจ เยน เยน สมฺมาทสฺสนาทินา ลกฺขณวิเสเสน สมฺปนฺนตฺตา กุสลภูตา สมฺมาทิฏฺฐาทโย สุคติ นิพฺพาน สมฺปาปกเฏฺฐน มคฺคปจฺจยานาม โหนฺติฯ อพฺยากตภูตานํปิ เตสํ โส โส ลกฺขณวิเสโส อตฺถิเยวาติ เตสมฺปิ เตเนวเฏฺฐน มคฺคปจฺจยตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ สติปิ มคฺคงฺคานํ ตํตํ สมฺปาปกเฏฺฐนจ อุปการกเตฺต ตํสมุฏฺฐิตานํ รูปธมฺมานํ โส อโตฺถ น ปาปุณาติฯ เตสํ ปน มคฺคปจฺจยธเมฺมหิ สมุฏฺฐิตตฺตาเยว มคฺคปจฺจยุปฺปนฺนตา ปเจฺจตพฺพาฯ เอสนโย เหตุกมฺมินฺทฺริยฌาน ปจฺจเยสุปีติฯ

เอกุปฺปาทตาทีหิ ปกาเรหิ สมํ เอกีภูโต วิย หุตฺวา อญฺญมญฺญยุตฺตภาเวน อุปการโก ธโมฺม **สมฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ สมาเนปิ สหชาตภาเวน นิสฺสย นิสฺสิต ภาเวนจ ยุตฺตภาเว เอกุปฺปาทตาทิกสฺส สมฺปโยคลกฺขณสฺส วิรหโต วิปฺปยุตฺตภาเวน อุปการโก ธโมฺม **วิปฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ ยตฺถ สมฺปยุตฺตา สงฺกา สมฺภวติ, ตเตฺถว ตทาสงฺกา วิคมนตฺถํ อยํ วิปฺปยุตฺตปจฺจโยนาม วุโตฺตติ ตทาสงฺขา รหิเตสุ อารมฺมณานนฺตราทีสุ วิปฺปยุตฺตปจฺจยปสโงฺค นตฺถีติ เวทิตโพฺพฯ เหฏฺฐาวุตฺตปฺปกาเรสุ เอว ปจฺจยธเมฺมสุ โย โย อตฺถิตา สงฺขาเตน ขณปจฺจุปฺปนฺน สมงฺคิภาเวน ตาทิสเสฺสว ขณปจฺจุปฺปนฺน สมงฺคิโน ธมฺมสฺส สหชาตาทิวเสน อุปการโก โส โส **อตฺถิปจฺจโย**ฯ ยสฺมึ วิชฺชามาเน สติ อโญฺญ อุปฺปชฺชิตุํ โอกาสํ นลภติฯ โส ตสฺส อญฺญสฺส โอกาสทาน สงฺขาเตน สยํ อนฺตรหิตภาเวน อุปการโก ธโมฺม **นตฺถิปจฺจโย**ฯ อยํปิ วิสุํ สตฺติวิเสโส น โหติฯ เตเนว จิเตฺตน คจฺฉติ นิสีทติ ติฏฺฐตีติอาทินา ปจฺฉิมจิเตฺต ฐิตานํปิ ปุริมจิตฺตํ วตฺตติเยวาติ โลกสฺส อภิมาโน โหติฯ ตสฺมา ยตฺถ อตฺถิตาสงฺกา สมฺภวติฯ ตตฺถ ตทาสงฺกา นิวตฺตนตฺถํ อยํ ปจฺจโย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

วินาสํ คโต วิคโตฯ ยสฺมึ อวิคเต อโญฺญ อุปฺปชฺชิตุํ โอกาสํ นลภติ, โส ตสฺส โอกาสทานสงฺขาเตน สยํ วิคตภาเวน อุปการโก ธโมฺม **วิคตปจฺจโย**ฯ วตฺตมานตา สงฺขาเตน อวิ

คตภาเวน ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อุปการโก ธมฺโม **อวิคตปจฺจโย**ฯ ปุริมปจฺจย ทุกเมว เจตฺถ นานตฺถ ปสงฺคนิวตฺตนตฺถํ ญาณวิสทตฺถญฺจ ปริยายนฺตเรน วิคตทุกํนาม กตฺวา เทสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺตฯ นตฺถีติ อยํ ทุตีโย อโนฺตติอาทินา นานา อตฺถทีปกา อตฺถิ นตฺถิ สทฺทา สาสเน โลเกจ ทิสฺสนฺติฯ ปุเพฺพ วุตฺตเสฺสว จ อตฺถสฺส ปุน ปริยายนฺตเรน วจนํ โสตูนํ ญาณวิสทตฺถาย โหตีติฯ ฏีกาการา ปน พหุํ เตสํ ปจฺจย ทุกานํ นานตฺถสมฺภวํ วเณฺณนฺติเยวาติฯ [ปจฺจยุเทฺทโส]

๑๖๘. อิทานิ ยถา อุทฺทิเฏฺฐ จตุวีสติปจฺจเย ปถมํ ฉหิ ราสีหิ สงฺคเหตฺวา ปุน ราสีนํ อนุกฺกเมน เตสํ ปจฺจยานํ นิเทฺทสํ ทเสฺสโนฺต **ฉธานามนฺตุนามสฺสา**ติ คาถาทฺวย มาหฯ นามํ นามสฺส ฉธา ฉพฺพิเธหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติฯ นามํ นามรูปีนํ ปญฺจธาฯ ปุน นามํ รูปสฺส เอกธา, รูปํ นามสฺส เอกธาเอวฯ ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺส ทฺวิธา, ทฺวยํ นามรูปํ ทฺวยเสฺสว นามรูปสฺส นวธาติ เอวํ ฉกฺกปญฺจกาทิวเสน ปจฺจยา ฉพฺพิธา โหนฺติฯ กถํ โหนฺตีติ โยชนาฯ

[๒๒๙] ยํปน **วิภาวนิยํ**

''ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺส ทฺวิธา ทฺวิปการา ปจฺจยา โหนฺตีติ วุตฺตํ''ฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

ปจฺจยกถา หิ นาม ปจฺจยโต ปจฺจยุปฺปนฺนโต ปจฺจยสตฺติโตติ ตีหิ ปกาเรหิ วุตฺตาเยว สุวุตฺตา โหตีติฯ ยสฺมา ปน อนนฺตราทิปจฺจยานาม จิตฺตสนฺตานสฺส อวิเจฺฉทาย กิจฺจฏฺฐานานุกฺกมปฏิปาทนาย เอว จ โหนฺติฯ ตสฺมา กุสลาทีสุ อรูปธเมฺมสุ โยโกจิ ธมฺโม ยสฺส กสฺสจิ อวิรุทฺธสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย น น โหตีติ วุตฺตํ **อนนฺตรนิรุทฺธาจิตฺตเจตสิกาธมฺมา**ติอาทิฯ ตตฺถ อวิรุทฺธสฺสาติเอเตน อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ กุสลากุสลานํ โสมนสฺสโทมนสฺสานญฺจ อญฺญมญฺญํ อนนฺตร ปจฺจยปฏิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ **ปฏฺปุปฺปนฺนาน**นฺติ ปุนฺปฺปนฺนานํ ปฏิปาฏิยา อุปฺปนฺนานํวาฯ ปุนปฺปุนํ สนฺตานปริภาวนาวเสน ปวโตฺต อาเสวนปจฺจโยนาม, เกวลํ ปโยคสาธนีเยสุ ชวเวค สหิเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ เอว ลพฺภตีติ วุตฺตํ **ปุริมานิ ชวนานี**ติอาทิฯ ตตฺถ **ชวนานี**ติ มคฺคผลชวนวชฺชานิ โลกิย กุสลา กุสลกฺริยชวนานิ **ปจฺฉิมานํชวนาน**นฺติ ผลชวนวชฺชานํ กุสลากุสลกฺริยชวนานํฯ ภินฺนชาติกา หิ ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สพฺพาการปาริปูรํ ปริวาสํนาม คเหตฺวา คาหาเปตุํปา น สโกฺกนฺติฯ ยทิ สกฺกุเณยฺยุํ, ชาติมเตฺตนปิ ธมฺมา ปุพฺพาปรํ อภินฺนาเอว สิยุนฺติฯ ตสฺมา ภินฺนชาติกํ ผลชวนํ มคฺคโต ปริวาสํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ มโคฺคปิ อตฺตโน ปริวาสํ ผลสฺส ทาตุํ น สโกฺกติฯ ผลจิตฺตานิจ ปริกมฺมปโยคพเลน ชวน กิจฺจานิ โหนฺติ, น อญฺญมญฺญํ ปริวาสทาน คหณ พเลนาติฯ ยสฺมา กามาวจรภาวโต มหคฺคตา นุตฺตร ภาวปฺปตฺตินาม อาเสวนพเลน โหติ, ตสฺมา โคตฺรภุ ฌาน มคฺคานํ ภูมิ เภโท อิธ อปฺปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เหตุฯลฯ นามรูปานนฺติ เอตฺถ เหตุมคฺคงฺคานิ อเหตุกวชฺชิตานํ, ฌานงฺคานิ ปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตานํ สหชาตานํ นามรูปานํฯ สหชาตรูปลกฺขณํ ปน สยเมว วกฺขติฯ เจตนานาม ปวตฺตมานา เทฺว กิจฺจานิ สาเธติ สหชาตานํ สํวิธานญฺจ อายตึ วิปากปาตุ ภาวตฺถาย ตสฺมึ สนฺตาเน อตฺตโน ปวตฺตา การสงฺขาต พีชนิธานญฺจาติฯ ตตฺถ สํวิธานกิจฺจํ สพฺพเจตนา สาธารณํ โหติฯ พีชนิธานกิจฺจํ ปน กุสลากุสลภาวปฺปตฺตายเอว เจตนาย โหตีติ วุตฺตํ สหชาตา เจตนาติอาทิฯ ตตฺถ **สหชาตาเจตนา**ติ อนุตมโส ปญฺจวิญฺญาณ สหชาตาปิ เจตนาฯ สาปิ หิ สหชาตานํ สํวิทหนสงฺขาเตน กมฺมภาเวน ปวตฺตตฺตา กมฺมํเอวนาม โหตีติฯ ยสฺมา อตฺตโน ปวตฺตาการสงฺขาตสฺส วิปากพีชสฺส นิทหนํนาม, น ตาวเทว พีชกิจฺจํ สมฺปาเทติฯ อมฺพพีชา

ทีนิ วิย ปริณตภาวํ ปตฺวา ขณนฺตเรเอว สมฺปาเทตีติ วุตฺตํ นานากฺขณิกา เจตนาติอาทิฯ ตตฺถ **นานากฺขณิกาเจตนา**ติ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺม ปวตฺติกฺขณโต วิสุํ ภูเต อตีตกาเล สิทฺธา กุสลา กุสลเจตนาฯ กุสลากุสลเจตนาติวา ปาโฐ สิยาฯ

วิปากกฺขนฺธาอญฺญมญฺญํสหชาตานํรูปานนฺติ เอตฺถ อญฺญมญฺญสฺสจ สหชาตรูปานญฺจาติ อโตฺถฯ ยถานาม ปุเร ชาตา สาลรุกฺขโปตกา ปจฺฉา อนุวสฺสํ วสฺสนฺตานํ วุฏฺฐิธารานํ วเสน วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปตฺวา ตสฺมึ ฐาเน ยาวกปฺปาวสานาปิ มหนฺตสฺส สาลวนสณฺฑสฺส ปวตฺติยา ปจฺจยา โหนฺติฯ เอวํ ปฏิสนฺธิกฺขณโต ปฏฺฐาย ปุริมจิตฺตกฺขเณสุ อุปฺปนฺนา สกลสรีเร กมฺมชกาโย จิตฺตชกาโย อุตุชกาโย อาหารช กาโยติ สเพฺพ สกลสรีรฏฺฐกา จตุสมุฏฺฐานิก รูปธมฺมา ปจฺฉาชาตานํ ปถมภวงฺคาทีนํ จิตฺตเจตสิกานํ วเสน วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปตฺวา อุปรุปริ จตุสมุฏฺฐานิก รูปปรํปราปวตฺติยา ปจฺจยตฺตํ อุปคจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ **ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปุเรชาตสฺสา**ติ อาตีตานนฺตรจิเตฺต ชาตสฺสาติ วทนฺติฯ ยาว อฏฺฐมจิตฺตาวา ปุเรชาตสฺสฯ เอตฺตโก หิ กาโล รูปธมฺมานํ วฑฺฒนกาโลนามฯ ตโตปรํ หายนกาเล ปจฺฉาชาเตน ปโยชนํ นตฺถีติฯ ยาว โสฬสมจิตฺตา เอว วา ปุเรชาตสฺสฯ ยทเคฺคน หิ มรณาสนฺนกาเล วตฺถุรูปํ จุติจิตฺตสฺส ปุเรชาตปจฺจยตฺตํ อุปคจฺฉติฯ ตทเคฺคน จุติจิตฺตํปิ ตสฺส วตฺถุรูปสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจโย น โหตีติ นวตฺตโพฺพฯ ตถา เสสรูปานญฺจฯ ยถา หิ อุปตฺถมฺภโนฺต อาหาโร วฑฺฒนปเกฺข ฐิตเมว อุปตฺถมฺภติฯ หายนปเกฺข ฐิตํ นุปตฺถมฺภตีติ นตฺถิฯ ตทาปิ ตทนุรูปสฺส อุปตฺถมฺภนสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ เอวมยํปีติฯ

อรูปธมฺมานํ อานุภาโวนาม มหาวิปฺผาโร โหติฯ ตสฺมา เต กาเยกเทเส วตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺนาปิ สกลํ อิมํ จตุชกายํ อุปตฺถเมฺภตุํ สโกฺกนฺติเยวาติ วุตฺตํ **อิมสฺสกายสฺสา**ติฯ จกฺขาทีนิ ปสาทวตฺถูนิ รูปาทีหิ สหลทฺธฆฏฺฏนานิเอว วิญฺญาณสฺส อาธารภาวํ คจฺฉนฺติฯ ฆฏฺฏนญฺจ ฐิติปตฺตกาเลเอวาติ เตสํ นิจฺจกาลํปิ อตฺตโน วิญฺญาณสฺส ปุเรชาตปจฺจยตา สิทฺธิ โหติฯ วิญฺญาณญฺจนาม ปญฺจโวการภเว วตฺถุนิสฺสเยน วินา อุปฺปชฺชิตุํ นสโกฺกตีติ, ยทา ปุเรชาตํวา วฑฺฒนปเกฺข ฐิตํวา วตฺถุํ น ลภติ, ตทา ปฏิสนฺธิกาเลวา มรณาสนฺนกาเลวา ยํ ยํ ลภติ, ตํ ตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติเยวฯ ยทา ปน ปุเร ชาตํ สุฏฺฐุ พลวนฺตญฺจ วตฺถุํ ลภติ, ตทา ตเทว นิสฺสาย ปวตฺตติฯ ตญฺจ นิยมโต ปวตฺติกาเลเอว ลพฺภติ, โน ปฏิสนฺธิกาเลฯ นหิ ตทา วิญฺญาณปจฺจเยน อุปฺปนฺนํ วตฺถุปุเรชาตํ ภวิตุํ สโกฺกตีติ วุตฺตํ **ฉวตฺถูนิ ปวตฺติยน**ฺติฯ

ปญฺจาลมฺพณานิจ ปญฺจวิญฺญาณวีถิยาติ อิทํ นิยมสิทฺธิคหณ วเสน วุตฺตํฯ สพฺพานิปน ปจฺจุปฺปนฺนภูตานิ นิปฺผนฺนรูปานิ มโนวิญฺญาณ วีถิยา ปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติเยวฯ เอวญฺจ กตฺวา ปฏฺฐาเน ปจฺจุปฺปโนฺน ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อารมฺมณปุเรชาตํ จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติฯ โสตํ, ฆานํ, ชิวฺหํ, กายํ, รูเป, สเทฺท, คเนฺธ, รเส, โผฏฺฐเพฺพ, วตฺถุํ, ปจฺจุปฺปเนฺน ขเนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ, ปจฺจุปฺปนฺนํ จกฺขุํ อสฺสาเทติ อภินนฺทตีติอาทิ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายญฺจ อุปฺปาทกฺขณํ อติกฺกมิตฺวา ฐิติปตฺตํ อฏฺฐารสวิธํ รูปเมว ปุเรชาตปจฺจโยติ วุตฺตนฺติฯ เอตฺถจ กิญฺจาปิ ปฏฺฐาเน ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณสฺส ภวงฺคสฺสอนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอวํ ปฏิสนฺธิภวงฺคานํปิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตาย วุตฺตตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนภูตานิ กมฺมนิมิตฺต คตินิมิตฺตานิ อารพฺภ ปวตฺติ กาเล ปฏิสนฺธิจิตฺตานํปิ อารมฺมณปุเรชาตํ ลพฺภมานํ วิย ทิสฺสติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปุเรชาตปจฺจยสฺส ปจฺจนิเย ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากา พฺยากโต เอโก ขโนฺธติอาทินา ปาฬิยํเอว ตํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติฯ เอตฺถจ อารุเปฺป วิย ปฏิสนฺธิกฺขเณปิ วตฺถุปุเร ชาตสฺส อภาวา อปริพฺยตฺตตฺตาวา ตสฺส อารมฺมณสฺส อารมฺมณมตฺตภาเวเอว ฐิตตฺตา ปฏิกฺขิตฺตนฺติ การณํ ว

ทนฺติฯ **อารมฺมณเมวครุกต**นฺติ ปจฺจเวกฺขนวเสน อสฺสาทนาทิวเสนจ ครุกตํ อิฏฺฐารมฺมณ มาหฯ ตญฺจ โข ตสฺสตสฺส ปุคฺคลสฺส อิจฺฉาวเสน เวทิตพฺพํฯ คูถกุณปาทีนิปิ หิ ตทภินนฺทนฺตานํ กิมิมกฺขิก สุนข คิชฺฌ กากาทีนํ ครุกตานิเอว อารมฺมณานิ โหนฺตีติฯ

[๒๓๐] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

‘‘ครุกตนฺติ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขิต’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ อนุปฺปนฺนํฯ

จกฺขุํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทตีติอาทินา อสฺสา ทนาทิวเสนปิ อสฺส นิเทฺทสสฺส ปวตฺตตฺตาติฯ **ราคาทโย ปน ธมฺมา**ติ เอเตน ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนาติ เอวํ วุเตฺตหิ ธเมฺมหิ สห ทส อกุสลกมฺมปถา ปญฺจอนนฺตริย กมฺมานิจ คหิตานิ โหนฺติฯ ตตฺถ อนนฺตริยวชฺชานิ ตานิ สมติกฺกมมุเขน ยถารหํ อชฺฌตฺตํ สเพฺพสํ จตุภูมก กุสลานํ อนนฺตริยกมฺมานิ ปน กามาวจรกุสลานเมว อุปฺปตฺติยา พลวนิสฺสยา โหนฺติฯ ตานิเยวจ สพฺพานิ ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธาจ ราคาทีนํ ปาณาติปาตาทีนญฺจ สเพฺพสํ อกุสลานํ กายิกสุขทุกฺขาทีนญฺจ อพฺยากตธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา พลว นิสฺสยา โหนฺติฯ **สทฺธาทโย**ติ เอเตน สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญาติ เอวํ วุเตฺตหิ ธเมฺมหิ สห สเพฺพ ทานสีลาทโย จตุภูมกกุ สลานํ ราคาทิอกุสลานํ สุขทุกฺขาทิจตุภูมก อพฺยากตา นญฺจ อุปฺปตฺติยา พลวนิสฺสยา โหนฺตีติฯ **สุขํ ทุกฺขํ ปุคฺคโล โภชนํ อุตุเสนาสน**นฺติ เอเตน นิพฺพานวชฺชา สเพฺพ จตุภูมกา พฺยากตา คหิตา, เตปิ หิ ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธาจ กุสลากุสลา พฺยากตธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา พลวนิสฺสยา โหนฺตีติฯ **กมฺมํวิปากาน**นฺติ เอตฺถ สุฏฺฐุ พลวํ กมฺมํ อธิเปฺปตํ, น ทุพฺพลนฺติฯ กสฺมา ปเนตฺถ รูปธมฺมา ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ น คหิตาฯ นนุ เตสํปิ พหิทฺธา รุกฺขติณาทีนํ วุทฺธิวิรุฬฺหิ เวปุลฺลตฺถาย อชฺฌตฺตญฺจ อาโรคฺยาทิอตฺถาย ปถวิรส อาโปรส วโสฺสทก พิชมูลเภสชฺชาทโย พลวนิสฺสยา โหนฺตีติฯ อยํ ปนโตฺถ มูลฏีกายํ กถิโตเยวฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

> นหิ รูปาพฺยากตํ ปกตูปนิสฺสยํ ลภติฯ อเจตเนน รูปสนฺตาเนน ปกตเสฺสว อภาวโตฯ ยถา หิ อรูปสนฺตาเนน กตฺตุภูเตน สทฺธาทโย นิปฺผาทิตา อุตุโภชนาทโยจ อุปเสวิตาฯ น เอวํ รูปสนฺตาเนนฯ ยสฺมิญฺจ อุตุพีชาทิเก กมฺมาทิเกจ สติ รูปํ ปวตฺตติฯ น ตํ เตน รูเปน ปกตํ โหติฯ สเจตนเสฺสว หิ อุปฺปาทนุปเสวนปโยควเสน เจตนํ ปกปฺปนํ ปกรณํฯ รูปญฺจ อเจตนนฺติฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ, ทุวิธํ สนฺตานํ รูปสนฺตานํ อรูปสนฺตานนฺติฯ ตตฺถ เยน สนฺตาเนน ปุเพฺพ กิญฺจิ สุฏฺฐุอุปฺปาทิตํวา โหติ อุปเสวิตํวา, ตเสฺสว ปุเพฺพ อตฺตนา อุปฺปาทิตุปเสวิตา ธมฺมา กาลนฺตเร อตฺตโน อุปนิสฺสยปจฺจยา โหนฺติฯ ปกรณสงฺขาตญฺจ ตถา อุปฺปาทนุปเสวนํนาม สเจตเน อรูปสนฺตาเนเอว ลพฺภติ, น อเจตเน รูปสนฺตาเนติฯ ตสฺมา รูปธมฺมา อุปนิสฺสยํนาม นลพฺภนฺตีติฯ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อสติ น โหตีติ เอวํ วุเตฺตน สุตฺตนฺติกปริยาเยน ปน อุปนิสฺสโย นาม รูปธมฺมานํ มเชฺฌปิ วตฺตโพฺพเยวาติฯ

[๒๓๑] วิภาวนิยํ ปน

> ‘‘ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธาจ ราคาทโยฯลฯ เสนาสนญฺจาติ’’ วิโยเชตฺวา ‘‘ราคาทโย หิ อชฺฌตฺตํ นิปฺผาทิกาฯ ปุคฺคลาทโย พหิทฺธา เสวิตาติ’’ วุตฺตํฯ ตํ นสุนฺทรํฯ

น หิ อตฺตโน ปรสฺสจ อุปฺปนฺนา ราคาทโย ปรสฺส อตฺตโน จ สนฺตาเน ราคาทีนํ พลวนิสฺสยา น โหนฺติฯ สมานจฺฉนฺทานํ อิตฺถิ ปุริสาทีนํ มโนปโทสิก เทวาทีนเญฺจตฺถ ราคาทโย นิทสฺสนํฯ

[๒๓๒] ยาจ **ตตฺถ**

''ยถาสฺฐิตวเสน โยชนํ'' กตฺวา ''อตฺตโนหิ ราคาทโย''ติอาทินา อตฺถวิภาวนา กตาฯ สาปิ อนุปปนฺนาเยวฯ

ตาย หิ อตฺตโน ราคาทโย สทฺธาทโยจ อชฺฌตฺตํ กุสลาทีนํ อตฺตโน สทฺธาโย ปน พหิทฺธา กุสลสฺสาติ เอวํ อปริปุณฺณสฺส อตฺถสฺส วิภาวิตตฺตาติฯ

[๒๓๓] ยญฺจ

'ตตฺถา'ติอาทินา อตฺตโนราคาทโยนิสฺสายอชฺฌตฺตํ กุสลากุสลานเมว อุปฺปตฺติวิธานํ วุตฺตํฯ ตํปิ อนุปปนฺนเมวฯ

นยทสฺสนมตฺตภูตํปิ หิ สํวณฺณนาวากฺยํนาม นยมุขํ ปริปุณฺณํ กตฺวา วตฺตพฺพํ โหตีติฯ **ครุกตํอารมฺมณ**นฺติ เอตฺถ สพฺพํ โลกิยกุสลํ เหฏฺฐิมมคฺคผลนิพฺพานานิ จ กามาวจร กุสลสฺส อรหตฺตมคฺคผลนิพฺพานานิ จตุนฺนํ ญาณสมฺปยุตฺต มหากฺริยชวนานํฯ นิพฺพานํ อฏฺฐวิธโลกุตฺตรสฺส ถเปตฺวา ปฏิฆทฺวย โมมูห ทฺวย ทุกฺขสหคต กายวิญฺญาณานิ อวเสสํ สพฺพํ โลกิย กุสลากุสลาพฺยากตธมฺมชาตํ โลภสหคตจิตฺตสฺสาติ เอวํ ปจฺจย ปจฺจยุปฺปนฺน วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

[๒๓๔] ยํ ปน **วิภาวนิยํ**

''ครุก ตํอาลมฺพณนฺติ ปจฺจเวกฺขนอสฺสาทาทินา ครุกตํ อารมฺมณ''นฺติ วตฺวา ตํ วิภาเวเนฺตน ''ตญฺหิ ฌานมคฺค ผลวิปสฺสนา นิพฺพานาทิเภทํ ปจฺจเวกฺขน อสฺสาทาทิมคฺคผลาทิธเมฺม อตฺตาธีเน กโรตีติ อารมฺมณาธิปตินามา''ติ วุตฺตํฯ ตํ น สุนฺทรํฯ

ทาน สีล อุโปสถกมฺม ปุเพฺพ สุจิณฺณโคตฺรภุ โวทาน มคฺคผล นิพฺพานานิเจว ราคทิฏฺฐิจกฺขุโสตาทีนิจาติ ปน วตฺตพฺพํฯ วิปสฺสนาติจ อิทํ โคตฺรภุโวทานานิเยว สนฺธาย วุตฺตํ สิยาฯ นจ ตานิ นิพฺพานารมฺมณานิ วิปสฺสนานาม โหนฺตีติฯ **สหชาตานํนามรูปาน**นฺติ ทฺวิเหตุก ติเหตุก ชวนสห ชาตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญมญฺญํ สหชาต รูปานญฺจา**ติ อญฺญมญฺญสฺสจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กมฺมสมุฏฺฐานรูปานํ ปวตฺติยํ จิตฺต สมุฏฺฐานรูปานญฺจฯ เอส นโย ปรตฺถปิฯ ปญฺจโวการภเว ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิญฺญาณํ วตฺถุนา วินา ปติฏฺฐํ นลภติฯ วตฺถุจ เตน วินา ปติฏฺฐํ นลภตีติ วุตฺตํ **ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญ**นฺติฯ อญฺญมญฺญปจฺจเย โย อตฺตโน อุปตฺถมฺภกํ ปจฺจุปตฺถมฺภติฯ โสเอว ปจฺจยุปฺปนฺนภาวํ คจฺฉติฯ จิตฺตสมุฏฺฐาน รูปานิจ จิตฺตํ กิญฺจิ อุปตฺถเมฺภตุํ นสโกฺกนฺติฯ ตถา อุปาทารูปานิจ มหาภูเตติ วุตฺตํ **จิตฺตเจตสิกาธมฺมาอญฺญมญฺญ**นฺติอาทิฯ

[๒๓๕] **วิภาวนิยํ** ปน

“ยสฺมา ปน อญฺญมญฺญวตฺถมฺภนวเสเนว อญฺญมญฺญปจฺจยตาฯ น สหชาตมตฺตโตติ ปวตฺติยํ รูปํ นามานํ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติฯ ตสฺมา วุตฺตํ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญนฺติ” วุตฺตํฯ ตตฺถ น สหชาตมตฺตโตติ เอเตน ยทิ สหชาตมตฺตโต อญฺญมญฺญปจฺจยตาสิยาฯ เอวํสติ ปวตฺติยํ รูปํ นามานํ อญฺญมญฺญปจฺจโย สิยาติ อนุญฺญาตํ โหติฯ สหชาตปจฺจเยปิ ปน ปวตฺติยํ รูปํ นามานํ ปจฺจโย นโหติเยวฯ ตสฺมา น สุนฺทรเมตนฺติฯ

ฉวตฺถูนิ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนนฺติ เอตฺถ วตฺถุสหชาต นิสฺสโย วตฺถุปุเรชาตนิสฺสโย วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสโยติ ติวิโธ วตฺถุนิสฺสโยฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุ วิปากานํ ขนฺธานํ วตฺถุสหชาตนิสฺสโยฯ ยํ ปน ปวตฺติยํ ปุเรชาตํ, วตฺถุํ นิสฺสาย จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ตสฺส จิตฺตสฺส วตฺถุปุเรชาตนิสฺสโยนามฯ ยํ ปน ปุเรชาตํ วตฺถุ ยสฺส จิตฺตสฺส นิสฺสโยเจว โหติ อารมฺมณญฺจ, ตํ ตสฺส วตฺถารมฺมณ ปุเรชาตนิสฺสโยนามฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏฺฐาเน อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาตวิปฺปยุตฺต อตฺถิอวิคตนฺติ ตีณีติฯ กถญฺจ ตํ จิตฺตสฺส นิสฺสโยจ อารมฺมณญฺจ โหตีติฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ วตฺถุํ อารพฺภ สมฺมสนวเสนวา อสฺสาทนาทิวเสนวา อิทฺธิวิธกิจฺจาธิฏฺฐานวเสนวา จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ ตํ จิตฺตสฺส นิสฺสโยจ อารมฺมณญฺจ โหตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏฺฐาเน-อชฺฌตฺตํ วตฺถุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต วิปสฺสติ, อสฺสาเทติฯ อภินนฺทติฯ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชตีติฯ

เอตฺถ ปน อาจริยา อิมํ วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยํนาม มรณาสนฺนกาเลเอว วาจนามคฺคํ อาโรปยึสุฯ อยํปเนตฺถ เตสํ อธิปฺปาโยฯ อฏฺฐกถายํ ตาว อนิเฏฺฐ ฐาเน อาวชฺชเนน วินา วีถิจิตฺตานํ ปวตฺติ ปฏิสิทฺธา โหติฯ ตถา เอกาวชฺชนวีถิ ยญฺจ จิตฺตานํ อารมฺมณํนาม ธมฺมโตจ กาลโตจ อภินฺนเมว อิจฺฉนฺติ อฏฺฐกถาจริยาฯ ปกติกาเลจ จิตฺตานินาม ปเจฺจก วตฺถุนิสฺสยานิ โหนฺติฯ ตสฺมา ยทา ปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วตฺถุํ อารพฺภอนิจฺจาทิวเสน สมฺมสนฺติ, เอตํ มมาติวา อสฺสาเทนฺติ, ตทายํ วตฺถุ อาวชฺชิตํ โหติฯ ชวนานิปิ ตเทว คณฺหนฺติฯ น อตฺตโน อตฺตโน นิสฺสยวตฺถูนิฯ ยทิ หิ ตานิวา อญฺญํวา อารมฺมณํ คเณฺหยฺยุํฯ นิราวชฺชนานินาม ชวนานิ โหนฺติฯ กสฺมา, อาวชฺชเนน อาวชฺชิตํ อคเหตฺวา อญฺญํ คเหตฺวา ปวตฺตนโตติฯ ภินฺนา รมฺมณานิจนาม โหนฺติฯ ปจฺฉา อุปฺปนฺนานิ ปเจฺจกวตฺถูนิวา อญฺญํวา คเหตฺวา ปวตฺตนโตติฯ นจ ตถา สกฺกา ภวิตุํ อฏฺฐกถา วิโรธโตฯ ตสฺมา โส วตฺถารมฺมณ ปุเรชาตปจฺจโย ปกติกาเล น สกฺกา ลทฺธุนฺติฯ มรณาสนฺนกาเล ปน สพฺพานิ อาวชฺชนาทีนิ จิตฺตานิ เอกเมว วตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตนฺตีติ ตํ อารพฺภ ปวตฺตานํ อาวชฺชนาทีนํ เตสํ ตเทว วตฺถุจ อารมฺมณญฺจ โหติฯ เอวญฺหิ สติ เตสํ นิราวชฺชนตาวา ภินฺนารมฺมณตาวา นตฺถีติ อยํ เตสํ อธิปฺปาโยติฯ

ตตฺถ ปน ยทิ อาวชฺชเนน อาวชฺชิตํ วตฺถุํ อคเหตฺวา อตฺตโน อตฺตโน นิสฺสยวตฺถูนิ คเณฺหยฺยุํฯ นิราวชฺชนานินาม ชวนานิ ภเวยฺยุนฺติ อิทํ ตาว น ยุชฺชติฯ อาวชฺชเนน อาวชฺชิ ตปฺปการเสฺสว คหณโตฯ ยถา หิ อาวชฺชนํปิ วตฺถุเนฺตฺวว อาวชฺชติฯ ตถา ชวนานิจ วตฺถุเนฺตฺวว ชวนฺติฯ โน อญฺญถาติ นตฺถิ ชวนานํ นิราวชฺชนตาติฯ ยถา จ นิราวชฺชนตา นตฺถิ, ตถา ภินฺนารมฺมณตาปิ เตสํ นตฺถิเยวฯ กสฺมา, วิภาคสฺส อสมฺภวโตฯ นหิ สนฺตติฆนวเสน เอกีภูตมิว ปุพฺพาปรํ ปวตฺต มาเนสุ พหูสุ วตฺถูสุ เอกเมกํ วตฺถุํ อิทเมวาติ วิสุํ กตฺวา อาวชฺชนํวาชวนานิวา คเหตุํ สโกฺกนฺติฯ นจ ตถา อสกฺกุเณยฺยสุ ฐาเนสุ เอกเนฺตน ธมฺมโตวา กาลโตวา ภินฺนารมฺมณตานาม สกฺกา ลทฺธุนฺติ อิติ ภินฺนารมฺมณตาปิ เตสํ นตฺถิ เยวาติฯ เอตฺตาวตา อิมสฺส วตฺถารมฺมณปุเรชาตนิสฺสย วิธานสฺส ปกติกาเลปิ ลพฺภมานตา สาธิตา โหตีติฯ

อปิจ, สพฺพํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อตฺตโน รูปกายํ อารพฺภ รูปํ เม อนิจฺจนฺติวา เอตํ มมาติวา สมนุปสฺสนฺตานํ อชฺฌตฺตรูเปสุ อิทํ นามรูปํ ตสฺสจิตฺตสฺส อารมฺมณํ นโหตีติ นวตฺตพฺพํฯ อารมฺมณภูเตสุ ปน เตสุ กิญฺจิ อารมฺมณมตฺตํ กิญฺจิ อารมฺมณปุเรชาตํ กิญฺจิ วตฺถารมฺมณปุเรชาตํ โหตีติ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ **กพฬี กาโร อาหาโร**ติ กามาวจรสตฺตานํ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย อุปฺปโนฺน จตุสมุฏฺฐานิก รูปาหาโรเจว พหิทฺธาหาโรจฯ คพฺภเสยฺยกานญฺหิ ยาว มาตุยา อาหารผรณํ นลพฺภติ, ตาว กลลาทิกาเลสุ ติสมุฏฺฐานิโก อชฺฌตฺตาหาโรเยว อุปตฺถมฺภนกิจฺจํ สาเธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏฺฐาเน-ปฏิสนฺธิกฺขเณ กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ, โอชฏฺฐมกรูปสมุฏฺฐาปนํ ปนสฺส พหิทฺธาหารุปตฺถมฺภนํ ลทฺธกาเลเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถิเอวํ –

> ยญฺจสฺส ภุญฺชติ มาตา, อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํฯ เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, มาตุกุจฺฉิคโต ติโรติ

กสฺมา วุตฺตนฺติฯ ปากฏาหาเรน ตสฺส ยกฺขสฺส โพธนตฺถนฺติฯ **อิมสฺสกายสฺสา**ติ คพฺภเสยฺยกานํ ตาว ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เอกสมุฏฺฐานิกสฺส ฐิติภงฺคกฺขเณสุ ทฺวิสมุฏฺฐานิ กสฺส ตโตปรํ ติสมุฏฺฐานิกสฺส โอชาผรณกาเล จตุสมุฏฺฐานิกสฺสจ กายสฺสฯ อิตเรสํปิ ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺพํฯ รูปโลเก ปน วินาปิ ทุวิเธน โอชาหารกิเจฺจน อปฺปนาปตฺต กมฺมวิเสเสน สิทฺธสฺส สุจิรํปิ อทฺธานํ ผริตุํ สมตฺถสฺส รูป ชีวิตินฺทฺริยสฺส ตถารูปานญฺจ ภวงฺคปริยาปนฺนานํ อรูปาหารานํ วเสน อเนกกปฺปานิปิ อตฺตภาวสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอเตนุปาเยน กมฺมชกายพหุตเรสุ เทเวสุ เปตนิรเยสุจ สุจิรํปิ กาลํ พหิทฺธาหาเรน วินา อตฺตภาวสฺส ปวตฺติ วตฺตพฺพาฯ เตสุ ปน อชฺฌตฺตาหาโรปิ ลพฺภติเยวาติ กิญฺจาปิ โอกฺกนฺติกฺขเณ วิปากกฺขนฺธาปิ วตฺถุสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติฯ เต ปน **จิตฺตเจตสิกาธมฺมา สหชาตรูปาน**นฺติ เอตฺถ สงฺคยฺหิสฺสนฺตีติ กตฺวา **โอกฺกนฺติกฺขเณวตฺถุวิปากาน**นฺติ วุตฺตํฯ

สพฺพถาติ สพฺพปการํ สหชาตนฺติอาทินา โยเชตพฺพํฯ ปกาโรจ ติวิโธ โหติ สหชาตปจฺจโยติอาทิวเสน เวทิตโพฺพฯ **รูปชีวิตมิจฺจย**นฺติ เอวํ โปราเณหิ วุโตฺต อยํ อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโยจาติ โยเชตพฺพํฯ นนุ กพฬีการาหาโร รูปชีวิตินฺทฺริยญฺจ สหชาเต สงฺคเหตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ ติวิโธว อตฺถิปจฺจโย สิยาติฯนฯ สหชนนสงฺขาตสฺส สหุปฺปาทนลกฺขณสฺส อภาวาฯ สหุปฺปาทนลกฺขโณ หิ สหชาตปจฺจโยฯ กพฬีการาหาโรจ โอชฏฺฐมกรูปานิ อุปฺปาเทโนฺตปิ อตฺตโน ฐิติกฺขเณเอว อุปฺปาเทติ, โน อุปฺปาทกฺขเณฯ ยถาจ มหาภูตา สหชาตรูปานิ อุปตฺถมฺภนฺตา อตฺตนา สห อุปฺปาทนปุพฺพกาเอว อุปตฺถมฺภนฺติ, น ตถา โส อาหาโรฯ โส ปน วินาว สหุปฺปาทนกิเจฺจน สหชาตานิปิ อสหชาตานิปิ อุปตฺถมฺภตีติ รูปชีวิตํปิ สห อุปฺปาทนกิเจฺจน วินาว สห ชาตรูปานิ อนุปาเลติฯ อิติ อิเม เทฺวปิ ธมฺมา สหชาต ลกฺขณาภาวาเอว สหชาตปจฺจเย อสงฺคหิตาฯ อิทานิ สเพฺพปิ จตุวีสติปจฺจยา สงฺคยฺหมานา จตฺตาโรปจฺจยา โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **อารมฺมณูปนิสฺสยฯลฯ สโมธานํ คจฺฉนฺตี**ติ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ สโมธานวิธิ, จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ อธิปติ ปจฺจโย ตาว ทุวิโธ อารมฺมณสหชาตวเสนฯ ตตฺถ อารมฺมณาธิปติ ตีสุ กมฺมวเชฺชสุ สโมธานํ คจฺฉติฯ อารมฺมณ มตฺตํปิ หิ กเมฺมน สห สโมธานํ นคจฺฉติฯ กุโต อธิปติ ภูตนฺติฯ

เอตฺถ สิยา, กสฺมา อารมฺมณมตฺตํปิฯลฯ น คจฺฉตีติ วุตฺตํฯ นนุ กมฺมารมฺมณาปิ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติโย โหนฺตีติฯ สจฺจํฯ เอตฺถ ปน มูลฏีกายํ กมฺมํ ปน ตสฺมิํ กเต ปวตฺตมานานํ กตูปจิตภาเวน กมฺมปจฺจโย โหติฯ น อารมฺมณากาเรนฯ วิสย มตฺตตาวเสนจ อารมฺมณปจฺจโย โหติฯ

น สนฺตานวิเสสนํ กตฺวา ผลุปฺปาทนสงฺขาเตน กมฺมปจฺจยากาเรนฯ ตสฺมา เต ปจฺจยาการวิสภาคตฺตา สห ฆฏนํ นคจฺฉนฺตีติ วิสชฺชิตนฺติฯ สหชาตาธิปติ ปน อตฺถิปจฺจเยฯ นิสฺสยปจฺจโย ติวิโธ สหชาโต วตฺถุปุเรชาโต วตฺถารมฺมณปุเรชาโตติฯ ตตฺถ ปุริมา เทฺว อตฺถิปจฺจเย, ปจฺฉิโม ปน ทฺวีสุ อารมฺมณตฺถิ ปจฺจเยสุฯ โส เจ ครุกโต โหติ อุปนิสฺสเยปีติฯ ปุเรชาตปจฺจโย ติวิโธ อารมฺมณปุเรชาโต วตฺถุปุเร ชาโต วตฺถารมฺมณปุเรชาโตติฯ ตตฺถ วตฺถุปุเรชาโต อตฺถิปจฺจเยฯ อิตเร เทฺว ทฺวีสุ อารมฺมณตฺถิปจฺจเยสุฯ เตเจ ครุกตา โหนฺติฯ อุปนิสฺสเยปีติฯ กมฺมปจฺจโย ทฺวิโธ สหชาโต นานากฺขณิโกติฯ ตตฺถ สหชาโต อตฺถิปจฺจเยฯ นานากฺขณิโก ปน ทฺวิโธ พลวา ทุพฺพโลจฯ ตตฺถจ พลวา ทฺวิโธ อกาลิโก กาลิโกจ, ตทุภยาปิ อุปนิสฺสเยฯ ทุพฺพโล ปน วิสุํ กมฺมปจฺจโยเยวฯ สโพฺพ อาหารปจฺจโย สโพฺพจ อินฺทฺริยปจฺจโย อตฺถิปจฺจเยฯ

วิปฺปยุตฺตปจฺจโย จตุพฺพิโธ สหชาโต วตฺถุปุเรชาโต วตฺถารมฺมณปุเรชาโต ปจฺฉาชาโตติฯ ตตฺถ ปุริมา เทฺว ปจฺฉิโมจ อตฺถิปจฺจเยฯ ตตีโย ปน ทฺวีสุ อารมฺมณตฺถิ ปจฺจเยสุฯ โส เจ ครุกโต โหติ, อุปนิสฺสเยปีติฯ เสเสสุ ปน สตฺตรสปจฺจเยสุ เหตุ, สหชาต, อญฺญมญฺญ, วิปาก, ฌาน, มคฺค, สมฺปยุตฺต, อวิคตวเสน อฏฺฐปจฺจยา ปจฺฉา ชาโตจ อตฺถิปจฺจเยฯ อนนฺตร สมนนฺตร อาเสวน นตฺถิ วิคต วเสน ปญฺจปจฺจยา อุปนิสฺสเยติฯ อิติ สเพฺพปิ จตุวีสติปจฺจยา สภาคสงฺคหวเสน สํขิปฺปมานา อารมฺมณาทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ สโมธานํ คจฺฉนฺตีติฯ

[๒๓๖] วิภาวนิยํ ปน

เตสุ จตูสุ เอเกกสฺมิํปิ สเพฺพ จตุวีสติปจฺจยา สโมธานํ คจฺฉนฺตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน ยํ วุตฺตํ ‘‘นหิ โส โกจิปจฺจโยติ’’อาทิฯ ตํ สพฺพํปิ อาจริยสฺส มติมตฺตเมวฯ

[๒๓๗] ยญฺหิ **ตตฺถ**

‘‘นหิ โส โกจิปจฺจโย อตฺถิฯ โย จิตฺตเจตสิ กานํ อารมฺมณภาวํ นคเจฺฉยฺยาติ’’ วุตฺตํ, ตํ ตาว น ยุชฺชติฯ นหิ อิธ ธมฺมสรูปมเตฺตน สโมธานํ อธิเปฺปตํฯ ปจฺจยเฏฺฐน สเหว อธิเปฺปตํฯ นจ เหตาทิปจฺจยโฏฺฐ อารมฺมณาทิปจฺจยโฏฺฐ โหตีติฯ เอสนโย ‘‘สก สกปจฺจยุปฺปนฺนสฺสจ อุปนิสฺสยภาวํ นคจฺฉตีติ’’ เอตฺถาปิฯ

เอตฺถ ปน โย สกสกปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อุปนิสฺสยภาวํ นคจฺฉติฯ นหิ โส โกจิ ปจฺจโย อตฺถีติ โยชนาฯ

[๒๓๘] ยญฺจ **ตตฺถ**

‘‘กมฺมเหตุกตฺตาจ โลกปฺปวตฺติยา ผลเหตูปจาร วเสน สเพฺพปิ กมฺมสภาวํ นาติวตฺตนฺตีติ’’ วุตฺตํฯ

[๒๓๙] ยญฺจ

‘‘เตจ ปรมตฺถโต โลกสมฺมุติวเสนจ วิชฺชมานา เยวาติ’’ วุตฺตํฯ ตทุภยํ ปน สพฺพโส สาสนยุตฺติ ยาปิ วิรุทฺธเมวาติฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมึ ปฏฺฐานนเยฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสุ สห ชาตสภาเคสุ ปจฺจเยสุฯ ยสฺมา ปน ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํนาม นามรูปานํ อญฺญมญฺญปฏิพทฺธโอกาเส จุติปริจฺฉินฺนสฺส สกลสฺส ตสฺส ตสฺส ภวสฺส สีสภูตํ พีชภูตญฺจ โหติฯ ยโต สกลกายภูตสฺส นานารูปารูปสนฺตานสฺส นิพฺพตฺติ โหติฯ พีชโต วิย มหารุกฺขสฺสฯ ยถาห –

> วิญฺญาณญฺจ หิ อานนฺท มาตุกุจฺฉิสฺมึ น โอกฺกมิสฺสถฯ อปินฺโข นามรูปํ มาตุกุจฺฉิสฺมึ สมุจฺจิสฺสถาติฯ โน เหตํ ภเนฺตฯ วิญฺญาณญฺจ หิ อานนฺท มาตุกุจฺฉิสฺมึ โอกฺกมิตฺวา โวกฺกมิสฺสถฯ อปินฺโข นามรูปํ อิตฺถตฺตาย อภินิพฺพตฺติสฺสถาติฯ โนเหตํ ภเนฺตฯ วิญฺญาณญฺจ หิ อานนฺท ทหรเสฺสว สโต โวจฺฉิชฺชิสฺสถ กุมารสฺสวา กุมาริกายวาฯ อปินฺโข นามรูปํ วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชิสฺสถาติฯ โนเหตํ ภเนฺตฯ ตสฺมา หิ อานนฺท เอเสว เหตุ เอส นิทานํ เอส สมุทโย เอส ปจฺจโย นามรูปสฺสฯ ยทิทํ วิญฺญาณนฺติฯ

ตตฺถ สมุจฺจิสฺสถาติ วฑฺฒิสฺสถฯ นามรูปญฺหิ วิญฺญาณสฺส วฑฺฒิเยวาติฯ โวกฺกมิสฺสถาติ ภิชฺชิสฺสถฯ อิตฺถตฺถายาติ อีทิสสฺส อตฺตภาวสฺส อตฺถายาติ อโตฺถฯ วุทฺธึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลนฺติ ปฐมวยวเสน วุทฺธึฯ มชฺฌิมวยวเสน วิรุฬฺหึฯ ปจฺฉิมวยวเสน เวปุลฺลนฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ปฏิสนฺธิกฺขเณ รูปุปฺปตฺติยา เอกเนฺตน วิญฺญาณปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ เอวํ อุปฺปนฺนญฺจ ปเนตํ ปฏิสนฺธิรูปํ ปุน สยํ ตสฺมึ ภเว ยาว จุติยา ปวตฺตมานานํ สพฺพาสํ จตุสมุฏฺฐานิกรูปสนฺตตีนํ สิต ภูตํ พีชภูตญฺจ โหติฯ อติพลวนฺตํปิ หิ จิตฺตํ ปุริมุปฺปนฺนาย รูปปเวณิยา อสติ รูปํ ชเนตุํ นสโกฺกติฯ เอวํ อุตุ อาหาราปีติฯ ตโตเยว หิ อรูปภเว กามาวจราทีนิ รูปชนกจิตฺตานิปิ ตตฺถ รูปํ นชเนนฺตีติฯ อสญฺญสเตฺตปิ อุตุ สมุฏฺฐานรูปสนฺตติโย ปฐมุปฺปนฺนาย กมฺมชรูปสนฺตติยา วิชฺช มานตฺตาเอว อุปฺปชฺชนฺตีติฯ วุตฺตญฺหิ วิภงฺคฎีกายํ อรูปํ ปน รูปสฺส โอกาโส น โหตีติ ยสฺมึ รูเป สติ จิตฺตํ อญฺญํ รูปํ อุปฺปาเทยฺยฯ ตเทว ตตฺถ นตฺถีติ อโตฺถฯ ปุริมรูปสฺสาปิ หิ ปจฺจยภาโว อตฺถิ ปุตฺตสฺส ปิติสทิสตาทสฺสนโตติฯ เอตฺถจ ปุตฺตสฺส ปิติสทิสตาทสฺสนโตติ เอเตน อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ ยถา ติณรุกฺขานํ พีชภาวสงฺขาตํ นิยามรูปํนาม อตฺถิฯ ยสฺส อานุภาเวน ตนฺนิพฺพตฺตาติณรุกฺขา วฑฺฒนฺตา ยถาวา ตถาวา อวฑฺฒิตฺวาอตฺตนา สมานพีเชหิเอว ติณรุเกฺขหิ สพฺพโส สทิสา การํ คเหตฺวา วฑฺฒนฺติฯ เอวเมวํ คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ โยนิภาวสงฺขาตํ นิยาม รูปํนาม อตฺถิฯ ยสฺสานุภาเวน เต สมาน ชาติเกหิเอว กุเลหิ วิเสสโต มาตาปิตูหิ เอว สพฺพโส สทิสรูปสณฺฐานา โหนฺติฯ อิติ พีชนิยาโม วิย โยนินิยาโมปิ โหติฯ โสจ ปฏิสนฺธิรูปเสฺสว อานุภาโวติ เวทิตโพฺพฯ

อปิจ, อยํ โยนินิยาโมนาม กลลกาลาทีสุ ปุตฺตานํ สรีเรสุ มาตาปิตูหิ สมฺทาคตํ อุตุชรูปสนฺตานํเอวฯ ยสฺส อานุภาเวน ตํสนฺตานํ สมานชาติกสตฺตสณฺฐานสทิสํ อตฺตโน ญาติกุลสทิสญฺจ โหติฯ ยถาหิอิตฺถิภาวาทิรูปํ สตฺตานํ อิตฺถิลิงฺคาทีนิ พีชรูปญฺจ ติณรุกฺขานํ ตํตํวณฺณสณฺฐานา ทีนิ นิยาเมติฯ เอวํ โยนิรูปํ นานาชาติวเสน สตฺตานํ นิยามกํ ววตฺถาปกํ โหตีติฯ เอตฺตาวตา ปวตฺติยํ ฐเปตฺวา จิตฺตชรูปํ สเพฺพสํ ติสมุฏฺฐานิกรูปานํ อุปฺปตฺติยา จิตฺตนิรเปกฺขตา ปุริมุปฺปนฺน รูปปเวณิ ปฏิพทฺธตาจ สาธิตา โหติฯ เตเนวจ เตสํ จิตฺตสฺส ฐิติภงฺคกฺขเณสุปิ จิตฺตรหิเต นิโรธสมาปตฺติ กาเลปิ อุปฺปตฺติ โหตีติฯ เตน วุตฺตํ **สหชาตรูปนฺติ ปเนตฺถา**ติอาทิฯ **อิตี**ติอาทิ นิคมนํฯ ตตฺถ **สมฺภวํ**ติ ยถา สมฺภวํฯ สมฺภวาติวา สมฺภูตาฯ **อชฺฌตฺตญฺจา**ติ อชฺฌตฺตภูตาจฯ **พหิทฺธาจา**ติ พหิทฺธาภูตาจฯ **สงฺขตา**ติ สงฺขตภูตาฯ **อสงฺขตา**ติ อสงฺขตภูตาฯ เอวํ เตกาลิกาจ กาลมุตฺตาจ อชฺฌตฺตพหิทฺธา สมฺภูตาจฯ ตถา สงฺขตาสงฺขตภูตาจ ปญฺญตฺติ นามรูปานํ วเสน ติวิธา ฐิตา ธมฺมา ปฏฺฐาเน สพฺพถา จตุวีสติ ปจฺจ

ยานาม โหนฺตีติ โยชนาฯ เอตฺถจ ติวิธา ฐิตานํ ธมฺมานํ เตกาลิกาทิภาเว สติ จตุวีสติปจฺจ ยานํปิ ยถาสมฺภวํ เตกาลิกาทิเภโท สิโทฺธ โหติฯ ตตฺถ อารมฺมณอธิปติ อุปนิสฺสยปจฺจยา เต กาลิกา กาลมุตฺตาจ โหนฺติฯ

[๒๔๐] วิภาวนิยํ ปน

‘‘อารมฺมณอธิปติอุปนิสฺสยปจฺจยานํ ติกาลิกานนฺติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

ปญฺญตฺตินิพฺพานานํปิ กาลมุตฺตานํ เตสุ ปวิฏฺฐตฺตาติฯ ตตฺถ อิมสฺมึ ภเว อภินวานํ ธนธญฺญโภคานํวา วิชฺชาสิปฺปสุตปริ ยตฺตีนํวา สีลสมาธิปญฺญานํวา ภวนฺตเร ภวสมฺปตฺติโภค สมฺปตฺติ มคฺคผลสมฺปตฺตีนํวา ปฏิลาภตฺถาย ปุพฺพโยคํ กโรนฺตสฺส อนาคตานํ ตาสํ อุ ปนิสฺสยปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ ปฏฺฐาเน ปน อนาคตํ จกฺขุสมฺปทํ ปตฺถยมาโน โสต, ฆาน, ชิวฺ หา, กายสมฺปทํ, วณฺณสมฺปทํ, สทฺท, คนฺธ, รส, โผฏฺฐพฺพสมฺปทํ ปตฺถยมาโน อนาคเต ขเนฺธ ปตฺถยมาโน ทานํ เทติ สีลํ สมาทิยตีติอาทินา ภวนฺตรปริยาปนฺนาเอว สมฺปตฺติโย วุตฺตาฯ ตา ปน ทานาทีนํ กมฺมานํ อนุรูปวเสน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ กมฺมปจฺจโย ปน ปจฺจุปฺปนฺนาตีตวเสน ทฺวิกาลิโกฯ อนนฺตร สมนนฺตร อาเสวน นตฺถิ วิคต ปจฺจยา อตีตกาลิกาฯ เสสา ปนฺนรส ปจฺจ ยา ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกาติฯ อชฺฌตฺตพหิทฺธาทุเก อารมฺมณา ธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต อาหาร อตฺถิ อวิคตา อชฺฌตฺตพหิทฺธา โหนฺติฯ เสสา จุทฺทส ปจฺจยา อชฺฌตฺตาวฯ อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสยา สงฺขตา อสงฺขตาจ โหนฺติฯ เสสา สงฺขตาวาติฯ **ปญฺจวิธํปิอรูป**นฺติ ปวุจฺจติฯ กสฺมา, กทาจิปิ รูปสงฺขาตํ สณฺฐานตฺถํ อนุปคมนโต นามนฺติจ ปวุจฺจติฯ กสฺมา, อธิวจนสงฺขาตนามาภิธานวเสเนว สุณเนฺตหิ คเหตพฺพภาวุปคมนโตติฯ

๑๖๙. ปญฺญปียตีติ ปญฺญตฺติฯ อยํปิ เอโก วจนโตฺถติ โลกิยมหาชเนหิ ถปียติฯ โวหรี ยติ เจว สมฺปฏิจฺฉี ยติจาติ อโตฺถฯ โยโกจิ สมฺมุติสจฺจภูโต พฺยญฺชนโตฺถฯ ตถา ปญฺญาเปตพฺ พา อตฺถา ปญฺญปียนฺติ เอตายาติ ปญฺญตฺติฯ พฺยญฺชนตฺถโชตโก ปญฺญตฺติสโทฺทติ เอวํ ทุ วิธา ปญฺญตฺตีติ วุตฺตํ **ตโตอวเสสาฯลฯ ทุวิธาโหตี**ติฯ ตตฺถ **ปญฺญาปียตฺตา ปญฺญตฺตี**ติ อตฺถ ปญฺญตฺติมาหฯ **ปญฺญาปนโตปญฺญตฺตี**ติ สทฺทปญฺญตฺติํฯ **ตํตํภูตวิปริณามาการ**นฺ ติ ปถวิยาทีนํ เตสํ เตสํ มหาภูตานํ อธิมตฺตภาวปฺปการสงฺขาตํ ตถา ตถา ปริณา มาการํฯ ปวตฺติวิเสสาการนฺติ อโตฺถฯ **อุปาทายา**ติ ปฏิจฺจฯ นิสฺสายฯ ปถมํ จิเตฺตน คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **ตถาตถา ปญฺญตฺตา**ติ อยํ ปถวีนาม อยํ ปพฺพโตนามาติ เอวมาทิ นเยน มหาชเนน ปญฺญตฺ ตา, กถิตา, โวหริตาติ อโตฺถฯ **ปถวิปพฺพตาทิกา**ติอาทิสเทฺทน นทิ สมุทฺทาทิกาโย สงฺคณฺหติฯ อยํ สมูหปญฺญตฺตินามฯ

[๒๔๑] วิภาวนิยํ ปน

‘‘สณฺฐานปญฺญตฺตีติ’’ วุตฺตาฯ สา ยุตฺตา วิย นทิสฺสติฯ

นหิ อิธ สณฺฐานํ ปธานํ โหตีติฯ **สมฺภารสนฺนิเวสาการ**นฺติ กฏฺฐาทีนํ สมฺภารานํ ตถา ตถา สนฺนิเวสาการํฯ เอตฺถาปิ อาทิสเทฺทน นาวาทโย สงฺคณฺหติฯ อยํ สณฺฐาน ปญฺญตฺติฯ กฏฺฐาทโย เอว หิ เคหากาเรน สณฺฐิตา เคหนฺติ รถากาเรน สณฺฐิตา รโถติ วุจฺจนฺตีติฯ

[๒๔๒] วิภาวนิยํ ปน

‘‘สมูหปญฺญตฺตีติ’’ วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ

นหิ อิธ สมูโห ปธานนฺติฯ ปุริสปุคฺคลาทิกา สตฺตปญฺญตฺติ อุปาทาปญฺญตฺตีติปิ วุจฺจติฯ **จนฺทาวฏฺฏนาทิก**นฺติ จนฺทสูริยาทีนํ สิเนรุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อาวฏฺฏนาทิกํฯ ยโต จนฺทิมสูริยา อุเทนฺติ, สา ปุพฺพทิสานามฯ ปุพฺพตรํ ลทฺธปฺปกาสตฺตาฯ ยตฺถ ปน อตฺถํ คจฺฉนฺติ, สา ปจฺฉิมทิสานามฯ ปจฺฉาลทฺธปกาสตฺตาฯ ตาสํ ทกฺขิณปสฺสา ทิสา วุฑฺฒิอเตฺถน ทกฺขิณทิสา นามฯ อิตรา ปน อุจฺจตรเฏฺฐน อุตฺตราทิสาติ วุจฺจติฯ ยทา สูริโย อุเทติ, ตทา สกลสฺส อหสฺส ปุพฺพภาคตฺตา ปุพฺพโนฺหติ วุจฺจตีติฯ เอวมาทิกา ทิสา ปญฺญตฺติ กาลปญฺญตฺติโยนามฯ อาทิสเทฺทน ถลนินฺนาทิกา เทสปญฺญตฺติ สงฺคหิตาติฯ **อสมฺผุฏฺฐาการนฺติ** มหาภูตานํ อญฺญมญฺญํ อสมฺผุสนาการํฯ อยํ อากาสปญฺญตฺตินามฯ **ตํ ตํ ภูตนิมิตฺตน**ฺติ ปถวีกสิณาทิกํ อุทฺธุมาตกาทิกญฺจ ภูตนิมิตฺตํฯ นีลกสิณาทิกํ วณฺณนิมิตฺตญฺจ เอเตฺถว สงฺคยฺหติฯ **ภาวนา วิเสส**นฺติ ปริกมฺมาทิกํ ภาวนาวิเสสํจฯ เอเตน ปริกมฺมนิมิตฺต อุคฺคหนิมิตฺต ปฏิภาคนิมิตฺตานํ สิทฺธการณํ วทติฯ อยํ นิมิตฺตปญฺญตฺตินามฯ

เอวมาทิเภทาติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน อฏฺฐกถายํ อาคตา อุปาทาปญฺญตฺติ อุปนิธาปญฺญตฺติอาทโย สงฺคหิตาฯ **ปรมตฺถโต อวิชฺชมานาปี**ติ เอเตน สมฺมุติโต ลทฺธภาวํ ทเสฺสติฯ เตเนว หิ ตาสํ วิชฺชมานภาวํ คเหตฺวา ตถา ตถา โวหรนฺตานํ มุสาวาโทนาม นโหตีติฯ **อตฺถจฺฉายากาเรนา**ติ ตํ ตํ ภูตาทีนํ ปรมตฺถานํ สมูหสณฺฐานาทิฉายากาเรนฯ อตฺถจฺฉายากาเรนาติวา สทฺทาภิเธยฺยสงฺขาเตน ทพฺพปฏิพิมฺพากาเรน สวิคฺคหากาเรนาติ อโตฺถ, **ตํตํอุปาทายา**ติ ปรมตฺถธมฺมานํ ตํตํปวตฺติวิเสสํ อุปาทายฯ **อุปนิธายา**ติ โอลมฺพิยฯ **ปริกปฺปิยมานา**ติ ปริกปฺปพุทฺธิยา ปริกเปฺปตฺวา คยฺหมานาฯ เอตฺถ ปน เอวมาทิปเภทา อาลมฺพณภูตา ปริกปฺปิยมานา สพฺพา ปญฺญตฺติ ปญฺญาปียตีติ อเตฺถน ปญฺญตฺตีติ โยชนาฯ **สงฺขายตี**ติ คณียติฯ คณนุปคํ กตฺวา ถปียตีติ อโตฺถฯ **สมญฺญายตี**ติ สมฺมนฺนียติฯ นามํ, นามกมฺมํ, นามเธยฺยํ, นิรุตฺติ, พฺยญฺชนํ, อภิลาโปติ อิเม ฉ **นาม นามกมฺมา**ฯ ตตฺถ อเตฺถ นมตีติ นามํฯ อตฺถวิสยํ เอว หุตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อตฺตนิจ อตฺถํ นาเมตีติ นามํฯ ปิฏฺฐกตฺตยสงฺขาเต หิ นาเมสติ ตทุคฺคณฺหนฺตานํ สเพฺพ ตทตฺถา ปเทปเท วาเกฺยวาเกฺย อาคจฺฉนฺติ เยวาติฯ

อปิจ สุณนฺตานํ ญาณํ ตํตํอตฺถาภิมุขํ นาเมตีติ นามํ นามคหณวเสน กตฺตพฺพตฺตา นามเมว กมฺมนฺติ นามกมฺมํฯ ธียติ ธารียตีติ เธยฺยํฯ นามเมว เธยฺยนฺติ นามเธยฺยํฯ อวิทิตปเกฺขฐิโต อโตฺถ เอตาย ตโต นีหริตฺวา วุจฺจติ กถียตีติ นิรุตฺติฯ อตฺถสฺส พฺยญฺชนโต ปากฏกรณโต พฺยญฺชนํฯ อภิพฺยตฺตํ กตฺวา ลปียติ กถียติ อโตฺถ เอเตนาติ อภิลาโปฯ เอตฺถจ วณฺณปญฺญตฺติ, อกฺขรปญฺญตฺติ, สรปญฺญตฺติ, ทีฆปญฺญตฺติ, รสฺส ปญฺญตฺติฯ พฺยญฺชนวคฺคโฆสาโฆสปญฺญตฺติ, ลิงฺคปญฺญตฺติฯ ปทปญฺญตฺติ, วากฺยปญฺญตฺติโยปิ เอตเสฺสว ปเภทาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ปรมตฺถโต วิชฺชมาเนสุ อเตฺถสุ ปวตฺตา ปญฺญตฺติ **วิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ อวิชฺช มาเนสุ ภูมิปพฺพตาทีสุ ปวตฺตา ปญฺญตฺติ **อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ เอตา เอว สมาสฏฺฐานํ ปตฺวา ทฺวิปทสํโยควเสน อิตรา จตโสฺสปิ โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **ตตฺถา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตายปญฺญาเปนฺตี**ติ เอเตน วิชฺชมานํ อตฺถํ ปญฺญเปนฺติ เอตายาติ วิชฺชมานปญฺญตฺตีติ อิมมตฺถํ วทติฯ เอสนโย ปรตฺถปิฯ ฉ อภิญฺญา อสฺสาติ ฉฬภิโญฺญติ กตฺวา วิเสสนภูตานํ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ วิชฺชมานตฺตา วิเสสิตพฺพภูตสฺส ปุคฺคลสฺส อวิชฺชมานตฺตา ฉฬภิโญฺญติ **วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ อิตฺถี อวิชฺชมานา สโทฺท วิชฺชมาโนติ อิตฺถิยาสโทฺท อิตฺถิสโทฺทติ **อวิชฺชมาเนน วิชฺชมาน ปญฺญตฺติ** นามฯ จกฺขุจ จกฺขุวิญฺญาณญฺจ อุภยํปิ วิชฺชามานนฺติ จกฺขุสฺมึ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณนฺติ **วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ราชาจ ปุโตฺตจ เทฺวปิ อวิชฺชมานาเอวาติ รโญฺญ ปุโตฺต ราชปุโตฺตติ **อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติ**นามาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **อุภินฺน**นฺติอาทิมาหฯ

เอตฺถ ปน วจนโต จ วจนตฺถโตจ วินิมุตฺตา สทฺทสภาวา นามปญฺญตฺตินาม วิสุํ นตฺถีติ วทนฺติฯ ตํ น ยุชฺชติฯ อตฺถโชตก ภาเวน วิสุํ สิทฺธตฺตาฯ สโทฺท หิ นาม อกฺขรปทพฺยญฺชนภาวํ อุปคโตเยว อตฺถโชตเน สมตฺโถ โหติฯ ปรมตฺถ สโทฺทจ ขณิโก จุณฺณวิจุณฺณภูโต ตพฺภาวํ อุปคโต นโหตีติฯ ตสฺมา สทฺทสภาวานาม ปญฺญตฺตินาม วิสุํ อตฺถิเยวฯ อตฺถิภาโวจสฺสา วจนสทฺทํ สุตฺวา อนนฺตเร อกฺขร ปท พฺยญฺชนโคจรจิตฺตสฺส ตทนนฺตเรจ ตทตฺถวิชานนจิตฺตสฺส ปวตฺติยา ปากโฏติ ทเสฺสโนฺต คาถาทฺวยํ อาหฯ ตตฺถ **วจีโฆสา นฺสาเรนา**ติ อุจฺจาริยมานสทฺทสงฺขาตสฺส วจีโฆสสฺส อารมฺมณกรณสงฺขาเตน อนุสาเรน อุปฺปนฺนาย โสตวิญฺญาณ วีถิยา ปวตฺติยา อนนฺตเร อุปฺปนฺนสฺส มโนทฺวารสฺส โคจร ภูตา สายํ ปญฺญตฺตีติ สมฺพโนฺธฯ กีทิสี ปน สายํ ปญฺญตฺตีติ อาห **อตฺถายสฺสาฯลฯ ตโตปร**นฺติฯ ตตฺถ **ตโตปร**นฺติ ตโต นามปญฺญตฺตารมฺมณสฺส มโนทฺวารสฺส อุปฺปตฺติโต ปรํ อตฺถา วิญฺญายนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ยสฺสา นามปญฺญตฺติยา อนุสาเรน ปรมตฺถปญฺญตฺติภูตา อตฺถา วิญฺญายนฺติฯ สา อยํ ปญฺญตฺติ โลกสเงฺกตนิมฺมิตาติ วิเญฺญยฺยาติ โยชนาฯ

เอตฺถจ **โสตวิญฺญาณวีถิยา**ติ เอตฺถ อตีตสทฺทมตฺตา รมฺมณา ตทนฺวตฺติกานาม มโนวิญฺญาณวีถิปิ สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ สารตฺถทีปนิยํ-เตน วุตฺตวจเน ยตฺตกานิ อกฺขรานิ โหนฺติฯ เตสุ เอกเมกํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อตีตญฺจ คเหตฺวา โสต วิญฺญาณวีถิยา มโนวิญฺญาณวีถิยาจ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาย อวสาเน ตานิ อกฺขรานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา อกฺขรสมูหํ คเหตฺวา เอกา มโนวิญฺญาณวีถิ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ตทนนฺตรํ อยํ อกฺขรสมูโห เอตสฺส นามนฺติ นามปญฺญตฺติคหณวเสน อปราย มโนวิญฺญาณ วีถิยา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธาย ตทนนฺตรํ อุปฺปนฺนาย มโนวิญฺญาณ วีถิยา อยเมตสฺส อโตฺถติ ปกติยา ตทตฺถวิชานนํ สมฺภวตีติฯ มณิสารมญฺชูสายํ ปน ตทนฺวตฺติกวีถิโต ปรํ เอกํ วินิจฺฉยวีถิํ วิญฺญตฺติคหณวีถิญฺจ วทติฯ ตโต ปรํ เอกกฺขเร สเทฺท เอกตฺถโชติกาย นามปญฺญตฺติยา คหณํ โหติฯ ยา วทนฺตสฺส ปุพฺพภาเคมนสา ววตฺถาปิโต ปญฺญตฺติสโทฺทนาม วุจฺจติฯ ตโตปรํ ตทตฺถคหณนฺติฯ อีทิเสสุ ปน ฐาเนสุ ตตฺถ ตตฺถ ชวนวีถิวารานํ ปฏิปาฎิกถนํนาม ปธานปากฎคหณวเสเนวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอกจฺฉรกฺขเณ อเนก โกฎิสตสหสฺสานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ หิ วุตฺตํฯ ตถา –

> เอกมโตฺต ภเว รโสฺส, ทฺวิมโตฺต ทีฆมุจฺจเต;
> ติมโตฺตตฺวุปฺลุโต เญโยฺย, พฺยญฺชนํ อฑฺฒมตฺติกนฺติจํฯ

น จ ปรมตฺถสทฺทสงฺฆาฎานํ สตสหสฺสํปิ เอกกฺขรํนาม ภวิตุํ ปโหติฯ ตสฺมา อิธ พหุํ วิจารณา อเมฺหหิ นกตาติฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตุตฺถวณฺณนาย อฎฺฐมสฺส ปจฺจยสงฺคหสฺส

ปรมตฺถทีปนา นิฎฺฐิตาฯ

กมฺมฏฺฐาน สงฺคห ปรมตฺถทีปนี

๑๗๐. เอวํ อฏฺฐหิ ปริเจฺฉเทหิ สปจฺจยปเภทํ นามรูป วิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิหิตนาม รูป วิภาคสฺส กมฺมฏฺฐานวิธานํ ทเสฺสโนฺต **สมถวิปสฺสนาน**นฺติอาทิ มาหฯ อิโต ปจฺจย สงฺคห โต ปรํ สมถวิปสฺสนานํ ภาวนานํ ทุวิธํปิ กมฺมฏฺฐานํ ยถากฺกมํ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ ตตฺถ กิเล เส อเณฺฌปิวา วิตกฺกาทโย โอฬาริกธเมฺม สเมตีติ **สมโถ**ฯ ตถา ปวโตฺต เอกคฺคตาสงฺขาโต สมาธิฯ วิเสเสน ปสฺสนฺติ เอตายาติ **วิปสฺสนา**ฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา ภาวนาปญฺญาฯ ตาย หิ โยคิโน ขเนฺธสุ โลกิยมหาชเนน ปสฺสิตํ อิตฺถิปุริสาทิกํ นิจฺจสุขาทิกญฺจ อติกฺกมิตฺวา วิเส เสน อนิจฺจาทิกเมว ปสฺสนฺตีติฯ ภาเวตพฺพาติ **ภาวนา**ฯ ภาเวนฺติวา จิตฺตสนฺตานํ เอตาหีติ ภาวนาฯ กิริยา กมฺมํฯ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ฐานํฯ กมฺมสฺส ฐานนฺติ **กมฺมฏฺฐานํ**ฯ วีริยารพฺภสงฺ ขาตสฺส โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ กสิณมณฺฑลาทิกํ กสิณภาวนาทิกญฺจฯ อาทิม ชฺฌ ปริโยสานานญฺหิ สมุทายภูกํ เอกเมตํ ปฐวีกสิณ ภาวนาทิกํ ภาวนากมฺมํปิ อตฺตโน อวย วภูตสฺส โยค กมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานํ สมฺภวตีติฯ

วิภาวนิยํ ปน

อุตฺตรุตฺตร โยคกมฺมสฺส ปทฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานภูตํ ภาวนาวิธิญฺจาติปิ วุตฺตํฯ ตมฺปิ ยุชฺชติเยวฯ

โยคกมฺมเมววา สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐนฐานนฺติ กมฺมฏฺฐานํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ทุวิเธปิ กมฺมฏฺฐาเนฯ **สมถสงฺคเห**ติ สมถ กมฺมฏฺฐานสงฺคเหฯ **ทสกสิณานี**ติ ทสกสิณมณฺฑลานิ กสิณชฺฌานานิจฯ ตทุภยานิปิ หิ โยคานุโยคสงฺขาตสฺส สมถ กมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตฺตา สม ถกมฺมฏฺฐานานินาม โหนฺตีติฯ **ทสอสุภา**ติ ทสอสุภวตฺถูนิ อสุภชฺฌานานิจฯ **ทสอนุสฺสติ โย**ติ พุทฺธคุณาทีนิ ทสอนุสฺสติฏฺฐานานิ อนุสฺสรณสติ โยจฯ เสสานิปิ ยถานุรูปํ วตฺตพฺพานี ติฯ จรณํ จริยาฯ สมฺมาจรณนฺติ อโตฺถฯ ปวตฺติพหุลตาติ วุตฺตํ โหติฯ ราคสฺส จริยา **ราค จริยา**ฯ ราคจริตาติ ปาโฐ, โส อฏฺฐกถายํ นตฺถิ, ปุคฺคลฏฺฐาเนเอว โส ยุโตฺตติฯ เอสนโย เส เสสุปิฯ

[๒๔๓] โย ปน **วิภาวนิยํ**

จริยานํ สํสคฺคเภโท วุโตฺตฯ โส อิธ นาธิเปฺปโตฯ

นหิ กมฺมฏฺฐานานํนาม สํสคฺคจริตสฺสปิ เอกสฺส เทฺว ตีณิ ทาตพฺพานิ โหตีติฯ เตเนว หิ โส เภโท อฏฺฐกถายํ นครุกโตติฯ สพฺพาปิ อปฺปนาย ปุพฺพภาคปวตฺตา กามาวจร ภาวนา ปริ กมฺมภาวนานามฯ สา ปน อปฺปนาย อาสเนฺน ทูเรติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ ยา อาสเนฺน, สา อปฺ ปนํ อุเปจฺจ สมีเป ฐตฺวา ปวตฺตตฺตา อุปจารภาวนาติ วุจฺจติฯ อิตรา ปน ปริกมฺม ภาวนาเอวนา มฯ อิติ ปริกมฺมภาวนาปิ สมานา ปุพฺพาปรวิเสส ปากฏภาวตฺถํ อฏฺฐกถาสุ ทฺวีหิ นาเมหิ คหิ ตาติ วุตฺตํ **ปริกมฺมภาวนาฯลฯ ติโสฺสภาวนา**ติ ตาสํ ปน วิเสโส ปรโต อาคมิสฺสติฯ **ปริกมฺ มนิมิตฺต**นฺติ ปริกมฺมภาวนาย อารมฺมณภูตํ กสิณมณฺฑลาทินิมิตฺตํฯ ตญฺจ ตสฺสา อารมฺมณ ภาเวน เอกํปิ สมานํ ปุพฺพาปรวิเสสปากฏภาวตฺถํ ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตนฺติ ทุวิธา ภินฺ ทิตฺวา วุตฺตํฯ เตสํปิ วิเสโส อาคมิสฺสติฯ วิทตฺถิจตุรงฺคุลสงฺขาเตน ปริตฺตปมาเณนวา ขล มณฺฑลาทิสงฺขาเตน มหนฺตปมาเณนวา กตํ อกตํวา ปฐวี มณฺฑลตลเมว อเสสผริตพฺพเฏฺฐน

กสิณนฺติ ปถวีกสิณํฯ สกลสทฺทปริยาโย หิ กสิณสทฺโทฯ ยถา กสิเณน ชมฺพุทีปสฺสาติฯ ตสฺมา ยตฺตเก ปถวีตเล นิมิตฺตํ คณฺหาติ, ตตฺตกํ จิเตฺตน อเสสํ ผริตฺวา เอว คเหตพฺพํ โหติฯ น ปน ตสฺส เอกเทเส ฐตฺวาติ, เตน วุตฺตํ ปถวีมณฺฑลตลเมว อเสสผริตพฺพเฏฺฐน กสิณนฺติ ปถวีกสิณนฺติฯ เอสนโย เสสกสิเณสุปีติฯ เอตฺถจ, อวิภูตวณฺณาย ปถวิยา เอก ตลภาเวนสนฺนิวิฎฺฐาสณฺฐานปญฺญตฺติอิธ**ปถวีกสิณํ**นาม ฯ ตถา **อาโปกสิณํ เตโชกสิณญฺจ**ฯ ผุฎฺฐฎฺฐาเน จิเตฺตน สณฺฐานํ กตฺวา คหิตา วายุวฎฺฎิ **วาโยกสิณํ**นามฯ นีลวณฺณวิสิฎฺฐาเอกา สณฺฐานปญฺญตฺติ **นีลกสิณํ**นามฯ ตถา **ปีตโลหิโต ทาตกสิณานิ**ปิฯ จนฺทสูริยอโคฺคภาสวิสิฎฺฐา กตฺถจิ ทิสฺสมานา สณฺฐานปญฺญตฺติ **อาโลกกสิณํ**นามฯ ติตฺติฉิทฺทวาต ปานฉิทฺทาทีสุ ทิสฺสมานา อากาสวิสิฎฺฐา สณฺฐานปญฺญตฺติ **อากาสกสิณํ**นามาติฯ อติวิย ธุมาตํ สุนภาวํ คตนฺติ อุทฺธุมาตํฯ ตเทว กุจฺฉิตตฺตา **อุทฺธุมาตกํ**ฯ ตถาภูตสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ นามํฯ ตเทว ปูติภาวํ คตกาเล ปุริมวณฺณํ วิชหิตฺวา ปุน นีลภาวํ ปตฺตํ **วินีลกํ**ฯ ตเทว ปุน ปจฺจิตฺวา ตโต ตโต วิสนฺทมานปุพฺพยุตฺตํ **วิปุพฺพกํ**ฯ ยุทฺธภูมิยาทีสุ สเตฺถน มเชฺฌ ฉินฺทิตฺวา ถปิตํ วิรูปฉินฺนสรีรํ **วิจฺฉินฺนกํ**นามฯ โสณ สิงฺคาลาทีหิ วิวิธากาเรน ขายิตปเทสยุตฺตํ สรีรํ **วิกฺขายิตกํ**นามฯ โสณสิงฺคาลาทีหิ เอว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กตฺวา อปกฑฺฒิตฺวา ตโต ตโต ขิตฺตองฺคปจฺจงฺคยุตฺตํ สรีรํ **วิตฺตกฺขิกํ** นามฯ องฺคปจฺจเงฺคสุ สเตฺถน หนิตฺวา ขณฺฑาขณฺฑิกํ กตฺวา ตโต ตโต ขิตฺตองฺคปจฺจงฺคยุตฺตํ สรีรํ **หตวิกฺขิตฺตกํ**นามฯ ปคฺฆริต โลหิตสรีรํ **โลหิตกํ** นามฯ ปุฬุวปริปูรํ สรีรํ **ปุฬุวกํ**ฯ สกโล อฎฺฐิสงฺฆาโฎวา เอกเมกํวา อฎฺฐิ **อฎฺฐิกํ** นามฯ ปุนปฺปุนํ นิรนฺตรํ สรณํ อนุสฺสติฯ พุทฺธคุณสฺส อนุสฺสติ **พุทฺธานุสฺสติ**ฯ เอส นโย เสสาสุปีติฯ ตตฺถ อรหตาทิคุโณ พุทฺธคุโณนามฯ สฺวากฺขาตตาทิคุโณ ธมฺมคุโณนามฯ สุปฺปฎิปนฺนตาทิคุโณ สงฺฆคุโณ นามฯ อตฺตโน สีลสฺส อขณฺฑตาทิ คุโณ สีลคุโณนามฯ อตฺตโน ทานสฺส วิคตมลมเจฺฉรตาทิ คุโณ จาคคุโณนามฯ อตฺตานํ เทวตฺตํวา สกฺกตฺตํวา พฺรหฺมตฺตํวา วหิตุํ สมตฺถา อตฺตโน สทฺธาทิคุณา เทวตาคุณานามฯ วตฺต ปฎิปตฺติวเสนวา ธุตงฺคสมาทานวเสนวา ฌานสมาปตฺติวเสนวา วิปสฺสนาวเสนวา อตฺตโน สนฺตาเน จิรํวิกาลํ วิกฺขมฺภิตานํ กามราคาทีนํ วูปสโม อตฺตนา อธิคตนิพฺพานญฺจ อุปสโมนามฯ เอกภวปริยาปนฺนสฺส อตฺตโน ขนฺธสนฺตานสฺส เภโท มรณํ นามฯ เกสกายาทีนํ นานากายานํ สมูหภูโต อยํ กาโย กาโยนามฯ อตฺตนิ นิรนฺตรํ ปวตฺตมานา อสฺสาส ปสฺสาสา อานาปาณํนามฯ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ **เมตฺตา**ฯ ยํ อารพฺภ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส หิตสุขํ อวิปฺปกิณฺณํ กตฺวา สงฺคณฺหตีติ อโตฺถฯ มิตฺตสฺสวา เอสา มิเตฺตสุวา ภวาติ เมตฺตาฯ อตฺถโต ปน ปรสตฺตานํ หิตูปสํหารวเสน ปวโตฺต อโทโสเอวฯ ปรสตฺตานํ หิตูปสํหารหิตโมทน อหิตาปนยนสงฺขาตํ พฺยาปารตฺตยํ ปหาย เตสํ กมฺมสกตานุพฺรูหนวเสน อุปปตฺติโต ยุตฺติโต เปกฺขตีติ **อุเปกฺขา**ฯ ตถา ปวตฺตา ตตฺรมชฺฌตฺตตาเอวฯ อปฺปมาเณสุสเตฺตสุ ภวาติ **อปฺปมญฺญา**ฯ น หิ เอตฺตเกสุ เอว สเตฺตสุ เอตา ปวเตฺตตพฺพาฯ น ตโต อเญฺญสูติ เอวํ เอตาสํ วิสยปริเจฺฉโทนาม อตฺถีติฯ เอวํสเนฺตปิ อาทิกมฺมิ เกน อาทิโต เอกสฺมิํ ปุคฺคเล อตฺตโน ภาวนาจิตฺตํ ลทฺธาเสวนํ ลทฺธวิเสสญฺจ กตฺวา ปจฺฉา ทฺวีสุ ตีสูติอาทินา วฑฺฒิตฺวา สีมสเมฺภโทจ โอธิโสผรณ อโนธิโสผรณ ทิสาผรณานิว กตฺตพฺพานีติฯ ยํ ปน วิภเงฺค เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตีติอาทินา ปฎิสมฺภิทามเคฺคจ สเพฺพสตฺตา อเวรา โหนฺตูติอาทินา เมตฺตาวิธานํ นาม วุตฺตํฯ ตํ เมตฺตาฌาเนน วสีภาวปฺปตฺตานํ วเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตา ปน วิเสเสน โทสปกฺขิกานํ กิเลสานํ อุชุปฎิปกฺขภูตา โหนฺตีติ ตํสมงฺคิโนจ นิจฺจํ โสมฺมหทยภาเวน พฺรหฺมสทิ สตฺตา พฺรหฺมาโนนามฯ เตสํ วิหาโรติ **พฺรหฺมวิหาโร**ฯ เสฎฺฐานํวา เสฎฺฐภูโตวา วิหาโรติ พฺรหฺมวิหาโรติฯ **อาหาเร**ติ อสิต ปีต ขายิต สายิต วเสน จตุปฺปเภเท อโชฺฌหฎาหาเรฯ **ปฎิกูลสญฺญา**ติ อาหารเหตุ อนุภวิตพฺพานํ ทุกฺขธมฺมานํ ปจฺจเวกฺขนวเสน สรสปฎิกูลตา ปจฺจเวกฺขนวเสน อาสยนิธาน ปกฺกาปกฺกผลนิสฺสนฺทปจฺจเวกฺขน วเสน จ

ตตฺถ นิกนฺติ ปหานสญฺญาฯ **จตุธาตุววตฺถาน**นฺติ สรีรคตานํ ปถวิอาทีนํ จตุนฺนํ มหาธาตูนํ สลกฺขณา ทิวเสน วิสุํ วิสุํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สมนุปสฺสนํฯ ตญฺหิ จตโสฺส ธาตุโย ววตฺถปียนฺติ วินิจฺฉิยนฺติ สลฺลกฺขิยนฺติ เอเตนาติ จตุธาตุววตฺถานนฺติ วุจฺจตีติฯ อสุภสญฺญา ภาเวตพฺพา ราคสฺสปหานายาติ วจนโต **ทสอสุภาฯลฯ ราคจริตสฺส สปฺปายา**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราเคน จรตีติ ราคจริโตฯ โส หิ กามํ กทาจิ โทเสน จรติฯ กทาจิ โมเหนฯ กทาจิ สทฺธาทีสุปิ อญฺญตเรนฯ ราโค ปนสฺส อุสฺสโนฺนฯ ตสฺมา อุสฺสเนฺนน ราเคน โส ราคจริโตติ สงฺขฺยํ คจฺฉตีติฯ เอสนโย เสเสสุปิฯ เมตฺตา ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานายาติ วจนโต เมตฺตาทีนํ ติณฺณํ พฺรหฺมวิหารานํ ยถากฺกมํ พฺยาปาทวิหิํสา อรตีนํ นิสฺสรณตาวจนโต สุปริสุทฺธานญฺจ วณฺณกสิณานํ โทสวตฺถุตฺตาภาวโต **จตโสฺสอปฺปมญฺญาโยฯลฯ โทสจริตสฺสา**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ อาทิกมฺมิกเสฺสวายํ จริยวิภาโคฯ อุเปกฺขาจ อาทิกมฺมิกสฺส นสมฺภวติฯ วกฺขติหิ **อุเปกฺขาปญฺจมชฺฌานิกา**ติฯ ตสฺมา ยสฺส ปุริมา ติโสฺส สปฺปายาฯ ตสฺส ตทนุคติกา อุเปกฺขาปิ สปฺปายานาม โหตีติ กตฺวา จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตรถา นิสฺสรณเญฺหตํ ราคสฺสฯ ยทิทํ อุเปกฺขา เจโต วิมุตฺตีติ วจนโต อุเปกฺขา ราคจริตสฺสาติ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ **นีลาทีนิจตฺตาริ กสิณานี**ติ อิทญฺจ มนาปิยรูปานิ นีลาทีนิ สนฺธาย วุตฺตํฯ อมนาปิยานิ ปน ตานิ ราคจริตเสฺสว สปฺปายานีติฯ อานาปาณสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายาติ วจนโต **อานาปาณํ วิตกฺกจริตสฺสา**ติ วุตฺตํฯ โมหจริโต ปน ปกติยา ปมาทพหุโล โหติ วิกฺขิตฺตจิโตฺตจฯ อานาปาณญฺจนาม นิรนฺตรํ ปวตฺตมานํ ตสฺส สติํ อุปฺปาเทนฺตํ วิย ปวตฺตตีติ ตํ **โมหจริตสฺสสปฺปาย**นฺติ วุตฺตํ สิยาฯ

[๒๔๔] วิภาวนิยํ ปน

พุทฺธิวิสยภาเวน โมหปฏิปกฺขตฺตาติ การณํ วุตฺตํฯ ตํ ยุตฺตํ วิย น ทิสฺสติฯ

เอวญฺหิ สติ โส พุทฺธิจริเตน สห วตฺตโพฺพ สิยาติฯ กามญฺจ พุทฺธคุณาทโยปิ เอกเนฺตน พุทฺธิวิสยาเอว โหนฺติฯ เต ปน วิเสสโต สทฺธํ อุปพฺรูหยนฺตีติ วุตฺตํ **พุทฺธานุสฺสติ อาทโยฯลฯ สทฺธาจริตสฺสา**ติฯ ปรมตฺถโต สุขุมตรานิ มรณาทีนิ วิปุลพุทฺธีนํ เอว วิสยานาม โหนฺตีติ วุตฺตํ **มรณฯ ลฯ พุทฺธิจริตสฺสา**ติฯ **เสสานิปนสพฺพานิปี**ติ จตฺตาริ ภูต กสิณานิ เทฺว อาโลกากาสกสิณานิ จตฺตาโร อารุปฺปาจาติ ทสวิธานิ กมฺมฏฺฐานานิฯ **ตตฺถาปี**ติ เตสุ ทสสุ เสส กมฺมฏฺฐาเนสุปิฯ ปุถุลํ ขลมณฺฑลาทิปมาณํ โมหจริตสฺส สปฺปายํฯ สมฺพาธสฺมิญฺหิ โอกาเส จิตฺตํ ภิโยฺย สํโมหํ อาปชฺชตีติฯ ขุทฺทกํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลปมาณํ วิตกฺกจริตเสฺสว สปฺปายํฯ มหนฺตญฺหิ วิตกฺกสนฺธาวนสฺส ปจฺจโย โหตีติฯ ตตฺถจ **วิตกฺกจริตเสฺสวา**ติ เอตฺถ เอวสโทฺท ขุทฺทกนฺติปเท ยุชฺชติฯ วิตกฺกจริตสฺส ขุทฺทกเมว สปฺปายํฯ น ปุถุลนฺติฯ สพฺพเญฺจตํ อุชุวิปจฺจนิกวเสนเจว อติสปฺปายตายจ วุตฺตํฯ ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนญฺจ อนุปการิกา กุสลภาวนานาม นตฺถีติปิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสุปิ จตฺตาลีส กมฺมฏฺฐาเนสุฯ **ปริกมฺมภาวนา ลพฺภเตว** ปริกเมฺมน วินา เอกสฺสปิ กมฺมฏฺฐานสฺส อสมฺปชฺชนโตฯ **ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุอุปจารภาวนาว สมฺปชฺชติ นตฺถิ อปฺปนา**ฯ กสฺมา อิติ เจฯ พุทฺธ ธมฺม สงฺฆ สีล จาค เทวตา อุปสม คุณานํ ตาว คมฺภีรตาย นานาปฺปการคุณา นุสฺสรณาธิมุตฺตตายคาติ หิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตตฺถ คมฺภีร ตายาติ เอเตน เอเกกสฺสปิ คุณปทสฺส คมฺภีรตฺตา ตพฺพิสโย สมาธิ มหาสมุเทฺท สสโก วิย ตตฺถ อปฺปนํ ปตฺวา นิจฺจลภาเวน ปติฏฺฐาตุํ นสโกฺกตีติ ทเสฺสติฯ นานาปฺปการ คุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตายวาติ เอเตน เตสํ คุณานํ อตปฺป นิยสภาวตฺตา เอตฺตเกเอว คุณปเท ฐตฺวา อปฺปนํ ปาเปสฺสามีติ อตฺตโน จิตฺตํ สนฺธาเรตุํปิ นสโกฺกตีติ ทเสฺสตีติฯ เสเสสุ ปน มรณสญฺญาววตฺถาเนสุ มรณํ ตาว สภาว ธมฺมตฺตา สํเวชนียธมฺมตฺตาจ อิ

ตรานิจ เทฺว สภาวธมฺมตาย คมฺภีรตฺตา อปฺปนาย ปติฏฺฐา นโหนฺตีติฯ ยทิเอวํ กสฺมา โลกุ
ตฺตรชฺฌานานิ อติคมฺภีเร นิพฺพานสงฺขาเต สภาวธมฺเม อปฺปนํ ปาปุณนฺติฯ ทุติยจตุตฺถา
รุปฺปชฺฌานานิจ ปถมตติยารุปฺป สงฺขาเต สภาวธเมฺมติฯ วุจฺจเต, โลกุตฺตรชฺฌานานิ ตาว วิ
สุทฺธิโต สมฺมสนญาณโตจ ปฏฺฐาย อนุกฺกเมน อุปรุปริปวตฺตานํ วิสุทฺธิภาวนานํ พเลน อติ
คมฺภีเรปิ นิพฺพานสงฺขาเต สภาวธเมฺม อปฺปนาภาเวน ปติฏฺฐาตุํ สโกฺกนฺติฯ อารุปฺปชฺฌานา
นิจ อปฺปนาปตฺตเสฺสว ปญฺจมชฺฌานสมาธิสฺส อุทยมตฺตานิ โหนฺตีติ อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺ
ตกรเณน สภาวธเมฺมปิ อารมฺมเณ อปฺปนาภาเวน ปติฏฺฐาตุํ สโกฺกนฺตีติฯ **ตตฺถาปี**ติ เตสุ สม
ตึสอปฺปนากมฺมฏฺฐาเนสฺปิฯ ปญฺจกชฺฌาเน นิยุตฺตานิ **ปญฺจกชฺฌานิ กานิ**ฯ ฌานปญฺจกสฺส
อารมฺมณภาวโยคฺยานีติ วุตฺตํโหติฯ ปฏิกูลารมฺมณานินาม อติอนิฏฺฐานิ ลูขานิ จิตฺตรภิชนเน
ปริทุพฺพลานิ โหนฺตีติ น ตานิ อตฺตนิ จิตฺตํ โรเจตฺวา ถเปตุํ สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา วิตเกฺกน วินา
จิตฺตํ ตตฺถ เอกคฺคํ หุตฺวา น ติฏฺฐติฯ วิตกฺกพเลเนว ติฏฺฐตีติ วุตฺตํ **ทสอสุภาฯลฯ ปถมชฺ
ฌานิกา**ติฯ ยทิเอวํ กถํ เตสุ โสมนสฺสชฺฌานํ โหตีติ นีวรณสนฺตาปํ ปหานพเลนเจว ตํ ตํ อา
นิสํสทสฺสน ญาณพเลนจฯ พฺยาธิทุกฺขปีฬิตสฺส โรคิโน วมนวิเรจนปวตฺติยํ วิย พหุํ ทานิ เวตฺ
ตนํ ลภิสฺสามีติ อานิสํสทสฺสาวิโน ปุปฺผจฺฉฑฺฑกสฺส คูถราสิทสฺสเน วิย จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เมตฺ
ตาทโย ตโย พฺรหฺมวิหารา โทมนสฺสสมุฏฺฐิตานํ พฺยาปาทวิหึ สาอรตีนํ นิสฺสรณภูตา โหนฺตีติ
น เต กทาจิ โสมนเสฺสน วินา อปฺปนํ ปาปุณนฺตีติ วุตฺตํ **เมตฺตาทโย ตโย จตุกฺกชฺฌานิกา**
ติฯ อุเปกฺขา ปน สเตฺตสุ สพฺพโส อุทาสินปเกฺข ฐตฺวา ภาวิตพฺพตฺตา กทาจิปิ อุเปกฺขาเวท
นาย วินา อปฺปนํ นปาปุณาตีติ วุตฺตํ **อุเปกฺขาปญฺจมชฺฌานิกา**ติฯ **จตฺตาโรปนอารุปฺปา**ติ
กสิณุคฺฆาฏิมากาสาทีนิ จตฺตาริ อารุปฺปารมฺมณานิฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสฺปิ จตฺตาลี
สกมฺมฏฺฐาเนสุฯ **ยถารห**นฺติ ตํตํอารมฺมณานุรูปํฯ อารมฺมเณน วินา ปริกมฺมํนาม น สิชฺฌติฯ
อารมฺมณสฺส สุฏฺฐุ ทฬฺหวิภูตคหณสงฺขาเตน อุคฺคเหน วินา อารมฺมณสมฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ อ
สติจ อารมฺมณสมฺปตฺติยา อุปจารชฺฌานํปิ ตาว น สมฺปชฺชติฯ ปเคว อปฺปนาฌานนฺติ วุตฺตํ
ปริกมฺมนิมิตฺตํฯลฯ ลพฺภเนฺตวาติฯ ตตฺถ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสฺปิ จตฺตาลีสกมฺมฏฺฐาเนสุฯ
ยถารหนฺติ ตํตํกมฺมฏฺฐานานุรูปํฯ **ปริยาเยนา**ติ อิทํ ปน กสฺสจิ อารมฺมณสฺส จกฺขุนา ปสฺ
สนฺตเสฺสว อวิภูตตรตฺตา วุตฺตํฯ ยตฺถ ปน ปถมํ สภาวธมฺมํ คณฺหิตฺวา ปจฺฉา ตาทิเส ตทากาเร
ตํสณฺฐาเน ปญฺญตฺตารมฺมเณ อุปจาโรวา อปฺปนาวา ปวตฺตติฯ ตเตฺถว ปฏิภาคนิมิตฺตํนาม
ลพฺภตีติ วุตฺตํ **ปฏิภาค นิมิตฺตํปนา**ติอาทิฯ วุตฺตเมวตฺถํ ทฬฺหํ กโรโนฺต **ตตฺถหี**ติอาทิมาหฯ
เอวํ สมถกเมฺม ปถมํ อุคฺคหโกสลฺลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อาทิโต ปฏฺฐาย ภาวนาวิธานํ ทเสฺส
โนฺต **กถ**นฺติอาทิ มาหฯ **นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสา**ติ อารมฺมณสฺส ยถา สณฺฐิตํ อาการํ จิเตฺต
อุปรุปริ วิภูตํ กตฺวา คณฺหนฺตสฺส สมนุปสฺสนฺตสฺสฯ **สาจภาวนา**ติ อุคฺคหณากาเรน ปวตฺต ชว
นวีถิปรํปรสงฺขาตา สา จิตฺตภาวนา ปริกมฺมภาวนา นามฯ ปุนปฺปุนํ กรณวเสน วฑฺฒนากา
รสณฺฐิตตฺตาฯ สมุคฺคหิตํ โหตีติ วตฺวา ยถา สุฏฺฐุ อุคฺคหิตํ สมุคฺคหิตํนาม โหติ ตํ ทเสฺสตุํ **จกฺ
ขุนาปสฺสนฺตเสฺสวมโนทฺวารสฺส อาปาตมาคต**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มโนทฺวารสฺสอาปา
ตมาคต**นฺติ จกฺขุนิ นิมฺมิลิตฺวาวา อญฺญสฺมึ ฐาเน ฐตฺวาวา อาวชฺชนฺตสฺส จกฺขุนา ทิฏฺฐสทิสํ
มโนทฺวาเร ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหติฯ อุคฺคหนิมิตฺตํนามฯ สุฏฺฐุ อวินสฺสมานํ กตฺวา คหิตตฺตาฯ สาจ
ภาวนา สมาธิยติฯ น ตาว ภาวนุตฺตรภาวํ ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ **ตถา สมาหิตสฺสา**ติ เตน
มตฺถกปเตฺตน ปริกมฺมสมาธินา สมาหิตสฺส เอตสฺส โยคิโนฯ **ตโตปร**นฺติ อุคฺคหนิมิตฺตุปฺปตฺติ
โต ปรํฯ ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส จิเตฺต สนฺนิสินฺนนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **อนุยุญฺชนฺถสฺสา**ติ นิ
รนฺตรํ ปทหนฺตสฺสฯ **ตปฺปฏิภาค**นฺติ สภาว ธมฺมภูเตน เตน อุคฺคหนิมิเตฺตน สทิสํฯ **วตฺถุธมฺม
วิมุจฺจิต**นฺติ เมฆวลาหกนฺตรโตวา ราหุมุขโตวา นิกฺขนฺตจนฺทมณฺฑลํ วิย สภาวธมฺมภูตา อุคฺ
คหนิมิตฺตโต วิมุจฺจิตฺวา วิสุํ อุปฏฺฐิตํฯ ตโตเยว ปญฺญตฺติสงฺขาตํ นิมิตฺตปญฺญตฺติอิติ กถิตํฯ

ภาวนา มยนฺติ เกวลํ ภาวนาจิตฺตพเลน ปสิทฺธํฯ **อาลมฺพณ**นฺติ ตเทว สมุคฺคหิตํ นิมิตฺตา ลมฺพณํ **จิตฺตสนฺนิสนฺนํสมปฺปิตํโหตี**ติ มโนทฺวาริกจิตฺตสนฺตาเน สนฺนิสินฺนํ นิจฺจลภาเวน สณฺฐิตํ หุตฺวา สุฏฺฐุ อปฺปิตํ ปเวสิตํ โหติฯ **ต**นฺติ นิมิตฺตาลมฺพณํ ปวุจฺจตีติ สมฺพนฺโธฯ ยสฺมา จนฺทมณฺฑลาทิกสฺส วิย ตสฺส นิมิตฺตาลมฺพณสฺส ปริสุทฺธปริโยทาตภาเวน อุปฏฺฐิตตานาม กิเลสมลวิกฺขมฺภเนน ปริสุทฺธปริโยทาตภาวํ ปตฺวา โอภาสชาตสฺส จิตฺตสฺส วเสเนว โหติฯ น ตสฺส อาลมฺพณสฺส วเสนฯ นหิ ปณฺณตฺติ ธมฺมํ ตาทิโส คุโณนาม อุปลพฺภตีติฯ ตสฺมา ปฏิภาค นิมิเตฺต สมฺปฺปเนฺน นีวรณสงฺขาตานํ ปฏิพนฺธกธมฺมานํ วิกฺขมฺภิตตา สิทฺธา โหตีติ วุตฺตํ **ตโตปฏฺฐายา**ติอาทิฯ ปฏิพนฺธนฺติ นีวาเรนฺติ นิสฺสรณปกฺขิกํ จิตฺตํ ปาเตนฺตีติ ปฏิพนฺธาฯ นีวรณ ธมฺมาฯ วิเสเสน ปหีนา ปฏิพนฺธา เอตายาติ ปฏิพนฺธวิปฺปหีนาฯ **สมาเสวนฺตสฺสา**ติ สุฏฺฐุ อาเสวนฺตสฺสฯ สตฺตวิธํ นิมิตฺต รกฺขณวิธานํ สมฺปาเทตฺวา จกฺกวตฺติคพฺภํ วิย สุฏฺฐุ รกฺขิตฺวา ปุนปฺปุนํ ภาวนาวเสน เสวนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ

> อาวาโส โคจโร ภสฺสํ, ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ;
> อิริยาปโถติ สเตฺต เต, อสปฺปาเย วิวชฺชเยฯ
>
> สปฺปาเย สตฺต เสเวถ, เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต;
> นจิเรเนว กาเลน, โหติ กสฺสจิ อปฺปนาติ หิ วุตฺตํฯ

รูปาวจรปฐมชฺฌานํอเปฺปตีติ กามตณฺหาย วิสยภาวํ อติกฺกมิตฺวา สาติสยํ สณฺหสุขุม ภาวปฺปตฺตํ อุปจารชฺฌานโต สตคุเณนวา สหสฺสคุเณนวา ถิรตรชฺฌานงฺคยุตฺตํ รูปาวจร สงฺขาตํ ปฐมชฺฌานํ ตสฺมิํ นิมิเตฺต อนุปวิสิตฺวา วิย วตฺตตีติ อโตฺถฯ ตเมว ปฐมชฺฌานํ วสีภูตํ กตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ ปญฺจสุ วสีตาสุ ปน ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชติฯ ตโต วิจารํฯ ตโต ปีติํฯ ตโต สุขํฯ ตโต สมาธิํฯ ตโต ปุน วิตกฺกํฯ ตโต วิจารนฺติ เอวํ ปุนปฺปุนํ ฌานงฺคานิ อาวชฺชนฺตสฺส ยทา ตํตํฌานงฺคาลมฺพณา จิตฺตวารา อนฺตรนฺตรา กติปยภวงฺคหิ อนฺตริตา หุตฺวา นิรนฺตรภูตา วิย ปวตฺตนฺติฯ ตทา อาวชฺชน ปจฺจเวกฺขน วสิตาโย วสีภูตานาม โหนฺติฯ เอตา ปน สพฺพญฺญุพุทฺธานํ มตฺถกปฺปตฺตา โหนฺติฯ เตสญฺหิ ยมกปาฏิ หาริยาทิกาเลสุ ลหุกปวตฺติํ อิจฺฉนฺตานํ ตํตํฌานงฺคา รมฺมณาจิตฺตวาราปิ จตุปญฺจชวนิกาเอว ปวตฺตนฺติฯ อนฺตรภวงฺคานิปิ ปจฺฉิมวารสฺส อุปจาร ภูตานิ ภวงฺค จลน สงฺขาตานิ เทฺวเอว ปวตฺตนฺติฯ ยตฺถ อปรํ ฌานงฺคํ อาปาต มาคจฺฉติฯ นหิ อารมฺมเณ อาปาตํ อนาคเต ภวงฺคํ จลติฯ นจ วินา ภวงฺคจลเนน อาวชฺชนุปฺปตฺตินาม อตฺถีติฯ ถเปตฺวา สพฺพญฺญุพุเทฺธ อเญฺญสํ วสิภาวปตฺตานํปิ อนฺตรนฺตรา ภวงฺคจาเร คณนานาม นตฺถีติ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ วิสุทฺธิมเคฺค ปน อยํ ปน มตฺถกปฺปตฺตาวสี ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาเล ลพฺภติฯ อเญฺญสํวา เอวรูเป กาเลติ วุตฺตํฯ ฌานสฺส สีฆตรํ สมาปชฺชนสมตฺถตา สมาปชฺชนวสีนามฯ เตเนว หิ ปาฬิยํ สมาปชฺชเน ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ วุตฺตํฯ เอสนโย เสสาสุปีติฯ ตถา สมาปชฺชิตํ ฌานํ อจฺฉรามตฺตา ทิวเสน อติปริตฺตกํปิ ขณํ ถเปตุํ สมตฺถตา อธิฏฺฐานวสีนามฯ สมาปชฺชิตชฺฌานโต สีฆตรํ วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตา วุฏฺฐานวสีนามฯ ปจฺจเวกฺขนวสี ปน อาวชฺชนวสิยา สิทฺธาย สิทฺธาเอว โหตีติฯ

วิภาวนิยํ ปน

ยตฺตกํ กาลํ อิจฺฉติฯ ตตฺตกํ จิรตรํ ฌานํ ถเปตุํ สมตฺถตา อธิฏฺฐานวสิตานามาติปิ วุตฺตํฯ ตถา ปริจฺฉินฺน กาลโต อโนฺต อวุฏฺฐหิตฺวา ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสเนว วุฏฺฐานสมตฺถตา วุฏฺฐานวสิตานามาติฯ ตํปิ ยุชฺชติเยวฯ

ปาฬิยญฺหิ ปฐมชฺฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อธิฏฺฐาติฯ อธิฏฺฐานาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติอาทินา สีฆตรํวา โหตุฯ จิรตรํวาฯ ยตฺตกํ กาลํ ฌานํ ถเปตฺวา ยตฺตเก กาเล ตโต อุฏฺฐาตฺวา อิจฺฉติฯ ตตฺตกํ กาลํ อนูนํวา อนธิกํวา กตฺวา อธิฏฺฐาตฺวา วุฏฺฐาตฺวา สมตฺถตาปิ ทสฺสิตาเยว โหตีติฯ เอวญฺจสติ วุฏฺฐานวสิตาปิ อธิฏฺฐานวสิตาย สิทฺธาย สิทฺธา เอวาติ ตาสํ ทฺวินฺนํ วิเสสกปฺปนาปิ นิปฺปโยชนา โหตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ วสนํ วสีฯ สมตฺถตาติ อ โตฺถฯ อิสฺสร ภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ วสีเอว วสิตาฯ ยถา เทโวเอว เทวตาติฯ กตฺวา ปทหโตติ สมฺพนฺโธฯ **วิตกฺกาทิกํ โอฬาริกงฺคํ ปหานายา**ติ เอตฺถ ปฐมชฺฌานํ ตาว วสีภูตํ กตฺวา ฐิต สฺส วิตโกฺก โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติฯ ตทา อโหวตเม อวิตกฺกํ ฌานํ อสฺสาติ เอวมสฺส อชฺฌาส โย สณฺฐาติฯ ตทา อวิตกฺกํ ฌานํ สมาปชฺชิสฺสามีติ ปุน ตสฺมึ ปฏิภาคนิมิเตฺต ปริกมฺมํ ก โรนฺตสฺส สา ภาวนา วิตกฺกวิราคภาวนานาม โหติฯ สาปิ ยาว วิตเกฺก นิกนฺติ น ปริยาทิยติ, ตาว ปริกมฺมภาวนานามฯ ปริยาทินฺนาย ปน วิตกฺกนิกนฺติยา อุปจาร ภาวนานาม โหติฯ เอสน โย เสสชฺฌานุปจาเรสุปิฯ เอวํ ตํตํฌานงฺควิราคภาวนาพเลน วิตกฺกาทิกสฺส โอฬาริกสฺส ตสฺส ตสฺส ฌานงฺคสฺส ปชหนตฺถายฯ **วิจาราทิสุขุมงฺคุปฺปตฺติยา**ติ วิจาราทีนํ สุขุมานํ จตุนฺนํ ติณฺณํ ทฺวินฺนํ ปุน ทฺวินฺนํวา ฌานงฺคานํ เตน เตน วิตกฺกาทินา โอฬาริเกน อเงฺคน วินา ปุน อุปฺปตฺติยาฯ **ปาหโต**ติ ปทหนฺตสฺสฯ ปธานนามกํ อาตาปวีริยํ กโรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ทุตียชฺฌานาทโย**ติ ทุตียชฺฌานาทีนิ เสสรูปาวจรชฺฌานานิฯ **ยถารห**นฺติ อิทํ ทฺวาวีสกมฺมฏฺฐาเนสุ ทุตียชฺฌานาทีนํ อนุรูปานิ กสิณอานาปาณานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ อวเสเสสุ ปน อฏฺฐารสกมฺมฏฺฐาเนสุ ยสฺมา อรูปชฺฌานานิ นาม อารมฺมณาติกฺกมนวเสเนว ปวตฺตนฺติฯ ตท ติกฺกมนตฺถญฺจ กสิณุคฺฆาฏนํนาม โหติฯ ตสฺมา เยสุ ตทุคฺฆาฏนํ สมฺภวติฯ ตานิเยว กสิณานิ ทเสฺสตุํ **อากาสวชฺชิตกสิเณสู**ติ วุตฺตํฯ อากาสกสิณญฺหิ อุคฺฆาฏียมานํปิ อากาส เมว โหตี ติ นตฺถิ ตตฺถ ตทติกฺกมนสมฺภโวติฯ **อุคฺฆาเฏตฺวา**ติ ยถาทิเฏฺฐ กสิณนิมิเตฺต กสิณนิมิตฺ ตสญฺญํ อกตฺวา ตตฺถ อากาสํ อนนฺตํ อากาสํ อนนฺตนฺติ อากาสสญฺญํ ปวเตฺตนฺตสฺส จิเตฺต ตํ กสิณนิมิตฺตํ อนฺตรธายติฯ ตปฺปมาณํ อากาสเมว อุปฏฺฐาติฯ เอวํ กสิณสญฺญาวิธมเนน อากา สสญฺญาปวตฺตเนนจ ยํกิญฺจิ กสิณํ อุคฺฆาเฏตฺวา วิโยเชตฺวาติ อโตฺถฯ ลทฺธํ อากาสํ อารพฺภา ติ ปาฐเสเสน สมฺพนฺโธฯ เอสนโย ปฐมา รุปฺปวิญฺญาณนฺติอาทีสุปิฯ **อนนฺตวเสนา**ติ อนนฺตํ อากาสนฺติ เอวํ ปวตฺตมนสิการวเสนฯ **สนฺตเมตํ ปณีตเมตนฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ เอตฺถ ตถา สมฺภาเวตฺวา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสปิ อารมฺมณสฺส สมติกฺกนฺตตฺตา อุปริ ฌานํ โหติเยวาติ วุตฺตํ **จตุตฺถารุปฺปมเปฺปตี**ติฯ **ปริกมฺมํกตฺวา**ติ โส ภควา อิติปิ อรหนฺติอาทินา สมนุสฺสรณปริกมฺมํ กตฺวาฯ **ตสฺมิ**นฺติ ตสฺมึ พุทฺธคุณาทิเก อาลมฺพเณฯ ภูมเตฺถ เจตํ ภุมฺมว จนํฯ **นิมิเตฺต**ติ ตสฺส อารมฺมณสฺส อาการสงฺขาเต นิมิเตฺตฯ ภาวลกฺขเณ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **สาธุกมุคฺคหิเต**ติ อารมฺมณสฺส วิภูตตร วเสนวา จิตฺตสฺส ตสฺมึ นินฺนโปณปพฺภารวเสนวา สุฏฺฐุ อุคฺคหิเตฯ **อุปจาโรจ สมฺปชฺชติ** อริยสาวกานํ ทิฏฺฐสจฺจานนฺติ อธิปฺปาโยฯ อิตเรสํปิ วา มรณสญฺญาววตฺถาเนสูติฯ เอตฺถจ นีวรณวิกฺขมฺภเนน ฌานงฺคปาตุภาเวนจอุปจารสมฺป ทา เวทิตพฺพาฯ เอวํ จตฺตาลีสกมฺมฏฺฐาเนสุยถารหํสมถชฺฌานานํ ปวตฺตึ ทเสฺสตฺวาอิทานิเต สุสมถชฺฌาเนสุกสิณชฺฌานานํ นิสนฺทภูตํอภิญฺญา ปวตฺตึ ทเสฺสตุํ **อภิญฺญาวเสนปวตฺตมาน**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โย กตาธิกาโร โหติฯ อาสนฺนภเว สมถชฺฌาเนสุ กตาภิโยโควา โหติ, ปูริตโพธิสมฺภาโร มหาปุริส ชาติโกวาฯ ตสฺส อฏฺฐวิเธสุ นววิเธสุวา สมถชฺฌาเนสุ สิชฺฌ มาเนสุ อภิญฺญาปิ สิชฺฌติเยวฯ รูปชฺฌานมเตฺตสุปิ สิชฺฌเนฺตสุ สิชฺฌติ เยวาติปิ วทนฺติฯ เตเนว หิ อฏฺฐสาลินิยํ วิสุทฺธิมเคฺคจ อารุปฺปชฺฌานานํปจฺจยภาวํอนุปคตสฺสปิอากาสกสิณชฺฌานสฺส อภิญฺญาปาทกตาสมฺภโว วุโตฺตติฯ ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ ปน นหิ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จุทฺทสหาการเรหิ จิณฺณวสีภาวํ วินา อุปริ อภิญฺญาธิคโม โหตีติ วุตฺตํฯ ตํ ปน ถเปตฺวา ปุ

ริส วิเสเส อวเสสานํ พหูนํ อาทิกมฺมิกกุลปุตฺตานํ สาธารณวเสน วุตฺตนฺติ ยุตฺตํฯ เตเนว หิ วิสุทฺธิมคฺเค อิเมหิ ปน จุทฺทสหิ อากาเรหิ จิตฺตํ อปริทเมตฺวา ปุพฺเพ อภาวิตภาวโน อาทิกมฺมิโก โยคาวจโร อิทฺธิวิกุพฺพนํ สมฺปาเทสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตาทิสานํ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสีภาวานํ อภิญฺญากมฺเม อาทิกมฺมิกกุลปุตฺตานํ กสิณา นุโลมโต กสิณปฏิโลมโตติอาทินา นเยน วุตฺเตหิ จุทฺทสหิ อากาเรหิ อตฺตโน รูปปญฺจมชฺฌานจิตฺตํ ปริทเมตฺวา ติกฺขํ สูรํ อภินีหารกฺขมํ กตฺวา อิทานิ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กริสฺสา มีติ อารภนฺตานํ อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ ปน รูปาวจรปญฺจ มชฺฌานํ รูปาทีสุ ฉสุ อาลมฺพเณสุ ยถารหํ อเปฺปตีติ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **อภิญฺญาปาทกปญฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ อภิญฺญาย ปาทกตฺถาย ยํอภิญฺญาชาติกํ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานํ สพฺพปฐมํ สมาปชฺชิยติฯ ตโต ภวงฺคปวตฺติวเสน วุฏฺฐหิตฺวาฯ อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ อธิเฏฺฐยฺยํฯ สวตฺถุกํ สตรูปสหสฺสรูปาทิกํ นิมฺมิตรูปํฯ ตํ อธิเฏฺฐยฺยํ อาทิ ยสฺส อวตฺถุกสฺส อาวิภาวติโรภาวาทิกสฺส กมฺมสฺสาติ **อธิเฏฺฐยฺยาทิกํฯ อาวชฺชิตฺวา ปริกมฺมํกโรนฺตสฺสา**ติ เอตฺถ อิทฺธิวิเธ ตาว ยํยํสตาทิกํ นิมฺมิตรูปํวา อาวิภาวาทิกํ นิมฺมิตกมฺมํวา นิปฺผาเทตุํ อิจฺฉติฯ ตํ ตํ อวชฺชิตฺวา สลฺลเกฺขตฺวา สตํ โหมิ สหสฺสํ โหมีติวา สตํ โหตุ สหสฺสํ โหตูติวา อิทญฺจิทญฺจ โหตุ เอวเญฺจวญฺจ โหตูติวา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ ทิพฺพโสตาทีสุ ปน ยํ ยํ อารมฺมณํ โสตุํวา ปสฺสิตุํวา ชานิตุํวา อนุสฺสริตุํวา อิจฺฉติฯ ตํ ตํ สลฺลเกฺขตฺวา อสุกสฺส อสุกานํวา สทฺทํ สุโณมีติอาทินา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปริกมฺมํ กตฺวา ปุน ปาทกชฺฌานสมาปชฺชนํ อาคตเมวฯ ยถาห อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย สเจ สตํ อิจฺฉติฯ สตํ โหมีติ ปริกมฺมํ กตฺวา ปุน อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิฏฺฐาติฯ อธิฏฺฐานจิเตฺตน สเหว สตํ โหตีติฯ ตตฺถจ อาทิโต ปาทกชฺฌานสมาปชฺชนํ ปริกมฺม จิตฺตสฺส สมาทานตฺถาย โหติฯ ปจฺฉิมํ ปน อภิญฺญาย อนุ พลปฺปทานตฺถายาติฯ ตถา หิ ปาทกชฺฌานพเลน สุฏฺฐุ สมาหิตํ ปริกมฺมจิตฺตํนาม อตฺตโน วิสเย อภิญฺญาจิตฺตคติกํ โหติฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสรณกาเล เตเนว จิเตฺตน ตสฺมึ ภเว อตีตํ ธมฺมชาตํ ยาว ปฏิสนฺธิยา ชานาติฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ ตํสมฺปยุตฺตํ ญาณํ ปริกมฺมสมาธิญาณนฺติ วุตฺตํฯ อตีตํสญาณนฺติปิ วุจฺจตีติฯ เสสาภิญฺญาสุปิ ตสฺส ญาณสฺส วิสยวิเสโส ยถารหํ วตฺตโพฺพติฯ เถเรน ปน ปจฺฉิมํ ปาทกชฺฌานสมาปชฺชนํนาม น สเพฺพสํ โหติฯ น หิ อภิญฺญาสุ วสีภาวปตฺตานํ ปุน ปาทกชฺฌาเนน กิจฺจํ อตฺถีติ กตฺวา ตํ อิธ นคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **รูปาทีสุอาลมฺพเณสุยถารหมเปฺปตี**ติ เอตฺถ อิทฺธิวิธญาณํ ตาว เตกาลิกภูเตสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติฯ ตญฺหิ รูปาทีสุ ฉสุ อารมฺมณธเมฺมสุ ยํ ยํ นิปฺผาเทติฯ ตํ ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตติฯ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ ปน กายคติกํ อธิฏฺฐหิตฺวา ทิสฺสมาเนนกาเยน อากาเสคมนกาเล อตีตํ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ อารพฺภ ปวตฺตติฯ กายํ จิตฺตคติกํ อธิฏฺฐหิตฺวา อทิสฺสมาเนน กาเยน คมนกาเล ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปกายํ อารพฺภ ปวตฺตติฯ ตถาปวตฺตมานสฺส ปน ตสฺส ญาณสฺส กิญฺจิรูปํ อารมฺมณ มตฺตํ โหติฯ กิญฺจิ อารมฺมณปุเรชาตํฯ กิญฺจิ วตฺถารมฺมณ ปุเรชาตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อนาคเต อิทํนาม โหตูติ อธิฏฺฐาน กาเล อนาคตํ ตํตํรูปธมฺมํ อารพฺภ ปวตฺตตีติฯ ปจฺจุปฺปโนฺน สโทฺท ทิพฺพโสตสฺส อารมฺมณํ โหติฯ อตีเต สตฺตทิวสานิ อนาคเต สตฺตทิวสานีติ เอตฺถนฺตเร กาเล อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนภูตํ ปรสฺสจิตฺตํ จตฺตาโรวา ขนฺธา เจโตปริย ญาณสฺสฯ จิตฺตญฺหิ ชานโนฺตตํ สมฺปยุตฺตธมฺมํปิ อิจฺฉโนฺต ชานิสฺสติเยวฯ เอวญฺจ กตฺวา ปฏฺฐาเน กุสลา ขนฺธา เจโต ปริยญาณสฺส ยถากมฺมุปคญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ ญาณทฺวยํ เอกโต กตฺวา วุตฺตํฯ เอตฺถจ อฏฺฐกถายํ ตาว ปรจิตฺตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพณตานาม สนฺตติวเสนวา อทฺธา วเสนวา โยชิตาฯ ยทิ หิ ขณิกวเสน โยเชยฺยฯ อาวชฺชเน ปจฺจุปฺปนฺนํ ยํกิญฺจิ เอกํ จิตฺตํ อาวเชฺชตฺวา นิรุเทฺธ ชวนานิปิ ตเทว อาวชฺชเนน สทฺธึ นิรุทฺธํ อตีตํ คณฺหนฺตีติ ตานิ กาลโต อาวชฺชเนน สห ภินฺนาลมฺพณานิ นาม โหนฺติฯ นจ อนิเฏฺฐ มคฺคผลวีถิโต อญฺญสฺมึ ฐาเน กาลม

เตฺตนาปิ เตสํ เตน สห ภินฺนาลมฺพณตา อฏฺฐกถาจริเยหิ อนุ มตาติฯ ตสฺมา อีทิเสสุ ฐาเนสุ ปจฺจุปฺปนฺนํนาม สนฺตติวเสน อทฺธาวเสนจ คเหตุํ ยุตฺตนฺติฯ มูลฏีกายํ ปน ขณิกปจฺจุปฺปนฺน ว เสเนว โยชิตํฯ นหิ อภิธมฺม อตีตารมฺมณตฺติกํ สนฺตติ อทฺธานวเสเนว วุตฺตนฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ อิตรถา ปจฺจุปฺปโนฺน ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย อาเสวนปจฺจ เยน ปจฺจโยติ วตฺตโพฺพ สิยาฯ น ตุ วุโตฺตฯ อตีโต ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจ เยน ปจฺจโย อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยติเจฺจว ปน วุโตฺต, ตสฺมา อาวชฺชนาทีนิ สพฺพานิ จิตฺตา นิ ปเจฺจกํ อตฺตนา ขณวเสน สหุปฺปนฺนานิ ปรสฺส จิตฺตานิคณฺหนฺตีติ ยุตฺตํ, นจ ตานิ ธมฺมโต ภินฺนา ลมฺพณานินาม โหนฺติฯ คหณา การสฺส อภินฺนตฺตาฯ อาวชฺชนํปิ หิ จิตฺตเนฺตว อาวชฺช ติฯ ชวนานิจ จิตฺตํ จิตฺตเนฺตว ชวนฺติฯ ตานิจ สพฺพานิ จิตฺตานิเอว โหนฺตีติฯ อตีตานนฺตร จุติ โต ปน ปฏฺฐาย อตีตา ขนฺธา ขนฺธุปนิ พนฺธา นาม โคตฺตกสิณ นิมิตฺตาทิกา ปญฺญตฺติโย นิพฺ พานญฺจ ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส อารมฺมณํ โหติฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปารมฺมณํ ทิพฺพจกฺขุสฺสาติ เอวํ รูปาทีสุ ฉสุ อาลมฺพเณสุ ยถารห มเปฺปตีติฯ อิทานิ อภิญฺญาวเสน ปวกฺขสฺส ตสฺส ปญฺจมชฺ ฌานสฺส กิจฺจเภเทน ปเภทํ ทเสฺสตุํ อิทฺธิวิธนฺติอาทิคาถ มาหฯ ตตฺถ ยํ ยํ อธิฏฺฐาติฯ ยถา ยถาจ อธิฏฺฐาติฯ ตสฺส ตสฺส ตถา ตถาวา อิชฺฌน สงฺขาโต วิโธ โกฏฺฐาโส ปกาโรวา เอตสฺ สาติ **อิทฺธิวิธํ**ฯ ตํ ปน ติวิธํ อธิฏฺฐา นิทฺธิ วิกุพฺพนิทฺธิ มโนมยิทฺธิ วเสนฯ ตตฺถ อตฺตโน ปกติว ณฺณํ อวิชหิตฺวา ตเสฺสว สต สหสฺสาทิ พหุภาว กรณ วเสนวา อากาสคมนาทิวเสน วา พหิทฺธา นานาวณฺณ ปาฏิหาริย ทสฺสน วเสนวา ปวตฺติตา อิทฺธิ **อธิฏฺฐานิทฺธินาม**ฯ ปกติว ณฺณํ ปน วิชหิตฺวา อตฺตานเมว กุมารวณฺณนาควณฺณาทิกํ กตฺวา ทสฺสนวเสน ปวตฺติตา อิทฺธิ **วิกุพฺพนิทฺธินาม**ฯ อตฺตโน สรีรพฺภนฺตเร อญฺญํ สพฺพโส อตฺตนา สทิสํ สรีรํ นิมฺมินิตฺวา นี หริตฺวา ทสฺสนวเสน ปวตฺติตา อิทฺธิ **มโนมยิทฺธินาม**ฯ ทิเว ภวํ ทิพฺพํฯ เทวโลเก ชาตนฺติ อ โตฺถฯ ทิพฺพญฺจ ตํ โสตญฺจาติ ทิพฺพโสตํฯ เทวานํ อุฬารกมฺมนิพฺพตฺตา ทูเรปิ ปฏิจฺฉเนฺนปิ อารมฺมณสมฺปฏิจฺฉนสมตฺถํ ปสาทโสตํฯ ทิพฺพโสตสทิสตฺตา ปน อิทํ อภิญฺญาญาณํปิ **ทิพฺพ โสต**นฺติ วุจฺจติฯ กสิณชฺฌาน สงฺขาเตนวา ทิพฺพวิหาเรน ปฏิลทฺธตฺตา สยญฺจ ตสฺมิํ ทิพฺพวิ หาเร ปริยาปนฺนตฺตา ทิพฺพญฺจ ตํ โสตญฺจาติ ทิพฺพโสตํฯ ปรสฺส จิตฺตํ วิชานนฺติ เอเตนาติ **ปรจิตฺตวิชานนํ**ฯ ตเทว เจโตปริยายนฺติ ปริจฺฉิชฺช ชานนฺติ เอเตนาติ กตฺวา เจโตปริยญาณ นฺติปิ วุจฺจติฯ ปุเพฺพ นิวาโส วุจฺจติ อตีตภเวสุ อตฺตโน ฉสุ ทฺวาเรสุ อาปาตํ อาคตา สุฏฺฐุ วิ ทิตา ธมฺมาฯ ปุเพฺพ อตีตชาตีสุ โคจร นิวาสวเสน นิวสิํสุ อตฺตโน ฉทฺวาริกานิ จิตฺตานิ เอตฺ ถาติ กตฺวาฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ ปน ปเรสํ ฉทฺวารคหิตาปิ ธมฺมา ปุเพฺพ นิวาโส โหติเยว, ปุ เพฺพ นิวาสสฺส อนุสฺสรณํ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ**ฯ อิธ ปน ตํ สมฺปยุตฺตญาณํ อธิเปฺปตํฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุจาติ ทิพฺพจกฺขุฯ ตํ สทิสตฺตา อิทํ อภิญฺญาญาณํปิ **ทิพฺพจกฺขู**ติ วุจฺจติฯ ทิพฺพวิหาร วเสน ปฏิลทฺธตฺตา สยญฺจ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตา ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุจา ติ ทิพฺพจกฺขุฯ ยถากมฺมุปคญาณํ อนาคตํสญาณนฺติ อิมานิ เทฺว ญาณานิ อิมเสฺสว ปริภณฺฑ ญาณานินามฯ นหิ เตสํ ปฏิลาภตฺถาย วิสุํ จิตฺตปริทมนปริกมฺมํนาม อตฺถิฯ ทิพฺพจกฺขุญาเณ ปฏิลเทฺธ เตสํปิ ปฏิลทฺธตฺตาติฯ ตตฺถ ทิพฺพจกฺขุนา นิรเยสุ ทุกฺขํ เทเวสฺวา สุขํ อนุภวเนฺต ส เตฺต ทิสฺวา เตสํ อตีตํ กมฺมํ ชานิสฺสามีติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ตํ กมฺมารมฺมณํ ยถากมฺมุปค ญาณํ ปวตฺตติฯ ตโต จวิตฺวา กตฺถ ภวิสฺสนฺตีติ เตสํ อนาคเต ปวตฺตึ ปสฺสิสฺสามีติ ปริกมฺมํ ก โรนฺตสฺส เตสํ อนาคตขนฺธารมฺมณํ อนาคตํสญาณํ ปวตฺตติฯ ปุเพฺพ นิวาสานุสฺสติ ญาณํ วิยจ สพฺพํปิ อนาคตธมฺมชาตํ เอตสฺส อารมฺมณํ โหติเยวฯ เอตญฺหิ อตฺตโน วิสเย สพฺพญฺญุต ญาณคติกนฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ

วิภาวนิยํ ปน

อนาคเต สตฺตทิวสโต ปฏฺฐาย จิตฺตเจตสิกธมฺมา ทุติยทิวสโต ปฏฺฐาย ยํกิญฺจิ อารมฺมณํ เอตสฺส วิสโยติ อธิปฺปตํฯ ตมฺปิ ยุตฺตํวิย ทิสฺสติฯ

นหิ ภวนฺตเรปิ อนาวตธมฺเม ชานิตุํ สมตฺถํ เอตํ อิมสฺมึ ภเว อนาคตธมฺเม นชานาตีติ สกฺกา ภวิตุํฯ ยถา เจตํ, ตถา ปุเพฺพนิวาสญาณํปิ อิมสฺมึ ภเว ปรสนฺตานคเต อตีตธมฺมติฯ ปาฬิยํ ปน อฎฺฐกถาสุจ ภวนฺตรคตธมฺมหิ เอว ญาณทฺวยํ โยชิตํฯ ตํ ปน อสาธารณกาลวเสน อานุภาววิเสสปากฎตฺถํ โยชิตนฺติ ยุตฺตํ สิยาติฯ **โคจรเภโท**ติ ทสกสิณาทีสุ โคจเรสุ สมถชฺฌานานํ ปวตฺติเภโทฯ

สมถกมฺมฎฺฐานนโยฯ

๑๗๑. สพฺพโลกิยมหาชเนหิ ยถาทิฏฺฐํ ปุคฺคลสตฺตอิตฺถิ ปุริสาทิกํ นิจฺจ ธุว สุข อตฺต นิมิตฺตญฺจ อติกฺกมิตฺวา วิเสเสน ปสฺสนฺติ เอตายาติ วิปสฺสนาฯ กิริยา กมฺมํฯ ภาวนาปโยโคฯ วิปสฺสนาย กมฺมํ วิปสฺสนากมฺมํฯ วิปสฺสนา เอว วา กมฺมนฺติ วิปสฺสนา กมฺมํฯ วิปสฺสนากมฺมสฺส ฐานํ อธิฎฺฐานํ ภุมีติ **วิปสฺสนากมฺมฎฺฐานํ**ฯ ขนฺธาทิธมฺมชาตํฯ วิปสฺสนา กมฺมเมว วา อุตฺตรุตฺตรสฺส ภาวนา วิเสสสฺส อานิสํสวิเสสสฺสวา ฐานํ อาสนฺนการณนฺติ วิปสฺสนากมฺมฎฺฐานํฯ ตสฺมึ วิปสฺสนากมฺมฎฺฐาเน สตฺตวิเธน วิสุทฺธิ สงฺคโห ตีณิ ลกฺขณานีติอาทินา สมฺพนฺโธฯ นิจฺจสีลเมว สยญฺจ ทุสฺสิลฺยมลโต วิสุทฺธตฺตา กายํ วาจญฺจ ตโต วิโสธนโต วิสุทฺธีติ **สีลวิสุทฺธิ**ฯ สุภาวิต จิตฺตสนฺตานเมว สยญฺจ นีวรณมลโต วิสุทฺธตฺตา ตํสมงฺคิปุคฺคลญฺจ ตโต วิโสธนโต วิสุทฺธีติ **จิตฺตวิสุทฺธิ**ฯ จิตฺตสีเสน เจตฺถ สมาธิ อธิเปฺปโตฯ ธมฺมววตฺถานญาณสงฺขาตา ทิฏฺฐิ เอว ตํ สมงฺคิปุคฺคลํ สกฺกายทิฏฺฐิมลโต วิโสธนโต วิสุทฺธีติ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ**ฯ โสฬสวิธํ อฎฺฐวิธํ กงฺขํ วิตรนฺติ อติกฺกมนฺติ เอตายาติ กงฺขาวิตรณาฯ ปจฺจยปริคฺคหญาณํฯ สา เอว ตํสมงฺคิปุคฺคลํ อเหตุ ทิฏฺฐิ วิสมเหตุทิฏฺฐีหิ สทฺธึ ยถาวุตฺตาหิ ทฺวิธาหิ กงฺขาหิ วิโสธนโต วิสุทฺธีติ **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ**ฯ มโคฺคจ อมโคฺคจ มคฺคามคฺคาฯ ตตฺถ ญาณทสฺสนวิสุทฺธาธิคมนสฺส อุปายภูโต มนสิการวิธิวา อริยมโคฺควา มโคฺคนามฯ ตสฺส อนุปายภูโต มนสิกาโรวา อธิมานวตฺถูนิวา อมโคฺคนามฯ มคฺคสฺส มคฺคโต อมคฺคสฺสจ อมคฺคโต ชานนํ ทสฺสนญฺจ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนํฯ ตเมว ตํสมงฺคีปุคฺคลํ อมเคฺค มคฺคสญฺญาย วิโสธนโต วิสุทฺธีติ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** นามฯ อุปริ วิเสสํ ปฏิปชฺชนฺติ เอตายาติ ปฏิปทาฯ วิปสฺสนาปรํปรสงฺขาโต ปุพฺพภาคมโคฺคฯ ปฏิปทาภูตํ ญาณทสฺสนนฺติ ปฏิปทาญาณทสฺสนํฯ ตเมว นิจฺจสญฺญาทิโต วิสุทฺธตฺตา วิสุทฺธีติ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ**นาม, อริยมคฺคญาณสงฺขาต ญาณทสฺสนเมว สโมฺมหมลโต วิสุทฺธตฺตา วิสุทฺธีติ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ**นามฯ เอตฺถจ สุตมยาทิวเสน สิทฺธํ อนุมาน ญาณํปิ ญาณเมวาติ ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อตฺถปจฺจกฺขญาณเมว คเหตุํ สพฺพตฺถ ทสฺสนคหณํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ลกฺขียนฺติ สลฺลกฺขียนฺติ อิเม อนิจฺจาเอวาติ เอกเนฺตน วินิจฺฉียนฺติ ธมฺมา เอเตนาติ ลกฺขณํ อนิจฺจตา เอว ลกฺขณนฺติ **อนิจฺจลกฺขณํ**ฯ ปุพฺพปเท ภาวปจฺจยโลโปฯ อโญฺญหิ อนิโจฺจ, อญฺญา อนิจฺจตาติฯ ตตฺถ ยถาคมนกฺริยาโยเคน ปุริโส คโตติ วุจฺจติฯ น ปน คมน กฺริยา ปุริโสฯ นจ ปุริโส คมนกฺริยาฯ อญฺญา หิ กฺริยา, อโญฺญ ปุริโสฯ ตถา อนิจฺจตาโยเคน สโพฺพ สงฺขตธโมฺม อนิโจฺจติ วุจฺจติฯ น ปน อนิจฺจตา โส ธโมฺม, นจ โส ธโมฺม อนิจฺจตาฯ อญฺญา หิ อนิจฺจตา, อโญฺญ โส ธโมฺมติฯ กตมา ปน สา อนิจฺจตาติฯ วิปริณามากาโรฯ ชีรณากาโร ภิชฺชนากาโรติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปน อาการํ ทิสฺวา ตทาการวเนฺต ธเมฺม ญาณํ ปวตฺตติ อยํ ธโมฺม อนิโจฺจติฯ ตสฺมา สา อนิจฺจตาเยว อิธ ลกฺขณนฺติปิ วุจฺจตีติฯ เอสนโย เสเสสุปิ ทฺวีสุฯ ตตฺถ ปน อภิณฺหสํปฏิปีฬนากาโร ทุกฺขตานามฯ อวสวตฺตนากาโร อนตฺตตานามาติฯ ยถาวุตฺตาย ปน อนิจฺจตาย สห อนิจฺจสฺส ธมฺมสฺส อนิเจฺจน วา ธเมฺมน สห อนิจฺ

จตาย อนุอนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ เอส นโย เสสาสุปิ ทฺวีสุฯ ยาว สรีเร ธมฺมานํ ติวิธลกฺขณยุตฺตตา อตฺตโน ญาเณน ปญฺญายติฯ ตาว เตสุ ติวิธลกฺขณวิภาวนวเสน ปุนปฺปุนํ มสนํ อามสนํ สมฺมสนํฯ สมฺมสนากาเรน ปวตฺตํ ญาณํ **สมฺมสนญาณํ**ฯ อุทโย วุจฺจติ ตํตํขณานุรูปํ ตํตํ ปจฺจยานุรูปญฺจ นวนวานํ ธมฺมานํ ปาตุ ภาโว เจว อุปรุปริ วฑฺฒนญฺจฯ วโย วุจฺจติ ยตฺถ ยตฺถ ลทฺธปจฺจยา นวนวา ธมฺมา ปาตุภวนฺติ เจว วฑฺฒนฺติจฯ ตตฺถ ตตฺถ อลทฺธปจฺจยานํ ปุราณธมฺมานํ อนฺตรธานํฯ สมูห สนฺตติวเสน ปน อุทยปกฺขสฺสวา วยปกฺขสฺสวา สมนุปสฺสนญาณํ **อุทยพฺพยญาณํ**ฯ เตสุ ปน ทฺวีสุ ปเกฺขสุ อุทยโกฏฺฐาโสนาม อุปรุปริปากโฏ หุตฺวา อาคจฺฉติฯ วยโกฏฺฐาโส ปน อปากโฏฯ โส เอว จ อนิจฺจตาย ปรมา โกฏีติ ต เสฺสว สุฏฺฐุตรํ สมนุปสฺสนญาณํ **ภงฺคญาณํ**ฯ ภเงฺค ทิเฏฺฐ เอวํ ภิชฺชนสภาวานํ ธมฺมานํ อเนกสหสฺสโสก ทุกฺขวตฺถุภาเวน ตถา ตถา ภายิตพฺพปการสมนุปสฺสนญาณํ **ภยญาณํ** นามฯ โลเก ปน กิญฺจิ ภยวตฺถุํ ปสฺสนฺตาปิ อาสเนฺน อญฺญสฺมิํ ปฏิสรเณ สติ น ภายนฺติฯ อสติ เอว ภายนฺติฯ เอวํ ภายิตพฺพานํ เตสํ สพฺพโส อญฺญปฏิสรณาภาวทสฺสนํ **อาทีนวญาณํ** นามฯ กุโตจิ ปฏิสรณาภาเวน เตหิ อุกฺกณฺฐตาการ สหิตํ วิปสฺสนาญาณํ **นิพฺพิทาญาณํ**นามฯ นิพฺพินฺทียมาเนหิ เตหิ อตฺตานํ วิมุจฺจิตุํ อชฺฌาสยสหิตํ วิปสฺสนาญาณํ **มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ** นามฯ สุฏฺฐุ มุจฺจิตุํ อิจฺฉนฺตสฺส สีฆํ มุจฺจนตฺถํ เตสํ ธมฺมานํ จตฺตาลีสาย อาการเหิอเนกาทีนวราสิ ภาว ปฏิสงฺขานวเสน สุฏฺฐุวิปฺผารตรํ ปวตฺตมานํ วิปสฺสนา ญาณํ **ปฏิสงฺขาญาณํ** นามฯ เตสํ ปน อเนกาทีนวราสิภาเว สุฏฺฐุ ทิเฏฺฐ สงฺขาเรสุ นิกนฺติยา ปริยาทินฺนาย อิทานิ มุจฺจนุปาโย ลทฺโธติ อธิมตฺตพฺยาปารํ อกตฺวา สเมน วายาเมน สงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สงฺขารปริคฺคเห มชฺฌตฺตาการสหิตํ สงฺขาเรสฺวา ภยญฺจ นนฺทิญฺจ ปหาย อุทาสินภาวสหิตํ วิปสฺสนาญาณํ **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ**นามฯ อุปริ มคฺคปฺปวตฺติํ วหิตุํ สมตฺถภาเวน มคฺคุปฺปตฺติยา อนุโลเมหิ ถามพเลหิ สมฺปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ **อนุโลมญาณํ** นามฯ เหฏฺฐิมานํวา ญาณานํตํ อนุโลมํ โหติ ลกฺขณตฺตยสฺส สุฏฺฐุตรํ วิภาวนโตฯ อุปริมคฺคสฺสวา อนุโลมํ โหติ ตสฺส ปริกมฺมภาวโต, ปทฏฺฐานตฺตาจาติปิ อนุโลมญาณํ นามาติฯ อตฺต ชีวสุญฺญตาทสฺสน พเลน ขเนฺธสุ กิเลสพนฺธนโต วิมุจฺจมาโน มโคฺค **สุญฺญตาวิโมโกฺข** นามฯ สงฺขารานํ ยานิ นิมิตฺตานิ กิเลสานํ อวสฺสโย โหติฯ ตานิ วิธมิตฺวา สพฺพโส ธมฺมานํ อนาถ ภาว ทสฺสนพเลน วิมุจฺจมาโน มโคฺค **อนิมิโตฺตวิโมโกฺข** นามฯ สงฺขาเรสุ สพฺพโส อสฺสาสาภาว ทสฺสนพเลน วิมุจฺจมาโน มโคฺค **อปฺปณิหิโตวิโมโกฺข**นามฯ **สุญฺญตานุปสฺสนา**ติ อนตฺตานุปสฺสนาฯ สา หิ ธมฺมานํ สมูหฆน สนฺตติฆน กิจฺจฆน อารมฺมณฆเนสุ ตํตํฆน วินิพฺภุชฺชน วเสน ปวตฺตตฺตา อตฺตา อิติ คเหตพฺพสฺส กสฺสจิ สารสฺส อภาวานุปสฺสนโต สุญฺญตานุปสฺสนาติ วุจฺจติฯ **อนิมิตฺตา นุปสฺสนา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาฯ สาปิ หิ สนฺตติ วิเจฺฉทน วเสน ปวตฺตตฺตา อหนฺติ คหิตสฺส นิมิตฺตสฺส วิธมนโต อนิมิตฺตานุปสฺสนาติ วุจฺจติฯ **อปณิหิตานุปสฺสนา**ติ ทุกฺขา นุปสฺสนาฯ สาปิ หิ มหาอาทีนวราสิ ภาว วิภาวนวเสน ปวตฺตตฺตา อิทํ มม เอตํ มมาติ คเหตพฺพสฺส กสฺสจิ ปณิหิต คุณสฺส อภาวานุปสฺสนโต อปฺปณิหิตานุปสฺสนาติ วุจฺจตีติฯ **ปาติโมกฺขสํวรสีล**นฺติ วินยปญฺญตฺติสีลํฯ ตญฺหิ สพฺพโล กิยสีลานํ เชฏฺฐกตฺตา ปติจ โหติฯ จตุภูมกกุสลานํ อาทิปภวภูตตฺตา มุขญฺจฯ อิติ ปติมุขเฏฺฐน ปาติโมกฺขนฺติ วุจฺจติฯ ตเมวจ ทุสฺสิลฺยมคฺคสฺส สํวรณโต ปิทหนโต สํวโรติ วุจฺจตีติฯ เยสํ ธมฺมานํ อุปฺปตฺติยา จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ วิผนฺทิตานิ โหนฺติฯ โลลานิ โหนฺติฯ ตทนฺพนฺธาจ อกุสลธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ เตสํ อุปฺปตฺติมคฺคสฺส สํวรณวเสน ปวตฺตมานา สติ อินฺทฺริย สํวโรนามฯ โส เอว สีลนฺติ **อินฺทฺริยสํวรสีลํ**ฯ อาชีวนฺติ ชีวิตํ กเปฺปนฺติ เอเตนาติ อาชีโวฯ ปจฺจยปริเยสนวายาโมฯ โสเยว พุทฺธปฏิกุเฏฺฐหิ ปุปฺผทานาทีหิ มิจฺฉาปโยเคหิ ติวิธกุหนวตฺถุหิจ ปริสุทฺธตฺตา **อาชีวปาริสุทฺธิ**นามฯ สา เอว สีลนฺติ สมาโสฯ ตถารูเปน ปริสุเทฺธน ภิกฺขาจาราทินา ปโยเคน ปฏิลทฺธานํ ปจฺจยานํ ปฏิคฺ

คหณ ปริภุญฺชนกาเลสุ สโมฺมหสฺส เคธสฺส มทสฺส ปมาทสฺสจ ปหานตฺถํ ตํตํปโยชนมริยาทํ วา ปฏิกูลลกฺขณํวา ธาตุมตฺตลกฺขณํวา ปริคฺคหณ ปจฺจเวกฺขนวเสน ปวตฺตํ ปจฺจยเสวเน ปฏิสงฺขาญาณํ **ปจฺจย สนฺนิสฺสิตสีลํ**นามฯ ปริสุชฺฌตีติ ปริสุทฺธิฯ ปริสุทฺธิเอว ปาริสุทฺธิฯ สา เอว สีลนฺติ สมาโสฯ จตฺตาริ ปาริสุทฺธิสีลานีติ **จตุปาริ สุทฺธิสีลํ**ฯ จิตฺตวิสุทฺธีติ เอตฺถ จิตฺตสเทฺทน สมาธิ นิทฺทิโฏฺฐติ วุตฺตํ **ทุวิโธปิสมาธิ จิตฺตวิสุทฺธิ**นามาติฯ **ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐาน ปทฏฺฐาน วเสนา**ติ เอตฺถ ธมฺมานํ ปจฺจตฺตสภาโว ลกฺขณํนามฯ อคฺคิสฺส อุณฺหตฺตํ วิยฯ เตน สภาเวน สาเธตพฺพํ กิจฺจํวา สาธนปจฺจยา ปฏิลทฺธคุณสงฺขาตา สมฺปตฺติวา รโสนามฯ อคฺคิสฺส ปริวาจน โชตนานิ วิยฯ สา เอว สมฺปตฺติวา การิยสงฺขาตํ ผลํวา ปจฺจุปฏฺฐานํนามฯ อคฺคิสฺส ธูโม วิยฯ อตฺตโน อุปฺปตฺติยา อสาธารณปจฺจยสงฺขาตํ อาสนฺนการณํ ปทฏฺฐานํนามฯ เตสํ วเสน นามสฺสจ รูปสฺสจ ปริคฺคโห ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา คหณํ นามรูปววตฺถานํ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ**นามฯ เอตฺถจ ปริคฺคโห ทุวิโธ สเงฺขป ปริคฺคโห วิตฺถารปริคฺคโหติฯ ตตฺถ อชฺฌตฺตธเมฺม ทฺวิธา กตฺวา อิทํ นามเมว, น รูปํฯ อิทํ รูปเมว, น นามํฯ อญฺญํ นามํ อญฺญํ รูปํฯ ตทุภยโตจ อโญฺญ อตฺตาวา ชีโววา สโตฺตวา ปุคฺคโลวา มนุโสฺสวา เทโววา พฺรหฺมาวา นตฺถีติ เอวํ ปจฺจกฺขโต สุทิฏฺฐํ กตฺวา ปริคฺคณฺหนํ สเงฺขปปริคฺคโหนามฯ ญาณุตฺตริโกหิ ปุคฺคโล เอตฺตกมเตฺตนปิ สกฺกายทิฏฺฐิํ วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติ สทฺธิํ สญฺญา จิตฺตวิปลฺลาเสหีติฯ ตโย หิ วิปลฺลาสาฯ ยถาห-อนตฺตนิ อตฺตาติ สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสติฯ ตตฺถ สตฺถุสาสนธเมฺม สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิเตน สทฺธามเตฺตนปิ ทิฏฺฐิ วิปลฺลาโส วิกฺขมฺภิโต โหติฯ อิตเร ปน นามรูปปริคฺคเห กเตเยว วิกฺขมฺภิตา โหนฺติฯ ยาวจ เอเต เทฺว อวิกฺขมฺภิตา โหนฺติฯ ตาว นามรูปปริคฺคโหจ อปริสุโทฺธเยว โหติฯ ตํมูลิกาจ กิเลสธมฺมา อวิกฺขมฺภิตา เอว โหนฺตีติ อปิจฯ จตุนฺนํ อาหารานํ วเสน จตุธา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ วเสน ปญฺจธา, ฉนฺนํ ธาตูนํ วเสน ฉธาติอาทินา นเยน นามรูปํ ปริคฺคเห ตพฺพเมวฯ ตตฺถ ฉ ธาตุโยนาม ปถวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญฺญาณธาตุโยฯ ปกฺกุสาติ กุลปุโตฺต หิ อิมา ฉ ธาตุโย ปริคฺคณฺหิตฺวา อนาคามิผลํ ปตฺวา จปิตฺวา สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพโตฺตติฯ ยตฺตเก วา ปน ธเมฺม ปริคฺคณฺหโนฺต อตฺตา เมติ ปวตฺตมาเนน สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิ วิปลฺลาเส วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติฯ ตตฺตกาปิ ปริคฺคเหตพฺพา เยวาติฯ อิมสฺมิํ ปน สงฺคหปกรเณ โย โย จิตฺตเจตสิก วิภาโค รูปวิภาโคจ เหฏฺฐา วุโตฺตฯ ตสฺส สพฺพสฺส วเสน นามรูปสฺส ปริคฺคณฺหนํ วิตฺถารปริคฺคโหนามฯ อยํ ปน อาทิกมฺมิกานํ อวิสโยฯ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจานํ ปน อาภิธมฺมิกเตฺถรานํ เอว วิสโยติ เวทิตโพฺพฯ นามรูปํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส ปน นามรูป มตฺตโต อุทฺธํ อญฺญสฺส กสฺสจิ อภาวทสฺสนโตจ สรีรพฺภนฺตเร ชีวสญฺญิโต อตฺตา อตฺถิฯ โส กโรติ, โส ปฏิสํเวเทติ, สํสรติ, สนฺธาวตีติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ ปหียติฯ สุเทฺธ นาเม เอววารูเป เอววา ปุคฺคลสตฺตกฺริยสญฺญิตานํ อีหาพฺยาปารานํ สพฺพโส อภาวทสฺสนโต ตทุภยสํโยเคเอว เตสํ ลพฺภมานตา ทสฺสนโตจ ตทุภยํวา เอกเมกํวา อุทฺทิสฺส อตฺตาติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ ปหียติฯ อตฺตา ชีโว สโตฺต ปุคฺคโล มนุโสฺส เทโว พฺรหฺมาติ เอวมาทีสุ โวหาเรสฺจ โวหาร มเตฺต อฏฺฐตฺวา อตฺตานาม เอกนฺตโต อตฺถิ ชีโวนาม เอกนฺตโต อตฺถีติอาทินา ตทตฺถาภินิเวสวเสน อติธาวนญฺจ ปหียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตทตฺถาภินิเวโสติจ อตฺตานาม อตฺถิ ชีโวนาม อตฺถีติอาทินา ทฬฺหตรํ อภินิเวโสฯ อติธาวนนฺติ นามรูปํ อตฺตาติอาทินา คหณํฯ **ปจฺจยปริคฺคโห**ติ เอตฺถปิ ทุวิโธ ปจฺจยปริคฺคโห สเงฺขปโต วิตฺถารโต จาติฯ ตตฺถ วตฺถารมฺมณวเสน นามสฺส จิโตฺตตุกาหารวเสน รูปสฺส อวิชฺชาตณฺหุปาทานกมฺมวเสน ตทุภยสฺสจ ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหโนฺต สเงฺขปโต ปริคฺคณฺหาตินามฯ เหฏฺฐา ปจฺจยสงฺคเห วิภเตฺตหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนย ปฏฺฐานนเยหิ ปริคฺคณฺหโนฺต วิตฺถารโต ปริคฺคณฺหาตินามฯ เอตฺถปิ ปฏฺฐานนเยน ปริคฺคโห อาทิกมฺมิกานํ อวิสโยเอวฯ ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺสปน ยถาววตฺถิตสฺส สพฺพสฺส นามรูปสฺส สพฺพโส ปจฺจยายตฺตวุตฺติกตาทสฺสนโต อเหตุกทิฏฺฐิ ป

หียติฯ อตฺตโน อนุรูปปจฺจยสามคฺคิยา วินา อญฺญถา ปวตฺติยา อทสฺสนโต อิสฺสรนิมฺมาน กาลนิมฺมานาทิกา วิสมเหตุทิฏฺฐิจ ปหียติฯ เหตุสมฺภารปจฺจเยหิ กมฺมปฺปวตฺติยา วิปากปฺปวตฺติยาจ อญฺญสฺส กมฺมการกสฺสวา วิปาก เวทกสฺสวา กตฺตุโน อภาวทสฺสนโต การก เวทก ทิฏฺฐิ ปหียติฯ อนมตเคฺคจ สํสาเร ตีสุ อทฺธาสุ เหตุผล ปรํปราวเสน เกวลสฺส นามรูปมตฺตเสฺสว ปวตฺติทสฺสนโต อโหสึ นุโข อหมตีตมทฺธานนฺติ เอวมาทิกาย ปุคฺคลสตฺต วิสยาย โสฬสวิธาย กงฺขายจ อติกฺกโม โหติฯ สภาวธมฺมปวตฺติยาจ สุฏฺฐุ ทิฏฺฐาย เทสนาธมฺมสฺส สุธมฺมตาทสฺสนโต พุทฺธสุพุทฺธตญฺจ ทิสฺวา สตฺถริ กงฺขติ ธเมฺม กงฺขตีติอาทินยปวตฺตา อฏฺฐวิธาปิ กงฺขา ปหียตีติฯ โลกุตฺตรธมฺมานํ สงฺขตานํปิ สตํ อสมฺมสนุปคตฺตา **เตภูมกสงฺขาเรสูติ** วุตฺตํฯ อนุสยสมูหนตฺถญฺจ สมฺมสนนฺติ กตฺวา ยตฺถ กามราคาทโย อนุสยา อนุเสนฺติฯ เตเยว ธมฺมา สมฺมสนารหา โหนฺตีติ วุตฺตํ เตภูมกสงฺขาเรสูติฯ อิมสฺส จ ปทสฺส ลกฺขณตฺตยํ สมฺมสนฺตสฺสาติ อิมินา สมฺพนฺธฯ **อตีตาทิเภทภินฺนสู**ติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนชฺฌตฺตพหิทฺธาทีหิ เอกาทสหิ เภเทหิ ภินฺนสุฯ **ขนฺธาทินยํอารพฺภา**ติ ปฏิสมฺภิทามเคฺค วิภตฺตํ ขนฺธปญฺจกํ ทฺวารฉกฺกํ อารมฺมณฉกฺกํ วิญฺญาณฉกฺกํ ผสฺสฉกฺกํ เวทนาฉกฺกํ สญฺญาฉกฺกนฺติ เอวมาทิกํ สมฺมสนภูมิวิภาคนยํ อารพฺภ อนุคนฺตฺวา ตํนยานุสาเรนาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปน เตวีสติยา ธมฺมโกฏฺฐาเสสุ ยสฺส โย โกฏฺฐาโส ปากโฏ โหติฯ เตน ตํ คเหตฺวา สมฺมสนํ อารภิตพฺพํฯ สโกฺกเนฺตน ปน สพฺพมฺปิ คเหตฺวา อารภิตพฺพเมวฯ **กลาปวเสนสํขิปิตฺวา**ติ ขนฺธปญฺจเกน เย รูปํ ตาว อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาทิเภทภินฺนํปิ สมานํ สพฺพํ เอกรูปปิณฺฑภาเวน สํขิปิตฺวา เอส นโย เวทนาทีสุปีติฯ ตตฺรายํ นโยฯ ยํกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํวา พหิทฺธาวา โอฬาริตํวา สุขุมํวา หีนํวา ปณีตํวา ยํ ทูเร สนฺติเกวาฯ สพฺพํ รูปํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน อนตฺตา อสารกเฏฺฐนฯ ยากาจิ เวทนาฯลฯ ยากาจิ สญฺญาฯลฯ เยเกจิ สงฺขาราฯลฯ ยํกิญฺจิ วิญฺญาณํฯลฯ สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนฯ ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติฯ เอตฺถจ สพฺพํ รูปํฯลฯ สพฺพํ วิญฺญาณนฺติ คหณเมว กลาปวเสน สงฺขิปนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อนิจฺจํขยเฏฺฐนา**ติ เอตฺถ รูปํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนฯ เวทนา อนิจฺจาฯ สญฺญา อนิจฺจาฯ สงฺขารา อนิจฺจาฯ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนาติอาทินา นเยน สมฺมสิตพฺพธมฺมปริคฺคเหน สเหว สมฺมสนํ กาตพฺพํฯ อิตรถา สมฺมสนํ น รุหติฯ ตทตฺถสฺส ปน ปากฏตฺตา อิธ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนาติอาทินา สมฺมสนปทเมว เถเรน คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตตฺถ รูปํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนาติ ตํตํรูปํ ญาเณน ทฬฺหํ คเหตฺวา อยํ ปถวิธาตุ อนิจฺจา ขยเฏฺฐนฯ อยํ อาโปธาตุ อนิจฺจา ขยเฏฺฐนาติอาทินา สมฺมสนํ กาตพฺพํฯ ตตฺถ อิมสฺมึ กาเย สพฺพํ ถทฺธกฺริยามตฺตํ ปถวีนามฯ สาจ กฺริยา สีตุณฺหปริวตฺติยาวา ปริวตฺตติฯ นานาหารปริวตฺติยา วา นานาจิตฺตปริวตฺติยาวา นานิริยาปถปริวตฺติยาวา นานา กายิกกฺริยา ปริวตฺติยาวา ปริวตฺตติฯ นานาสนฺตติ สงฺกนฺติ โหตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ นวนวาสุ กฺริยาสนฺตตีสุ ปาตุโภนฺตีสุ ปุพฺพปุพฺพกฺริยาสนฺตติโย นสฺสนฺติฯ ยสฺมาจ สนฺตติ นาม ธมฺมโต วิสุํ นตฺถิ, ตสฺมา นวนวสนฺตตีนํ ปาตุภาโวนาม นวนวกฺริยานํ อุปฺปตฺติเอวฯ ปุพฺพปุพฺพสนฺตตีนํ นสฺสนํนาม ปุพฺพปุพฺพ กฺริยานํ ภิชฺชนเมวาติฯ เอวํ อตฺตโน กาเย นานาถทฺธกฺริยานํ ปริวตฺตึ ปสฺสโนฺต ปถวิธาตุยา ขยวยํ ปสฺสติฯ ตญฺจ ปสฺสโนฺต ตํสหชาตานํ รูปานํ ขยวยํ ปสฺสติเยวฯ อาโป นาม อาพนฺธนกฺริยามตฺตํฯ เตโชนาม สีตกฺริยามตฺตํ อุณฺห กฺริยามตฺตญฺจฯ วาโยนาม วิตฺถมฺภนกฺริยามตฺตํฯ อิมาจ กฺริยา ขเณ ขเณ ปริวตฺตนฺติเยวฯ อิมาสญฺจ, วิสุํ วิสุํ สนฺตติปริวตฺตึ ปสฺสโนฺต อาปาทีนํ ตํสหชาตรูปานญฺจ ขยวยํ ปสฺสติฯ สนฺตติปริวตฺตึ ปน พหิทฺธา จกฺขุนา ทิสฺวา ชานาติ, สรีรพฺภนฺตเร ปน กายสํผเสฺสน ชานาติฯ สนฺตติสรีรภูตานํ ปน ธาตูนํ ขยวยํ ญาเณนเอว ปสฺสติฯ ตสฺมา อตฺตโน สรีรพฺภนฺตเร ตํตํสนฺตติ ปริวตฺตึ ญตฺวาวา ตถา ตถา กเปฺปตฺวา วา รูปธาตูนํ อนิจฺจตฺตํ ญาเณน สุทิฏฺฐํ กตฺวา ปุนปฺปุนํ สมฺมสิตพฺพํฯ เสสขเนฺธสุปิ ตํตํสนฺตตินานาตฺตํ ญตฺวา เวทนาทีนํ ขยวยํ สุทิฏฺฐํ กตฺวา สมฺมสนํ กาตพฺพนฺ

ติฯ **ภยเฎฺฐนา**ติ ภายิตพฺพเฎฺฐนฯ ยญฺหิ อนิจฺจํ โหติฯ ขณมเตฺตปิ วิปริณามธมฺมํฯ ตํ เอกเนฺตน ภายิตพฺพเมวฯ กสฺมา, ตญฺหิ โย อภายิตฺวา วิสฺสาสํ กโรติฯ เอตํ เมติ อตฺตโน องฺคํ กตฺวา ปริหรติฯ ตํ อปริยเนฺตหิ อเนกสหเสฺสหิ อภิสงฺขรณทุเกฺขหิวา วิปริณามทุเกฺขหิวา อภิณฺหํ ปีเฬติฯ พาธติฯ อิติ นานาทุกฺขธเมฺมหิ อภิณฺหํ สมฺปฎิปีฬนสภาวตฺตา เอกเนฺตน ภายิตพฺพเฎฺฐน ทุกฺขํนามาติฯ อตฺตปฎิปกฺขตฺตา อนตฺตาฯ โย หิ อิโต อุทฺธํ มยฺหํ อพฺภนฺตริมตโร นาม นตฺถีติ เอวํ ปรมชฺฌตฺตภาเวน ปริคฺคหิโต โหติฯ โส อตฺตาติ วุจฺจติฯ กตโม ปน ตถาปริคฺคหิ ตโพฺพติฯ โย อตฺตโน วเส สพฺพโส วตฺตติฯ ยถา วุเตฺตหิ อภิสงฺขรณกิเจฺจหิ วินา เกวลํ อตฺตโน ฉเนฺทนวา วเสนวา อชฺฌาสเยนวา อาณาวิธาเนนวา นิจฺจํ อวิรชฺฌมาโน ปวตฺตติฯ โส ตถา ปริคฺคเหตโพฺพติฯ ตถารูโป เอว หิ ธโมฺม นิจฺจํ สุขกามานํ ทุกฺขปฎิกูลานํ สตฺตานํ อตฺตกิจฺจํ กโรติ นามาติฯ โย ปน นิจฺจํ สุขกามานํ เตสํ ยถาปวตฺตํ สุขํ วิทฺธํเสติ วิกิเรติฯ ทุกฺขปฎิกูลานํ เตสํ อภิสงฺขรณาทิ มูลกํ นานาทุกฺขํ ชเนติ วเฑฺฒติฯ โส อตฺตปฎิปโกฺขเอว โหติฯ อิทญฺจ รูปํ เอทิสเมว โหติฯ อิติ อตฺตกิจฺจสฺส อกรณโต อตฺตปฎิปกฺขกิจฺจสฺส กรณโตจ รูปํ อนตฺตานามาติฯ กสฺมา ปเนตํ อตฺตโน วเส นวตฺตติ อตฺตกิจฺจํ น กโรติ อตฺตปฎิปกฺขกิจฺจํ กโรตีติ อาห **อสารกเฎฺฐนา**ติฯ ตตฺถ สาโรนาม ปจฺจยสามคฺคิยา วินา เกวลํ อชฺฌาสยมเตฺตน อุปฺปชฺชิตุํวา อุปฺปชฺชิตฺวาจ ปจฺจยุปตฺถเมฺภน วินา ยทิจฺฉกํ ปติฎฺฐาตุํ วา สมตฺถภาวสงฺขาโต ถามพลวิเสโส วุจฺจติฯ รูปํ ปน สยํปิ เอวรูโป สาโรนาม น โหติฯ นจ เอวรูเปน สาเรน ยุตฺตนฺติฯ นหิ ตสฺส ปจฺจยสามคฺคิยา วินา อุปฺปชฺชิตุํวา อุปฺปชฺชิตฺวาปิ ปจฺจยุปตฺถเมฺภน วินา ขณมตฺตํปิ ปติฎฺฐาตุํวา ถาโมวา พลํวา อตฺถิฯ ยญฺจ อตฺตโน ถาเมน พเลน วินา เกวลํ ปจฺจยสามคฺคิ พเลเนว อุปฺปชฺชติฯ ปจฺจยุปตฺถเมฺภเนว ปติฎฺฐาติฯ ตํ อเนก สหสฺสานิ ปจฺจยาภิสงฺขรณทุกฺขานิ ชเนตฺวา เอกเนฺตน นิจฺจํ อตฺตปฎิปกฺขกิจฺจํ กโรติ, ปีเฬติ, พาธติเยวาติฯ เอสนโย เวทนา อนิจฺจา ขยเฎฺฐนาติอาทีสุฯ อิติ ลกฺขณตฺตยํ สมฺม สนฺตสฺสาติ สมฺพนฺธฯ **อทฺธานวเสนา**ติ เอเกกภวปริจฺฉินฺนสฺส ปวตฺตกาลสฺส วเสนฯ นหิ ภวนฺตเร อุปฺปนฺนํ ขนฺธปญฺจกํ อญฺญํ ภวนฺตรํ คจฺฉติฯ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเวเอว อเสสํ นิรุชฺฌตีติฯ อปิจ, เอกสฺมึ ภเวปิ ติณฺณํ วยานํ มนฺทาทีนํ ทสนฺนํ ทสกานํ สํวจฺฉรอุตุ มาส ปกฺขติถิ อโหรตฺติ ยาม ปหาราทีนญฺจ วเสน อทฺธานเภโท โยเชตโพฺพฯ **สนฺตติวเสนา**ติ สภาเคกสนฺตานวเสน ปวตฺตมานาย รูปสนฺตติยาวา อรูป สนฺตติยาวา วเสนฯ **ขณวเสนา**ติ รูปารูปธมฺมานํ อายุ ปริมาณสงฺขาตสฺส ขณสฺส วเสนฯ เอตฺถจ ขณวเสน สมฺมสนํนาม สพฺพญฺญุพุทฺธานํ เอว วิสโย สิยา, น สาวกานํฯ นหิ เต เอวํ ปริตฺตเก ขเณ อุปฺปาทํวา นิโรธํวา สมฺปาปุณิตุํ สโกฺกนฺตีติฯ ตสฺมา อทฺธาสนฺตติวเสน สมฺมสนเมว อิธา ธิเปฺปตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ลกฺขณตฺตยํสมฺมสนฺตสฺสา**ติ เตสุ เตภูมก สงฺขาเรสุ ธเมฺมสุ ติลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา เต ธเมฺม ปุนปฺปุนํ อามสนฺตสฺส ปริมชฺชนฺตสฺสฯ เตสํ ธมฺมานํ อนิจฺจ ชาติกตํวา ทุกฺขชาติกตํวา อนตฺตชาติกตํวา ญาเณ สุฎฺฐุ ปากฎํ กโรนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ วิเสสโต ปน อิมสฺมึ ญาเณ อนิจฺจลกฺขณทสฺสนเมว ปธานํฯ ตสฺมึ ทิเฎฺฐเยว อิตรานิ กเมน ทิฎฺฐานิ โหนฺติฯ อทิเฎฺฐจ อทิฎฺฐานีติฯ ตสฺมา อาทิโต อนิจฺจลกฺขณเสฺสว สุฎฺฐุ ปากฎภาโว อธิเปฺปโตติฯ **เตเสฺววา**ติ เตภูมกสงฺขาเรสุ เอวฯ **ปจฺจยวเสนา**ติ รูปกฺขเนฺธ ตาว อวิชฺชาตณฺหุปาทานกมฺมาหารสงฺขาตานํ ปจฺจยานํ วเสนฯ เวทนาสญฺญาสงฺขาเรสุ ปน อาหารฎฺฐาเน ผสฺส วตฺตโพฺพฯ วิญฺญาเณจ นามรูปํฯ ตตฺรายํ นโยฯ อตีตานนฺตรภเว อวิชฺชาตณฺหุปาทานกเมฺมสุ อปฺปหีนวเสน สมฺทิเตสุ อิมสฺมึ ภเว ปฎิสนฺธิโต ปฎฺฐาย รูปสนฺตติโย เวทนาสญฺญาสงฺขาร วิญฺญาณสนฺตติโยจ สมฺเทนฺติฯ ยาว มรณกาลา ขเณ ขเณ นานากลาปวเสน อุเทนฺติ ปสวนฺติฯ เตสุ ปน ตสฺมึ ภเว เอว ปหีนวเสน นิรุเทฺธสุ ตา รูปารูปสนฺตติโย นิรุชฺฌนฺติฯ ภวนฺตเร ปุน อนุปฺปาทสงฺขาตํ นิโรธํ ปาปุณนฺติฯ เอตฺถ ปน ยถา อุทเก สติ มจฺฉานาม โหนฺติ, อสติ น โหนฺติฯ เอวํ กมฺมเชสุ นามรูเปสุ สติ อิตรานิ นามรูปานิ โหนฺติฯ อสติ น โหนฺตีติ อิ

ตรานิ สพฺพานิ กมฺมเชสุ สงฺคเหตฺวา กมฺมวเสน อุทยพฺพยวิธานํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ อวิชฺชาตณฺหุปาทานกมฺมปจฺจยานํ วเสน ปญฺจกฺขนฺธสฺส อุทยพฺพยปวตฺติ โหตีติฯ กมฺมวเสน ปน อิมสฺมึ ภเว สมฺเทนฺตานิปิ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ขเณ ขเณ กพฬีการาหารูปตฺถมฺภนํ ลทฺธา เอว ยถา ปวตฺตรูปสนฺตติโย อนุพนฺธ มานา นวนวา รูปสนฺตติโย สมฺเทนฺติฯ อลทฺธา ปน นิรุชฺฌนฺติฯ ตํ สนฺตติยํ ปุน อนุปฺปาทสงฺขาตํ เอกภวนิโรธํ ปาปุณนฺติ, ยถา ปวตฺตสนฺตติโย วา ฉิชฺชนฺติ ภิชฺชนฺติ อนฺตรธายนฺตีติฯ

เวทนาสญฺญาสงฺขารา ปน พหิทฺธา อารมฺมเณสุ อาปาตาคเตสุ อารมฺมณสมฺผสฺสํ ลทฺธาเอว ฉทฺวาริกา กุสลากุสลวิปาก กฺริยภูตา สมฺเทนฺติฯ นวนวา สนฺตติโย ปาตุภวนฺติฯ อลทฺธา ปน นิรุชฺฌนฺติฯ สนฺตตึ น ฆเฏนฺติฯ วิญฺญาณญฺจ สหชาต นาเมจ วตฺถุรูเปจ ปวตฺตมาเนเอว ปวตฺตติฯ นิวตฺตมาเน นิวตฺตตีติฯ **ขณวเสนา**ติ วุตฺตปฺปกาเร ปจฺจเย อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ นามรูปานํ ปวตฺติกฺขณวเสนฯ ขณสเทฺทน เจตฺถ สมฺมสนญาเณ วุตฺตรูปสนฺตติ นามสนฺตติโยปิ คเหตพฺพาฯ นหิ สาวกานํ ญาณํ ขณวเสน นามรูปานํ อุทยํวา วยํ วา สมฺปาปุณิตุํ สโกฺกตีติฯ ยถา ปน รตฺตนฺธกาเร อโนฺต เลเณ มหโนฺต ตโมขโนฺธ ชายติฯ ทีปํ ชาเลนฺตสฺส ปน ทีโปภาโส เอกกฺขเณ เอว สกลํ อโนฺตเลณํ ผรมาโน อุเทติฯ ตโมขโนฺธ เวติฯ อาโลกสฺส อุทโย โหติฯ ตโมขนฺธสฺส วโยฯ ปุน ทีเป นิพฺพาปียมาเน ตโมขนฺธสฺส อุทโย โหติฯ อาโลกสฺส วโยฯ เอว เมวํ สรีเร นานาอุตุวเสนวา นานาหารวเสนวา นานาจิตฺต วเสนวา นานิริยาปถวเสนวา นานาปโยควเสนวา อุทยปกฺขานํ วยปกฺขานญฺจ นานาสนฺตตีนํ อุทยญฺจ อุทยโต วยญฺจ วยโต สุทิฏฺฐํ กตฺวา สมนุปสฺสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ เอวํ สมนุปสฺสนฺตสฺส ปน อารทฺธวิปสฺสกภาวํ ปตฺตสฺส อุทยพฺพย ญาเณ ติเกฺข สูเร วหเนฺต ทสวิธา วิปสฺสนุปกฺกิเลสสงฺขาตา ปาริปนฺถกธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ เต ทเสฺสตุํ โอภาโสติอาทิคาถ มาหฯ ตตฺถ **โอภาโส**ติ วิปสฺสนาจิตฺตสมุฏฺฐิโต สรีโรภาโสฯ **ปีตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตสมฺปยุตฺตา ปญฺจวิธา ปีติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ ทุวิธา ปสฺสทฺธิฯ **อธิโมโกฺข**ติ สทฺธาธิโมโกฺขฯ **ปคฺคโห**ติ วีริยํฯ **สุข**นฺติ โสมนสฺสํฯ **ญาณ**นฺติ วิปสฺสนา ญาณํฯ **อุปฏฺฐาน**นฺติ สติฯ **อุเปกฺขา**ติ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา เจว อาวชฺชนุเปกฺขา จฯ **นิกนฺตี**ติ โอภาสาทีหิ สห วิปสฺสนาย อาลยํ กุรฺมานา สุขุมา ตณฺหาฯ อยเมว ปน เอกนฺตโต วิปสฺสนุปกฺกิเลโส โหติฯ โอภาสาทโย ปน ตสฺสา วตฺถุภูตตฺตา อุปกฺกิเลสาติ วุตฺตาฯ เตสุ หิ อุปฺปชฺชมาเนสุ น วต เม อิโต ปุเพฺพ เอวรูโป โอภาโส อุปฺปนฺนปุโพฺพฯ เอวรูปา ปีติฯลฯ อุเปกฺขา อุปฺปนฺนปุพฺพา อทฺธา มคฺคํ ปโตฺตสฺมิฯ ผลํ ปโตฺตสฺมีติ เอวํ อสฺสาทสหิตา อมเคฺค มคฺคสญฺญา อผเล ผลสญฺญา อุปฺปชฺชติฯ ตทา โกจิ อพฺยโตฺต โยคาวจโร กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา อธิมานวเสน วิกฺขิปโนฺต วิจรตีติฯ พฺยโตฺต ปน ตาวเทว สภึ ปฏิลภิตฺวา อิทานิ มม เอเตสุ โอภาสาทีสุ เอตํ มม เอโส ห มสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ จิตฺตสฺส นิกามนากาโร ปญฺญายติฯ นจ โลกุตฺตรธโมฺมนาม อีทิสสฺส นิกามนสฺส วตฺถุฯ อทฺธา มม สํกิเลสธโมฺม อุปฺปโนฺนฯ โส วฑฺฒมาโน มํ นิยฺยานมุขโต ปาเตตฺวา วฏฺฏมุเข โยเชสฺสติฯ หนฺท เตเสฺวว ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา นิกนฺตึ โสเธตฺวา ยถาปวตฺตํ วิปสฺสนาวีถึ ปฏิปาเทสฺสามีติ เต โอภาสาทโย เอว ตาว ปริคฺคณฺหาติฯ อยํ เม โอภาโส อนิโจฺจ ขยเฏฺฐน ทุโกฺข ภยเฏฺฐน อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติอาทินา สมฺมสตีติ อโตฺถฯ เอวํ เต โอภาสาทิเก วิปสฺสนาย อุปกฺกิเลสภูเต ปริปนฺถ ธเมฺม ปริคฺคณฺหิตฺวา ตปฺปริคฺคหวเสน เตสุ นิกนฺตึ ปริยาทิ ยิตฺวา ฐิตสฺส อุปฺปนฺนํ มคฺคามคฺคลกฺขณววตฺถานญาณํ มคฺคามคฺคญาณ ทสฺสนวิสุทฺธินามฯ อมเคฺคสุ โอภาสาทีสุ มคฺคสญฺญามลโต ยถา วุตฺตนิกนฺติมลโตจ วิสุทฺธตฺตาฯ ตญฺหิ ญาณํ เตสุ นิกนฺติยาปิ วิกฺขมฺภิตาย เอว โอภาสาทิปฏิพนฺธโต สุฏฺฐุ ปริสุทฺธํนาม โหตีติฯ

[๒๔๕] วิภาวนิยํ ปน

อนิจฺจาทิวเสน โอภาสาทิ ปฏิพนฺธปริคฺคหํ วิสุํ อวตฺวา มคฺคามคฺคชานนม เตฺตเนว มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธินาม วุตฺตาฯ สา อฎฺฐกถาย น สเมติฯ

ตถา ปริปนฺถวิมุตฺตสฺสาติ ตถา ปริคฺคเหตฺวา ตโต วิปสฺสนุปกฺกิเลสปริปนฺถโต วิมุตฺตสฺส **ยาวานุโลมา**ติ ยาวอนุโลมญาณาฯ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **วิปสฺสนาปริปากํอาคมฺมา**ติ สงฺขารุเปกฺขาภาวํ ปตฺวา ติวิธ วิโมกฺขมุขภาวปฺปตฺติยาเจว สตฺตอริยปุคฺคลวิภาคสฺส ปจฺจย ภาวปฺปตฺติยาจ วิปสฺสนาญาณสฺส ปริปากํ อาคมฺม ปฏิจฺจฯ อิทานิ อปฺปนาอุปฺปชฺชิสฺสตีติ วตฺตพฺพกฺขเณติ สมฺพนฺธฯ **อปฺปนา** ติจ โสตาปตฺติมคฺคอปฺปนาฯ **เทฺวตีณิวิปสฺสนาจิตฺตานี**ติ ติกฺขปญฺญสฺส เทฺว วิปสฺสนาจิตฺตานิฯ มนฺทปญฺญสฺส ตีณิ วิปสฺสนาจิตฺตานิฯ **ยํกิญฺจี**ติ ตีสุ ลกฺขเณสุ อญฺญตรํ ยํกิญฺจิฯ **ยาสิขาปตฺตาสานุโลมาสงฺขารุเปกฺขา**ติ มตฺถกปตฺตา อนุโลมญาณสหิตา ยา สงฺขารุเปกฺขา อตฺถิฯ สา วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาติจ วุจฺจตีติ โยชนาฯ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ อนุโลมญาณนฺติ อิมานิ เทฺว ญาณานิ วุฎฺฐานคามินิ วิปสฺสนานามาติ วุจฺจนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทํ ปน ปริปากคตวิปสฺสนา ทสฺสนวจนํฯ เอตฺถจ **วุฎฺฐาน**นฺติ มโคฺค วุจฺจติฯ โส หิ วิปสฺสนาญาณสฺส อารมฺมณภูต สงฺขารนิมิตฺตโตวา สยํ สํโยชนวตฺถุภาวโตวา วุฎฺฐาติฯ ตํ สมงฺคิปุคฺคลํวา ปุถุชฺชนภาวโต สมุทยปหานวเสน วฎฺฎ ปวตฺตโตจ วุฎฺฐาเปติฯ ตสฺมา วุฎฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ อวสฺสํ วุฎฺฐานํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ วุฎฺฐานคามินีติ เอวํ ทฺวินฺนํ ญาณานํ วุฎฺฐาน คามินิภาโว เวทิตพฺโพฯ **ตโตปร**นฺติ ทฺวินฺนํวา ติณฺณํวา วิปสฺสนา จิตฺตานํ ปวตฺติยา ปรํ **นิพฺพานํ อาลมฺพิตฺวา**ติ มคฺคสฺส อาวชฺชนฎฺฐานิยํ หุตฺวา ตสฺส ปุเรจรภาเวน นิพฺพานเมว อารมฺมณํ กตฺวาฯ ตโต เยวจ ตํ วิปสฺสนานามํ นลภตีติฯ **ปุถุชฺชนโคตฺตมภิภวนฺต**นฺติ เอเตน โคตฺตํ ภวติ อภิภวตีติ **โคตฺรภุ**ฯ โคตฺตนฺติ เจตฺถ ปริปุณฺณกิเลสสมาโยเคน อนริยภาวสงฺขาตา ปุถุชฺชนชาติ วุจฺจตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **อริยโคตฺตมภิสมฺภนฺตญฺจา**ติ เอเตน โคตฺตํ ภวติ ปาปุณาตีติ โคตฺรภุฯ โคตฺตนฺติจ ตํตํ กิเลส วิสุทฺธภาวสงฺขาตา อริยชาติ วุจฺจตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ มโคฺค อปฺปนา วีถึ โอตรตีติ สมฺพนฺธฯ **ทุกฺขสจฺจํปริชานโนฺต**ติ เตภูมก ธมฺมานํ เอกนฺตทุกฺขภาวํ ปริจฺฉิชฺช ชานโนฺตฯ ปริชานนเญฺจตฺถ เตสํ ทุกฺขภาว ปฏิจฺฉาทกสฺส สโมฺมหสฺส ปหานเมว ทฎฺฐพฺพํฯ **สมุทย สจฺจํปชหโนฺต**ติ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน อนุสยภาเวน ปวตฺตมานํ ตณฺหาสงฺขาตํ สมุทยสจฺจํ เอกเทเสนวา อนวเสเสนวา อปจฺฉาวตฺติกํ กตฺวา ปชหโนฺตฯ **นิโรธสจฺจํสจฺฉิกโรโนฺต**ติ จกฺขุมา วิย นภมชฺเฌ วิโรจมานํ จนฺทมณฺฑลํ อตฺตโน สนฺตาเน เอกเทสสฺสวา สกลสฺสวา กิเลส วฎฺฎสฺสวา อายตึ ภาวิโน วิปากวฎฺฎสฺสํวา อตฺตโน สนฺตาเน ปุน อนุปฺปาทธมฺมภาปตฺติวเสน นิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ ปจฺจกฺขํ กโรโนฺตฯ **มคฺคสจฺจํภาวนาวเสนา**ติ อิโต ปุเพฺพ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนปุพฺพสฺส อฎฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสจฺจสฺส อุปฺปาทนสงฺขาตาย ภาวนาย วเสนฯ มคฺคเจตนาย ปน อานนฺตริกผลตฺตา ตงฺขเณ อปนีตคฺคิเก ปเทเส ปุน อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา นิพฺพาเปโนฺต วิย มคฺคานุกูลปวตฺติวเสน ทุกฺขปริชานนาทีนิ จตฺตาริ กิจฺจานิ อนุกุพฺพนฺตานิ ตโตปรํ เทฺววา ตีณิวา ผลจิตฺตานิ ปวตฺตนฺติฯ ตโตปรํ ภวงฺคปาโต โหตีติ ทเสฺสตุํ **ตโตปร**นฺติอาทิมาหฯ ยถา ปน ปสาทจกฺขุนาวา ทิพฺพจกฺขุนาวา กิญฺจิรูปํ ปสฺสนฺตสฺส ตานิ จกฺขูนิ ตํ รูปํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปจฺฉา ตสฺส ปุคฺคลสฺสปิ ปจฺจกฺขโต ปาตุภูตํ กตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ น ตาว เตสํ อุปฺปตฺติกฺขเณ ตํ รูปํ ตสฺส อหํ อิทํนาม ปสฺสามีติ ปากฎํ โหติฯ ปจฺฉา ปน ปจฺจเวกฺขน วาเรสุ ปวตฺตมาเนสุเอว ตํรูปํ ตทนุพนฺธาจ นานาการา ตสฺส ปาตุภูตา โหนฺติฯ เอวเมวํ อิธปิ ปจฺจเวกฺขนวาเรสุ ปวตฺตมาเนสุเอว นิพฺพานญฺจ ตทนุพนฺธานิ มคฺคผลาทีนิจ ปาตุภวนฺตีติ วุตฺตํ **ปุนภวงฺคํฯลฯ ปวตฺตนฺตี**ติฯ อิทานิ ปจฺจเวกฺขนญาณสฺส ภูมึ ทเสฺสตุํ **มคฺคํผลญฺจนิพฺพาน**นฺติอาทิคาถ มาหฯ ตตฺถ **ปณฺฑิโต**ติ อริยาย ปญฺญาย สมนฺนาคโต ผลโฎฺฐฯ **หีเน**ติ ปหีเนฯ **เสเส**ติ อปหีเน อุปริมคฺควชฺฌฯ อิมานิ ปน เทฺว ปหีนาวสิฎฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขนานิ เกสญฺจิ

ชีวิตสมสีสิปุคฺคลานํ กิเลส วิภาเคสุ อโกวิทานญฺจ นลพฺภนฺตีติ วุตฺตํ **ปจฺจเวกฺขติวานวา**ติฯ เอตฺถจ วิสุทฺธิมเคฺค ตาว สพฺพปฐมํ มคฺคปจฺจเวกฺขนํ วุตฺตํฯ ตโต ผลปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขนํฯ อวสาเน นิพฺพานปจฺจเวกฺขนํ วุตฺตํฯ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายํ ปน สพฺพปฐมํ กิเลสปจฺจเวกฺขนํ อธิเปฺปตํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ปจฺจเวกฺขเนสุ ปฐมํ กิเลสปจฺจเวกฺขนํ โหติฯ ตโต มคฺคผลนิพฺพานปจฺจเวกฺขนานีติฯ ตํ ปน ปาฬิยํ ปจฺจเวกฺขน ญาณสฺส นิเทฺทสโต ปุเพฺพ ปฐมํ ฉินฺนมนุปสฺสเน ปญฺญาวิมุตฺติ ญาณนฺติ เอวํ วิสุํ วิมุตฺติญาณสฺส อาคตตฺตา วุตฺตํฯ ตตฺถ ฉินฺนนฺติ เตน เตน มเคฺคน สมุจฺฉินฺนํ กิเลสชาตนฺติ อโตฺถฯ ปาฬิ อนุ สาเรน วุจฺจมาเน ปน ปฐมํ ปหีนํ กิเลสานํ ปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต ปเจฺจกํ มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคาทีนํ ปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต เตสํ อารมฺมณภูตสฺส นิพฺพานสฺส ปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต ผลธมฺมานํ ปจฺจเวกฺขนํฯ ตโต เตสํ อารมฺมณภูตสฺส นิพฺพานสฺส ปจฺจเวกฺขนนฺติ วตฺตพฺพํ โหติฯ ปาฬิยญฺหิ ปจฺจเวกฺขนญาณนิเทฺทเส นิพฺพานํ มคฺควาเรปิ ผลวาเรปิ ทฺวิกฺขตฺตุํ อาคตนฺติฯ อิติ นิพฺพานปจฺจเวกฺขนํ นาม อิตเรสํ ปจฺจเวกฺขนานํ อาทิมฺหิวา มเชฺฌ อนฺตรนฺตราวา อวสาเนวา ยตฺถกตฺถจิ ปวตฺตตีติ สิทฺธํ โหติฯ ตถา กิเลสปจฺจเวกฺขนํปิ มคฺคผลปจฺจเวกฺขนานํ อาทิมฺหิวา ปจฺฉาวาติฯ เอวญฺหิ สติ มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานนฺติ อยํ คาถาปิ อวิรุทฺธา โหตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา อธิมานนิเทฺทสฏฺฐกถาสุ โส หิ มคฺคผลนิพฺพาน ปหีน กิเลสา วสิฏฺฐกิเลส ปจฺจเวกฺขเนน สญฺชาตโสมนสฺส อริยคุณปฏิเวเธ นิกฺกโงฺขติ วุตฺตํฯ เอตฺถจ โสตาปนฺนสฺส ปญฺจ ปจฺจเวกฺขนานิ โหนฺติฯ ตถา สกทาคามิสฺส ปญฺจฯ อนาคามิสฺส ปญฺจฯ อรหโต ปน อวสิฏฺฐกิเลโสนาม นตฺถีติ จตฺตารีติ เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขนานิ โหนฺตีติฯ อิทญฺจ ปริปุณฺณ วเสน ลพฺภมานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อปริปุณฺณํปิ ปน โหติเยวฯ ตถา หิ จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตอฏฺฐกถายํ สา ปน น สเพฺพสํ ปริปุณฺณา โหติฯ เอโก หิ ปหีนกิเลสเมว ปจฺจเวกฺขติฯ เอโก อวสิฏฺฐกิเลสเมวฯ เอโก มคฺคเมวฯ เอโก ผลเมวฯ เอโกนิพฺพานเมวฯ อิมาสุ ปน ปญฺจสุปจฺจเวกฺขนาสุ เอกํวาเทฺววา โน ลทฺธุํ นวฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ เอวํ ฉพฺพิสุทฺธิกเมน ภาเวตโพฺพ จตุพฺพิโธ มโคฺค ญาณทสฺสนวิสุทฺธินาม วุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ มคฺคสเทฺทน เจตฺถ จตุพฺพิธํ มคฺคญาณํ ตทนุกูล ปวตฺติวเสน ผลญาณญฺจ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอตฺถา**ติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเนฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อนุปสฺสนา มคฺคผเลสุฯ อภินิวิสนํ อภินิเวโสฯ เหฏฺฐา สิลาปถวิยํ นิขาตสิเนรุปาทสฺส วิย อชฺฌตฺตขเนฺธสุ ทฬฺหํ คเหตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อตฺตา อิติ อภินิเวโส อตฺตาภินิเวโสฯ ตํ **อตฺตาภินิเวสํฯ มุญฺจนฺตี**ติ อชฺฌตฺตธมฺมานํ เกวลํ ปจฺจยายตฺต วุตฺติตาย ขณภงฺคสฺสจ อทิฏฺฐตฺตา โส อภินิเวโส ปวตฺตติฯ ตสฺมา ตํ ทฺวยํ สุทิฏฺฐํ กตฺวา รูปํ อนตฺตา เวทนา อนตฺตาติอาทินา ปุนปฺปุนํ สมนุปสฺสนาวเสน ตํ อภินิเวสํ วิโมจยมานาติ อโตฺถฯ **วิโมกฺขมุขํ โหติ,** สุญฺญตวิโมกฺข สงฺขาตสฺส มคฺคสฺส ผลสฺสจ ปเวสนทฺวารภูตตฺตา, **วิปลฺลาส นิมิตฺตน**ฺติ วิปรีตวเสน อาสนํ อุปคมนํ ปวตฺตนํวา วิปลฺลาโสฯ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ อุปคมนํ ปวตฺตนํวาติ อโตฺถฯ โส เอว กิเล สุปฺปตฺติยา อาสนฺนการณตฺตา นิมิตฺตนฺติ วิปลฺลาสนิมิตฺตํฯ **มุญฺจนฺตี**ติ อชฺฌตฺตธมฺมานํ ขณภงฺคสฺส อทิฏฺฐตฺตา ตํนิมิตฺตํ โหตีติ เตสํ ขณภงฺคํ สุทิฏฺฐํ กตฺวา รูปํ อนิจฺจํ เวทนา อนิจฺจาติอาทินา ปุนปฺปุนํ สมนุปสฺสนาวเสน ตํนิมิตฺตํ วิโมจยมานาติ อโตฺถฯ **ตณฺหาปณิธิ**นฺติ ตณฺหาเอว อภิสงฺควเสน อารมฺมเณ จิตฺตสฺส ปณิทหนโต ทฬฺหํ ถปนโต ปณิธีติ ตณฺหาปณิธิฯ ตํตณฺหา ปณิธิํฯ **มุญฺจนฺตี**ติ อชฺฌตฺตธมฺมานํ มหาอาทีนวราสิภาวสฺส อทิฏฺฐตฺตา โส ปณิธิ โหตีติ เตสํ มหาอาทีนวราสิภาวํ สุทิฏฺฐํ กตฺวา รูปํทุกฺขํ เวทนาทุกฺขาติอาทินา ปุนปฺปุนํ สมนุปสฺสนาวเสน ตํปณิธิํ วิโมจยมานาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอตา วิโมกฺขมุขภูตา ติโสฺส อนุปสฺสนา เอวํ วิเสส นามิกา โหนฺติฯ ตสฺมาฯ ยสฺมา สงฺขาเรสุ สุญฺญตทสฺสนวเสน อตฺถสิทฺธินาม เกวลํ อตฺตากินิเวสภูตสฺส ทิฏฺฐิคาหสฺส ปฏิปกฺขภูตสฺส ญาณเสฺสว อานุภาโว โหติ, ตสฺมา ตถา สมนุปสฺสิตฺวา วิมุญฺจนฺตสฺส วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ สหชาตญาณ กิเจฺจน นามํ

ลภตีติ วุตฺตํ **ยทิวุฎฺฐานฯลฯ สุญฺญโตวิโมโกฺข นามโหติมโคฺค**ติฯ อนิจฺจทสฺสนวเสน อตฺถสิทฺธินาม นิมิตฺตาติ นิเวสภูตสฺส มานคาหสฺส ปฎิปกฺขภูตาย สทฺธายปิ อานุภาโวฯ ตสฺมา ตถา สมนุปสฺสิตฺวา วิมุจฺจนฺตสฺส วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ สหชาตสทฺธา กิเจฺจน นามํ ลภตีติ วุตฺตํ **ยทิอนิจฺจโตฯลฯ อนิมิโตฺต วิโมโกฺขนามา**ติฯ ทุกฺขทสฺสนวเสน อตฺถสิทฺธินาม ปณิธิสงฺขาต ตณฺหาคาหปฎิปกฺขภูตสฺส สมาธิสฺสปิ อานุภาโวฯ ตสฺมา ตถา สมนุปสฺสิตฺวา วิมุจฺจนฺตสฺส วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ สหชาตสมาธิกิเจฺจน นามํ ลภตีติ วุตฺตํฯ **ยทิ ทุกฺขโตฯ ลฯ อปฺปณิหิโต วิโมโกฺขนามา**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฎิสมฺภิทามเคฺค อนิจฺจโต มนสิกโรโต สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติฯ ทุกฺขโต มนสิกโรโต สมาธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติฯ อนตฺตโต มนสิกโรโต ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหตีติฯ มเคฺค ปน ติณฺณํ ธมฺมานํ กิจฺจวิเสโสนาม วิปสฺสนาคมนวเสเนว สิโทฺธติ วุตฺตํ **มโคฺคฯ ลฯ นามานิ ลภตี**ติฯ ตตฺถ สุญฺญตวิโมเกฺขน วิมุโตฺต อริยสาวโก โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ธมฺมานุสารีนาม โหติฯ มเชฺฌ ฉสุ มคฺคผลกฺขเณสุ ทิฎฺฐิปฺปโตฺต นามฯ อรหตฺตผลกฺขเณ ปญฺญาวิมุโตฺตนามฯ อนิมิตฺตวิโมเกฺขน วิมุโตฺต โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารีนามฯ อุปริ สตฺตสุ ฐาเนสุ สทฺธาวิมุโตฺตนามฯ อปณิหิตวิโมเกฺขน วิมุโตฺต ปน อฎฺฐสุปิ ฐาเนสุ กายสกฺขินามฯ โสเยว อรูปชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิมุโตฺต อรหตฺตผเล ฐิโต อุภโตภาควิมุโตฺต นามาติ เอตฺตาวตา ยํ เหฎฺฐา วุตฺตํ วิปสฺสนาปริปากมาคมฺมาติ สงฺขารุเปกฺขาภาวํ ปตฺวา ติวิธวิโมกฺขมุขภาวปฺปตฺติยาเจว สตฺตอริยปุคฺคลวิภาคสฺส ปจฺจยภาวปฺปตฺติยาจ วิปสฺสนาญาณสฺส ปริปากํ อาคมฺม ปฎิจฺจาติฯ ตํ สรูปโต นิทฺทิฎฺฐํ โหตีติฯ มคฺควีถิยํ ผลญฺจ มคฺคาคมน วเสน ตถา ตีณิ นามานิ ลภตีติ โยชนาฯ **ยถาวุตฺตนเยน วิปสฺสนฺตาน**นฺติ ยทิ อนตฺตโต วิปสฺสตีติอาทินา วุตฺตปฺปการนเยน วิปสฺสนฺตานํ จตุนฺนํ ผลฎฺฐานํ ปุคฺคลานํฯ **ยถาสกํผล**นฺติ โสตาปนฺนสฺส โสตาปตฺติผลํฯ สกทาคามิสฺส สกทาคามิผลนฺติอาทินา นเยน อตฺตโน อตฺตโน สนฺตกภูตํ ยํ ยํ ผลํ วิปสฺสนาคมน วเสเนว สุญฺญตาทิวิโมโกฺขติจ วุจฺจติฯ นมคฺคาคมนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถจ วิปสฺสนาคมน วเสน มคฺคสฺส อนิมิตฺต นามลาโภนาม สุตฺตนฺติกปริยาเยน วุโตฺตฯ อภิธเมฺม ปน อนิมิโตฺต นามมโคฺค นอาคโตฯ นหิ โส นิปฺปริยายโต อนิมิโตฺตนาม โหติฯ หีนปณีตาทิวเสน วิภาคารหสฺส สงฺขารนิมิตฺตสฺส สพฺภาวโตฯ เตเนว หิสฺส ทุกฺขปฎิปทา ทนฺธา ภิญฺญาทิวเสนวา ปารมิธมฺมานํ ปริตฺตมหนฺตาทิวเสนวา หีน ปณีต ปณีตตร ปณีตตม วิภาโค สนฺทิสฺสตีติฯ อฎฺฐกถายํ ปน อนิจฺจานุปสฺสนา สงฺขาเรสุ นิจฺจนิมิตฺตํ วิธมนวเสน ปวตฺตตฺตา อนิมิตฺตานุปสฺสนานาม สมานาปิ สยํ สงฺขารนิมิเตฺต ปริยาปนฺนตฺตา เอกเนฺตน อตฺตโนนามํ มคฺคสฺส ทาตุํ นสโกฺกติฯ ตสฺมา มโคฺค อภิธมฺม ปริยาเยน อนิมิตฺตนามํ นลภตีติ วุตฺตํฯ สุตฺตนฺติกปริยาเยน ปน ยถา ปถวีกสิณารมฺมณํ ฌานํ ปถวีกสิณนฺติ วุจฺจติฯ เอวํ สุญฺญตาทินามํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตานิ มคฺคผลานิปิ อารมฺมณวเสนปิ สุญฺญตาทินามํ ลภนฺติฯ อารมฺมณกรณวเสน ปน สมฺปโยควเสนวา ปลิโพธกราจ นิมิตฺตกราจ ปณิธิกราจ ราคาทโย กิเลสธมฺมา เตสุ นตฺถิฯ ตสฺมา ตานิ อญฺญํ อาคมนํวา อารมฺมณํวา อนเปกฺขิตฺวา อตฺตโน สภาเวนปิ สุญฺญตาทินามํ ลภนฺตีติ ทเสฺสตุํ **อารมฺมณวเสนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สรสวเสนา**ติ อตฺตโน สภาเวนฯ **นามตฺตย**นฺติ สุญฺญตาทิ นามตฺติกํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพาสุ มคฺควีถิ ผลสมาปตฺติวีถีสุฯ **สเพฺพสํปี**ติ สเพฺพสํปิ มคฺคผลานํฯ **สมเมวา**ติ สมานเมวฯ สทิสเมวฯ **เอตฺถปนา**ติ เอเตสุ ปน ยถาวุเตฺตสุ มคฺคผเลสุฯ ยสฺมา สพฺพาทิฎฺฐิโยจ โสฬสวิธา วิจิกิจฺฉาจ อตฺตทิฎฺฐิมูลิกา เอว โหนฺติฯ อตฺตทิฎฺฐิยา นิรุทฺธาย นิรุชฺฌนฺติ สพฺพานิจ อปายคามิ กมฺมานินาม อตฺตทิฎฺฐิยา สติยาเอว วิปจฺจนฺติฯ อสติยา น วิปจฺจนฺติฯ ทิฎฺฐสจฺจานญฺจ สา ทิฎฺฐิ สพฺพโส ปหีนา โหติฯ ตสฺมา **โสตาปตฺติมคฺคํฯลฯ ปหีนาปาย คมโน**ติ วุตฺตํฯ อปายํ คจฺฉนฺติ เอเตหีติ อปายคมนานิฯ ทิฎฺฐิวิจิกิจฺฉาวิปฺปยุตฺตา อกุสลธมฺมาเจว ปุเพฺพกตทุจฺจริตกมฺมานิจฯ ปหีนานิ อปายคมนานิ

เอตสฺสาติ ปหีนาปายคมโนฯ ปฏิวิทฺธจตุสจฺจานํ ปหีนอตฺตทิฏฺฐีนํ โพธิปกฺขิยธมฺมา เอกเนฺตน อุปรูปริ วฑฺฒนปเกฺข ฐิตา โหนฺติฯ กิเลสธมฺมา ปน หายนปเกฺขฯ ตสฺมา เต อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา คจฺฉนฺตา อุปริม โกฏิยา สตฺตหิ ภเวหิ สพฺพโส ปริกฺขยํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ **สตฺตกฺขตฺตุปรโมโสตาปโนฺนนาม โหตี**ติ, ตตฺถ สตฺตกฺขตฺตุสเทฺทน สตฺตปฏิสนฺธิคหณวารา วุจฺจนฺติฯ ปรโมติ อุกฺกํสปริเจฺฉโทฯ อิติ สตฺตกฺขตฺตุํ ปรโม เอตสฺสาติฯ สตฺตกฺขตฺตุปรโมฯ โส ปน เทเวสุ สตฺตกฺขตฺตุ ปรโม, มนุเสฺสสุ สตฺตกฺขตฺตุ ปรโม, อุภยตฺถ สตฺตกฺขตฺตุ ปรโมติ ติวิโธ โหติฯ ยถาห –

> กตโมจ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหติ, อวินิปาตธโมฺม นิยโต, สโมฺพธิปรายโน, โส สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวจ มนุเสฺสจ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุ ปรโมติฯ

เอตฺถ หิ จ สโทฺท อนิยมโตฺถฯ เอเตน โยจ เทเวเอว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสรติฯ โยจ มนุเสฺส เอว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสรติฯ โยจ เทเวจ มนุเสฺสจ มิสฺสกภาว วเสน สตฺตกฺขตฺตุํ สํสรติฯ ติวิโธ เปโส สตฺตกฺขตฺตุ ปรโมนามาติ ทเสฺสติฯ อฏฺฐกถายํ ปน มิสฺสกภาว วเสนสฺส อโตฺถ วุโตฺตฯ เอตฺถจ ยสฺมา มหคฺคตชฺฌานสฺสจ อุปริมคฺค วิปสฺสนา ยจ อานุภาวํ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ อิมสฺส มคฺคสฺส อานุภาวคติยา เอว สตฺตกฺขตฺตุปรโมนาม วุโตฺตฯ โสจ ปาฬิยํ กตเมสํ ปญฺจนฺนํ อิธ นิฏฺฐาฯ สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺส โกลํ โกลสฺส เอกพีชิสฺส สกทาคามิสฺส โยจ ทิเฏฺฐวธเมฺม อรหาติ วุตฺตตฺตา กามภเวเอว ฌานรหิโต สุกฺขวิปสฺสโกวา ปริหีนชฺฌาโนวา ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวจ ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐ กถายํ ตโยปิ อิเม โสตาปนฺนา กามภววเสน วุตฺตาฯ รูปารูปภเว ปน พหุกาปิ ปฏิสนฺธิโย คณฺหนฺตีติ วุตฺตํฯ องฺคุตฺตรฏฺฐกถายญฺจ อฏฺฐมํ ภวนฺติ กามภเว อฏฺฐมํ ปฏิสนฺธินฺติ วุตฺตํฯ ตสฺมา เย กามภเวเยว สตฺตวารโต โอรํวา ทิฏฺฐธเมฺม เยววา อุปริมคฺคํ คณฺหนฺติฯ เตสํ ตถารูโป ปวตฺติวิเสโส อุปริ มคฺควิปสฺสนาพเลน สิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ อฏฺฐกถาสุ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา นิยาเมตีติ วุตฺตํฯ เย ปน ทิฏฺฐธเมฺมวา สกฺกอนาถปิณฺฑิกวิสาขาทโย วิย สตฺตสุ ภเวสุ ยตฺถกตฺถจิ ภเววา ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺติฯ เยจ พฺรหฺมโลเกเยว โสตาปตฺติมคฺคํ ลภิตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺติฯ เตสํ ตถารูโป ปวตฺติ วิเสโส มหคฺคตชฺฌานพเลน สิโทฺธติฯ ยสฺมาจ ปาฬิยํ สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวจาติ เอเตน กามภเว สตฺต โอปปาติก ปฏิสนฺธิโย ทเสฺสติฯ สตฺตกฺขตฺตุํ มนุเสฺสจาติ เอเตน สตฺต คพฺภเสยฺยกปฏิสนฺธิโย ทเสฺสตีติ อุภเยน จุทฺทส ปฏิสนฺธิโย ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตสฺมา เตน ปริยาเยน ลพฺภมาเน จุทฺทสภเว สนฺธาย สกฺกปญฺหสุเตฺต –

อิโต สตฺต ตโต สตฺต, สํสรานิ จตุทฺทสาติ วุตฺตํฯ ตถา องฺคุตฺตเรจ ติกนิปาเต สเจ อุทายิ อานโนฺท อวิตราโค กาลํ กเรยฺย, เตน จิตฺตปสาเทน สตฺตกฺขตฺตุํ เทเวสุ เทวรชฺชํ กเรยฺยฯ สตฺตกฺขตฺตุํ อิมสฺมิํเยว ชมฺพุทีเป มหารชฺชํ กเรยฺยฯ อปิจ อุทายิ อานโนฺท ทิเฏฺฐวธเมฺม ปรินิพฺพา ยิสฺสตีติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน อิเมหิ สุตฺตปเทหิ สตฺตกฺขตฺตุ ปรมสฺส โสตาปนฺนสฺส กามภเว จุทฺทส ปฏิสนฺธิโย อิจฺฉนฺติฯ มหาวคฺคสํยุตฺตฏีกายญฺจ เกจิ ปน กามภเว สตฺตกฺขตฺตุํ เอว อุปฺปชฺชติ, น ตโต อุทฺธนฺติ วทนฺติฯ ตํ วีมํสิตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ วิภเงฺค ปน ตตฺถ ตตฺถ อฏฺฐานสุเตฺตสุจ อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล อฏฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติจ, องฺคุตฺตเร ฉกฺกนิปาเต อภโพฺพ ทิฏฺฐสมฺปโนฺน ปุคฺคโล อฏฺฐมํ ภวํ นิพฺพเตฺตตุนฺติ จ, มหานิเทฺทเส อชิตปเญฺห โสหาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส, นิโรเธน สตฺตภเว ฐเปตฺวา อนม ตเคฺคสํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺติฯ

วูปสมนฺติฯ อตฺถํ คจฺฉนฺติฯ ปฏิปสฺสมฺภนฺตีติจ, เอวํ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตตฺตา ยถาวุตฺตนเยเนว เตสํ สุตฺตปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ **ราคโทสโมหานนฺ**ติ กามราคสฺส โทสสฺส ตเทกฏฺฐโมหสฺสจฯ **ตนุกรตฺตา**ติ ยถา โสตาปนฺนสนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺตา ธมฺมิเกสุ กามวตฺถูสุ พลวนฺตา หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติฯ ยโต เตสํ เมถุนวตฺถุสมาโยโคปิ ปวตฺตติ, ตถา อุปฺปชฺชิตุํ อสมเตฺถ กตฺวา สํลิขนวเสน ตนุกรณโตฯ อธิจฺจุปฺปตฺติวเสนจ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาวเสนจ ตนุกภาวํ สาธนโตติ อโตฺถฯ ตเตฺถ อธิจฺจุปฺปตฺติวเสนาติ กทาจิ จิเรน อุปฺปตฺติวเสนฯ **ปริยุฏฺฐานมนฺทตายา**ติ จิเรน อุปฺปชฺชนฺตานํปิ มนฺทตรํ ปริยุฏฺฐานวเสนฯ มหาสิวเตฺถเรน ปน เตสํปิ เมถุนวตฺถุสมาโยโค อิจฺฉิโตฯ โส มหาฎฺฐกถายํ ปฏิกฺขิโตฺตฯ ยญฺจ ฉกฺกนิปาเต มิคาสาลวตฺถุมฺหิ อพฺรหฺมจาริโนปิ อิสิทตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส สกทาคามิตฺตํ ภควตา พฺยากตํ, ตํปิ ตสฺส อาสนฺนมรณกาเล อธิคมวเสน พฺยากตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สกึเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา อาคมนโต สกทาคามีนาม โหตีติ โยชนาฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา ปถมปริเจฺฉเท วุตฺตเมวฯ **อรหตฺตํ ภาเวตฺวา**ติ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตฺวาขีณา จตฺตาโร อาสวา ยสฺสาติ **ขีณาสโว**ฯ ทกฺขิณา วุจฺจติ กมฺมญฺจ กมฺมผลญฺจ สทฺทหิตฺวา อายตึ ผลปฏิลาภตฺถาย ทินฺนทานํฯ ทกฺขนฺติ วฑฺฒนฺติ สตฺตา เอตายาติ กตฺวาฯ ตาย ปน ทกฺขิณาย วิปตฺติกรานํ กิเลสานํ สพฺพโส อภาวโต สมฺปตฺติกรานญฺจ สีลกฺขนฺธาทิคุณานํ สพฺพโส ปริปุณฺณตฺตา ทกฺขิเณยฺยสุ อโคฺค เชฏฺฐโก หุตฺวา ตํทกฺขิณํ ปฏิคฺคหิตุํ อรหตีติ **อคฺคทกฺขิเณโยฺยฯ ปุคฺคลเภโท**ติ จตุนฺนํ ผลฏฺฐปุคฺคลานํ สเงฺขปเภโทฯ วิตฺถารเภโท ปน เอวํ เวทิตโพฺพ, อฏฺฐกถาสุ ตาว จตุวีสติ โสตาปนฺนา, ทฺวาทส สกทาคามิโน, อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามิโน, ทฺวาทส อรหโนฺตติ ผลฏฺฐานํ ฉนฺนวุติเภโท วุโตฺตฯ ตตฺถ สทฺธาธิมุโตฺต ปญฺญาธิมุโตฺตติ เทฺว โสตาปนฺนา โหนฺติฯ เต เอกพีชี โกลํโกลสตฺตกฺขตฺตุปรโมจาติ ตีหิ คุณิตา ฉฯ ปุน จตูหิ ปฏิปทาหิ คุณิตา จตุวีสติ โหนฺติฯ ติวิธ วิโมกฺขจตุปฏิปทานํ ปน เภเทน ทฺวาทส สกทาคามิโน ทฺวาทส อรหโนฺตจ โหนฺติฯ อนาคามิโน ปน อวิเหสุ ตาว ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจ ปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํ โสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจฯ เตเยว สสงฺขารปรินิพฺพายี อสงฺขารปรินิพฺพายีจาติ ทฺวีหิ คุณิตา ทสฯ ตถา อตปฺปสุ ทสฺสสุทสฺสีสุ ติจตฺตาลีส โหนฺติฯ อกนิเฏฺฐ ปน อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีนาม นตฺถีติ จตฺตาโร สสงฺขารปรินิพฺพายิโน จตฺตาโร อสงฺขารปรินิพฺพายิโนติ อฏฺฐาติฯ สเพฺพ อฏฺฐจตฺตาลีส โหนฺตีติฯ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ ปน ทฺวาทส โสตาปนฺนา, ทฺวาทส สกทาคามิโน, จตุวีสติ อนาคามิโน, เทฺว อรหโนฺต, จตฺตาโร มคฺคฏฺฐาติ จตุปญฺญาส โหนฺติฯ เตเยว สทฺธาธุร ปญฺญาธุร วเสน ทฺวีหิ คุณิตา อฏฺฐสตํ ปุคฺคลา โหนฺตีติ อาคโตฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ปุคฺคลเภเทฯ **สเพฺพสํปี**ติ จตุนฺนํ ผลฏฺฐานํปิ สาธารณาวฯ น นิโรธสมาปตฺติ วิย เอกจฺจานํ เอว สาธารณาติ อธิปฺปาโยฯ อติวิย มมายิตสฺส อภินินฺทิ ตสฺส อโชฺฌสิตสฺส อตฺตโน จิตฺตสนฺตานสฺส อปวตฺติกรณํ นาม พหลราควิมุตฺตานํเอว สิชฺฌตีติ วุตฺตํ, **อนาคามีนเญฺจว อรหนฺตานญฺจลพฺภตี**ติฯ เตสํปิ อฏฺฐสมาปตฺติลาภีนํ กามรูปภวคตานเญฺญว อิธ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ กสฺมา, อาทิโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพนิโรธพเลเนว คนฺตพฺพตฺตาฯ เตนาห ตตฺถาติอาทิฯ ตตฺรายํ วิธิ, ปถมชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ คเต สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติฯ ตโต ทุตียชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถคเต สงฺขาเร ตเถว วิปสฺสติฯ ตโต ตตียํ ฌานํฯ ตโต จตุตฺถํ ฌานํฯ ตโต ปญฺจมํ ฌานํฯ ตโต อากาสานญฺจายตนํฯ ตโต วิญฺญาณญฺจา ยตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถคเต สงฺขาเร ตเถว วิปสฺสติฯ ตโต อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย นานาพทฺธอวิโกปนํ สงฺฆปติมานนํ สตฺถุปโกฺกสนํ อทฺธาน ปริเจฺฉโทติ อิมํ จตุพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติฯ ตโต เนวสญฺญา นาสญฺญายตนํ สมาปชฺชติฯ เอกํวา เทฺววา จิตฺตวาเร อติกฺกมิตฺวา อจิตฺตโก โหติ **นิโรธํ ผุสตี**ติฯ **ตตฺถตเตฺถวา**ติ ตโต ตโต ฌานโต ตสฺมึ ตสฺมึ วุฏฺฐิตกาเลเอวฯ **วิปสฺสโนฺต**ติ นิโรธสฺส สมถ วิปสฺสนา ยุคนนฺธพเลเนว

ปตฺตพฺพตฺตา วิปสฺสนาพเลนปิ จิตฺตสนฺตานสฺส สณฺหสุขุมภาวา ปาทนตฺถํ อิทํ ปฐมชฺฌานํ อนิจฺจนฺติอาทินา นเยน วิปสฺสโนฺตฯ **ยาวอากิญฺจญฺญายตนํคนฺตฺวา**ติ ยาว อากิญฺจญฺญายตนชฺฌานํ, ตาว สมาปชฺชนวุฏฺฐานวิปสฺสนาวเสน คนฺตฺวาฯ อาวชฺชนาธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขนานิเปตฺถ อิจฺฉิตพฺพานิเยวฯ เตเนว หิ ปฏิสมฺภิทามคฺค ปญฺจวิธา วสิโย นิโรธปริกมฺมสฺ วุตฺตาติฯ **ตโตปร**นฺติ อากิญฺจญฺญายตนชฺฌานคเต สงฺขาเรวิปสฺสนานนฺตรํ, อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ อธิเฏฺฐยฺยํฯ อตฺตโน สรีราพเนฺธ ปริกฺขาเร ฐเปตฺวา นานาพนฺธานิ จีวราทีนิ ปริกฺขารานิ อคฺคิอาทินา ปริสฺสเยน มาวินสฺสนฺตูติวา, เอกสีมายํ สงฺฆกเมฺม กรียมาเน สโงฺฆ มํ ปฏิมาเนสฺสติ, ตทา วุฏฺฐหามีติวา, สตฺถา มํ เกนจิการเณน ปโกฺกสา เปสฺสติ, ตทา วุฏฺฐหามีติวา อธิฏฺฐานกิจฺจํฯ **อาทิสเทฺทน** นิโรธพฺภนฺตเรเอว มรณํ นุโข เม ภวิสฺสตีติ เอวํ ปวโตฺต อทฺธาน ปริเจฺฉโท คหิโตฯ **ทฺวินฺนํฯลฯ โวจฺฉิชฺชติจิตฺตสนฺตติ** ตทตฺถาย อาทิโต ปฏฺฐาย ตถารูปสฺส ปโยควิเสสสฺส สุฏฺฐุ กตตฺตาฯ **ตโต**ติ ตสฺมึ กาเลฯ อนาคามิโน อนาคามิ ผลจิตฺตํ นิราวชฺชนํปิ นิปฺปริกมฺมํปีติ อธิปฺปาโยฯ ตถาหิ อาทิโต ปฏฺฐาย ปุนปฺปุนํ ปวตฺติตํ วิปสฺสนาปริกมฺมเมว ตสฺส ปริกมฺมฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ น วิสุํ อาสนฺนปริกมฺมํ นาม อตฺถีติฯ **ปจฺจเวกฺขน**นฺติ ผลปจฺจเวกฺขนํฯ เอวํ ทฺวิธํ กมฺมฏฺฐานนยํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ยทตฺถํ โส นิทฺทิสียติ, ตทเตฺถ โสตุชเน นิโยเชโนฺต **ภาเว ตพฺพนฺติ** คาถมาหฯ ตตฺถ ปฏิปชฺชิตพฺพาติ ปฏิปตฺติฯ ปฏิปชฺชนฺติวา เอตาย อุปรุปริ วิเสสนฺติ ปฏิปตฺติฯ สีลาทิธโมฺมฯ รสียติ นิรามิสสุขานุภวนวเสน อนุภวียตีติ รโสฯ ฌานมคฺค ผลภูโต อธิคมธโมฺมฯ อรหตฺต ผลเมววาฯ ตทุภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺสเมววาฯ ปฏิปตฺติยา รโส ปฏิปตฺติ รโสฯ โสเอว อสฺสาทิตพฺพเฏฺฐน อสฺสาโท จาติ **ปฏิปตฺติ รสสฺสาโท**ฯ สาสเน ปฏิปตฺติรสสฺสาทํ ปตฺถยเนฺตน ภิกฺขุนา อิเจฺจวํ มยา นิทฺทิฏฺฐํ อุตฺตมํ ภาวนาทฺวยํ ภาเวตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ

อิติ ปรมตฺถทีปนิยานาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหสฺส

จตฺตฺถวณฺณนาย กมฺมฏฺฐานสงฺคหสฺส

ปรมตฺถทิปนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคม ปรมตฺถทีปนี

๑๗๒. จาริเตฺตน กุลาจาเรน โสภิเต ญาติ มิตฺต ธน โภคสมฺปตฺติยา วิสาเล กุเล อุทโย วฑฺฒิ ยสฺส โสติ **จาริตฺตโสภิตวิสาลกุโลทโย**ฯ เตนฯ สทฺธาย อภิวุฑฺฒานํ ปริสุทฺธานญฺจ อตฺตโน สีลสุตจาคาทิคุณานํ อุทโย วฑฺฒิ เอตสฺมินฺติ **สทฺธาติวุฑฺฒปริสุทฺธคุโณทโย**ฯ เตนฯ **นมฺปวฺหเยนา**ติ นมฺปนามเกน อุปาสเกนฯ **ปณิธายา**ติ ภุสํ นิธาย หทเย ถเปตฺวา อุปาทาย ปฏิจฺจฯ **ปรานุกมฺป**นฺติ ปเรสํ อตฺตโน มนุทพุทฺธีนํ ปจฺฉิมชนานํ อนุกมฺปํ อนุทยํ การุญฺญํ ปณิธายาติ สมฺพนฺโธฯ **ปตฺถิต**นฺติ อภิยาจิตํฯ **ปุเญฺญน เตน วิปุเลนา**ติ เตน วิปุเลน อภิธมฺมตฺถ สงฺคหปกรณสฺส กรณปุเญฺญนฯ **ตุมูลโสม**นฺติ เอวํ นามกํ วิหารํฯ วุตฺตญฺหิ ขุทฺทสิกฺขาฏีกายํสีหฬทีเป ตุมูลโสมวิหาเร สงฺฆสฺส ปากวตฺตํปิ ตาล ปณฺณํ วิกฺกิณิตฺวา กรียติฯ น หิ ตตฺถ ปเณฺณน อโตฺถ อตฺถิฯ สเพฺพปิ อิฏฺฐกจฺฉนฺนา ปาสาทาทโยติฯ เอโส กิร วิหาโร อาทิโต อภยคิริรโญฺญ อคฺคมเหสิภูตาย โสมเทวิยา การาปิตตฺตา ยาวชฺชตนาปิ โสมวิหาโร เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ ตุมูลสโทฺท ปน วิปุลสทฺทปริยาโยฯ

> อเถตฺถ วตฺตติ สโทฺท, ตุมูโล เภรโว มหา;
> หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ, สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒเนติฯ

อาทีสุ

วิยฯ โสจ วิหาโร สฏฺฐิมเตฺตหิ มหาปริเวเณหิ สณฺฐิโต โหตีติ อติวิย วิปุโล มหนฺต วิตฺถิโณฺณ โหติฯ ตสฺมา โส วิปุลตฺตา มหนฺตตฺตา วิตฺถิณฺณตฺตา ตุมูล โสโมติ วุจฺจติฯ ตํ ตุมูลโสมํฯ อตฺถโต มหาโสม วิหารนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน เถโร อตฺตโน อาจริยวํสสฺส วสน วิหารํ กิเตฺตติฯ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปน นามรูปปริเจฺฉเท กิตฺติตํฯ **ธญฺญาธิวาส**นฺติ ตสฺมึ วิหาเร อาทิกมฺมิกภูต มหินฺทเตฺถราทีนํ ปุญฺญวนฺตเตฺถรานํ อชฺฌาวุฏฺฐภูตํฯ ทีปปสาทก มหามหินฺทเตฺถรสฺส หิ วํเส ชาตตฺตา ตสฺมึ วิหาเร อาทิกมฺมิกภูโต มหาเถโรปิ มหินฺทเตฺถโรนามาติ ธาตุวํเส วุโตฺตฯ **อุทิโตทิต**นฺติ อติวิย อุทิตํฯ นภมเชฺฌ ปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ วิย สกลสีหฬทีเป อติวิย อุคฺคตนฺติ อโตฺถฯ อริยมคฺคปญฺญาวเสน ปริยตฺติเวสารชฺชาทิ ปญฺญาวเสนวา อวทาเตหิ ปริโยทาเตหิ คุเณหิ โสตติตาติ **ปญฺญาวทาตคุณโสตติตา**ฯ เต เอว ลชฺชีปาปคริหิโนฯ **มญฺญนฺตู**ติ อนุสฺสรนฺตุฯ **ปุญฺญวิภาโวทย มงฺคลายา**ติ วิปุลานํ ปุญฺญานํ วฑฺฒิสงฺขาต มงฺคลตฺถายฯ ตตฺรายํ โยชนา, ปุเญฺญน เตน วิปุเลน ธญฺญาธิวาสํ อุทิโตทิตํ ตุมูลโสม วิหารญฺจ ตตฺถ นิปาสิโน มหินฺทเตฺถราทิเก ปญฺญาวทาต คุณโสภิเต ลชฺชิภูเต ภิกฺขูจ ปุญฺญวิภโวทยมงฺคลาย อายุกนฺตํ มญฺญนฺตุ ปจฺฉิมา ชนาติฯ อถวา, ตํวิหารํ อเญฺญ ปญฺญาวทาต คุณโสภิต ลชฺชี ภิกฺขู มญฺญนฺตูติ โยชนาฯ เอเตน เถโร ปจฺฉิมชนานํ ฉสุ อนุตฺตริยธเมฺมสุ อนุสฺสตานุตฺตริยสงฺขาตํ ปุญฺญวิเสสญฺจ มยํปิ ตาทิสคุณภาคิโน ภวิสฺสามาติ อุสฺสาหนฺปายญฺจ ปฏิปาเทสีติฯ

ปรมตฺถทีปนี นิคมกถา

เอตฺตาวตาจ –

> นคเร **ทีปรงฺค**มฺหิ, คาเม ติ นามเก;
> อฏฺฐสุญฺญทฺวเยกมฺหิ, สาเก ชาเตน ยา มยาฯ

มุ๋รฺวาคาเม อรญฺญมฺหิ, **ลงฺฆตี**ติ วิสฺสุตาลเย;
วสตา มหโต ภิกฺขุ, คณสฺส หิตการินาฯ

ปรมตฺถทีปนีนาม, สงฺขตา สารทสฺสินา;
สาเรสีนํ หิตตฺถาย, สาราสารวิเวกินํฯ

สุนิฏฺฐิตา อยํ ฏีกา, นิพฺภยา นิรุปทฺทวา;
นวปญฺจทฺวเยกมฺหิ, สาเก โกมฺทสารเทฯ

ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา, สาธูนํ อมตปฺผลา;
นิฏฺฐํ คจฺฉนฺตุ สเพฺพปิ, นิพฺภยา นิรุปทฺทวาฯ

ยถา โลกมฺหิ โชตนฺติ, อุโภ จนฺทิมสูริยา;
ตเถว ปรมเตฺถสุ, อยํ **ปรมตฺถทีปนี**ฯ

ปาฬิยเตฺตสุ สา สุภา, **สทฺทนิรุตฺติทีปนี**;
อุโภ โลกมฺหิ โชตนฺตุ, สทฺธมฺมํ ยาว ติฏฺฐตีติฯ

ตตฺถ นคเร ทีปรงฺคมฺหีติ ทีปวาสิมหาชนํ รเญฺชตีติ ทีปรงฺคนฺติ ลทฺธนาเม นคเรฯ คาเม นามเกติ โรหิตมิคานํ นิวาสภูมิตเล ปติฏฺฐิตตฺตา เอวํนามเก มหาคาเมฯ สาเกติ กลิยุเคฯ ยา มยาติ ปรมตฺถทีปนีนาม ยาฏีกา มยา สงฺขตาติ สมฺพโนฺธฯ ลงฺฆตีติ วิสฺสุตาลเยติ เอวํวิสฺสุเต อรญฺญวิหาเรฯ สาเรสีนนฺติ สารคเวสีนํฯ สาราสารวิเวกินนฺติ อยํ สาโร อยํ อสาโรติ เอวํ สารญฺจ อสารญฺจวิเว เจตฺวา ชานิตุํ สมตฺถานํฯ สาเกติ กลิยุเคฯ โกมฺทสาร เทติ กุมฺทปุปฺผยุเตฺต สรทอุตุ ปริยาปเนฺนปจฺฉิ มกตฺติกมาเสฯ อมตปฺผลาติ นิพฺพานปโยชนาฯ สุภาติ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา โสภณาฯ สทฺธมฺมติ ติวิธํ สตฺถุสาสนํ วุจฺจตีติฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคหปกรณสฺส จตฺตฺถสํวณฺณนา

ภูตา ปรมตฺถทีปนีนามา ยํฏีกา

สพฺพากาเรน นิฏฺฐิตาฯ